

8/2135

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL.

SZÁZHUSZONHATODIK KÖTET.

(352. 353. 354. SZÁM)

B98
21.

~~U 16.~~

1906. II

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1906.

Orsz. Levéltár Rendszer
21217/19. 62 SZ.

TARTALOM.

CCCLII. SZÁM.

	Lap
A MAGYAR FORRADALOM ÉS A TIMES. — Kropf Lajostól	1
AZ ALKOHOLISMUS ÉS KORLÁTOZÁSA. — Nagyiványi Fekete Gyulától	15
COREAI NAPLÓTÖREDÉKEK. (III.) — Gróf Vay Pétertől	27
A KARTELLEK ÉS TRUSTÖK HATÁSA A FOGYASZTÁSRA ÉS AZ ÁRALAKULÁSRA. — Baumgarten Nándor- és Meszlényi Arthurtól	60
IREMI KERTEK. (IV.) — Regény. — ifj. Korányi Frigyesztől	80
JEHUDA BEN HALÉVY. — Költemény. — Heine után, németből — Vargha Gyulától	114
FORDULAT A RAJZOKTATÁS TERÉN. — Szegedy-Maszák Hugótól	127
ÉRTESÍTŐ: Szabó Ferencz: <i>A Fanni hagyományai.</i> — K.-tól. — Vértesy Dezső: <i>A szerelem ABC-je.</i> — d.-tól. — Berzeviczy Albert: <i>A cinquecento festészete és szobrászata.</i> — i. m.-tól. — <i>Nyílt levél a szerkesztőhöz:</i> Tóth Béla révén-je. — Lehr Alberttől	144

CCCLIII. SZÁM.

MODERN DIPLOMATIA. — Németh Józseftől	161
A PANCSATANTRA MESÉIBŐL. — Fiók Károlytól	179
A TALÁLT RÉGISÉGEK JOGVÉDELME HAZÁNKBAN. — Hattyuffy Dezsőtől	194
FELADATOK A MAGYAR ZENE KÖRÜL. — Seprődi Jánostól	214
IREMI KERTEK. (V.) — ifj. Korányi Frigyesztől	264
KÖLTEMÉNYEK: <i>Egy Juno.</i> — Kozma Andortól. — <i>Üzenet.</i> — Puskin után, oroszról — Szabó Károlytól	288
ÉRTESÍTŐ: Tillmann Béla: <i>Elrendelte-e az 1848-iki III. tcz. a parlamenti kormányt?</i> — v.-tól. — B. Szász Piroska: <i>Versek.</i> — Nil: <i>Versek.</i> — ó.-tól. — Balogh Benedek: <i>Dai Nippon I.</i> — Ágner Lajostól. — <i>Hungary.</i> — b.-tól. — <i>Nyílt levelek a szerkesztőhöz.</i> — I. Berzeviczy Alberttől. — II. i. m.-tól. — III. Lehr Alberttől	293

	Lap
HEREDIA J. M. — Hatvany Lajostól	321
MANILA. — Gróf Vay Pétertől	338
AZ ANYAG SZERKEZETÉNEK ÚJ ELMÉLETE. — Ellend Józseftől	353
A MINDENSÉG EGYSÉGE. — Bárány Gerőtől	380
IREMI KERTEK. (VI.) — Regény. — ifj. Korányi Frigyesztől	394
KÖLTEMÉNYEK: <i>Beszélő fák.</i> — Lévay Józseftől. — <i>Pestis az állatok közt.</i> — Lafontaine után, francziából — Zempléni Árpádtól	424
THAN KÁROLY KISÉRLETI CHEMIÁJA. — Fodor Jenőtől	429
FOGAZZARÓ «SZENT»-JE. Vetési Józseftől	436
ÉRTESITŐ: Szalay Károly: <i>A sivatagban.</i> — V.-tól. — Kisbán Miklós: <i>Naplegenda.</i> — rf.-tól. — <i>Teleki Mihály levelezése.</i> (I.) — d.-tól. — Bielschowsky A.: <i>Friederike und Lily.</i> — Bleyer Jakabtól. — Paulsen F.: <i>Zur Ethik und Politik.</i> (I—II.) — Sz. M.-tól. — Heyking A.: <i>Der Tag Anderer.</i> — rdtől. — <i>Mémoires du comte de Hubner.</i> — K. L.-tól. — <i>Új magyar könyvek</i>	448

A MAGYAR FORRADALOM ÉS A TIMES.

History repeats itself tartja az angol közmondás és az a rideg, merev, hajthatatlan állás, melyet a city-lap a mai napon is elfoglal a magyar nemzettel szemben, újabb fényes bizonyíték arra nézve, hogy egy félszázad folyamában a Printing House Square falai mögött a hirlapíró urak semmit sem feledtek el, új dolgot pedig nem tanultak — legalább a modern magyar történelem terén.

Már több ízben volt alkalmam kimutatni e folyóiratban, hogy mennyire előntötte az epe a *Times* szerkesztőségét a magyar szabadságharcz idejében és az ezt követő években. Folyvást éig magasztalták ott, ápolták a magyar vérben gázoló osztrák «apai kormányt» és gyalázták népünket. Miért? Mert szerették, de nagyon szerették magát az osztrákot és a «társadalmi rend»-et és — mint annak idején hangosan rebesgették — az osztrák subventiót és szíve melyéből gyűlölték Kossuth Lajost. A mi híres hazánkfianak neve oly hatással volt a lapra: *like a red rag to a bull*, mint egy vörös rongy a bikára. Szidták őt a hatalom polczán, gyalázták őt törökországi fogságában, mindenképen ellenezték a fölszabadítására tett diplomatai lépéseket s midőn 1851-ben Kossuth végre mégis kiszabadult fogságából s útjában az Egyesült-Államok hadihajójáról kibocsátotta a marseillesi demokratákhoz intézett híres kiáltványát, *) a *Times* irgalmatlanul megtámadta őt egy vezércikkben október 9-diki számában s egyéb dolgok közt fölelevenítette ellene azt a régi hamis vádat is, hogy Kossuth néhány évvel előbb árvapénzeket sikkasztott el

---

*) *Budapesti Szemle* CXIV. 340. Palmerston maga is rosszalta azt.

otthon, hogy a zemplénmegyei törvényszék nem mentette őt föl e vád alól s hogy midőn utóbb a hatalom polczára került, az egész pör összes okiratait megsemmisítette. E specifikus vádra gróf Vay László felelt a *Times*-nek, de minthogy ez a lap nem közölte levelét, a *Daily News* nyomatta azt ki, még pedig nagyon szívesen. Gróf Vay, mint zemplénmegyei ember, jól ismerte az illető pör részleteit. Szerinte az eset így történt: Kossuthot még mint fiatal embert egy árva-intézet pénzeinek kezelésével bízták meg. Sokat járt lóversenyekre s midőn egy ilyen alkalommal nagy összegekre játszott, a szokásosnál rosszabb volt a szerencséje és sok pénzt vesztett el. A kósza hír erre azzal vádolta őt, hogy a kezelésére bízott árva pénzeket vesztette el. Tehát vizsgálatot rendeltek el ellene, de már az előzetes nyomozásnál kitűnt, hogy az árva pénzek teljes rendben voltak — rosszakaróinak nem csekély sajnálatára.

Az említett vezércikkben s a City-lap egyéb számaiban emelt más vádakra, egy angol ember felelt egy röpiratban *Kossuth and «the Times»* cím alatt, melynek czímlapján egy másik röpiratnak, névszerint a *The revelations of Russia* szerzőjének nevezi magát s ebből megtudjuk, hogy ő C. F. Henningsen, egy jól ismert magyarbarát volt, ki, mint maga írja, Widdinben járt*) s ott egy másik angollal, Mr. Massingberddal, kit idéz, együtt látta, «mily szegényesen élt Kossuth akkor, midőn a *Times* állítása szerint keleti pompában dédelgett, búsasan költezett abból a kincséből, melyet Magyarországon összeharácsolt és szórta a pénzt, melyet a szent-koronáért kapott mely egy zsidó olvasztó-tégelyébe került.»

Henningsen fölhasználja a kedvező alkalmat arra, hogy beavassa a világot a titokba, kik voltak a *Times* «our own correspondent»-jei hazánkban és mily módon gyűjtötték és csűrtek-csavarták el a Printing House Square boszorkánykonyhájában a hazánkból kapott híreket.

Szerinte a *Times*nek a következő négy tudósítója járt

---

*) Kossuth is említi őt (*Irataim az emigratióból* III. kötet a 4. fejezethez adott függelékben). Szerinte Henningsen Amerikában is járt vele és nagy hasznára volt ott neki és a magyar ügynek.

Magyarországon: «egy bizonyos Mr. R., egy Bird nevű egyén, egy bizonyos Mr. Paton és egy bizonyos Mr. Charles Pridham».

Mr. R. állítólag az angol hadseregben szolgált és olyan egyén hírében állt, a ki nagyon szerette a kényelmet és evést-ivást. Mint angol ember szabadon járt-kelt mindenfelé. Mielőtt Bem hatalmába kerítette Erdélyt, Mr. R. eljutott Kolozsvárra, hol az osztrák tisztekkel czimborázott és igen barátságos, meghitt viszonyban állott velök. Több tanú jelenlétében egészen nyíltan elbeszélte a fekete-sárga vitézeknek, hogy mit látott és tapasztalt a magyar táborban. Midőn azután Bem tábornok nemcsak az oroszokat, hanem az osztrákokat is kikergette Erdélyből és váratlanul megjelent Kolozsvárott, Mr. R. még egészen gondtalanul és minden gyanú nélkül borozgatott ott.

A magyarok persze elcsípték és Bem elé vezették őt. Mr. R., ha csakugyan katona volt, jól tudhatta, hogy mily szerepet játszott és hogy a hadviselés szigorú szabályai szerint mit érdemelt magaviseletéért. Washington annak idején sokkal csekélyebb kihágásért kérlelhetlenül fölakasztatta André őrnagyot. Bem maga beszélte Henningsennek, hogy Mr. R.-t agyonlövete volna, ha nem lett volna angol ember. Se az oroszok, se az osztrákok meg nem kegyelmeztek volna neki hasonló körülmények között. Bem azonban nem bántotta őt, hanem elküldötte Kossuthoz, a ki, midőn találkozott vele az úton, összeszidta, hogy egy kém aljas szerepére vállalkozott és ily módon az angol nevet meggyalázta. Mr. R. még akkor sem józanodott ki boros mámorából és szitkozódott. De Kossuth megkegyelmezett életének és eltolonczoztatta őt a török határon át, hol szabadon bocsátották. Az aljas ember azután úgy hálálta meg Bem és Kossuth nagylelkűségét, hogy több levelet irt a *Times*be, melyeknek egy-kettejében letagadta a tábornok győzelmeit, melyekkel Erdélyt visszahódította; egy epéskedő levélben pedig összeszidta a magyarokat azon gyalázatos bánásmód miatt, melyben őt, mint angol katonatisztet részesítették. Saját viselt dolgait persze okosan elhallgatta.

A másik levelező, Mr. Bird a forradalom előtt számos éven át Bécsben tartózkodott, hol angol leczkéket adott

és Metternich herczeg családjánál is tanítóskodott. Midőn a bécsi forradalom kitört, megszeppent, mert félt, hogy a földühödött nép kérdőre fogja vonni sáfarkodásáért és bosszút fog állni rajta. Azért tehát ő is fölcsapott forradalmárnak, mint maga Bach, és vörös tollat tűzve sipkájába, buzgóan dolgozott egy torlaszon lakása közelében. Midőn azután Windischgrätz elfoglalta Bécsset, Mr. Bird a császáriak legbuzgóbb hívének vallotta magát és szorgalmasan küldötte haza a *Times*nek tudósításait, a melyekben elhallgatott vagy letagadott mindent, a mi Ausztriára nézve kedvezőtlen lett volna, mint például Windischgrätz vereségeit, Pest visszafoglalását, a herczeg meghátrálását, Komárom fölmentését stb.

Mr. Bird volt továbbá az a levelező, a ki Maderspachné megvesszőztetését szépítgette és takargatta. Különb, mint Henningsen megjegyzi, az ő szemében ez nem is lehetett nagy bűn, mert Bécsben való hosszas tartózkodása alatt teljesen elosztrákosodott és egészen hozzá szokott az ilyenféle kegyetlenkedésekhez.

A másik két levelező A. A. Paton és Charles Pridham könyvformában írták meg magyarországi élményeiket. Az előbbi több munkát írt hazánkról. Már 1836-ban járt Bécsben, midőn még mint serdülő ifjú (a mere youngster) Nápolyból gyalog ment oda. A forradalom előtt több ízben fordult meg hazánkban és a határtartományokban. Jelen alkalommal azonban csak ötödik munkája érdekel bennünket, melynek címe *The Goth and the Hun; or, Transylvania, Debreczin, Pesth, and Vienna*, in 1850. (London, 1851.) Példánya megvan az Akadémia Széchenyi-muzeumában.

Ez alkalommal mint a *Times* levelezője látogatta meg hazánkat. Midőn hazúlról elindult Bécsbe, a világosi fegyverletétel híre már eljutott Angliába, de midőn megérkezett az orosz-osztrák megszállóserég főhadiszállására Ács mellett, Komárom vára fölött még mindig a magyar lobogó lengett.

Innen elindulva gőzhajón beutazta a Dunát és Tiszát. Megfordult Budapesten, Szolnokon, Szegeden, Csongrádon, Temesvároton, Aradon, Debreczenben és Nagyváradon. Beutazta a Bánságot és Erdélyt le Nagyszebenig és a Vörös-

torony szorosig. Mindenhonnan közöl érdekes részleteket és ezek egy része a *Times*ben jelent meg eredetileg 1849 október és 1850 január hava közt.

Ámbár hébe-hóba rokonszenvvvel nyilatkozik rólunk magyarokról, az egész könyv egyáltalában véve magyarfaló szellemben van írva, a min nem kell csodálkoznunk, mert az ácsi főhadiszálláson gróf Nugentnél volt megszállva, Grabbe tábornok vendége is volt s az orosz és osztrák tisztekkel pajtáskodott. Pesten pedig bemutatták őt Haynau-nak a Károlyi palotában, kivel hosszú beszélgetése volt s a ki meghívta őt tánczestélyére is és azt a tanácsot adta neki, hogy «nur fleissig tanzen». A bresciai lyénáról is nagy rokonszenvvvel ír és védelmébe veszi őt az angol közvélemény ellenében. Szerinte példának okáért Haynau nem volt személyesen felelős Maderspachné megseprűzéséért; ő semmit sem tudott az egész dologról és csakis az angol napilapok útján jutott az eset tudomására.

Haynauné táncz estélyén sok szép hölgy volt jelen és sok katonatiszt, fényes egyenruhában, továbbá conservatív mágnások és volt országgyűlési képviselők. Az öreg tábornok maga is tánczolt, nagyon szépen és fürgén, keringőt «a szép és fiatal O — baronesse-szel Szolnok szomszédságából». De ámbár az estély fényes volt és a zenekar kitünő, a táncz igen lanyhán folyt. Mindenki hosszú, savanyú arczt vágott és a tánczok közötti szünet alatt a mellékszobába vonultak a vendégek és ott politizáltak, tanakodtak, hogy mi fog történni a közel jövőben az új kormány-rendszer alatt. De egyszerre — midőn a zenekar ráhúzta a magyar nótát, mindenki a nagy terembe tódult és nagy lelkesedéssel és hangos tapsok között tánczolták a csárdást. Se kólót, se más magyarországi nemzeti tánczot nem tánczoltak s azért a szerző megjegyzi, hogy bármi legyen is Magyarország jövő sorsa, annyi bizonyosnak látszott, hogy «az úgynevezett *beau monde*» soha sem lehet ott más, mint magyar.

Mialatt pedig egy négyest tánczoltak, Haynau leült Patonnal és hosszabb nyilatkozatot tett előtte — az aradi kivégzésekről, melyekért teljes felelősséget vállalt magára, nem törődve egy csöppet sem azzal, hogy miattuk a «népszerűtlenség óriás terhét» vonta magára.

Utazásai közben szerzőnk vendég volt hazafias, jó magyar családoknál is; meghallgatta mindenkinek, magyaroknak, tótoknak, németeknek, oláhoknak, erdélyi szászoknak stb. véleményeit. Azután hazament s visszavonúlva skóciai magányba, megfontolta elméjében, a mit látott és tapasztalt hazánkban és — first impressions tell — megmaradt magyarfalónak és Kossuth és pártja hő gyűlölőjének és esküdt ellenségének. Mindamellett rosszalja Batthyány Lajos kivégzését, — Haynau azonban ezt nem vette zokon tőle — teljesen elhibázott lépésnek tartja azt és egészen más természetű jogi alapon elítéli az aradi kivégzéseket is. «*Our best thanks for this small mercy*», mint angol ember mondaná erre.

Érdekes még szerzőnek az a találó megjegyzése is, hogy vándorlásai közben azt tapasztalta, hogy a németek szűk utcákban laknak és bő nadrágot viselnek, a magyarok pedig megfordítva, széles utcákat építenek és szűk nadrágba bújnak.

A *Times* említett másik levelezője, Charles Pridham egészen más anyagból van gyúrva, mint Paton. Az ő könyve, melynek címe *Kossuth and Magyar Land* (London 1851.) Kossuth Lajosnak, Batthyány Kázmérnak és a magyar hazafiaknak volt ajánlva. Ambár a címlapon a *Times* ezelőtti magyarországi levelezőjének nevezi magát, a bevezetésben nagyon epésen nyilatkozik saját lapjáról. Egy «politikai infamiában megmohosodott hirlap»-nak nevezi, mely «mint egy nyilvános monitor kilépett sorából, hogy egy nemes ügyet és nemzetet (értsd a magyar nemzetet) leghíresebb polgára (értsd Kossuth) személyében ócsároljon».

A szerző mindenekelőtt Bécsen át igyekezett hazánkba jutni, még pedig osztrák útlevéllal s fölkereste e célból báró Wernert. A báró fölötte udvarias volt, de főnökének, Schwarzenberg herczegnek távollétében semmit sem tehetett érdekében, s még reményekkel sem kecsegtethette őt. Időközben azt ajánlotta neki, hogy az angol követség útján kísértsen meg valamit. Lord Ponsonby szintén távol volt és szerzőnk Mr. Magenis-szel, helyettesével az első látogatás alkalmával összeveszett. Tehát várnia kellett, míg a követ maga visszaérkezett Bécsbe, a ki megígérte neki,

hogy írni fog Schwarzenbergnek. Minthogy azonban a herczeg megtagadta a kívánt útlevelet, Pridham személyesen jelentkezett nála. A «first gentleman on the Continent» nagyon szívesen fogadta őt, de az útlevelet udvariasan megtagadta tőle. Kifogása az volt, hogy a *Times* olasz levelezője nagyon akadékoskodott és sok zavart okozott az osztrák hadvezéreknek a Szardínia ellen folytatott hadműveletekben, a mint az egyik fél táborából szabadon járt-kelt a másikéba. Különben életveszélyes vállalatnak tartotta egy oly embernek Magyarországra menni abban az időben, a ki nem tud magyarul és csak rosszul beszél németül is. «Ha hadi tudósítás kell önnek — folytatta a herczeg — abból lesz elég. Melyik fogadóban lakik? Gondom lesz arra, hogy a *Wiener Zeitungot* pontosan megküldjék önnek». A levelező hálásan megköszönte az ajánlatot, de a mellett — to speak frankly — azt az aggodalmát fejezte ki a herczeg előtt, hogy az angol nép nem fogja elhinni a *Wiener Zeitung* tudósításait. Nekik eredeti hírek kellenek, még pedig egyik bonfitársuk tollából. A herczeg nagyon sajnálta, hogy nem tehetett semmit érdekében, de a mellett biztatta, várjon néhány napig, talán mégis adhat majd neki útlevelet Pestre.

Pridham csakhamar belátta, hogy a herczeg bolondot akar üzni belőle s azért csellel akart Magyarországra szökni. Szerkesztősége Londonból folyvást zaklatta őt tudósításokért. Hogy a hatóságokat félrevezesse s minden gyanút elhárítson magáról, útlevelét Triesztig láttamoztatta és útnak indult. Célja volt gyalog menni és az úton — eltévedni Magyarországra. Úgy is tett, de Pinkafőnél elcsípték és Gráczbá küldötték őt s végre hivatalos fölügyázat alatt kényszerítették Bécsbe visszatérni. Trieszt helyett a bécsi *Hotel Stadt Triestbe* került, honnan csípős levelet írt Schwarzenbergnek. Levele 1849 augusztus 5-ikéről van keltezve. Írt azonkívül Haynaunak, Paszkievicsnek és Jellacsicsnak, hogy adjanak neki engedelmet táborukba menni, de persze eredménytelenül.

Míg feleletre várt, egy nap megidézték őt a városi kapitánysághoz, hol elolvasták neki Welden tábornok, Bécs kormányzójának levelét, melyben kereken fölszólították őt, hogy 24 óra alatt takarodjék ki Ausztriából és a közbe eső

idő alatt fogolynak tekintse magát. Pridham kihallgatást kért Weldennél, de ezt megtagadták tőle s azt sem engedték meg neki, hogy az angol követséggel közlekedjék.

Tehát akarva-akaratlanul elment mégis — Triestbe, de csak kerülő úton, München érintésével, mert osztrák hivatalos kísérője nem tágitott mellőle, míg őt Schärding és Neuhaus közt az Inn folyó hídján át nem kísérte.

Triesztbe érkezve, az angol consulátusnál értesült, hogy távirat érkezett Bécsből, melyben a városi hatóságokat utasítják, hogy kérjék meg a consult, hogy ha Pridham oda érkezne, — ámbár a látszat szerint Marseilleből francia gőzössel Konstantinápolyba igyekezett jutni — úti levelét ne láttamozza. A consul biztosította őt, hogy persze ily szokatlan — ne mondjuk szemtelen — követelésre nem fog hederíteni, egyszersmind azonban saját érdekében figyelmeztette őt, hogy Triesztet minél hamarabb hagyja el. Egy ismerősevel találkozva, ez utóbbi bevezette őt «Lloydék olvasó-termébe», hol figyelmeztették egy bécsi rendőrhivatalnok jelenlétére, kiben Pridham egy régi ismerőse ismert — a bécsi városi kapitányságtól, s azért barátjával karongfogva észrevétlenül kiosont és jegyet váltott a gőzösre.

Korfuba érkezve «a világosi fegyverletétel híre hitelt kezdett találni»; kósza híreket a katastropháról már Triesztben hallottak.

Pridham esetleg Widdinbe jutott el. A kapunál nagy figyelemmel vizsgálták meg útlevelét s azután elvezették őt a pasához. Útjában egy igen nyalka katonatisztal találkozott gyönyörű magyar atillában, kivel egy magas marcsona alak, hosszú szakállal, polgári ruhában volt. Angolul beszélgettek s azért Pridham hozzájuk lépett s megmagyarázta nekik helyzetét. A két angol azonnal bemutatkozott. Az egyik Guyon tábornok, a másik Mr. Longworth volt. Egy harmadik angol nemzetiségű hadi fogoly, névszerint John Macdonald is tartózkodott Widdinben abban az időben, de Pridham őt nem említi. Mindhármukról említi Fuad effendi hivatalos jelentésében szeptember 14 ikén, hogy Várnába az angol consulhoz fogja küldeni őket, mint angol alattvalókat.

Guyon nagyon szívesen fogadta szerzőnket, vendégül hívta őt saját szállására. Longworth pedig beszélt törö-

kül és a pasával nagyon jó lábon állt. Ezért Pridhamnak simán ment a dolga.

A következő napon Guyon elvitte magával szerzőnket és bemutatta őt Kossuth Lajosnak, kinek Dembinski volt szobatársa.

Bemmel is volt hosszú interview-ja. Az öreg úr már akkor igen beteg volt; vért hányt, de azért a *Times* levelezőjének hosszú leírását adta a magyar szabadságharczról való nézeteinek stb. Ámbár egy ideig Angliában tartózkodott, az angol nyelvet nem beszélte eléggé folyékonyan s azért francziául beszélt a mi angolunkkal, de minthogy valami természeti akadály volt a beszédben s nagyon gyorsan ejtette ki szavait, a mi reporterünk nem értette meg őt mindig.

Szerzőnk még sok érdekes dolgot beszél el widdini élményeiből s az ottani magyar emigratióról, de térszűke miatt magára a könyvre kell utalnom az olvasót, melynek egy példánya szintén megvan az Akadémia Széchenyi-muzeumában. Különösen a C. függelék érdekes, melyben egy Kossuth és az emigratio többi vezérei ellen tervezett gyilkossági kísérletről tesz említést, melyet a *Morning Herald* konstantinápolyi levelezője derített föl, s melyben állítólag az osztrák internuncio, gróf Stürmer is bele volt keverve. Az ügy részleteit nem közli.

Hogy rövidre fogjuk elbeszélésünket, Pridham elvögre Belgrádnál egy gőzösre szállt és egy szép reggel kiszállt — Pesten, és megreggelizett azon nagyszerű (magnificent) kávéházak egyikében, melyekről Pest már abban az időben is híres vala. Azután szállást vett az Emmerling fogadóban a lánczhiddal majdnem átellenben. Az *Angol királynét* az osztrák ágyúk csunyán megrongálták és azért be volt zárva. Az Emmerling fogadó homlokát szintén elsöpörték a golyók. Otthoni viszonyokhoz lévén szokva, a mi angolunk azt kérdezte mindenkitől, hogy ki fog fizetni az okozott óriási pusztításért, de az emberek csak fejüket csóválták.

Az egész lakosság gyászba volt borúlva; gróf Batthyány Lajos a megelőző napon (október 6.) vérzett el s csak a gyáva, hetvenkedő osztrákok hangos kacaja zavarta meg a nagy város temetési szertartásait. Az új-épület tele volt

zsúfolva politikai foglyokkal, nem-, rang- és korkülönbség nélkül. Szerzőnk élénk színekkel ecseteli Haynau kegyetlenkedéseit és garázdálkodását, az ő rossz bánásmódját a szerencsétlen sebesült honvédekkel, míg végre Pridham eliszonyodva a naponkénti látványtól s megundorodva az eseményektől, egy remonstráló levelet intézett az angol követhez. Lord Ponsonbyhoz Bécsbe, a ki különben nem volt igen jó barátunk. A levelet persze elfogták az osztrákok; a *Times*nek küldött sürgönyeit is elkobozták, de mégis volt eredményök, mert Haynau szive két hét múlva hirtelen meglágyult és mintha *ex motu proprio* tette volna azt, megszánta a szerencsétlen sebesülteket és sorsuk kissé jobbra fordult.

Vége azonban angolunk helyzete mind veszedelmesebbé vált s azért tovább utazott Pozsony felé, hova gőzö-sön indult el. Egy napot Esztergomban töltött, s rövid időt Komáromban, melyeket leír. Pozsonyi tartózkodásáról is említ valamit s azután, hogy megtudjon valamit levelei sorsáról, föl kellett rándulnia Bécsbe. Ide érkezve, elvették tőle angol útlevelét, melynek átvételére a városi kapitányságnál kellett jelentkeznie. Itt persze rögtön ráismertek és elfogták, de elillant és lélekszakadva az angol követséghez futott. Lord Ponsonby tanácsára néhány napig Bécsben rejtőzött el s azután az angol követ és Schwarzenberg herczeg közt kötött egyezés szerint föladta magát a rendőrségnek, kik elzárták és elzárva maradt mindaddig, míg poggyásza megérkezett Pozsonyból, a mi két hetet vett igénybe. Vége a rendőr-biztos elé vezették, ki egy furcsán fogalmazott *Warnungot* olvasott el neki hosszú képpel, a mi a «bűnöst» jóízűen megnevettette s melyet alá kellett volna írnia, de nem írta alá. A sok fenyegetés közt volt az is, hogy ha még egyszer vissza merne jönni osztrák területre, 20 évi fogház vár rá.

Ugyanaznap délelőttjén Lord Ponsonby elküldte hozzá titkárát, megkérdezni, hogy tehet-e valamit ügyében. Ettől azt hallotta a rendőr-biztos jelenlétében, hogy valamennyi Angliába küldött levelét fölbontották s ezek oly «vérengző» (sanguinary) jellegűek voltak, hogy magokban elegendők lettek volna a két országot egymással háborúba sodorni. Ezt a titkárnak a biztos maga mondta előbb, de most eltagadta — minden pirulás nélkül.

Reporterünket azután újra eltolonczolták Triesztbe, hol megengedték neki, hogy egy fogadóban szálljon meg a gőzös elindulásáig Korfuba. Mielőtt hajóra szállt volna azonban, egy hosszú számlát mutattak be neki kifizetés végett, különböző valódi és költött kiadások fejében, a mely majdnem koldussá tette őt, de egy angol kereskedő segítségére jött és előlegezte neki a szükséges összeget s mint később értesült, Lord Ponsonby is adott fölhatalmazást az alconsulnak, hogy szükség esetén pénzzel is segélyezze őt.

Mint rendesen, úgy ebben az esetben is a bécsi kormánynak sikerült egy hosszú bűnlajstromot összetákolnia és a bárgyú Schwarzenberg egész komolyan közölte az angol követtel azt a fölfödözését, hogy Pridham veszedelmes forradalmár volt, ki Welden tábornok kitiltó parancsával daczolva Bécsbe visszajött, hogy itt egy újabb forradalmat szítson. Egy másik föladata az lett volna, hogy az Olaszországban állomásozó magyar ezredek legénységét az altisztek segélyével a forradalmi propaganda számára megnyerje.

Korfuból, hol hosszabb ideig tartózkodott, Pridham meglátogatta Kephaloníát és a többi szigeteket. Nem csekély meglepetést okozott neki az, hogy egy napon az *Observatore Triestino*-ban Haynau egy körölvényét pillantotta meg, melyben öreg betűkkel szerepelt az ő szerény neve. Az osztrák tábornok, mint Magyarország kormányzója, 5000 forint jutalmat ajánlott föl annak, a ki a mi reporterünket kézre keríti. Egy kósza hír szerint Pridham állítólag Erdélyben bujdosott s ez zavarta annyira a bresciai hyéna nyugalmat. A valóságban nem lépte át többé hazánk határát.

Henningsen röpiratára visszatérve, szerinte továbbá a *Times* «osztrák levelezői közé, kiktől értesülésének java részét kapta (a forradalom idejében) a lap és kapja még most is (t. i. 1851-ben), kell még sorolnunk egy bizonyos Pazziazzí-t is, ki írnok az osztrák titkos rendőrségnél és ki eljött Londonba, hol Mr. Bentley (a jól ismert könyvkiadó) útján kiadott egy könyvet, melynek címe *Voice from the Danube* (Egy hang a Duna mellől), melyre azonban a közönség eléggé bosszantólag semmiképen sem akart hederíteni».

Az említett könyvnek egy példánya szintén megvan az Akadémia Széchenyi-muzeumában s talán más hazai könyv-

tárban is. Maga gróf Széchenyi István többször említ egy Pazziazzi nevű egyént leveleiben. «M. v. Paziazi» volt továbbá az, ki lefordította gróf Andrassy György és Széchenyi jelentését 1833-ban a tervezett budapesti állandó hid dolgában, midőn a külföldről visszatértek. Ugyanő fordította le, szintén németre, a gróf munkáját a *Duna-hajózás körül* 1836-ban és már négy évvel előbb a *Világot* és 1830-ban a *Hitelt* is. Ez utolsó munkának czimlapján «Michael von Paziazi»-nak írja nevét. Széchenyinek úgy látszik, Paziazi fordítása jobban tetszett, mint «Vojditsek fordítása, vagy inkább elfacsarása». Paziazi Mihály volt továbbá kiszemelve azon tervezett bizottság jegyzőjének, melynek gróf Fiquelmont elnöklete alatt 1842-ben a magyarországi reformokat meg kellett volna állapítania. Végre, ha nem csalódom, ő segédkezett a Toldy Ferencznek az ő *Blumenlese aus ungarischen Dichtern* című munkájának kiadásában.

Arra a kérdésre, vajon a *Times* tudósítója és Széchenyi munkáinak fordítója egy és ugyanazon személy volt-e, vagy nem, valamely írónk otthon tud talán felelni. A mi pedig a *Voice from the Danube* névtelen szerzőjét illeti, ki magát «an impartial spectator»-nak nevezi a könyv czimlapján, annyi bizonyos, hogy a munka megírásához szükséges anyagot egy olyan egyén szolgáltatta, ki meglehetősen jól ismerte hazai viszonyainkat és — a maga szempontjából természetesen — meglehetősen pártatlanul igyekezett írni, de a nyelvezet csiszolását, a könyv végleges átnézését oly egyén végezte, a ki kitünően birta az angol irodalmi nyelvet és jól ismerte az angol irodalmat és viszonyokat, és mestertleg forgatta a tollat. Már pedig mindez nem igen vall egy osztrák titkosrendőrségi hivatalnokra s azonfölül furcsa még az is könyvében, hogy Széchenyi nevét sehogysem tudja helyesen kiírni. Nála a gróf csak ritkán «Szechenyi», többnyire pedig «Zechenyi» (így négy ízben) a könyvnek két szemközti oldalán.

A Bentley-czég néhány év előtt megszűnt létezni és üzletbeli utódaik, Macmillan and Co., nem adhatna semmi fölvilágosítást a szerző kilétéről.

A könyv, mely Metternich herczegnek van ajánlva és 1850-ben jelent meg, 11 fejezetre oszlik. Ezeknek elseje —

több nem — levél alakjában van írva és Pozsonyból 1849 október havában keltezve. Az író azzal az értesítéssel kezdi, hogy fájdalmas és némileg aggodalmas út után végre megérkezett Pozsonyba délről és aránylag esendesen élvezi a nyugalmat, ámbár testileg-lelkileg fölötte fáradtnak érzi magát. Utolsó tudósításában, — mint írja — a Dráva jobbpartján elterülő vidéket ismertette a levél czimzettével futólagos vázlatban. Ez a részlet azonban elmaradt a munkából.

Nincsen azonban szándékomban a könyvet részletesen leírni. A szerző polemizál több íróval, mint pl. gróf Telekivel, Toulmin Smith-tel, báró Pillersdorffal, stb. Csak a *Timesszel* és a szintén magyarfaló *Morning Chronicle*lal van megelégedve. Magáról gróf Széchenyi Istvánról sajnálkozással ír; itt-ott leereszkedőleg dicséri, de máshol megint szellemi fölényvel bírálgatja a grófot és törekvéseit. Kossuth Lajost pedig szívének mélyéből gyűlöli és folyvást gyalázza. «Szegény Zechenyi!», így ír egy helyen, «ő kelleténél tovább melengette a viperát (keblén) és már későn volt, midőn eldobta azt magától, (értsd Kossuth Lajost) — a kigyó már belebocsátotta fulánkját, mielőtt ő érezni kezdte a fájdalmat, melyet az neki okozott». Szerinte teljesen illet Kossuthra az, a mit Lord Melbourne állított az angol felsőházban egy más politikusról, hogy tudniillik «az Úristen sok szép tehetséggel áldotta meg őt, de, úgy látszik, az ördög irányozta azokat».

Gúnyosan idéz továbbá egy helyet, a melyet egy magyarbarát angol napilap közölt Kossuth anyjáról, hogy tudniillik ez melegséggel és odaadással szerette hazáját, gyermekeit és — kávéját. Az ő Lajosáról az öreg asszony-ság mindig tisztelettel és rajongással beszélt és úgy vélekedett, hogy az ő feje olyan volt, mint Krisztusé; lángesze olyan, mint Napoleoné; nyelve, mint O'Connellé és szíve mint Börneé».

Egy külön fejezetben végre szerzőnk azt vizsgálgatja, hogy mennyiben helyes az, hogy Mirabeau és Kossuth hasonlítanak egymáshoz. Nem érti ő azt a Mirabeaut, kit Thiers az ő sallangos vázlatában mint egy szajkót, idegen, tarka tollakkal cziczomázott föl, hanem a «nagy plebejust», a mint őt Dumont festette le *Souvenirjében*. Az «imper-

tial spectator» véleményében a francia és a magyar «demagog» nagyon keveset hasonlítanak egymáshoz.

De talán már ideje lesz búcsút vennünk a dunamellőli «Vor» — *et preaterea nihil* — szerzőjétől.

Pazziazzin kívül Henningsen szerint a Timesnek volt még két más osztrák levelezője, tudniillik egy bizonyos Felsenthal, ki a bécsi fenyítő rendőrség detektív-osztályával állott összeköttetésben és egy Lauterbach nevű magyar zsidó, a ki mesterségét Bach, előbb erőszakos demagog, utóbb mindenható osztrák miniszter irodájában tanulta.

Ez egyének egyike leveleket kezdett a Timesbe irogatni Magyarországról, de a sorozat csakhamar megszakadt, midőn a levélíró egyénisége kitudódott.

Egy más egyén, a ki a city-lapba irogatott, a londoni osztrák követségnél volt alkalmazásban, ha Henningsent emlékezete nem csalja.

A szerző még többet is elmondhatott volna, de nézete szerint eleget mondott el arra, hogy megmutassa, mily zavaros forrásokból merítgetett a Times abban a szomorú időben.

Mai taktikája is különben ugyanaz, mint régen, ámbár talán valamivel óvatosabban válogatja meg «our own correspondent»-jeit.

KROFF LAJOS.

AZ ALKOHOLISMUS ÉS KORLÁTOZÁSA.

I.

Az alkoholismus, melyet elsősorban a korcsma szít, valóságos nemzeti veszedelemmé lett a világ legelőkelőbb népeinél; oly ragály ez, mely belopódzott a társadalom összes osztályaiba, s a művelt társadalmi osztályok között, azok kebelében is dúl, honnan a nyáj pásztora nemes és jóra-buzdító példaadását jogosan és természetesen elvárhatja. A Budapesten múlt év szeptember havában tartott nemzetközi alkoholelles congressus teljes tudatában annak, mily ember- és vagyonirtó visszaélések származnak a korcsma túlkapása következtében, azt a kérdést tűzte napirendre, miképen kell hatékonyan reformálni az italmérést, vagyis a korcsmarendszert. E kérdésben tehát azon tétel is befoglaltatik, hogy itt nem tilalomról, hanem csupán védekezésről van szó. De nem is lehet ez másképen.

Az ó-kor nem törődött se vendéglővel, se korcsmával, hiszen az idegen a vendégszeretet oltalma alatt állott; később a keresztyénség az egyház közbenjárására különösen a szegénysorsú utasokról szeretettel gondoskodott. A középkorban minden kolostornak saját vendégháza volt, mely mindenki előtt nyitva állott. A czégek is gondoskodtak bevándorló társaikról. Ámde mióta a közlekedési eszközök Európát egy nagy társadalommá alakították át, nagy és állandó népmozgalmak indultak világgá: a vendéglő nélkülözhetetlen forgalmi intézménynyé lett. Ugyanaz volt az állapot a régi népeknél a korcsmákra nézve. A régi római és görög alig kereste fel a korcsmát, rokonok és barátok a családi tűzhelynél élvezték a szeszes italokat. E népeknél a rabszolgák végezvén minden munkát, a polgárok, ha nem

volt hadjárat, nyilvános fürdőkben, színházakban, testgyakorló helyeken s a tudósok termeiben töltötték a nap nagyobb részét. Ma azonban mások az állapotok, más az igények szelleme, a mai európai az ó-görög pletykázásával meg nem él többé, a kereszteléstől a haláltorig a társadalmi élet összes nyilvánulásánál folyani kell az alkoholnak. A társas érintkezések egyik nagy és nélkülözhetetlen tűzhelye a korcsma, melynek eltörlése ellen tiltakoznék a kormány pénzügyi szempontból s a társadalom, mely víg és szomorú időkben egyaránt ott keres vigasztalást. A ki a korcsmakérdést alaposan akarja elintézni, annak vallási, pénzügyi, sociologiai, morális, gazdasági és bűnügyi szempontból egyaránt kell ügyünket megbírálnia, melynek végeredménye nem tilalom, hanem szabályozás.

II.

Mielőtt azonban a ma mindenütt tárgyalt kérdésre, az italmérési jog reformjára vonatkozólag kifejteném álláspontomat, mindenekelőtt ismerkedjünk meg az ivás számlájával Magyarországon. A magyar birodalom szesztermelése 1903—1904-ben összesen 1.106,090 hektoliter tiszta alkohol volt; ebből ital gyanánt elfogyasztott szesz 934,667 hektoliter és az ital gyanánt elfogyasztott szesz 50%-os szeszre átszámítva 1.869,334 hektolitert tesz ki. Minthogy pedig a magyar birodalom lakossága 1903-ban 19.885,445 lelket számlált, jutott egy fejre tiszta szesz 4.70, vagyis 9.40 liter pálinka. Sajnos azonban, még ezzel nem számoltunk le az egész szeszfogyasztással, mert a magánkézből levő készletek mennyisége a fenti mennyiségben bent nem foglaltatik, pedig jól tudjuk, hogy gazdasszonyaink mindenféle gyümölcsből rengeteg mennyiségű liqueurfajokat termelnek. A szeszfogyasztás e félelmetes mennyiségével szemben aránylag igen alacsony fokúnak mondható a sör- és borfogyasztás. Sörből termeltünk 1903-ban 1.316,676 hl., behoztunk 250,860 métermázsát, kivittünk 48,607 métermázsát; a sörfogyasztás tehát fejenként 7,638 liter volt. Ugyanazon esztendőben a magyar nép 2.948,648 hl. bort termelt, melyből kivitt 908,053 métermázsát és behozott 774,076 méter-

mázsát, jutott tehát egy fejre 15·50 liter különböző minőségű bor. Ha már most azon összeget vesszük figyelembe, melyet a magyar társadalom 1903-ban szeszes italokra elköltött, azt látjuk, hogy csupán a pálinkafogyasztás ugyanazon egy év alatt 186.923,183 koronát, a sörfogyasztás 45.567,870 koronát, végül a borfogyasztás 174.957,500 koronát emésztett meg társadalmunk jövedelméből, összesen tehát elköltött a magyar társadalom 1903-ban szeszes italokra 407.448,553 koronát. Ebből látjuk, hogy a szegény munkásosztályok többet költenek pálinkára, mint a művelt és vagyonos osztályok borra s e végzetes költekezés egyik lényeges oka a munkásosztályok nyomorának és forradalmi szellemének. Egyébiránt más népek is versenyt isznak, hiszen például Schweizben 1894-ben egy fejre 6 liter pálinka, 75 liter bor és 50 liter sör esett, Németországban pedig boron kívül fejenként 125 liter sört és 8·4 liter pálinkát fogyasztanak és szeszes italokra évenként mintegy három milliárd márkát adnak ki, — az iszákosság tehát itt is virágzó korát éli. A mértékletességi mozgalom, a sajtó és iskola tanítása, az orvosok figyelmeztetése, az általános műveltség emelkedése még nem eredményezte a kívánt sikert s a korcsmáros ma is nagy hatalom. És szomorú érzéssel kell különösen arra figyelmeztetnem a közönséget, hogy egész Európában a művelt néposztályok körében s különösen a papi osztályban és a nők közt is tért hódít az alkoholizmus.

III.

Bemutatván a fentiekben a szeszes italok fogyasztásának mértékét, feladatomban lesz ezentúl előadni azt, mily szabályozást nyert hazánkban a szeszes italokkal való kereskedés joga. E téren azonban különbséget kell tenni a régi és mai magyar italmérési jog között.

Azelőtt, vagyis 1888-ig az italmérési jogot részint magánjogi személyek (nemeselek), majd közjogi személyiségek gyakorolták olyképen, hogy amazok a haszonvétel jövedelmét egyszerűen, mint bármely más forrásból származott jövedelmeket saját családi céljaikra fordították, ellenben az utóbbiak (városok) az italmérési jogból eredő jövedel-

meket közézelokra használták fel. Az előtt az úgynevezett italmérési regale lényegileg a nemesi javaknak jövedelmi forrása volt. Az italmérési regale eredetileg közjogi jellegű volt, azzá tette azon viszontszolgálati teher, melynél fogva rendőri, jogszolgáltatási és közigazgatási functiókat kellett egyeseknek és városoknak teljesíteniök. Később azonban egyeseknél már tiszta magánvagyon jellegét vette fel. Ez a középkorból fenmaradt jogrendszer nagy veszedelmet hozott a magyar társadalomra, mert hiszen a regalejogosultak nem sokat törődtek korcsmárosaik személyiségével. Lényeges kérdésnek csak a jövedelem nagyságát tekintették: annak adták át a joggyakorlatot, a ki többet fizetett. Így került hozzánk az északi népek zsidósága, mely a rengeteg mennyiségű korcsmaüzletet nemcsak a munkásnép itatására, hanem a népfosztogatás minden fajaira használta fel. S ime a veszedelmes pálinkaivás forrása előttünk áll. Mivel továbbá az italmérési regalejognál fogva a nemesek nemcsak a kizárólagos engedélyezési jogot gyakorolták, hanem ehhez még azon előjog is volt kötve, melynél fogva a korcsmáros vagy a közbirtokosoknak, vagy regale bérlőjének italait volt köteles kimérni; a szabad verseny ki volt zárva. Ez volt a köznép becsületének, vagyonának és boldogságának árán való oktan és embertelen gazdagodás gyászos korszaka, melynek sirját a felismerhetetlenség moha takarja. És most vessünk egy pillantást a ma érvényben levő magyar italmérési jog rendszerére, mely az 1899. évi XXV-ik törvényen nyugszik. E törvény megállapítja a kimérés, kismértékben való elárúsítás és a korlátolt kimérés intézményét. Általában a szeszes italok kimérése és kismértékben való elárúsítása, valamint az égetett szeszes italoknak nagyban való eladásáról kizárólag az állam rendelkezik. Mint-hogy tehát az italmérés állami monopoliummá lett, e kereskedéshez a pénzügyi hatóságtól engedélyt kell kieszközölni. Mi tehát az angolokására nem honosítottuk meg e téren a *free trade*-rendszert, mely Angolországban a XVIII-ik században a pálinkára nézve alkalmaztatván, oly végzetes hatással volt a nemzetre, hogy csakhamar eltöröltetett. Az 1830-iki *Beer Act* oly pusztítást vitt véghez, hogy 1869 óta új sörmérési engedélyek kiadása hatósági discretionra bízott. Egyébiránt a kimérés és a kismértékben való

elárúsítás alatt nálunk a bornak 50, a sörnek 25 és a pálinkának 100 literen alóli mennyiségben való elárúsítása értendő. E határok ilyen megállapításából azt látjuk, hogy a bornál a nagyban való eladás mértékének leszállításával nemcsak az 50—100 literig terjedő elárúsítások oldatnak fel az italmérési illeték fizetésével kapcsolatos engedély megszerzésének kötelezettsége alól, hanem a szőlőtermelőkre is fontos könnyítés hárul; ellenben a pálinkánál erkölcsi szempontból hathatós megszorítással találkozunk.

A kimérés korlátolt és korlátlan; zárt edényekben való elárúsítás nem kimérés, hanem kismértékben való elárúsítás. Korlátlan kimérés a szeszes italoknak üllő vagy álló vendégek részére az üzleti helyiségben vagy azon kívül való fogyasztása akár nyílt, akár zárt edényekben kicsiben való iparszerű kiszolgáltatása. A korlátlan kimérési engedéllyel ellátott felek tehát a korcsmai (korlátlan) kimérés mellett árusíthatnak nagyban és kicsinyben (zárt edényekben is) szeszes italokat külön engedély nélkül.

A szeszből készült közönséges pálinkának poharazását és utcán való kimérését új törvényünk kereskedésekben és szatócsüzletekben nem engedi meg. Ez minden esetre kedvező haladás az alkoholizmus meggátlására, azonban, mint-hogy egyéb égetett szeszes italoknak (liqueurök ezrei) álló vendégek részére való poharazása és utcán való kimérése kereskedésekben és szatócsüzletekben is engedélyezhető, a veszedelem továbbra is fenmarad.

A közönséges szeszből készült pálinka tehát nálunk csak a szoros értelemben vett korcsmákban és pálinkamérésekben mérhető ki, azonban oly helyeken, hol korlátlan kimérés (korcsma) nincs, kereskedésben és szatócsüzletekben kivételesen közönséges pálinkának álló vendégek részére való poharazása megengedhető.

A kismértékben való elárúsítás szeszes italoknak csakis zárt edényekben, az üzleti helyiségen kívül történő fogyasztásra, kicsiben való iparszerű eladása; e jog engedélyezhető gyárosoknak, bortermelőknek, kereskedőknek és szatócsoknak. Látjuk ezekből, hogy új törvényünk is bőven gondoskodott az ivási alkalomról, mert hiszen zárt edény igen tág fogalom s hogy helyesen alkalmaztatik-e a törvény, azt ellenőrizni lehetetlen.

A nagyban való eladást a törvény csak az égetett szesz italokra nézve köti engedélyhez, ellenben a bornak és sörnek nagyban való eladása szabad kereskedés és szabad forgalom tárgya, annak gyakorlása pénzügyi hatósági engedélyhez kötve nincs. Az engedély, a hol a törvény követeli, csak teljesen megbízható állampolgárnak adható meg, tehát notorius uzsorások, szemes patikusok és elítélt gonosztevők ilyenekül nem tekintetnek.

A pénzügyigazgatóság az engedély megadása előtt köteles az illetékes közigazgatási hatóságot (rendőrkapitány, főszolgabíró) az iránt való nyilatkozásra felhívni, hogy az engedély megadása ellen nincs-e kifogása. Ez azonban kétes becsű intézkedés, mert a pénzügyi közeg a közigazgatási hatóság kifogása ellenére az engedélyt megadhatja s az ügy végső hatósága nem a belügyminister, hanem a pénzügyminister. Az engedély rendszerint határozatlan időre adatik s ezzel nagy fontosságon alapuló, mert minden külső befolyástól független korcsmáros-osztályt biztosít törvényünk a társadalomnak s kényszeríti az erkölcs törvényének tiszteletére, mert az engedély elvesztésének határai nagyon szélesek. A korlátlan kimérések (korcsmák) számát illetőleg kimondatott, hogy az állandó és hullámzó lakosság szükséglete s a közlekedési, forgalmi, társadalmi és gazdasági viszonyok szerint állapítandó meg. És ez a leghelyesebb irányadó, mert ez ügy a gyakorlati tapasztalatra bízott, a mikor esetről esetre megfelelően megállapítható a korcsmák számának szaporítása vagy apasztása. Csak az ismét a baj, hogy törvényünk e kérdés megoldásánál is a döntő hatalmat a pénzügyi hatóságok kezébe adja, mert mentől több bevétel a főszempont. Az ivás pedig a magyar államnak nem megvetendő jövedelmet biztosít, mert hiszen 1903-ban a szeszadó 75.000,000, az italmérési illeték 3.400,000, söradó 6.000,000, boritaladó 16.700,000, a söradó-pótlék 12.200,000, a szeszadó-pótlék 8.000,000 korona bevételt tüntet fel.

Ezek lévén a magyar italmérési jog lényeges irányelvei, foglalkozzunk már most a reformok ügyével.

- IV.

Tudjuk nagyon jól, hogy a szokás, átöröklés és utánzás következtében megerősödött ivási szenvedély máról holnapra meg nem szüntethető és legkevésbé csupán állami intézmények által létesíthető a normális erkölcsi és hygienikus állapot, ámde, ha a társadalom s az egyház mozgalma támogatja az állami törekvést — csakhamar észrevehető lesz a javulás, melyre nézve legbiztosabb eszköz gyanánt kínálkoznak a következő törvényhozási intézmények.

1. *A korcsmák számának leszállítása.* Nálunk igen sok a korcsma, a minek az az első következménye, hogy tisztességtelen verseny keletkezik, melynek következtében a korcsmáros nem sokat törődik vendége állapotával, nem meri megsérteni vendégét, mert jól tudja, hogy ha ő ki nem szolgálja, a szomszédban adnak neki italt s így végleg elveszítheti vendégét. Minden korcsmáros arra törekszik tehát, hogy vonzóbbá tegye házát, mint milyen a másé; zenét, csinos leányokat, hitelnyújtást s más ezernyi eszközt alkalmaz, a melyek közt a legmegvetendőbb a rendörközegekkel való «jóbarátság», ha nem közönséges megvesztegetés árán is. Mentől több a korcsma, annál nagyobb az ivás, mely a rendes látogatók részéről gyakran a ház érdekében is történik. Sok ember csak azért tér be a korcsmába, mert mellette megy el, mert szeme előtt a nagy kísértés, holott ha ezer lépéssel tovább kellett volna mennie, nem tért volna be a korcsmába. A korcsmáros rengeteg csalétekkel szolgál a közönségnek, az itatás immanens mestersége, s mentől több ilyen mester létezik, annál nagyobb lesz az iszákosság. Hogy a korcsmáros milyen vonzerőt gyakorol a közönségre, mutatja azon szomorú eset, hogy nálunk eddig alig fordult elő eset, mikor a korcsmák apasztását kérték volna a pénzügyi hatóságtól. Mondja ki tehát a törvényhozó, hogy a korcsmák mai száma legalább felére szállítandó le, minden esetre helyesebben helyezendő el, mert ma városainkban hat italmérést is találunk egymás mellett.

2. *A gyermekek védelme.* Általános szokás ma, hogy a szülők, kik magok restelnek a korcsmába menni, 14 éven

aluli gyermekeiket küldik italokért. Ez barbar eljárás, melynek a nemzet jövő oszlopai esnek áldozatul. Az anya kerüli a korcsma durva társaságát, de a 12 éves ártatlan leányka veszély nélkül keresheti fel a kéjné, rabló, koldus és csavargó büzhödt légkörét. Oh, a régi pogány görög is többre becsülte gyermekét, azt jobban védte a mai keresztyén anyánál. Oly törvény alkotandó tehát, melynél fogva ezentúl örökre tűnjenek el a világ színéről a «kis korcsmaküldönczök». A haza érdeke magasabb az önző szülő kényelménél. Sajnos, hogy a 16 évet be nem töltött gyermekek korcsmalátogatása nálunk nemzeti szokás. Kell tehát törvényt alkotnunk, mely szigorúan megbünteti a szülőt, ha korcsmába küldi vagy viszi gyermekét és a korcsmárost, a ki ily korú gyermekeknek szeszes italokat szolgáltat ki. Mindenek előtt azonban a rendőrségi intézményt államosítani sürgős szükség közerkölesiségi, biztonsági és nemzeti szempontból egyaránt.

3. *A korcsma zárvatartása ünnep- és vasárnapokon.* Minden hét két részre szakad, az egyik a nagy ivás periodusa, mely szombattól hétfőig tart, a többi négy nap rendesebben foly le. Az ivás időszaka a pihenés és a telt zsebek szaka. Minthogy pedig a vasárnap a nagy ivási idő közepére esik, mikor még bőven van a munkabérből és leghosszabb a pihenési idő — e napon kellene a nyitvatartás óráit leszállítani. Mily jögon tarthatja nyitva egész vasárnapon át üzletét a korcsmáros, — talán azon jögon, hogy a munkásnép Isten háza helyett csapszékbe megy, vagy talán azon a jögon, mert a közbiztonságot a vasárnapi dorbézolások leginkább fenyegetik? Nagy vallási, közerkölcsösségi és gazdasági érdekek mellett a korcsmáros több jövedelme értéktelen körülmény. A ma élére állított socialis kérdés észszerű megoldásának egyik leglényegesebb kulcsa az, hogy ezentúl a korcsma vasárnapokon csak a délelőtti istentisztelet befejezésétől a délutáni istentisztelet kezdetéig, aztán délután 4 órától este 9 óráig maradhasson nyitva. A jó kedélyt ez idő alatt bőven lehet ápolni, megél a korcsmáros is, és a munkáscsalád éjtszakája is boldogabban fog lefolyni, mint ma. Csakhogy ilyen rendszabály szigorú végrehajtására csekély hatása van a községi birói tekintélynek. Az államrendőrség mielőbbi országos szerve-

zése tehát nálunk nemcsak politikai, hanem socialis szempontból is életkérdés.

4. *Szigorúság italok meghamisítása ellen.* Egész Európában foly a szeszes italok hamisítása, a mi csalásnak felelvén meg, mint ilyen büntetendő. Nálunk a hamisított borok s általában az egészségre ártalmas italok rendőrileg elkobozhatók és megsemmisíthetők, ezenfölül a kihágás 3 naptól 15 napig terjedő elzárással és 40—200 koronáig terjedő pénzbüntetéssel fenyítettik. (1879: XL. törvényczikk 16. §.) Másképen áll a dolog, ha a cselekmény büntettet vagy vétséget foglal magában. Az 1878: V. törvényczikk 314. §-ában rendeli, hogy: «a ki a közfogyasztás tárgyát tevő s elárúsításra rendelt élelmi cikkek közé az egészségre ártalmas anyagot kever, úgyszintén az akként meghamisított vagy életveszélyes élelmi cikkeket elárúsítás céljából tartja: közegészség elleni vétséget követ el és egy évig terjedhető fogházzal, ezenfölül 200—2000 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő. Különösen a borhamisítás megakadályozása végett az 1879. évben a hatóságnak már pusztá gyanú alapján is joga van a borkészlet tisztaságáról való meggyőződés végett mustrákat venni s azokat vegyvizsgálat alá bocsáthatni. Mindez igen bölcs intézkedés, azonban a büntetési sanctio nem felel meg a nagy közérdeknek, melyet ravasz, csalárd módon, az uzsorás számításával sért meg az italhamisító, kinek veszedelmes cselekményét büntettnek kell minősíteni és egy év helyett öt évig terjedhető szabadságvesztéssel, úgy 400 koronától 4000 koronáig terjedő mellékbüntetéssel sújtani. Ily szigor és megfelelő rendőri ellenőrzés mellett csakhamar eltemettetnék a közveszélyes «keverés» aljas szokása. Azt tudjuk, hogy a magyar borokban több alkoholtartalom van, mint a francia borokban, a *hegyaljai* egyenlő erejű a *Madeira* és *Xeressel* és csak kedvezőbb kereskedelmi szerződések kell kötnünk Angolországgal, úgy Olaszországgal, és ismét visszahódítja a magyar bor azon népeknél egykori uralmát. Általában a magyar borra nézve mondhatjuk Cabanissal, hogy a magyar bor az izmok erejét növeli, táplálja a kedélyt, könnyű tevékenységben tartja az észt, előmozdítja a jószívűséget és a bizalmas érintkezést. Mégis 1893-ig kellett várnunk arra, hogy a leghitványabb ital, a

«mesterséges bor» eltöröltessék a föld színéről. Ma nem kizárólag szőlőből bort termelni és borba vizet vagy bármely más anyagot keverni tilos (tisztított szesz vagy cognac kivételek). A cselekményt azonban különleges büntetés megállapításával szigorúbban kellene sujtani, mert 50 koronától 600 koronáig terjedő pénzbüntetés és két hónapig terjedő elzárás nem megfelelő oly néposztálylyal szemben, melynek a mestersége a borkészítés.

5. *A bor és sör fogyasztásának megkönnyítése.* A phylloxera pusztítása óta bortermelő magyar vidékeken is a hitvány burgonyapálinka honosodott meg. A pálinka oly mértékű fogyasztása pedig, mint nálunk is tapasztalható, valódi nemzeti csapást jelent. A buzakenyér és a jó magyar bor határán belül született meg a világ legelső lovas-katonája: a magyar huszár. A pálinkapestis pedig harc-képességünk meggyöngyítésével fenyeget már is. E veszedelemnek akképen kell gátat vetni, hogy pálinka helyett bort és sört fogyaszthasson népünk. Ma azonban ez lehetetlen, mert a pálinka aránylag olcsó és a bor drága. A boradót kell leszállítani és oly arányban felemelni a szeszadót. Csakhogy még ez óvórendszabály nem lesz egyhamar elegendő, mert a tót és román munkás jobban szereti a pálinkát a bornál, — a pálinkaivás ezeknél népszokássá lett.

6. *Magának a népnek közvetlen befolyást kell engedni a korcsmaüzletek ellenőrzésére és a korcsmák számának megállapítására.* A korcsma az adófizető polgárok jövedelméből táplálkozván, ellenőrzési jogkörrel kell birniok vele szemben. Az önkormányzati testület legjobban tudja, hol és hány korcsmára van szüksége és megbízható-e korcsmárosa.

7. *Kereskedésekben és különösen szatócsüzletekben a bor és sör kivételével egyáltalán szesz italok* elárúsítását tilalmazni kell, mert ekképen még mindig szaporodik a korcsmák száma és tágabb tere nyílik az ivásnak, különösen pedig a veszedelmes liqueurfogyasztásnak, melyet ez üzletek oly bőven közvetítenek.

8. A magyar nemzeti állam ellenségeinek hozandó törvény alapján tilos legyen korcsmanyitási engedély megadása, mert a korcsma tapasztalat szerint helyenként államellenes izgatások központja szokott lenni. Oroszország nem

csupán mértéklesség érdekéből, hanem az állambiztonság szempontjából is megszüntette a korcsmarendszert.

9. *A korcsmai hitel tilalma.* Felső-Magyarország földmíves népének felét a szesz italok hitelben való adása tette tönkre. Rettenetes uzsorát gyakorol tót és ruthén népekkel szemben a korcsmárososztály, melynek tagjai nagyobb részt galicziai orthodox zsidókból származtak. Ezeknek kapzsisága, embertelen, rideg számítása, családirtó önzése megelőzte e jobb sorsra méltó nép jólétét. Így keletkezett aztán az 1883-iki törvény, melynek alapgondolata az, hogy szesz italokat hitelben eladni szabad ugyan, de a törvényszerűleg meghatározott maximális összeget meghaladó követelésre nézve megvonatik perelhetési joga. E törvény teljesen értéktelennek bizonyult: a földnép fosztogatása tovább foly, mert megteremtette a színleges szerződések kötésének korszakát. Az egyedül helyes reform tehát csakis az lehet, ha a törvényhozó egyszerűen megtiltja ezentúl a szesz italok hitelben való eladását. Ha pedig bármely módon kijátszatnék a törvény, mint azt Galiczia gyászos példája mutatja, a bírónak discretionális jog engedendő a büntető ítélet meghozatalánál. Elég hitelt érdemlő sértett egyén lesz minden községben, kinek vallomása alapján megindíthatjuk majd az irtó háborút.

V.

Ha a fent vázolt reformintézmények magával a korcsmaélettel benső kapcsolatban állanak, oly intézményekre kell tekintettel lennie még az államnak, melyek általános socialis jellegűek. Azt ugyanis mindenki tudja, hogy a mai szerencsétlen munkás-lakásviszonyok egyik nagy okát teszik a korcsmalátogatásnak. A nehéz napi munka után fáradtan hazatért családfő szökik a fűtetlen, túlszűfolt, rideg földalatti odúból, oda, hol vig arcokat, jól világított meleg szobát talál — s ez a korcsma. Kezdeményezze tehát az állam a munkás-lakásviszonyok szerencsés megoldását. Azután él Európában milliókra menő, közveszélyes korcsmakereső hitvány vándorsereg: a koldusok, prostituáltak és csavargók. E munkakerülő tömeg a takarékos családok jövedelmének rengeteg mennyiségét korcsmákban dorbézolja el. Meddig

fogjuk még e népvándorlást eltérni? Távolítsuk el e heréket a korcsmából a dologházba, melyben nehéz, becsületes munkával kell megkeresni a mindennapi kenyeret. Csak-hogy mindent ne várjunk az államtól; a család, az iskola, az egyház s az egész társadalom nemes gondolkozása, művelt és független fiai és leányai szálljanak síkra az állam szövetségesei gyanánt. Az érett korhely javíthatatlan, mint a munkakerülő csavargó, azért a nemzet legnagyobb kincse: ifjúsága felé kell fordítani a figyelmet. Az ifjúságból azt nevelhetjük, a mit akarunk, léha, könnyelmű, tunya, erkölcstelen tömeg, mely nemzetnek kell? Pedig a rossz nevelés ily veszedelmes táborhoz vezet. Az ifjúságot józan, egészséges életmód gyakorlásával tartsák meg a haza dicsősége és a népboldogság templomának azok, a kik az alkoholismus ellenségei s az igazi erény bajnokai. Egész Európában a művelt osztályokhoz tartozó egyének is tömegesen viszik gyermekeiket bor- és sörházakba, hol a hatéves fiú vagy leányka sörös pohár előtt órákon keresztül ül s hallgatja a durva vagy erkölcssértő társalgást.

Végül pár szavunk van még a sajtóhoz. Ez idő szerint a napi sajtó nem nagy barátja az alkoholismus ellen irányuló mozgalomnak, mert szerinte fejtegetéseink nem igen érdeklik olvasóközönségét, mely komoly socialis kérdések helyett inkább mulattató fejtegetéseket kedvel.

Elérkezett ideje annak, hogy a napi sajtó ne csak politikával tömjön meg olvasó közönsége gyomrát, hanem neveljen oly közönséget, melynek komoly socialis kérdések iránt is érzéke van, utóvégre is a társadalmi osztályok közt fennálló bizalmatlanságot magának a társadalomnak kellene humanus közeledés és több áldozat árán elosztatnia, s az alkoholismus pusztításai ellen első sorban a felvilágosodott társadalmi osztályoknak kell a döntő csatát megvívniok.

NAGYIVÁNYI FERETE GYULA.

COREAI NAPLÓTÖREDÉKEK.

Harmadik és utolsó közlemény.*)

A keleti palota.

A keleti palota, legalább kiterjedésre, kétségkívül a legnagyobb.

Parkja elnyúlik messze, egészen az északi hegyláncz lejtőjéig. Belevész a távoli erdőbe és külső fala fent vonúl el a vízválasztó nyergén. Mindössze 13 kapu nyit utat a belső területre. Ez ismét számtalan ligetre, kertre, külső, belső udvarra oszlik. Először az udvar valami 400 év előtt építettett palotát e részen. A trónörökösnek készült. Csarnokai, diszudvarai mind kisebbek, mint a régi palotában. De a beosztás ugyanaz. Az építészet változatlan. A szellem, izlés teljesen azon hierarchikus symbolikus, Confucius-féle alapon nyugvó. A Khinából átültetett cultura és a philosophiai elvek építészeti megnyilvánulása.

A keleti palota igazi varázsát fekvése nyújtja. A vidéke remek. Növényzete bűja. Százados fái közt a fellegekig emelkedő hegység látszik. A sziklák rajza szokatlan. Körvonalai szaggatottak, színök hamvas. Mint a hogyan a régi mesterek szerették képeik háttérét festeni.

Bizonynyal ez volt az indító ok a természet bája iránt fogékony népnél is arra, hogy ura palotáját itt építse fel.

De a mit a természet adott, azzal még nem elégedett meg. Előterét saját művészi felfogásuk szerint tervezték.

Ástak völgyeket, fölhorrtak dombokat. Bevezettek csatornát, patakot. A víz hol sziklák közt csörgedez, hol tavakban pihen meg. Néhol zuhatagokban tör be, majd ismét szalagot rajzolva foly tova.

---

*) Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1906. évi 350. és 351. számában.

Nem tudom, ki rajzolta. Nevét Corea Le Nôtre-ének nem tudták megmondani. Rám nézve mellékes, ki írta alá magát. Nagy művész volt. És alkotása élvezetes. A dombok csúcsán, patakok mentén, tavak közepén nyári lakok emelkednek. Mindannyi pár szobából áll. Némelyik egyszerűen nyílt gloriette, vagy tornyos pagoda. Pár fa-oszlop, finoman kifaragva, tarkára befestve, czifra cserepekkel fedve. Csúcsaik szokatlanok. Szeszély építette őket. Inkább meglepni, mint tetszeni a czéljok. Komoly elismerés helyett csodálkozást keltenek.

Nem az értelemhez, hanem az érzékekhez szólanak. Ez a coreai rococo.

Hogy a befolyás Kang-Hi vagy Kien-Lung udvarából jött-e, nehéz meghatározni. Még nehezebb, hogyan fejlődött ki az új irány Khinában? Az általános nézet az, hogy a jezsuiták hozták Európából. Mások meg azt állítják, hogy Európában khinai rajzok adták az első inspiratiót. Ime a circulus vitiosus. Én azt találom, a stilusokkal, izlésekkel bizonyos fokig úgy vagyunk, mint a gondolatokkal, világnézetekkel. Áthalad az egész világon. Megkerülik a föld kerekességét. Vagy mint a ragályos nyavalyákkal. Megkapja mindenki a nélkül, hogy tudná hol és mikor, vagy hogyan.

Ha Söulban kellene maradnom, megkérném a császárt, engedje át a kis faházak egyikét. Üresek mind. Nem lakik évek óta bennök senki sem.

Rossz emlék fűződik e falakhoz is. Alig kezdte itt uralkodását, leégett az egész. Pár évvel később lázadás tört ki a palotában. Menekülni kényszerült. Évek múlva merték csak ajánlani, hogy térjen vissza az elveszett paradicsomba. Már majd el volt határozva, hogy bevonúl az egész udvar, mikor a trónörökös gerendáiról egy kigyó zuhant a padlóra. Ime a felülről jövő intés. Kétség nem lehet tovább. A csillagjósok szava megegyezett urok sejtelmével. És többé a nyugati palotáról senki nem beszélt. Lakatlan, romba dől. Biztos enyészete már reá mérte csákányát. Alig pár év és egyike a legszebb tündérpalotáknak, melyet keleti kényúr szeszélye emelt, összedől örökre.

És elmondhatjuk, mit egy francia író jegyzett meg a pekingi kastélyról. Une des plus belles chinoiserie du vieux monde s'effacera à tout jamais.

Az őszi szellő hidegen járja át a fasorokat. Az elsárgult levelek szomorún hullanak. Itt-ott puha hantokat alkotva verődtek össze. És ez az őszi hangulat, a kihalt, elhagyott, még szomorúbbá teszi «az elveszett paradicsomot.»

Az új palota.

A menny temploma. Ott emelkedik a város közepén. Szép helyen van. Napernyő formájú teteje jól illik Söul panorámájába. A kerek pagoda nélkül sokat veszítene a hely khinai jellege.

A nap süt. Szép délután. Mielőtt a palotába mennék, van még fél óráim. Így átsétálok.

A nagy kapu alatt örök. Nem akarnak beereszteni. Szerencsére zsebemben van a passe-partout. Mióta a főudvarmesteri hivatal átadta a cabbalistikus iratokat, mintegy varázsütésre tárul föl minden kapu.

Üres udvarba érek. Szemben kisebb kerítés, fal, kapu és dacapo. Csak azután jó az oltár. Köralakú domb, befedve fehér terméskővel. Háromsoros terraszt alkot. Karzata szinte kő. Lépcsőzetét az ismert sárkány nyugvó alakja teszi. A pekinginek utánzata. Gyenge utánzat. De a mi eredeti, az a fedél. Az ég boltja helyett, mely a pekingi felfogását olyan nemessé teszi, tölcser alakba tetőt helyeznek fölé. A tölcserhez annál jobban hasonlít, mert bádogból van. Ezt már nem Pekingben látták. Ez a modern Corea vívmánya.

A pagoda szerencsére még régies, bár alig pár éve épült. Részletei durvák, faragása ószerű, festményei rikitók. De messziről nézve mindez elenyészik, az egész hatása jó. És a menny pagodája Söul egyik legszebb körvonala, hova tekintetem mindig szívesen tér vissza.

Erkélyem épen arra néz. Mikor hajnalban a napkél, akkor a legszebb. A láthatár színelapja olyankor sárgás, a pagoda tornya pedig mint hamvas kupola válik ki a reggel ködéből.

Mióta Granitzán épen ma három hónapja, a határt átléptem, a harmadik császárságban vagyok és a harmadik császári kihallgatásról most jövök.

Corea uralkodója délután négy órakor fogadott.

Személye szent, sérthetetlen, hatalma korlátlan. Kényura országának. Szabadon rendelkezik összes alattvalója felett. Élete és tulajdona felett parancsol.

Császárnál több. Bálvány, kit nép térdre hajolva imád. Teste érinthetlen. Még ha meghalt, akkor is. Holttestét csak a szemfedélbe burkolva emelhetik előírt szabályok szerint koporsójába.

A ki a tilalmat áthágja és akarva vagy véletlen megérintené, szentségtörést követ el. Bűnéért halállal lakol.

De viszont, ha a király keze érint, a hely meg van szentesítve.

Nevét hiába föl ne vedd. Vagy a ki azt kiejti, csak tisztelettel teheti, ha fölállva vagy használt sóhajok közt rebeget magasztos szótagjait.

Corea pénzére soha sem vették hasonmását, nehogy az avatatlan kezekbe kerüljön. Sőt arczképét is csak halála után festik meg. É fölfüggesztve az ősök csarnokában, tisztelet, imádat tárgya lesz.

Az első francia követségek egyike, ki uralkodója arczképével akart kedveskedni, soha sem tudta átadni ajándékát a külügyministernek, mert az vonakodott ilyen blasphemia elkövetésére vetemedni.

Alakja láthatlan. Tizenkét éves korától fogva a belső paloták szentélyéből alig távozik. Nemzeti ünnepek alkalmával, a midőn egyik vagy másik imaházba viszik, az utcák, hol a menet áthalad, néptelenek. Minden kapu be van zárva. Az ablakokat friss rizspapírral ragasztják be. A lakosok a küszöbön térdelnek, és fejükkel a földre vannak borulva.

A palota környéke is tiszteletben áll. Temetés arra felé nem haladhat. Ki előtte elhalad, leszáll lováról vagy hordszékéről. Kapuján át csak saruit oldva léphet be.

Falai között csak egy férfi él. A császár. Kívüle csak felesége, ágyasai, és az eunuchok lakhatnak ott. Császári hercegek, ministerek, tábornokok, mandarinok csak rövid időre, kihallgatásokra jöhetnek. Így él a világ legkorlátlanabb uralkodója. Ennek a mesebeli uralkodónak, kinek életéhez csak a dalai lámáé hasonlítható, voltam vendége ma délután.

Egy palota-szolga tegnap estefelé hozta a meghívást. A boríték nagy volt és veres. A czim arra volt írva az udvari szokás szerint khinai betűkkel. A meghívó alakja levél volt.

Szebb, ízlésesebb udvari meghívót nem láttam.

Monarchiánknak követe nincs. Érdekeinket a német

főconsul képviseli. Fél három óra lehetett, mikor a hordszékekkel értem jöttek. A palota szemben van. De világért sem lehetne másképen, mint négy embertől vive, másik négytől segítve odáig jutni. A fullajtár és kisok is elkerülhetetlenek. Távolság hiján egy helyen tartózkodnak, hogy szolgálattakat ilyen módon jelképezzék.

A hordszék zöld. Gombja ezüst. Függönyei selymesek. Mindez a pekingiek hű másolata.

Reggel sokat olvastam Père Dalent híres munkájában Corea udvaráról. A szép leírásokat aztán kifestettem a nyári palota színeivel. Emlékemben feleledt újra a Bok képe. A hófehér márványhidak, csillogó bronzpagodák, aranyzománczos csarnokok. A titokzatos császárné, a mint ottan ült lefátyolozva fülkéje árnyában, mint bálvány. Egy szóval, a legsodálatosabb udvar teljes pompájában. Utolsó lobbanásának teljes fényében.

E közben a főtérre érünk. Egy skatulyaszerű vöröstégla-épület mellett fordulunk be. Lehetne méltán vasúti állomás vagy Chicago szomszédságában block-house; homlokzatán hosszú tábla. Kékre van mázolva. Rajta sárga betűkkel a büszke felírás olvtható: Hôtel du Palais.

A másik oldalon nagy kapu. Deszkából van összetákolva, mint nálunk a csűröké. Még a színe is az a csúnya, förtelmes vörösbarna, mint a falusi boltajtásoké.

A kapu nagyot nyikorogva nyílik föl vas-sarkán. Küszöbére fut jobbról balról apró tarka népség. Egyik fegyverét szedi elő, másik trombitából veri ki a nyálat, harmadik dobot csatol vállára. Az általános szaladgálás közt egyik csákóját veszti, a másiknak cipője maradt a sárban. Első perczre azt hiszem, egy convictus fiatalsága játszik katonásdit. Csak mikor a második udvarba kerültünk — majd fennakadva útközben a szűk ajtóban — hallom a parancsszót, dobpergést és harsonát; kezdek kételkedni, hátha a diszörséget riasztottuk föl déli álmából, kik a császár vendégeit megillető tisztelegéssel elkéstek.

A hordszékeket a tramwayállomás előtt teszik le. Most már igazán kezdek kételkedni, vajon nem álmodom-e? A pálya bizonynyal villamos, legalább a keresztül-kasúl fonódó sodronyhálózat arra enged következtetni. A csarnok a terminus lesz, mert mellette vendéglő emelkedik, bejárata előtt

aranysújtásos portás. Előszobájában a bizonyos jól ismert fehér porcellángombos sárgaszeges fogas. Elfogadó termében az a stereotyp bútorzat: kanapé, két karos-szék és hat szék. És ez a hivatalos ízlés fényűzési eszményének tekinthető.

Hogyan jutottam ide, nincs időm megmagyarázni. Csodálkozásomból a consul ver föl, ki bemutat a főszertartásmesternek.

Csak most jut eszembe ismét, hogy Corea udvarába indultam s kihallgatáson az új palotában vagyok.

Tegnap a keleti, tegnapelőtt a régi palotákban töltöttem a délutánt csodálva, elnézve a mult emlékeit, némi fogalmat alkotva annak hajdani nagyságáról, udvarának hatalmáról. Hogy a tegnap és tegnapelőtt után ma mit találok, arra igazán nem voltam elkészülve.

Az új palota története pár szóban a következő: Az udvar lázadása után a király (akkor még nem volt császár), elhatározta, hogy a régi palotát elhagyja. A királyné meggyilkolása félénk természetét valóságos rettegéssel töltötte el. Egy darabig az orosz követ házában reménylett biztos védelmet. Ott lakott majd két évig. Ezalatt fölépült az új palota a consulates-negyedben, körülvéve az európaiak házaitól.

Csúnyább helyet egész Söulban alig lehetett volna találni. Mély kopár katlan. Se kilátás, se növényzet. Még csak friss levegője sincs. Ebben a sivatagban pár európai és kiváltképen amerikai vállalkozó tervezte a császári lakot. Innen magyarázható, hogy bejárata pajtaverőcze. Fogadó csarnoka öntöttvas kiosk, salonja — váróterem.

Érdekes jelenség, hogy a legtöbb ízléssel bíró keleti népek is Európa legfertelmesebb gyártmányait szeretik.

Egy indiai Maharaja, Marocco, Ázsia szultánjai, változatlanul a legrikítóbb vásári gyártmánynyal igyekeznek bebizonyítani, hogy a modern ízlés hívei, — a haladás hírnökei.

A szoba közepén kerek asztal mellett foglaltunk helyet. Mindössze nyolczan. Consul, főudvarmester, egy kamarás, egy szárnysegéd, egy palotatiszt és két tolmács.

A tiszték európai egyenruhákban voltak. A minta francia, sötét posztó. Arany gombok és válldisz. A karon sújtások jelzik a rangot. Tollas csákó, lakezipő, fehér keztyű.

A minta tagadhatlanul jó. A kiállítás gazdag. Legjobb minőségű posztók, zsinórok, az utolsó részletig. Sőt mi több, galérijok, kezelőjök kielégíthetné a Guards-club legfinnyásabb hadnagyát. Mindez kétségkívül London első czégeinek gyártmánya. És ez a művészies keresettség, a legapróbb részletekig vitt gondozás illik e parányi alakoknak, mert az még apróbbakká és bábszerűbbekké teszi őket. Úgy néznek ki, mintha játékkereskedés kirakatából léptek volna ki.

A szertartásmester világlátott ember. Volt Európában több ízben. Végre kiviláglik, hogy régi ismerősök vagyunk. 1897-ben Victoria királyné gyémántjubiléumán Coreát ő képviselte. Egy héten át mindennap együtt voltunk a Buckingham-palace termeiben.

Min-Yan herczeg az elhunyt királyné rokona. Nagy, kiváltképen befolyásos család feje. A mit látott, hallott, tanult, csak emelte befolyását.

Érdekelni kezd. És mialatt a cselédség theát szolgál föl, elkezdünk beszélgetni mindenféléről. A keleti nép sajátosság emlékezőtehetségéből ő neki is kijutott. És a nyugaton szerzett tapasztalatokat jól meg látszott jegyezni. Beszél kissé angolul is és így tolmács nélkül társaloghatunk.

Nevét a hírlapokban még fogom olvasni. Hogy a jövőendő kor alatt — ha megéli — szerepelni fog, az kétségtelen.

Becsvágyó, hatalomra törekvő, ez minden szavából kiviláglik. Hogy megbízható-e, nehezebb lenne megmondani. A szilárdság nem Corea tulajdonai közé tartozik. Az érintkezés az ellentétes nyugati diplomatiái áramlatokkal aligha fogják jellemét kifejleszteni.

A mi engem illet, bármennyire érdekelt éles, friss fölfogása, finom, simulékony modora, jobban szeretem Corea egyszerű fiát, ki aranyújtásos Pool műhelyéből került frakk és fehér keztyű helyett vászonkaftánt hord és hosszú haját magasra tüzi fekete lószőrből font sisakja alá. Ha észjárása lassú is, de kevésbbé romlott. Ha ma még ellenzi is az újításokat — de egyszer megértve azoknak becsét — őszintén fogadja el őket.

Eközben jelentik, hogy ő felsége vár. A szertartásmester megadja a jelt az indulásra. A szalonajtón méltósággal még a parányi coreainak se sikerül kilépni. Az ajtó szűk

folyosóra nyílik. A folyosó egyik fala deszka, beragasztva kékvirágos fehér tapétával. Csúnyábbat nem láttam. De a vállalkozó épen azért küldte Ázsiába, mert Európában alig akadt volna arra vevő.

A folyosó udvarra szolgál. Körül kamrák. Cseléd kalibák. Istállók udvara rendesen csinosabb, bár tisztára van felsöpörve. A fal mellett fa járda vezet. Két vagy három deszka egymás mellett. Kerítésképen léczek vannak összeütve. A deszkapadlóra futószőnyeget terítettek ez alkalomra. Szőnyegnél jobb a pokrócz. Az a bizonyos virágosra festett nemezutánzat, a milyeneket helylyel-közzel régi kisvárosi előljárók hivatalában vagy falusi plébániák nappalijában találunk.

A cselédszobából ajtók mögül rabszolgák kandikálnak, — mind vörös kaftánt hord. Csak az a különbség, hogy némelyik zöld sisakot visel, míg a többinél az vörös is. Köpenyeg és sisak a legolcsóbb perkálból van varrva. Csoda-e, hogy udvari lakájok helyett inkább hasonlítanak carneváli dominókhoz.

Az udvarsarokba kapu van vágva. Mellette félszer. Ez a diszudvar bejárata. Nem különb az előbbinél. Még csak ki sines kövezve. És a trónus elé, mint amott, sorban deszkajárdán járulunk.

A csarnok nyitva. Középen asztal, szemetsértő takaróval leterítve. Mögötte spanyol fal. A kettő közé szorúlva áll az uralkodó. Ruházata nemzeti, sárga selyem brocard, kihímezve százféle jelvénynyel. Öve kék jaspis, felfésült haján az elmaradhatlan lószőrkorona. A hatás festői lenne, sőt talán királyi is, ha a környezet nem tenné tönkre. De szőnyeg, plafon, falak olyan förtelmesek, olyan ízléstelenek, annyira nyomorútlak, hogy tönkre silányítanak Sába királynéja öltözetét, ha utazásai közben idáig vitorlázott volna.

A császár balján a trónörökös, ruházata vörös. Állnak mind a ketten. Nagyobb atyjánál. Alig harmincz éves, de agastyánnak látszik. Alakja túl hizott. Arcza duzzadt. Sápadt. Szemei üvegesek. Kifejezése merev. A *la fin d'une race* — fáradt kifejezése félreismerhetlen.

A császár és trónörökös között, valami kevéssel hátrább, mint árnyék, sötét alak emelkedik. Egy jó fejjel meghaladja mind a kettőt. Szegletes vállain túlnagy fej pihen. Nyaka

nines. Potroha annál nagyobb. Óriás kezeit kényelmesen pihentetheti rajta. Az udvari sötétzöld köpenyt viseli, mely sima és sújtást, himzést nélkülöz. És ez a rideg egyszerűség még szomorúbbá teszi a gyászos alakot. Nem tudom, a halotti ing tünteti-e fel olyan hullaszerűnek a gyászvitézt, avagy az élőhalottaknak találták-e ki ezt a hozzájuk illő szomorú köntöst. A fő eunuch.

Séta Söul falain kívül. 21/XI.

A nyugati kapu, a khinai Jamen, diadalív, mélyút és a fehér Buddha voltak a mai délutáni séta állomásai.

Az új kapu táját régen ismerem. Sokszor ki-bementem íve alatt. Reggel és este mindig sok népet találtam előtte. A főuteza ide szolgál. Nagy a forgalom szüntelen.

Pár száz lépésre keresztutakhoz érek. Az északra vezetőt választom. Erre érkeztek a khinai császár küldöttei. Alig négy éve még ők voltak a hűbérurak. Corea királya a város határáig jött eléjük. A helyet, hol térdhajlással ismerte el a khinai fenhatóságot, diadalív jelöli. A régi fa-alkotmány — a milyen Peking utcáin lépten-nyomon találkozik — összedőlt. Helyette építettek újat, kőből, divatos formában.

Balra a lejtőn áll a Jamen. Oszlopsoros csarnok. Fedele sátorszerű. Széles eresz, fölpenderült a gerendája. El van hagyatva régen. Lassú, de biztos pusztulásnak néz elé. De ma még áll és a tájképet díszíti.

Ez a kép pedig nagyon szép. A völgy mindjobban összehűkül. Balra a hegység ormát a város lőréses falai koronázzák. Szemközt a sziklába mély hasadék van vágva. A sikátoron át vezet az ország útja.

A sikátoron, a hegyhasadékon átjutva, элем pompás körkép terül. Magas bércek és mély völgy, sötét berkek, világos patak. Talán nagyon is változatos, majdnem túlterhelt, mint az akademikus festők szerették. De a jelleg, a hol komoly, az egész még olyan vad, hogy kicsinyes nem lehet. Sőt zordonnak látszik. Az első borult nap, mióta Söulban vagyok. Az égbolt szürke. Nehéz fellegek mélyen pihennek a hegység csúcsain. A hatás mélabús, szomorú.

Az országút mellett itt-ott pár ház, kisebb tanyák. Egy-egy ivó. Jobbra fák között egy dombon nagyobb épület. Buddhista kolostor vagy imaház. Jól illik az előtérbe.

Nyitott udvarából dobszó hallik. Közbe-közbe ének is vegyül. Benézek. A kapu mellett nyitott helyiség, előtte pár gyermek guggol. A félhomályból csak nehezen veszem ki a belsőt. Középen fehér alak forog. Lassan, rhythmikus mozgással. A helyiség részletei lassan egymásután válnak ki. A falakat nagy papiros zászlók fedik. Legalább zászlóknak látszanak a tarka képek. Tele festve harcosokkal, szörnyetegekkal, sárkányokkal. A mestergerendáról nagy csokrok lógnak alá. Összeállítva százféle cifraságból, mint a mi aratóink koronája.

A dob e közben szünet nélkül szól. Lassú méretben, nagyokat mordulva. A fehér alak is forog fáradhatlanul. És forgása közben a sok rongy szoknya, kendő, mi e kísérteties megjelenés testét fedi: mind nagyobb, mind alaktalanabb formát ölt. A háttérben több ilyen mystikus lény támaszkodik a falnak, mások a padló gyékényein guggolnak.

Vajon mit jelent ez a csodálatos jelenet? Nászt-e vagy temetést? Tartásuk a forgás daczára szobor-, legalább is automataszerű. Arczuk kifejezése változatlan.

Megkérdezni nem tudok senkit. Nyelvöket nem ismerem. És ki tudja, felelnének-e? Hiszen mind úgy tesz, mintha egyáltalán nem vette volna észre, hogy itt állok, mintha nem is látnának.

Sétám célpontja a fehér Buddha volt. A pagodán túl a völgy mind jobban összeszorul. A hegy innét már nincsen messze. A hegláncz kopár, meredek sziklákban végződik. Néhol szédítően meredek. Másutt mintha vulkán láthatatlan ereje okáda volna egymás tetejére bérceit. A Buddha-szobor nem sokat ér, legalább művészi szempontból. Még csak szobornak sem nevezhető. Mindössze emberi formához hasonló leválott szikladarabra van a bálvány mázolva. De phantastikus. Mint a gyermekes nép képzelőtehetségének, belső világának hű kifejezője érdekes. A földre hullott sziklából szörnyeteget alakít saját maga elrémitésére.

Sötétédett. Sétáimnak az az egy hátránya, hogy számításom kívül hagyja a vissza vezető út távolságát. Ha elérte célpontját — azt hiszem — egyúttal haza is értem.

De az este langyos. A keleti láthatár még sárgás visszfényenyl világít. És erre a kénes alapra a sötét gránitsziklák tépett körvonala még sötétebben rajzolódik. Pár távoli

kunyhó ajtajából lámpás fénye dereng. Az országúton a munkából hazatérő nép siet, hogy haza érjen a nagy kapu zárása előtt.

A titokzatos pagodából hangzik a zene még mindig. A dob tompa pergésébe most már czintányér csattogása is vegyül. A méret sebesebb. Az ének ikkantóbb.

Az ajtó előtt többen állanak. Bent az előbbi jelenet, csakhogy a lobogó méceses lángjánál a hatás halottibb. Egy helyett hárman forognak. A lidérczszerű alakok még sebesebben, vadabban hadonáznak, mint megannyi szörnyeteg a buddhista alvilágból.

22/XI.

A napot a német consullal töltöm. Sorra mutatja nemzete vívmányait. Az általános versenyben Germánia sem akar elmaradni. A gyarmat-politika szálait e világtól elmaradt országba is kiterjeszti. Nemzetgazdasági téren már vívmányokat is mutat fel.

Ez ideig Németország bevitele még csak bölcsőkorát éli. De hát minden kezdet nehéz. A legmagasabb számokat vegyészeti gyártmányai képviselik.

Azonkívül apró iparczikkek, rövidárúk, bőrtárgyak, de mindez elenyésző csekély. A piacon a mai napig Anglia foglalja el az első helyet. Utána Japán következik. De a kis szigetszország oly rohamosan fejlődik az utolsó években, hogy veszedelmes vetélytárrá nőtt már is. Szorgalma, ernyedetlen törekvése nem ismer határt. Munkabére olcsó. Távolága csekély. A szállítást saját hajói teljesítik. Coreában már ma a legtöbb áruház, bolt japáni polgárok tulajdona. Az ország területén lehet több ezer.

De minderről külön. Corea közgazdaságáról, kereskedelméről bővebben lesz szó.

Az első állomást a német iskolánál tartjuk. Kivülről alig különbözik a szomszéd viskóktól. Alacsony sárkunyhó, előtte udvar. Pár melléképület szalmával fődve.

Benyitva, annál kellemesebb meglepetés vár. Tágas szoba, fehérre van meszelve. Egyik fala üveg. Levegős és napos. Tiszta és kényelmes.

Símára gyalult svéd rendszerű padokon vagy tizenöt-tizenhat tanuló ülhet. Koruk különböző. De mind a nemzeti fehér patyolatköntöst viseli. A tanár úr fogad. Herr . . . .

. . . . . tipikus német professor. Rövid bemutatás után elfoglalja helyét — szemben hallgatóival. És aztán kérdez, examinál, méltányol, int vagy dorgál, a mint a helyzet megkívánja. Hangja stentori, magatartása merev, nézése szigorú. Nagyon katonás úri ember. Nem csodálnám, ha otthon káplár lett volna, mert előadásában félreismerhetlen a kaszárnymodor. Az a bizonyos *militärisches*, a mire a mai német császárság olyan büszke.

Itt, a coreai nap sugarától megvilágítva mindez még rikóbb. Az ellentét a katonás mester és szelid növendékek között még élesebb.

Az eredményt illetőleg csak dicséret hangján beszélhetek. Alig hihető, hogy e tanulók, kik németül — tanárjokat kivéve beszélni soha sem hallottak — ilyen jól elsajátítsák a világ egyik legnehezebb nyelvét.

Írásuk kivált szabályos és némelyiknél olyan egyenletes, mintha lithographálva lenne.

Ez volt az utolsó osztály. A harmadik negyedév vége. A másik két terembe is átmentünk. Kisebb növendékek, a kik épen a faliabroszokra rajzolt alakokat nevezték meg. Der Hund, die Kuh, das Pferd. Mentől fiatalabban kezdik, kiejtésök annál jobb.

A kezdőknél fejeztük be a látogatást. A mi itt legjobban érdekelt, az maga a mester volt. Alig pár évvel idősebb coreai subancz. Csak olyan fehér kaftánban, fekete lószőr süvegben, mint tanítványai. Amint németül előadott, a jelet rendkívül eredeti volt.

Puk-Han. 24/XI.

Ragyogó hajnal. Szebben nap sehol nem kél, mint Coreában. Váratlanul, hirtelen tűnik fel a keleti hegység bércei mögött. Az óriás izzó tányér pillanat alatt emelkedik a felhőtlen láthatár fölé. Elárasztva fénynyel, meleggel az egész természetet.

Mire a nagy utcára érek, már az egész város talpon van. Az apró kirakatok elé most rakják a sok semmit. Mert Söulban mindenki kereskedik. Minden háznak van boltja. Vagy legalább az ajtaja elé kiterített gyékényre helyez két-három almát és körtét. Vagy ha még az sincs, akkor egy marék kender vagy tökmagot. Aztán kényelembe helyezve magát a küszöbfülkében, pipára gyújt és elnézi óra hosszát az utca életét.

E közben fölkeresi számtalan ismerős. Meg-megáll és beszédbe kezd, kit útja arra vezet. Vásárol vagy nem, az nagyon mellékes. Ha a tökmag és a zöldség el nem kél, megeszi maga a boltos ebédre és a mellett az a haszna van, hogy kellemesen szórakozva töltötte el idejét és a mit legjobban élvez, mozdulatlanul, tétlenül töltötte el a napját.

A város nyugati kapuján özönlik a nép. Mind fehérben, és mind hoz valami batyut vagy portékát. Sok a teherhordó jószág is. Legtöbb a bika. Hátukon félöl fa vagy széna-boglya. Hihetetlen, mennyit elbir egy ilyen szarvasmarha. Igaz, hogy pompás példányok. A legtöbb vörösbarna, rövid szarvú. Mind meg van patkolva. Orrczipáikon keresztül nagy vasgyűrűt kovácsoltak, mint a medvetánczoltatók szokták minálunk.

Ló, jobban mondva, hegyi ponny is van szép számmal. De terhők könnyebb. Rendesen vetemény és lisztnemű két oldalt függő kosarakba vagy zsákokba csomagolva. Kinek se lova, se szamara, maga viszi a vásárfiát. Hogy pedig egy coreai kuli mit bir elvinni, arról csak az tud fogalmat alkotni, ki Konstantinápoly teherhordóit látta egy-egy almáriummal vagy zongorával a hátán sétálni. Lapoczkáikra mint az üveges tótok, polczot erősítenek. Erre aztán mesteri kiszámítással van a teher erősítve. Legtöbb a tüzelő anyagot hozza a távoli erdőkből. Jobbára rözse és héj. A levél még rajta. És a mint hosszú sorban százával érkeznek a hegy-ség felől, igazán azt hihetnők, hogy az erdők mozdultak meg.

Eközben kiérek a chinai országútra. Kis sárgám poroszkál a hasadék között. Szemben az ismert tájkép terül. Balra egy kopár fa csúcsa, jobbra szédlítő ormok a város falaival. Szemben a kies völgy, a barátságos falu és apró kunyhók, tornyos pagoda és a kis patak. Mindezt jól ismerem. Sétáim sokszor vezettek arra. De most a reggeli világitásban újra meglep. A lapályt még kékes köd födi. A hegy-séget violás párák fátyolozzák. A legmagasabb csúcsok hasították fel a ködöt. És csillogva, élesen rajzolódnak a zenith kék égboltjára.

Utam oda vezet. Vándorlásom mai célpontja a Puk-Han. Közép-Corea legérdekesebb hegláncza. Sültől nincsen meszsze. Hajdan a fővárosnak fellegrára volt. Ha ellenség közeledett, a bércek között biztos menedéket találhatott a király.

Reggelire egy tanyához érünk. Sárral tapasztott házak. Szalmával földve. Se ablak a falon, se kémény a tetőn. Nem jobb külsőleg közönséges veremnél. Bent a legtöbb tiszta. És a legszegényebbnek is több szobája van. Az asszonynép sohasem megy ki. Így ráér mindent rendben tartani.

A porták előtt a fiatalság a rizst épen most csépel. Apró csomókba szedve. Sodrósával verik. Pontos ütemre. Közbe-közbe változatokkal, mint az alföldi cséplők szokták. A tanya másik felében paprika szárad. Így igazán otthon érezhetem magamat.

Tovább érve, a vidék jellege változik. A dombokat czedrusok földik. A berkek távolabb erdőkké sűrűsödnek. Közbe-közbe egy-egy buddhista szentély vagy kolostor. Mindmegannyi nyári lak. Csinos külső, barátságos lámák lakják.

Még több a sírkő. Emléktáblák. Vannak minden nagyság- és minden alakban. A kezdetlegesebbek egyszerű szikladarabok, élökre felállítva. Betetőzve egy másik darabbal a tetejére helyezett kővel. Mint egy-egy óriás taplógomba, olyanok a távolból. Aztán a hol egy van, rá mindjárt második és harmadik is következik. Egész hegyoldalak sűrűn tele szórva. Kiterjedt rétek fehéren pettyezve.

De közbe-közbe akad nagyobb szabású sírhalom. Valóságos dombokat hordott össze a kegyelet munkája. A csúcsot jelentékenyebb sirtábla díszíti. Előtte az áldozati asztal. Nagy terméskő tábla, rajta a füstölő edények. Megannyi hatalmas kőedény. Két oldalt pedig szörnyetegek, fenevadak néznek egymással farkasszemet. Sokszor emberi alakok is vannak kőből kifaragva. És az elmaradhatlan két oszlop. Az egyikén föl-, a másikon lefelé futó mókusz képezi a koronát. Ott vannak minden sírhant mellett. Őrt állanak hűségesen évszázadok óta. De miért, senki sem tudja megmondani. Megkérdeztem sokaktól. Fordúltam öreghez és fiatalhoz. Beszéltem róla buddhista pungikkal, coreai lámákkal. «Így a szokás, úgy volt mindig. Így látták a legöregebbek is.» Vagy «ez van előírva.» Az összes magyarázat, melyet mindakkorig szerezhettem.

A nap delelő pontjára ér, mikor a Puk-han lábához érünk. Innen nagy mérvben emelkedik. Gyalog szeretnék a meredeken menni, de lélekzetem elakad. Szívdobogásom az

utolsó időben rosszabbra fordult. Így vissza ülök a kis, gu-banczos sárga hátára. Majd kap dupla abrakot szolgálataért.

Hirtelen fordulattal várkapu elé érünk. Hatalmas kőív. Alagútszerűen mélyed a bástyába, lőrések csipkézlik. Kacs-karingós kettős fedő tetőzi.

Olyanféle, mint minden khinai várfal. Mint Peking pá-ratlan «men»-jei, vagy mint magáé a nagy khinai falé. Vala-mivel szerényebb méret, de nagyszerűbb a fekvése.

Hogy a szédítő magas sziklanyergen várakat lehessen emelni, ki e népek építészét nem ismeri, nehezen tudná elképzelni. De ez vérökbe ment át. Atyáiktól öröklött mes-terséggé vált, mint a hindostán kőfaragónál, ki minta nél-kül ver csipkét márványból, vagy a fecskénél, ki sárból csipe-tenként hordja össze a fészket.

A kapu előtt egy kis tisztás. Több fehér alak sütkérezik a napon. Megkérdezik a kisotot, hová sietünk. Mint a hogyan megkérdezte mindenki, ki útunkba akadt. Úgy látszik, ez a kérdés itt olyan, mint nálunk a «Hogy van?» A nélkül, hogy sokszor érdekelne a felelet, vagy a nélkül, hogy megvárnánk a feleletet. Egyszerűen megszólítási mód. Így van ez Coreában a «Hová mennek»-kel. «Hány éves», egy-szerűen társalgási bevezetés. Üres forma.

Így a kiso sokszor, mielőtt kérdezné valaki, ismétli a változatlan feleletet: «Puk-Han» és nevet utána egyet. Bizonyára, hogy megértesse földieivel ennek az idegen úr-nak idegen gondolatát. Ha tőle függne, ő is inkább leheve-redne a gyepre, fújná pipája füstjét a kék égbolt felé.

És ez milyen kék. Sötét és áttetsző. Nincsen egy bá-rányfelleg. Nem homályosítja egy foszlány.

A levegő tiszta, hideg. De alig érezni, olyan száraz. Ennek daczára nagyon érzem az emelkedést. Kiknek nem a legjobb egészség osztályrészők, szerencsére ritkán gondol-nak arra. Hozzá vannak gyermekésgöktől szokva, hogy itt-ott kidőlnek vagy leroskadnak. Fölkelnek megint. Mintha semmi sem történt volna. Aztán folytatják pályájukat, a med-dig lehet.

Most mégis rosszúl esik, hogy nem tudok gyalogolni. Hogy szeretnék a patak partján ösvényen sétálni.

Irigy szemekkel nézek a Kiso felé. Öreg ember. És ifjú ruganyosságával szökik szikláról-sziklára. Hajnal óta gyalo-

gol. A kis táltos hol poroszkál, hol üget. De az öreg lovász soha sem marad el. Ha nincs mellettem, előttem jár. Ő adja a tempót. És a mint koczog, a festőláda zakatolása mint dobpergés eleveníti, serkenti a kis mokányt.

Vizesés mellett csinos nyári lak. Csúcsos teteje négy vörösre festett oszlopon nyugszik. A lámák építették, a természet szépségének e páratlan tisztelői. A másik part még szebb. Ott a temető örökzöld fenyves közepett. Halottjaiknak tartják fenn a legkiesebb pontokat.

Ebédre egy kolostorba érünk. Pár khinai jamen. A nagy kapuhoz a sziklába vájt lépcsősor vezet. Belől tágas udvar terül. Két oldalt a lakóházak, csarnokok. Szembe a szentély. Épen jó pár hívő, fehér patyolat ünneplőben. Fiatalságok hoztak pár ezüst pénzt. Az öreg láma siet a kulcsokért. A lakat nagyot nyikorogva nyílik. Szemben három óriás Buddha alak. Meg van aranyozva tetőtől talpig. Homlokuk közepén a stigmák jele. Kifejezésök az elmélkedést jelképezi. Hasonlók a Birma és Ceylon bálványaihoz. A falakat freskók fődik. Jelenetek Gadama életéből. Itt mint fiatal herceg. Ott mint bölcs. Itt fehér lován ül büszkén, amott remeteként vezekel, gondolkodik vagy tanít. Nagyon egyszerű csoportok. Kezdetleges színezés. De a kifejezés olyan közvetlen bizarr, olyan őszinte, hogy megbocsátjuk a kontár kivitel.

Naplóm itt megszakadt. Befejezni nem értem reá. pedig sajnálom. Szebb kilátást, mint a Puk-Han csúcsáról alig élveztem. Közép-Corea egyik legszebb része terült el lábaim alatt. A széles Han-völgy, a távoli tengerpart, az északi hegyláncz, mind egyszerre voltak láthatók.

Mint domborművű térképen vegyült össze hegy és völgy és mint megannyi hangyaboly pettyezik a síkságot a távoli városok.

Hegynek és völgynek közepette emelkednek ki Puk-Han szirtjei, mintha csupa czukorsüveget állítottak volna egymás tetejébe s a legmagasabb csúcsot koronázza az egykori fellegrvár.

E mesészerű erőd volt a kirándulás célpontja. Elértem szerencsésen, de leírni báját és varázsát nem volt érkezésem. Emlékezetből vázolását sem merném megkezdni. Majd leírom akkor, ha ismét visszatérek.

Forradalom a fővárosban. 27/IX.

Két nap óta ostromállapot alatt vagyunk. Ma hajnalban puskaropogás ébresztett. Azt hittem, hogy a forradalmárok és a követség őrsége tűztek össze.

Mint később értesülök, mindössze a palotát védő katonaság ropogtatta puskáit és tartott lögyakorlatokat, hogy figyelmeztesse a forradalmárokat. És hogy meggyőzze azokat mindenekelőtt, hogy zsebeikben éles töltésekkel minden eshetőségre elkészülve várják az események tovafejlődését.

Söulban ismét kiütött a forradalom. A lakosság meghasonolva forrong. Tegnapelőtt óta teljes az anarchia és a kedélyek fel vannak korbácsolva. A következmények és a zenebona tovafejlődése, előre láthatatlanok. Az optimisták azt mondják, mindössze egy kis szórakozás. Mint rakoncátlan iskolás fiúk náspángolják el egymást a város polgárai, hogy aztán annál teljesebb legyen a béke s a barátság. A pessimisták azonban a helyzetet nagyon hasonlónak találják az utolsó forradalom kezdetéhez.

Akkor csak úgy, mint ma a megalégedetlenség és apró személyes érdekek, pártkérdések adtak okot, de a múltban épen úgy, mint a jelenben a bábszerű alakok megett kühatalmak állottak.

Jelenleg az elégületlenség oka az egyik minister. A nép állítása szerint zsarnok volt és sikkasztó, ki valódi kényuralmat gyakorolt az a nélkül is megviselt és éhező lakosság felett.

Az éjtszaka folyamán házából álruhából szökött meg. Jelenleg a palotában rejtőzik. Ez az oka annak, hogy a nép mint medréből kitört ár, hullámszik a palota kapuja előtt. Pártokra szakadva tolonganak és dulakodnak. Az egész csöcselék két részre van osztva, mint a két eltérő párt hívei. Csöcselék, mert népnek nem nevezhetném e tömeget. A jobbmodú coreai nem szívesen vesz részt utczaí feikelésben s még jobban óvakodik életét veszélynek tenni ki. Hanem a szerint, a mint egyik vagy másik párttal van érdekelve, fogad meg embereket, hogy lármázzanak és verekedjenek helyette.

Meg van vesztegetve a félváros felülről lefelé. Az utolsó kuli is hasznót reményel húzni az általános csetepatéből. Mindenki a zavarosban halász. A láрма és zűrzavar így

tart tovább, sőt mint látom, nagyobb arányokat ölt; csak a katonaság nézi még tétlenül az izgalmas látványt.

Hogy a helyzetet némileg érthetővé tegyem, szükséges megemlítenem az előzményeket. Az ország, mint rendesen, két pártra van szakadva. Egyik japán, a másik oroszbarát. A szerint, a mint az egyik vagy másik szolgálatában áll, mozditja elő az egyik vagy másik érdekeit. Csak saját nemzetök jólétére nem ért eddig reá gondolni egyik sem. Csak a saját érdekeiket előmozdító párt hiányzik mindekkoráig.

Ma az orosz befolyás a mérvadó. A császár maga oroszbarát. Az utolsó forradalom óta, melyet nippon befolyás támogatott, e barátság még szorosabb lett, sőt az 1896-iki palotaforradalom alkalmával, mikor felesége halálát lelte, egyenesen az orosz követségre menekülve keresett védelmet. Később a jelenlegi palota a követség szomszédságában állott és a összeköttetés továbbra is fönmaradt.

Muszkabarát a kormány és első sorban a ma korlátlan hatalmú pénzügyminister, ki a jelen forradalom tulajdonképeni okozója.

Y-yung-yk élettörténete sokban hasonló az arab regék basáihoz. Életét mint szegény kuli kezdte. Később a palotában nyert alantas alkalmazást. A forradalom alatt, midőn ura palotájából menekedett. Mint hallom, az ő vállain érte menhelyét. Aggastyánnak öltözve jutott a császár a Y-yung-yk hátán az orosz követségre. Corea uralkodója halás maradt rabszolgája iránt. Állása napról-napra emelkedett s azzal befolyása is. Így lett pénzügyminister, a mi természetesen a legjövődelmézőbb állás, s így érte el határtalan befolyását. Egyszersmind megszámlálhatatlan irigyeket és veszedelmes ellenségeket.

Ma ezek lázadtak föl ellene és miután nem sikerült őt állásában megingatni vagy a császárnál ellene gyanút kelteni, és minek utána még a többször megkísérlett mérgezések sem sikerültek — nyílt támadáshoz folyamodtak.

Hogy minő véget fog érni e fölkelés, megmondani nehéz. Coreában soha sem lehet tudni, mikor fordul a komikum tragikumká.

Estefelé a lázadás még mindig tart, sőt mintha még nő jelentőségében. A palotát még mindig ostromolják, tüntetnek. Eközben kisok és tafeták vágatnak minden

irányban. A ministerek egymásután érkeznek kihallgatásra. A különböző követségeken lázas tevékenység foly.

A távirdahivatalok valóságos ostromnak vannak kitéve. A külföldi hatalmak képviselői őrsgül tengerészcsapatokat kérnek Chemulpóból.

Este sokáig maradok kint a tágas erkélyen, honnan jó áttekintés nyílik a palota belső udvarára. Az utcák szokatlan elevenséget mutatnak. A nagy tér még tömve van. Az emberek tovább lármáznak és hadonáznak és ordítva követelik Y-yung-yk halálát. Azt látszanak reményleni, hogy a császár a növekvő veszélytől megijedve, élve vagy halva kiszolgáltatja az óhajtott áldozatot.

Majd meglátjuk, mit hoz az éjjel.★)

Chemulpó. 29/XI.

A napot Chemulpóban töltöm. Ez Corea legélénkebb kikötője és legelső piacza. A nyugati befolyás, hogy ne mondjam, nyugati betörés kapuja. A díszlet megfelelő. Hevenyében épült raktárak. Bádoggal befedett félszerek. Léczből összetákolt bódék. Minden a pillanatnyi szükségletnek épült. Még tartósnak sem kell lenni. A vállalkozó, ki itten partra száll, hamar üzletet akar csapni. Még hamarabb meggazdagodni. A kalandor, ha zsebeit megrakta, a milyen gyorsan jött, épen olyan gyorsan áll tovább. Komoly kereskedést nyitni, az országban letelepedni kevésnek van kedve. Zsákmányolni jobban szeret, mint kereskedni és keresni munkája árán. Kizsákmányolni az időt, helyzetet egyaránt és mindenekfölött a nép járatlanságát, jóhiszeműségét.

Európa kereskedelmi politikája ritkán tárul szomorúbb világításban elénk, mint épen e távoli kikötőkben. És a leggyanúsabb czégek, nagyon zsákmányoló vállalatok lehetőleg magasan lobogtatják üzleteik fölött nemzeteik zászlait. Kétes egyéniségek biztosabb sikerre számítanak valamelyik követség árnyékában.

Tisztelet a kivételnek. Mindez nem illeti a komoly ipart és külföldi kereskedést. Szerencsére van ilyen. Reménylem,

★) Mint másnap értesültem, Y-yung-yk orosz katonai fedezet alatt a palotából Chemulpóba szökött és ott egy hadihajón talált menedéket.

azoké marad a végsiker. De minderről más helyen. Mielőtt Coreát végleg elhagynám, megkísérlem kereskedelmi állapotáról behatóbban írni. Végre is ez a kérdés érdekli ma legjobban nyugatot.

A hajó csak estefelé indul Fusanba. Így ráérek a várost megnézni. Régi ismerős. De fekvése olyan festői, hogy szívesen járom be újra. Halmok, dombok folyton új változatokkal csoportosulnak. Távolsban a hegység csúcsai emelkednek. Szemben a tenger, számtalan öblöt, fjordot hasítva a sziklafalak között. És mind e természeti szépséget alig vesszük észre, a város maga olyan csúnya. Épületei annyira izléstelenek. Az a bizonyos *blockhouse* stílus, mi Amerika olyan sok szép táját csúfította el, a mérvadó itt is.

Olcsó és gyorsan épül. Ez az összes előny, ha ugyan előnynek nevezhető. Tartós és jó épület többet érne. De, mint látszik, a «helyi viszonyok»-nak nem felelnek meg. Téglá és kő helyett sár és deszka. A tető bádoglemez vagy kátrányoslap. A kéménykürtő pedig vascső. Míg a felépítő meggazdagszik, eltart. Úgy reményli. Akkor pedig elbúcsúzik örökre, boldogabb zónák alatt költve el összeharácsolt vagyónát. A délután folyamán voltam a japán hajózási társulat ügynökénél, német bankban, amerikai raktárban. A legtöbb bolt azonban japáni. Többnyire rövidárú, apróság, mint a milyen a boltos maga. Chemulpóban már ma több mint négyezer japán bevándorolt él s Oroszországot csak egy pénzügyintézet és pár pánczélos képviseli.

Reggelire az angol consulatesra megyek. Egy promontoriumon terül el. Kis kert, csinos berendezés. A kényelmes otthon érzéke — nyugati értelemben — csak a brit kiváltsága. Mr. Fox, mint mondja, a jövő héten végleg távozik. Közép-Chinába helyezték át. Magával viszi összes bútortárait. És e perctől kezdve kevésbé tetszik a szép otthon. A sok apróság, csinos régiségek, bútorneműek, mintha egyszerre válnának kényelmi tárgyból odiummá, mióta a csomagolás, hurczolkodás, szállítás világitásában látom azokat.

A Genkai-Maruk közel a parthoz horgonyoz. Nem nagy, de kényelmes hajó. Japáni, s így tisztasága a főelőnye. A fedélzeten sok ember, többnyire hazatérő nipponok. Pár angol fiú és leány a Chi-fui nemzetközi iskolából mennek szünetre. Szülők a gyarmatokban élnek még. Egyik sem volt anyaországában.

Mielőtt indulunk, temetés érkezik. Pár csolnakon a gyászmenet foglal helyet. Az elsők a koporsók. De minden olyan apró, talán bánatuk is kisebb. Csacsognak, nevetnek, mialatt az evezők csapásai közelebb-közelebb hozzák a hajóhoz. Most már itt vannak. A társaság föláll, a kis koporsót zászló födi. Most látom, hogy japániak. A mit hoznak, egyszerű hamv-láda. Mintha meg volnának hatva, de csak egy pillanatra. A kis ládát elhelyezik egy sarokban, és aztán csevegnek, csacsognak tovább. Komikum és tragikum milyen szoros szomszéd-ságban nyilatkozik e népnél. Vagy talán csak a látszat olyan ellentétes, mert érzületeit még nem ismerem.

A barátok visszatérnek a kikötőbe. Vigan, derűlten és a csolnakban maradt koszorúkat egymás után dobják a tengerbe. Virágok és hullámok együtt merülnek el az enyészetben, feledésben.

Tong-Nai. 4/XII.

A délelőtt nagy része vándorolva mult el. Utam Tong-Nai és Lu-San felé. Az első jellemzetes coreai kerületi székváros. A második látogatott fürdőhely.

Korán reggel indulok. A «Mapu» *) vezeti a ponyt. Fusanig gyalog megyek. De vándorolhatnék estig. Az éjszaki szél olyan üdítően fú a halmok mögül. A levegő tiszta. Az égboltot nem tarkázza egyetlen felleg sem. Sima, mint az aczél, kék, mint a türkiz. Lábam előtt a tenger terül. Sima, kék és csillogó, mintha csak az ég boltját utánozná.

Az első falu Korián. Vakolt sárkunyhói, mint megannyi fecskéfészek, ott vannak elszórva, egymás mellé hányva, a domb partján. Főutcájára már most, kora reggel is élénk. Apró boltjai előtt elkezdődött a vásár, foly az alku. Egy-egy viskó nem nagyobb jókora lisztes ládánál. De boltja azért van mindenkinek. Sokszor alig fér bele összezsugorodva, mintha gúzsba volna kötve, maga a kereskedő. Így árúját egy fadeszkára vagy gyékényre terítve, kirakja a pitvar elé. Corea fia dolgozni nem szeret. De az adás-vevés vérvé váltott. Négy-öt éves fiúk, mint nálunk a gyufaárúsok, kis apró ládákba rakva kínálnak pár otthon sültöt perezet s pogácsát. Korián nagy utcáján, ha összeszámolnám, azt hiszem, min-

---

*) Mapu lovászt jelent.

den vásárlóra legalább is kétszer annyi boltos esik. Pedig az utca nem néptelen. Most is csak nehezen tudok előre hatolni.

De kocsit nem is létezik. Mindössze mesgyék kigyóznak pántlikaszűken a völgyek között. A Fusan és Gnone közötti szárazföldi közlekedés egyes helyeken olyan szorult, hogy a sziklafalak mentén vágott ösvényen két terhelt ló nem térhet ki egymásnak.

De talán épen a szokatlanság, változatosság adja meg a coreai országútnak sajátos jellegét, mondhatnám varázsát. Kit az archaikus nép élete érdekel, menjen ki az országútra. Vándoroljon gyalog vagy lóháton pár napi járőföldre. Hogy hova, vagy merre veszi útját, mellékes. Mindegyik völgyeken át hegyek között vezet. Kiinduló és végpontja mindenkinek kerek, ives, csúcsos, tornyos városkapu. A helységek egyformák változatlanul. Hívják Fusan- vagy Gen-Sannak. Középen a Jamen, előtte a nagy piac, egyik szélétől a másikig a főutca. Mindannyi a főváros mintájára készült. De valamennyi kisebb, szegényebb, romladozóbb. Ki Söult látta, ismeri Chosen mind a 34 városát. De mi új mindig, reggeltől estig változó, a nap minden pillanatában, az év mindenik szakában, az Corea országúti élete. Ejjel és nappal tele van járó-kelőkkel. Egyik a mellékfaluba sétál, a másik az ország másik felébe vándorol. De úton-útfélen minden épkezláb halandó. Mintha otthon soha sem volna a nép. Ha haza megy, akkor is kint áll küszöbén, vagy leül pitvarára, hogy szóba álljon a vándorral, hogy lássa, mi történik a szomszédban. Még ha dolgozik vagy étkezik, akkor is kiakasztja a rizspapírral beragasztott szoba falát. Így egy lábbal kint marad, akkor sem tud az utcától megválni.

A vásár megkezdődött. Mindenki a kikötő felé siet. Sok a teherhordó, élénk a forgalom. A maput és a kóczos szürkét előre küldöm. Így van fullajtárom és úttörőm.

A második község Kokuán. Már lent van az öböl mentén. Még nyomorultabb, mint tőszomszédja. A kunyhók a lehető legkezdetlegesebbek. Boltjai üresek, csak népessége változatlanul sűrű. Sikátoraiban hullámszik az élet. A falu szélén korcsma, előtte szállás. Az üres jászol elé fél tuczat számár és ló van kötve. De a lovat és szamarat egymástól megkülönböztetni nehéz. Egyik sem nagyobb jókora kuvasznál. És mindannyit zsuptakaró fedí, mint a melegágyakat.

A hajcsárok csárdába szorultak össze. Az ivó négy vagy öt láb négyszögterület, padlója alatt egy pinczében szalmatűz lobog. A kang Corea sok szokatlan intézménye között egyike a legcsodálatosabbnak. A kályha vagy kemence helyett a ház alatt fűtenek, így a padló szolgáltatja, mint gőzfürdőben, a meleget. A cseléd mintha reggeltől estig a takaréktűzhelyen pörkölődnek. A földet olajos carton födi. Arra terítik a takarót. A szoba bútorzata ennyiből áll. A takaró, szék, zsölle és ágy; asztalul pedig egy tálcza szolgál, melyet a falra akasztanak. A legtöbb belső, a hol megfordultam, mind ilyen. Az olajpapiros sötét barna, a fal fehér szegénynél és gazdagnál. A különbség legföljebb a takaró minőségére szorítkozik és a sárgaréz mécesre, hosszú szárú finom rajzával; olajos csészéje lapos, olyan élénken juttatja eszembe a római lucernákat.

Mindössze erre szorítkozik a kokuáni korcsma vendégszobájának bútorzata is. De több nem is férne el, tekintve, hogy a tíz utazó ott térdein guggolva úgy össze van szorítva, mint heringek a bádogdobozban. Szemközt a tenger partján kis mesterséges domb. A dombtetőn néhány a szélről korbácsolt girbe-görbe ágú vörösfenyő, árnyában pagoda. Csinos vignetta. Rajz és színek összeillenek. Fusan falainál az ország útja balra csavarodik. A városból nem látszik semmi, csak a csuporalakú domb, melytől nevét kapta. Fu-san coreai nyelven annyit jelent, mint fazékhegy. A házak mind ritkábbak. Az utolsók is elmaradnak, mindössze egy-két tanya, majorság akad itt-ott utunkba. Jobbra-balra rizsföldek terülnek. Épen most szántanak. A négyszögletes táblákat földgátak kerítik. A víz így megáll és nehéz sarat hoz létre. Ragadós, mint az agyag és a hosszú szőrű, rövid szarvú jószág alig tudja a mély boronákat gázolni.

Az eke kezdetleges, mindössze két keresztbe ékelt farúd. Se kereke, se rúdja. Cincinnatusé bizonynyal bonyolultabb földművelési szerszám lehetett. Hasonló az indus ekéhez, de azzal a különbséggel, hogy éle nem fából, hanem vashoz van. Olyan, mint egy kapa, hegyes szívformára kalapálva. A talaj nagyjára humus. Jobb nem is lehetne. Ennek ellenére gazdagon van trágyázva. A ki földműveléssel foglalkozik, azt talán fogja érdekelni az a Coreában épen úgy, mint Khinában és Mandsuriában elterjedt szokás, hogy az út mentén, a vetések

sarkán elkerített helyiségeket állít föl a gazda, részben az utasok kényelmére, részben földje termékenyítésére. — A nap delelő pontja felé jár, a mikor a Nan partjára érünk. A folyó teljesen ki van száradva. Medrét puha homokréteg fedi. Nem csodálkoznám, ha aranyrétegeket is tartalmazna. A keleti hegység legtöbb vize aranylerakodást sodor magával. Az éjszakeleti tartományok bányáiban több helyen alakultak bányatársulatok. Jöttek az utóbbi években amerikai, német, angol vállalkozók. És az első nagyszabású befektetések mellett is már tiszta nyereséggel dolgoznak.

A folyón át szép kőhid vezet, óriás granitlapok, egyszerűen keresztbe helyezve a hasonlóan granitból véselt czövekekre és oszlopokra. Kezdetleges, primitív építmény. De fölfogása komoly, arányai jók, hajlása izléses. A hídfőnél vám. Az ajtó előtt egy csoport sötétkék zubbonyos alak, fejükön a hivatalos fekete kalap, karimájához vörös forgó van tűzve.

Mialatt a kis szürke pihen, vázlatokat készítek. A tájkép szép, mi több, fölötte jellemzetes. A híd a legkomolyabb építészeti dolog, mely útamba esett. Coreában, hol minden határ tele van sziklával, sárból és fából építenek. A legkitűnőbb kő ott hever, a nélkül, hogy fölhasználnák. Talán ezért lep meg annyira ez a kivétel.

A távolból porfelleg kavarog. Mind sűrűbb, mind közelebb fújja a szél. A porfellegből most pár fekete pont, zászlók, ernyők, kalapok válnak ki. Majd egész alakokat különböztetni meg. Most már oda értek a túlpartra. Hosszú sorban a hídon halad át az egész menet.

Elöl pár zászló és föliratvivő lépdél. Utána napernyőt visznek. Csak aztán következik a három hordszék. Végre néhány lovas és a teherhordók fejezik be a menetet. A Tong-Naii kormányzó feleségei és családja. Úton vannak hazafelé. Őket várta a sok kékzubbonyos, vörös kócsagos, forgós közvitéz.

Itten a vámnál várta őket az új kíséret: gyaloghintó hordók. A hordszékeket sötétkék takarók fedik. Az ablakok le vannak függönyözve. A bennülő nők és gyermekek láthatatlanok. Rövid állomást tartanak, csak épen addig, míg a tartószíjjakat, jobban mondva keresztrudakat pihent vállakra vetik át. Aztán sietnek tova. Abban a bizonyos koczogó, majd szaladó, majd gyors apró lépésben, mely a kisok egyik sajátsága.

Az én mapum is így üget reggel óta, fáradhatlanul; a nélkül, hogy egyet köhintett volna. A khinaiak híres gyalog-
lók, de Corea fiai még rajtok is túltesznek. Egy nap pár száz
li-t, 70—80 kilométert föl sem vesznek. A 24 órából 18-at
könnyen talpon töltenek. Ebben a csodálatos országban min-
den ellentétekből van összeállítva. Egyik ember soha életé-
ben egy lépést sem tett, a szomszéd utczába is zsöllén viteti
magát. A másik igavonó baromnál is többet gyalogol. A kettő
között az átmenet ismeretlen. Csoda-e, ha jármű, kocsi, szekér
vagy taliga szükségét ez ország nem ismerte. Mióta Coreá-
ban vagyok, kocsin nem ültem.

Masampo. 6/XII.

Az új, mondjuk jövő Corea egyik kikötő városa Masampo
lesz. Ma csak valamivel több a tervnél. De ez a valami eléggé
fontos, hogy Kelet figyelmét magára vonja. A külföldi ke-
reskedés még alig ismeri, a nyugati hatalmak tengerészete
számára alig pár éve nyílt meg. Mindössze pár halász-
kunyhóból áll, azok is nyomorultak. A mi fontos, az a min-
den oldalról bezárt öböl, a biztos kikötő, a stratégiai hely-
zet. A jövőben nagy szerepet biztosít számára.

Az idylli csend, a coreai falu közepett két nagyobb sza-
bású épület emelkedik. Az egyik a japán, a másik az orosz
consulatus. Hogy milyen kereskedelmi érdekeket védnek a
lakatlan vidék közepett, nehéz megmondani.

A két consulatustól távolabb két határkövekkel jelzett
birtok áll. Az egyik a japán, másik az orosz engedményezett
terület. A sorrend a megfordított. Az oroszok eszközöltek ki
először concessiót. De alig épült föl kaszárnájuk, a szom-
szédos domb a nippon kormány tulajdonába ment át. A süli
kormány szívesen átengedte. A két jó szomszéd versengése
az egyedüli biztosíték ingadozó függetlenségének megőrzésére.

Friss óra ébredtem. A hegységet fehér lepel fedi. Be-
köszöntött a tél. Orkán tombolt egész éjjel. Még most is sza-
kad, fú a szél, tovautazásról szó sincs. Még bent az öböl vize
is hullámszik. A szemben horgonyzó hadihajó inog jobbra-
balra, mint az óra sétálója.

De nem bánom, ha huszonnégy órával meg kell is tol-
danom ittlétemet. Masampo Corea egyik legszebb pontja.
Kivált most, hogy hegysége megannyi havassá változott.
A vidék így még komolyabb, még nagyszerűbb.

És ki tudja, a jövőben nem lesz-e az ismeretlen név: Masampo, minden nyelven ismert? Nem lesz-e a távoli kelet küzdelmeinek egyik harctere? A történelem egyik sokszor ismételt tengeri ütközetének színhelye, mint Lissa vagy Trafalgar? *)

Délután kiderült. A tenger lecsendesült, az égbolt felhőtlen.

A jó időt fölhasználok. Először a kikötőt nézem meg. Mindössze pár ház. Ezek csak hevenyében épültek. Az egész telep új. Masampo alig néhány éve nyílt meg a külvilág számára. A két legszembetűnőbb porta a japán és orosz consulatusok. Ott emelkednek két szemközt levő dombon. Az előbbi fehérre van meszelve, emennek vörös téglá a fala. Haragosan néznek farkasszemet, mint két ellenséges tábor. A szomszédos öböl az oroszok tulajdona. Jókora terület, határát nagy kőhalmazok jelölik. Még teljesen lakatlan. Kikötője el van hagyatva, mindössze egy őrtanyát létesítettek. Ez idő szerint ottan 8—10 tengerész van elszállásolva. Mint hallom, egészségi szempontból. Üdülő állomás... Elhiszem. A levegő igazán kitűnő, kivált a mai fagyos délután. Tiszta és erősítő. Minden fáradság nélkül érek föl a hegytetőre. Körül a hófedett ormok. Szemközt a nyílt tenger. Szébb pontot gondolni is nehéz. A pétervári kormány, ha hosszas alkudozás után kivívta a területet üdülő állomásul, kétségkívül azt bizonyítja, milyen fogékonysága van a természet bájai iránt. A választás szerencsésebb alig lehetett volna.

Visszafelé kerülővel, a régi halászfalukon át jövök. Apró kunyhók, sárból vannak tapasztva, szalmával fedve. Alig válnak ki a tájképből, úgy el vannak rejtve, olyan szegényesek. Pedig van sok. Chosen déli része a legnépesebb, lakosai is élénkebbek, életerősebbek. A legtöbb jól megtermett, erős alak. Csak akarata gyenge. Az egyik tanyán újabban missio is alakult. Szerény viskó. Semmivel sem különb, mint szomszédja. Vályogból van építve, náddal fedve. A lelkész egyedül él teljesen elhagyatva, önmagára utalva. Ez az első parochiája, fiatal ember, alig került ki a seminariumból és ide zarándokolt egyenesen a világ egyik legárvább pontjára. Életét teljesen ennek a szegény elhagyatott népnek szenteli.

---

*) Másfél évvel e sorok írása után vívta az orosz és japán hajóraj a masampói ütközetet.

Mikor hazájától, otthonától, családjától távozott, elbúcsúzott örökre. Családja, otthona, hazája itt lesz ezentúl.

7/XII.

Villásreggelire a hadi hajóra vagyok meghíva. A kikötőben egy tízevezős csolnak vár. Pár jó húzás és ott vagyunk a hajó oldalán. A lépcső már le van eresztve. A vörös szőnyeggel fedett hágesón följutva, a fedélzeten a parancsnok fogad. A parancsnok a nemzetét jellemző szeretetreméltósággal teljesíti a háziúr szerepét. Alig ismerkedem meg a 14 tiszttel, az ebédlőbe vezetnek, hol a nemzeti «zaguski» már készen vár.

A társalgás változó tárgyak körül folyik. Kutatásokról és irodalomról, népekről és szokásokról, mindenféléről. Sokat látott, olvasott társaság. Érint minden kérdést, kivéve a politikát.

A hajó hosszabb tanulmányútra indul. Fedélzetén 200 altisztjelöltet képeznek. Régies, árboczos hajó, vitorlák alatt teszi meg czirkálásait. Gőzt csak szükség esetében használ. Most Port-Arthurból érkezett, átlag 12 tengeri mérföldet hagyva hátra óránként. Később fölmegyünk a fedélzetre. A legénység ünneplőben épen partra készül. Mindössze 200-nál többen vannak. A legtöbb altiszt iskoláját végzi. Erős, egészséges alakok. A tengeri levegő még csak jobban kipirította piros pozsgás ábrázatukat. De mi még jobban meglep, mint a csattanó egészség, az a jóindulat, mely szemeikben olvasható. És a mely mindannyit fölött gyermekekhez teszi hasonlónvá.

Az orosz katonaságnál jobb elemet alig lehet találni. Engedelmes, jóakarátú, folyton meglegedett, igényeket nem ismer, tisztjeit szereti, császáráért rajong.

A társalgást éles sípszó zavarja meg. Mellettünk egy gyors torpedó gőzöl el. Mióta Port-Arthur orosz hadi kikötő, Nippon nyugtalan szemmel követi az orosz czirkálók mozgulatait. Érkezzék orosz hadihajó Corea bármely kikötőjébe, nyomban ott terem pár japán torpedó vagy pánczélos. Ha Oroszország nem óhajtaná jelenleg a békét, legalább míg a manduriai kérdés végleg elintézve nincs, és ha Japánnak volna pénze, a háború régen kitört volna már. A kik politikai jóslásokkal szeretnek foglalkozni, azt állítják, így is csak rövid idő kérdése. De hagyjuk a jövőt jövőnek. Kétségtelen, hogy a Sárga Tenger légköre nagyon puskaporos.

Az orosz hadihajóról egy kis japán postagőzösre megyek. Az összehasonlításokat nem szeretem. Úton vagyok ismét Chorianba. A fedélzet tele van utassal. Sok a japán, kiváltképen sok a szalonkabátos japán. Az igazat megvallva, a fél civilizált elem sehol sem rokonszenves. Keleten épen tűrhetlen. A milyen rokonszenves a japán, míg régi szokásaihoz, ősi művelődéséhez ragaszkodik, és a milyen festői nemzeti népviseletében, annyira kellemetlen, ellenszenves, ha Európa rossz szokásait és a kikötők ügynökeinek gorombáskodását utánozza.

De mind ez átmeneti állapot. Remélem, hogy a rossz szokás és rossz izlés mellett Nyugat jobb, de nehezebben utánozható tulajdonait is átveszik.

Ha csak ezt kölcsönöznék a nagy culturállamoktól, a mi mindössze külső és sokszor hibás, a nélkül, hogy a belső erkölcsi tulajdonokat, és a keresztyén erényeket gyakorolnák, vívmányainak értéke kétes maradna.

A tenger még mindig hatalmas hullámokat ver. A kis bárka, mint dióhéj himbálódik a hullámokon. A legtöbb utas rosszul érzi magát. A fedélzeten magam vagyok. Éjszacról dermesztő szél fúj. A felhőket sűrűn, sötétén kergeti. Csak itt-ott a foszlányok közt villámlik föl egy-egy csillag. De aztán az is elhomályosul.

Fusan. 10/XII.

Hajnalban Fusan öblébe hajózva, még nem tudtam, hogy az estét is itten töltöm. Még kevésbbé azt, hogy esetleg a kis kikötő hosszabb időn át lesz otthonom. A nap fölkel és ragyog. A vidék megragadóan szép. A tenger változatos, szélszéles belvizeket képez. Maga az öböl óriás medenczéhez hasonlít. Körül hegység határolja.

A tájkép szépsége nem lett volna elég ok az ittmaradásra. Mielőtt elhatároztam magamat, látni akartam a helyet és tájékozódni viszonyai iránt. Megtudni, vajon nyujt-e tanulmányaimhoz anyagot, ismertet-e meg új tételeket Corea multját — és jövőjét illetőleg.

A napot részben a régi coreai városrészekben, részben az új japán telepen töltöttem. Az előbbi ezredéves, romladozó, kihalt, az utóbbi új, gyorsan épül és mindjobban népesedik. A két ellentétet tőszomszédsága még érdekesebbé, még élesebbé teszi. A két nemzet jellemzetes vonásai rikítóbbá válnak a közvetlen együttlét alatt. Multjok, jelenök, jövőjük

bizonyos fokig magyarázatot kap, ha Fusan utcáin járva, kereskedőházait meglátogatva töltünk pár órát. Fölkeresve a japán kikötőt, laktanyát és nagy iskoláját, és végre hivatalos jamenjait, sokat tanulhatunk. A hódító és meghódított egymáshoz való viszonya, a japán invasio, majd fegyveres, majd kereskedelmi hódítás jelenségei teszik Fusant mindenekfölött érdekes tanulmány tárgyává.

Sétámat a pár kilométerre fekvő Cho-tianban kezdem. Ma nagyrésze rom és törmelék. Az utcák üresek, terein gyeperődőtt föl. Udvarai kihaltak. A házak falai omladoznak. A nehéz khinai cserépfödélzet roskadóban. Pedig pár nagyobb jamen hajdani jólétről tanúskodik. A magas kőfal még némely helyen fönnáll. A kapu, legalább annak tornyos tetőzete sértetlen. A hajdani erőd hasznavehetlen vadonná lett. Művészi, festői szempontból a haldokló város annál szebb. A kihalt utcák, néma csend, szomorú romok olyan jól illenek a kopár, vulkanikus, de nagyszerű vidékhez. Chosen egész légkörébe ez a romba dőlt város olyan jól bevág. Sohasem tetszett jobban ez a durva építészet, mint épen itten, hol már félig romba dőlt. A mi újkorában szemet sértő: a szegényes kunyhó, vakolat helyett szalmakötegekkel összekötött vályog és kőfal, a nádas tető, ha egyszer bomladozni kezd, kitünő rajzminta és festői tárgy. De magok a csúcsos jamenek, városkapuk, pagodák, csak mint Peking császárvárosában és Japánban, hol minden részlet művészileg tökéletes, tűri az új mázt. Máskülönben közel áll a játékszerű-, a felületes-, a nevetségeshez, ha az enyészet pathosa nem ad komolyabb, szomorúbb kifejezést.

A keleti kapu kivált hű kifejezője ennek a közvetlen hangulatnak. Megkapó egy régi emléktábla és a szomszédságában épült kunyhó. Amaz a hajdani nagyságot hirdeti, emez a mostani nyomorról beszél.

Szemben az öböl másik oldalán Fusan, a japáni telep épült. A távolság hat km. lehet. A part mentén mindenütt házak, koreai kunyhók, khinai boltok. Korcsmák, vendéglők. Ide térnek be a vidékiek. A csárdák mindig tele vannak az ország belsejéből jövő karavánokkal. Útak a hegység között nincsenek. Az árút a kikötőbe szarvasmarha vagy apró hegyi lovak szállítják. Még több a napszámos nép. Alig pár krajczárért mindig akad, a ki hátán viszi el a terhet. Néhány újabb jamen is épült. A stilus részben a hajdani. Az ismert

khinai motivumok. De jobban szemügyre véve az épületet, látjuk, hogy az európai befolyás erősen érvényesül. Ajtók, ablakok, gerendák, nagyjára a nyugati olcsóbb gyári munka.

A kormány új épületei uralkodnak az előteren. Távolabb a halmokon európai házak. Tagadhatlanul csúnyák. Mind-megannyi missio. Az amerikai a legnagyobb, a szemet leginkább sértő. A legrégibb a katolikus iskola és paplak. Szerény épület. Alig észrevehetőleg húzódik az meg a völgy mentén.

Ekközben kiérek a tenger partjára. Porfelleg lepi el a kilátást. Siketítő láрма, kalapálás. Megbotlom egy sinben. Az új vasuti vonal munkálatai. Már gőzmozdony is jár 15 li távolságra. Öt év mulva, ha igaz, Söulig fog közlekedni. A vállalat Japán kezében van. Jelentősége kétségtelen. Kereskedelmi előnyeinel hadászati fontossága nagyobb.*)

Mire a kikötőbe érek, délre járt az idő. De azt hittem, egész nap utaztam, és átkerültem a szoros másik oldalára, Mogiba vagy Szimonosakiba. Japánba érkeztem.

A szerződés érdekes. A tény még érdekesebb. Az a jelenség, hogy miképen alakul egy gyarmat. Hogyan létesült Fusan. Mi módon halad a japán kivándorlás.

Mióta történelmi följegyzéseink vannak, Japán minduntalan mint félelmes szomszéd szerepel. Hajói ismételve horgonyt vetnek Corea vizeiben. Seregei a kis szigetországot elárasztják.

A japáni invasiók leírásai töltik be a nemzet annalesei-nek legszomorúbb lapjait.

Ma a helyzet változott. Vagy mondjuk, változtak a fegyverek. Az utolsó háború megtanította Nippon fiait arra, hogy a győzelem gyümölcse nem mindig a győzőé. És hogy ágyúik kerekeinek barázdájában más vet és más arat. Ma szegre akasztotta puskáját. Munkával akar hódítani. Anglia kereskedelmi politikáját utánozza. A chemulpoi, söuli és fusani vasutak ilyen célra épülnek. A szerződésileg biztosított japán telep így létesült.

A parton nyüzsgő élet. Egyik csolnak hozza, a másik a gőzösökre szállítja az árút. A kivitel nyers termény. Rizs,

---

*) A háború alatt stratégiai szempontból a japán hadsereg fejezte be a munkát.

borsó, veteményféle. A behozatal kőolaj, vas, épületanyag, szövetek, ruhanemű és százféle gyártmány.

A nehéz zsákokat, ládákat vállas coreai kulik hordják. A parancsot apró japánok osztják. A bővebb magyarázatot e tény szolgáltatja.

A szűk utcák tömve néppel. Csupa japán épület és üzlet. Csak a szolga és munkás coreai.

Az árú egy része európai. Sőt erősen van az amerikai ipar is képviselve. A legtöbb mégis a japán gyártmány. És számuk folyton növekszik. Bejárom az egész telepet. Megállok több bolt előtt. Néhol megkérdem az árakat, rendesen nevetségesen magasak. És tovább menve, a kereskedő kínálja a feléért. A legtöbb üzlet tele van. De nem vásárlókkal, mindössze beszélgető, nevető társasággal, mely mindenekfölött kellemesen akarja eltölteni a délutánt. Az egész Fusan városa nem kedvező benyomást tesz. Házai csúnyák, utcái szűkek, a nélkül, hogy festőiek lennének. Népe lármás, néha neveletlen, sokszor durva és kellemetlen mindig. Sétámat a nagy iskola előtt fejezem be. Óriás faépület. Czélszerű. A fiatalság épen kifelé jó. Ki ne ismerné a délutáni «sortie d'école», a mikor mindenik táskás, könyves honpolgár elsőnek akar a kapun kijutni. A budapesti népiskolák kijárata előtt, ha jól emlékszem, védkerítés is áll, hogy a fiatalság ne kerüljön a kocsik kerekei alá, vagy talán hogy a rohanó ár ne seperje el a járókelőket. De hogy a reményteljes nippon fiatalság mint tódul ki a fusani mintaintézetből, arról fogalma csak annak lehet, ki a lármázó, üvöltő, egymás hátán, fején áttörő sereget látta.

Egy iskola mindig jó alkalom népek temperamentumát, jellemzetes vonásait megfigyelni. Az iskolák játszóterei még jobbak. Eton cricket fieldjén az angol nemzet dala szembeötlőbben érvényesül, mint a parlament csarnokában.

A fusani iskola előtt tágas tér van bekerítve. Egyik sarokban nyújtó és trapez állanak. Ez látszott a versenyfutás célpontjának. De a tornaszerek mintha csak ruhatárul szolgálnának, mert alig rakta le a fiatalság köpenyeit, sapkáit, könyveit, rohant tova és két csapatra oszolva, a nagy játéktéren megkezdődött a háborúsdí. Fele volt muszka, fele japáni. És aztán elejét vette a csata. Folyt az ütközet, kézzel-lábbal. Ki mit ért, azzal verte az ellenséget. Dulakodott valamennyi, birkózott teljes erejéből. A tornaszerekre ilyen szó-

rakozási mód mellett igazán nincs más szükség, mint hogy fogasul szolgáljanak.

A csodálatos jelenetet elnéztem sokáig. A döntő ütközetet nem tudtam bevárni. A nap lemenőben volt, a fényes, vörös, izzó gömb ott hanyatlott a Ton dombok felé, vörösén, véresen, mint a japán zászlókra festik.

Tehát itt még az égboltját is meghódította Japán.

Erősebben kifejtett harci kedvet gyerekeknél nem láttam. Most már teljesen megértettem az utolsó japán háború történetét. *) Nem csodálkoztam győzelmeiken. Ismerni kezdtem a nép katonaszellemét.

Ma reggel óta bármerre tekintek, épen ez a vonás tűnik legélesebben szemembe. A mióta Fusanba érkeztem, a japán hódító szellem kifejezése lep meg mindenekelőtt.

A sok halvány árnyalat, melyek még Söulban érvényesültek, itten teljesen elhomályosult a nyers japán világításnál. A bágyadt élet, Corea csendje és nyugalma meg van zavarva. A nemzeti jelleget, Chosen nostalgiját, tönkretette a hódító.

Ma még csak árendás. Alig egy talpalatnyi föld haszonélvezője. De elég, hogy kohóul szolgáljon a foglalás befejezésére. Jó fekvése van mint kiinduló pontnak. Alkalmas későbbi terjeszkedésre.

Az iskolás fiúk fáradhatlaul játszsza a katonásdit. Az ütközet mind komolyabb lesz, már vannak sebesültjeik is. Az egyik suhancznak homloka véres. A másik térdéről horzsolta le a bőrt. Oda sem néznek neki. Bekötik zsebkendővel és sietnek vissza a sorok közé.

Az ütközet eredménye kétes. Az erők jól vannak megosztva. A kitartásra csak annál buzdítóbb ez. Annál édesebb lesz a győzelem. A tusa szenvedélyes. Mindenik kis katona úgy meg látszik győződve feladata komolyságáról, úgy át van hatva harci kedvtől, pusztító, öldöklő vágytól, hogy pillanatonként magam is azt gondolom, valódi harctéren állok. Igazi háború tanúja lettem. Szinte feledem, hogy a mit látok, mindössze játék. De komoly az érzés maga. A gyermeksereg harci kedve őszinte kifejezője lelkületének.

A harci ösztönét világosabban kifejezve sehol nem tapasztaltam. Mi, kik Japánt többnyire csak aquarelljeiből, por-

---

*) Az 1894-iki chinai-japán háborúról van szó.

cellánfestményeiből és selyemhímzéseikből ismerjük, nehezen szokunk a valóhoz, hogy ez az apró nép mindenekfölött katona. Mint az indiai rajputnak és a dontövi kozáknak vérébe ment át a harci kedv. Vagy helyesebben mondva, a harcz ösztöne soha sem volt szervezetéből kiirtva, soha művelődés vagy valóságos érzés, böleseleti erkölcsstan vagy meggyőződés által enyhítve. A japáni mindenekfölött harcos. Ha olyan gyorsan elfogadta a nyugati szokásokat, és mindenekelőtt a nyugati népek létért való küzdelme fölfogását, talán épen azért történt, mert legjobban megfelelt harci ösztönének. Puskáink hamarabb elterjedtek, mint a kereszt. Erényeinknél a keresztyén szellem helyett jobban érdekelt a foglalás és kereskedelmi politika. Legalább így láttam mindezt ma. Ez volt a legszembeötlőbb jelenség Fusanban.

De gyarmat, kereskedelmi vagy foglalási terület ritkán ismerteti a nemzeteket előnyös oldalról. Rövid idő múlva innen átvitorlázom az anyaországba. Remélem, ott alkalmam lesz e külsőleg rokonszenves nép nemesebb belső tulajdonai-val ismerkedni meg.

Az iskola előtti téren a háború még mindig foly. Ki tudja, meddig fog tartani. Sajnálom, hogy a döntő ütközetet nem várhatom be. De alkonyodni kezd. A nap izzó gömbje ott hanyatlik a ton-sani dombok felé. Vörösen, véresen, mint a hogyan a japán zászló fehér mezejére festik.

Tehát még a természetet, még az égboltot is meghódította már ez a fiatal nép? És a mint a naplementét csodálom, egymás után jutnak eszembe a délután benyomásai. Egymás után sorolom föl, a mi szembetűnt, mi meglepett.

A romba dülő Chorian csendje, nyugalma, a szemben épülő Fusan lármája, és a kettő közt elterülő halmon a missio-iskolák és templom.

Ezek a nap utolsó benyomásai és azt hiszem, ezek lesznek az utolsók, melyeket a remete nemzettől magammal viszek.

Chosen homályos mult és kétes jövő között lebeg. Martalékul dobva belviszálynak, romba dőlő culturájára hagyatva, kitéve küllellenségnek, hódító seregeknek, kizsákmányoló gyarmatosoknak, kereshet-e másutt védelmet, mint saját erkölcsi és lelki erejében, a keresztyén igaz hitben? És ezt csak a Mindenható adhatja meg neki.

Gróf VAY PÉTER.

A KARTELLEK ÉS TRUSTÖK HATÁSA A FOGYASZTÁSRA ÉS AZ ÁRALAKULÁSRA. *)

A kartellmozgalomnak a fogyasztásra gyakorolt hatását vizsgálván, mindenekelőtt megjegyezzük, hogy ez a kérdés lényegileg azonos a kartelleknek az áralakulásra való hatása problémájával. A kartellmozgalom létföltétele, miként tudjuk, fejlett gazdaság, jelesen nagyipari termelés és pénzgazdaság, két tényező, melyeknek ismét integráns eleme: világpiac léte és az általa szabályozott árhullámzás. De az áralakulással való ez a kapcsolat oka annak is, hogy a kartellek hatásának kritikája általában azon fordul meg, miként kell azokat a fogyasztás szempontjából megítélni. A mikor a hitelmozgalomnak az árhullámzásra való hatásait vizsgáljuk, nem szabad felednünk, hogy azon a ponton állunk, a melyen az egész gazdasági élet tengelye nyugszik, s ezért e vizsgálatnál ezt a gazdasági életet a maga egészében kell szemügyre vennünk. Emlékeznünk kell arra, hogy ebben a gazdasági életben nincs egy pillanat, melyben a fejlődés, az átalakulás nyugodnék. A modern nemzetgazdasági tudomány egyik legértékesebb fölfedezése a gazdasági crisisek tana. A gazdasági élet állandó hullámvonalban mozog: a hullámhegyet a hausse, a hullámvölgyet a baisse képviseli; az átmenet a hausseból a baissebe crisis útján történik, mely lehet hevesebb vagy enyhébb, hirtelen keletkező és hamar muló, vagy alattomos módon soká elhuzódó, de el nem marad soha. Nem térhetünk el annyira tárgyunktól, hogy a crisi-

---

*) Részlet dr. Baumgarten Nándor és dr. Meszlény Artur *A kartellek és trustök kérdése* című, a Magyar Tud. Akadémia által pályadíjjal kitüntetett és legközelebb megjelenő művéből.

sek természetrajzába behatoljunk; *) néhány megjegyzésre kell szorítkoznunk.

Ha a termelés és fogyasztás állandó volna; ha az előbbiben a technika változásai, az üzleti viszonyok ezerféle esélyei, az utóbbiban a népesedés emelkedése vagy csökkenése, a vagyoni viszonyok és szükségletek alakulása változást nem okoznának; ha az üzleti viszonyokról mindenki teljesen tájékozva volna és soha tévedés vagy megtévesztés elő nem fordulna; ha a szállítási eszközök olyanok volnának, hogy a világ bármely pontjára egyforma olcsón és gyorsan lehetne szállítani: akkor krisisek elő nem fordulhatnának mindaddig, a meddig valamely megjelölt factorban változás nem történék.

Tényleg azonban az összes megjelölt tényezők állandó hullámzásban vannak; s ha egyik a másikat egészen vagy részben paralizálja, rögtön előáll egy harmadik, a mely az egyensúlyt ismét megbontja.

Ha már most egy ilyen bontó tényező erősebb hullámzást okoz, a mozgalom hatása lavinaszerűen erős. Tegyük fel, hogy relative csendes, baisseszerű korszakban vagyunk, melyben az árak alacsony kamatláb mellett a pénzintézetekben gyűltek össze, a fogyasztást megszorították, minden pang. Az olcsó pénz végre is rábir valakit vagy többeket, hogy nagyobb iparvállalatokat létesítsenek. Az árak alacsonyága idővel mégis növeli a fogyasztást, mert hiszen mindent olcsón lehet kapni. Az árak emelkednek, a termelés megelégnül, nagyobb vállalatok alakulnak, a pénz drágul, a tőkéket a bankokból kivonják és gyümölcsözőbben értékesítik. A kedvezőbb fejlődésbe vetett bizalom annál jobban erősödik, minél tovább késik a kijózanodás. Az alapítások, vállalkozások még akkor is tartanak, a mikor a rendelkezésre álló tőke már ki van merítve. A legfejlettebb iparágak már kénytelenek többet termelni, mint a mennyi

---

*) L. erre nézve bővebben: Kautsky: *Krisentheorie* (*Neue Zeit* 1902. febr. 20.) May: *Das Grundgesetz der Wirtschaftskrisen* stb., 1902; Pohle, *Bevölkerungsbewegung, Kapitalbildung u. periodische Wirtschaftskrisen*, 1902; Spiethoff: *Vorbemerkungen zu einer Theorie der Überproduction* (*Jahrb. f. gesammte Volkswirtschaft*, 1902.); ugyanaz: *Die Krisentheorien von Tugan-Baronowsky u. Pohle* (ugyanott 1903.). V. ö. Schmoller, *Grundriss* II. k. 477. sk. II.

a kereslet. Külföldi hitelt keresnek, felhalmozzák az árukészletet, hogy az árakat magasan tarthassák, felhalmozzák a nyersanyagot (szenet, vasat) és gépeket attól való féltőkben, hogy azokat később még drágábban kell megfizetniök. Az új vállalatok ekkor kezdenek elmerülni; még a kezdet nehézségeivel küzdenek, drágán termelnek és súlyos fizetési kötelezettségeik vannak s így csak magas árak mellett állhatnak fenn. A hitelt nagy mértékben kell igénybe venniök, a bankok pénzkészlete elfogy, a váltótárca nagy mértékben megtelik, szivességi váltók jönnek nagyobb számban forgalomba, csalások és kalandos üzleti vállalkozások szaporodnak; a kamatláb erősen emelkedik. Az óvatosabbak kezdenek már most visszavonulni; a hitelbankok tömve vannak iparpapirokkal, melyeket senki sem keres már; a raktárak tele vannak árukkal, a melyeket nem vesznek. Az árak már nem emelkednek, sőt csak mesterségesen tarthatók a régi színvonalon. Egyetlen nagyobb cég bukása s összedől az egész kártyavár, a kinlevő váltókat nem váltják be, azokat a forgatmányosok vagy kibocsátók kénytelenek kifizetni, az árak rohamosan esnek, a bankok zavarban vannak s ezért a leszámítolási kamatlábat 3 és 4%-ról 7, 10, 12%-ra kénytelenek fölemelni; jőnevű cézek csődbe jutnak, s őket tuczatjával, sőt százával követik mások: itt a crisis. A vállalkozó kedv megbénult, s annál tovább szünetel, minél nagyobb volt a pánik. Néha hónapok, sőt évek kellenek, míg helyre áll némileg az egyensúly a megcsappant kereslet és a csak lassan megszorítható kínálat közt. De idővel elefejtik az emberek a leczkét s ismét kínálkozik alkalom olcsó pénzre, fokozott nyereségre: s a játék elülről kezdődik.

Látnivaló, hogy a hausse, crisis, baisse váltakozásának főoka az árhullámozás. Minden bajnak vége volna, ha az ár mindig normális maradna, a tényleges szükséglet fokának megfelelő volna, ha nem emelkednék előbb hirtelen túl magasra, nem sülyedne aztán túlságos csekélyre s nem maradna tovább, mint kellene, tetszhalott módjára mozdulatlan. Mind a csalások, mind az irreális nyereséghajhászás mesterséges áralakításokkal dolgozik. A piac minden helyes szervezése az árak helyesebb alakítására törekszik s a túlságos árhullámozások minden mérséklése egyúttal a crisisek pusztításait is enyhíti. A helyes, olcsó, igazságos ár

a gazdasági élet legjobb szabályozója. A hamis ár megtevését s alkalmat ad visszaélésre, uzsorára s kizsákmányolásra. *) A kartellmozgalom hatása az áralakulásra dönt tehát annak gazdaságilag jogosult vagy jogosulatlan volta fölött.

Nem fér kétség ahhoz, hogy a kartellmozgalom a crisisek élességét fokozhatja, az árhullámzást mérséklés helyett még nagyobb szélsőségekbe kergetheti, ha vezetői lelkiismeretlen pénzcsinálók, a kiknek szemében a pillanatnyi haszon az egyedüli érdek, mely figyelembe jön. A kartellek a termelést monopolistikus célzattal megszoríthatják, a mikor a hausse annak kiterjesztését indokolná; a baisse-korszakban az árakat magasan tarthatják, ha leszállításukat kívánna a gazdasági törvény. De viszont kétségtelen, hogy akár az államhatalom kényszeríti a kartellvezetőséget, hogy ezt a kalandorpolitikát ne üzze, akár maga áll oly magas gazdasági és ethikai fokon, hogy a pillanat kedvezőbb eredményeiért nem teszi kockára saját és az egész társadalom gazdasági békéjét: hatalmas eszközökkel rendelkezik arra, hogy a crisisek beálltát késleltesse, lefolyását enyhítse, sőt talán — következetesebb kiépítés és fokozottabb állami ellenőrzés mellett — egészen kiküszöbölje. A köz szempontjából különösen fontos e részben a kartelleknek a termelést szabályozó tevékenysége: a termelés okszerű mérséklése a hausse tetőpontja előtt a crisis bekövetkeztét megghiusítja, mert ha nincs túltermelés s ha ehhez képest a baisse beállta nem okoz zavart a termelési processusban, úgy crisis be nem állhat. A termelés e korlátozásának azonban nem szabad a tényleges kereslet mögött elmaradnia: mert ez ismét fokozza a hausse hajszáját, új vállalatok keletkezésére ad alkalmat, a melyeket nem a tényleges szükséglet, hanem a kartell mesterkedése hívott életre, s melyek a crisiset bukásuk által mérgezik. A mi pedig a követendő árpolitikát illeti: az áremelés mérsékelt volta a hausseban a piacot óvatosságra inti, új vállalatok egészségtelen szaporodását akadályozza, a jövedelem nagyobb mérvű fokozására irányuló törekvést enyhíti, a hitel túlfeszítése ellen hat. Viszont a baisseben a vállalatokat a pusztulástól menti meg, ha áraikkal nem kénytelenek a termelési költségen

---

*) Schmoller, *Grundriss*, II. k. 496. l.

alul lemenni, s a vállalkozók önvédelmi harcában — mely egyúttal az egész gazdasági életnek az enyészettel való küzdelme — biztos erősségül szolgál az áraknak megfelelő színvonalon való megtartása. Joggal vetik tehát szemére a felső-sziléziai szénconventionnak,¹⁾ hogy a szén árát még akkor is emelte, a mikor az iparban általában visszaesés állott be, jelesen 1901-ben; s jogosult a rajna-westhpáli szén-syndicatus ellen emelt hasonló panasz is.²⁾

Közelebről vizsgálva már most a kartellalakításnak az árumozgalomra való hatásait: helyesen utal Landesberger³⁾ arra, hogy e szempontból egyrészt készárukat termelő iparosok kartellei, másrészt pedig nyersanyagokat és félégyártmányokat termelők kartelljei közt igen nagy a különbség.

Ismeretes jelenség és a nemzetgazdák által statistikailag is már gyakran megvilágítást nyert, hogy az árküzdelemben a hatalmi helyzet nagyon különböző, a szerint, a mint a termelő ismét termelővel, vagy pedig a termelő a fogyasztóval — ki alatt ebben a keretben az utolsó fogyasztót vagyis a készáru fogyasztóját kell érteni — áll szemben.⁴⁾ A fogyasztók száma rendkívül nagy, szervezve egyáltalán nincsenek (nem tekintve a fogyasztó szövetkezeteket), vagy pedig nagyon lazán. Ellenálló képességek tehát igen csekély és erre való hajlamuk is rendszerint nem nagy, mert a fogyasztó szempontjából az árak oly emelései, a melyek a termelőnél rendkívül nagy súlylyal esnek mérlegbe, gyakran egész jelentéktelen drágulást képviselnek. Csekélyebb áringadozások az árak kikerekítése következtében is elmosódnak; s a fogyasztó részéről hiányzik a képesség, sőt gyakran a lehetőség arra, hogy az áraknak a termelő költségeihez való viszonya felől tájékozódhassék.

Igaz, hogy a készárukat termelők kartelljeinek is hébe-korba tekintettel kell lenniök a kereskedők érdekeire. Nem feszíthetik túl az árakat, ha az áremelkedésnek a fogyasztókra való áthárítása nem vihető keresztül, úgy hogy a

¹⁾ *Kontradiktorische Verhandlungen* II. k. 471. l.

²⁾ Ugyanott 458., 459. l.

³⁾ Id. h. 335. l.

⁴⁾ V. ö. erre és a következő fejtegetésekre nézve különösen Landesberger id. h. 335. s. k. II.

kereskedők részben vagy egészben elesnének közbülső nyereségöktől. Ezért a német és osztrák kartellmozgalom történetében föl vannak jegyezve oly esetek, a melyekben a közbülső kereskedők a kartellek árpolitikájával részben sikerrel szálltak szembe. A hol azonban ez a korlát is elesik, ott a vizsgálódás eredménye az ily kartellek árpolitikája tekintetében túlnyomóan kedvezőtlen. A monopolos állás majdnem korlátlan kihasználásának lehetősége az e fajtájú kartelleket oly magatartásra csábítja, a mely súlyos szociális bajokat okoz.

Mióta az osztrák és német czukorkartell szervezete és politikája azon katastropha folytán, melyet Angolország e szervezetekre hozott, a közvélemény előtt legfinomabb szálaiban is ismeretessé vált, bebizonyítottnak tekinthető, hogy a kartellekkel szemben, melyek közvetlenül fogyasztásra szánt készárúkat termelnek, az előnyök és hátrányok, az árpolitika hajtó és visszatartó erői gondos mérlegelésének háttérbe kell szorulnia azon ténynyel szemben, hogy a fogyasztók úgyszólván védtelenül állanak az e fajú kartellek kizsákmányolásával szemben és hogy ezért közjogi természetű intézkedések szükségesek, hogy az ily visszás helyzetek megismeréséhez és lehetőleg a nyilvános kritika útján orvoslásához foghassunk.

Egészen más a helyzet azon iparágaknál, a melyek nyersanyagot és félgyártmányt termelnek és így ismét termelővel állanak szemben; itt az oly árpolitika, a mely a monopolt tökéletesen kihasználni törekednek, erős ellenállásra találva egyrészt a fogyasztók gazdasági képzettsége miatt, másrészt pedig azért, mert már kisebb árkülönbségek is észrevehetőkké válnak és fontosak. Ellenkartellek is alakulhatnak, a továbbfeldolgozók egyesülései által teremtett eszközökből versenyvállalatok alakíthatók; sőt egyes nagyobb megrendelők abban a helyzetben vannak, hogy magokat tökéletesen függetleníthetik, a mennyiben szükségletök fedezésére a kartellezett czikkeket előállító önálló üzemeket nyitnak vagy szereznek meg.*) A megren-

---

*) Ez volt oka annak, hogy a mi czukorkartelleinkben mindig a finomító-gyárak vezettek és a kartell hasznát rendesen ők élvezték, míg a nyersczukorgyárosoknak be kellett érniök azzal, hogy termelvényeiket elhelyezhették.

delők szervezeteinek sikerül néha termelési folyamatbeli elődeiket kartelleik felosztására bírni, a mennyiben azoknak egyike vagy másika biztosítékot nyervén az iránt, hogy a megrendelők tőle fogják szükségletüket fedezni, hajlandó lesz a kartellból kilépni. Rendelkezésére áll továbbá a kartell politikája által fenyegetett termelőnek a beszerzési viszonyok, a piacz helyzetének, a vám- és fuvartarifának alaposabb ismerete, úgy hogy túlzott árpolitikával szemben, a mennyire egyáltalán lehetséges, esetleg külföldről való bevétel által is hathatósan védekezhetik; esetleg surrogatumokat alkalmazhat vagy üzemét ideiglenesen fokozott intenzitással oly cikkek gyártására használhatja fel, a melyeket a kartell árpolitikája nem fenyeget, s ezzel a kartellt ideiglenesen megbéníthatja. Mindez eszközöket a termelők, kiket más termelői kartellek módfelett szorongattak, tényleg több-kevesebb eredménynyel alkalmazásba is vették. A védtelenség mozzanata tehát, mely az állami ellenőrzés követelményét a kartellek fent megbeszélt fájánál igazolja, itt nem volna elégséges arra, hogy hasonló gyakorlati következtetést vonjunk le. Viszont az iparágak e fájánál figyelemre méltó egy másik mozzanat, melynek jelentősége igazolja az állami beavatkozás szükségességét. Az a hatás ugyanis, a mely az ily iparágak gazdaságilag egészségtelen kartellpolitikájából foly, nem szorítkozik arra, hogy a közbülső iparágak nyeresége csökken. Sőt ellenkezőleg: ez a hatás sokkal messzebbmenő és gyakran olyan, hogy fontos nemzetgazdasági és nemzeti érdekeket érint, jelesen az ország termelő képességét támadja meg. A mikor tehát az osztrák gépgyárak panaszkodnak, hogy termelvényeikkel, melyek technikai minőség tekintetében a világpiacon a külföldi verseny termelvényei mellett méltó helyet foglalnának el, külföldön nem tudnak boldogulni, mert az osztrák vaskartell politikája a nyersanyagot megdrágítja; a mikor ugyanilyen hatást észlelhetünk egyes fontos német iparágaknál is az árak különfélesége miatt, a melyeket hatalmas német nyersanyagkartellek bel- és külföldre szánt áruk tekintetében követeltek, s a mikor a külföldi gyártás a belföldi termelőt a világpiacon úgyszólván saját fegyverével képes legyőzni, a mennyiben a belföldön nyersanyagokra megállapított magasabb kartell-ár egy része olcsóbb

külföldi árak alakjában az ő javára jut: úgy a kartellmozgalom e hatásai, hosszabb időt véve alapul, a nemzetgazdaságra nézve még hátrányosabbaknak minősítendők, mint akár a kész árukat termelő kartellek árpolitikájának kinövései is.

A nyersanyag- és félgyártmánykartellek árpolitikájának egy másik kedvezőtlen oldalát mutatja hatása az ipari conjuncturák lefolyására. E szempontból annyi már az e kérdésben a sajtóban folytatott vitákból is kiviláglik, hogy a nagy német nyersanyagkartellek időnként folyamatba tett áremeléseikkel megrendelőiket arra indították, hogy nagy ügyleteket kössenek és hosszabb időre tekintélyes mennyiségű nyers- és segédanyaggal lássák el magokat védekezésül az állandóan visszatérő áremelkedések ellen, melyek számításaikat minduntalan keresztül húzzák. Kétségtelen, hogy ez a német iparosok forgó tőkéjének erős állósítását és az üzemi hitel túlfeszítését okozta és hogy egyúttal ezzel a crisis kitörését siettetette s kiterjedésére és lefolyására kedvezőtlenül hatott. A már kitört crisiszt még jobban elmérgesítette az, hogy a kartellek sok helyütt vonakodtak megrendelőiket túlságosan nagy átvételi kötelességeik alól feloldani, úgyszintén az is, hogy politikájok oda irányult, hogy tekintve a fogyasztás erős korlátozását, nem arra törekedtek, hogy az árak leszállításával a vételkedvet éleszsзék, a mi enyhítette volna a crisiszt, hanem ellenkezőleg a termelést korlátozták és áraikat lehető magasan tartották. Szóval: a kartellek monopolistikus vagy quasi-monopolistikus helyzete módot nyújt nekik arra, hogy az árakat természetellenes módon felhajtsák, miben mindenesetre a helyes gazdasági fejlődés egy bizonyos veszélyeztetése rejlik; s azt sem lehet tagadni, hogy épen a monopolos helyzet az annak kihasználására való törekvést is minden bizonynnyal életre kelti. Joggal emeli ki azonban Pohle, hogy e törekvéseknek is megvannak a magok természetes határai. A kartelleknek nemcsak új verseny fölmerülését kell megakadályozni és természetesen azokat a határokat tisztelni, melyeknél a vámvédelem megszűnik hatályos lenni, hanem szem előtt kell tartani azt a veszélyt is, hogy a fogyasztó surrogatumok fogyasztására térhet át. Nem szabad figyelmen kívül hagyniok azt az elvet sem, hogy a legnagyobb

eredményt nem a legnagyobb megterheléssel érhetni el, hanem két tényező, az eladott mennyiség és a nyereségi arány összehatásával. Egy bizonyos határon túl ugyanis az utóbbi tényező emelkedése csökkenti a fogyasztást és ezzel az össznyereséget. *)

Mindazáltal ez a határ elég tág és így a fent érintett veszély azzal megszüntetettként még korántsem jelentkezik. A kartellezésnek a fogyasztással szemben keletkezhető egy másik veszedelmére Fridrichowitz **) figyelmeztet bennünket, a mely a kartelleknek a termelést korlátozó hatásában rejlik, arra t. i., hogy a fogyasztási szükséglet kielégítése maga veszélyeztetve van a kartellmozgalom elhatalmasodásával. A végső veszedelmet ugyan, a «kiéheztetést», chimaerának fogja minden józan gondolkozó tartani; de már akkor, ha a termelés a vállalkozói nyereség fokozása céljából nagyobb mértékben a szükséglet mögött marad, már akkor is oly felhők tornyosulnak a közgazdaság egén, melyekkel szemben a kellő óvintézkedések elmulasztása vétkes könnyelműség volna. Igaz, maga a forgalom gondoskodik arról, hogy ily hiány a termelésben igen nehezen állhat be: az outside-rek versenye, az erősen korlátozott termelés relativ drágasága s ezzel szemben a fokozott termelés előnyei, a surrogatumokra való áttérés lehetősége, valamint az, hogy a túlzott áremelés a fogyasztást s így a nyereséget csökkenti: elég erős óvszerek ahhoz, hogy pl. az állam a maga beavatkozásával várhat addig, a míg a veszedelem már concret alakban, elérhető közelségből fenyeget bennünket. S az állam, ha csak a kartelleket általában véve a nyakára nőni nem engedi, mindig lesz elég erős ahhoz, hogy ilyfajta üzelmeknek gátat vessen.

Azt a tételt véve alapul, hogy a monopol képessé teszi a termelőt arra, hogy termelvényei árát bizonyos határok közt tetszése szerint emelje, az eddigiekben abból indul-

---

*) Főleg azoknál az áruknál mutatkozik ez a közgazdasági jelenség, melyek nem tartoznak se a nélkülözhetlen, se a pusztán fényűzési cikkek csoportjába. Döntő példát szolgáltatott erre hazai cukoriparunk legújabb története. A brüsseli egyezmény életbe lépte és a kartell felbomlása miatt ugyanis a cukorfogyasztás az árak csökkenésével váratlan lendületet vett.

**) Id. h. 646—647. l.

tunk ki, hogy a kartellek az árakat emelni képesek és pedig természetesen a nélkül, hogy a fogyasztók vételképességét is megfelelően fokozzák; s ez alapon arra az eredményre jutunk, melyre még vissza fogunk térni, hogy ez a lehetőség positiv állami beavatkozást tesz indokolttá. Ezzel azonban problémáknak csak egyik, *speculativnek* nevezhető oldalát oldottuk meg; hátra van még annak a talán még lényegesebb kérdésnek vizsgálata, vajon tényleg minő befolyást gyakorolt a kartellmozgalom az árakra s jelesen megállhat-e az a tétel, hogy a kartellek, trustök az árakat emelik; s vajon ezzel szemben jogosult-e a hivatkozás arra, hogy az árak a kartell- és trust-mozgalom hatása alatt állandóbbak lettek. A kérdés e szempontjából legtanulmányosabbak az Észak-Amerikában tett tapasztalatok. Alig lehet ugyanis a trustöknek azt a szemrehányást tenni, hogy a termelési technikára kedvezőtlen befolyást gyakoroltak, vagy hogy irányzatuk az, hogy a vállalkozói nyereséget járadékká változtassák át, azt petrifikálják; hiszen a trustök visszamaradó üzemek bezárásában, a vállalkozói szerepnek a technika és a kereskedelem terén való minél tökéletesebb betöltésében, a már elért nyereségnek a nyereség fokozása céljából való kockára tételében tudvalevőleg inkább többet, mint kevesebbet tesznek. S Észak-Amerika területén valóban a kartellkérdés egyértelmű a fogyasztók kizsákmányolásának és a szállítási szerződés hűbérre tételének kérdésével.

Amerikában a verseny a legkiméletlenebbül dühöngött. Lássuk, vajon a mellett jól érezték-e magokat a fogyasztók? Jenks, a ki a legnagyobb anyag felett rendelkezik, e részben feltűnő skeptikus könyvének egy külön, igen érdekes fejezetét a verseny költségei kérdésének szenteli. Igaz, a szabad versenynek az az irányzata, hogy az árakat a termelési költségek színvonalára süllyeszze, a nyereséget megrövidítse; de másrészt fokozza is a termelési költséget: maga is a költségnek egy eleme. Jenks fejtegetésének élére azt a mondatot állítja: «az általános nézettel szemben a versenyárak gyakran, ha nem is mindig, magasabb árak» (6—21. lap). A termelési költségeket ugyanis a verseny az eladás költségeivel is fokozza. Az eladás azonban annál nehezebb és drágább, minél féktelenebb a ver-

seny. Az üzem kereskedelmi oldala akkor gyakran nagy részét nyeli el annak, a mi az ipari oldalon technikai és szervező tudománynyal megtakarítható. Oly iparágaknál, a melyek készárukat készítenek, tehát közvetlenül a közönséghez fordulnak, a verseny ily költségeiként tesznek mindenekelőtt számot a reklám-költségek, melyeknek jelentőségéről fölösleges több szót vesztegetni; oly iparágaknál, melyek magok ismét termelőknek vagy kereskedőknek adnak el, az utazók által való eladás költségei. Nagy fontosságú továbbá a fuvar-díj alakjában való pazarlás, a mely a szabad verseny álláspontjából elkerülhetetlen. Az egyes versenyző üzemek nem oda szállítanak, a hová szállítaniok legjobb, hanem oda, a hol fogyasztókra találhatnak. És az ilyen szállítási költségek valóságos veszteségi saldók a nemzetgazdaság mérlegében. Vannak továbbá némely, a termelési költségeket leszállító tényei a vállalkozói egyesületeknek, a melyekkel csak a fusiók, trustök, de nem az európai értelemben vett kartellek dicsekedhetnek, mint például: a vezető hivatalnoki személyzet jobb kihasználása technikai vagy kereskedelmi képzettségükhöz képest, vagy a lehetőség a termelés mellékterményeinek jobb értékesítésére.

Másrésről azonban annak, hogy az egyesüléssel elért eredmények a fogyasztónak is hasznára váljanak, a trustöknél egy fontos tényező állta útját, a mely az európai kartelleknél hiányzik, t. i. a túlgründolás, stock-watering, azaz azok a pénzügyi műveletek, a melyek a trust alakítását kísérik és a melyek nélkül azok ebben a terjedelemben létre sem jöhetnének. *)

De még, ha elvként nem lehet is kimondani, hogy a versenyárak mindig alacsonyabbak a monopol-áraknál, e szabályt, mint rendszerint találót, föltétlenül fölállítjuk. Még az amerikai trustöknél is, hol a fent is érintett megtakarítások a legteljesebb mértékben érvényesülnek, Jenks **) nagy gonddal összeállított statistikájából kiviláglik, hogy túlnyomóan, részben igen jelentős mértékű áremelkedést idéztek elő. E részben általánosságban utalunk egyes adatokra.

---

*) V. ö. mindezekre nézve Landesberger id. h. 332—333. ll. lásd fent 33. s köv. ll.

**) Id. m. 130 s k. ll.

Ezekből kiemelünk egyet-kettőt. Az erős verseny hatása alatt a süvegczukor ára, mely 1880-ban 8·401 dollárt tett, 1887-ben 5·370-re, a kockkaczukoré ugyanezen idő alatt 9·650-ről 6·043-ra apadt le. Az 1887-ben alakult trust az árakat fokozatosan emelte. 1884-ben a süvegczukor 5·886-on, a kockkaczukor 7·150-en, 1889-ben a süvegczukor 6·586-on, a kockkaczukor 7·799-en állott. Némi csökkenést hozott az 1890. és 1895. év, mert a vámtételek leszállítottak; úgy hogy az utóbbi évben a süvegczukor ára 3·280, a kockkaczukoré 4·268 volt. 1897-ben már ismét emelkednek az árak, 4·079-re illetőleg 4·870-re. A kockkaczukorban az Arbuckle testvérek 1898-ban erős versenyt kezdván a trusttel, ennek ára 4·817-re s a következő évben 4·795-re süllyedt. Egészen hasonló a petroleum árának hullámlása. A finomított petroleum ára 1880-ban 7·87, a nyersé 2·63 volt; a különbözet tehát 5·24. 1882-ben alakult meg a Standard Oil Trust, minek következtében a nyers petroleum ára hanyatlott (2·27), a finomítványé tekintélyesen fölszökött (9·25); a különbözet: 6·98. A mikor aztán 1897-ben a Pure Oil Company fölveszi a harczot a trusttel, a különbözet 4·03-ra s a következő évben 3·90-re süllyed. Nincs kétség arra nézve, hogy a verseny megszűnte mindkét iparágban ismét az árak emelkedésével lesz egyértelmű.

Helyesen emeli ki egyébként az *Industrial Commission*,*) hogy az árak emelkedése vagy esése a vállalkozói egyesülés megalakulása után gyakran más okokra vezethető vissza, mint az egyesülés tényére. Minden fejlődő iparban az általános irány az árak csökkenése felé halad, mert folytonos javítás és haladás észlelhető a termelés és felosztás rendszerében. Nyilvánvaló, hogy ha az egyesülés nagy megtakarításokat ért el, képes volt a nyersanyag és a készgyártmány közti határvonalat lejjebb szállítani s a fogyasztókat olcsóbb árakhoz juttatni, és mindamellettnagyobb nyereséggel folytatni az ipart, mint azelőtt. Ha az egyesülés tényleges egyedáruság birtokába jut, akár a nyersanyag feletti rendelkezés, akár valamely szabadalom miatt, akár pedig a nagytőke hatalma vagy pedig az által, hogy a fogyasztásra kerülő gyártmányok legnagyobb

---

*) XIX. köt. *Final Report* 620. s k. 11.

része felett rendelkezik, természetszerűen lehetségessé válik az, hogy a nyersanyag és készgyártmány közötti határértéket növeli úgy, hogy nagyobb hasznót élvezhet nemcsak a termelési költség csökkenése miatt, hanem a piac fölötti uralma által is. Az egyesülés tehát két módon növelheti különbözeti hasznát és az áru árát: 1. az egyesülés következtében eszközölhető megtakarításokkal; 2. az egyedáruság hatalma következtében. Az amerikai áralakulás ezeket a következtetéseket támogatja. Az *Industrial Commission* a kérdés statisztikai tanulmányára is kiterjesztette figyelmét. Több iparágban, nevezetesen a cukor- és olajfinomítás, a vas- és aczéliparban összehasonlította a nyersanyag és a készanyag ára közötti különbözetet. E tanulmány általános eredménye az, hogy legtöbb esetben az egyesülések tekintélyes befolyást gyakorolnak az árakra, és hogy majdnem valamennyi esetben felemelték a nyersanyag és készgyártmány közti árkülönbözetet.

Némely esetekben a nyersanyag áremelkedése okozta túlnyomó részben a készgyártmány áremelkedését, de a két árkülönbözet vizsgálata mutatja, hogy a trustök ebben az esetben is növelték nyereségöket. Más esetekben a termelési költségek emelkedtek a munkabérek növekedése és az új gépek beszerzésével járó költségek miatt; mindazonáltal az összes iparágakban az alapos vizsgálat azt az eredményt mutatta, hogy a nyersárú és a készáru közti árkülönbözet sohasem szorult annyira össze, mint a szabad verseny rendszerénél.

Ez kitűnik az eszközölt tanukihallgatásokból, de támogatja e megfigyelést a növekedő osztalékok statisztikája is.

Másrésről azonban a nagy méretű gyártással járó megtakarítás lehetővé teszi azt, hogy a trustök gyártmányaikat olcsóbb áron hozzák piacra, mint versenytársaik.

Az ipar több ágában ez meg is történt és a versenytársak kiszorultak a piacról, pusztán a miatt, hogy a trust előnyösebb ajánlatokat tehetett a fogyasztó közönségnek. Gyakran az is megtörténik, hogy a trust az árakat nem szállította le általában, hanem csak bizonyos szűk területeken, sőt esetleg csakis egyes fogyasztók számára, míg másutt mindenütt fentartotta vagy fel is emelte az

árakat, hogy ezen helyi nyereség-csökkenésért — esetleg veszteségért is — kárpótolja magát.

Ily irányú panaszokat különösen a petroleumtrust, de egyéb trustök ellen is emeltek. Az ár feletti uralom gyakran azon alapul, hogy a nyersanyag bevásárlása felett a trust rendelkezik. Így például a petroleumtrust csővezetéke miatt, melylyel a nyerspetroleumot a forrásoktól a finomító gyárba szivattyúzta, tényleg képes volt a nyerspetroleum árának meghatározására. Az amerikai czukortrust, a mint azt elnöke, Havemeyer elismerte, a piac fölélt annyira uralkodik, hogy nyersanyagát valamivel jobb feltételek alatt képes bevásárolni, mint versenytársai; de ez a különbség aránylag csekély, úgy hogy általában véve nem okoz tetemes változást a piaczi feltételekben.

Mindebből azt a következtetést kell tehát levonnunk, hogy a trustök az árakat általában emelik, a mint külső verseny őket ebben meg nem fékezi, még akkor is, ha pusztán a nagyüzemben rejlő előnyök a termelést jelentékenyen olcsóbbá teszik; más szóval a termelésben elért megtakarítást a trustök csak akkor fordítják a fogyasztók javára, ha őket erre a verseny kényszeríti. Igaz, hogy e mellett az árak bizonyos állandóságot mutatnak, de csak akkor, ha valamely trust az iparágban oly uralomra tett szert, hogy rázkódtatások nem fordulnak elő. Ha ellenben hatalmas verseny támad, vagy pedig a trust helyzetét versenytársai tönkretételével akarja megerősíteni és ebben a küzdelemben az árak leszállításával is manoeuvrez, ha a trustök felbomlanak és helyökbe újak keletkeznek: gyakran oly ár-ingadozások támadnak, melyek a leghevésőbb harcz idejére emlékeztetnek.

Ugyanez a tétel tekinthető ma már bebizonyítottak az európai kartellekre nézve is. E részben elegendő lesz hazai viszonyaink részletesebb méltatása mellett a következő külföldi adatokra utalnunk:

Schönlank említi,^{*)} hogy 1899-ben a német fogyasztó Kopenhágában német rudvasért 30—40 márkával többet volt kénytelen fizetni, mint a dán fogyasztó. A bajor államvasut igazgatósága 1889. végén kénytelen volt egy tekinté-

---

^{*)} Id. h. 524—527. ll.

lyes szállítást külföldi vállalatra bízni, mert a kartellezett német vállalatok 377—378 márkát követeltek, míg amaz 310 márkával beérte, noha ez árban az értéknek majdnem 16%-át tevő 3 márkás vám is befoglaltatik. A thomas-phosphatliszt árát annak idején a gyárak a német mezőgazdasági társulattal kötött egyezségben 1887-ig 310 márkában állapították meg 210 mázsánként 20% tartalom mellett. Időközben a gyárosok kartellt kötöttek, s az árakat 1888-ban 420, 460, 480 és 500, — 1899. december végén 510 márkára emelték, míg külföldre sokkal olcsóbban adtak el, például az egyik gyáros Hollandiába 200 mázsa 17%-os lisztet 290 márkával ajánlott, azzal a kikötéssel, hogy az Németországba tovább el nem adható. Az angol só-unio alakulása után az árakat rögtön rendkívül magasra hajtotta. Az 1899-iki márcziusi árfolyam szerint

	sh. d.	sh. d.
a közönséges só ára	7·6-ról	13·6-ra
a vajsó	« 7·6-ról	15·6-ra
a kalkuttasó	« 8·6-ról	16·6-ra
a koczkasó	« 13·6-ról	35·0-re

emelkedett.

Schmoller legutóbb is, a *Verein für Socialpolitik* 1905. évi mannheim-i közgyűlésén hangsúlyozta, hogy a syndicatusok a szénárakat rendkívüli módon felhajtották. Igaz, hogy ez állítást sietett megegyeztetni Kirdorff bányaegyesületi vezérigazgató, hangsúlyozván, hogy a syndicatus az árakat állandóan közepszerű magasságban tartja.

A német contradictorius tárgyalások e kérdésben a következő fontos adatokat szolgáltatottak: Fulda frankfurti szén-nagykereskedő *) hangsúlyozta azt, hogy 1900-ban a rajna-westphali szénsyndicatus szénárai a világ legalacsonyabb szénárai voltak, s hogy a nem syndikált saar- és ruhr-vidéki bányák, valamint a sziléziai és angol bányák mind magasabb árakat szabtak. Az előadó, Völeker közölte azt, hogy a zsiros szén (Fettförderkohlen) árai voltak:

---

*) *Kontradiktorische Verhandlungen* I. k. 96. l.

üzleti évben	márka
1893/94.	7·00
1894/95.	7·50
1895/97.	8·30
1899/900.	9·10
1901/902.	10·10

míg a szabad verseny korában, Fulda szerint ¹⁾, egyes szén-fajoknál 100, sőt koksznál 200%-os áremelések is előfordultak. Ez utóbbi állítást megerősíti Goeke ²⁾ is.

Hazai adataink sem mutatnak más képet. A cukor-árak hullámozása egész világosan megkülönböztethetőkké teszi a kartelles campagne-okat a kartellnélküliektől. Ime a két táblázat:

I. Kartelles campagne-ok:

a piléczukor ára	korona
1891/2.	69·34
1892/3.	74·24
1895/6.	65·50
1896/7.	64·83
1897/8.	72.— ³⁾
1898/9.	72.—
1899/900.	84.— ⁴⁾

Ezzel szemben

II. Kartellnélküli campagne-ok:

a piléczukor ára	korona
1888/9.	73·68
1889/90.	64·84
1890/1.	59·54
1893/4.	62·88 ⁵⁾
1894/5.	57·70

¹⁾ Ugyanott 218. l.

²⁾ Ugyanott 364. l.

³⁾ A megelőző évben az adó 4 koronával emelkedett.

⁴⁾ Újabb adóemelés.

⁵⁾ Ebben az évben a kartell formailag még fennállt ugyan, de nyilvánvaló volt, hogy meg fog szűnni. Az 1888/9. campagne-ban ugyan nem volt kartell, de a hirtelen fellendülés az 1888. törvény hatása alatt állott be.

Hasonló az eredmény, ha a nyers- és finomított cukor közti különbözetet vizsgáljuk; ez kartelles campagne-okban 17—20, ellenben kartellnélküliekben:

	korona
1889/90-ben	15·36
1890/91-ben	12·92
1894/95-ben	11·72

Világosan mutatják ugyanezt a jelenséget a petroleum-árak hullámzásai is. A petroleumkartell 1901. április 30-án bomlott fel; ezt megelőzőleg a finomított petroleum ára 1900-ban és 1901-ben 42 K-án állott. A kartell felbomlása után beáll az ársülyedés: 1901 május 1-én 36 korona, 1902 május 1-én 35 korona, 1903 május 1-én 31 korona; az új kartell megkötése után (1903 november) az árak rohamosan szöttek fel az előbbi magaslatra (42 korona).

Mindazonáltal külső körülmények, jelesül az outsiders versenyé, a kartell ellenére nálunk is néha megakadályozták az árak emelkedését. A szódakartell nem tudta megakadályozni azt, hogy a szódakalein, mely 1882-ben 21·50-en állt és 1888-ban 15·50-re süllyedt, 1897-ig 15 K-ért keljen, úgyszintén, hogy a szódakaust, mely 1882-ben 38 K-ba került, 1888-ban 30 K-ért és 1897-ben 29·50-ért legyen kapható. Csak a lukavaczi szódagyárnak a kartellbe való bevonása, mely a többinél tökéletesebben volt felszerelve, emelte némileg az árakat. Ennek következtében 1900-ban a szódakalein ára 16·50, a szódakausté 34·50, 1902-ben pedig előbbié változatlan, utóbbié 36·50 volt. Nem akadályozta meg az árak süllyedését a szeszkartell sem, noha azokat ideiglenesen felszöktette; 1899-1900-ban 38 $\frac{1}{4}$, a kartell megalakulása után 1900/1-ben 41 $\frac{1}{4}$, 1901/2-ben már ismét 40 $\frac{1}{2}$ és 1902/903-ban 37 $\frac{1}{4}$ volt a szesz ára.*)

Hasonlóan egybehangzók az adatok arra nézve, hogy igen gyakran a kartell a mellett, hogy a belföldi árakat tetemesen emeli, a külföldi árakat süllyeszti, azaz a különbséget a bel- és külföldi árak között, az előbbieket hátrányára növeli.**)

*) V. ö. *Kontradiktorische Verhandlungen* is, IV, k. 43. l.

**) Igy az *Industrial Commission* is: *Preliminary Report* Vol. I. Part. I. 22. s k. l.

mit jelent, azt fölösleges bővebben fejtegetni. Lényeges veszteséget jelent a nemzeti gazdálkodásban, mert csökkent a kivitelre szánt termelés hozadékát, hátrányosabb helyzetbe hozza a belföldi fogyasztót a külföldinél, s a nemzetközi verseny következtében előmozdítja azt a kettős anomáliát, hogy egyfelől a belföldi fogyasztó oly cikket, melyet a belföldön is beszerezhetne, a külföldről szerez be s így annak vállalkozói nyereségét gazdagítja, másrésről pedig a nyersanyagok és félgyártmányok szempontjából oda hat, hogy külföldön olcsón eladott nyersanyagból, félgyártmányból a külföld olcsóbban lévén képes termelni, a belföldi készárú-piacznak külföldi versenyt teremt, más szóval: külföldi készárú beözönlését okozhatja.

A német vaskartell miatt a sinek külföldön tetemesen olcsóbb áron adtak el, mint belföldön; ugyanígy jártak el a thomaslisztgyárosok stb.; és hogy ez az eljárás hazai kartelljeink történetében mindennapi, arra több ízben rámutattunk.*) Steinmann-Bucher bebizonyítja, hogy a kartellek erre kényszerítve vannak. Példaként a sinkivitel veszi vizsgálat alá, és statistikailag megállapítja azt, a minek különben elvi alapja is van, hogy t. i. a vasgyárak a belfogyasztás hullámozásait a kivittel igyekeztek ellensúlyozni. A nagyüzemben a termelés változásai rengeteg áldozatokkal járnak, tehát a fogyasztás állandósága elsőrendű érdek. Tehát a termelt mennyiségnek azt a részét, mely belföldön elhelyezhető nem volt, exportálni kell minden áron. Fel kellett tehát venni a versenyt a külfölddel, azaz annál alacsonyabb árakat szabni. Ha ezt nem teszik vala, csak az az egy út marad számukra: egyáltalán lemondani a kivitelről. Versenytársként főképen Anglia jött számba, mely technikai fölényét s piacának óriás kiterjedését Németországgal szemben fel is használta a legélesebb versenyküzdelemre.

A német gyárak a belföldi árak emelésével és az olcsó export forcírozásával védekeztek, sőt újabb időben már átléptek a támadás terére is. Ennek következtében a sinek ára a világpiaczon 1904-ben egész 100 frankig süllyedt alá.

Hogy ez a helyzet hova fog vezetni? A fejlődés

---

*) L. a czukorkartellnél.

ugyanaz, mint az egyes vállalkozók küzdelmében. Egy ideig elkeseredett élet-halál-harcz az áraknak a végsőig való hanyatlásával; azután, mikor a féktelen verseny már tűrhetetlen állapotokat teremt: kölcsönös megegyezés, nemzetközi kartellek. Si vis pacem, para bellum: a béke olyan lesz, a milyent a hadviselő felek a háborúban tanúsított képességeik szerint megérdemelnék. S ezért végeredményben nem merő veszteség az, a mit a belföld a külföldi árak alacsonyossága miatt a külföldnek fizet; ha a hazai termelés ezzel piacot menthet meg a maga számára, ez csak befektetés, a mely kamatait a nemzetközi kartell megalkulásakor hozza meg. Valóban a nemzetközi kartellek száma szaporodik.

És épen a sín-ipar terén 1904. végén létesült oly megegyezés az angol, német és belga gyárak közt, mely a termelési viszonyokat szabályozta. Ehhez a nemzetközi kartellhez a francia és amerikai gyárosok is csatlakoztak. A német kivitelnek eredménye, az angol ipar visszaszorítása azonban már e megállapodásban is kifejezésre jutott. Holott az eredeti 1884—1886. évi sín-kartellben a termelés 65%-a Angliának, 28%-a Németországnak, 7%-a Belgiumnak jutott, az 1904. évi kartellben Anglia kénytelen volt a termelés 53½%-ával beérni.

Csekélyebb jelentőségek miatt, és mert ritkábban fordulnak elő, rövidere foghatjuk a nyersanyag-, segédanyag- és félgyártmány-kartelleknek, mint beszerzési kartelleknek az árakra gyakorolt hatásáról mondandónkat. Még ha ily külön kartell nem jön is létre, már a kínálati kartell vagy trust fennállta is rendszerint nyomasztólag hat az illető nyersanyagok stb. áraira.*) Kínálati kartell vagy trust fennállta esetén tehát az ahhoz járuló beszerzési kartell csak kiegészíti amazt és hatásaiban amazzal egy tekintet alá esik. Hogy a beszerzési kartellek egyedül fordulván elő, hasonlóan nyomják az árakat, az természetes. További közgazda-

---

*) V. ö. a trustök tekintetében: *Preliminary Report* Vol. I. Part. II., 16. s k. II. Part. II. 12., 13., 22., 107., 153., 158., 279. s k., 293. s k., 394. s k., 402. s k., 533. s k., 538. s k., stb. II.; az osztrák czukorkartell ily hatását részletesen leírja Landsberger id. h.

sági következményeik azonban az ily kartelleknek azért nem szoktak lenni, mert a megtámadott iparágaknak módjokban van hasonló szövetkezéssel védekezni. Ha azonban ily kartellek a mezőgazdaságot vagy a munkásosztályt támadják meg: akkor állami beavatkozás lesz szükséges.

S a mi végül a termelőknek a munkásokkal szemben alakított s a munkabérvizszonyra vonatkozó kartelleit illeti: ezeknek hatásáról sem kell sok szót vesztegetni; e kartellek leginkább átmeneti jellegűek s a bérharcz egy-egy mozzanataként szoktak fellépni, s mint ilyenek, e harcz szempontjából ítélendők meg. A munka tekintetében a vállalkozók jelentkeznek mint fogyasztók, a munkások pedig mint termelők; a fogyasztónak azonban feltétlenül szüksége van a forgalomba kerülő javakra, itt a munkaerőre, s így e kartellel szemben a munkások, ha némileg szervezve vannak, könnyen strikekal vagy bojkottal felelnek, a minnek annál kényszerítőbb ereje van, mert miként láttuk, a termelőnek fontos érdeke, hogy üzeme ne szüneteljen. Ezek alapul vételével az 1904-ben a fővárosi építőmunkások és építőiparosok közt lefolyt bérharczról előre meg lehetett mondani, hogy az a munkások győzelmével fog végződni.*)

---

*) Az építőmunkások a bojkottnak azt a módját alkalmazták, hogy a melyik iparos feltételeiket nem teljesítette, ahhoz egyáltalában nem szegődtek, úgy hogy az munkást nem kapott; a mesterek erre azzal feleltek, hogy a munkát egyáltalán beszüntették mindaddig, a míg amazok e rendszertől elállani nem hajlandók.

IREMI KERTEK.

Regény.

Negyedik közlemény.*)

XI.

Leszniczky Miklós néhány nappal gróf Murányi temetése után utazott le Kőhalmára Russ Dórikával. Csak Marosy Albert és Anikó voltak a kastélyban.

Meglepőnek s idegenszerűnek talált a két budapesti fiú mindent a távoli erdélyi völgyben. Még sohasem láttak akkora hegyeket, a melyek mintha csak az eget támogatnák, ha rájuk fekszenek a lomha esőfelhők. A völgy nyílásánál, a hegyoldalban vén fák közül zordonan nézett le az ódon grófi kastély a faluvég apró oláh viskóira. Napnyugta után, ha füstöltek kéménytelen fedeleik, erősen érzett a füst a nedves rétszagban s üde fenyvesillatban. A völgy mélyén, az országúton túl, megáradt, gyorsan futó patak csillámlott elő korcs fűzfák közül. Egyhangú zúgása, a mely csaknem elnyelte a faluból odaballatszó kolompolást, tehénbögést, szekérnyikorgást, csend benyomását keltette. Olyan halk is volt a völgy morajlása, hogy mikor Leszniczky kihajolt ablakán, hallotta, mint perdülnek s koppannak levélről-levéltre egy vén gesztenyefa lombjain fönnakadt esőcseppek.

Budapesti zajhoz szokott fülöknek eleinte végtelenül jól esett az a csend, de pár nap múlva már nyomasztólag hatott rájuk. Akár a halál völgye lenne, mondta Dórika s

---

*) Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1906. évi 349., 350. és 351. számában.

azt állította, hogy zavarja a munkában — a csend. A csendbe negyedóránként belékongott a kertben álló templomocska toronyórája. Azt a templomot — így mondta az ispán — Anikó egy őse építtette oda a XVIII. század derekán, engesztelésül egy jobbágya haláláért, a kit ott ütött agyon puskatussal, mert valamiért daczolt vele. «Magatokért bocsút ne álljatok. Róm. XII. 19.» állt megkopott betűkkel a templomajtó fölött. Nemcsak ez az emléke maradt meg ott a jobbágyvilágnak. Jobbágyi alázattal köszöntek még «az uraknak» a süveges, tüszös, bocskoros oláhok, de a csizmás emberek is mint valami szentséghez, már messziről kalaplevéve s meghajolva közelítettek kézcsókra az úrnőhöz, Anikóhoz, és a pap, doktor, jegyző is sok «esedezem», «instálom», «könyörgöm»-mel «udvaroltak» neki, a szó régi értelmében.

Gyászoló királykisasszonynak tűnt föl ott Anikó, a kit megillet az alázatos hódolat. Dórikának sem volt kedve gúnyolódni a mindenben érezhető maradiságon, ósdiságon. Csak egy ősi kép előtt nem állhatta meg, hogy ne vigyorgjon. Marczona férfi képe volt, a ki török módra nyírt üstököt és lelógó bajszot viselt.

Különös volt Anikó gyásza. Nem sírt, de daczos, ideges volt s támadó kedvben, a mely minden apróság miatt harag szikráját gyújtotta szemében. Atyjáról nem igen beszélt. Nem is volt közöttök valami jó viszony. Az öreg Murányi az élettől megundorodott ember volt, a ki mikor csalódott feleségében és legjobb barátjában, Bertényi Istvánban, elvesztette a bizalmát mindenki irányában. Csak a múltban élt, családjá történetében búvárkodott s tudni sem akart haladásról, új irányokról. Inkább túrte, mint követelte, hogy a leánya évenként nála töltsön pár hetet. Akkor se szólt hozzá néha napokig sem. Boszantotta kosmopolitaisága, modernsége, szeszélyes önfejlése. Anikó is inkább anyjához szított s csak kellemetlen, etiquette követelte kötelességnek tekintette, hogy bizonyos időt atyjánál kell töltenie.

Föltűnt Leszniczkynek, hogy igen feszült viszony keletkezett Anikó és Marosy között, a kit gyámjául rendelt atyja. Nem tudta okát s nem is ért rá, hogy kutassa. Igen sok dolga akadt. A legnagyobb rendetlenségben talál-

ták Murányi iratait s adósságokba zavarva a gondatlanul kezelt, nagy birtokot.

Minduntalan be kellett kocszizniok a megyeszékhelyre, bírósághoz, telekkönyvhöz, közjegyzőhöz. Miklós ügyelt, hogy mindenkép kedvében járjanak Marosynak is, Anikónak is és szüntelenül szölongatta Dórikát valami modortalanság miatt. Dórika már enni is alig mert Anikó jelenlétében.

Mind jobban rájok nehezedett egy nyomasztó érzés, bizonyos idegesség, a mely Marosytól és Anikótól ragadt át rájok. Hozzá a folytonos eső, a hegyek derekáig leereszkedő felhők, a csendben a patak egyhangú zúgása s negyedóránként a toronyóra ütése . . .

— Te Miklós! Én már értem, miért nem szereti a munkát a vidéki magyar ember. Már én is kezdek elzsibbadni. Legjobb szeretnék ki se mozdulni többé a szobából, pipázni és . . . és pipázni, belépipázni magamat a Nirvánába, — mondta egyszer Dórika.

Egy hét múlva a kertbe hívta Miklóst Anikó.

— Albert bácsi azt mondja, hogy atyám vagyona alig ér valamit. Igaz? — kérdezte.

Miklós még nem látott egészen tisztán, csak úgy hozzávetőleg számított. Nagy birtok volt az, de tele adóssággal s perrel. Megért még vagy százezer forintot.

— Ezek szerint koldus vagyok! . . . — mondta Anikó s tehetetlen harag könnye szökött szemébe.

— Koldus? . . . Dehogy is . . . Szép pénz az, és anyjának, a grófnénak is van vagyona . . .

— Az neki magának sem elég.

Aznap nem mutatkozott Anikó az asztalnál. Estefelé Marosy lépett be Miklós szobájába.

— Ügyvéd úr, én holnap a fővárosba utazom. Elvárom, hogy mindenben utasításom szerint járjon el és ne hallgasson hügomra . . . Nem akarja elhinni, hogy csak mérsékelt vagyon maradt rá. El akarna adni mindent, hogy «függetlenül» élhessen . . . anyjához sem akar menni, nálunk sem akar maradni . . . Maga sem tudja, mit akar.

— A grófnő egyedül marad itt?

— Egyedül. Itt akar maradni. Pedig semmi célja annak, hogy itt maradjon. De én nem strázsálhatom tovább, dolgaim vannak. Irtam anyjának, hogy utazzék ide.

Mikor elutazott Marosy, egyszerre megváltozott Anikó modora, megszűnt gőgös tartózkodása Leszniczkyvel szemben. Még aznap délután fölhívatta szobájába. Az ablaktáblák félig be voltak hajtva s a félhomályban egy kényelmetlen empire-kereveten feküdt Anikó, kivágott fekete pongyolában, a melyből megkapó fehéren világlott elő fehér arcánál is halványabb nyaka. Kölni-víz szagú volt a szoba levegője.

— Bocsásson meg, hogy így fogadom, — mondta, — de szörnyű migraine-em van.

Rendkívül bizalmasan beszélt azután Leszniczkyvel helyzetéről, mint barát baráttal. Leszniczky megdöbbsent. Beszélgetések közben, ha nem tagadta is meg önfejlés szeszélyes lényét, a melyet addig mutatott Leszniczky előtt, de elárult egyet-mást benső, rejtett érzelmeiből, gondolataiból, a melyeknek rendkívül meleg, érzékeny női lélek szenvedéseinek sejtelmét kellett kelteniök. Megragadta Leszniczkyt ez a fölfedezés. Kevés híján úgy kezdte tekinteni Anikót, mint valami nem e világba való nemesebb lényt, a ki gyötrődik az élet s az emberek durvaságai között, de restelve bájos gyöngeségét, zárkózott, rideg külszín alá rejté azt.

— Talán hálátlan vagyok, — mondta Anikó, — de örvendek, hogy elment Albert bácsi. Megörültem volna, ha még egy ideig itt marad . . . Mindig ellenkezik velem és . . . bár tudom, hogy jószívű, de nagyon kiméretlen és ideges. Pedig ilyenkor, az én állapotomban nagyon bántó még a jóindulat is, ha olyan nyers, hideg modorban mutatják, mint Albert bácsi. Egy szeretetteljes szó többet érne . . . De kitől várhatnak szeretetet! Nincs senkim, a ki csak egy érzelmemet is megértse.

Leszniczky igyekezett meggyőzni őt arról, hogy Marosyék őszintén szeretik.

— Hiszen jók irántam, az igaz, — folytatta Anikó, — de még jóságuk is bántó. Okosak mindnyájan, de olyan okosak, mint az egyszeregy es gyönyörű a családi életök, de olyan kenetteljesen szeretik egymást . . . és annyira megvannak egymással elégedve . . . Bennem van a hiba kétségtelenül, de képtelen vagyok megnyitni előttök . . . Nem értem őket, ők nem értenek engem . . . Egyáltalában az

egész Marosy-Bertényi-család, Pál kivételével . . . Ismeri az öreg Bertényinét?

— Igenis, jól ismerem.

— Én nem. De olyan lehet, mint valami mystikus, örökéletű lény, a ki megközelíthetetlen szentélye homályában szövi Pál sorsát . . . Valaki azt mondta nekem, hogy Pált én miattam küldte külföldre.

— Ugyan már ki mondhatott ilyet?

— Boldvay. Hát nem nevetséges ez? Miért gyűlölnek engem?

— Grófnő, én ma irok Pálnak. Nem izen neki semmit? — kérdezte Leszniczky bátortalanul s meghatottan.

Anikó fölült a dívánon s lesütött szemmel gondolkozott. Valamit szeretett volna mondani, de restelte. Megint visszafeküdt. — Mit izenhetnék? — kérdezte.

— Valamikor, mikor jóformán gyermekek voltunk, mindenféle gyermeki titkaink voltak hármunknak. Nos, megengedi, hogy még egyszer úgy érezzem, mintha a kis Anikóval beszélnék? . . . Mintha a kis Anikó volna az, a ki most elhagyottan, egyedül áll az életben s nem tudja, kihez forduljon, hogy kimentse nehéz viszonyaiból . . . Anikó elpirult s rosszul leplezett boszankodással fordította félre fejét.

— Vannak jó szolgálatok, a melyeket csak az jelent be előre, a ki szeretné, hogy visszautasítsák, — felelt.

Leszniczky megértette. Anikóért rajongva hagyta el a szobát. Megtudta, hogy bízik benne Anikó, hogy becsüli őt ez a zárkózott, nagyúri leány, a ki nem tudja, nem képes megmutatni még legközelebbi rokonainak se azt, a mi legértékesebb benne. Ez a félórai beszélgetés végtelen kedves, jóleső, szelíd mámorfélét okozott neki, annyira lélekemelő, nemes fölhevülést, hogy észre sem vette, mennyi lopózott belé ittasságába abból az érzéki bájból, a mely szenvedő szépségéből, festői mozdulataiból, panaszos meleg hangja csengéséből, gyönyörű szeme bizakodó tekintetéből áradt ki s szinte eltöltötte annak az intim kis szobának egész légkörét.

Azonnal szobájába zárkózott s írt Pálnak; hosszú levelet írt, meleg lendülettel. Leírta Anikó helyzetét, lelkiállapotát, szomorú elhagyottságát s Pál jó szívéhez, nemes-

lelküségéhez fordúlt. Vissza kell térnie, meg kell szabadítania Anikót, át kell gázolnia minden értelmetlen, avúlt balítéleten, a mely elválasztja őket s el kell fogadnia azt a nagy boldogságot Anikótól, a melyet ez a bámulatos leány csak annak tudna ajándékozni, a kit szeret.

Megtette ezt az önzetlen szolgálatot Anikónak s még ő volt hálás azért, hogy megtehetette.

Leszniczkyék elvégezték már teendőiket s Russ Dórika hazautazott a fővárosba. Már alig várta, hogy elmeheessen. Rettenetesen ünta magát falun s szerencsétlennnek érezte magát a nagy csendességben. Leszniczky ott maradt Kőhalmán. Talált rá valami ürügyet, de valójában Pál válaszát várta. Ezalatt Anikó majdnem naphosszat ott tartotta magánál, igen kedvesen bánt vele, elbeszéltette magának küzdelmes életét, terveit, biztatta, sajnálgatta, tapintatosan dicsérte, eloszlatta minden tartózkodását, egy szóval egészen levette a lábáról, annyira, hogy egyszerre csak kezdte elhagyni Leszniczkyt a józansága. Oktalan gondolatai támadtak, félni kezdett ettől a különös helyzettől, a melyben voltak: kettesben, a világ végén! Szédülés-félék lepték meg, le sem vette a szemét Anikóról, mohón itta be a lelkébe érzéki varázsát, leste minden gondolatát, figyelmeskedéssel vette körül, ügyelt, hogy meg ne fújja a szél, hogy ne mélyedjen belé szomorú elmélkedésekbe. Anikó úgy tett, mintha mit sem venne észre.

Végre megérkezett Pál válasza. Anikó vette át a postát. Fölhívatta Leszniczkyt szobájába s átnyújtotta neki Pál levelét. Leszniczky idegesen bontotta föl. Anikó figyelő szemét érezte arczán, mialatt némán olvasta a levelet. Meghökken. Mintha idegen írta volna, egészen más világból, valaki, a ki mit sem tud se Anikóról, se helyzetéről, mint a ki talán nem is ugyanazon a földön él, a hol egy rendkívül szép leány szívdobogással lesi, mit írt?

Igy szólt a levél:

A Barbarossa fedélzetén.
190 . . . június 26-án, éjjel.

Kedves Miklósom!

Tegnap este Cherbourgban adták a hajóra leveledet. Holnap délelőtt Southamptonban kötünk ki. Onnan küldöm majd ezt a levelet, azután — nem látom többé Európa

földjét pár évig. Egy időre el kell szakadnom innen. Nem voltam elég távol hazunnan. Százféle fékező érzés bénított meg otthon, kicsinyes viszonyok nyomása, fojtott levegő nehezedtek rám s nem voltam elég erős, hogy lerázzak magamról minden nyűgöt. Pedig szabad akarok lenni, vagyis a mi ezzel egy: meg akarom szabadítani akaratomat a fojtogató, egészségtelen regényességtől, bátortalanságtól, némbánomságtól. Betegség ez, a melyből ki kell gyógyulnom. De beteg otthon a mi egész társadalmunk is, hidd el! Innen távolról jobban, világosabban látom. Forradalomra van szükségünk: a lelkek forradalmára. Már itt nyugaton megkezdődött jó ideje. Nem egy osztály, nem is egy nemzet szabadságharcza ez. Egy világé: az emberi akaraté, a melyet magának követel az emberi ész! Társadalmi újjászületés, az emberi lélek újjászületése ez. Mert nem az intézményekben van a hiba, hanem a lelkekben!

Már is más ember vagyok. Eltörpült minden érzésem, a mely agyonnyomott eddig. Ma este sokáig elnéztem a fedélzetről, a mint a tintafekete víz-sivatagon céltudatosan száguldott hajónk hatalmas teste és fejfelé ment a szélnek, törte az eléje gördülő hullámokat, hogy szinte a csillagokig vetették fénylő habjaikat. Emberalkotta vas- és faalkotmány, magára hagyatva, saját erejére utalva, erős emberi akarattól vezettette a végtelen Óceánon, mint a hogy őt magát, ezt a bámulatos szerkezetet is erős emberi akarat szülte. Bordái között vagy kétezzer ember, a kiket férfias akarat űz egy világrészből a másikba. S alattunk a tenger irtózatossá mélyén: hajók roncsai — megtört akaratok — jelzik az utat egy csodálatos ifjú világrész felé, a melynek kikötőjében nem a szabadságnak kellett volna szobrot emelni, hanem a vasakaratnak.

Egy percze mondta nekem egy útitársam, egy öreg német: «Azt beszélík, korcsosúl az emberiség. Nos, nem igaz! Én eleget láttam a világból. Én voltam az első, a ki a Nilus ősi iszapját, Dél-Amerika és Szibéria szűzföldjét fölshántotta gőzekével. Gépeinkkel utat törtem a gazdasági haladás számára a világ minden részében. Igaz, mindenfelé hallottam az erkölcsstelenység selyemsuhogását, aranycsengését, a nyeglék csacsogását, de mindenütt túlhangzotta a munka gőz-sustorgása, kopácsolása. Akármit mondanak is:

a mi korunknak aczélemberekre van szüksége. És vannak is ilyenek, különben nem járhatná az Oceánt ez a hajó, nem építenének odaát Amerikában harminczemeletes házakat, nem röpnének mindenfelé express-vonatok, nem épülne Simplon-alagút, nem volna telegráfrót a tenger fenekén és léghajó a felhők között . . .»

Igen vannak, kell lenniök aczél-embereknek, nálunk otthon is, többen, mint a mennyit még a porondon látni, a melyet elleptek az aczélhangú nyeglék. Nálunk túlhangozza még a munka kopácsolását a szónokok hangversenye. De ez nem tarthat soká. Természeti törvények igazgatják a társadalmakat is. A mai kornak aczél-emberekre van szüksége és akkor hiába beszél akár százezer Cicero is. Nem tartóztathatják föl az aczélembereket. És én meg akarom ismerni az aczél-embereket, látni akarom munkájokat, életüket. Az én őseim is aczélemberek voltak és nem népszónokok.

És te azt tanácslod, hogy meghátráljak egy elhatározásom elől? Hogy megszegjem adott szavamat, meggyőződéselem ellenére cselekedjem s megalkudjam önmagammal? Rosszkor, kedves Miklósom!

Talán beléharap az ember ajkába egyszer-máskor és felszisszen, ha túlságosan fáj valami a lelkében. De nem szabad hátranézni. Férfi-sor ez! . . .»

Elámúlt Leszniczky Miklós. Szótlanul engedte, hogy Anikó kivegye kezéből a levelet. A mint elolvasta, darabokra tépte, féktelen indulattal, nem törődve Leszniczky jelenlétével. A pamlagra vetette magát és zokogott. Tehetetlen harag zokogása volt, nem a fájdalomé.

Leszniczky nem tudta, mit tegyen, menjen-e, maradjon-e? Ott maradt, nézte Anikót s mind erősebben dobogott szíve, mind izgatottabbá lett egész lénye. Végre már nem volt egy tiszta gondolata sem. Mikor lecsillapodott Anikó s a tükör elé akart állani, hogy megigazítsa meg lazult haját, egyszerre csak előtte termett Leszniczky.

— Mi baja? — kérdezte Anikó, a mint megpillantotta arcát, s önkénytelenül hátrált pár lépéssel.

— Nem tudom, hogy értessem meg önnel, grófnő, a mi bennem végbement . . . Azt hiszi, szeretem Pált. Azt hittem magam is. A véremet adnám érte! Senki sem volt

irántam jóssággal, szeretettel, csakis Pál! . . . És mégis, most, hogy önt sírni láttam, meggyűlöltem őt. Mikor gyermekek voltunk még félig, szerettük a grófnőt mind a ketten . . . Mikor megemberesedtünk, erőszakkal némitottam el szerelmemet. Elismertem Pál jogát s megtagadtam önmagamtól, mert Pált nemesebbnek tartottam magamnál. Azt hittem már az is árulás barátsága ellen, ha titkon szeretem azt, a kit ő szeret. De most . . . Most úgy érzem, nem volt joga elfogadni áldozatomat. Egy ember, a ki az első hitvány akadály miatt lemond arról, a kit szeret . . . egy nevetséges akadály . . .

— Milyen akadály? — vágott közbe Anikó, fejét fölkapva.

— Nem tudja?

— Nem.

Egyszerre visszatért Leszniczky józan esze. Megbánta vigyázatlanságát. De Anikó most már tudni akart mindent.

— Mondja meg! Mit vonakodik? Tudni akarom! . . . Sejttem úgy is . . . Miért lőtte agyon magát Pál atyja? . . .

Leszniczky megrémült. Hallgatott. Anikó egy fejjel magasabbnak látszott, mint rendesen. Gögös, kegyetlen, parancsoló volt arczkifejezése. Megragadta Leszniczky karját s megrázta, mintha erőszakkal akarná kicsikarni valloását.

— Miért ölte meg magát atyja? . . . Miért ölte meg magát? Feleljen! Ne ingereljen! Miért ölte meg magát? . . . Anyám miatt? De mi volt az oka?

Leszniczky elvesztette a fejét. Nem tudott beszélni.

— Anyám miatt? Hiszen szerették egymást! eszeveszett szerelem volt az övük, boldogok lehettek, mint kevés ember a világon! . . . Tudom, nagy, fenséges volt a szerelmök . . . Az ilyen fölött nem törhet pálczázt senki! Szembeszálltak a világgal, elhagytak minket, gyermekeiket . . . De nemesebbek voltak bárki másnál, mert így tudták egymást szeretni . . . És más mondhat, a mit akar, de nekünk, gyermekeiknek tisztelnünk kell szerelmöket. Az ő szenvedélyöket szerettük volna egymásban . . . Szerettem Pált, mert Bertényi István fia, a kit imádozt anyám . . . Tudom, milyen érzelem volt . . . Nézze! — Egy régi íróasztalból vett ki egy levélesomagot. — Atyám

iratai között találtam. Talán ezek a levelek lettek áru-lóikká . . . Bertényi István levelei. Anyámnak írta . . . Szép nemes szenvedélylyel írta meg szerelmét. Tristáni szenvedély volt az! Az ilyen szerelem fölötté áll a botrány-nak . . . Az nem lehet akadály közöttünk . . . E miatt nem ölhetette meg magát Bertényi István. Más üldözte a halálba! El akarták ragadni minden áron szegény szenvedő anyámtól! Hypokritaság, gonosz korlátoltság áskálódott anyám ellen, az választotta el őket, az tette szerencsétlenekké őket . . . és az tesz szerencsétlenné most minket is, gyermekeiket: az a gyűlöletes nő, az az átkozott vén asszony! az öreg Bertényiné!

A legezudarabb istenkáromlásra sem ugrott volna föl úgy Leszniczky.

— Nem! nem! nem ő volt! — kiáltott. — Hallgasson meg! én tudom! én ismerem Bertényinét. Ne legyen igaz-ságtalan iránta. Ő csak szenvedett egész életében és szelid jóságával, nemesszívűséggel igyekezett jóvátenni, a mit más-sok vétkeztek . . .

— Nem igaz! Hallottam anyámtól, elvéve mondott szavaiból tudom. Mert most már megérték sok mindent . . .

— Anyjának nincs joga Bertényinét gyűlölni — vá-gott közbe Leszniczky — épen ő neki nincs joga, ő neki, a ki . . . Tristáni szerelem? Igen, talán az volt Ber-tényi István részéről. De nem Bertényi anyja volt az oka, hogy kegyetlenül csalódott, hogy tristáni szerelmét közön-séges lélekre pazarolta. Gonoszság ezt állítani! Ez a hypo-krisis!

Halálra vált Anikó színe. Jó ideig állt némán, fehéren, mozdulatlanul, mint a szobor.

— Csalódott! anyámban! . . . Most már mondjon ki mindent. Csalódott? az anyám nem volt méltó hozzá?... Igaz ez?

Leszniczky habozott. Végre összeszedte magát.

— Bocsásson meg, grófnő! Nem kellett volna ezeket mondanom. De nem hallgathattam. Bertényinét nem szabad elítélni, legkevésbé önnek!

— És ha ez így igaz, a mint mondja, azt hiszi, hogy Pál atyjának a vére nem áthidalhatatlan akadály közöt-tünk? — kérdezte Anikó megvetéssel.

— Miért? mit tehetnek róla? Ha én volnék Pál...

— Ön nem lehetne Pál — vágott közbe Anikó. — Csak az lehetne Pál, a kinek van hozzá érzéke, hogy megértse ezt. Ha anyám méltatlansága okozta azt a katasztrófát, úgy a legrútabb bűn volna, æsthetikai bünt követne el Pál, ha nekem, anyám leányának adná azt a nevet, a mely apjának neve volt. Ő nem az az ember, a ki ilyen ízléstelenséget elkövessen.

Leszniczky mozdulatlanul állt, elbámúlva.

— Igaz... — szólt végre Anikó, megint elzárva a levélcsomót. — Ön azt mondta, hogy szeret. Hogy jobban szeret, mint Pál. Köszönöm. Bár nem hiszem, hogy a belső értékemnek szól a vonzalma. De mit is ér a belső értékem? Eddig hittem benne. Most már nem hiszek semmi-ben. Most már nem leszek többé annyira gögös. És lehet idő, majd ha egészen koldus leszek és Marosy pártfogásával keresek valami postáskisasszonyi állást, talán majd akkor egy csepp sem marad meg gögömből. Majd bennem is csalódnék talán Pál. Akkor épen eléggé jó leszek arra, hogy hozzá menjek akárkihez, a ki eltart és megment attól, hogy dolgoznom kelljen. Ki tudja, nem végzem-e úgy mint...

— Mint Marosyné végezte — szólt közbe Leszniczky. — Valamikor talán ő is kicsinyelt egy szegény mérnököt, de azután mégis elfogadta tőle a boldogságot. S van más ember is, a ki képes arra, a mire Marosy volt képes.

— Lehet — mondta Anikó. — Ne vegye rossz néven. Nem akartam megsérteni. Hiszen tudom, hogy igaz jó barátom. És úgyis igen kevés barátom van.

Kezét nyújtotta Leszniczkynek s mereven az ablakra nézve türte, hogy szenvedélyes csókokkal borítsa.

* * *

Leszniczky Miklós mély benyomásokat vitt magával Köhalmárról. Mély benyomásokat, a melyek túlzott becsvágy csalogató képeivé váltak benne. «Úgy fogja végezni, mint Marosyné» — gondolta. Elképzelte, hogy ülne majd ő, Leszniczky Miklós, a büszke Murányi kastélyban, mint ura annak a szép völgynek, azoknak a nagy, fenyves hegyeknek. S oda képzelte maga mellé Anikót, a kitől nem válasz-

totta el többé Pál szerelme. De tevékenységre is biztatta ez az ábránd. Érzéke sugalta, hogy Köhalmából ügyes kézzel nagy értékeket lehetne előteremteni. Homályosan kísértette az a terv, hogy majd valamikor, ha vagyont sikerül gyűjtenie — persze azt remélte, hogy néhány év alatt, — majd akkor megveszi Köhalmát, kiaknázza a lehetőségig s akkor a szívével együtt ajánlja föl Anikónak, gazdaggá s boldoggá teszi őt. Ernyedetlenül számíthatott, utána járt, miként lehetne értékesíteni az erdőket, talpra állítani a vashámort, vasutat építeni.

Folyton szaporodott a munkája. Gróf Ferneck újból hozzáfordult bonyolult házvétéleivel, Boldvay újabb meg újabb váltó-bajaival jött hozzá. Hozzá jött Rössler is, a kit rábeszél Dórika, hogy megvegye a fényes Kerepesi-úti kávéházat s Mátray útján is kapott munkát. Egy szóval kezdett föllendülni az irodája. S mennél több volt a dolga, annál többre ért rá s többet birt meg.

XII.

Egy hónap óta sem esett eső. Ránehezedett a fővárosra a forró nyarak spleenje. Tüzes volt a levegő, még estefelé is. A Rákos felől homokot hozott a szél, forró szél, mint a kemence lehellete, s beporozta vele az utcák asphaltját.

Leszniczky kinézett az ablakon. A szembenálló ház ablakai el voltak függönyözve, csak a harmadik emelet egyik ablaka volt tárva-nyitva s ingújjban könyökölt ki rajta egy ellenszenves arcú, vörös hajú, sápadt férfi. A hány-szor csak kinézett Leszniczky, mindig ott látta. Bizonyos kölcsönös gyűlölet fejlődött ki közöttök, mintha közös sor-suk miatt gyűlölnék egymást, azért, hogy mindkettőjüket a városhoz köti valami, a mikor más, boldogabb emberek havasok között vagy tavak mellett hűsölnek.

Miklós visszaült íróasztalához s tovább dolgozott. Dolgozott éjfélig. Pedig nehezen ment neki a dolog. Gondolata mindúntalan elkalandozott s úgy kellett erőnek erejével visszavonszolni munkájához. Végre éjfeltájban letette a tollat, megtörülte izzadt homlokát s szivarra gyújtott. Végig csapongott gondolata sok mindenben, meg-megállt hol Tardy Bellánál, hol Bertényi Pálnál vagy Boldvaynál.

majd tova szállt, innen egy kellemetlen érzéstől riadva vissza, ott nem találva semmit, a mi üdithette volna, akár a lepke, mikor mézet keres. Elszállt Anikó mellett is, vissza is szállt hozzá többször. Végre nála állt meg. Életre keltette előtte képzelete Anikó képét és akkor gondolata s képzelete pajzán játékot űztek, egymást hevítve, légvárakat rakva, elbódítva szegény Leszniczky Miklóst, megcsalva logikáját, elhallgattatva józan belátását. Miért is ne? — gondolta végre — olyan lehetetlenség lenne? Ügyvéd s grófnő? Az első ilyen házasság lenne? S Pál miatt? Igen, de épen ez: Anikó Pált szereti. De vajon igazán szereti-e? vagy szereti-e még? Visszaemlékezett a köhalmi jelenetre, kedveskedő szavára, bátorító tekintetére, semmiségekre, s azokból szőtt magának bizonyyságot, hogy Anikót meghódítania nem volna lehetetlen dolog. Erősen dobogott a szíve. Nyugtalanul ugrott föl s közeledő boldogság érzésével ment az ablakhoz, a merről jóleső hűvösség csalogatta. Kikönyökölt, azt suttogva: «miért ne?», mikor szeme megakadt a szembelevő házon. Az az ellenszenves rőt ember is ott könyökölt az ablakában. Valóságos indulatba jött. S oktan indulata szétrebbentette gondolatait, légvárait... Oda lenn az Andrassy-úton oltogatták a gázlángokat. Üres lett az utcza és sötét. Ekkor ijedtség, majdnem borzalom fogta el. Fojtogatta az egyedüllét, lelki elszigeteltsége, az a gondolat, hogy a széles nagy világban, a hol testvérek, szeretők, barátok nyitják meg egymás előtt lelküket, a hol hitvestársak élnek egymásért, gyermekeikért, a hol mindenkinek joga van szeretethez, vigasztaláshoz, neki senkije, de senkije sincs! Egyedül — huszonhat évvel! Bár anyja él még! De anyja!... Keserű fájdalom szállta meg.

Igen, élt még anyja. a tarcsai gyógyszerész özvegye, korán megvénült, aprólékos gondoktól megtört öreg aszszony. Egy órányira élt a fővárostól s úgy élt, mintha száz mértföldnyire élne minden művelődéstől. Évről-évre szűkebbre szorult gondolatköre. Csak felejtett. Mint ősszel a levelek az ágról, szakadtak le egyenként az ismeretek s fogalmak elaggott elméjéről. Élte fonnyadásával színöket vesztették érzelmei is. Ha néha — mind ritkábban — meglátogatta fia, fájdalommal érezte, hogy évről-évre közönyösebb lesz sorsa iránt. Az előtt, ha más nem került, kis

kertje satnya gyümölcseit, paraszti virágait küldte el fiának, meg hébe-hóba egy kevés pénzecskét is, a mennyit saját magától megvonhatott. Zsugorgatta garasait, féltette, dugdosta — a fia számára. Természetévé vált a zsugorgatás, a míg végre zsugori lett fiával szemben is. Féltette tőle pénzét!

— Az anyám!

Halkan mondta ki ezt a szót és erre a varázsigére megolvadt az a kemény kéreg, a melylyel küzdelmei, gondjai falazták körül szívét. «Anyám! szegény öreg anyám!...» Torkát fojtogatták az előbuzgó érzelmek. Elsimúlt az akarat ráncza homlokáról, a mely síma s fehér lett, mint a gyermeké. Előtörő könnytől rezdült meg ajka. Maga előtt látta, a milyennek hajdan, mint gyermek látta az anyát... Idegbántó robaj riasztotta föl. A szemben levő sarki kávéház vasredőit zárták be. A nyitott ablakon át a hajnali szürkület fénye hatolt be.

Lefeküdt. Sokáig hánykolódott ágyában. Azzal az elhatározással aludt el, hogy meglátogatja anyját a legközelebbi napokban.

Vasárnap kiment Tarcsára. A déli forróságban, egy félórai utazás és negyedórai kocsizás után, porlepetten, kiszáradt torokkal, tikkadtan érkezett meg a kis tótlakta faluba. A két parasztgebe kimerülten feküdt neki a hámnak s nehezen szedte lábát a csülkig érő, forró homokban. A zsúpfedelű házak bágyadtan hunyorgattak kis ablakaikkal a lángoló napfényben. Ólomszínű deszkakerítések mögött, zömök szederfák körül gágogó, piszkos kacsahad szemelgetett a szederpecsétes, téglává sült földön. Esőért esedezett az egész táj. Csak a templom előtt, egy gémes kút itató vályuja alatt csillogott egy félig kiszáradt pocsolya vize. Néhány álmos liba húzódott belé. Elmélázva nézte őket a szemközti ház padkája alól egy hegyesorru rőt komondor.

Végre egy zsúpfedelű parasztház előtt megszűnt zökögni a szekér. Az egyetlen ház volt, a melynek kis muskátlis kertecske s benne egy sárga s egy zöld üveggolyó ékeskedett ablakai alatt. Ott lakott Leszniczky Miklós anyja. Különös látványra nyitott ajtót Miklós. A jó hűvös nappali szoba homályában egy karosszékekben ült anyja s kaczagott; csak úgy pörögtek a könnyek ránczos sárga arcán.

A padlón egy vén komondor, szakasztott annak a párja, a melyet a piacon látott, oldalán fekve, álmosan hunyorgatott egy szajkó felé, a mely ott szökdécselt körülötte s okos serétszemével oldalvást figyelte.

Lesznickyné intett fiának, hogy ne mozduljon. Pár pillanat múlva behúnyta szemét a komondor. Erre oda szökött a szajkó s csőrével egyet koppintott a padlón ellapult széles fülére. A vén eb egy elégedetlen pillantást vetett a szemtelenre s philosophushoz méltó béketűréssel hureczkodott odább pár lépéssel.

Az öreg asszony az oldalát fogta s úgy kaczagott, hogy ősz hajáról félig lecsúszott a fekete selyemkendő. Végre is a szajkó unta meg a játékot, fölröppent egy rozszant fekete almárium tetejére, néhány baracklekváros üveg mellé s hegykén nézett körül, akár valami tapsot leső komédiás.

— Hi-hi-hi!... jaj az oldalom!... hihhi! — kaczagott az öreg asszonyság — hi-hi-hi! — Még arról is elfeledkezett, hogy megölelje fiát.

Miklós kezét csókolt.

— Hi-hi-hi!... láttad-e?... hunczut egy kötni való madár!...

Végre csendesedett.

— Hát mi jót hoztál, fiam?

— Nem hoztam én semmit, csak magamat... csak el akartam nézni anyámhoz...

Anyjának ránczos arcza elkomolyodott. Apró, pislogó szeme bizalmatlanul nézett Miklóstra s gépiesen csamcsogott fogatlan szájával, mintha szopogatna valamit.

— Nagyon rossz idők járnak — kezdett panaszkodni — ez a nagy szárazság!... csak vetőmagnak valónk is alig lesz. A parasztok meg sem akarják fizetni a bért... Nem tudom, hogy élünk meg... De arról szó sem lehet, édes fiam, hogy csak egy polturát is adhassak neked. Jaj Istenem, bizony nagy baj ez!

Miklós arcza lángba borult.

— Nem kell nekem pénz!... — tört ki nyersen, azután szelidebben tette hozzá — Inkább én segítek majd anyámon, ha megszorúl...

— Nem! nem, nem! szabadkozott hevesen anyja, —

a világ minden kincseért se kell!... kiki magának, fiam, kiki magának... majd hogy a szememre vessed: «még öreg anyám is a terhemre él!...» nem, kiki magának...

Azután megint a szajkót kereste a szeme.

— Furcsa egy madár, mit?... hi-hi-hi!

«Anyám!» Eszébe jutott ez a szó Miklósnak, a mint pár nap óta szólt lelkében. Elhangzott szép dallam! Sóhajtott. A meszelt falú, homályos szoba csendjében legyek zümmögtek, makacsul neki-neki koppanva a kis zöldfüggönyös ablaknak s lomhán ketyegett egy esetlen ingaóra. Lavendulás, ódon szag volt a szobában. Leszniczky körül nézett. Megnézte a boglyakemenczét, a sarokra futó léczeshátú fa-padot, a falon feketéllő szent képeket. Levett a gerendáról egy kopott kötésű könyvet. A *Kärt-hausi* volt.

Megebédeltek. Ebéd után aztán egyszerre elhomályosult a napfény.

— Ni, talán bizony zivatar készül, — szólt anyja az ablakhoz csoszogva, — az ám! jönnek a felhők. Jaj Istenem, csak jég ne legyen!...

Azután együtt nézték az ablakból, mint komorodik el a világ, mint csap végig a zivatar a homokos utcán.

Hallgatták az eső zúgását. — Ej be jó ez a kis eső! — mondta anyja. Dörögni kezdett. Ha nagyobbbat szólt az ég, összerезzent az öreg asszony.

Eső után nem állta ki tovább Leszniczky a szobában. Kiment, hogy egyet járjon a mezőn. A homok hamar beitta az esőt. Csak itt-ott maradt meg belőle egy kis pocsolya és a levegőben érzett még az ázott föld szaga. Egy kis emelkedésre ment fel, a honnan messzire láthatott el az üres, szürke tájon, letarolt, sovány földeken végig. Hamvas lepelként borult a tájra a felhős égbolt. A láthatáron, a budai hegyek kék hullámai fölött keresztülütött az ólom-színű ködön a narancssárga napkorong.

Leszniczky leült egy határköre. Régi fekete feszület állt előtte, a melyről rég leopták már a Krisztust. A fájából csak egy szeg állt még ki, a mely lefelé görbült, mintha test súlyától hajolt volna meg. Arra gondolt Leszniczky, hány ember lelkében áll ez a megdöbbenő symbolum: a kereszt, a melyről elrabolta Krisztust az élet!

Egy hamishangú harang útott, lompos kötelességtudással búcsúztatta a napot. Azután ismét csend lett.

Hallgatta a nagy csendet, nézte a lapály nagy ürességét, a melyre az éj árnyéka kezdett leereszkedni. Egyszerre élnetetlen, rongyokba burkolt, törpe torzalak tűnt fel mellette. Puffadt cretin-arcza hülyén mosolygott, vetés-szinű csapzott hajában búzavirág-koszorút hordott, egy gunárt szorongatott hóna alatt s libákat hajtott liczeumvesszejével. Nagynehezen dadogta ki, a gunárra mutatva: sánta! Azután tovább ment, érthetetlen nyelven, szeretettel vigasztalva a törött lábú gunárt...

Mikor pár hideg szót váltva elbúcsúzott Leszniczky anyjától, nagy keserőséggel ült kocsira. Elviselhetetlen nehézzé tették szívét az el nem sirt könnyek.

Megkönnyebbülten sóhajtott fel, mikor megérkezett a fővárosba s fölkapaszzkodott egy telezsúfolt villanyoskocsira, a mely fülsértőn csilingelve gördült végig a Kerepesi úton, siető embertömegek, rohanó kocsik szédítő örvénylése, dübörgő, csattogó, zsi bongó zajlása között.

* * *

— Moralis sirocco! mondom nektek, fiúk! moralis sirocco ez! — szónokolt az öreg Tardy a tizedik pohár chartreuse után, a Rössler-kávéházban. — Már én élni sem szeretek ebben a világban, a hol nincs többé becsület, nincs úri érzés, de csak jó szív sincs! Csak arra kértem, hogy egy szót szóljon érdekemben. Azt sem tette meg. Miklós! Leszniczky Miklós! a leányom vőlegénye!... Pedig — ön jól tudja Russ úr — sülve-főve van azzal a Marosyval... s ha Marosy akarja... Hiszen nem főispánságot kértem, csak egy rongyos díjnoki állást valahol, akár hól, ha nem is a legelőkelőbb hivatalban. Nem magamért kértem, a leányomért! az ő menyasszonyáért! Nem! Nem! Azt felelte, hogy ő nincs olyan viszonyban Marosyval! Hát ki az a Marosy! Akkora nagy úr, hogy egy Tardy kérését sem lehet hozzá juttatni? Marosy! Földköstoló volt vagy micsoda az a Marosy!...

E perczben mindnyájuk nagy meglepetésére Leszniczky lépett be a kávéházba. Nem tudott egyedül maradni néma otthonában.

Alig ült le, karonfogta őt Tardy s egy távolabbi asztalhoz vezette.

— Chartreuse-t! — rendelte harsány hangon, azután szembe ült Leszniczkyvel s gestikulálni kezdett. Végre meg-
eredt a szava.

— Miklós fiam... Legyen már vége a bújócskának!... Szegény kis Bellámnak olyan szerződést ajánl egy színház-igazgató, hogy azt már nem lehet tréfára venni. (Egy szó sem volt igaz ebből, csak esetlen csel volt.) De mielőtt elfogadná, meg kell kérdeznünk a te véleményedet... hiszen Bella dolgába elsősorban is neked van beleszólásod...

— Nekem?

— Inyedre lenne-e, ha vidékre...

— Nem tartom magamat jogosúlnak arra, hogy Bella kisasszony terveibe avatkozzam, — vágott közbe Leszniczky hidegen s felkelt.

A vén Tardy a poharát nézte jó ideig. A pohár fenekén maradt még néhány zöld csepp. Kiitta az utolsóig. Azután fájdalmasan bólingatott, mind lassabban. Végre a semmibe meredt véraláfutotta szeme.

Erre odajött hozzá Russ Dórika:

— Mi baja, Tardy bácsi?

— Semmi, semmi... — nyöszörgött a vén Silenus s ösztönszerűen ajkához emelte üres poharát, — csak... Szegény kis Bellám!... Én csak egy vén korhely, földalá-való régi portéka vagyok... de őt! őt térdenállva kel-
lene imádni!...

Nagy lármával rontott be a kávéházba Rákos Feri. Két újonezot hozott. Be volt törve a kalapjok, félreállt a nyak-
kendőjök, keresztbe nézett a szemök.

— Ez itt a Rössleresek öregapja! — mondta a csu-
paszképű újonezoknak Rákos, Tardyra mutatva. — Tardy bácsi, hadd mutatom be ezt a két fattyút! Ez Piti, az meg Palkó... becsületes nevöket tudja a fránya!... Czoki golyák! Ne vihogjatok, mikor én beszélek, magam, az öreg!... Most előre! a különszobába! Dolgoznak már a «huszon-
egy»-nél!

Az egyik újonez szabadkozott. Kifogyott a pénze.

— Há'szen bolond kártyázik csak, ha van pénze — oktatta Rákos.

A különszobába mentek. Csak Leszniczky maradt el, mogorván olvasva egy lapot. Piszkos üvegajtón át a sötét udvarba léptek. A túlsó sarokban rosszul záró ablaktáblák résein világosság szűrődött ki. Ott volt a kártyaszoba, biztonságban a rendőrség szeme elől. A ki oda belépett, úgy érezte, mintha abban a levegőben egy negyedóraig sem élhetne meg ember. A kék füstben négy gázláng vöröslött s hevítette, szárította a kis szoba levegőjét. Dohányszínre barnult falak között, két zöld asztal körül sötét alakok gubbasztottak. A rekedt, izgatott fölkiáltások, a meggörbült háta, egy vöröslő keretű fakó tükör, a mely hosszúra nyújtotta s zölden verte vissza az arcok képét, lesújtóan holt, gyötrött, kiszikkadt benyomást tettek. Az ablakpárkányon üres üvegek álltak. Egy kis pamlag sarkában a szomszédos varróiskola egy kicsapott növendéke aludt. Szomorúan lekonyult kalaptollak vetettek árnyékot sápadt, fiatalon fonnyadt arczára, melynek ostoba kifejezést adott nyitott szája.

Halálos csendben, várakozásteljes izgatottsággal figyelve nézték meg a játékosok a kapott kártyákat. Egy-egy örömkialtás vagy czikornyás káromkodás hangzott föl azután s a játszma után egyszerre hangos vihar támadt, veszekedés zivaja, a mely hirtelen elült ismét az új osztásra s akkor a csendben megint behallatszott a kávéház tálcacsörgése.

Russ nem volt kártyás. Az alvó leány mellé ült. Maró gúnnyal mosolygott. A vén Tardy az egyik kártyás mögött állt s olyan tekintettel kísérte az ide-oda szálló bankókat, mint vizsla a szájából elszedett vadat. Közben eszébe jutott elhagyott leánya sorsa s akkor szemhéjjait összeszorítva lapított el egy-egy könnyet. Majd a mellény zsebébe csúszott a keze s ismét kihúzta onnan üresen. Végre elvörösödött.

— Tartom a bankot! — kiáltott rekedten s reszkette húzta elő kezét a mellényszébéből. Egy régi, piszkos húszkoronást tartott újjai között. Annyira reszketett a keze, hogy mikor kártyát osztottak neki, a kártya kihullt belőle.

— Húsz! — kiáltott a bankadó s beseperte Tardy rongyos bankóját.

Tardy visszahanyatlott a székére. Russ azt hitte, hogy

szélütés érte. De a mint odament, a karjába kapaszkodott Tardy. Úgy megszorította, hogy fájt Dórikának.

— Dórika! az Isten áldja meg! — súgta, — cserélje ki azt a bankót egy másikkal... Ha Istent ismer, tegye meg!... Megadom, becsületemre megadom...

Dórika nem értette, mit kíván tőle.

— Dórika... Kedves öcsém! tegye meg... Szegény feleségem adta nekem az nap, mikor... magához szólította az Isten!... Sohasem nyúltam hozzá... De most azt hittem, szerencsét hozna... Váltsa ki, a jó Isten áldja meg!

Dórika szótlanul lépett az asztalhoz. Az egyik újoncz, Palkó előtt kis halom bankjegy feküdt. Dórika belényúlt. Az újoncz ijedten és pulyka-méreggel kapott kezéhez.

— Ereszsz el kölyök! — kiáltott rá Dórika. — Csak nem hiszed, hogy ellopom! Egy újat adok helyette.

A vén Tardy nyakába borúlt és megcsókolva dadogta: «Édes öcsém!... Kedves jó öcsém!...» Azután reszketve dugta zsebre a szomorú erekljét.

— Magának van szíve... csak magának van... — hebegte Tardy. De Dórika kibontakozott öleléséből. Fogta a kabátját s kiiramodott az udvarra.

— És én itt akartam egy Lassalle-á nőni! — monologizált. Megbotlott az udvar rossz kövezetén. Dühében egy ott szundikáló macska felé rúgott. A macska egy visitással félre ugrott s eliramodott onnan.

XIII.

Szépen fölvirágzott Leszniczky irodája. Egyetlen céljának élt: hogy az álmodott nagy vagyon alapját rakja meg. S nem volt semmi, a mi megzavarta volna kitartását. Pál még valahol messze járt, nem igen tudta merre, Anikót magánál tartotta anyja, Genfben, a Rössleresekkel csak nagy ritkán jött össze. Nem volt semmiféle szórakozása, el is tiltott magától minden vágyat rá, csak a célzt tekintve s azzal vigasztalva magát, hogy majd ha lesz elég pénze, helyrepótolja az elmulasztott élvezeteket. Kezdett növekedni, terjedni a jó híre s szóba álltak vele az igazán előkelő ügyvédek s üzletemberek is. Mikor meg egyszer épen

maga Marosy is megbízta valamelyik vállalata perével, akkor egyszerre tágas határ nyílt meg reményei előtt. Csak egy kis kitartás még! — biztatta magát. Gyorsan múltak a munkában a hetek, hónapok, mindegyik közelebb hozta őt céljához.

— Nos, Dórika, nem volt-e igazam, mikor nem akartam beléfanyalodni holmi zugprókátoroskodásba? — kérdezte egyszer, mikor egy busásabb tiszteletdíj tette jókedvűvé.

— Hát meg vagy elégedve? — kérdezte Dórika. — Akkor hát igazad volt, bevallom. De reménylem, nem tagadod, hogy ha ennyire javult a sorsod, abban az én kiváló képességeimnek is volt nem csekély, sőt nagy részök.

— Nem mondom, hogy nem.

— Jövedelmed meg... nem is lehet számokkal kifejezni, mennyire sokszorozódott, mert hiszen azelőtt egyáltalában nem is volt. De azért még mindig csak annyit fizetsz nekem ma is, mint akkor.

Leszniczky nevetett s azonnal felemelte Russ fizetését.

A Rössleresek közül csak Rákos Ferit látta gyakrabban, a ki rendes időszakokban föl-fölkereste s ajánkozott neki ügyvédsegédnek. Leszniczky okosan nem fogadta el az ajánlatait s e miatti fölháborodását kivétel nélkül tíz—tizenöt forintos «kölsön»-ökkel nyugtatta meg. Zöllner csak úgy minden második hónapban kereste föl. De az ő látogatásai kétszer annyiba kerültek minden egyes esetben, mint Rákoséi egész éven át. Zöllner gavallér volt s természetesen nagyobb igényű Rákosnál, a ki sült paraszt maradt még. Tardy bácsi soha sem jelent meg nála személyesen. Sőt — Dórika szerint — a Rösslerben azt is mondta egyszer, hogy Leszniczky ne merjen többé szeme elé kerülni. Így hát csak arra szorítkozott a vén korhely, hogy nagy megszorultságok idején egy-egy hideg udvariassággal megírt levelet meneszsen — a hordár mindig megvárta a választ — a melylyel kicsikarjon Leszniczky lelkiismeretéből egy-két százast.

De a hányszor eret vágta erszényén a Rössleresek, föllélekzett Miklós. Váltságpénznek tartotta azt a pénzt, a melyen előbb-utóbb örökre megváltja magát hajdani köretől. Egészen más körbe vágott s alkalmas időben el

akart metszeni minden szálát, a mely még a régihez, az alantashoz kötötte, a Rösslerbeli proletárokhoz. Már is más emberre lett, mint a mikor utóljára látta őt Anikó.

Egyszer azután magához telephonálta őt Marosy. Dolgozó szobájában fogadta. Indulatosan járt fel s alá, zsebre-tett kézzel, a cipője orrára szegzett szemmel.

— Hallott-e már ilyen veszett örültséget, ügyvéd úr? Az ön ügyfele, az én gyámleányom! Férjhez megy! Férjhez megy egy ugrifüles, üresfejű naplopóhoz! Talán ismeri ön azt a Boldvayt?

— Boldvayt! hogy ne! — hozta ki nagynehezen Leszniczky. Agyonsújtotta ez a hír.

— Mindig féltem, hogy valami bolondot követ el. Az a veszekedett rossz anyai nevelés! Csupa subtilisált felhőnyargalás, lelki túlfinomodás, mindenféle czikornyás figura, a mely fenségesen sleppel végig a világon, a míg ki nem derül, hogy a fenséges palást valami egészen közönséges ostobaságot vagy feneketlen romlottságot fed. Olyan volt anyja is. Erre a lépre ment rá szegény Bertényi István. Hogy állanak most ügyei?

Leszniczky még nem tért magához. Kissé össze-vissza kezdett beszélni Murányi Anikó vagyonáról. Marosy nyersen szakította félbe:

— Kérem! . . . hát kezdjük az elején. És sorra vette az Anikó örökségével kapcsolatos kérdéseket.

Leszniczky összeszedte magát s bizonyos hévvel igyekezett kimutatni, hogy Anikó anyagi viszonyai mennyire rendezetlenek még s hogy ilyen körülmények között mennyire észszerűtlen, hogy férjhez menjen.

— Hiszen persze, hogy bolond házasság — mondta Marosy — de mit tegyek. Két hónap múlva nagykorúvá lesz Anikó. Nekem nincs többé szavam a dolgaiban. Pedig . . . sajnálom ám. Minden hibája mellett is van benne valami vonzó. Azt a Boldvayt pedig . . . ugyan nem ismerem közelebbről, de ki nem állhatom . . .

— Ha szabad valamit megjegyeznem — kezdte Leszniczky — én ismerem Boldvay viszonyait is . . .

— Egyáltalában viszonyoknak mondhatók-e még azok a viszonyok?

— Van egy nagy öröklött háza, régi ház, nem is va-

lami jó helyen és tele van adósággal... Vannak telkei is. De azok talán majd csak húsz esztendő múlva fognak valamit érni. Talán sokat is. De ma végeredményben igen csekély a vagyona... És ő maga szörnyű pazarló. Persze nem hisz nekem és kétszer annyira becsüli vagyonát...

— Persze, az ilyen urak mindig kétszer annyira becsülik vagyonukat.

— Nem tudom, mi viszi a grófnőt ilyen lépésre — mondta Leszniczky — alig hinném, hogy igaz vonzalom.

— Ugyan, ügyvéd úr, ki tudná lelkét elemezni? Jól tudom, micsoda chaos az: hiúság, élvezetvágy, pompaszeretet, idegesség... meg kisiklott értelmesség, túltengő aristocrata-ízlés... Csak szíve, az nincsen. Na!... de hát hiába. Nem tehetek ellene semmit. Pedig sajnálom... Isten bizon, sajnálom.

Leszniczky néhány hét múlva levelet kapott Murányi Anikótól. Megjött Genfből s kérte, hogy látogassa meg őt az *Angol királynő* szállodában, a hol anyjával lakott. Szegény Leszniczky nem tudta, mit tegyen. Szerette volna azt írni, hogy adja át ügyeit más ügyvédnek, s hogy ő nem áll vele többé szóba. Szerette volna látni is, megmutatni, hogy hidegen hagyja őt férjhezmenetele. Meg kíváncsi is volt, tulajdonképen Anikó nem másról akar-e vele beszélni, mint vagyoni dolgokról? Bánta is ő már most Köhalmát!

Elment. Egy szobába vezették be, a melyben négy nagy, félig kiürített bőrláda akadályozta a mozgást. Asztalon, széken, földön, mindenütt hevert valami: selyemszoknyák, csipkés fehérenemű, diszes kalapok, ezüst toiletteszelenczék, egy sorban vagy tíz pár, gondosan sámfára vont, fekete, sárga, szürke, fehér czipő. Egy franczia szobaleány ijedten mentett Leszniczky profán férfi szeme elől, a mit fölnyalábolhatott. Erre egy váratlan megjelenés ejtette nagy zavarba Miklóst. Egy pompás fehér pongyolás nő lépett be, egyenes, mint a nádszál, könnyed, kecskeskedő, akár valami fiatal asszony. De fellépésével s öltözkékével visszataszító, bár majdnem komikus ellentétben volt festéktől s kortól fonnyadt, de ekkor festetlen arcza s körülte az ősz hajfűrtökre csavargatott papillotte-ok egész raja. Nagy szépség ellenszenves romjai! Egy gondolat cikázott át Lesz-

niczky agyán: Szent Isten! Hát ezért ölte meg magát Bertényi István! Ez a lény gyűjtött szenvedélyt! Ez hozott átkot két családra!

Belépett Anikó is. Rózsaszínű, szalagos, csipkés «thea-gown» tafotája ropogott rajta, s öltözékén selyemfények cikázása kísérte kigyómozdulatait. Nyájas melegséggel nyújtotta Miklósnak gyűrűktől ragyogó ujjait. Régi barát-ként mutatta be anyjának s még mindig kérdezgette, hogy van, mit csinált azóta, mikor a másik szobában is ültek, a hol már rendbe volt rakva minden, a mi csak otthonossá tehet vendéglői szobát: selyempárnák, arczépek, nipppek, amateur-kötésű könyvek...

Ha Leszniczky világlátottabb s tapasztaltabb lett volna, talán gyanakodva állt volna résen. Kiérezte volna Anikó modorából azt a bájos, kedveskedő kaczértságot, melylyel a legtöbb szép nő szinte öntudatlanul is latba veti szépsége hatalmát, ha céljainak meg akarja nyerni a férfi jó szolgálatait.

Végre rátért Anikó aira, a miért hívatta. Ő is, anyja is, keresztkérdésekkel ostromolták Leszniczkyt. Mi van Köhalmával? Hogy állanak ezzel a hitelezővel? Eladta-e azt a földet? Mennyit kapnak érte? Leszniczky úgy hozzávetőleg egy számítást vetett papírra. Sokáig nézegették. Nem voltak vele megelégedve. Azután újból neki estek Leszniczkynek: hátha így? hátha úgy? Csupa lehetetlenséget kívántak volna. Murányiné, úgy látszott, egészen komolyan megharagudott rá, hogy nem akar nagyobb számokat mondani. Közben francziául beszélt Anikóval, hogy meg ne értse Leszniczky.

Leszniczkyt mélyen sértette ez, sértette minden. sértette még csak az is, hogy Anikó pénzről beszélt egy ideiglenes vendéglői szobában, cifrázkodó, madárijesztő anyjával. Mennyire másnak tűnt fel egy éve, Köhalmán, a régi kastélyban, a hol jobbágyi hajlongásokkal csókolt neki kezét pap, orvos, szolgabíró...

Mialatt Murányiné francziául mondta meg Anikónak nézetét, egy ezüstkeretes arczképet nézett Miklós igen elszomorodott tekintettel, Anikó képét. Phantastikus, gazdag díszű bársony ruhában volt a képen. Bájos mozdulattal, kissé oldalra hajolva, szinte kinézett a keretből. A kivágott

ruha, gyöngysorokkal levarrt sok csipkéje közül nemes vonalakkal, simán emelkedett ki válla és nyaka, akár a görög istennő-szobrokon. Gyönyörű fejről könnyed hullámos fürtökben ereszkedett le halántékára középen elválasztott haja s elfedte apró füle egy részét.

Anikó azt mondta, hogy el kell adniok Kőhalmát, minden elfogadható áron. De anyja intett neki s szólt valamit — megint francziául. — a mire vállat vont Anikó.

Erre búcsúzott Miklós.

— Majd gondolkozom még — mondta Anikó, s különös melegséggel szorított vele kezét a küszöbön. Alig ment Miklós pár lépést, utána futott. — Tetszik ez az arczképem? — kérdezte a képpel kezében. — Akkor fogadja el tőlem emlékül. — Oda nyújtotta a képet és gyorsan visszasietett. Boldvayról nem esett szó közöttök.

Szegény Leszniczky azt sem tudta, mit érezzen. Lehorasztott fővel ült bérkocsiba s hazaérve, elfelejtette kifizetni a kocsit. Vagy három óra múlva megsokalta a kocsis és felment hozzá megkérdezni, várjon-e még? Még akkor is a szoba közepén állt Miklós, összeránczolt homlokkal, de mohón nézve Anikó arczképét. Egyik pillanatban a földhöz szerette volna vágni s rátiporni, a másokban ajkához szorítani s rásírni azokat a könnyeket, a melyek elfojtva, a lelkét áztatták maró keserűségükkel.

Pár nap múlva ismét írt neki Anikó. Kérte, hogy küldjön el neki pár napra minden iratot, a mely az ő vagyonáról szól, mert ő maga szeretné azokat átnézni. Nála maradtak az iratok vagy három hétig. Végre köszönettel visszaküldte.

Miklós bizalmatlanságot sejtett részéről s neheztelt. Anikó pedig nem adott magáról újabb hírt további pár hétig. Akkor — ha Belzebub saját személyében lépett volna be, az sem lepte volna meg Miklóst annyira — egyszerre csak beállított hozzá Török Imre, a hatalmas, kétéshírű képviselő.

— Adjon Isten jó napot! — s bevágta magát egy terjedelmes bőrülésbe. Mintha meglepte volna, milyen jó ülés az, felemelkedett kissé s jól megnézte, azután leplezetlen kíváncsisággal tekintett körül.

— Hát jól megy a dolga, fiatal barátom? — mondta

végre. — Örvendek neki! — Erre magasra húzta szemöldökét, orrcsüptetőt tett fel s mutatóujjára csavarva a szakállát, egyet húzott rajta, mintha azzal akarta volna visszahúzni elkalandozott gondolatát látogatása céljára. — Ön kezeli a gróf Murányi-féle birtokot? Nemde? Azt hallom, eladó. — Egy rongyos jegyzőkönyvet húzott elő s abból olvasta: — Nyolczezer néhány száz hold erdő — magyar hold! — Ezeröttszáz szántó, legelő, kaszáló mi más, egy düledező vas-hámor, — özönvízelőtti, nem ér egy petákokt sem. — fűrészmalom, a melyik nem tud fűrészelni . . . És terhek, teher minden talpalatnyi földön, terhek egymás tetejében és a terhek legtetején egy nagy bolond kastély. Csak a fedelének a javítása — mert javítani kell — egy vagyionba kerülne. Eladni nem lehet. Nincs az a kötözni való bolond, a ki megvegye . . . Az illetéket sem éri meg az egész paksaméta. Ugyan, azt mondják, hogy ön még mindig taksálja vagy százezer forintba . . . De ha soká ülnek még rajta, nem tudnak kamatot fizetni. Az árverésen meg majd meg lehet venni az első helyen betáblázott kölcsönért. Hogy is csak? . . . Igen. Ez a kölcsön 400,000 forint. Mind együtt vagy 700,000. Egy szóval tehetnek, a mit akarnak, egy vakhatost se lát a tulajdonos, az a . . . hogy is hívják . . . Igen. Gróf Murányi Anna. Semmit sem kap! Na hát! Ha mindjárt megkapom, én megveszem kutyástól-macskástól. Ostobaság lesz tőlem, de tetszik nekem az a vidék. Jó a levegője. Három nap alatt tessék igent vagy nemet mondani, mert aztán lemegyek ám a kerületembe és akkor többé szóba sem állok Murányiékkal.

— Még nem eladó — felelt Leszniczky szárazon.

Török hunyorított egyet.

— Ne mondja! Hogy nem eladó? És ezt nekem mondja, barátom?

Leszniczky már sejtette, hol voltak az iratok hetekig. Törökhöz vitték.

— Talán a tulajdonosnő szólt róla képviselő úrnak? — kérdezte.

— Igen. Szép egy nő, az már szent igaz! . . . Mennyit mondott ön? Hogy mennyit kapnak?

Leszniczky kitérőleg felelt.

— Jó, jó! Hát nem akarja megmondani . . . Utólag

tudtam meg, hogy ön az ügyvédjök. Ők nem mondták. Az nem volt szép tőlök. Ha én velem tenne így valaki, én oda vágnám az egészset, hogy süsse meg! . . . Hát beszélje meg velök. A czók-mókot, kastélyt, fűrészmalmost, micsodát oda-adom majd bárkinek, két krajezárért is . . . Nem bánom, hadd vigye, a ki akarja. Nekem mindegy, akár van, akár nincs.

«A ki akarja». Megértette Miklós. Visszaadná neki, semmiért, sápol.

— No hát gondolkozzék majd — folytatta Török. — És most azt mondja meg, hogy van? Olyan régen nem láttam! Miért nem néz felém sem? . . . Igaz ni! Jó hogy eszembe jutott. Valami részvénytársaságot kalapáltak össze ott Erdélyben. Nagyon gyöngé emberek. Fa-kihasználásra vagy mire. Jogászemberre volna most szükségök, mert nem értenek semmihez. Hozzám jöttek, de én nem érek rá . . . Nem volna kedve önnek szóba állani velök?

Tehát azt kívánta volna Török, hogy potom árért a kezére játssza Anikó birtokát. Jutalmul ő, Miklós — szinleges árért — kapott volna vagy 70,000 forint értékű épületeket meg fűrészmalmost. Azután be kellene fészkelnie magát egy részvénytársulatba, hogy Török erdeit jó drágán rászózza! . . . E perczben mintha gúnykaczaj szólt volna lelke legmélyén. Becsületes fölháborodásán kaczagott benne valami, a Rösslerben belélelkzett skepticismus vagy valami. a mi a sebes önérzetű értelmiségi proletárból maradt meg a lelke mélyén. Kaczagott azon, hogy Leszniczky, a Tardyféle hónapos szoba lakója catói göggel utasít vissza egy vagyont, pose-ból, gavalléri rögeszméből. Gavallérságból egy gögös teremtés iránt, a ki még csak észre sem méltóztatott venni szerelmét. Hideg futott végig rajta.

— Köszönöm. Magam is nagyon el vagyok foglalva jelenleg — mondta nyersen.

— Hát jól van így is — szólt Török s felállt. Egy perczig elgondolkozva csavargatta kecskeszakállát.

Leszniczky szerette volna kidobni mihamarabb, csak hogy ne lássa! Félt, hogy hallani találja még egyszer lelke mélyén azt a kacaját.

— Hát csak gondolkozzanak — szólalt meg végre Török. — Esetleg feljebb is mennék valamivel 100,000 forintnál. Isten önnel, fiatal barátom!

Az előszobában nagy lassan húzta fel sárczipőit, kendőt kötött nyakára s szivarra gyújtott. Közben arról beszélt, hogy rettenetes influenza gyötri és mégis kénytelen leutazni kerületébe.

— Így kívánja a politika! Isten verte csúnya mesteriség! Barátom, hallgasson rám! sohase legyen képviselő!...

Leszniczky homloka verejtékezett.

A küszöbön visszafordult még egyszer.

— A mi azt a részvénytársaságot illeti... hát gondolkozzék róla! Kezdő embernek jó az ilyesmi. Tudja... összeköttetések... egy kis pénzeske is... ha kevés is egyelőre. Nem sürgős. Elpiszmognak azok még jó ideig. Elhetetlen emberek. Alászolgája!

Mikor végre elment, megállt Miklós a szoba közepén. Remegett a térde, mintha majdnem valami bünt követett volna el.

Ekkor Dórika rontott be a szobába:

— Mit akart? minek jött?

Leszniczky elmondott mindent, csendes, megilletődött hangon. Akkor azután hallgatva ültek egymás mellett pár perczig s nem néztek egymásra, mintha restelték volna gondolataikat.

Egyszerre fölpattant Leszniczky. Ideges sietséggel öltözött salonruhába, azután kocsiba ült s az *Angol királynő*-höz hajtatott.

Anikó egyedül volt otthon.

Leszniczky izgatottan mondta el, mi történt.

— Ha nem bízik bennem, mondja meg és én magam ajánlok egy feltétlenül tisztességes, jó ügyvédet. Bár gondolhatta volna grófnő, hogy emberfölöttit is elkövettem volna az ön érdekében.

Anikó azzal mentegetőzött, hogy anyja kívánta tudni Török véleményét.

— Azt hitte anyám, hogy olyan hirhedt furfangos ember ügyesebb...

— Igen. Az. Ügyesebb — saját számára, — szólt Leszniczky.

Anikó kezét nyújtott neki.

— Az én hibám. Nem kellett volna beléegyeznem. Bocsásson meg, kedves barátom! Megigérem, hogy ezentúl

nem hallgatok senki másra. Bocsásson meg... És nem csodálkozik, hogy férjhez megyek? — kérdezte egy pillanattal múlva.

— Mikor így szemtől-szemben látom, el sem tudom hinni — felelt Leszniczky, egy kevés megatottsággal s szemrehányó, szomorú tekintettel.

— Völegényem nagyon szereti önt és én örülök ennek. De úgy-e, bolondság tőle, hogy megházasodik. Nem? Most is mondom neki folyton, hogy nem való neki megházasodnia. Persze haragszik érte. Pedig talán igaz is... Albert bácsi nagyon haragszik. Tegnap beszéltem vele. Nagyon közel járt ahhoz, hogy goromba legyen. De végre is, miért rendezem be életemet az ő programja szerint? nemde?

Leszniczky alig felelt valamit és sietve búcsúzott. Az ajtónál megállította Anikó. Mintha fátyol tűnt volna el arcáról, úgy elszállt róla valami mesterkélt, kedvetlenül tettett nyájasság, a mely egész idő alatt rajta ült.

— Leszniczky... Jó barátom marad a jövőben is? — kérdezte.

Miklós nem tudott felelni.

— Ön az egyetlen ember, a ki megtudott egyet-mást tőlem, véletlenül. Másnak nincs joga elítélni. De ön elítél, tudom. Tudom, hogy nagyon szereti Pált. Nos, elégtételt érezhet. Örültséget követek el s már is megbántam. Talán megérti... Férjhez akartam menni több okból. Szabad akartam lenni bizonyos tekintetben. Más részről a jövőmet is biztosítani akartam és főleg... Kimondom: félttem. Félttem önmagamtól és félttem... Páltól. Egy szóval le akartam kötni magamat. Kötelességet vállalni. Mert ha elvállalom, sohasem szegem meg. Völegényemet szellemes, jószívű, jóízű embernek, úri embernek ismertem. De pár hónap óta rájöttem sok mindenre. Nem vagyunk összeillők. Nincs benne se érzés, se gondolat, a mely visszhangot kelthetne bennem és nincs bennem semmi, a mit ő megérthetne vagy megbecsülhetne — kivéve szépségemet.

— De hát... akkor csak nem megy hozzá! — kiáltott fel Leszniczky.

— Hozzá megyek. Szavamat adtam, hát nem szegem

meg. Ő szeretet a maga módja szerint és vigasztalhatatlan lenne . . . Állni fogom a szavamat.

Leszniczkyt alig lepte meg ez a vallomás.

— Ha már lemondott arról, hogy boldog legyen, — szólt — miért dobja oda magát olyan embernek . . . bocsásson meg, de én jól ismerem őt! . . . Különben tudom, hiába mondanám el, a mit szeretnék mondani. Csak annyit engedjen mondanom : tudja-e, kiért dolgoztam éjjelnappal? Kiért igyekeztem megváltozni, átalakítani még gondolkozásomat is? . . . De hát mi szól Boldvay Zoltán javára velem szemben? A neve úgy-e! Mert a vagyona! azt én tudom legjobban . . . Pár év múlva én . . .

— Hogy-hogy? — vágott közbe Anikó érdeklődve — szegény?

— Nem épen szegény, de az ő pazarlásával pár év alatt egészen tönkre mehet.

Anikó ajkába harapott. Gonosz elégtételt érzett Leszniczky. Nem ábrándította ki, hogy Anikó, a ki önmagát olyan elérhetetlen fenséges lényként szereti feltüntetni, ennyire aggódalmasan ellenőrzi vőlegénye földi javait. Inkább jól esett neki, hogy így megalázkodik előtte, leszáll a fellegek közül a köznapi emberek közé, ő melléje.

— És ha tönkre mennek, mi lesz akkor? — kérdezte kegyetlen kitartással. — Hát nem jobb lett volna . . . úgy végeznie, mint Marosyné? . . . Bocsásson meg és ne vessen meg ezért. De én méltóvá igyekeztem lenni nagy nehézségek között is arra a kegyre, a melyet a grófnő szeszélyből dob oda egy léha, kiélt . . . Durva vagyok? lovagiatlan? És irántam ki volt valaha jó érzéssel? . . . Szenvedjek, szép csendben, jó izléssel, hogy ne legyek kellemetlen másnak? Hát velem ki törődik? Lovagiatlan vagyok talán, de ha egyszer felfedezi, micsoda æsthetikus hazugságokkal burkolja körül életét és mit takar nem egy jóhangzású név, akkor ott leszek! Igen, ott leszek! Ne higye, hogy elbocsás-sak valamit, a mire egyszer rátettem a kezemet. Lesz idő, nem is olyan sokára, mikor Boldvay neve a porba fog alázkodni a Leszniczky név előtt . . . nem is kell hozzá cselekednem semmit, csak várnom kell . . . És akkor én leszek az, a ki önt megszabadítom a megalázástól. Nem erőszakkal. Hanem nyitva tartom a mentőajtót . . . Re-

ménylem, akkor megismer és becsülni fog. Másként fogja a világot megítélni, ha szétrebbentek a szép hazugságok és nem lesz egyetlen ember sem, a kiben bízhassek . . . Mert Pál! Pál jóízlése nem engedi majd, hogy megmentse. Lássá, nagy fájdalmakat okozott nekem, de ez nem a legkisebb, hogy nem tudom többé úgy szeretni Pált . . . Ön miatt.

Anikó elpirúlva állt előtte. Azután, mintha nem is hallotta volna, mit beszélt, kezét nyújtott neki s visszament a belső szobába.

XIV.

Közeledett Anikó esküvőjének napja s Leszniczky napról napra elkeseredettebbé lett. A kitörésig fokozta rossz kedvét, mikor egyszer Boldvay Zoltán lépett be hozzá.

— Úgy-e tüneményes örültség! — mondta Boldvay. — Én, a ki mindig sajnáltam a férjeket! Mindig idéztem egy mondást, a mely igen tetszett: «Alig van a világon annyira tökéletes asszony, a ki meg ne bánassa a férjével legalább egyszer naponta, hogy felesége van vagy meg ne győzze a férjét arról, hogy boldog az a férfi, a kinek nincsen!» Nem tudom, ki mondta . . .

— La Bruyère — jegyezte meg Leszniczky.

— La Bruyère? Milyen művelt önt! De én sohasem olvastam La Bruyère-t. Mindegy. Okos ember volt. De hát Anikó grófnőért érdemes örültséget elkövetni. Nem engedhettem, hogy valami fiatal mamlasz vegye nőül . . . Hanem, mondja csak, Leszniczky úr, rendbe lehet-e hozni egy év alatt a grófnő birtokát? Mert szeretném, hogy rendezett viszonyok között kezdjük a házaseletünket. Én tudniillik azt gondoltam: Anikó grófnő birtoka vagy tízezer és néhány száz hold . . .

— Nem annyi, kevesebb, — szólt közbe Leszniczky.

— Van egy fűrészmalma, egy vashámora . . . Hát ezeket kellene eladni, hogy kifizessük az adósságokat.

Leszniczky nevetett.

— Mennyit kérne értők?

— Azt nem tudom. Épen azt kérdezném öntől. De egy vashámor . . . manapság, mikor úgy fellendült a vas-

ipar. Hiszen vannak emberek, a kik milliókat szereznek vasból...

— Vannak, de Carnegie hámorai egy kissé másfajtak, — jegyezte meg Leszniczky.

— De... a fűrészmalommal együtt... Meg esetleg pár ezer holdat is eladnánk... Akkor mégis csak kitelnék az adósság.

— Akkor tessék eladni az egész tízezer holdat a vas-hámmal s minden lehetővel együtt, még ráadásul az ön üres telkeit... — Jól esett Leszniczkynek látni, hogy nyúlik meg Boldvay arcza. Hogy jobban megijjeszse, még nagyította is a bajt.

— Mi az ördögöt! — mondta Boldvay s előkelő nyugalmat tetetve ült le a divánra, levette monokliját s megtörülgette finom batiszt zsebkendőjével.

— Önök azt hitték egymásról, hogy gazdagok, — kellemtelenkedett Leszniczky. — Kérem! Ne botránkozzék meg. Ügyvéd, orvos előtt nem szabad restelkedni. Igen, azt hitték. Pedig nincs elég pénzök egyiköknek sem, saját igényeihez képest. Már pedig ha összeszűk igényeiket, az nem is kétszer annyi igény lesz, hanem sokkal több. Mint ügyvédje, azt tanácsolom önnek, mondjon le erről a házasságról.

— Hova gondol! Hiszen le vagyok kötve...

— Eh mit! Föloldatja magát szava alól. Azt bizza rám.

— De nem is akarom. Nem is képzelheti el, mennyire belé vagyok örülve abba a leányba...

— Akkor hát nyugodjanak belé, hogy nem lesznek gazdagok, egy ideig. Tíz-húsz év múlva, ha addig képesek lennének egyszerű polgári életet élni, gazdagok lennének. Hiszen mondtam már önnek, hogy egyszer majd tényleg sokat fognak érni telkei. És a grófnő birtokának értékét is lehetne emelni nagy kitartással és sok munkával. Attól függ, kinek a kezében lesz.

— Az önében marad, — felelt Boldvay föllélegezve.

— Kérdés, hogy Anikó grófnő...

— Az nem kérdés. Ő tudja, hogy nagyra becsülöm önt... Legyen nyugodt, ön marad az ügyvédünk. Majd én beszélek Anikóval...

— Talán, ha ön pártfogol... — Ez volt aztán a satira! Azok után, a mik közte és Anikó között hangzottak el,

Boldvay akarta pártfogolni! És egyszerre milyen leereszkedővé, kedvessé, vált Boldvay! Elmondta, hogy más ügyvédben nem biznék, csak ilyen gentleman-ban, ilyen tehetséges, jellemes férfin! «Tehát annyit elértem — *gentleman* lettem» — gondolta Leszniczky s nem javult kedélye ettől a gondolatától.

Vajon Pál tudja-e, micsoda nap ez a mai, Anikó esküvőjének napja! — gondolta egy reggel. Talán nem is tudta, ott messze, messze az Óceánon túl. Nem találta helyét, nem volt képes semmi okosra. Nem akart embert sem látni. Bertényinéhez ment, mint hajdan, ha bántotta valami.

Bertényiné, mint rendesen, egyablakos kis kandallós szobájában ült a magas hátú, merev karszékekben, kezében ébenfa botjával. Nagyon megöregedett, mióta nem látta Miklós. Alaktalan fekete tömegként ült, mozdulatlanul, viaszszínű arczából most már fáradtan tekintett elő kék szeme. Fekete csipefőkötője alatt csak gyér fehér haj övezte homlokát. Orra s szája közeledtek egymáshoz. Nehezen beszélt, sípoló tüdővel, de még visszatért valami arczára hajdani mosolya bájából.

— Üljön le! ... de örvendek, hogy egyszer látom megint... Marosy Albert beszélte nekem, milyen derék, szorgalmas ember ... Igazán örülök... Ügyvéd!... alig tudom elhinni; mintha csak tegnap lett volna, mikor iskolából jövet hazakísérte Palikát... Nagyon szerették egymást, úgy-e?...

Élénken emlékezett arra az időre Miklós. Abban a szobában alig változott valami azóta. Csak a családi képek feketedtek meg jobban tojásdad aranykereteikben, egy fokkal ósdibbá, fakóbbá lett a szobában minden. A kis íróasztalon úgy állt minden, mint tíz, meg húsz éve: a régi bécsi porcellán tintatartó, régies, az ötvenes években divatba jött naiv nippek. Ugyanúgy állt rajta a vörös falkavadász kabátos, fehér nadrágos, színezett arczkép is; Pál apjáé.

— Ma megy férjhez Murányi Anikó — újságolta Miklós, — sajnálom, nem hiszem, hogy boldog lehessen Boldvayval.

— Ki tudja... Különben... van egy régi mondás: okos is megy a vásárra, bolond is...

Többet nem beszéltek róla.

— Ej, de nehezen várom haza Palikát... — mondta

azután Bertényiné, mikor ráterelte a szót Miklós — félttem, hogy már nem látom többé. Egy évnél is több már, hogy elment. De jobb volt úgy. Jó fiú, nagyon jó fiú. És milyen gyönyörű leveleket ír. Ki lehetne nyomatni. Szegény! Talán nagyon fáj még a szíve. Bár nem árulja el a levelekben. Férfias, bátor... Ember lesz belőle. Sokat vár tőle Marosy Berczi is. Lássá, az aztán a derék, jó ember. Annyi sok dolga között is időt talál, hogy gyakran ellátogasson egy ilyen vén asszonyhoz. Nézze, azt a szép azaleát is ő hozta. Tudja, hogy szeretem a virágot... De most már könnyebb lesz Palikának, nem lesz egyedül. Hallotta, úgy-e? Marosy Berczi kiküldi hozzá fiát. Nem hallotta? Igen. Amerikába küldi. Azt a fiatal gyereket! Alig lehet húsz éves. És egyedül utazik. Én nem mertem volna a helyén. De ő okos ember, tudja, mit kell tennie. Nagyon örülök, hogy együtt utazgatnak majd a világban. Azok derék emberek, Marosyék.

— Miért nem veszi nőül Pál Marosy Irmát? — szólt Leszniczky.

Bertényiné rámosolygott s bólintott a fejével.

Hej, ha neki adhatnám az eszemet! Eltalálta. Már csak azt szerettem volna megélni. De hát... ha nem lett volna az útjában annak a gonosz asszonynak a leánya!

Gonosz asszony alatt Murányinét értette.

— Szegény Anikó grófnő! nem hiszem, hogy boldog legyen — szólt Leszniczky.

— Nem. Nem lesz az. Nem lehet az egy Murányi sem. Mindig csak az indulatok rabjai voltak. Pedig, édes öcsém-uram, ha egyszer majd megöszül a haja, belátja, hogy szép, szép az a szerelem, de csak ha épen belé is illik a viszonyok közé. De nem is olyan lényeges a boldogsághoz, mint a fiatal ember hiszi. Olyan az, mint a friss virág az asztalon. Okos ember nem mond le azért az ebédről, ha nincs az asztalon friss virág. Végre elhervad ám a friss virág is; jó, ha az illatja marad meg. Ne botránkozzék meg. De csak egy fenséges, igazán mennyországba való érzése lehet az embernek: ha a jövő nemzedékben telhetik öröme. Az eltüntet minden keserőséget.

Ifj. KORÁNYI FRIGYES.

JEHUDA BEN HALÉVY.

I.

«Nyelvem ínyemhez ragadjon,
Száradjon el jobbkezem,
Hogyha én valaha téged,
Jeruzsálem, elfeledlek —»

Ez az ének, dallam és szó,
Forr fejemben szüntelen ma,
S hangok csengenek fülemben,
Zsoltárt zsongó férfihangok.

Olykor ím, meg is jelennek.
Nagy, sötét szakállas arcok —
Árnyalakok, köztetek
Melyik Jehuda ben Halévy?

Ámde gyorsan elsubannak,
Mert az árnyhad fél az élők
Durva, hívó szózatától —
Őt azért fölismerém, —

Fölismertem büszke, halvány.
Gondolattelt homlokáról,
S méla mély tekintetéről,
Mit fájdalmasan szegez rám.

Ámde legkivált a szépen
Rimelő ajkak talányos
Mosolyáról ismerém föl,
Minőt költőnél találsz csak.

Évek jönnek s tűnnek évek,
Hogy Jehuda ben Halévy
Született, azóta immár
Hétszázötven év lefolyt. —

Toledóban, Castiljában
Látta meg a napvilágot,
S bölcsejénél az arany Tajó
Mormolá az altató dalt.

Rajta volt korán az apja,
Szellemét hogy jól kifejtse,
S oktatását a szentkönyvvel,
A Thorával kezdte meg.

Ezt olvasgatá fiával,
Ős szöveg szerint, a melynek
Szép festői, hieroglyph,
Ó chald négyszögű betűi,

A világ gyermekkorából
Származtak, s azért mosolygnak
Oly meghitt-bizalmasan
Minden gyermeteg kedélynek.

E valódi szöveget
Reczitálta a fiúcska
Ösi zingzang-zummogással,
A melyet *troppnak* neveznek.

S turbékolva kedvesen folyt
Ajkán a kövér torokhang,
Mig az éles *salselet*
Csattogott, mint a madárdal.

Még a Targum Onkeloszt is,
Mely ama lapos zsidónyelv,
Vagy más néven «aramäi»
Nyelvjárás szerint van írva,

S a próféták nyelve mellé
 Úgy állíthatod, miként a
 Felnémet mellé a svábot —
 Ezt a korcs hebräi nyelvet,

Szintén megtanulta jókor,
 S az e fajta ismeretnek
 Hasznát vette nemsokára,
 Míg a talmudot tanulta.

Mert korán vezette apja
 A talmudba is. Előtte
 Föltárult itt a Halacha,
 E nagy vívóiskola,

Hol Babylon s Pumpeditha
 Legjobb szőrszálhasogató,
 Szóvitázó athletái
 Űzték harezi kedvöket.

Megtanulta a fiú itt
 A vitázás csselfogását,
 S mestervoltát megmutatta
 Később a Kozári könyvben. —

Ám az ég, alá a földre
 Mint a hogy kétféle fényt önt:
 Szemvakító napvilágot
 És a hold szelíd világát,

Úgy ragyog a talmud is
 Kettős fénynyel. Halachára
 S Hagadára van felosztva.
 Azt előbb vívóteremnek

Mondtam. Ezt, a Hagadát meg
 Kertnek mondom, csodakertnek,
 Mely olyan, minő amaz volt,
 Az a másik különös kert,

A mely szintén Babilonnak
Földjén sarjadott fel egykor —
Szemiramisz függő kertje,
Földünk nyolczadik csodája.

Szemiramisz, nagy királyné,
Kit, mint gyöngé gyermeket
Madarak neveltek, s a ki
Sok madárszokást megőrzött,

Nem akart a síma földön
Sétálgatni, mint mi, többi
Emlősállatok, s a légben
Kertet ültetett magának. —

Órjás oszlopok fölött
Pálmák pompáztak, narancsfák,
Virágágyak, ezipruserdők,
Szobrok és szökökutak.

Mindezt bölesen és szilárdan,
Indamódra, számtalan
Függőhid kötötte össze,
S rajt madarak ringatóztak.

Nagy, színes, komoly madár mind,
Mély gondolkodók, de némák,
Mig körülrepesve őket
Vigan csattogott a csiznép. —

Valamennyi boldogan
Tiszta balzsamillatot szítt,
Melybe nem vegyült silány
Földi pára és szemétszag.

A Hagada ép ilyen kert,
Ily tündérhóbortszerű.
S a kis talmudhallgató,
Ha szívét belepte porral

És fejét elkábitotta
A Halacha disputája
A gonosz tojás fölött,
Melyet a tyúk ünnepen tojt,

Vagy hasonló fontosságú
Más kérdés fölött: a gyermek
Fölfrissülni, a virágzó
Hagadába menekült.

Ott a régi szép regék,
Angyalmondák és legendák,
Bús mártýrtörténetek,
Böles mondások, himnuszok,

És hyperbolák; furák is,
Ámde mind, mind, telve hittel,
Égő hittel. — Oh, hogy ömlött,
Bimbózott, fakadt, sugárzott —

S a fiú nemes szívét
Megragadta vad, szilaj,
Édes, ábrándos varázsa,
Érthetetlen kéjes kinja,

S szívremegtető hatalma
Ama rejtelmes világnak,
Ama nagy kijelentésnek,
Mit költészetnek hívunk.

A költés világa szintén,
E derült, vidám tudás,
Édes és bájos megértés,
Megnyílt a fiú előtt.

És Jehuda ben Halévy
Nem csupán komoly tudós lett;
A költészet mestere,
Nagy költő is lett egyúttal.

Nagy költő lett, fáklyafénye,
S csillaga saját korának,
Népének világitója
A dalok tűzoszlopa,

Nagy, csodás, mely Izraelnek
Kíngyötörte karavánját
A keserves bújdosásnak
Sivatagján hűn vezette.

Dala ép úgy, mint a lelke
Tiszta és mocsoktalan volt.
A midőn az alkotó
Ezt a lelket megteremté,

Elégülten csókolá meg,
És e csók visszhangja lágyan
Ott remeg ez égi kegytől
Megszentelt minden dalában.

Mert a költészetben is
Legfőbb jó az égi kegy —
Kire ez száll, nem vétkezhet
Sem prózában az, se versben.

Azt, ki Isten szent kegyéből
Költő, lángésznek nevezzük.
Ő az eszmék birodalmát
Birja korlátlan királyul.

Istennek felel csupán,
Nem a népnek. Minket a nép,
Mint az életben, megölhet,
De nem ítélhet fölöttünk.

II.

«Babylon vizei mellett
Sírva ültünk, néma hárfánk'
Szomoru fűzre aggatók fel» —
Tudod-é a régi dalt?

Hát a régi dallamot, mely
Kezdetén oly mélabúsan
Zümmög-zummog, mint az üst,
Hogyha forni kezd a tűzön?

Régtől ah, évezred óta
Forr bennem folyvást. Sötét bú!
S sebeim' az idő nyalja,
Mint az eb Hiób fekélyit.

Hála néked eb, hogy így nyalsz —
De ez csak hűsítve enyhít —
A halál gyógyítna csak meg,
S én, halhatatlan vagyok!

Évek jönnek s tűnnek évek —
A szövőszéken szünetlen
Jár suhogva a vetelő, —
Mit sző, egy takács se tudja.

Évek jönnek s tűnnek évek,
Könnyek hullnak és csorognak
Le a földre, és a föld csak
Iszsza, iszsza néma szomjjal —

Hah, hogy forr! Fedő lehullott —
Üdv a férfinak, kezével
Kölykedet ki megragadta,
S szétzúzta a szírfokon. . . .

Hála Isten! gőz elillant,
S lassankint az üst egészen
Elnémult. Elszállt sötét
Nyugotkeleti spleenem is. —

Szárnyas lovam íme újra
Vigan fölnyerít, lerázta
A lidércznyomást magáról,
S szinte kér okos szemével:

«Menjünk Spanyolföldre vissza,
A kis talmudhallgatóhoz,
Ki nagy költő lett azóta,
Júda ben Halévyhez.»

Nagy költő, valóban az lett,
Álomország fejedelme,
Szellemkoronával ékes,
Költő, Istennek kegyéből.

A ki szent szirventek- és
Madrigálok-, terczinákba,
Kanzonettek- s gazelákba
Öntötte ki égi lángját

Istencsókölt szellemének!
Úgy van, ez a troubadour
Egyenrangú volt Provence-nak
Legjobb lantverőivel.

Poitou-nak és Guienne-nek
Roussillonnak és a többi
Narancstermő tartománynak
Jó keresztyén dalnokával.

Oh keresztyén hős lovagkor,
Szép narancstermő vidék!
Hogy ragyog, zeng, illatoz,
Ködös emlék távolában!

Fülmilék világa, hol
 Az igaz Isten helyett,
 Csak a szerelem s a múzsák
 Csalfa istenét imádták.

Papok rózsakoszorúval
 Tar pilísükön, a *d'oc*
 Vig nyelvén zsoltárt daloltak;
 A világiak pedig,

Nemes lovagok, kevélyen,
 Magas paripákon ülve,
 Verset és rimet faragtak.
 Szívük hölgységét ünnepelvén.

Hölgy nélkül nincs szerelem!
 Ép oly nélkülözhetetlen
 Volt a hölgy a troubadournak,
 Mint vaj, a vajás kenyérhez.

Énekem hősének is,
 Júda ben Halévynek
 Szintén megvolt szíve hölgye,
 De különös hölgy nagyon.

Nem volt Laura, kinek szemei,
 E halandó csillagok
 Egy nagypénteken a dómban
 Felgyújták a híres lángot —

Nem volt várúrnő, a ki
 Ifjuság virágdiszében
 Elnökölt a hősi tornán
 A borostyánt osztogatva.

Az, kiért a rabbi égett
 Oly szomorú, oly szegény volt,
 Gyász képe a pusztulásnak,
 S úgy hívák: Jeruzsalem.

Már a gyermekkorban ez volt
A fiú egész szerelme,
S már ez egy szó: Jeruzsálem,
Lelkét izgalomba hozta.

Égő bíborlánggal arczán
Állt a gyermek és figyelt,
Hogyha messze napkeletről
Zarándok jött Toledóba,

S elbeszélte milyen puszták
S szennyesek most a helyek,
Hol a föld még most is fénylik
A proféták lábnyomától —

S a lég most is balzsamos még
Az Úr örök lehelletétől —
«Óh siralmas látomány!»
Igy kiáltott egy zarándok,

A kinek fehér szakállá
Ezüstösen folyt le hosszan;
Ámde barna volt a végén,
Mintha megifjulna újra —

Csodálatos egy zarándok
Lehetett ez, két szemében
Ezer éves örület sírt,
És sohajtott: «Jeruzsálem!»

«Oh, a szent, a népes város
Most lakatlan pusztaság,
Hol majom, farkas, sakál
Űzi fajtalanzkodását.

«Kígyó fészkel és bagoly
A leomló romfalak közt,
És a puszta ablakíven
Róka néz ki kényekedvén.

«Néha bukkan fel csak egy-egy
Rongyos sivataglakó,
A ki ott pupos tevéjét
A füben legelni csapta.

«Oh Sionnak büszke ormán,
Mely ragyogva tört az égbe,
Hirdetvén a nagy királynak
Pompáját és fényüzését.

«Most, dudvától elborítva,
Csak sötét romok hevernek,
S oly búsan tekintenek rád,
Azt kell hinned, sirni tudnak.

«És valóban sirnak is,
Ab hónap kilenczedik
Napján, egyszer minden évben —
S láttam en síró szememmel

«A nehéz könnycseppeket,
Melyek a kőből fakadtak,
Sőt hallottam jajszavát is
A tört templomoszlopoknak.»

Ily kegyes, hívő mesék
Felkölték ifjú szívében
Júda ben Halévynek
Jeruzsálem után a vágyat.

Sejtelmes költői vágy
S végzetes, miként amaz volt,
Melyet *Blaye* kastélyban egykor
Érezett a büszke várúr,

Geoffroy Rudello mester,
Mikor a szentsír vitézi,
Visszatérve napkeletről.
Tölt pohárnál esküdözték :

Hogy minden báj és erény
Foglalatja, s asszonyoknak
Gyöngye és virága: a szép
Tripoliszi Melizanda.

Tudja minden, hogy a hölgyért
A lovag rajongni kezdett,
Meggdalolta szenvedélylyel
S várkastélya néki szűk lett.

Vitte őt a vágy, s hajóra
Szálla *Cette*-ben, ám beteg lett
Utja közben, s Tripoliszban
Haldokolva köthetett ki.

Végre megpillanthatá itt
Melizandát testi szemmel,
De a melyre a halálnak
Árnya immár ráborult.

Végdalát elzengve, lelkét
Tripolisz grófasszonyának,
A szépséges Melizandnak
Lábainál kilehelte.

Meglepő hasonlatosság
A két költő sorsa közt,
Csakhogy egyik vénkorában
Tette meg zarándok útját.

Lelkét ben Halévy szintén
Hölgye lábánál adá ki,
S haldokló fejét pihenni
Jeruzsalem térdére hajtá.

Ott mezitláb, mint vezeklő,
Egy ledőlt hatalmas oszlop
Tört darabján ült mogorván,
Hószakállá mellig ért le.

Ősz haja, mint zúzos erdő,
Oly csodásan árnyalá be
Fájdalomdúlt sápadt arcát,
És kísértetes szemét — .

Ott ült s énekelt, a multak
Látnokának tartanád őt,
Mintha sírjából kikelt vón
Az öreg Jerémiás.

Énekének vad keserve
Megigézte a romoknak
Madarát s a keselyű is
Szinte részvevőn figyelt rá.

Ám egy hegyke szaraczén
Épen arra vágztatott,
Ringatózva a nyeregben
S láncsát villogtatva büszkén.

S a szegény dalos szívébe
Döfte gyilkos fegyverét,
Aztán gyorsan elrohant,
Továtünve, mint az árnyék.

Halkan folyt a rabbi vére,
Halkan végezé dalát,
S véglehelletével is csak
Jeruzsálemet sohajtá. —

HEINE után, németből

VARGHA GYULA.

FORDULAT A RAJZOKTATÁS TERÉN.

Örvendetes megtérés történt az utóbbi években az elemi rajztanítás módszerében, az ó- és újvilág államaiban.

Franciaország rideg mértani szögeitől elfordulva, visszatértek a közoktatás szakemberei az egyedül helyes módszerhez, a természethez. Rousseau Jean Jacques tanításához.

Rousseau J. J., a nevelés tudományának nagy bölcse, *Emil*-jének II. kötetében foglalkozik a rajzolás tanításának rendjével s előrebocsátván azt, hogy «a gyermek, ez a nagy utánzó (imitateur) mind rajzolni kíván», utána teszi, hogy «óvakodnám olyan rajzmestert adni melléje, a ki csak rajzról rajzra való másolásra tanítaná: mert azt akarom, hogy csak a természet legyen a mestere és ne legyen más mintája, mint a látott tárgyak», megjegyezvén, hogy nem festészt, hanem az élet igényei szerint képzett embert kíván belőle nevelni.

Nevezetes dolog, hogy nem saját nemzete, a francia, hanem a német volt az, a melynek kebelében egy másik böls: Fröbel karolta föl, körülbelül egy század elteltével, 1840-ben, az *Emil*-ben (1762.) foglalt böls tanítást. Ezt a könyvet különben már Goethe a «nevelés evangéliumá»-nak nevezte és valóban nem lehetetlen, hogy ezen a nyomon indult a «gyermekkert» megalapítására Fröbel és méltó tanítványa, Pestalozzi is.

A gyermekkert rendszert Franciaországban is életbe léptették és mint az 1900-iki párisi ezredéves vilákiállításán bemutatott iskola mutatta, valóban bámulatos siker koronázta a kezdeményező Mre Pape-Carpentier fáradozásait.

Franciaországban a gyermekkert az *Anyai iskola*, École Maternelle nevet viseli. És a gyermekek dolgozatain, az egész berendezésen, a házi renden valóban anyai-gondozás nyoma tűnik föl.

A gyermekkertek növendékeinek rajzfüzetei érdekes tanulmányra szolgáltatnak alkalmat a kiállításon.

A világiállítás tervezői ugyanis, ez alkalomra bekérve, helyet adtak az egyes iskolák növendékei beküldött füzeteknek is. Németországot kivéve — honnan a közoktatási ügyet épen nem képviselték semmivel — az egész világ államai mind beküldötték az iskolai füzeteket, Amerikától Japánig, és pedig nemcsak a középiskolákból, hanem az óvodákból, a gyermekkertekből is.

És a ki ezeket a kezdetleges rajzokat, zsenge, 3—6 éves gyermekek, fiúk, leányok műveit figyelmes szemlélet és összehasonlítás tárgyává tette, csakhamar meggyőződött arról, hogy a gyermek megfigyelése, ábrázolási képessége majdnem egyöntetűen, ugyanazon a nyomon jár Japánban, Tokióban, mint Amerikában, Bostonban, Londonban, Stockholmban vagy Párisban — és mint a múlt év júniusában nálunk rendezett fővárosi rajzkiállítás mutatta — Budapesten. A katona, a ló, a hajó, a lobogó valamennyinél ugyanazonos alkotású. Mintha mindnyája ugyanazon egy iskola növendéke lenne.

Ezeknek a kezdetleges rajzoknak és ábrázolásoknak a szemlélete eszembe juttatta a trójai és a tanagrai ásatások gyűjteményét, melyben az évezredes rétegek alól kihozott edényeken látható rajzok azt bizonyítják, hogy akkor, a művészet gyermekkorában, úgy ábrázolt a felnőtt ember, mint most a gyermek. Bár valószínű másfelől, hogy a nem iskolázott iparos művészete általában most is csak ugyanoly színvonalon áll.

Az école maternelle — mint általában a gyermekkert — a természet szemlélése nyomán, tulajdonképeni tanítás nélkül fejlesztí növéndékeinek ítéletét és így minden tanítást megelőzőleg, a maga saját ösztönéből rajzol a gyermek, csattanó választ adván azoknak a szörszálhasogató szaktanároknak, kik tudós fölolvasásaikban azt hirdetik, hogy a gyermeket csak 10—12 éves korában szabad rajzolásra tanítani.

Pedig 4—5 éves gyermekek rajzában néha meglepően haladott fölfogás és ítélet nyomai jelentkeznek és a természet szemlélésevel vezetett oktatás már sok növendéknél szakszerű fejlesztést követel hat éves korában.

Ez az intézkedés — Franciaországot kivéve — az újabb időben életbe is lépett külföldön és — köszönet a fővárosi derék szakembereknek — nálunk is meg van a fővárosi elemi rajziskolákban.

Ám Franciaország mereven ragaszkodik a mértani oktatás rideg módszeréhez, melyet közoktatási kormánya 1878 óta szigo-

rúan megkövetel és az école maternelleből szépreményű képzettséggel kilépő 6—7 éves gyermeket az elemi iskolában — az école primaireben — minden közvetítő fokozat nélkül rögtön a mértani vonalak és szögek értékelésének korlátai közé szorítja. A módszer hivatalos szabályzatából — melyet alább ismertetni fogok — világosan kitűnik annak rideg, tudományos volta. Ennek, nézetem szerint, magyarázata talán csak az lehet, hogy nem a festészeti, nem a művészeti irány megkedveltetése, hanem a műszaki, az építészeti és műipari rész érvényesítése a főcél.

Alapítója egyébiránt nem is festőművész, hanem szobrász volt. Neve, most már néhai Guillaume Emil, a római francia műiskola múlt év márczius 1-én Rómában elhunyt igazgatója. És valóban a római francia akadémia kiállításán 1904-ben a szoborművek főlénye a jelentéktelen festményekkel szemben meggyőzött arról, hogy az igazgató úr szobrász és nem festőművész.

Páris városa azonban eltért a kormány módszertanától és az elemi iskolába lépő növendéknek módot nyújt arra, hogy az école maternelleben kezdett úton lépcsőzetesen fejleszsze haladását a szabadkézi rajzolásban (*main levée*), a mértani részt, a vonalozást, a szögeket csak akkorra rendeli, a mikor a gyermek értelme megbírja.

És valóban, a párisi városi iskolák rajzkiállítása úgy számarányban, mint minőségben s a valódi művészi irányban jelentékenyen magasabb színvonalon állott.

Az 1900-iki párisi nemzetközi rajztanítási congressuson ennek a módszertani átmenetnek hiányát vita tárgyává is tették, Keller párisvárosi rajztanár javaslata nyomán és Leblanc (René) hozzájárulásával el is fogadta a congressus azt, hogy a gyermekkerti oktatást, az elemi népiskolákban, bizonyos átmeneti, szabadkézrajzi közvetítéssel segítsék be a mértaniba. Ennek lehet is sikere, tekintve azt, hogy Leblanc felügyelő a rajztanítási osztály élén áll a francia közoktatási ministeriumban.

Ám ezzel a mértani merevséget még nem enyhítették. Most, hogy Guillaume meghalt, talán lehet remélni a jobb útra térést.

És most lássuk a francia hivatalos módszert.

A francia módszer szabályai.

A francia közoktatási kormány rajzoktatási szabályzata IV. részben, 16. §-ra darabolva taníttat.

Az első hasábot a *plastique*, a másodikat mellette a *géometrique* elnevezéssel osztályozva. A *plastique**) alatt a szabadkézi rajzot, a *géometrique* alatt a mértanit foglalják össze.

I. rész. *Elemi tanulmányozása a két kiterjedésű alakoknak* (*figures à deux dimensions*).

1. §. Egyenes vonalak vonása és egyenlő részekre osztása. A vonalak egymás közti viszonyának értékelése. (*Évaluation*.) — 2. §. Szögek értékelése és alkotása. — 3. §. Ékítmény (*ornament*), kör, sokszög stb. — 4. §. Görbe vonalak, kör-, tojásdad- és más alakzatok a növényzet fölhasználásával.

II. rész. *Elemi tanulmányozása a három kiterjedésű alakoknak*.

5. §. Különbféle tárgyak (mértan és távlat elemei). — 6. §. Egyszerű használati tárgyak mértani vonalrajza, mértani és távlati alakítással. — 7. §. Domború ékítmények, párkányfélék.

*) Érdekes, hogy milyen körmönfont szövegű, elvont elmélettel ismerteti mi voltát a rajzolás két ágának. A szöveg következő:

«*Dessin plastique*, dit encore : *Dessin d'imitation*, *Dessin à vue*. Le dessin plastique a pour objet la représentation graphique de la forme, c'est à dire de ce, qui résulte de la présence de la matière et de la lumière et ne peut se juger, que par les yeux».

«*Dessin géométrique*, dit encore *Dessin graphique*. — Le dessin géométrique a pour objet la représentation graphique de la figure, c'est à dire de ce qui résulte des mesures que l'on peut prendre sur la matière».

Mindkettőnél az *írott* ábrázolás, a *représentation graphique* szerepel. A *plastique* az alakzatot (*forme*); a *géométrique* (a *figuret*) az alakot adja elé *írott* (*graphique*) módon és nem mondja, hogy «*représentation dessinée*».

Ennek az osztályozó minősítésnek szövegét szó szerint következőleg lehet magyarra fordítani:

«*Domborúsági*, más néven *utánzási, látási rajz*. — A domborúsági rajz tárgya az *alakzat* (forma) írási ábrázolása, azaz, a mit az anyag és a világosság jelenléte eredményez és a mi csak szemmel ítélhető meg».

«A *mértani, domborúságinak is nevezett rajz*. — A mértani rajz tárgya az *alak* (*figure*) írási ábrázolása, más szóval az, a mi az anyagról vehető méretekből származik».

III. rész. *Építészeti elemi tanulmányok az ember- és állatfejek köréből.*

8. §. Növényzetből vett ékítmények, lapu, virág, pálma féldomborművű eredetéről. — 9. §. Építészeti részletek, talapzat, oszloprendek. — 10. §. Emberi fej rajza, alkatrészei és arányai. — 11. §. Építészeti, oszlopfek, színpadi lárvák, edények, állatfejdíszlet, griffmadár.

IV. rész. *Befejező tanulmányok.*

12. §. Az emberi alak. — 13. §. Az emberi test részei, végtagok, a test alkatrészei (anatomie). — 14. §. Építészeti díszítményi alakok, karyatidák, alakokkal díszített edények. — 15. §. Emberi és állati alakok főszmintákról és a természetről. — 16. §. Tájképezési tanulmányok, épületek, tájak másolása a természetről. Mintázás és alkotás (Composition)»

★ ★ ★

Ime, ebben van összefoglalva a szabadkézi rajz, de már ide is beleszorították a távlatban a vonalozót és a körzöt, melyek a mértani hasábon mindjárt az 1. §-ban szerepelnek a szögmérővel együtt.

Az építészet, a mint látható, ékítményekben, díszítményekben túlnyomó arányban szerepel, míg a tulajdonképeni szabadkézi rajz és a festészeti ág csak a legvégén kerül sorra.

Világos belőle, hogy nem festőművész volt az, a ki ezt a szabályzatot sugalmazta s illetőleg tervezte. És az is kitűnik belőle, hogy még kevésbbé volt rá befolyása neveléssel és rajztanítással foglalkozó olyan egyénnek, a kinek gondja lett volna arra, hogy a növendékek a rajzot megkedveljék.

Az 1. §-ban előforduló értékelése a vonalaknak ezt a feltevést megerősíti.

Lássuk, mi az az «évaluation», azaz a vonalak értékelése.

Ezt világosan magyarázza Martial Durrieu, az elemi rajziskolák és még más iskolák tanára «Dessin à main levée» című I. és II. rajzfüzeteiben, melyekbe a tanulók a pontozott vonalakra rajzolnak.

Évaluation des lignes fölirat alatt a következőket olvassuk:

Addition. Összeadása a vonalaknak. «A vonalak viszonylagos értékelésének tanulmánya (összeadás, kivonás, szorzás, osztás) főfontosságú, ezeket a gyakorlatokat gyakran és hosszú ideig kell ismételtetni.

a) . . . . . vonal,

b) . . . . . vonal.

A b) vonalat kétszer olyan hosszúra kell vonni (a pontokon végig) mint a milyen hosszú az a) vonal.

Ezt függő, vízirányos és dőlt irányban kell többször ismételni.

Következik a kivonás. Soustraction des lignes. Azaz a hosszabbikból ki kell vonni a rövidebbet.

Utána szorzása a rövid vonalnak. Végül jó a hosszú vonal négyfelé osztása. Mindnyáját a kisebb vagy nagyobb vonalakkal végzi.

A nagyság arányát az irónra tett ujjával hasonlítja össze a növendék, rámérve a kisebbet a nagyobbra.

És végül jönnek a következő kérdések: Mi a pont? Mi a vonal? Hányféle vonal van? Mit nevezünk függő vonalnak? Szám szerint 15 kérdés.

A II. füzetben jönnek a szögek és értékelések, kíséretökben 14 kérdés.

Ez így megy tovább mind a 16 §-on át.

Vajon lehet-e csodálkozni azon, ha a 7—8 éves gyermek, miután megszokta az école maternelle-ben, hogy szabadon válogathatja rajzolása tárgyát, a sok vonaltól, szögtől és a fárasztó keresztkérdésektől elfásulva, csak gépiesen másolja füzetében a mintát, melynek rajzolását a pontozott segédvonalak megkönnyítik ugyan, itéletét, szemmértékét azonban épen nem fejlesztik?

Egyébiránt a párisi congressus kimondotta, hogy a kockás és a bécsi Hillard-féle pontozott rajzfüzetek és minták használása jövőre az iskolákból kizárandó. Pedig ezek nagy jövedelmet hoztak azoknak a rajzfelügyelő uraknak, kik, mint a többek közt Durrieu, Pillet, Lacabe-Pasteig, Ninet tanár urak, ilyenek üzletbe bocsátását hivatalos állásukkal összeférőnek tartották.

A mértani vonalak, szögek és építészeti rajz párányai*) symmetriái azonban nemcsak undorral töltötték el a vérmesebb fiatal művészeket, ezzel a kötött módszerrel szemben; hanem ennek kötelekeiből való kibontakozásra, kiválásra, latinosan: secessióra birták.

Így keletkezett a szabályt megvető, a tanulmányt fölösleges-

---

*) *Párány*, így nevezem magyarul a *symmetriát*, mely volta- képen nem egyéb, mint az *arányok* megfelelő *párából* való összetétel.

nek tartó secessio, melyen annyira kap a komoly szemlélést és megfigyelést kerülő tudatlanság és fölületes léhaság.

«Úgy festem, a mint látom», ez a secessio jelszava. Igen de nem látja, csak nézi. Mert a látáshoz, Rousseau szerint, tudás, ítélet szükséges. Itt azonban nincs, hanem vannak gombócztömöttségű átláthatatlan fák, a domborítás törvényeit kigúnyoló, rikító színű növényzet, a redőzet következetes alakulásait nem ismerő ruhanemű, az arczokon nehéz kormos árnyak és hozzá nyomorékot ábrázoló, félszeg alakok. Művészi alkotás, leleményesség, találékonyság nyomait alig lehet fölfedezni ezeken a secessió vakolásokon, melyeken az ecset helyét igen sok képen a festőkés (spachtli) pótolja.

Ime, ilyen sebet ütött a rajzoktatáson és vele a festőművészen (Guillaume szobrász és társa, Colin festő, műegyetemi tanár módszertana!

És hiába dicsekedett a rajztanítási congressus bezáró lakó máján Colin elnök, midőn a távollevő Guillaume következő nyilatkozatát idézte: «... öntudatom azt sugallja, hogy a mit 22 év óta csináltunk, jól végeztük, mert az igazság módszerünk mellett bizonyít», hiába bizonyígtatta a rendszer helyes voltát, mert a mint uralkodóvá vált ez a módszer a világ különböző országaiban: épen oly általánosságban fordultak el tőle az utóbbi időkben mindenütt.

A fordulat.

Ezt a szakítást, ezt a fordulatot már az 1900. évi párisi rajztanítási congressusban szóba hozták más országokból megjelent szakelőadók, névszerint Amerikából Miss Wheeler, Angliából Miss Ethel Speeler és Németországból Mlle von Nathusius, mindhárman hölgyek.

Az első, Miss Wheeler, bevezetőül előadta, hogy a mit az Egyesült-Államokban új nevelésnek neveznek, abban okszerű, fokozatos gyakorlatok útján az egyén fejlődését kívánják előmozdítani és megvalósítani, kellő figyelembe vétellel igénybevéve annak természeti adományait.

És folytatólag részletezván a gyermekerkerti rajzoltatási módszert, rátér az elemi rajztanításra. A tanítónő — úgymond — a fekete táblára lerajzol egy egyszerű tárgyat, melléje írja a nevét, közben kis történetkét mond el. És a gyermek így egyszerre írni, olvasni és rajzolni tanul és hozzá a betűk nevével is meg-

ismerkedik. Ebből látszik, hogy a rajzolás milyen fontos szerepet játszik a nevelés első éveiben. Nem is képzelné az ember, milyen magas fokú a gyermek alkotási tehetsége. Ezt az ősidőkből ránk került edények elég világosan tanúsítják, — úgymond — mert hiszen a gyermek ezt az ősi természeti adományt szólaltatja meg alkotásaiban.

A mértani oktatásról sehol sem emlékszik meg Miss Wheeler fölolvadásában, kivéve azt a czélzást, hogy a művészetnek a tudománnyal karöltve kell haladnia, továbbá azt jegyzi meg, hogy a mértan és a csillagászat (astronomie) sugalmazza a nagy művészeknek alkotásaikban a nagy vonalakat.

Ezek szerint Guillaume módszertanát mellőzik Amerikában, a minthogy Miss Wheeler, a ki egy középiskola igazgatója és a híres *Brown University* felsőbb leányiskola igazgatóságának tagja, Providenceben, az Egyesült-Államokban, nem említi.

Miss Ethel Speeler úrhölgy, londoni felsőbb leányiskola, a *Dalrich High School* tanára, előre bocsátván, hogy 14 év óta foglalkozott a rajztanítással, előadja, hogy az «Ablett rendszer» szerint a növendékeket tehetségek fokozatához képest sorozzák osztályokba és a 9—11 éves növendékekkel a természetről használati tárgyakat rajzoltatnak, melyeket azután emlékezetből is le kell rajzolniok. A mértani részt a IV. osztályban, 15 éves növendékekkel ismertetik meg. És így haladnak tovább okszerű lépcsőzetességgel, nem mellőzve építészeti ágát a rajztanításnak és művelik az ókori szobrászat tanulmányozását, melynek folyamán a szénnel való rajzolás is szerepel. Ezeket a tanulmányrajzokat azután irónnal (mine de plombe) emlékezetből befejezik.

Ennek a módszernek eredménye általában az, hogy azok a fiatal lányok, a kik különleges művészeti iskolákba óhajtanak lépni, ott jó helyet nyernek. Ezzel végzi előadását.

A mértani rajzot tehát itt is csak a növendék értelmi fokozatához alkalmazva tanítják.

Ime itt is eltértek a Guillaume-féle dogmától!

Ez a két úrhölgy kiméletesen bánt a francia módszerrel, az utóbbi meg sem említette, míg előbbi udvarias nyilatkozattal bujt ki az ítélet és bírálat alól: ám a harmadik, a német, méltóan elítélte

Mlle Von Nathusius Susanne úrhölgy Szászországból (Halle, Saale ker.) nem foglalkozik tanítással, de több német szakember kérésére kijelenti, hogy Németországban (különösen Ham-

burgban és Altonában) élénk mozgalom indult, tanárok részéről abban az irányban, hogy szakítsanak a korábbi rajztanítási módszerrel, mely nagyon hasonlított a Guillaume módszeréhez.

Azt állítják, — úgymond, — hogy a mit a Fröbel-rendszer nyomán nyert fejlődésében a gyermek, elveszti az elemi iskola első éveiben és nem állván szabadságában azokat a tárgyakat rajzolni, a melyeket ismer és a melyek érdeklik, megundorodik és annyira elfásul, hogy mikorra a második fokozatba jut, majdnem pótolhatatlanul elveszti gyermeketeg szemlélő, megfigyelő képességét. Ebből az okból szakembereink szakítani kívánnak az eddigi módszerrel, hogy az Amerikában és Angliában követett rendszerhez alkalmazkodva, a természet után és az emlékezetből való rajzoltatást foganasítsák.

Ennek elmondása után az előadó úrhölgy (mintegy menteségül) utána teszi, hogy: nem foglalkozván oktatással, nem ismeri hazája elemi és másodfokú iskoláit, csupán a szakférfiak véleményét tolmácsolta s a francia vendégszeretetet magasztaló szavait azzal a kéréssel fejezi be: venné figyelembe a congressus az elmondottakat, mert talán Franciaországban is hangzik szó, mely a szemléltető oktatás tovább fejlesztését kívánja. (Ezzel az előadó alkalmasint a párisvárosi közvetítő módszerre célzott, melyről fentebb már szólottam.)

Különben az udvarias congressus megtapsolta a fölolvast. Az elnök megköszönte a világos és kimerítő előadást, ígérte, hogy tanulmányozni fogják.

Azonban maradt minden a régiben és a congressus a mérési módszer föntartása mellett döntött.

Hamburg és Altona példáján Németországban és Ausztriában visszatértek a természetet utánzó, szemléltető oktatás módszeréhez, az amerikai Prang és Liberty Tadd rendszere nyomán.

A legújabb rajzoktatási vezérkönyvekben már ezt tanítják.

Múlt 1905. évben jelent meg Drezdában *Elementares Zeichnen, nach modernen Grundsätzen*. Szerzői: Lukas (Hermann) Schulrat és Ullmann (Hugo) rajztanító Salzburgban.

Nemkülönben 1905 ben jelent meg Bécsben *Der moderne Zeichenunterricht an Volks- und Bürger-Schulen*. Szerzője: Anzel (Anton) Schulrat.

Modernnek tervezik mindketten, tehát az új módszer irányának zászlajával indultak meg. És a szerzők mindegyike hivatalos állásban lévén, állásuk tekintélye súlyt kölcsönöz szavaiknak.

Amaz, Lukas iskolatanácsos (Schulrat) egészen Rousseau nyomán elmélkedik és tisztán a természeti tárgyak utánzását kívánja a gyermektől. «Mi jelentése van egy négyszögnek magában véve a gyermek szemében?» kérdi. «Semmi», feleli rá. «Ezek a szögek mint hideg, idegen dolgok néznek le rá a tábláról». A korábbi rendszer fogyatékos volta főként abban összpontosult, hogy a gyermek szemlélni nem tanult, az alakit a lényegitől nem birta megkülönböztetni és színérzéke nem működhetett. És a nagy tudósok, mint Esmarch és Virchow megállapították, hogy a tanuló ifjúságnak természetadta megfigyelő, szemlélő képessége nemzedékről-nemzedékre folyton fogy.

Így okoskodva vezeti a Fröbel-Pestalozzi elvek nyomán a rajzoktatás módszerét az elemi, kezdetleges részekről kezdve addig, a mely ponton Pestalozzi szerint «a látás művészet és azt meg kell tanulni», és a hol az író szerint a növendék ítélete a látás, a szemlélet nyomán eléggé fejlett arra, hogy a rajzolás tudományos oldalával, a mértani részzel, a távlattal is megismerkedjék. Addig — nézete szerint — a főkérdés az, hogy a növendék inkább a gyorslátás, a hirtelen való áttekintés képességét szerezze meg, erre, ne pedig a gondos aprólékossággal kidolgozott rajzra fektesse a fősúlyt. Hisz Rousseau sem kívánja *Émiljétől*, hogy művészszé képezze magát; hanem csak annyi ügyességet sajátítson el, a mennyit az élet mindennapi szüksége mindenkitől megkíván.

Körülbelől ezen a nyomon jár a bécsi vezérkönyv, Andel iskolatanácsos műve is.

Előszavában elmondja a szerző, hogy elméleti tanulmányain és az iskolákban szerzett tapasztalatain kívül, az utóbbi világkiállításon, Párisban szerzett észleletei vezették műve megírásában.

Az amerikai rajzoktatás kitűnő gyakorlati módszerével Haaren A. new-yorki kiállítási biztos ismertette meg a világkiállításon.

Ügylátszik, ezen a nyomon ismerkedett meg Liberty Taddnak, a philadelphiai műipariskola igazgatójának módszertanával, melyet művében követ is. Kiinduló pontja a Fröbel-iskola és ennek módján célja a gyermek értelmének képességéhez mértén való fejlesztése. Szabad tetszést enged tárgyai választásában, hajlama és kedve szerint. Képzelete szárnyalását feladatai megfejtésében, például egy kis történetke ábrázolásában vagy emlékezeti rajzában nem korlátozza, sőt nem is igen irányítja. Hibás vonást

kaucsuk dörzsölővel ki nem töröltet, ki nem javított, hanem új vonással tétet kísérletet, hogy a gyermek ítélete fejlődvén, szem-mértéke és kezének hajlékonysága a megfelelő ábrázolást megtalálja. A kéz szabad mozgására különös gondot fordít, a levegőben téteti meg vele az alaknak megfelelő mozgást és ezt annyira viszi, hogy mindkét kézzel is végezteti a mozgásokat.

Szénnel és írónnal, sőt ecsettel is rajzoltat körvonalakat, az ecsettel ezenkívül lapos tárgyakat és alakokat ábrázoltat, szükség esetén fekete tentával töltvén ki a tért. Színes festékekkel növényeket, fákat festet a természetről. De mindezt előre rajzolt körvonalak nélkül, közvetlenül ecsettel festeti meg, úgy, a mint a japánok és illetőleg hasonló módon a londoni festőiskolákban (Mantua Street and Alma) gyakorolják.

A mértani részt és a távlattant csak a felsőbb folyamban, a serdülteknél alkalmazza.

Külön füzetben csatolt nagy díszszel kiállított mintáiban azonban első sorban mégis czikornyákat, csigavonalat, kúpokat, szögek és keresztvonalak csoportozatait tűzi ki tanításra, melyek bár elmésen vannak egybefűzve itt-ott, de mégis csak mint rideg, «hideg, idegen dolgok néznek le a tábláról a gyermekekre», a mint Lukas Schulrat mondja vezérkönyvében. Azt is hibának tartom Andel Schulratnak rajzmintáiban, hogy mielőtt az árnyalásról gyakorló, oktató példát adna, domború tárgyakat, hordót, poharat, üstöt vesz be mintáiba, színes nyomással, melyek mértani egyenes látványba helyezvék, azaz a pohár nyílását egy vízszintes egyenes vonal teszi, rálátás nélkül, fenekét szintén egy másik egyenes vonallal rajzolja. A domborodását pedig fehér négyszögű pettyeknek kellene kifejezniök, mintha az ablak négy üvegtáblája tükröződnék bennök. Árnyalást, mely a domborúságot fejezné ki, nem alkalmaz.

Ennél sokkal gyakorlatibb a salzburgi Schulrat Lukas (Hermann) és társa, Ullmann (Hugó) tanár *Elementures Zeichnen* című, már tartalmilag említett vezérkönyvének mintacsoportja.

A minták ugyanis itt a szöveghez vannak csatolva a füzetben, hogy mindjárt használhassa a tanító és nemcsak hirdeti a Fröbel-módszert, hanem gyakorolja is.

Nem «hideg idegen» négyszöget és háromszöget rajzoltat bevezetésül, hanem mindjárt az első dült vonalakat záporosőnek nevezi, a függő vonalakat alól összehegyezve jécsapoknak, a vízszintes vonal végére két kis dültet vonva, azt nyílveesszőnek

mondja. Két görbe vonal végét összeérintve, közéje egy félkört rajzol, ez a lemenő nap és sugarait dőlt vonalakkal ábrázolja. Így — úgyszólván — együtt gyügyögve a zsenge gyermekkel, ez szívesen ismétli a záporosót, vonja a jégcsapot, a nyilat, a deszka-kerítést, a napot, mert nem dőlt vonalat, se vízszintest, se függőt, hanem a látni vélt tárgyat, a természetet rajzolja.

Mindezeket igen szerencsésen leste el a tudós szerző a gyermekkertek füzeteiből.

Igy vezetí tovább lépcsőzetesen úgy a rajzolásban, mint az ecset kezelésében.

A mértant, a távlatot szintén csak akkor vonja oktatása körébe, a mikor azt a növendék ítéletének fejlett volta megbírja.

Ez az üdvös fordulat bizonynyal megtermi gyümölcsét. A szemlélet, a látás, az ítélet nagy előhaladást fog tenni a közéletben. A fölmerülő tehetségek nem tűnnek le látatlanúl, ismeretlenúl. A művészet országa megnépesül és néhány évtized múlva a mértani hálóban vergődő Franciaországnak méltó versenytársakat állít sikra más országok műipara.

A fordulat nálunk.

Köszönet néhány derék hazánkfiának, mi is fölserkentünk, kiléptünk az építészeti ékítmények, az ornamentika, a főszminták hideg, álmosító ködeből.

Ezt bizonyítja a fővárosi elemi iskolák múlt év júniusában rendezett rajzkiállítása.

Napfényre léptünk, a természet szemlélésére és a látottakon tett megfigyelés megrögzítésére. A gyermek képzeletének játékát nemcsak zsenge korában, a gyermekkertben, hanem azon innen, fejlődése folyamán, a fővárosi elemi iskolában is szabadon üzheti. Vonzalma, kedve, ötlete szerint választhatja tárgyát, nem kötik évekhez, mint a szakcongressusok bölcsei nálunk is követelik.

Ezek az urak lehetnek sokat olvasott, képzett emberek, de a mint Bescherelle,*) a nagyhírű francia tudós mondaná: «nem tudnak tanítani». Most már nem mondják ki a gyakorlat em-

*) «Rien de plus commun, malheureusement, que de voir des maîtres fort instruits et ne sachant pas enseigner». (*Le Guide des Instituteurs et des Institutrices pour l'enseignement de la Grammaire française. Par M. M. Bescherelle frères.*)

berei, hogy «te még nem vagy 9—10 éves, tehát még nem részesülhetsz rendszeres rajzoktatásban». Hanem ha — mint ezen a nyári kiállításon láttuk — a 7 éves Barna Gábor nagy föltűnést keltő megfigyeléssel, meglepő hű egyénítő képességgel ábrázolja az arczképet, nem szorítják vissza a többi 7 éves növendék sorába, — a kiknél talán kevesebb megfigyelő tehetség nyilvánul, — hanem Prang, Liberty Tadd és Walter Smith bölcs bostoni módszere nyomán, a megfelelő osztályba sorozzák és fejlettsége színvonalához alkalmazzák a vezetést.

Legalább ezt a következtetést kell levonnunk abból a rajzkiállításból, melynek rendezőit száz meg száz kedves, bájos rajz dicsérte. Ezek, Simkó József rajztanár úr szerint, «sületlenség, ákumbákum» ugyan, de annak, a ki nem száraz elmélettel bírál, hanem megfigyeli a gyermeket, annak érzelmei nyilvánulását, alkotási törekvését szeretettel fogadó szemlélete tárgyává teszi, annak ezek a rajzok nagy élvezetet nyújtó jelei rajzoktatásunk üdvös fordulatának.

Budapest székes fővárosáé az az érdem, hogy közoktatásunknak ezt a nagyfontosságú ágát, a rajzoktatást, ilyen nagy jövőndöt ígérő kezdeménnyel fölkarolta.

Bárczy István, a főváros oktatási ügyének méltán tisztelt nagyérdemű, szakavatott vezetője, megtalálta emberét Györgyi Kálmánban, az iparrajziskola jeles tanárában. És ismerve magas színvonalú alkotó képességét, tájékozottságát, javaslattétellel bízta meg a rajzoktatás korszerű új rendjének és megfelelő módszerének tervezetére nézve.

A nagy buzgalmú, fáradhatatlan Györgyi, — ki most az elemi iskolának felügyelője, — a megbízatásnak megfelelt, jeles tervezetét — elfogadtatása után — foganatosította, tanfolyamokat rendezett, elébb 40 fővárosi rajztanítót képzett maga és ezek segélyével újabb tanfolyamon 250 férfi és nőtanítót ávatva be, megindította a tanítást. Nem tanítás ez, hanem a szeretet beszéde, úgyszólván a tanulótlárs nyelve szól ezekben a kedves «ákumbákumokban».

A mutatóványrajzok roppant nagy száma bizonyítja a tanítók tapintatos vezetésének sikeres voltát, mely szárnyat kötött a gyermek alkotó, ábrázoló törekvésére és nem csak a hivatalos órák szolgálai, kötelezett csinálmánya volt, a mi készült, hanem a «szorgalmi rajzok» annak adták tanújelét, hogy a növendék kedve nem lankadt, sőt üdeségét otthon is megtartotta.

Hiszen a nevelés valódi szakembere nem azt bírálta ezeken a kezdetleges rajzokon, hogy ez a torony vagy az a kémény ledőlőben van, hogy az emberi alak karja egy vonalból áll, míg ujjai kiterpednek, se azt nem hibáztatta, hogy a ház falán belől levő tárgyak, például asztal, szék, kemencze láthatók, holott a fal nincs üvegből; hanem a gyermek szemlélő, ítélő képességét, ábrázoló, alkotó tehetségének fokát, hajlamának irányát tekintette és mérlegelte. Nem műkiállítás, hanem 5—6—10 éves növendékek gondolatainak képes megszólalása volt, néhol bámulatot, többször mosolyt, derűtséget keltő módon. Ki felejtí el például annak a terézvárosi kis fiúnak azt a rajzát, a melyen az utcák feltűnést kereső ismert alakját, a múzeum-utca milliomosát kétkerekű angol kocsijában, a cabben mutatja be egymás után fogott két lovával és a cab tetején ülő kocsisával? Az urat a koci oldalán, az ablakon nézeti ki, kellően kiemelvén hatalmas orrát. A koci mögött egy tollas, kucsmás, magyar csizmás alak gúnyolja, orra elé illesztett két araszszal a milliomost. Ezt a rajzot a kincses kalendarium megörökítette. Itt, ebben a rajzban a jövő ügyes és tehetséges torzképrajzolója mutatkozik be.

Ezen kívül nagy számmal jelentkezik a művészi tehetség nyoma, kétségbevonhatatlan jelekkel utalva az ötlet, a találatkonyság virágágyára, a melyből egy kis mese tényének ábrázolása fakadt, imitt-amott csodás gyakorlati fejlettséggel világosan kitüntetvén, hogy a kezelésnek erre a módjára nem tanították, hanem maga találta ki.

Bemenet, a kiállítás jobb oldalán, a korábbi rendszer zsibbadt mutatványai tükrözték vissza azt a különbséget, mely a tudós tanár urak holt rendszere és az ákumbákumok lüktető életereje közt van.

A kiállítás külön osztályában Ausztria tartományaiból jött mutatványok, részben már előre haladt képzett iskolai rajzok voltak. A monarchia másik felében ugyanis hosszabb idő óta gyakorlatba vették az új rendszert. Ennélfogva a fejlettség is magasabb fokú és felsőbb iskoláztatásra mutatott. Míg ezzel szemben a budapesti iskolák kiállítása alig 8 hónapos iskolai év eredménye és felsőbb osztályú nem is lehetett benne.

Budapest főváros új módszerével megelőzte a kormány intézkedéseit, épen úgy különvált, mint Páris az ország kormányától, bár az utóbbi a mértani nyugót még nem birta lerázni.

Közoktatási kormányunk szintén szakított a korábbi rendszerrel.

Az elemi népiskolákra múlt évben kibocsátott hivatalos tanterv és utasítás kötelezővé teszi a rajztanulást. Míg ezzel szemben a Klamarik-féle korábbi, mely a középiskolákra vonatkozott, csak kegyelemből tűrte meg a gymnasiumban.

Így például a gymnasium I. és II. osztályára nézve azt szabta meg, hogy «azon tehetséges növendékek, a kik a geometriai elemek szerkesztésére szolgáló ékítményeket ügyesen befejezik, rajzolhatnak szabadkézzel az osztály anyaga körébe tartozó más egyszerű ékítményeket».

Tehát csak kivételes kegyességgel engedte meg, hogy szabadkézzel rajzolhassanak, de ekkor is csak más egyszerű ékítményeket, melyek az osztály anyaga körébe tartoznak.

A felsőbb osztályokban csak mint görögpótlót tűrte meg az utasítás és ekkor is a különböző stílus építészeti ékítményekre korlátozta, mellékesen megengedvén «gipsz» és graphikus minták után az emberfejet, mire azonban az ábrázoló mértan miatt idő nem jutott.

A közoktatásügyi kormány legújabb tanterve és utasítása, mint említém, szintén üdvös fordulatot hoz be a rajzoktatás terén. Ez a fordulat az ügyosztály mostani vezetőjét, K. Lippich Elek osztálytanácsost dicséri.

Ez az *Utasítás* a rajzoktatás módszerére nézve a következő irányelveket jelöli ki:

Az értelem és ítélet fejlesztése érdekében: önálló, közvetlen megfigyeltetés, a hibát maga a növendék találja ki. Szemmérték gyakorlása, különböző méretekben való rajzolás, kézi ügyesség gyakorlása, külön feladatok megoldása fogalmazással és az emlékezet gyakorlásával, mindezekfölött első sorban jó testtartással és ültetéssel.

A legújabb külföldi vezérkönyvek ezeket az irányelveket mind megkövetelik a massachusettsi rendszer nyomán, melyekből a vezérkönyvek szerzői azokat átvették.

De tartozunk a magyar közoktatás jó hírnevének azzal a kijelentéssel, hogy mindezek az irányelvek benne vannak egy elfeledett régi magyar vezérkönyvben is.

Az *Útmutató az elemi rajztanításban* című vezérkönyv szerzője 1869-ben, midőn művét megírta, egy évvel megelőzte a Bostonban Walter Smith, John D. Philbrick és Charles C. Per-

kins tanároktól 1870-ben megkezdett és életbeléptetett módszer.*)

Ez a magyar vezérkönyv önálló, közvetlen megfigyelésre utasítja oktatásában a néptanítót. Elmondja, hogy a rajzoktatás célja a növendék értelmének és ítéletének fejlesztése, inti, hogy gondos szemléletre és megfigyelésre vezesse a tanulót, vele talál-tassa és javíttassa ki rajzának hibáit. Rajzoltassa le vele a látott tárgyakat emlékezetből, összehasonlítóssal gyakoroltassa és fejlessze szemmértékét és ebből a célból különböző méretekből rajzoltassa le ugyanazt a tárgyat. Gyakorlás által fejlessze keze ügyességét, adjon megoldásra, fogalmazásra, alkotásra különböző föladatokat. (Lásd: *Útmutató az elemi rajztanításban* című vezérkönyv 7., 9., 10., 11., 12—17., 27., 35—36. lapjait.)

Ime, ebből látható, hogy egy magyar szakember — tapasztalatai nyomán — már sok évtizeddel ezelőtt hirdette azt, a mit most, mint újat karolnak föl ugyanebben az országban.

Az olvasó azt kérheti erre: mi az oka annak, hogy most még hírére sem ismerik ennek a könyvnek, se a közönség, se a szakemberek, pedig jutalmazott pályamű és az állam tulajdona?

Magyarázata ez:

A könyv 1871 elején került ki sajtó alól. Első kiadása hamar elfogyott. Követte a második. Ez is elkelt pár év alatt.

Az egyetemi nyomdába sűrűn jött a megrendelés újabb példányokra. De már nem volt készletben. A nyomda igazgatójának fölterjesztésére, melyben újabb kiadás megrendelését kéri, a közoktatási kormány kérdést intézett a közoktatási tanácshoz: kívánatos-e egy új kiadás?

A válasz évek múlva érkezett be és azt tartalmazta, hogy: még nincs szakszerűen eldöntve az a kérdés, vajon hány éves korában lehet a növendéket rajzoktatásra fogni. Egyébiránt még az sincs megállapítva, vajon melyik a rajzoktatás helyes módszere? Ennélfogva szakembereket kell külföldre küldeni, a kik az ottani viszonyokat tanulmányozván, erről jelentést tegyenek. Így aztán az új kiadás kérdése kátyúba jutva, megfeneklett.

---

*) *Monographs on Education in the United States.* — 14. Art and industrial education, by Isaac Edwards Clarke, Bureau of Education. Washington, D. C. 751—47. lap.

Az *Útmutató* iratesomóját a ministeriumban azzal adták át az új előadónak, hogy: «Ennek története van. Ezt ne bolygassa!»

Pedig a mint az új fordulat mutatja, kár volt ezt a vezérkönyvet elnyomni.

És pedig azért, mert az új módszernek megfelelő irányelvein kívül többet foglal magában, mint az eddig megjelent külföldi vezérkönyvek bármelyike. A végén ugyanis megtanítja a népiskola felső osztályának növendékét arra is, hogy miképen mérje ki és oszssa be apjának a telkét művelési ágak szerint, a pajtát, a gazdasági épületet és apja lakóházát miképen rajzolja le, úgy hogy annak nyomán a kőműves és az ács az épületeket elkészíthessék.

Úgy hiszem, ennek is hasznát venné a földműves gyermeke.

Talán, mint ez a könyv, «úgy vész homályba» az a *Tervezet* is, a melyet részletekbe bocsátkozva, ugyanennek a vezérkönyvnek szerzője mellékelte a párisi világkiállításról a közoktatási kormányhoz beadott jelentésében a rajzoktatási főügyelet szervezéséről. Ez a *Tervezet* megjelent 1900 december 9-ikén a képzőművészeti társulat lapjának, a *Műcsarnoknak* 30-dik számában.

* * *

És most befejezésül azt a nézetemet bátorkodom nyilvánítani, hogy talán fölösleges a közoktatási kormánynak új vezérkönyv iratásáról gondoskodnia.

Megvan a régi jó. És hozzá épen az állam tulajdona!

Talán nem ártana kiásatni a trójai romok alól és hiányait pótolva, hibáit kijavítva, számításait az ölről a méterrendszerre átültetve, új kiadásra rendeztetni.

Bizynnyal kifizetné magát.

* * *

Végül a tisztelt olvasó bocsánatát kérem azért, hogy hosszú évtizedeken át elfojtott keserűségem kitörésének itt pro domo szót adtam.

Ugyanis annak az eltemetett könyvnek, mely az *Útmutató az elemi rajztanításban* címet viseli és a melynek 37 évvel ezelőtt hirdetett irányelveit az új fordulat most igazolta, talán szerénytelenség nélkül, megalégedéssel mondhatom el, hogy szerzője én vagyok.

SZEGEDI MASZÁK HUGÓ.

ÉRTESÍTŐ.

A Fanni hagyományai. Irta Szabó Ferencz. Első Pásztói Könyvnyomda, 1904. 80 l.

Ez a tanulmány töredékes részlet egy nagyobb munkából, melylyel szerző, mint mondja, már elkészült, de a melyet most még nem bocsáthat közre. Egyelőre egy fejezetnek kivonatát és egy másik teljes fejezetet, a Kármán regényéről szólót, teszi közzé. Főleg ez okból is tartom érdemesnek az ismertetésre, mert ráutalhatok művének némely gyengéjére, melyeket még idejekorán kijavíthat.

A kivonatos rész foglalkozik Kármán irodalmi munkásságának anyagával és kimutatja, hogy ma sem tudjuk még, vajon az *Uránia* mely darabjai származnak tőle. E bőbeszédű és kissé kedélyes hangon írt fejtegetéssel szerző nyílt ajtót tör be, mert hiszen mindenki úgy tudja, hogy Kármán irodalmi munkásságáról igen gyengén vagyunk tájékozva. Azt is tudja mindenki, hogy Toldy csak találmra vette föl az *Uránia* egyes darabjait Kármán-kiadásába. Abban azonban igaza van szerzőnknek, hogy a Schediusra való hivatkozás teljesen értéktelen; mert ha csakugyan Schedius tájékoztatta volna, még pedig helyesen, Toldyt, ez nem állíthatott volna Kármánról és regényéről ismételve igen eltérő, részben nagyon ellentétes, sőt egyenesen kalandos véleményeket.

De szerzőnk nem elégszik meg az egyszerű és általánosan ismeretes tény ismételésével, hogy t. i. még mindig nem tudjuk, hogy vajon mely művek tényleg Kármán dolgozatai, hanem ki is akarja mutatni, hogy mi származik kétségtelenül Kármántól, még pedig belső bizonyítékok alapján. Szerinte ugyanis Kármán *nők* számára indította folyóiratát, melynek világosan *tanító* iránya volt, és ő maga *szónokias* stilben írta czikkeit. E hármas *bizo-*

nyítékok» alapján akarja megállapítani, hogy mi tulajdonítandó egészen bizonyosan Kármánnak. Ez alapon «bizonyítja» be azt is, hogy *Fanni hagyományai* Kármántól való, a mit eddig nem tudtunk, mert ez a regény is nők számára készült, kétségtelenül (!) tanító irányú, előadása pedig szónokias! Még a nyelvben is talál bizonyítékokat, pl. hogy Kármán a számnév után többes számot használ, mintha ez annak idején valamely írónak egyedi sajátossága lett volna!

Szerzőnk elég ügyes az eddigi ismeretek és állítások bizonytalanságának, esetleg tarthatatlanságának kimutatásában, bár, tagadhatatlan, oly tűzzel és lármával végzi ezt a munkát, mintha szem nem látott, fül nem hallott igazságokat tudna kideríteni. De pozitív bizonyítékai igen gyengék (t. i. e. kivonatban; meglehet, hogy a teljes munkában súlyosabbak). Szerzőnkben még sok naivság van. Így pl. a 12. lapon nagy komolyan azt állítja, hogy «a jegyekből látható, hogy legalább is öt különböző egyének kellett (!) az Urániába dolgozni.» A jegyekből akar itélni? Mit gondol: a jegyekből ítélve hány dolgozótársa volt és van pl. a *Budapesti Szemlének*?! Azt sem veszi eléggé figyelembe, hogy az *Uránia* cikkei, talán egy-kettő kivételével, valószínűen mind fordítások vagy többé-kevésbbé szabad átdolgozások. Tény, hogy mai napig sincsen bebizonyítva, hogy mit írt Kármán; de úgy vagyok meggyőződve, hogy ezt biztosan nem is fogjuk megtudni soha, a mi egy folyóirat vagy ujság cikkeinél nem is csoda, de nem is nagyon lényeges. Szerzőnk «bizonyítékai», legalább az eddig közzétett kivonatból ítélve, alig fogják a tőle oly idegesen keresett eredményt kétségtelenné tenni.

Füzetünk főrésze a Kármán regényével foglalkozik, és ez a fejezet sokkal figyelemreméltóbb. Itt is előbb egy általánosan elterjedt nézettel végez, hogy t. i. a *Fanni hagyományai* alapját a Kármán és Fanni szerelmi tragédiája teszi. Ez az állítás, a milyen megnyerő, valósággal semmivel sem bizonyítható be, legkevéssbbé Toldy és Schedius emlékező tehetségével, mely ép Kármánra vonatkozólag teljesen megbízhatatlannak bizonyult. De nemcsak bebizonyítva nincsen, hanem még valószínűnek sem mondható, a mi a magyar regény és német mintája összevetéséből könnyen következtethető. Kissé erősen, de lényegében helyesen mondja szerző a 37. lapon: «Ha én életem valamelyik átélt eseményét akarom megírni, megírom több-kevesebb változtatással úgy, a mint megtörtént, s nincs szükségem arra,

hogy Goethehez menjek kaptaféért». Mert, és ez a dolgozat veleje, szerzőnk a Kármán elbeszélésében a Goethe regényének jóformán szolgálai utánzását látja. Lapról-lapra, a cselekvény minden mozzanatát, az érzések és motívumok minden részletét hasonlítja össze egymással és a föltüntetett hasonlatosságok és egyezések még azt is megdöbbentik, a ki eddig azt hitte, hogy a két munkát igen jól ismeri és gondosan vetette össze.

Szerzőnknek rendkívül pontos és részletes összehasonlításból kiderül, hogy a cselekvény teljes lefolyása és egyes részletei annyira összevágznak a két regényben, hogy se véletlenről, se egyes külsőségekről (mint eddig mondták) többé beszélni nem lehet; kimutatja, hogy Kármán a Werther (esetleg Lotte) egyéniségét, jellemét alkotó vonások nagy részét vette át változtatlanul Fanni egyénisége, jelleme megalkotásához; sőt, hogy Kármán a német regénynek egyik-másik fejezetét szóról szóra fordította le. A magyar regény cselekvényének felépítése, motíválása, bonyolódása és megoldása (Fanni halála, mely igazán nagyon gyengén van indokolva) ugyanolyan módon és sorrendben történik, mint a Goethe művében. Akad e részletes bizonyításban itt-ott egy kis túlzás vagy erőszakosság; de a dolog lényegét tekintve, szerzőnek igaza van, mert nem okoskodik, hanem a tényeket, a világos szövegeket állítja egymással szembe. Ezek szerint a magyar regénynek se tárgya vagy meséje, se e tárgy vagy mese földolgozása nem eredeti, a szónak igazi értelmében; azért a mese nem is alapulhat átélte eseményen, tehát Fanni nem is élt soha és nem is lehetett soha Kármán kedvese.

De azért megnyilatkozik és érvényesül Kármán egyénisége is a magyar regényben. Szerencsés gondolat, hogy műve hőségé nőt választott, a ki az érzelmesség és érzelgősség föltüntetésére sokkal alkalmasabb, mint a férfi; és hogy e nővel nemcsak leveleket írat, hanem naplót is, mert ebbe az ember csak a maga számára s így minden tartózkodás nélkül ír. Igen sikerült Kármánnál az özvegyasszony szereplése is, mely teljesen az ő műve, a mi abban is meglátszik, hogy ez a nő tetőtől talpig magyar asszony, míg Fanni nem magyar leány; nem érzett, nem gondolkozott úgy magyar leány soha — mondja szerzőnk szokott fiatalos túlzásával (79. l.); «bizonyítja ezt az a tény is, hogy nincs még egy olyan munka irodalmunkban, mint a *Fanni hagyományai* és Kármánnak is idegenbe kellett mintáért

mennie». Ezek szerint sejthető tanulmányunk eredménye: a magyar regény nem egyéb, mint *Werther* átdolgozása, még pedig az *Uránia* céljának (tanítás nők számára!) megfelelő átdolgozása. Irodalomtörténeti értéke van, mert a Goethe korában uralkodott európai áramlatnak, az érzelgősségnek, irodalmunkban egyetlen maradandóbb becsű emléke. «Művészi értéke azonban (így fejezi be szerzőnk, ismét erősen túlozva részletes fejtegetéseit) csak annyi van, a mennyi egy olyan olajba festett arczképnek lehet, melyet valamelyik tehetséges, de még fiatal festő nem az élő emberről, hanem egy nálánál jóval tehetségesebb festőnek az élő emberről készült arczképe után festett meg. Goethe az élő emberről festett arczképet, Kármán meg a Goethe festményéről.»

Van szerzőnk fejtegetéseiben fiatalos nagyítás, van itt-ott erőszakosság, mely a lehetőnél többet akar bizonyítani: azonos-ságot lát helylyel-közzel ott is, hol a tárgyilagos, elfogulatlan olvasó legfeljebb nagy hasonlatosságot képes elismerni. Azt sem veszi kellően figyelembe, hogy a tárgy rokonsága már maga is hasonló vagy azonos részletekre vezetett, úgy a cselekvény lefolyásában, mint a hős jellemzésében. De a dolog lényegében igaza van: a *Fanni hagyományai* annyira utánzása a Goethe regényének, hogy a magyar író eredetiségéről alkotott vagy elfogadott véleményünket némileg módosítanunk kell. Marad azért Kármánnak elég érdeme, még e regénynek kidolgozásában is; de tagadhatatlan, hogy mint igazán eredeti költői alkotás, nem igen jöhet számba, ha az eredetiség fogalmát és követelményeit komolyan vesszük — illetve talán (tekintve egy irodalomnak kölcsönhatását) túlhatják. Ez az eredmény nem kedves, hisz egy illúzióktól kell elbúcsúznunk; de az igazság nem sokat törődik érzéseinkkel. Önálló becséből kétségkívül veszít valamit Kármán regénye szerzőnk fejtegetései alapján; de a munka irodalomtörténeti jelentősége megmarad: nem mindennapi tehetség kellett ahhoz, hogy Kármán e művet a maga korában oly nyelven és oly stílusban megírhatta, hogy még ma is élvezettel olvashatjuk. A XVIII. századnak egyetlen prózaműve, mely életben maradt a mai napig és életben fog maradni továbbra is.

K.

A Szerelem ABC-je. Görög dalok. Új-görögből fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Vértessy Dezső. Budapest. 1906. Ára 2 korona. (Franklin-Társulat nyomdája.)

Wagner Vilmos 1878-ban a British Museum kéziratai közt fődözte föl e költeményeket. A következő évben ki is adta a gyűjteményt *A Szerelem ABC-je* czímen. Azóta a középkori görög költészet e sajátosságos termékeinek híre messze elterjedt. Az *Egyetemes Irodalomtörténet* I. kötetében Pecz Vilmos azt írja, hogy «e dalok az összes népnyelvi költészet legkülönösebb és legbecesebb termékei közé tartoznak». Vértessy Dezső, a jónevű fordító, ismertette már e dalokat az *Egyetemes Philologiai Közleményben*, fordítgatta is őket és most tanulmányának kivonata és néhány jegyzet kíséretében közzé teszi a *Szerelem ABC-jét*. A fordítást nem hasonlíthattuk össze az eredetivel, de jól olvashattuk a magyar verseket, éreztük a fordításban is az igazi és sajátosságos költészetet, mely az eredetit átlengi.

Úgy látszik, hogy itt valóban népdalokkal van dolgunk. Csak egyes költeményekben érezhető határozottan a mesterkéltség, a műköltő kísérletező keze, ki népies motívumokat igyekszik variálni. De az ilyen költemény igen kevés. A nagy többséget mégis a drámai közvetlenség, a szerkezetben bizonyos népies szakadozottság jellemzi, melylyel jól megfért az egység felé törekvés.

Sok a töredékes dal, néha úgy látszik, össze nem illő töredékek is kerültek együvé, de az egész gyűjteménynek mégis különös varázsa van. Rhodusi szerelmi daloknak nevezi őket fölfödőzőjök, úgy látszik Rhodus szigetén keletkeztek a XIV. vagy XV. században, midőn a János-lovagrend vitézei uralkodtak a szigeten. Az ó-görög világra csak egyes fordulatok, a mythológiának töredékei emlékeztetnek. A hévnek classikus mérsékletéről itt nincs többé szó. Érzés, phantasia hevesen csaponganak. Kelet színei ragyognak föl, a forró szenvedélyesség összefonódik a keresztényen alázatosság és rajongás érzelmeivel.

Egyes példák hadd ismertessék a messze tájon termett lyrai virágokat:

Hajlós ágú cyprus fáján
Harmincz aranyág,
Széles lapu sűrű lombbal
Édes enyhet ád...
Száll felőle kedves illat,
Hinti harmatát.

Gyönyörű kert! virít benned
 Szép rózsza, de hány...
 Biborpiros édes alma
 Nől az almafán!...
 Ragyogó szép ifjúságod
 Hajlítsd már felém!
 Hadd enyhítsen a hűs harmat
 Árnyékod ölén.

Itt a rhodusi ifjú rajong kedveséért; különös egy másik dal, melyben a leány rajong egy lovagért:

Igazába valójába,
 Sarkantyús vitézem!
 Hogy léptednek a nyomába,
 A merre te még el,
 Nem illatoz a hegytető?
 Nagy csoda az nekem,
 Hogy nem virít a sík mező?
 Nem is, nem is értem. (54. sz.)

Ilyen lyrai sóhajok gyakoriak e gyűjteményben. Néha mintha nagyobb dalok töredékei volnának, de rövidségükben kerek egészet alkotnak, mint pl. a 78. sz.:

Nappal-éjjel nincs nyugalmam...
 Úgy vágyom utána...
 Pedig csak egy csókot adtam
 Biborszín ajkára...

A gyűjtemény egyik legjellemzőbb darabja a 109-ik:

Uram, ki útra kélsz, az Úr és minden szentje óvjon!
 Balzsammal hintett útadon bazsalikom virúljon!
 Fürtid körül virágfüzér piros rózsákból légyen
 S a merre mégysz, a merre lépsz, uralom minden vidéken
 Találj helyettem más leányt, ölelni tárt karokkal...
 S gyakran, ha csókot csókra adsz, tán kél szivedből sóhaj...
 Kérdezni fogja majd a lány, okos leány ha lészen:
 «Téged mi bánt, én kedvesem? mért sóhajtsz olyan mélyen?»
 S felelnék így helyedben én: «Ó kedvesem, mért kérde? »
 De megtudod, ha kérdezed: megvallom én tenéked,
 Szerettem egykor egy leányt... Rhodusba hagytam hátra;
 S most csillagfényes ég alatt holdfényen ül a leányka;
 Sóhajt sóhajra csak sóhajt és egyre sír utánam:
 Dalos madárkám merre szállt én zengő csalogányom?

Kedves madárkám mit csinál? felelt-e már egészen?
 — Uram, könyörgve kérlek én és kérlek egyre szépen
 Mondd el, mi ifju szép valék, rólam jót, szépet szólj te,
 De hogy köztem s közted mi volt, arról ne szólj egy szót se.
 Mi balga, balga voltam én! Kábító szerelemben,
 Gyönyörbe véled osztozám! De oly nagyon szerettem!*

Mint látjuk, a rhodusi Gretchen szíve nem szakadt meg, rajongva áldja csábítóját, a fényes lovagot; bánja, hogy odaadta magát, de nem csak a szerelem emléke, hanem hiúsága is él még lelkében s óvja a kétségbeeséstől.

Szóval érdekes e gyűjtemény nemcsak a népköltészet tanulmányozójának, hanem a nagyobb olvasóközönségnek is. A fordító érdemeit idézeteink eléggé mutatják. Rímei itt-ott jobbak is lehetnének, de hivatottságának s buzgalmának mégis szép példája e kis könyv, melylyel hálára kötelezte az irodalmat.

d.

A cinquecento festészete és szobrászata. (Tekintet nélkül Velenczére). A Népszerű Főiskolán (University Extension) tartott előadásai nyomán írta Berzeviczy Albert. Népszerű Főiskola könyvtára. Budapest, Franklin-Társulat. 1906. Ára kötve 2 korona.

Berzeviczy több év óta foglalkozik Olaszországgal s a közönség mindig szívesen olvasta ily irányú dolgozatait. Írói eljárása abban áll, hogy egy-egy város köré csoportosítja azokat az adatokat, melyek annak műveltség- és művészettörténeti multjára vonatkoznak.

Városról városra haladva, lassanként egy terjedelmes munkát írt Olaszországról, mely a második kiadásban már két kötetre bővült. Ezt újabban *A cinquecento festészete és szobrászata* című kisebb műve követte.

Ebben Berzeviczy az olasz renaissancenak egyik érdekes fejezetét dolgozta föl. Kár, hogy Velenczét kizárta belőle. Ez nem volt szerencsés gondolat tőle, mert a renaissance története túlterjed Toscana vagy Umbria határain. E mellett Berzeviczy az olasz művészeti renaissance-ot Lionardo da Vincivel kezdi. A mi Lionardo előtt van, úgymond, az csak előkészület a renaissancera, a mi azonban Lionardo után következik, már renaissance. Lionardo tehát mintegy átmenetül szolgál a renaissancehoz.

Innen is látszik, hogy Berzeviczy a renaissancera nézve a

régi Burkhardt-féle fölfogást vallja. Burchardt a renaissance-ot az antik művészetek újkori újjászületésének tekintette s az újjászületés helyéül Florenczet jelölte meg.

Ámde az a művészi forrongás, melyet renaissancenak nevezünk, igen korán kezdődik. Középkori nyomokon halad és középkori eszmékből táplálkozik. Némelyek gotikus renaissancenak nevezik, bár kevés benne a gót elem. Inkább csak fejleménye a gót stilusnak. Új eszméje is van: a természethez való visszatérés. Művészetekben, irodalmukban és társadalmi eszméikben az emberek az olasz renaissance előtt és utána is sokszor tértek már vissza a természethez és sokszor fordultak el attól. Volt renaissance az egyiptomi művészetben, a görög szobrászatban, sőt a vázafestészetben is. A világtörténelemben egyáltalán igen sok renaissance van. A XVIII. századi fölvilágosulás is renaissance, csakhogy ez inkább irodalmi, mint művészeti irányú. A cinquecento művészete tehát csak a középkor folytatása újabb természetszemlélet szerint, több eszmével és tökéletesebb technikával. Nem elszigetelt, mert ugyanakkor Franciaországban és Németalföldön is megváltozik a művészet. A festészet és szobrászat mindenütt megszűnik az építészet kiegészítő része lenni, elveszti dekoratív jellegét és önálló életet kezd. Az antik művészet tehát inkább nevelő volt, mint teremtmény, mert nem teremtette, hanem szabályozta a renaissance-ot.

Berzeviczy jól ismeri, nagyon szereti és érdemén fölül csodálja a renaissance-ot. Ámde a mit nagyon szeretünk, azt hajlandók vagyunk elszigetelni s érdemén fölül csodálni. Előttünk fekvő művében igazán eszményi képet fest róla s egy pillanatra mi is beleringatjuk magunkat a szerző álmaiba. Mikor a művet elolvastuk, fölcsúdnunk belőlük, de azzal a jókedvvel és frissességgel, melyet csak legszebb álmaink után szoktunk érezni. Egyúttal azonban a kritikus is ébredni kezd bennünk. Észreveszszük, hogy a szerző nem annyira a cinquecento festészetéről és szobrászatáról nyújtott egységes áttekintést, hanem elmondta a cinquecento néhány szobrászának és festőjének életpályáját és néhány oda vetett vonással jellemezte művészetüket.

A mint *Itáliájában* egy-egy város, itt egy-egy művész köré csoportosította a megismerésökhöz szükséges adatokat és eszméket. Adatait rendesen Burkhardtól és Symondsból meríti. Ezek közül már több elavult s mi alkalmat veszünk magunknak egyet-kettőt megjelölni.

Bevezető soraiban azt írja, hogy az olajfestészet technikáját Jan Van Eyck találta föl. Az olajfestészetet azonban már Van Eyck előtt is ismerték Németalföldön, sőt Franciaországban is. Legutóbb a francia primitívek műveiből 1904-ben rendezett párisi kiállítás igazolta ezt. A francia művészet ugyanis a középkorban németalföldi hatás alatt állt. A francia primitívek közt számos németalföldi eredetű festő van, a kik mind olajban festettek s ebben mind megelőzték Van Eycket.

Lionardo da Vinciről — talán Müller-Walde nyomán — azt írja, hogy híres szobra, mely Sforza Ferenczet lovon ülve ábrázolta, föl volt állítva a milánói Castello terén. E szobor soha sem készült el teljesen s még Lionardo műtermében összetörték a Milanóba betörő francziák. Ez többek közt Philippinél is megvan, a kit Berzeviczy forrásai közt említ.

Eszméi néha tartalmasak, de néha igen általánosak. A mit Andrea del Sartóról mond, azt akármilyen harmadrangú festőről elmondhatta volna. Andrea del Sarto gondosabb művész, mint Raffael. E mellett némelyek Del Sartót nagyobb művésznek is tartják Raffaelnél s ezek közé tartozik Gebhardt is. Ám Berzeviczy jellemzésében Del Sarto művészete teljesen eltörpül a Raffaelé mellett.

Berzeviczy végül kissé sokat ad a külsőségekre és lényegtelen apróságokra. Egy-egy művész anyagi helyzetéről például sokkal többet tud mondani, mint festési módjának lényegéről.

E kifogások leszámításával azonban műve igen gondos, lelkiismeretes munka, melyet a közönség annak idején épen oly tanulsággal hallgatott a Szabad Egyetemen, mint most kötetben összegyűjtve olvashat.

i. m.

Nyílt levél a szerkesztőhöz.

Tóth Béla révén-je.★)

T. Szerkesztő úr! A *M. Ny.* januári számában (16—21. l.) szigorú tudományossággal kimutattam, mikor lehet használni a *révén* kifejezést, mikor nem; kimutattam s példákkal bizonyít-

---

★) Ez a czikk a *Magyar Nyelv*be volt szánva. De minthogy szerkesztője a polemiák ellensége, a szerző hozzánk fordult. Mi szívesen közöljük czikkét s csodálkozunk, hogy a *Magyar Nyelv* szerkesztője

tottam, hogy kivált a hírlapok mennyire visszaélnek vele. Azt hittem jámbor hittel, hogy mikor egy elfajult kifejezésnek hogy s mikép használatát a nyelvszabta korlátok közé szorítom, lesz annyi igazságszeretetet a hírlapokban, hogy (bár főkép nekik szól a leczke), legalább velejét közlik fejtegetésemnek — okulás végett. Csalódtam. A legtöbb hírlap tudomást sem vesz a dologról; a melyik pedig megemlíti, nincs köszönet benne. Így — hogy egyebeket mellőzsek — a *Budapesti Hírlap* megjegyzi ugyan, hogy a *révén* helyes használatát megállapítottam, de hogyan? «*kissé szertelen hérvél (!) és nem nagyon tiszteletreméltó elfogultsággal (!)*». Ez a furcsaság, meg vagyok győződve, Rákosi tudta nélkül csúszott be; meg vagyok arról is, hogy körmére vert érte utólag — mint az egyszeri paraszt mondta — a «tulajdonosnak». Ebből persze nem sokat tanul az olvasó a *révén*-ről, kellvén a hely más fontosabb és érdekesebb dolgok számára. Különben is a *Budapesti Hírlap*nak nyelvi kérdésekben megvan a maga határozott elve, sokszor külön véleménye, melyből nem enged. Például ma is egyre «talpalattnyit» ír, noha czáfolhatatlanul bebizonyítottam, hogy e szó nem ebből van: «talp *alatt*», hanem «talpal» igéből = talpal + at + nyi (a mint van «talpaltányi», tapodtányi»), tehát egy t-vel írandó.

Azonban dícséretes kivétel a *Pesti Hírlap*. Ennek febr. 4-i számában Tóth Béla egész hosszú «eredeti» tárczát szentel a *révén*-nek, melyben (a maga ismert módján) támad engem, az akadémiát, támadja az én «révén»-emet, s helyébe egy újat állit, az ő «révén»-jét. Nem kutatom, hogy miért haragszik T. B. az akadémiára (talán *hálából*, hogy a Nyelvtudományi Bizottság beválasztotta segédtagjai közé), azt se, hogy miért neheztel én rám, a ki mindig szerettem őt (érdemén fölül is); csak azon csodálkozom, miért nem közölte mondanivalóját a *M. Ny.*-ben, a hol az én cikkem megjelent; mért vitte oly közönség elé, mely a *M. Ny.*-et nem igen olvassa, ennélfogva a vitában nem is ítélhet (tán nem is tud ítélni) pártatlanul. Dehogyan csodálkozom! Hisz épen azért írt a *Pesti Hírlap*ba, mert ott ő az úr, s jól tudta, hogy oda nem követem; azért pedig tárczát, mert e műfaj (!) keretébe minden befér: lehet elkalandozni benne, hetet-havat

megtagadja dolgozótársától a védelmet s azt hiszi, hogy a nyelvészeti kérdéseket vita nélkül is tisztába lehet hozni. Nem hiszszük, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaság helyeselje ez eljárást. Szerk.

összeizélni, minél merészebbeket s nagyobbakat mondani (annál jobban tetszik! s T. B. «ismeri publikumát»); ellenben a *M. Ny.*-ben szorosan a tárgyhöz kellett volna magát tartania, a mi bizony kellemetlen, s ha volna is képessége, nincs kedve hozzá.

De nézzük már most közelebből T. B. tárczabéli csevegéseit.

Szememre veti mindenek előtt T. B., hogy én «mindig csak az ujságírók magyarságát kárhoztatom, a Kautz Gyulákét soha.» Ez a vád akkor volna igazságos, ha én különbséget tennék a hirlapírók és a «halhatatlan urak» (T. B. szava) rossz magyarsága között, ha amazokét gyaláznám, emezekét dicsérném. Ezt nem foghatja rám T. B., vagy csak úgy foghatja rám. Hogy ezúttal is mért épen az hirlapokból gyűjtögettem a hibás *révén*-eket, annak természetes okai vannak. A hirlapok teremtik a divatot s terjesztik is, napról-napra termelve; tehát a rossz magyarság is «az ő révükön» harapódzik el legjobban és legkönnyebben. Ujságot mindenki olvas, könyvet kevesen. S miért ne merítettem volna én a bőven buzgó forrásból (kényelmes pipaszó mellett) s miért ettem volna magamat keresztül nagy vaskos köteteken, melyeket akadémikusok írtak, melyek már tárgyuknál fogva sem igen érdekelnek, csak azért, hogy rengeteg időpazarlás után ne találjak tán bennök egy *révén*-t se, se jót, se rosszat? De meg célom is épen az volt, hogy első sorban a hirlapírókra hassak (bolond cél volt, látom), elgondolván, hogy köztük sok a kezdő tollforgató, a ki akar tanulni, míg a megcsontosodott vén bűnösökön már úgyis «elveszett a komló és maláta». Különben nemcsak én, mindenki az ujságokat veszi elő, ha a jó magyarság ellen elkövetett vétségeket keres. Mert talál bennük keresés nélkül is. Lám Arany János *A magyar nyelv gyönyörűségeiben* (Hátra h. I. II. 418.) csupán csak a lapokból szedegeti a stílus csodabogarait. Ki merné bántani érte? A *Nyelvőr* is eleitől fogva állandó rovatot nyitott a hirlapirodalom nyelvének rostálására. Többet mondok: az *ujságíró* Kenedi Géza a *M. Ny.* Rovásában majdnem kivétel nélkül a hirlapok, a napi irodalom fejére «olvassa a levitákat». Hogy hogy T. B. meg nem bélyegzi őt, az *árulót*? Még többet mondok: maga T. B. nem egyszer kikelt egy-egy hírlapi barbarismus ellen. Egyébiránt ha én az ujságokat rovgatom, azt illendő komolysággal s igazságosan teszem; de olvassátok csak, hogy beszél T. B. az akadémiaőről! Legkisebb, hogy Kautz Gyulát suszternak

küldi. Szinte azt akarja elhitetni a közönséggel, hogy, ha valaki akadémikus, eo ipso nem tud írni. Igaz, hogy lehet valaki nagy tudós és gyenge stilista egyszersmind; az is igaz, hogy egy kis tudatlanság és ujságírás szépen megférhetnek egymással; de legigazabb, hogy tudományos kérdéseket csak sine ira et studio lehet tárgyalni; tehát annak nem, a ki animositásában nem lát egyebet a — szálkánál.

Térjünk már arra, a mi T. B.-t «ezúttal felszólalásra készítette». Azt mondja, hogy nekem a *révén* dolgában «nincs igazam»; hogy «*képtelen* dolgokat hirdetek a *révén* használatáról», hogy «*kaptát faragtam*», aztán erre a kaptára akarom húzni a *révén* kifejezésnek minden dolgát; hogy «*gyártott példakkal bizonyítok*»; hogy «a kapta kedvéért *helyzeteket alkotok*», hogy velök bizonyítsak, stb. Súlyos vádak ezek, uram, Tóth Béla uram, sőt csúnya vádak! Megérdemelné ön, hogy oly valamire szaladjon a tollam, a mit magam is megbánnék. De megbocsátom ezt az ön — fiatalságának; megbocsátom, mert hisz ön tárczát ír, melynek nincs más czélja, mint mulattatni. Az olvasónak imponál a vakmerő állítás, s nem törődik az igazsággal. Az eszébe se ötlik, hogy ezeket a merész vádakokat be is kellene bizonyítani; be azt, hogy a nép *nem* úgy, vagy *nem csak* úgy használja a *révén*-t, a mint én előadom; hogy az a kapta *nincs meg*, csak én faragtam; hogy példáimat valósággal *úgy gyártottam* — egyszóval: engem meg kellene czáfolni. No de kit érdekelne ez? Ki gondol arra, hogy ezt T. B. ha akarná, se tehetné, azon egyszerű oknál fogva, hogy nem ismeri eléggé a nép nyelvét.

Nagyon csalódnék mégis, a ki azt hinné, hogy T. B. csak tagadni tud. Az én theoriámat meg- és elveti; de ha ront, épít is. Neki is van egy theoriája a *révén*-ről. Az enyém és az övé közt az a csekély különbség, hogy én magából a nyelvből, a nyelvszokásból fejtem ki s inductive állapítom meg a magamét: ő (bár nem akar) «*déliabós meséket kohol*»; állít valamit, holott — saját szavaként — «nincs semmi bizonyága arra, a mit mondani akar». Elve, hogy — mint szintén maga mondja — «az ilyen metaphorával, mint *révén*, mindig csak a *maga logikája szerint él kiki*; tehát ez a dolog nem is annyira nyelvérzék, mint az *okosság*, az *izlés*, a *tapintat* kérdése». Ily abszurdításra a neologia legvadabb vitézei sem vetemedtek soha. Hirdették ugyan, hogy az író úr a nyelven, de gyakorlatban, esetenként,

nyelvbeli analogiákkal igyekeztek, jól-rosszúl, igazolni eljárásukat. A mi már most T. B. *révén*-jét illeti, szerinte az «mindíg valami közvetettséget fejez ki, de nem ép rejtett, titkos, alattomos, fortélyos, tilos, bűnös dolgot, mint Lehr Albert állítja». Azt, a mi ebben helyes az én fejtegetésemből veszi T. B.; a mi nem helyes, az az én fejtegetésem elcsavarása, szavaimnak csonka közlése. Nem mondom én azt, (példáim is bizonyítják) hogy *mindíg* rejtett, titkos stb. dolgot fejez ki a *révén*, hanem azt, hogy «*majd mindíg*» (I. cikkemet). Az sem igaz, hogy én a *révén*-nek mind oly használatát rosszszallom és üldözöm, a mely nem illik az én kaptámra, jobban mondva, eltér a népi használattól. Hisz én engedek, elnézek, szemet húnyok, alkuszom, s oly *révén*-t nem ítélek el, a mely nincs ugyan meg a népnyelvben, de nem is ellenkezik vele. Csak a *révén*-nel való *visszaélést* nem helyeslem, csak azt a boldond divatot rovom meg, mely nem ismeri a *révén* tulajdonképeni jelentését és szerepét, minduntalan szájára és tollára veszi s lelkiismeret nélkül rontja a nyelvet. De beszéljen egy pár idézet cikkemből. «Itt a törvényes határ, melyen átlépni az irodalomnak s a köznyelvnek nem tanácsos. *Nem mondom éppen a bibliával, hogy 'ennek felette valami esik a gonosztól vagyon'*, de ha nem akarunk tág kaput tárni a solœicismusnak, korlátok közé kell szorítani a *révén* szabados, rendetlen, szeszélyes használatát, még pedig a népnyelv igaz útmutatása szerint» (18. l.). Továbbá: «Épen ez az, a hol az irodalmi és köznyelvi használat túlcsapott a népnyelvi mintákon. *De sietek megjegyezni, hogy ez a határbővítés nem oly tetemes kár, hogy ottan-ottan el ne lehetne nyögni . . . a nyelv lelke nem vész meg vele*». (19. l.) «Már most csak az van hátra, hogy felsoroljunk oly eseteket, melyekben a *révén* a népnyelvi használaton túl is megengedhető, elnézhető, mert nem árt.» (u. o.) «Ez még félig-meddig a népnyelv alapján áll, s csupán továbbfejlesztés, melynek útját állani nincs ok. Nem kárhoztatom tehát azt az úri asszonyt, a ki stb.» (u. o.) Igaz-e hát, hogy én a magamfaragta «kaptára akarom húzni a *révén* kifejezésnek minden dolgát», a mint T. B. állítja? S erről ő egy szót sem szól. Igenis, én megengedem a *révén*-nek jogos és okos terjeszkedését, s csak akkor kiáltok megálljt, ha az — cikkem szavait idézve — «*kétségtelen sérelme a syntaxisnak, . . . ha egyéb határozók, névutók vagy ragok funkcióját bitorolja*» (20. l.). Ezt se tartja érdemes-

nek megemlíteni T. B. Persze, mindez megzavarta volna a tárcza szép harmóniáját, s hatását gyengítette volna.

Venio nunc . . . T. B. ledöntvén az én elméletemet s felállítván a magáét, hátat fordít a «bohó beszélgetésnek» (ő mondja) s «okosabbnak» tartja elővenni egynéhány példámát, «mellyel az ujságírók bolond divatját ki akarom czégérezni». Én cikkem végén *húsz* példát közlök olyat, melyben a *révén* hibásan van használva; ezek közül kiválaszt *hármat* s erősen vitatja, hogy bennök a *révén* nemhogy hiba volna, de éppen az kell. Lássuk csak, sikerül-e ez neki s beválik-e az ő *révén*-magyarázata és felfogása egyes esetekre alkalmazva?

1. «Legalább egy milliója van a *felesége révén*».

Én ezt erre javítom: a felesége *után*, azaz, a felesége hoztából, jóvoltából, kegyelméből. Igaz, hogy a felesége *által* milliomos ő kelme, tehát a *révén* bűne itt csak az, hogy «a nyelvben meglévő, kész, szokott szerkezetek és vonzatok rovására» van. Bitorló. De T. B.-nak nem tetszik, hogy a feleség *hozománya* legyen a millió. Ő jobban tudja, mint Szöllősi, a kinek a *Buda-pesti Hírlap*ba írt rajzából világos a mondott értelem; neki a milliót úgy *szerezte* az asszony, vagy mint «primadonna», vagy hogy «aranybányát fedezett föl», vagy más valahogy. Tehát *révén* kell oda, mert ez a kép fejezi ki «a lehető módok sokaságát»! Ám legyen ily csodaszor a *révén*. De nem veszi észre T. B., hogy önnön maga ellen argumentál? Hisz én éppen azért hibáztatom itt a *révén*-t, mert homályt okoz, mert bizonytalanságban hagy, mert mindent, tehát semmit se fejez ki, mert nem azt mondja, a mit az író mondani akar, t. i., hogy X. úr *milliomos* feleséget vett el. Jól mondja Szamosfalvi: «Ha valaki nem tudja, milyen ragot vagy névutót használjon, akkor a *révén*-nel segít magán» (16. l.). Szöllősi se tudta hamarjában, azért rántotta elő a «mindenre kapható» *révén*-t s homályosan fejezte ki azt, a mit világosan kifejezhetett volna *után*-nal. Mert hogy ez a névutó nem éppen «öröklés»-t jelent, tudja, a ki tud magyarul. Édes Gergely is tudott, azért «iramatozza» ezt: «Serdi! nagy a jószág, melyet *feleséged után* bírsz» (86. l.) = melyet feleségeddel kaptál. Az öröklést inkább a *ról* vagy *től* rag fejezi ki. Például «Édes jó anyjáról ez a birtok áll» (Arany: *Az első lopás*). [V. ö. az *után*-ra nézve: «Két keze *után* él». «Mégél *utánok* két árendás zsidó» (Czuczor). «Isten *után* van neköm két kús fiú gyemeköm» (*Vadrózsák* 16. l.)].

2. «A tüzet reggel vették észre a járókelők a templomból kitóduló füst révén».

Itt is rossz a *révén*, mert valamiről vesz észre a magyar ember valamit, tehát a füstről a tüzet. T. B. megengedi, hogy így is jól van; de csak akkor van jól, «ha csakugyan a füstről vették észre, hogy a templomban tűz van, vagyis legott felérték észszel az ok és okozat összefüggését. De ha eszök előbb kerülő úton járt s még tanakodtak egy darabig: vajon miféle füst lehet az: tömjénfüst? pipafüst? harangozó gyerekek játéka? akkor a *révén* kell ide. S csakis az a helyes, mert az *elmélkedés lassúságát festi.*» Bocsásson meg T. B., nehéz komolyan venni ezt a — tréfát. Azt hiszem, nincs olyan járókelő, a ki, ha látja, hogy tódul a füst a templomból, előbb okoskodjék, hogy miféle tűz lehet az? hanem vagy tovább megy közönyösen, vagy hírt ad a sarki rendőrnek: «Biztos úr, tűz van a templomban», de nem mondja: «Biztos úr, vagy tömjénfüst vagy pipafüst tódul a templomból». Az ilyen philosopháló járókelőt bizonyosan bekísérné a biztos úr, hogy ne járjon-keljen s ne tehessen kárt magában vagy másban. De akármerre kóvályog is a járókelők esze, az csak szent való, hogy észrevették a tüzet s hogy a füst-ről vették észre, nem a füst révén. Ez ellen nem volna éppen kifogásom: «A járókelők révén tudta meg az utczai rendőr, hogy tűz van a templomban». Lám, mire visz a *révén* furcsa theoriája! T. B. szerint (hogy ad absurdum vigyem a dolgot), nem volna helyes így mondani: «A főispán a Dunába ölte magát», akkor, ha előbb tanakodott egy darabig: marólúgot igyék-e? főbe durrantsa-e? felkösse-e magát? — hanem így: «X. főispán a Duna révén ölte meg magát».

3. «A dallam török melódia. A *szöveg révén*, melyet a magyar bakák faragtak, máig is az a mese járja stb.».

Ezt is kijavítom erre: «a *szöveg szerint*». Mert azt vájtam ki az összefüggésből, hogy a bakák a meglévő dallamra magyar verset csináltak s ez a vers (a *szöveg*) azt adja tudtunkra, hogy él egy bizonyos mese. Tehát nem a vers, a *szöveg* adott lételt a mesének, nem a *szövegből* keletkezett a mese, hanem a *szöveg* említi a mesét, azért is a *szöveg szerint* a helyes, nem pedig «a *szöveg révén*». Mondhatom-e például «A *Szigeti Veszedelem révén* Szolimán Zrinyi keze által esett el»? Nem így kell-e: «a Sz. V. szerint»? Lehetséges, hogy rosszul értettem azt a helyet, de annak is nem én vagyok az oka, hanem a nyava-

lyás révén, melyet így is, úgy is lehet érteni. Én csak világossá akartam tenni, a mi homályos. Itt is bizony hiába apostrofálja T. B. «Jézusnak szent lelkét».

Ime, így védelmezi meg T. B. ezt a 3 révén-t! Hogy a többi 17-ről, melyeket hibáztattam s corrigáltam, mi a véleménye, nem tudom, ámbár kimondja, hogy «sok helyeset is állítok».

Azt nem keresem, hogy T. B. egész támadásában mennyi a jóhiszeműség és a jóindulat, okoskodásában a komoly meggyőződés. Csak azt tartom szükségesnek még kinyilatkoztatni, hogy nyelvi kérdésekhez hozzászólni ép oly könnyű, mint politizálni. De kész ítélettel a legcsekélyebbhez is nehezebb, mint az üldögélő Deák Ferenczet — felálltatni. Nem elég oda az «izlés», «tapintat», «logika» — oda studium és tudás kell.

Azt várja és várhatja T. B., hogy én őt «tárczája révén» «összezúgom», «szerteszagगतom», «felkoncsolom». Ha tenném is, «tárczájáért» tenném, de minek? Megtette azt a nyelvész T. B.-val T. B. a nyelvész. A másik T. B.-t pedig a világért se bántanám. Oly eredeti jelensége az a magyar irodalomnak, a kire valósággal szükség van. Én kiváltkép (s ez természetes) jó stílusáért kedvelem s csak azon nem fogy el csodám, hogy' tud ő, a ki oly jól ír, azok mellett kardoskodni, a kik rosszul írnak. Kedvelem azért is (ez már gyöngeség tőlem), mert annak a fia, a kinek költészetében ifjú korom óta sokat gyönyörködtem.

Február 20.

Szíves üdvözléttel

Lehr Albert.

Új magyar könyvek.

Farkas Béla. Vándorútra. Pekár Gyula előszavával. Budapest, 1905. Lampel R. (8-r. 124 l.) 2 K.

Győry Elemér. A borkezelésről. (Falusi könyvtár 14. sz.) Budapest, 1906. Franklin-t. (8-r. 101 l.) 1 K.

Kemechey Jenő. A kis király. Történeti regény. Budapest, 1906. Singer és Wolfner. (8 r. 146 l.) 1 K 60 f.

Könyvtár, olesó. — Szerkeszti Gyulai Pál. Budapest, 1906. Franklin-T. (16 r.)

1405—1407. szám. *Vörösmarty Mihály.* Lyrai és vegyes költeményei. 1821—1855. (391 l.) 60 f.

1408—1410. « *Berczik Árpád.* Az udvari tanácsos. Vígjáték, 3 felv. (103 l.) 60 f.

Krüger Aladár dr. A régensség a magyar közjogban. Nagyvárad, 1905. Sebő I. (8 r. 67 l.) 1 K.

Mikszáth Kálmán. Páva a varjúval. (Vidám könyvek.) Budapest, 1905. Singer és Wolfner. (8 r. 262 l.) 3 K 50 f.

Molnár Gyula. Bayard lovag. Színmű, 3. felv. (Fővárosi színházak műsora. 207., 208. szám.) Budapest, 1905. Lampel R. (8 r. 72 l.) 60 f.

A Munkás-betegsegélyzési törvény módosítása.

I. kötet. Hazai anyag három részben. I. rész: Joganyag. II. r.: Kivánságok és javaslatok. III. rész: Statistika.

II. „ Külföldi anyag. Budapest, 1905. Athenæum. (8 r. 756, 554 l.) 8 K.

Műveltség könyvtára, A. — Az ember testi és lelki élete, egyéni és faji sajátosságai. Szakférfiak közreműködésével szerkesztik Alexander Bernát és Lenhossék Mihály. Budapest, 1905. Athenæum. (8 r. 781 l.) 24 K.

Művészetek története, A. — A legrégibb időkől a XIX. század végéig. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. minster megbízásából szerkeszti Beöthy Zsolt. I. kötet. Ó-kor. Írták Sebestyén Gyula, Mahler Ede, Láng Nándor, Zsámboki Gyula, Kuzsinszky Bálint. Budapest. 1905. Lampel R. (4 r. XII., 556 l.) 16 K.

Nádas László dr. A kártellek és trust-ök kérdése. A m. t. Akadémia által kitüntetett pályamunka. Budapest, 1906. Grill. (8 r. XV., 464 l.) 8 K.

Nagy Endre. A Geödhye. (Vidám Könyvek.) Budapest, 1905. Singer és Wolfner. (8 r. 267 l.) 3 K 50 f.

Nagy Ernő. Magyarország közjoga. (Államjog.) Ötödik átdolgozott kiadás. Budapest, 1905. Athenæum. (8 r. XII., 472 l.) 9 K.

Oszipov Andrej. A varég. Regény. Orosz eredetiből fordította Ambrozovics Dezső. Budapest, 1906. Franklin-t. (8 r. 239 l.) 2 K 40 f.

Pósa Lajos munkái. Budapest. 1905. Singer és Wolfner. (8 r.) A három kötet 13 K 50 f.

I—II. kötet. Mesék. 1., 2. kötet. (287, 300 l.)

III. „ Apró történetek, életképek. (277. l.)

Raffay Ferencz dr. Osztrák magánjog. I. füzet. Kézirat gyanánt. Eperjes, 1906. Sziklai A. (8 r. 193 l.) 6 K.

MODERN DIPLOMATIA.

A bécsi congressus és a berlini szerződés ideje óta nem játszott a diplomacia olyan kiváló szerepet Európában, mint most. Az orosz-japán háborút befejező diplomatiái tárgyalások, a németellenes angol-francia barátkozás és nemzetközi egyezség (entente), majd az algesirasi tárgyalás régen nem tapasztalt actualitást adtak a külügyi szolgálatnak. Azt lehet mondani, hogy a művelt világ figyelme csaknem kizárólag a diplomacia dolgai felé fordult. Az angol, német, francia és amerikai napi és tudományos sajtó a külügyi dolgok tárgyalásával van tele.

A figyelmes szemlélő igen nagy változásokat talál a művelt népek nemzetközi szolgálatában. És nem érdektelen vonása az új fejleményeknek, hogy Amerika, melyet a Monroe-doctrina máig teljesen távol tartott az európai hatalmak dolgaitól, elvállalta a békés közvetítő szerepét az orosz-japán békekötésnél és hasonló szerepre vállalkozott Algésirasban. Új, vérfrissítő eszmék és befolyások keverednek az európai diplomacia hagyományoktól merev, tehát sok tekintetben avúlt eszmekörébe. A világ nemzetközi dolgait, egyhangú elismerés szerint, Anglia, Franciaország és a német birodalom külügyi hivatalai vezetik. Most közéjük állott negyediknek a washingtoni. És a mint valaha az első újvilági diplomata, Franklin Benjámín, nagyot fordított a selyemharisnyás, hajporos udvaroncoktól intézett nemzetközi szolgálatban, úgy most a Fehér Ház képviselői számos új nyomra terelték az európai nemzetközi hatalmi törekvéseket.

Az európai modern hatalmak diplomatiája, bár az államfők ünnepélyes alkalmakkor tett nyilatkozatai mindig a békére való törekvéseket hangsúlyozzák s bár az európai

államfők vetekednek «a béke fentartója és őre» megtisztelő czímeért, rendszerint aggressiv. A hatalmi — most általában közgazdasági — sphaerák fentartása és kiterjesztése a főgondja és becsvágya. Semmi befolyással sincs ez állítás igaz voltára az a körülmény, hogy a hatalmi versengés színhelye már első sorban nem Európa, hanem a távolabb eső, nem európai értelemben civilizált területek. Ez a hatalmi versengés egy újabb nagy hatalmat teremtetett és újabb versenytársat: Japánt, a mely Európából szerezte tudományát. Az összes hatalmak között egyedül az eszaka-amerikai Egyesült-Államok diplomatiája képviseli azt a tényezőt, a mely semmit sem törődik a hódítással, befolyásának ágyúkkal való támogatásával, a mely a humanismus elveit tartja szem előtt és a nemzetek békés fejlődésének eszményeivel van tele.

Nem kis meglepetéssel hallotta e sorok írója az amerikai sajtószövetség volt elnökétől, Davis Hayne úrtól, hogy a külügyi politikának ma csak az a célja lehet, hogy egyezményileg biztosítsa a meglevő országok integritását és az emberek békés úton, a nemzeti intézményekhez való alkalmazkodás útján keressék boldogulásukat a távoli, nem modern civilisatiójú népek között, nem pedig hódító hadseregekkel előttök vagy a nyomukban. Ez gyakorlati módja lenne a világbéke megvalósításának. Amerika közvéleménye és vezető államférfiai tele vannak ezzel az eszmével. És most már nemcsak Amerika területén érvényesítik, hanem áthozzák az európai hatalmak egymás között való tárgyalásaiba is.

A washingtoni törvényhozás legelőkelőbb tagjai, közöttök Lodge senator, a senatus vezére és Longworth, az elnök veje, az amerikai diplomatia, de különösen a consuli szolgálat javításán fáradoznak. Egyrészt a képesítés szabályozásával, másrészt a külügyi szolgálatnak a politikai pártkötelékből való kiemelésével, mely, ha az elnökválasztásnál más párt győzött, a diplomatiában is igen sok, dologilag nem indokolt személycserére vezetett. Kétségtelen, hogy az amerikai diplomatia fejlődése csak erősíteni fogja az új világ befolyását az európai diplomatia belső eszmekörének alakulására.

A modern demokratikus fejlődés komoly tudást, erős

irodai munkálkodást honosított meg Anglia, Franciaország és Németország külügyi szolgálatában. Elöl jártak ebben a fejlődésben Amerika szürkeruhás, czímtelen diplomatái, a kiknek idejét és figyelmét soha sem kötötték le udvari ceremóniák, cselszövények és a szorosan vett nemzeti érdekektől távolabb eső hasonló dolgok. Négy nagy férfiú erős munkája vezette a modern diplomacia fejlődését. Angliában Lansdowne, Franciaországban Delcassé, Németországban Bülow, Amerikában Hay államtitkár. A ki, idegenül, akár-melyik országba vetődött s hosszabban ott élve, érintkezésbe jutott a hivatalos és társadalmi élet jellemző nyilvánulásai-val, e férfiak hatását meg kellett éreznie. Az ő munkájok eredménye, hogy ma a diplomacia van elöl a nemzetek érdeklődésében, nemcsak mint egyszerű végrehajtója a nemzeti érdekeknek és kívánságoknak, hanem sok részben mint irányítója is. És munkájok főérdeme abban van, hogy irányító szerepök a legteljesebb összhangzásban van nemzetök belső érzésével, öntudatával, törekvéseivel. Közvetlen, semmitől sem befolyásolt terméke a nemzeti életnek.

Ennél nagyobb és fontosabb változás régen nem esett az emberiség politikai fejlődésében. Megérdemli minden művelt ember figyelmét.

A nevezett férfiak közül már csak egy van hivatalban: herczeg Bülow. Delcassé és Lansdowne politikai változás miatt hagyta el székét, Hay államtitkár meghalt a múlt nyáron. Hivataluk és működésök ismertetése a legérthetőbben jellemzi a modern diplomacia legutóbbi fejlődését. Mellesleg, hogy ki és micsoda ember az utódjuk. Több mint egy évtized kellett ahhoz, míg Magyarország-Ausztria legnagyobb modern diplomatájának, gróf Andrássy Gyulának szelleme megszűnt hatni a bécsi külügy-ministeriumban. A nevezett férfiak munkáját sem lehet egyhamar semlegesíteni s alapja és irányítója lesz a nemzetközi szolgálat legfontosabb működő tényezőinek.

I.

Az angol külügyministerium szervezete és hatásköre, mint minden régebbi eredetű angol hivatal, nem mutat se rendezettséget, se olyan rendszeres harmoniát, mint a

minőt a német elmélet követel a köz-szervezetektől. Például India egészen az indiai ministeriumé. China, Persia és Siamra való befolyás a külügyministeriumé. Ceylon és Hongkong dolgát a gyarmatügyi hivatal végzi, míg Afrika és még egy csomó veres folt a földgömbön a külügyi hivatal hatáskörébe tartozik.

E hivatal első vezetője Fox Jakab Károly volt. Azóta nagyot fejlődött a hivatal s bár ósdi formák nyúgében, mégis modern munkát végez. Lansdowne marquis és hivatalnokai sokszor késő éjtszaka is dolgoztak. Még az angolok erős vasárnap-tartása sem szakítja meg az angol külügyi hivatal munkáját.

A miniszternek öt fősegédje (Assistant Secretary) van és egy állandó államtitkárja, a ki a tulajdonképeni irodafőnök s viseli a közzolgálati felelősséget a tisztviselők pontos és megfelelő munkálkodásáért. A hivatal dolgait ő ismeri apróra s azért gyakran ő jár el fontos küldetésekben, sok felette álló nagykövet mellőzésével. (Így járt el lord Pauncefoote Amerikában és lord Currie Konstantinápolyban.) Egyik államtitkár abban a Házban képviseli a hivatalt, a melynek a miniszter nem tagja, tehát hol a lordok házában, hol a képviselőházban. Nem szükséges, hogy előbb külügyi szolgálatban lett legyen. A többi három államtitkár egy-egy osztálynak a főnöke.

A ministeriumnak tíz osztálya van. Öt egészen politikai s Kelet-, Nyugat-Európa, Ázsia, Afrika és Amerika diplomatiai dolgát intézi. A könyvtári és a nemzetközi tárgyalások osztálya részben politikai; a pénzügyi, a consuli és a kereskedelmi osztály teljesen nem-politikai. A tisztviselői karnak két osztálya van. A politikai vagy diplomatiai tisztviselők és a második osztály. Az első osztály tisztviselőit nagy gonddal válogatják s erősen szükséges a bejutáshoz az előkelő születés és a miniszter személyes pártfogása. Négyen közülök felváltva éjjel is hivataloskodnak, a postát bontva és a számjelzett táviratokat fejte, úgy hogy a külügyministerium soha sincs bezárva. A második osztályú tisztviselők a közönséges köztisztviselőkből neveztetnek ki s nem esnek olyan gondos vizsgálat alá, mint az első osztályuak. Munkájok: az átlagos routinet igénylő nem bizalmas munkák elvégzése. Minden posta az osztályfőnökök kezéhez

jön, a kik a signalást és a registrálást eszközlik. A beadványok hátára írják rövid megjegyzéseiket, ha fontos dologról van szó. Az ilyen jegyzetekkel ellátott beadványok a király elé kerülnek. Ez csak udvariassági tény ugyan, de nagy befolyást ad a királynak a nemzetközi dolgokban. Persze az elintézés előtt az érdekelt ministerek mind hozzászólnak a dolgokhoz, sőt gyakran a külföldi diplomatiái képviselők is. A világbirodalom egyes részeinek sokszor ellentétes érdekeit lehetőleg kimélni kell.

A külügyi hivatalnokok között erős a kasztszellem. Különbeknek tartják magokat a többi halandóknál. De viszont a diplomaták meg őket nézik le. Ha egy hivatalnok időlegesen diplomatiái rangra is jut, társadalmilag csak kegyképen ismerik el a diplomaták.

Lansdowne marquis anyja francia nő. Mig Salisbury lord kétségbeejtőleg beszélt a francia nyelvet, utóda perfect francia s több nyelvet jól beszél. Ez is kiemelte az angol átlagos emberek sorából, a kik tudvalevőleg nem is akarnak, nem is tudnak csak anyanyelvükön beszélni. Fő tulajdonsága: a nyílt, nyájas és előzékeny finom modor, a mely nagy tanultságot és sok tapasztalatot takar. Mint India egykori alkirálya és Kanada kormányzója, mint volt hadügy-minister, páratlanul álló gyakorlati előkészülettel jutott a külügyministeri székbe. A hadügyi tárczát a búr háború elején vette át, a mikor kitünt Anglia kétségbeejtő készületlensége és hibás értesültsége a boerok erejéről. Mindent nem tudott jóvá tenni, de sokat helyrehozott. A háború után a főparancsnokkal, lord Wolseleyvel szemben keserű szilárdsággal állotta meg helyét a hadsereg reformjának kérdésében. A külügyi tárczát lord Salisbury kivénülése miatt vette át, a ki eleinte tanácsadója is volt. Az angol külügyministerium két könyvei fontos események a diplomatiában. Salisbury mestere volt a tollnak s páratlan a maga jellemző, maró sarkazmusában. Lansdowne is csodálatos szépen írta jelentéseit, bár hidegen, gondos és mérsékelt formában s világosan megjelöli a követendő utat s a kormányra háramló felelősséget. Ugyanilyen volt modora a külföldi diplomatákkal szemben is a heti fogadásoknál, a kik nem győzték eléggé dicsérni tapintatos, nyájas és lekötelező modorát.

Ezek a tulajdonságok sablonszerű kellékei a diplomatáknak. Mégis Lansdowne minden volt inkább, mint sablonszerű diplomata. Külső megjelenésében gondosan előkelő, mint a legtöbb angol nagy úr, udvarias és finom, mint egy elsőrangú párisi gavallér. De belsejében komoly tudós és nemzetéért melegen érző hazafi.

Egyáltalán nem könnyű dolog egy olyan világbirodalom szétfutó érdekeit védeni és fejleszteni, mint Anglia. De különösen egy olyan inkább szerencsétlen, mint sikeres háború után, mint a boer háború volt. Lansdowne két nagy dolgot végzett ebben a nehéz helyzetben. Megkötötte az első angol-japán egyezményt, a mely lehetővé tette, hogy Japán legyőzze Anglia legerősebb ázsiai versenytársát, Oroszországot. Megkötötte a második angol-japán egyezményt, a mely Anglia érdekeinek a legnagyobb ázsiai hatalom védelmét szerezte meg s közvetve, Oroszország bevonásával a barátságos egyezménybe, lehetetlenné tette ez utóbbira nézve az Ázsiában való fegyveres előretörést és minden számba vehető sereg tartását. A francia-angol egyezmény létesítésével két hatalom százados ellenséges és féltékeny magatartásának vetett véget, de egyúttal a mind fenyegetőbbé váló német terjeszkedésnek is.

Alig lehetne elvitatni, hogy ebben a legutolsó nagy munkában sok része volt a Lansdowne anyai részről kapott francia vérének. Az ilyen munkához nem elég az érdekek, a hasznok tárgyilagos kifejtése. Melegség, a meggyőződést cselekvésre váltó indulatok fölkeltése kell hozzá. Melyik angol államférfiú tudott volna ilyen erővel hatni a francia kormányra, a ki a hagyományos francia-gyűlöletben, vagy inkább kicsinylő francia lenézésben növekedett fel? Az eszmét sugalhatták érdekek, a kivitelhez a francziákkal bánni és beszélni tudó ember kellett, hiszen a dolog magokat a kormányon levő öregebb, sablonosabb államférfiakat is meglepte. Az új francia miniszerelnök mintha megijedt volna, hogy a közvélemény felzúdul Delcassé ellen. Sietett föláldozni Delcassét, hogy az egyezmény épségben maradjon. De a közvélemény nem zúdult föl, sőt melegen fogadta a százados ellenséggel való szövetséget. E sorok írója Londonban volt az egyezmény nyilvánosságra hozatalakor. Közötte a francia embereket, a párisi községi tanácsokat ünneplő

tömegeknek, közötté azoknak, a kik egyidejűleg Nelsont, a trafalgari csata százados évfordulóját, a francziákra nézve kínos történelmi emléket ünnepelték. Soha melegebben érző, lelkesebb tömeget nem látott s tanúja volt egy színházban, a mint egy francia csoport együtt ünnepelt az angol közönséggel.

Egészen bizonyos, hogy az angol-francia entente eszméje és kivitele a Lansdowneé volt. És az is kétségtelen, hogy ez a nemzetközi egyezmény újabb alapokra fekteti az európai diplomatiát. Látnuk, hogy a hármass szövetség már is elvesztette a vezető szerepet s Olaszország ma közelebb van az angol-francia kettős, mint a régi hármass szövetséghez.

II.

A francia külügyministerium palotája, a Quai d'Orsayn fényesen bútorozott palota, egyformán hivatva nagy politikai és társadalmi szereplésre. Fogadó termei pompásak, bútorait egykor francia uralkodók családtagjai használták.

Delcassénak első dolga az volt, hogy az autuni hercegpüspökről maradt írásztalt, mely átszolgált a directoriumot, a consulátust, a császárságot és a restauratiót, fölcserélte egy modern íróasztallal. A cserének nem sok értelme volt, mert a francia hagyományok szerint ennek az íróasztalnak mindig tisztának kell lenni, akár mennyi is a ministerium dolga. Azonkívül Delcassé otthon dolgozott. De kétségtelenül modernebbé lett az a terem, melynek történelmi emlékei miatt Guizot — mint maga mondta — mindig majdnem félve és reszketve lépett bele. *)

A francia külügyminister munkáját a hagyományok a következőképen szabályozzák:

Reggel elolvassa a külföldi követek táviratait; azután válaszol a fontosabb levelekre; majd a nevezetesebb külföldi lapokat futja át a hivatalnokok által készített kivonatokból. A *Times*t mindig közvetetlenül nézi meg. Kétszer hetenként a ministertanácsba megy. A délutánokat hivata-

---

*) *M. Delcassé and Rouvier*, by William G. Fitz-Gerald. *The World's Work*. 1906. Február.

los fogadások és a parlamenti ülések foglalják el. Öt óra-kor aláír. Ez a munka néha hét óráig tart. Az érdemlege-sebb munka ezután kezdődik s rendszerint késő éjjelig foly.

Delcassé 1898-ban jutott be a Quai d'Orsay-palotába és ellenére a francia gyakorlatnak, mely 1870 óta csak nyolcz hónapi átlagos szolgálati időt adott a francia minis-tereknek, egy csomó kabinet tagjaként, nyolcz évig vezette Franciaország külügyeit.

Mint hirlapíró került bele a politikába és a ministeri székbe. Kevésbé imponáló alak nem volt talán minister, mint ez a kis termetű, esetlen öltözködésű, hanyag külsejű ember. De még ellenségei is elismerték tudását, éleslátá-sát, széles látkörét. Loubet a legerősebben e kis emberben bízott. Collegái nem szerették és alig beszélt velők másként, mint hivatalosan.

A külföldi diplomaták gúnyosan beszélgettek Delcassé esetlen viselkedéséről a hivatalos fogadásokon. De ez egy cseppet sem akadályozta meg Delcassét nagy dolgok ke-resztülvitelében. Kiszorította Franciaországból az anarchis-tákat; visszaszorította Oroszországot az észak-tengeri kér-désben; megőrizte Franciaország prestige-ét a Fashoda-ügyben s vezető szerepet játszott öt év előtt a chinai kér-dés megoldásában.

Népszerű sohasem volt hazájában. Az angol-francia entente létrehozatala a népszerűséget is meghozta. Delcassé megértette nemzetének nemcsak érdekét, de az érdekek védel-mének kívánt módját is. A francziák most pártkülönbség nélkül sajnálják távozását. Még ellenségei is ünneplik most, hogy általában a német császár befolyásának tulajdonítják elbocsátását.

Lemondása előtt még előtárta collegáinak, hogy mi-csoda oktan dolog Japán bosszantása az orosz hajók tit-kos segítségével s felhívta figyelmöket arra, hogy Francia-országnak gondolni kell Indo-China védelmére, másként ez a gyarmat a mikádó kezére kerül.

A mint láttuk az algesirasi tárgyalások folyásából Rou-vier a Delcassé politikáját követi. Delcassé politikája, épen úgy, mint a Lansdowneé sokkal erősebben gyökerезik a nemzet közvéleményében, semhogy utódja fordíthatna rajta. A francia közvélemény elsőrangú tényezői most erősen

sajnálkoznak azon, hogy ilyen fontos pillanatokban a legalkalmasabb ember elment a Quai d'orsay-i palotából. Delcassé úr pedig, a Boulevard Clichy-n levő kis házában, félrevonúlva az egyszerű polgár életét éli. Fölös szobáit tanulók bérlik, a kik esténként gyakran látják nevezetes házigazdájokat, a mint feleségével összeülve kis vagyonuk dolgát intézi.

III.

Bülow herczeg nemrégiben még egyszerű von Bülow, nem járt úgy, mint két előbb tárgyalt collegája. Benne ül cancellári székében és élvezi császárának különös bizalmát s a német-ségnek újabb imperialistikus érzéseiből fakadó ünneplését.

Hivatali pályája páratlan sikereket mutat föl s a legnagyobb akadályokat győzte le. Mint szegény falusi nemes fia, a francia-porosz háború kitörésekor ott hagyta az egyetemet és katonának állott. Elnyerte a tiszti rangot, de csakhamar polgári hivatalba lépett. Huszonhat éves korában — harmincz évvel ezelőtt a diplomatiánál keresett alkalmazást. Szolgált Rómában, Párisban, Szent-Péterváron, majd követ lett Bukarestben, végül Rómában. Innen került a külügyi államtitkári, majd a cancellári székbe, 1898- illetve 1900-ban.

Mikor báró Marschall halála után új külügyi államtitkárra volt szükség, Vilmos császár szokott közvetlenségével tárgyalta a kérdést Hohenlohe herczeggel, az akkori cancellárral. «Vérfelfrissítésre van szükségünk a külügyi hivatalban. Gróf X. nagyon ósdi; báró Y. nincs semmi eredetisége; követünk Z-ben hóbortos bolond». Így ment keresztül egy csomó néven. Végre így kiáltott fel. «Római emberünk lesz a legjobb külügyminister. Diplomatiái finomsága sokszor felköltötte figyelmemet. Csodákat művelt római nehéz helyzetében, a hol különös tapintatra és discretióra volt szükség. Soha sem követett el hibát. Kinevezem külügy-ministerré.*) Két óra múlva Bülow úr a következő táviratot kapta:

---

*) *The chancellor of Germany.* By Adalbert von Dürnstein. *The world's work.* 1906. Február.

«A német császár ő felsége külügyminiszterré méltóztatott önt kinevezni, azzal a meghagyással, hogy hivatalát lehető sűrűsően foglalja el.»

Néhány óra múlva úton volt a meglepett követ. Előbb azonban egy mulatságos dolog történt. A német követség palotája Rómában fényes, tágas és kényelmes; a berlini cancellári lakás szegényesen egyszerű. Bülow kitűnő olasz szakácsa azt hitte, hogy baj érte urát. Jelentkezett az úrnőjénél és azt mondta: «Ne féljen, Signora, én önökkel maradok. Egy hű szolga nem hagyja el az urát a szerencsétlenségében.»

Az új külügyministernek első nagyobb dolga volt a Carolina, Pelew és Marianne szigetek miatt Spanyolországgal támadt zavar elintézése. A császár nagyon örült a dolognak. A külügyminister telephonon jelentette az elintézt Potsdamba, öt percz múlva a szolgálattevő kamarás a következőket telephonálta a külügyministernek: «Parancsom van értesíteni Excellenciádat, hogy Ő Felsője a német birodalmi grófi czimet és méltóságot adományozta önnek.»

Herczegi rangra emelése nem kevésbbé modern és különös volt. A marokkói kérdés fölmerülésekor a császár nagyon tartott attól, hogy Németország alig kerül ki sikeresen a dologból. Delcassé a legjobb és legtapasztaltabb diplomatának volt elismerve. Bülownak sikerült oda hatni, hogy Delcassé ott hagyja a hivatalát. Lemondásának híre kora reggel érkezett. Napfelköltekor külön hírnök vitte az ujságot a császári palotába. A császár örömtől elragadtatva, gyorsan felöltözött és hat órakor Bülownál volt. Látogatása nem volt bejelentve és megesett az a furcsa dolog, hogy a császárnak tíz perczig várnia kellett, míg minisztere elkészült. A császár bensőséggel nyújtotta ki a kezét s így szólt: «*Herczeg* Bülow, gratulálok sikeréhez.» Bülow álmélkodott és kérdőleg nézett a császárra, «*Herczeggé* tettem önt, hálám jeléül a dynastiámnak és birodalmamnak tett szolgálataiért.»

A cancellár munkarendje a következő:

Jókor kél, mint mindenki, a ki a császárral összekötetésben van. A császár reggeli lovaglása után mindig betér a cancellár hivatalába s a cancellár a lépcsőházban várja. A cancellár ötkor kél, hogy elkészüljön a császárnak teendő

jelentéssel. Elolvassa a követek jelentéseit, átfutja a lapokat, s vagy sétálva a kertben mondja el jelenteni valót, vagy ha rossz az idő, a dolgozó szobában. Ha más véleménye van, mint a császárnak, nem hallgatja el. A császár és a cancellár érintkezése teljesen szabad és őszinte. Néha olyan hangosan vitatkoznak, hogy a szomszéd szobában levők formális veszekedést hallanak. Ha a császár távol van, írásban teszi a cancellár külön-jelentését. Ezután az ügydarabokat dolgozza föl és elolvassa a belföldi és külföldi lapok közleményeit, melyeket a sajtóiroda vagdal ki. Egy órakor reggelizik, rendszeren három-négy vendéggel és feleségével. Később sétál egyet, majd magán levelezését mondja tollba. Öt órakor fogadja a követeket, a minisztereket és egyéb bejáratos egyéneket. Fél nyolczkor ebédel, rendszeren társaságban és soha sem beszélve hivatalos dolgokról. Fél tíztől éjjelig megint dolgozik, vagy olvas szépirodalmi és történelmi műveket. Mosolygó, joviális modora van, de megközelíthetetlen. Idézett amerikai forrásunk azt mondja, hogy nem saját eszméit, hanem a császár kívánságait viszi keresztül, a ki a német külpolitikát legapróbb részleteiben vezeti. A császár nagyon eredeti ember, élénk képzelőtehetséggel, merész tervekkel, de egyszersmind szereti a phantastikus speculatiókat. Ezeket az erősen eszményi terveket mérsékeli Bülow, egészséges érzékével és az emberek, meg a viszonyok gyakorlati ismerete alapján.

Egyébként Bülow sok bonmottnak és tréfának a szerzője, mint a mi Andrássynk volt. Ő mondta, hogy a nemzeti jellem legjobban tükröződik a tanuló ifjúságban. A németek Bacchusnak hódolnak, a franciák Vénusnak; az angolok a sportnak élnek, az olaszok a politikának, az orosz tanulók pedig, sajnos, hajlamokat mutatnak a dynamit iránt.

Természetes, hogy a német külügyministerium és diplomacia szolgálata a lehető legpontosabb és legbuzgóbb. Bülow honosította meg a legjobb sajtószolgálatot. Külön sajtóirodát rendezett be, teljesen modern alapokon s a lehető legjobb érintkezést tart fenn a hazai és külföldi sajtóval. Egy híres amerikai író, Russel Károly Eduárd egyenesen félelmetesnek mondja a német sajtóosztály hatalmát s a leghatalmasabb eszköznek véli arra, hogy a német befolyás terjedjen Hongkongtól San-Franciscoig.

IV.

A modern diplomacia vezető elemei között bár a legújabb, de aligha a legkevésbé jelentékeny a washingtoni külügyi hivatal. Teljesen új dolog szereplése a nemzetközi dolgokban s ezért annál meglepőbb azokra nézve, a kik az amerikai intézményeket tanulmányozzák. Mert egy kis érintkezés a washingtoni hivatalos és idegen diplomatiái világgal rávezeti az embert arra, hogy a külügyi hivatal ma a legtetején van a politikai actualitásnak és hogy több szava van a nemzetközi dolgokban, semmint valaha az amerikai vezérlő politikusok akarták vagy remélték volna.

Washington elnöki búcsú üzenetében a következők vannak: «Helyes politikánk az legyen, hogy tartózkodjunk állandó szövetséget kötni bármely részével a külföldi világnak . . . csak időleges, rendkívüli esetekre szóló egyezményekben bizzunk. Oktalan dolog volna, hogy bebonyolódjunk, mesterséges kötelekek által az európai politika viszásgaiba, vagy az ottani barátságos és ellenséges viszonyok szövevényeibe és összeütközéseibe.»

Bryce, Amerikáról írt híres könyvében * a következőket találjuk.

Európa minden államában főfontosságúak a külügyek. E continens hat nagyhatalma többé-kevésbé veszélyeztetve van egymás által s kénytelenek hadseregekkel, flottákkal, szövetségekkel védeni egymást. Ennélfogva a külügyek fontos szerepet játszanak minden ország belső életében. Az Egyesült-Államokban nincs semmi efféle. 1845, a mexikói háború óta, a külügyi viszonyok ritkán és akkor is csak igen kevésbé érintették a nemzet belső életét. Nincsenek a politikai pártélet keretében, sem a pártprogramokban. Nem foglalkoztatják a közvéleményt stb.

Ez 1886-ban íratott s csak véletlenség lehet az oka annak, hogy a szerző változatlanul hagyta e sorokat az 1905-ben megjelent harmadik kiadásban is. Mert tudjuk, hogy a spanyol-amerikai háború s főleg az 1900-iki chinai kérdés

---

*) *The American Commonwealth*. By James Bryce. III. Ed. New-York. Macmillan Co. 1905.

óta a washingtoni külügyi hivatal ugyancsak erős érintkezésben van az európai hatalmakkal. És egy másik kiváló angol író *) már 1903-ban fejezeteket szentel az amerikai diplomacia új fejlődésének.

E fejlődés Hay János államtitkárnak érdeme, a ki a külügyi hivatal vezetője volt. Európában, különösen hazánkban alig ismerik e kiváló férfiút és működését, még kevésbé a washingtoni külügyi hivatalt és légkörét. De egyébként is az új amerikai diplomacia oly elválaszthatatlan kapcsolatban van a Hay életrajzával, hogy legcélszerűbben ennek kapcsán ismertethetjük.

Hay 1838-ban született Salemben, Indianában s 1861-ben ügyvédi diplomát kapott. Megnyerte Lincoln Ábrahám személyes barátságát és magántitkárának, Nicolay Jánosnak segédjévé nevezte ki. A polgárháború kitörésekor katona lett, utóbb tábornoki ranggal Lincoln Ábrahám elnök hadsegédje. 1865-ben a diplomatai pályára lépett s 1867—9-ben ügyvivő volt Bécsben. 1870-ben hirlapíró lett s a *New-York Tribunes* szerkesztette. 1897-ben az Egyesült-Államok követe lett Londonban. 1898 szeptemberben pedig külügyminister.

Kitűnő történetíró és finom lelkű költő volt. Az angol közvéleményt egy bájos verssel már 1894-ben megnyerte, a melyet Londonba érkezésekor írt.***) Mac Kinley elnök

*) *The new America. A study of the imperial republic.* By Beckles Wilson. London. Chapman & Hall. 1903.

**) *A Pall Mall Gazette*ben jelent meg. Ide iktatom az angolul értő olvasók élvezetére és mert nagyon jellemző az egyén belső világára.

On landing in England.

Once more, hail, England! Happy is the day
When from wide wandering I hither fare,
Touch thy wave-warded shore and breathe thine air,
And see again thy hedges white whit May.
Rich memories throng in every flower-gemmed way;
Old names ring out as with a trumpet's blare;
While on with quickened pulse we journey where
London's vast thunder roars, like seas at play,
To thee, the cradle of our race, we come,
To warm our hearts by ancient altar fires;
Not breaking fealty to a dearer home

már érezte, hogy Amerikának a cselekvés terére kell lépnie a külpolitika terén s mihamar külügyministerré tette, a ki egyúttal feje is a washingtoni cabinetnek.

Hay sokat látott és tapasztalt, sokat tanult az európai diplomacia között élve. De tapasztalatai nem utánzásra ösztönözték, hanem inkább arra, hogy ellensúlyozza az európai hatalmak agressivitását. Ez kettős okból volt szerencsés választás. Egyrészt, mert az agressivitásban Németország annyira haladt, hogy Amerika ebben az irányban nem játszhatott volna kellő szerepet. Másrészt, mert sokkal megfelelőbb a demokratikus amerikai léleknek ellensúlyozni az európai monarchiák törekvéseit, semmint közéjük állani újabb konzulesónek.

Az amerikai közvélemény nagyot változott. Kezdte követelni a nemzetközi érvényesülést nemcsak a chinai, hanem a szorosan vett európai balkáni kérdésben is. Azt kezdték beszélni, hogy Amerikának elég erős a hadserege, sőt hajóhada is az erősebb szereplésre. Hay rendkívül szerencsés irányba vezette le a közvélemény túldagadt csatornáit.

A chinai boxer-lázadás alkalmával, a mikor az európai hatalmak már erősen kezdtek foglalkozni China fölosztásának kérdésével, 1900. július 3-án Hay elküldte az európai hatalmaknak a híres jegyzéket, melyben kijelentette, hogy az amerikai kormány inkább anarchiának, mint háborúnak tekinti a chinai állapotot s nincs értelme hadüzenetnek; hogy Amerika tárgyalni fog a Chinát képviselő alkirályokkal, a kikkel békén akar maradni, hogy egyet-

Thy children's children, from whatever skies,
Greet the high welcome of thy deathless eyes,
Thou fair and mighty mother of our sires.

Hevenyészett fordítása prózában a következő lenne:

Üdvözöllek ismét, Angolhon. Boldog a nap, mikor messze vándorútról ide jövök, érintem hullámőrizte partodat, szívom levegődet és ismét látom májusi fehér bokraidat. Nagy emlékek tolonganak virágtól ékes útaidon, régi nevek hangzanak kürt harsogásként, míg dobogó szívvel utazunk, a hol London zaja zúg tenger hullámaként. Hozzád jövünk, nemzetünk bölcsője, nem sértve kedvesebb hazámhoz való hűségünket, ősi oltártüzeknél melegíteni szívünket, fogadni halhatatlan szemeid üdvözlését, te nemes és hatalmas anyja őspolgárainknak.

értőleg fog cselekedni a többi hatalmakkal, a követségek megmentésében, az idegen vagyon és élet biztosításában s a zavargások terjedésének megakasztásában; hogy Amerika általános politikája oly megoldását keresi a kérdésnek, «mely állandó biztosságot és békét hozzon Chinának, megtartsa China területi és administratív egységét, megvédje a külhatalmak minden szerződésileg és nemzetközi jogilag megillető jogát és fentartsa az egész világ részéről az egyenlő és részrehajlatlan kereskedelem jogát a chinai birodalom minden részével.»

Ez a jegyzék — mondja Beckers Wilson — meglepte a világ külügyi hivatalait, de egészségesen megtisztította az atmosphérát. Gyorsította a nemzetközi lelkiismeret fölébredését és sokat tett a közvélemény kifejeződésére. «Bölcs volt, önzetlen és humánus és Amerikát olyan fokára emelte az erkölcsi fenségnek, a mit nem fog egyhamar elveszteni.»

Irtózatossá zavaroknak vette elejét ez a nagyszabású diplomatiái lépés. Az európai hatalmak határozatlan habozásban voltak. A japánok kivételével az összes a helyszínén levő katonák azt mondták, hogy igen nagy katonai erőre van szükség s hogy vereség esetén nagy bajoktól lehet tartani. Hay tájékozta magát a helyzetről és határozottan cselekedett. A következmények ismereteseek. A követségek megmentettek, Pekinget bevették. Azután nem volt más dolga Haynak, mint az európai hatalmak concertjét szétmeneszteni, ez is sikerült neki. Egymás után vonultak el a hatalmak a concerttől, végül csak Anglia és Németország maradt benne. A császár erősködött. De kitört Berlinben a pénzügyi pánik. Németországnak le kellett mondanivala a tervezett terjeszkedésről és belenyugodni a változathatatlanságba.

Mint Németországban a császár, úgy Amerikában Roosevelt elnök a külpolitika elsőrangú tényezője. A mint magassabb erkölcsi szempontokat igyekszik megvalósítani a belkormányzatban és sorra tisztogatja a közhivatalokat, úgy cselekszik a külpolitikában is. Mint békeszerző, a japán-orosz háború befejezésében hervadhatatlan érdemeket szerzett. Kuba függetlenítése, a Filippi-szigetek önkormányzati fejlesztése: nagy dolgok, s megegyeznek a Rooseveltről terjesztett imperialistikus híreszteléseket. Csak annyi az

igaz, hogy Rooseveltnél ha szükségét látja, cselekszik a nemzetközi politika terén is. A marokkói kérdésben való szereplése talán a legnehezebb. A nyitott ajtók önzetlen és humánus politikája itt nehezebben érvényesül. De nem rajta fog múlni, ha ez a kérdés komolyabb zavarokat okoz Európa békéjében.

Hay, «az amerikai demokrácia legszebb terméke, a független, gazdag, művelt, nemes érzésű ember» (Roosevelt kifejezése) meghalt. De törekvései tovább élnek. És ha most hamarosan újjászervezi Amerika sok tekintetben hiányos consuli szolgálatát is, az ó-világ diplomáciája bátran mehet tanulni nemes alapelveket és humánus törekvéseket a nagy köztársaságba.

Egyébként, valamely nevezetes angol vagy német diplomata már mondta egyszer, hogy minden diplomatának kellene néhány esztendeig élnie Amerikában. Ez az élet nem érdektelen. Hallottam, hogy a rendjeles, czímes, excellentiás európai követ urakat és feleségeiket mint szólítják Mister Ambassadornak, Mistress X-nek. Láttam, hogy a nagy követ, a kit Európában tisztelgő őrsg és mindenféle ceremonia fogad, úgy megy az amerikai államfőhöz, mint egyik polgár a másikhoz. Az európai diplomatiában uralkodó fontoskodás, túltengő önérzet letörésére nincs Amerikához hasonló iskola. Washingtonban mindenki érzi saját kicsiségét s azt, hogy csak annyit ér, a mennyi személyes értéke. Ez az érzés nem haszonnélkül való az emberiség sorsát igazító állomásokon.

V.

Azt hiszem, szinte fölösleges külön utalnom arra, hogy a modern diplomatiának legfőbb jellemvonása az intensív, a nemzetek anyagi és kulturális érdekeit felölelő komoly, eszmei tartalom. Az udvari diplomacia elvesztette létjogát s fölösleges és haszontalan fényűzési cikk a nemzetek háztartásában. A nemzetközi jog formaságai ma nem fontosak s az a diplomata, a ki sok nyelvet és nemzetközi jogot tud, sokkal keveset ér, mint az, a ki rosszul beszél ugyan az idegen nyelveket, de szoros érintkezésben van a nemzetével s megszerezte azt a sokoldalú ismeretet,

a mire egy nemzet (nem egy udvar) sikeres külképviseletében van szükség. Ez pedig nem lehetséges igen erős külügyi hivatal, gondos és lelkes vezetés nélkül. Nagyon sok tanulság van abban, hogy négy nagy nemzet legkiválóbb államférfiai éppen a külügyi szolgálat vezetésében és fejlesztésében szerezték legnagyobb érdemeiket.

A világ dolgainak figyelemmel kísérői sokszor föltették magokban azt a kérdést, mi lesz a néhány év óta uralkodó imperialistikus versengés vége? Hiszen minden nagyhatalom foglalni, terjeszkedni akar. A kormányok árnyékában milliói állanak az ipari és gazdasági termelőknek, a kik keresetet, kenyeret kérnek s új keresetforrásokért szoronganak. A vérmesebb szemlélő könnyen juthatott arra a gondolatra, hogy kicsiny a földgömb az angol, francia, német és orosz hatalmi versengésnek. Azonban mundus se expedit.

Oroszország hátra maradt a hatalmi versengésben s új hatalmat hívott életre, a mely szintén a versengők közé állott s legközvetlenebbül éppen az egyik versengőt, Franciaországot fenyegeti Indo-Khinában. A német hatalmaskodást eddig semmi sem akasztotta meg, csak most a francia-angol egyezség, az oroszszal és japánnal háta mögött. De még egy dolog is megakasztotta: az amerikai interventio.

Khinában az amerikai ellensúlyozó erő állította meg a császár csapatait. Venezuelától az Egyesült-Államok miatt nem tud Németország «szénállomást» vásárolni. Marokkóban az amerikai közvetítés szorítja hátra a zsákmányszomjat. És úgy látszik, minden gyarmatkérdésben szerepelni fog ez a mérséklő befolyás. Van foganatos támogatója is az ujonnan szervezett amerikai hajóhadban és hadseregben, mely minden szakértő véleménye szerint semmivel sem alább való akármelyik európai hataloménál. Határozottan úgy látszik, hogy a mint valaha a pápa, úgy most a legnagyobb köztársaság befolyása fogja az illő mederbe szorítani a becsvágyó, hódítani, terjeszkedni akaró monarchiák törekvéseit. Ez már egészen modern dolog. A frakk és köcsögalap erőt vesz a birétomon és a gyiklesőn.

A mai napok egyik leghatalmasabb külügyi talentumának, Roosevelt elnöknek álláspontja az, hogy minden államnak nemzetközi megegyezéssel kell biztosítani integritását, önrendelkező souverainitását, hogy az elnyomó és hódító

törekvéseknek vége szakadjon s eszmeileg is kivonuljanak az emberiség gondolatvilágából. Ez új és hatalmas magaslát a diplomacia, a nemzetközi viszonyok fejlődésében. Utopistikusnak hangzanék, ha nem támogatná egy nyolczvan milliós nemzet közvéleménye és valamennyi kisebb, nagyhatalmi szerepet nem játszó ország közvetlen érdeke. Lehetetlennek látszanék, az ó-világ szükségétől szorított közgazdasági expansiójával szemben, ha az iparüzés és kereskedelem fejlesztésének nem lennének békés útjai is.

Hogy mikor és miként valósul meg ez a dolog, fölösleges jövendölgetni. Lényeges az, hogy a modern diplomacia új útakra kénytelen térni s fékezni a terjeszkedő, elnyomó ösztönöket, a melyeknek érvényesítése eddig a diplomatáknak tekintélyt, népszerűséget, címeket, rendjeleket szerzett, tehát olyan dolgokat, a melyekért hangosan dobog minden diplomata szíve. Amerika anyagi hatalmat és nem mellőzhető erkölcsi szempontokat állít vetőül az ó-világ diplomatai elé. Ez meg fogja hozni a maga természetes következményeit.

Végül ha meggondoljuk, hogy Észak-Európa egyik régi uniója, Svéd- és Norvégország, épen a külügyi kellenetlenségek miatt bomlott fel, körülbelül felsoroltuk azokat a dolgokat, a melyek a modern diplomacia legújabb fejlődését és a közéletben való, újonnan visszanyert, de annál nagyobb fontosságát jellemzik. A tudomány által ekképen előtérbe állított szempontok gyakorlati, politikai tanulságainak levonása a politikusok dolga, s a nemzetek közvéleményéé, a melyben minden egészséges közfejlődésnek eszmeileg megérni és a melyből az irányító rugóknak fakadni kell.

NÉMETH JÓZSEF.

A PANCSATANTRA MESÉIBŐL.

V. 1—5.

A gyilkos borbély.

Mit az ember nem jól lát-hall,
Nem jól fontol meg és vizsgál,
Ne fogjon olyan dologba:
Mint a borbély, könnyen úgy jár!

Halljátok hát ennek a történetét:

Van a délvidéken egy Pátaliputra nevű város; abban lakott hajdan egy Manibhadra nevű atyamester. Ez míg a szép, kellemes és hasznos czélok megvalósításán buzgólkodott, — a végzet úgy akarta — egész vagyonának végire járt. Ekkor, hogy gazdagsága tönkre ment, egyik megalázás a másik után zúdulván rá, mély bánatba merült. Még éjjel álmában is azon töprenkedett, jaj istenem; milyen szegényletes a szegénység! Azt mondják:

Nemes jellem, feddhetlenség, előkelőség, türelem,
Kedvesség — egy sem tündököl, ha túl adtál a pénzeden!

Tekintély, szépség, büszkeség, tudomány s hozzá józan ész!
Ha tönkre ment a gazdagság, vele együtt mind oda vész.

Mint tavaszi szellő
A tél virágdíszét*) apránként letörli:
Bölcsék elméjét is
A családfontartás száz gondja megőrli.

Elsötétül nagy elmének is a fénye,
Hogyha üres az embernek az erszénye;
Mindent ilyen tépő gondok háborítják:
Hol vegyek sót, ruhát, vaját, kenyeret, fát?

*) Indiában a télutó (sisira) a virágnyílás évszaka.

Mint az ég, ha csillaga nincs,
 Mint a tó, benne víz ha nincs,
 Mint a temetőkert, oly visszataszító
 A szegénynek háza,
 Bárha a külseje kellemes és vonzó.

Szemünk előtt járnak-élnek:
 De ki látja a szegényt meg?
 Mint a vízbuborék feljön a habokban,
 Születik-születik s nyomtalan elpattan.

Ott hagyja a derék, előkelő nemest,
 S a kores czédát, léhát követi egyenest
 Ujjongva a tömeg, csak legyen birtoka
 És pénze, — mintha ő volna a kalpafa.*)

Nem becsmérik a tengert, bár bömbölve zúg az árja mindig:
 A kik bőség ölen élnek, a szemérmet nem is tekintik.

Ezeket meghányva-vetve, még tovább is így szötte gondolatait: Biz én éhhalállal vetek életemnek véget; mit ér nekem a haszontalan élet gyötrelmeiben való tengődés? — Miután ezt elhatározta, elaludt. Álmában egy milliós kincs jelent meg előtte egy buddhista barát alakjában, a ki így szólt hozzá: «Hé, czéhmaster barátom, ne mondj le a világról! Én milliókat érő kincs vagyok, melyet számodra ős apáid gyűjtögettek. Holnap reggel korán ebben az alakban házadba jövök. Te engem akkor üss épen fejbe és én aranyyná válva, állandó tulajdonoddá leszek.»

Reggel hát, a mint fölébredt, álmára visszaemlékezve a gondolat kerekére szállt föl és így elmélkedett: Nem tudhatja az ember, beteljesedik-e ez az álom vagy sem. De mégis inkább üres álomnak kell, úgy látom, lennie, mivel én örökké vagyonszerzésen töröm a fejemet. Azt mondják:

Betegnek, ábrándozónak
 Meg a bánkódónak álma,
 Részegé és szerelmesé
 Sohse fordul valóságra.

Felesége ez időtájban a lábmosás elvégzésére egy borbélyt hívott a házba és ekközben, a mint jelezve volt előre,

---

*) Kalpafa, az a fa, mely mindent megterem, a mit az ember kívánni bír.

egyszerre csak betoppant a buddhista barát. Ő tehát, a mint megpillantotta, nagyon megörült és egy épen keze ügyében eső fadarabbal jól fejbevágta, mire az menten aranynyá válva ott a földre leesett. Ekkor az atyamester majdnem észrevétlenül házába vonszolta és igen megörülve szólt a borbélyhoz: «Nesze, fogd ezt a pénzt és ruhákat, a miket most neked adok; hanem, barátom, arról, a mi itt történt, aztán senkinek a világon egy szót se!» A borbély is hát elment haza és sokat törte fejét: «Mégis úgy kell lenni, ezek a meztelen barátok, ha az ember bottal jól föbe vágja őket, mind színaranynyá válnak! Holnap reggel én is meghivok közülök többet, és egy doronggal föbe ütöm, akkor lesz aranyom nekem is bőven. Alig győzte várni, hogy elmúlják az éj. Reggel mindjárt hajnalhasadtakor fölkél, egy jókora dorongot előkészít és megy a barátok kolostorába. Háromszor Buddha szobrát tiszteletadóan jobb kéz iránt körüljárta, előtte térdre borult, felöltőjének szegélyét nyakába kanyarította és fönhangon ezt a verset idézte:

A Dzsínáknak,*) kik a legfőbb tudást
Elérve megváltották magokat,
Kik szívők' a vágymag előtt örökre
Szíkes talajjá tették, — hódolat!

Továbbá:

Az csak a nyelv, a mely Dzsínát magasztal;
Elme csak az, mely Dzsínának örül;
Elismerést arat csak az a két kar,
Mely felnyúlik neki dicséretül!

E mellett:

Ő, Buddha, kihez kísértő, irigy
Nő-dæmonok szólottak egykor így:
«Mondd, ha egy pillanatra felveted
Elmélyedő, képmutató szemed':
Ki az a lány, a ki után kacsingatsz!
Minket soha te meg nem szabadítasz,
Minket, kiket Kámának nyila bánt!
S téged dicsérnek irgalmas gyanánt?
Nincs férfiú nálad kegyetlenebb!»
— Ő, a nagy Dzsina óvjon titeket!

---

*) Dzsina az, a ki szenvedélyein győzedelmeskedett; minden buddhista szerzetes igényt tart e névre; de a legnagyobb dzsina maga Buddha.

Ily hódolattal a rendfőnökhöz közeledett és földig borulva előtte így szólt: «Tisztelettel üdvözöllek». Az: «Terjedjen a törvény!»*) — így köszöntötte vissza, s miután Szukhamálíka**) szívességéből valami ájtatos cselekvésre hívatott föl, ruhája csücskét összébb vonva, illő alázattal így szólt: «Tisztelendőséged jelenjen meg ma az én házamban egy kis kegyes adomány elköltésére egész tudós kíséretével egyetemben». Amaz így válaszolt: «Ejnye atyámfia, te ismered a törvényt; hogy beszélhetsz akkor így? Azt hiszed, hogy mi holmi brahmánok vagyunk, hogy ilyen meghívást intézsz hozzánk? Mi mindig járva-keelve, annak idejét bevárva, ha egy tisztelettudó hívőnkre akadunk, és ő minket unszolván kér, annak lakásába belépünk; ott fogyasztunk el annyi eledelt, a mennyicske éppen elégséges az élet föntartására. Azért hát hagyj békét és ne szólj hozzánk így ezután!»

— Ismerem én, szentatyám — felelt a borbély, a ti törvényeteket jól. Hívnak meg titeket világiak is sokszor nálam pedig most könyvek bekötésére való igen értékes szerek, szövetek vannak előrakva és szép summa pénzt csináltam össze a másolóknak könyvek leírása végett. Azért mindenesetre meg kell tenni azt, a mi éppen időszerű.

Erre a borbély haza ment és egy kemény khádíra botot oda állítva, a két ajtószárnyat a bejárásnál rendbe hozva, úgy késő déltájban megint a kolostor kapujába ment és a főnök kívánsága szerint sorjában mindet, a mint éppen előjöttek, elvezette a maga lakásába. És ezek mind, a szövetek, meg a pénz után való vágyból még a tisztelettevő, ismerős világiakat is ott hagyva, vidám hangulatban mentek a nyomában. Mert csak igazán mondják azt:

Furcsa, de annak is, ki magának él-jár,
Tenyere tányérja, ruhája az égtáj,
Letett a világról, odahagyta házát —
Annak is a kincs-szomj bántja a zuzáját!
Együtt vénül az öreggel foga, vele vénül a haj,
Vele füle, szeme; csak a kincsszomja marad fiatal.

---

*) Ez a buddhisták köszöntése. A *törvény* (*dharma*) éppen a Buddha vallása maga.

**) Ez a rendfőnök neve.

A mint azután háza belsejébe léptek, mögöttük az ajtót csendesen betette és a bottal őket agyba-főbe verte, úgy hogy az ütésektől többen meghaltak, mások pedig beszakadt fejjel segítségért kezdtek kiabálni. Ekközben a várbeli őrség, meghallva ezt a jajveszékelést, így szólt: «Halljátok, micsoda nagy láрма és jajgatás az épen a város közepén? Menjünk csak íziben arra!» És a parancsnok szavára vele együtt mind sebesen oda rohantak a ház felé és látták, hogy a barátok vérborította testtel menekülnek szét. A rendőrök a borbélyt megkötözték és a menekülőkkel együtt törvényszék elé állították. Ott vallatóra fogták: «Hallod-e hé, micsoda gaztettet követél te el?» Erre ő így szólt: «Hát mit tettem én? Én épen ilyen végzetes dolgot az atyamesternél, Manibhadra házában láttam» és elbeszélte részletesen a Manibhadránál történeteket, a mint szemtanúja volt.

Ekkor megidéztek és kérdezték az atyamestert: Igaz-e az, Manibhadra, hogy te egy barátot meggyilkoltál? Mire ő elmondta nekik a barátira vonatkozó történetet egészen. Ekkor aztán így szóltak: «Akasztófára kell húzni azt a megfontolatlan cselekvő, gonoszlelkű borbélyt!» A mi csakugyan meg is történt és akkor így szóltak:

Mit az ember nem jól hall-lát,
Nem jól fontol meg és vizsgál,
Ne fogjon olyan dologba:
Mint a borbély, könnyen úgy jár.

Bizony még ezt is helyesen mondják:

Tenni gondatlanul nem kell,
Fontoljuk meg jól a tettet:
Későn fogjuk szánni-bánni,
Mint a brahmánnő s a petymeg.

— Hogy esett az, — kérde Manibhadra és a törvénybírák így mondták el:

A brahmánuő és a petymeg.*)

Valami faluban élt egy Dévasarman nevű brahmán. Ennek a felesége fiat szült. Épen azon a napon a petymege

---

*) A petymeg (nakula) olyan házi állat Indiában, mint nálunk a macska: csak hogy mi a macskát egerek ellen, a nakulát Indiában kígyók ellen tartogatják.

is megfiazott. És a gyermekét gyöngéden szerető anya ezt a kis petymeget is, mint a saját gyermekét beczélta, fürösztötte, etette és egyébként ápolgatta. Hanem azért nem igen bízott a petymegben és azt vette fejébe, hogy az egyszer, fajtája gonoszságánál fogva, valami rosszat fog elkövetni az ő fiacskájával. Így gondolta magában. Hiszen azt mondják:

Még ha vásott, csúnya, bárgyú
Neveletlen is a gyermek:
Ha gonosz is: örömére
Szolgál a szülő kebelnek.

Jól mondják azt, hogy a szantál
Hűsíti a tagjainkat,
De a gyermek érintése
Szantálnál üdítőbben hat.

Egyszer az asszony gyermekét az ágyon elaltatja, maga pedig fogja a vizeskorsót és férjéhez így szól: «Brahmán, én megyek a tóra vizért, te pedig tartsd szemmel és óvd a gyermeket a petymegtől.» A mint ő elment, utána a brahmán is ott hagyta az üres házat és alamizsna gyűjtés végett valamerre elbandukolt. Ekközben a sors rendeléséből egy feketekígyó előmászott a lyukából. A petymeg természetrendelte ellenségét megérezvén, testvérkéjének védelmére a kígyóval harcra kelt és azt darabokra tépte. Így még vértől pirosló pofával, hogy saját hőstétével is eldicsekedjék, nagy örömmel szembe az anya elébe ment. Az anya pedig, a mint az ő vérfoltos arcát megpillantotta, megrémült arra a gondolatra, hogy ez a gonosz állat az ő fiacskáját falta föl és föllobbanásában a vizeskorsót mindenestül hozzá csapta és mig így a petymeget meggyilkolta, és jajgatva a házába rohant, azalatt a kis gyermeke édesdeden aludt. Ő pedig ott közelében látván, hogy egy feketekígyó darabokra van tépve, gyermeke halála miatti bánatában fejét és mellét kezdi verdesni.

Közben a brahmán az összeszedett alamizsnával haza érkezik és míg ámulva szétnéz, a gyermekért siránczó rá förmedt: «Oh jaj, te rút önző lélek, a te telhetetlen kapzsiságod az oka, hogy nem fogadtál nekem szót és ezért látod most a szerencsétlenség fájának gyümölcsét, fiad halálát. Csak jól mondják azt:

Ha szíved is a vágyat,
Óvakodj a kapzsiságtól:
Kapzsi ember fejbúbján
Tüzes forgó kerék tánczol.

— Hogy hogy — kérdezte a brahmán és felesége így beszélte el:

A kincésások.

Valahol egy faluban lakott négy fiatal brahmán, kik kölcsönös barátságot kötöttek. Egyszer ezek, mivel mindnyájukat nagy szegénység nyomta, tanácsot tartottak közösen. «Hejh! nagy dolog ez a szegénység — sóhajtották. — Hiszen azt mondják:

Jobb élni lakatlan, túskebozót-fedte,
Elefánt s tigris-járt erdő közepette,
Hol nyoszolyám a fű, két karom a párnám,
Vagy ruhaszegélyem:
Mint a rokonok közt tengődni szegényen!

E mellett:

Híven szolgálja bár, gyűlöli gazdája,
Oda hagyja rögtön egész rokonsága,
Fiai megszöknek, nem fénylik erénye,
Árad a baj csöstül s zúdul a fejére;
Neje bár jó lélek s jó családnak lánya,
Elhidegül s rá sem gondol utoljára.
És a honnan bizvást várt támogatásra,
Háza felé sem megy többé egy barátja.
Biztassa reménye s hitegesse bárhogy:
— Jaj a férfinak, vagyona ha elfogy. —

Lehet hős, szép, kedves arczu, ékes-szóló,
Tudományban és csatákon bátran forgó:
Tiszteletben, dicsőségben nem lesz része
Halandónak e világon, ha nincs pénze.

Érzéke megvan változatlan, épen,
Neve is megmarad a férfinak;
Értelme is munkál tovább még szépen,
Beszéde, hangja mind a régi csak.
S ha kincsének melege oda vesz,
Holttest ő rögtön! Hát nem csoda ez?

— Azért hát menjünk valamerre vagyont keresni. —
Ilyen összebeszélés után hazájoknak, városuknak és házuk-

nak, kedves barátjaikkal és rokonaikkal egyetemben hátat fordítva útra keltek. Igen, mert jól mondják azt:

Kinek józan eszét megzavarja kincsvágy,
Az az ember mindent könnyelműen elhagy,
Esküszót, barátot, szüleit és honját:
Álmai a boldog idegenbe vonják.

A mint lassacskán mendegéltek, elérkeztek Avanti városába. Itt miután megfürödtek a Szíprá vizében és bemutatták hódolatukat Mahákálának,*) visszatérő útjukban szembe jött velök egy Bhairavánanda nevű varázsló. Ezt brahmánoknál szokásos módon köszöntik és a varázsló bevezette őket saját vezeklő kunyhójába. Itt kikérdezgette: «Honnan jöttek és merre veszitek az utat? Mi járatban vagytok?» Erre aztán neki mindent elmondtak: «Mi azon célból indultunk világgá, hogy bűvészetet tanuljunk és addig megyünk, míg vagy kincset találunk, vagy meghalunk. Ez eltökélt szándékunk. Azt mondják nevezetesen:

Testének az izmát munkára ha edzi,
Midőn a cselekvés pillanatát pedzi:
Oly kincsre tehet szert az erélyes, bátor
Férfi, minőt nem kap az ember akárhol.

E mellett:

Megesik olykor, hogy eső hull az égből,
Hogy az alvilágból víz gyűlhet a kútba.
Hatalmas a végzet; de neki buzdulva
Ember is tesz nagyot maga erejéből.

Kívánt sikert, melynek nincsen hujja semmi
Küzdelemmel szokott az ember megnyerni.
Még a mit végzetnek, láthatatlannak**) hívnak
Az ember tulajdon érdeme az is csak!

Hatalmasoktól jövő és elviselhetlen veszélynek
Oda se néznek a bátrak.
Nekik az élet is annyi, (ez a csodás a nagyoknál)
Mint egy hitvány szalmaszál csak!

Oh nem könnyen s nem minden verejtek nélkül
Jut embernek a boldogság osztályrészül:

---

*) Sivának egyik neve. Siva egyebeken kívül a varázslóknak is istene, mint ilyen viseli a *Mahákála* nevet.

**) Adrsta, a láthatlan, az ember jó vagy rossz érdeme, mit előbbi életeiben szerzett és a mely szerint alakul jelen földi élete.

Abárlás közben kifáradt két karjával
Fogta Vizsnu az ölében Laksmi által.

Hősi erényt, férfi erélyt míg ki nem fejt,
Hatalomra addig ember nem tehet szert.
Akkor arat a felhőkön diadalt csak,
Mikor a mérleg jegyébe lép be a nap!

Azért mi arra kérünk, jelents ki nekünk valami út-at-módot, bármilyet, vagyonszerzésre: barlangba való behatolást, boszorkánynak gúzsba kötését, temetőben hálást, emberhús mérést, varázslámpát vagy bármi más effélét. Azt mondják, hogy te természetfölötti erővel vagy megáldva és mi is elszántuk a végsőre magunkat.

Nagyok munkáját végezni a nagy van hivatva csupán:
Pokol tűzét hordani más ki bírná, mint az oceán?

És Bhairavánanda, hogy kívánságukat betöltse, készített és adott át nekik négy igen hathatós varázslámpát: «Menjete — úgymond — a Himálaja irányába. Mikor oda értetek, a hol egyik varázslámpátok a földre esik, ássatok és ott kétségkívül kincset fogtok találni; vegyétek magatokhoz a kincset és térjete vissza».

Mindent úgy tettek és mikor a mondott helyre elértek, ime egyszerre egyiknek kezéből a lámpa földre esett. A mint ő a helyet gyorsan megásta, hát látja, hogy ott a föld színültig van rézzel. «Nosza barátaim — szól a többiekhez — fogjátok, vegyetek rezet, a mennyi nektek épen tetszik!» «Együgyü vagy, barátom — szóltak a többiek, — mit csináljunk mi ezzel? Ebből akármilyen sok a szegénységet meg nem szünteti. Kelj csak föl, menjünk tovább!» Ő azonban így felelt: «Csak menjete ti, én egy lépést sem teszek tovább». Így szólván az első, vett annyi rezet, a mennyi épen neki tetszett és visszatért.

Az a három ment tovább, előre. Nem is haladtak messzire, mikor annak, ki elől ment, földre esett a lámpája. Ő is ásni kezd hamar és ime a hely ezüsttel van tele. Nagyon megörülve szól társaihoz: «Vegyetek, barátaim, ezüstöt, a mennyi csak kell. Ne fáradjatok tovább!» Ezek azonban így feleltek: «Nézd: ott hátunk mögött a föld rézzel, itt szemünk előtt ezüsttel van tele, odább bizonynyal arannyal lesz telve. Aztán ebből még jókora mennyiség sem

szünteti meg a szegénységet. Mi hát ketten tovább megyünk.» Így szólottak és kettesben tovább indultak; az pedig vett magához ezüstöt, a mennyit elbírt és azzal visszatért.

Az a kettő pedig, a mint ballagott, egyszer csak az elsőnek kezéből kiesett a lámpa; lett nagy öröm; hamar ásni kezdett és a mint látta, hogy csakugyan arannyal van tele a hely, így szólt társához: «No, itt az arany; végy barátom, a mennyi csak tetszik; aragnál becsesebb igazán nem lehet már semmi!» «Óh te oktondi, — szólott amaz — te semmit sem értesz meg. Előbb rezet, azután ezüstöt, most pedig aranyat kaptunk. Tudod, hogy ezután már bizonyosan gyöngyöket lelünk, a miből egyetlen szem is véget vet a szegénységnek. Azért csak kelj föl, menjünk tovább. Mit ér ez nekünk, ha még oly sok is? Ez is csak merő teher!» «Eredj csak te magad — szólott az — én itt maradok, és téged itt megvárlak.» Úgy is történt; ment a brahmán tovább, egymagában mendegélt és miután a varázsutat eltévesztette, czéltalanul bolyongott ide és oda. Testét a nyári nap hősege égette és a szomjúság agyon gyötörte. A mint így bolyongott, meglátott egy dombtetőn álló embert, kinek tagjait elborította a vér egészen, fején pedig egy nagy kerék forgott. Gyorsan hozzá ment és megszólította: «Ki vagy te, barátom? Mit csinálsz itt? Mért viseled fejedben azt a forgó kereket? Mondd kérlek, nem kaphatnék itt valahol ivóvizet.» A mint így szólt, a kerék abban a pillanatban annak a fejről a brahmán koponyájára ugrott. Ő pedig így szólt: «Mi dolog ez, édes barátom?» Amaz így válaszolt: «Épen így került ez valaha az én fejemre is!» «De mondd meg, kérlek, mikor fog ez innen elmenni, iszonyú fájdalmat okoz nekem.» «Majd ha — válaszolt az — egy ember, kezében varázslámpával erre jön és tégedet úgy, mint te most engemet, megszólít; akkor ennek a fejére fog átugrani.» «Hát aztán — kérdezte a brahmán — mennyi ideje annak, hogy te itt állasz?» Az így szólt: «Ki uralkodik most a földön?» «Vínávatsza király.» «Én — felelt amaz — az időt így számokban megmondani nem tudom; hanem én szegénységtől sarkalva és kezembe varázslámpát fogva, akkor jöttem erre az útra, mikor Ráma volt a király. Akkor láttam itt egy másik embert, a ki fején kereket viselt és kérdést intéztem hozzá. Akkor történt mindez így

én velem.» «De, édes barátom, mondd meg, hogy azalatt, míg itt álltál, hogyan szereztél enni és inni valót?» «Kedvesem — volt a válasz — mindezt a kincsek istene, Kuvéra, rendezte így a varázslók elrettentésére, attól való féltében, hogy kincseit elrabolják. Épen azért nem jön ide senki. Hanem, ha mégis jön valaki: az éhség, szomjúság és álom nélkül, öregségtől és haláltól menten csupán csak ezt a fájdalmat érezi, egyebet semmit. Azért hát bocsáss utamra engem; én már meg vagyok váltva és most megyek haza.» Így szól és elment.

Mínthogy pedig a brahmán sokáig oda maradt, az, ki az aranyat lelte, elindult társa keresésére; mindenütt lába nyomán haladva, a mint valamennyire behatolt az erdő belsejébe, látta, hogy az ő barátja ott áll; testét egészen elborította a vér, nagy, éles kerék forog sebesen fején és ő ordít a fájdalomtól. Hozzá megy és közelből könnyes szemekkel kérdezi tőle: «Mi dolog ez, kedves barátom?» «Ez a sors rendelése» — szólta amaz. «De hát hogy történt ez, mondd meg legalább az okát.» Ekkor aztán a kérdezett részletesen elmondta a kerék egész történetét. «No látod — szólta szemrehányólag, miután végig hallgatta, — hányszor óvtalak, intettelek én és te nem hajtottál a szavamra. Most mit tegyen az ember? Még a tanult és jó családbeli embert is elhagyja sokszor a józan esze! Hejh, csak nagyon jól mondják:

Jobb az ész, mint a tudomány; bármilyen tudásnál külön;
Az esztelen veszőbe jut, mint az oroszlán-építők.

— Hogy esett az — kérdezte a kerékviselő és az arany-
lelő így beszélte el:

Az oroszlán-építők.

Egy helységben lakott négy fiatal brahmán, kik egymással szoros barátságot kötöttek. Ezek közül három minden könyvet összetanult, minden tudományt megszerzett, hanem józan eszök nem igen volt. Egynek pedig természetes esze volt csupán, de a tudományokat kerülte. Egyszer ezek a jó barátok tanakodni kezdtek: «Mi haszna van ennek a mi tudományunknak? Nem sokkal jobb lenne

nekünk idegen országba menni; valami király kegyét jó szolgálattal megnyerni és vagyonra tenni szert? Menjünk hát valahová keletre!» Miután a tervet foganatosították és vándorútjukban egy darabig haladtak, a legidősebb közülök így szólt: «Mi közülünk egy, a negyedik, tanulatlan; épen csak hogy esze van. Király kegyét pedig észszel, tudomány nélkül, nem lehet megnyerni. Neki én abból, a mit én szerzek, nem fogok adni semmit. Csak menjen hát haza!» Erre a második így szólította meg: «Hallod-e te, nagyeszű, eredj te csak haza, miután nincs semmi tanultságod.»

De a harmadik közbe szólt: «Nem illik így eljárni, hiszen mi gyermekkorunktól fogva együtt játszottunk. Csak hadd jöjön a nemesszívű velünk, legyen neki is része abban a vagyonban, a mit mi szerzünk. Hiszen azt mondják:

Mit ér az a vagyon, melyre, mint feleségre egy tart számot;
Nem élvezi, mint örömlányt, bármelyik utas vagy zarándok.

E mellett:

Ez rokonom, az idegen,
Így léha ejti csak szavát;
Kiben a szív-lélek nemes,
Családja az egész világ.

Hadd jöjön hát ő is.» Úgy is lőn és a mint az úton haladtak, egy erdőben valami döglött oroszlán csontjait pillantották meg. Egyik azt az ajánlatot tette, hogy mutassák meg rajta tudományukat: «Itt fekszik egy döglött állat, nosza tegyük ezt elevenné tudományunk erejével. Én a csontokat összeillesztem.» Erre a csontokat összeszedte és nagy buzgósággal összeillesztette. A második aztán bőrrel, hússal és vérrel látta el a tetemet. De mikor a harmadik életre akarta varázsolni: akkor a negyedik, az eszes, óva visszatartotta: «Hej, barátom, megállj! oroszlánt állítasz talpra; ha ezt elevenné teszed, ez azonnal széttép mindnyájunkat.» De a megszólított rá förmedt: «Ejnye, te ostoba, csak nem hagyom talán gyümölcsözés nélkül a tudományomat!» «Várj hát, kérlek — szólj amaz — egy perczig, míg én erre a fára föl-mászok!» A mint ez megtörtént, mihelyt az oroszlán eleven lett, széttépte rögtön mind a hármukat. A negyedik szépen leszállt a fáról és haza ment. Azért mondom én:

Jobb az ész, mint a tudomány, bármilyen tudásnál dicsőbb.
Az esztelen veszőbe jut, mint az oroszlán-építők.

De az is jeles mondás ám:

Ki sok könyvet összebújt, de nem ismeri az életet,
Mint ama négy hülye tudós, nevetség tárgyává lehet.

— Hogy esett az — kérdi a kerékviseelő és az így beszélt el:

A négy tudós.

Lakott valahol egy faluban négy brahmán, kik egymással jó barátságban éltek. Még gyermekkorukban az az eszméjük támadt, hogy majd idegen országba mennek és tudományt szereznek. Egyszer aztán, mikor elhatározásukban közösen megállapodtak, tudományszerzés végett elmentek Kanjakubdszába. Ott egy kollegiumban tanulgattak. Tizenkét év leforgása alatt, mivel minden figyelmöket a tanulmányoknak szentelték, alapos jártasságot szereztek mindnyájan a tudományokban. Azután összejöttek mind és így szóltak: «Mi már minden tudományt teljesen magunkévá tettünk, vegyünk hát tanítónktól búcsút és menjünk vissza édes hazánkba.» «Úgy tegyünk — szóltak a többiek is és tanítójuktól elbúcsúzva, ennek az áldásával útra keltek. Vitték magokkal könyveiket is. Egyszer, miután egy darabig haladtak, előttök az út kétfelé vált. Itt mindnyájan pihenőt tartottak és az egyik így szólt: «Melyik úton haladjunk most?»

Azon időtájtban ebben az országban meghalt egy kereskedő fia, és ennek temetésére nagy tömeg gyűlt össze. — Ekkor a négy tudós közül egy fölütötte könyvét és ezt olvasta belőle: «A merre a nagy tömeg megy, az az igaz út. Menjünk hát mi is a néptömeg útján.» A mint tehát tudósaink a népsokadalommal együtt haladtak, megpillantottak ott a temetőben egy szamarat. Erre a második fölütvén könyvét, ezt a mondást találta:

A ki betegségben, boldogtalanságban,
Drágaság idején, hadseregűdülésben,
Király kapujában s temetőben — látod —
Híven áll melletted, az a te barátod.

Ez hát a mi barátunk. Erre neki esnek a számárnak, egyik a nyakába borul; másik a lábait megmossa. És a mint aztán minden égtáj irányában szemlélődnek, szemökbe

tűnt egy teve: «Hát ez meg micsoda? — kérdik és ekkor a harmadik könyvét fölütve ezt olvassa: «Gyors Dharmának (az igazság istenének) a járása.» Ez hát Dharma, az igazság istene.¹⁾ Erre a negyedik így szólt: «A kellemest az igazsal kell összekötni.» Oda kötötték hát a számarat a teve nyakához.

Valaki a tömegből ezt a dolgot a kékfestőnek, a számár gazdájának elmondta; de mire a festő egy bottal oda jött, hogy a hülye tudósokat észre térítse, akkorra már ezek odább álltak.

A mint útjukban valamivel tovább haladtak egy folyóhoz érkeztek. Az egyik tudós, meglátott egy fa-levelet, mely a víz közepén lebegett lefelé; így szólt: «A mely levél²⁾ oda jön, az fog átvinni bennünket.» Így szólván arra a levélre rá pattant, de a folyó elragadta. — A mint vitte a víz, meglátta a másik tudós és hajánál fogva megragadta és így szólt:

Ha egész vagyona veszendőben forog,
Okos ember inkább feláldozza felét.
Intézi a sorját a másik felével,
Az egésznek vesztét ki viselhetné el?

Igy szólt és a vízben levőnek levágta a fejét.

Azután tovább mentek és egy faluba értek, a hol a falu lakói vendégül fogadták és mindegyiket más hajlékban szállásoltak el. Az egyiknek czukros, vajjas sűtrikát (laskát vagy makarónit) adtak ételül. De a tudós csak nézte és gondolkozott és végre így szólt: «A ki a hosszú fonalat szereti, az okvetlenül elpusztul.»³⁾ Így szólván, ott hagyta az ételt és odébb állt.

A másíknak mandakát (finom, vékony lepényt) tálaltak föl; ő azonban ezt idézte rá: «A mi túlságosan lapos és elnyujtott, nem nyujt az hosszú életet.» Ez is ott hagyta a

---

¹⁾ A mondások, látni való, csak mondattörödékek. Az utóbbi ebből a mondatból van kikapva: «Egy percz a gondolat, a vagyon, sőt az ember is. A halál irgalmat nem ismer és gyors Dharmának a járása.» A dharma szó igazat, igazságot és igazság istenét jelent.

²⁾ Rosszul idéz a tudós patra-t mond pátra helyett, falevelet, méltó személy helyett.

³⁾ Hosszú fonalat szeretni, képes kifejezés = halogatva tenni-venni.

lepényt és odább ment. A harmadiknak puha, likacsos rizsfölfűjtat tettek eléje; de megszólalt a brahmán: «A hol vannak szakadások, szaporodnak a csapások.»

Igy ez a három tudós éhségtől elesigázva, az emberek-től kikaczagva elment arról a tájról és hazájába visszatért.

— Látod — szólta az aranyelőd, — te sem ismerted a világ folyását és mégis hiába tartóztattalak, nem bírtál maradni. Azért jutottál ilyen állapotba. Azért mondom én:

Ki sok könyvet összebújt, de nem ismeri az életet
Mint ama négy hülye tudós, nevetség tárgyává lehet. —

FIÓK KÁROLY.

A TALÁLT RÉGISÉGEK JOGVÉDELME HAZÁNKBAN.

Magyarország területe a régiségleleteknek gazdag tárháza. Már a régebbi időkből maradtak megemlékezések a különféle vidékeken talált régiségekről, az újabb korban is nem egy lelet gazdagította régészeti és történelmi ismereteinket s bővítette nem egy műkincscsel gyűjteményeink emlékeinek számát. Hogy a messze multban is találtak területünkön régiségeket, mutatja az, hogy talált kincsről már Árpádok idejébeli okmány is szól.

De nem is csodálkozhatunk ezen, hiszen hazánk területe évezredek óta nemcsak lakott hely volt, hanem a népvándorlás korában valódi átjárás útja volt az egymásután megjelenő, sokszor egymást üző és hajtó népeknek.

Temérdek harcz és küzdelem viharzott le területünkön, s oly sok nép lakott hosszabb s rövidebb ideig itt, hogy azok hátra maradt nyoma sokszor még gyakorlott történetíróinkat és régészeinket is zavarba hozza. E maradványok élénk tájékozást nyújtanak az egyes itt lakott s elvonult népek culturájáról, nemzeti s faji jellegéről; bepillantást engednek szokásaikra, erkölceikre stb.

Azonban ellenére annak, hogy történelmi s műrégészeti leletekben oly gazdag volt hazánk területe már a régebbi időktől fogva, mégis vajmi kevés rendszeres intézkedés történt az államhatalom, a törvényhozás részéről arra nézve, hogy e leletek, a talált régiségek, akár a tudomány javára felhasználtathassanak, akár azok megmentessenek hazánk, hazai intézeteink részére.

Azok, kik a történelmi s régészeti tudománynyal foglalkoznak, jól tudják, hogy sokszor a laikus előtt csekély

értékűnek látszó dolgok, akár történelmi, akár művészeti szempontból igen érdekesek s becses adatot nyújthatnak a multhoz, történelmi s művészeti szempontból egyaránt. Tudjuk és sokszor hallottuk külföldi szakférfiak kiváló elismeréseit a hazánk területén talált régiségek méltatásáról. Mindezek mellett is a régiségek megvédelmezéséről alig gondoskodtunk és szakembereink igen gyakran aggódva mondták, hogy nálunk tulajdonképen a régiségek a törvény védelmében nem is igen részesülnek, vagy ha némi írott szabályzat mond is valami védelmet, azt vagy senki, vagy hiányosan hajtják végre.

A mi szabály vagy felsőbb utasítás érvényben van, az részben elavult, többé a kor, az élet viszonyainak meg nem felel, sőt részben a gyakorlat módosított is rajtok.

Ha áttekintünk e téren szabályzatainkon és a kifejezett birói gyakorlaton, arra az eredményre jutunk, hogy itt mielőbb segíteni kell s a modern kor szelleme kívánalmainak mielőbb eleget kell tenni, mert a mai világban a modern jog alapját nem tehetik többé-kevésbbé elavult alapon álló királyi határozmányok.

Ha a talált régiségek jogvédelmére vonatkozó jogszabályokat kutatjuk, a legrégebb nyomok a messze multba vezetnek vissza bennünket. A váradi regestrumban jönnek ugyanis elő némi adatok 1210-ből. Úgy látszik, a régebbi időkben az elrejtett kincs, a *thesaurum detectum*, a talált régiség, a királyi kincstár tulajdona volt, tehát a talált régiségek, drágaságok a király tulajdonába mentek át s a király tolvajának tekintettek azok, kik a talált kincset a királynak át nem adták. Ugyanis a regestrum CCCXLIX. eseténél az mondatik «quod fures essent regis, eo quod thesaurum inventum cum debent, regi non indicassent.»*)

Hogy a királynak e joga a talált kincsre nézve meddig állt fenn, azt nem tudjuk; sőt erről törvényes vagy felsőbb hatósági intézkedések sokáig nem szólnak, hogy ilyenmő intézkedések egyáltalán a multban voltak-e? erre

---

*) Fejér: *Codex Diplomaticus* VII. 2 p. 212. — Bél Mátyás: *Rit. expl. verit. Nr. CCCXLIX.* — Timon Ákos: *Magyar alkotmány és jogtörténet* II. kiadás 245. lapján azon nézetének ad kifejezést, hogy a talált kincs a királyt illette s ha valaki azt be nem jelentette, mint tolvaj bűnhődik.

adataink nincsenek. Talán az archivumokban még lappanganak ilyenek, mert bizonyára régiségekben gazdag területünkön már a messze múltban találtak oly kincseket s régiségeket, melyeknek tulajdonjoga vita tárgya is lehetett.

A talált kincsre vonatkozó s fentemlített királyi jog, úgy látszik, lassanként elenyészik s már a XVII. században összeállított *Approbata constitutiók*ban a talált kincs többé nem királyi tulajdon, hanem csak egy harmad részben illeti a kincstárt. Az *Approbata constitutiók*, melyek Erdély számára állítottak össze, a kincstalálásról az *Articulus 1.* alatt így rendelkeznek:

Titulus LIX. *Kincstalálásról.* Articulus 1. Az, a ki elásott régi kincset talál maga határán, harmad részét fiscus tárházába tartozzék adminisztrálni, mások határán találván, a dominus terrestrissel is tartozzék conveniálni; ki ha eltitkolná, egészen elvétessék tőle.★)

Ez a rendelkezés Erdélyben volt érvényes, a tágasb hazában, erre vonatkozólag királyi határozmányok intézkednek a felmerülő vitás kérdésekben.

A XVIII. századból maradtak reánk ily vitás kérdésekből kifolyó felsőbb intézkedések. 1776 január 27. 102. sz. a. kelt rendelkezésével Mária Terézia kimondja, hogy a talált kincsből egy rész a földtulajdonost, egy rész a kincstárt, egy rész a találót illeti, ha azonban a találó a leletet ravaszul eltitkolja, az ő része is a kincstár javára esik. 1777. évi június 25. kelt királyi rendelvénnyel szintén Mária Terézia fenti intézkedéseit azzal egészíti ki, hogy a három részre osztás csak az esetben alkalmazandó, ha a kincs értéke 150 frtot meghalad; ha nem haladja meg, akkor a találó és a földtulajdonos osztozkodnak, a kincstár nem. Azonban ez esetben is a cs. kir. pénzgyűjtemény részére bizonyos darabok visszatartandók, melyek értékét a kincstár fizeti meg. 1792 ápril 5-én kelt 461. számú felsőbb rendelet szerint I. Ferencz kimondta, hogy a városi polgári területen (funduson) talált kincs annak tulajdonosát, a városi közterületen talált kincs pedig a városi kincstárt illeti.

I. Ferencz alatt 1812 november 12-én kiadott rendelet

★) Dr. Márkus Dezső: *Magyar Törvénytár 1540—1840. Erdélyi törvények* 131 lap.

szerint, ha a találó a leletet eltitkolja s feljelengetik, az ő része a feljelengetőt illeti. Ha azonban ez tudatlanságból vagy más akadály miatt nem tett jelentést, ez esetben az őt illető rész egy harmada, vagyis az egésznek kilenczede neki adassék, a másik két harmadrész, vagyis az egész két kilenczede a feljelengetőnek hagyassék, ki ezenkívül a kir. kincstár részéből ne részesüljön.

Ezek szerint az alkotmányos időszak beállta óta kiadott ministeri rendeletek s birói gyakorlat szerint tehát a jelenleg élő és elfogadott jogszabály az, hogy a talált kincs, ha értéke 150 frtot meg nem halad, a találót s a földtulajdonost illeti, ha meghaladja azon értéket, egy harmada a kincstáré, egy harmada a földbirtokosé, egy harmada a találóé.

A ki a talált kincset rossz szándékkal titkolja el, a maga részét egészen elveszti, ha azonban csak tudatlanságból vétett, akkor két harmadát veszti el, mind a két esetben a feladó lép helyébe. Ha a talált kincs régészeti s műértékkel bír, akkor a talált tárgyak átadandók a Nemzeti Múzeumnak kiválasztás és szükségletei megtartása végett s a földtulajdonost s találót, ha az érték a 150 frtot meghaladta, a hármias felosztás arányában a meg nem tartott darabok s a megtartott darabok belső értékének ára illeti meg.

A vizsgálat és közelebbi eljárás a kir. kincstárt, illetve a közigazgatási hatóságot illeti. A kincs a haszonélvezőre és bérlőre nem száll. Más birtokán kincset keresni a földes úr ellenére nem szabad, sőt ez által okozott károkért az, ki ezt teszi, felelős.*)

Az iméntiekben vázlatosan előadtuk azt a jogállapotot, mely a talált kincsre nézve gyakorlatban van, hazánk azon területén, melyen a régi magyar magánjog érvényes. Elég sajnós, hogy Magyarország magánjogilag még mindig két jogterületre oszlik s így a fentebb előadottak csak az ország egy részére vonatkoznak. Erdélyben, a polgárosított határ-örvidéken s Fiumében az osztrák polgári törvény levén alkalmazásban, azon a területen a talált kincs a földtulajdonos és a találó közt osztatik meg egyenlő arányban.**)

*) Frank. *Közigazság törvénye* 218 lap. — Dr. Fodor Ármin: *Magyar Magánjog. Dologjog* 375 lap. Lányi Bertalan közleménye.

**) Dr. Márkus Dezső: *Magyar magánjog mai érvényében* II. k. 365—367.

A tudomány érdekében mindkét jogterületre nézve érvényes rendeletet adott ki a belügyminister 1868 febr. 1-én, mely szerint a talált régészeti érdekű és belbecsű s nevezetesen a világ- és hazai történelemre nézve nagy értékű tárgy a hazai régiségtárak (Nemzeti Muzeum és Kolozsvári Muzeum) részéről való megtekintésig s esetleg megvételig a hatóság gondozása alá veendő. Az 1872. évi 14,136 számú belügyministeri rendelet szintén részletesen szól a talált régiségek megmentéséről, azonban e rendelet Erdélyre nem terjed ki.

A büntető törvénykönyv (1878. évi V. t.-cz. 366. §. szintén intézkedik a talált kincsről; azt rendeli ugyanis: «A ki régi kincset talál és azt a hatósághoz nyolcz nap alatt be nem jelenti, a talált kincs jogtalan elsajátításának vétségét követi el és ezer forintig terjedhető pénzbírsággal büntetendő.

A hatóságnál előre bejelentett kutatás esetében a büntetésnek csak akkor lesz helye, ha a talált tárgyak 30 nap alatt nem jelentetnek be.

A talált kincs ez esetekben elkoboztatik.

Az imént előadottakban foglaljuk össze a talált kincsről s régiségekre vonatkozó felsőbb rendeleteken s törvényeken alapuló jogszabályokat.*)

Birói gyakorlatunkra áttérve, annak keretében szintén találunk a talált kincsről vonatkozó adatokat. Az ily talált kincsek nem egyszer adtak perre okot, midőn a vitázó felek igazukat birói úton kívánták eldöntetni s megállapíttatni.**)

A birói gyakorlat a már említett jogszabályok alapján áll.

---

*) Galamb István zirczi kir. járásbíró: *A régiségleletek ügyének állami kezelése és az erre vonatkozó törvények és rendeletek* cím alatt igen tanulságos közleményt tett közzé az Orsz. Régészeti és Embertani Társulat *Évkönyvében* 1879—1885, hol 193—230 lapokon tárgyalja kiváló szakértelemmel és készséggel az ide vonatkozó adatokat, melyért a tudós világ részéről elismerés illeti s e téren úttörőnek mondható.

**) Már a hetvenes évekből is jönnek elő a birói útra vitt ily jogesetokról birói határozatok. *Döntvénytár* r. f. XXI. 85. Valamely ház alatt elásott régi pénzek, melyekre nézve a ház- és telektulajdonos tulajdonjogát nem tudja bizonyítani, talált kincset alkotnak s a szabályszerű megosztás végett a jogügyek igazgatóságának rendelkezése alá bocsátandó.

Ezek figyelembe vételével, egy jogeset alkalmával kimondja a Curia, hogy ha a kincstaláló bejelentése nem rossz szándékból elmulasztatott, a feljelentőt a talált kincsből, illetve annak értékéből rész illeti meg. A ki pedig a kincset rossz szándékból titkolja el, a maga részét egészen elveszti; két harmadát, ha csak tudatlanságból vétett. Mindkét esetben helyébe a feladó lép.*) Tehát elfogadja a bíróság az 1812. évi november 12. 20,227. sz. a. kelt királyi határozmányok intézkedéseit, illetve azt alkalmazza.

Ugyancsak kimondja a Curia, hogy a kincset találó köteles azt a hatóságnak bejelenteni és nem elég a földtulajdonos megbízottjának történt bejelentés. A találó a bejelentés előtt jutalékát ki nem veheti.**)

Bírói gyakorlatunk egy másik, igen érdekes jogesetben, mindenekelőtt megállapítja, hogy a kincsleletek tárgyában kibocsátott rendeletek a kincsleletek átvétele és felosztása körüli eljárást a közigazgatási közegekre bizzák ugyan, arra nézve azonban, hogy a kincsleletekből eredő magánjogi vitás kérdések eldöntése nem a rendes bíróságok, hanem a közigazgatási hatóság elé tartoznék, rendelkezést nem tartalmazván, az általános szabály nyer alkalmazást, mely szerint magánjogi vitás kérdéseket a polgári bíróság dönt el.

Továbbá kiterjeszkedik a bírói határozat a talált kincset illetőleg a *megtartási és kiválasztási jogra* nézve is, és megállapítja, hogy az alkotmány visszaállítását megelőzőtt korszakban kelt és felsorolt rendeletekben a bécsi cs. és kir. érem- és régiséggyűjtemény részére fentartott kiválasztási és megtartási jog az 1867. közjogi átalakulások következtében köztudomás szerint a *M. Nemzeti Múzeumra* hárul és ez idő óta folytonosan korlátlanul és feltétlenül gyakoroltatik s kimondta, hogy az általános szabály az, hogy a kincsleletnek a kiválasztási és megtartási jog gyakorlása után fenmaradó része természetben felosztandó, a kiválasztási és megtartási jog alapján megtartott tárgyak pedig igazságos kártalanítás mellett teljes értékben váltatnak meg. Kijelentette, hogy az igazságos és teljes kártalanítás nem

---

*) Dr. Márkus Dezső: *Felső bíróságunk elvi határozatai* I. k. 44 lap. 152.

**) Dr. Márkus Dezső idézett könyve I köt. 45 l. 154 eset.

azonos a fém-értékkel, hanem ezalatt az egyes tárgyak mű- és régészeti értékét is magában foglaló becsüt, egyszóval a tárgyaknak forgalmi árát kell érteni. Valamely tárgy teljes értéke azon pénzmennyiségben jut kifejezésre, mely a tárggyért az ez iránt mutatókozó kereslet és kínálat viszonyához képest alakult árként mindenkor eladás helyén és idejében kapható: vagyis az ár, melylyel a tárgy a közforgalomban bír. A *pretium affectionis* ellenben a tárgynak egy bizonyos személy különös érdekei és viszonyai szempontjából az illető személyre nézve fennálló képzeleti értékét jelenti. Ez utóbbi érték tehát nem a kereslet és kínálat általános szabályai szerint igazodik. Hogy jelen esetben a peres kincs-lelet közforgalmi árának alakulására a kincs-lelet műrégészeti ritkaságának, régiségének és kiviteli formájának befolyása van, az nyilvánvaló, de nyilvánvaló az is, hogy az árt szabályozó e tényezők figyelembe vétele nem vonható a *pretium affectionis* fogalma alá. már annál a köztudomású ténynél fogva sem, hogy a régiségek fogalmát közvetítő világkereskedelem tényleg létezik, mely a mindenkor eladásra kerülő régiségek árát e tényezők figyelembe vételével szabja meg. Ezek szerint a felpereseket a megtartott kincs-leletnek teljes, vagyis mű- és régészeti becsét is magában foglaló és nem csupán a fémértéke szerinti részesedés illeti meg.★)

De minden oly lelet tekinthető régészeti leletnek, tehát gazdátlanoknak, melyben régiségek vannak, mert ha a találó tudta, hogy a kérdéses ezüstpénzt valaki, mint tulajdonát rejtette arra a helyre, a hol ő megtalálta, azon pénz tehát gazdátlanoknak, következésképpen annak megtalálása olyannak, mint a milyet a tulajdon szerzésre a törvény megkíván, nem tekinthető.★★)

A büntető bíróság előtt olykor-olykor szintén felmerültek büntetendő esetek, midőn a talált kincset a találó be nem jelentette s hivatalos úton fenyítettett meg. A földtulajdonosnál történő bejelentés nem egyenlő hatályu a hatóságnál való

---

*) Ez igen érdekes jogesetben hozott bírói határozat olvasható Dr. Márkus Dezső: *Felsőbíróságaink elvi határozatai*. VII k. 25—33. lapon.

★★) Dr. Márkus Dezső: *Ítéldbíróságaink elvi határozatai* I. k. 45.

bejelentéssel s így joghatálya nincs. Egyébként azonban bármely hatóságnál tegye is meg a találó a kincsről való jelentését, ez kizárja a jogtalan elsajátításra irányuló szándékot. *)

A felsőbb hatósági rendelkezések s törvény ellenére, minthogy annak végrehajtása lanyhán eszközöltetik, s mint-hogy a bejelentést illetőleg a rendelkezések nem határozottak, sőt homályosak is, mert azt sem tudni bizonyosan, mely hatóságnál teendő a leletről jelentés, jelen viszonyaink között a talált régiségek jogvédelme nagyon csekély s nagyon gyenge, a helyzeten okvetlen segíteni kell, már azért is, mert ha ez az állapot így tart, koronként előkerülő régiségeink egy része részint a tudatlanság, gondatlanság s könnyelműség miatt elkallódik, elpusztul; részint, az országot élelmes külföldi régiségkereskedők vagy azok megbízottjai járván keresztül-kasul, minden érdekesebb s értékesebb talált régiségünk külföldre vándorol. Hiszen akár hányszor külföldi intézetek vagy tudósok előbb szereznek tudomást hazai leleteinkről, mint magunk. Tessék csak az életben körül nézni, a vidéken, külföldiek ügynökei tömegesen járkák be vidékeinket s olcsó áron vásárolnak meg oly dolgokat, melyekről hazai intézeteink sokszor tudomást sem nyernek. Elég sajnos, a külföldiek ügynökeinek túlnyomó része saját honfitársaink közül kerül ki, kik a jó üzlet fejében szívesen vállalkoznak erre.

Nyomasztóan hat persze reánk anyagi helyzetünk, nem lévén vagyonos nép, közintézeteink az ily felmerülő régiségek s múkincsek beszerzésére csak korlátolt mérvben költsékezhetnek. Ez talán mentség volna arra, hogy hazai ügynökeink a drágább és jó árt adó külföldre viszik inkább a hazai régiségeket, mint a mi intézeteinkhez, eladás végett, hol csak olcsóbb árt kaphatnak. De mégis kérdezzük, hol a hazafiság? hol a hazai tudomány s cultura igaz szeretete és ápolása!

Sürgős kötelessége tehát az irányadó köröknek, különösen a törvényhozásnak, e tárgyban a védelmi intézkedéseket megtenni s consolidált jogállapotokat létesíteni a védelem érdekében. Eddig is sokat veszítettünk, de még nem késő.

---

*) *Magyar Jogi Lexicon. Kincslelet.* 792—797 lap, IV. köt.

Talált régiségeinket s műkincseinket jogvédelemben kell részesíteni a hazai cultura javára. Védni kell ezeket első sorban a tudomány javára s céljaira, hogy mihelyt valamely régiség előkerül, a tudomány s művészet részére megmentessék olyképen, hogy minden kétséget kizárólag igazoltassék a lelhely, a találás körülménye, a talált tárgy tudományos leírása, lerajzolása és sokszorosítása fénykép vagy rajzolás útján. De, a mennyiben lehetséges, meg kell ezeket menteni a hazai cultura számára olyképen is, hogy becsértékben közintézeteink részére megvettessenek. Nézetünk szerint e kettős irányban kell intézkedni a törvényhozásnak s ily szellemben és irányban készitendő az új törvény, mely a talált kincsek és egyéb régiségek védelméről szól. Annál inkább is, mert eddig tulajdonképen csak az anyagi belértékkel bíró úgynevezett kincs részesült jogvédelemben, más régiség nem, holott sokszor az anyagi belérték nélküli régiségek becseesebbek, mint bármely más arany vagy ezüst tárgy, tehát úgynevezett kincs.

Törvényeink védelem alá vették a műemlékeket is, s az 1881. évi XXXIX. törvenyczikk, mely a műemlékek fentartásáról szól, elég szabatosan, elég helyesen rendelkezik a műemlékek megoltalmazásáról, mely intézkedés a múltban elkövetett nagy s barbár rombolásokkal szemben szükséges is volt. Csak a régiségek — az úgynevezett talált kincset kivéve — szinte szabad rablás és pusztulás tárgyai s eddigelé elégnék tartották egy-egy ministeri rendelet kiadását, melyet viszont csak hiányosan vagy sehogy sem hajtottak végre. Tehát e téren az állapot a tudomány szempontjából kétségbe ejtő.

• Jogász közönségünk, bár elvétve, mégis foglalkozik e kérdéssel.*) Magánjogi kézikönyveink is tárgyalják az erre vonatkozó jogi anyagot, mely a jelenlegi állapot regisztrálásából áll.**) Codificatióink sem térhet ki e fontos,

*) Biermann: *Talált kincs tulajdonjoga* Magyar Igazságügy X. 28.

**) Dr. Fodor Ármin: *Magyar Magánjog* — II. k. *Dologjog* 375. — *Magyar Jogi Lexikon* IV. k. 791—797. — Frank: *A közigazgatás törvénye Magyarhonban* 1845. 218 l. — Kelemen: *Institutiones Juris Hungarici pruti* III. 32. Suhayda: *Magyar polgári anyagi magánjog rendszere*. V. kiadás 105 lap. Zlinszky—Reiner: *Magyar Magánjog* VII. kiadás 356—357.

tudományos és művészeti szempontból is jelentős kérdés elől.

Évekkel ezelőtt már fel-felmerült annak szüksége, hogy a régiségeket törvényileg védelem alá kell venni a tudomány javára s egy minden tekintetben szabatos jogi állapotot kell létesíteni. Régiségtudósaink s más szakembereink sokszor beszéltek s írtak erről, de csak a jámbor óhajok számát szaporították.

A magánjogi codificatio, — mint imént mondtuk — nem térhetett ki ez elől, mert az ingó dolgok tulajdonának szerzése és elvesztése keretében a találás is szerepet játszik s e kérdést szabályozni kellett, mivel sokszor belső becsértékkel bíró régiségeket is találnak s így a jogállapot itt tisztázandó.

A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetében 612—615. §§-ok alatt tárgyalatik a kérdés.*) Sajnos, nem a hazai, jelenleg már bizonyos irányban kifejlesztett jogi állapot a codificatio tárgya, a modern igényekhez és viszonyokhoz alakítva, hanem inkább a német birodalmi s egyéb idegen törvények szelleme vonúl át a projectumon.**)

A hivatkozott tervezet szakaszainak szövege a következő :

612.

A ki saját dolgában oly dolgot talál és vesz magához, a mely annyi idő óta volt elrejtve, hogy tulajdonosát ki-puhatolni többé nem lehet (kincs), megszerzi annak tulajdonát, ha a találást a hatóságnak haladék nélkül bejelentette.

Ugyane feltétel alatt megszerzi a találó az idegen dologban talált kincs felének tulajdonát. A kincs másik felének tulajdonát a kincset rejtő dolog tulajdonosa szerzi meg, akkor is, ha a találó elmulasztotta a bejelentést, de ezt haladék nélkül ő maga tette meg.

Semmi körülmények között nem késő az a bejelentés,

---

*) A magyar általános polgári törvénykönyv tervezete. Első szöveg, 138—139 lap.

**) Németbirodalmi polgári törvénykönyv 984. §. Indokolás a magyar általános polgári törvénykönyv bevezetéséhez. Második kötet. Dologjog 280—285. §.

a mely a találó részéről a találás utáni nyolcz nap, és ha a hatóságot a keresésről előre értesítette, harmincz nap alatt, a kincset rejtő dolog tulajdonosa részéről pedig nyolcz nap alatt történt, attól az időtől számítva, a mikor a talá-lásról értesült.

Ha a kincset régiségi értékénél fogva közintézet szá-mára szerzik meg, a megállapított érték helyettesíti a kincset.

613.

Ha a kincset oly valaki találta, a ki elrejtett dolgok keresésére fel volt fogadva, találónak azt kell tekinteni, a ki felfogadta.

614.

Ha a 612. §. követelte bejelentést elmulasztották, a talált kincs vagy ennek a találót különben megillető része, mint elkobzott dolog az államkincstárra száll.

616.

A ki idegen dologban a tulajdonos engedelmé nélkül kincset keres, azt a talált kincsnek semmi része sem illeti. A találót egyébként megillető rész annak a községnek szegény-pénztárára száll, a melynek területén találták a kincset.

Mi e tervezetet hazai viszonyaink között úgy, a mint szövegezve van, kielégítőnek nem tartjuk. Maga a fogalom meghatározása hiányos és pedig azért, mert a ter-vezet is csak kincset ismer és nem egyszersmind régiséget. Törvényeinkben s részben rendeleteinkben egy bizonyos téves felfogás érvényesül, azt hiszik, hogy e szóval *kincs*, minden ki van fejezve, s ez alatt minden régiséget ért a nagy közönség s a jogásközönség is, pedig tévedés, mert a kincs alatt a nagy közönség, főleg a nép, a talált régi arany és ezüst pénzeket, edényeket s ily anyagú tárgyakat érti, tehát nem érti alatta a bronz, vas, kő és más egyéb régiségeket s régi fegyvereket stb. A néphit szerinti Darius kincse, melyet oly sokszor keresnek, mely éjjelenként láng-gal veti fel magát, tisztán arany, ezüst s drága kövekből

áll, főleg pénzből, nem pedig más anyagú régiségekből. Tehát midőn a felsőbb utasítások régi kincsleletekről szólnak, azok alatt a nép tisztán drágaságokat, arany s ezüstneműeket s nem más anyagú régiségeket ért, holott a felsőbb utasítások kiadói azt hiszik, hogy ez alatt a gyűjtő kifejezés alatt *kincs*, a nép általában minden régiséget ért.

De a jogászvilág sem érti kincs alatt a többi régiségeket, ha a bíró az utasítások szövegéhez ragaszkodik s ha például büntetni kell azt, ki régiséget talál s be nem jelentette, bizonyosan azt, ki arany és ezüst dolgot talál s bejelenteni elmulasztotta, a büntető törvény alapján megbünteti, de viszont azt, ki pl. egy bronz római tripost talál, bármily értékes műkincs legyen is az, nem büntetheti, mert a bronz nem kincs és pedig se népies, se jogászi felfogás szerint nem tekinthető kincsnek.

Azon kifejezés tehát a tervezetben, mely tisztán kincsről szól, ma nem kielégítő, nem teljesen megfelelő. Ha régiségek védelméről szólunk, akkor a régiség kifejezést is kell használni, mert ezt a kincs nem helyettesíti, nem pótolja. E helytelen kifejezés használatának következménye az, hogy jelen viszonyaink között a talált kincs jogvédelemben részesül, de a talált régiség, ha nem arany, ezüst vagy drágakő, törvényileg és felső utasítás alapján — védelemben nem részesül.

Másik lényeges hibája a tervezet szövegének az, hogy ismét, mint rendesen törvényeink, homályos kifejezéseket használ. Azt mondja: a talált kincs bejelentendő a hatósághoz. Ugyan mit ért a tervezet e kifejezés alatt? Hatóság: a község, a főszolgabíró, alispán, járásbíró, pénzügyigazgatóság, adóhivatal stb. Hát melyiket érti ez alatt? Nézetünk szerint más hatóság nem lehet itt, mint a mely közvetlen s legközelebb van: ez a községi előljáróság. [Az ily sokféle magyarázatot előidéző kifejezés mellett a fiscalitásnak kitűnő kibúvója lehet, de kevésbbé szolgál a jog és igazság védelmére.

Hiánya a tervezetnek az is, hogy homályosan szól ugyan arról, hogy a régiség, illetve kincs közintézet számára megszerezhető, de e kérdést felvilágosítás nélkül hagyja s növeli a zavart és kétséget, mely bizony szomorú dolog, újabb törvényeink egy részének jellemző vonása.

A tervezet jó oldala, hogy elejti a kincstár részesedését, sőt mi helyes dolog is, mert igen alapos, dr. Hampel József kiváló tudósunk megjegyzése, hogy a kincstár sokkal kevesebb hasznót szerez e jutalék által, mint mennyi kár származhatik a tudományra nézve a leletnek ennek következtében való eltitkolása által.★)

A tervezetet, miután az azon célnak, hogy a talált régiségeket egyrészről a tudomány javára megóvja, megvédje, másrészről azokat lehetőleg a hazai tudományos intézetek számára megszerezhetővé tegye — jelen alakjában megfelelőnek nem tartjuk s így az, ha ily alakban törvényerőre emelkednék, a zavart növelné és mind a köz, mind a jogi életben keveredéseket idézne elő.

De azért sem fogadható el, mert jogi életünkben e téren kifejlesztett, életre való s már gyökeret vert eszméket sem karolta fel s codifikálta, pedig codificatiónk első s egyik legfontosabb feladata, hogy azt mi a hazai joggyakorlatunkban helyes, a jogi felfogásnak megfelel, viszonyaink között kivihető, sőt szükséges, a modern eszmékkel nem ellenkezik, annak megfelel: a codificatio keretébe illeszsze. Mindenesetre helyesebb ez, mint az idegen eszmék s felfogások indokolatlan átültetése.

Ezek röviden összefoglalt s általánosságban tett megjegyzéseink a tervezetre, melynek különben jó oldalai is vannak.

Midőn ennek futólagos bírálatáról megemlékeztünk, felmerül itt egy másik kérdés is. Helyén való dolog-e az, hogy e kérdés a magánjog keretében tárgyalassék, vagy pedig az egész régészeti ügyet átölelve, egy külön törvény alkottassék? A régészettudomány szempontjából az volna legcélszerűbb s leghelyesebb. A régiségek czim alatt előjövő dolgok jogi természete s azok közül mutatkozó jogi jelenségek oly különfélék, hogy azokat egy keretbe zárólagosan beilleszteni nem lehet, tehát azokat a jelenségek jogi természete szerint kell tárgyalni az illető helyeken. Így a megszerzés és elidegenítés szempontjából a magánjog keretébe, a jogtalan elsajátítás esetén a bün-

---

*) Az Orsz. Régészeti és Embertani társulat *Évkönyve*. 1879—1885. 208. oldal.

tető törvénykönyv keretében kell tárgyalni. Ez elől ki nem térhetünk.

Habár tehát a régiségtudomány szempontjából helyesnek tartanók, az egységes szabályozást egy törvény keretében, mégis meg kell hajolnunk a jogtudomány s célszerűség követelményei előtt s a régészeti tárgyak körül felmerülő jelenségekhez képest a magánjogi természetűeket a magánjog keretébe kell tárgyalnunk és szabályoznunk.

Ezenkívül egy más gyakorlati és célszerűségi indok is utal arra, hogy ezt tegyük. A magánjogi codificatio folyamatban van s az előbb-utóbb befejezést nyer. Ha itt nem oldjuk meg e kérdést, vajon lesz-e idő s alkalom valaha a mi sajtósági viszonyaink között, hogy e dolgokat külön, egységes törvény keretében összeállítsuk és jogilag szabályozzuk. Hiszen évtizedek óta megtehettük volna ezt — és mit sem tettünk.

A codificatio tervezetét tehát tárgyalás alapjául — a fenti indokok alapján — elfogadva, azzal szemben a fentebb kifejtett nézeteink figyelembe vételénél, a következő javaslatot terjesztjük elő:

III. Talált kincs és régiség tulajdonának megszerzése.

612.

Talált régi kincsnek vagy egyéb régiségnek oly ingó dolog tekintendő, mely annyi idő óta volt elrejtve, hogy tulajdonát kipuhatolni többé nem lehet.

613.

A ki saját dolgában régi kincset vagy egyéb régiséget talál és vesz magához s azt a legközelebbi községi előljárásnál haladék nélkül bejelenti, annak tulajdonát megszerzi, ha azonban a régi kincs vagy egyéb régiség oly történelmi vagy műértékkel bír, hogy az a Nemzeti Múzeum vagy más közintézet számára megtartandó, akkor annak becsára lesz az övé.

A községi előljárásság a leletről tartozik a Nemzeti Múzeum igazgatóságát és a legközelebbi városi vagy megye-történelmi és régészeti- vagy múzeum-egyletet értesíteni.

614.

A 613. §-ban említett feltétel alatt megszerzi a találó az idegen dologban talált kincs vagy egyéb régiség felének tulajdonát. A kincs vagy egyéb régiség másik felének tulajdonát a kincset vagy régiséget rejtő dolog tulajdonosa szerzi meg akkor is, ha a találó elmulasztotta a bejelentést, de ezt haladék nélkül ő tette meg.

Semmiképen sem késő az a bejelentés, a mely a találó részéről a találás után nyolcz nap és, ha a hatóságot a keresésről előre értesítette, harmincz nap alatt, a kincset vagy egyéb régiséget rejtő dolog tulajdonosa részéről pedig nyolcz nap alatt történt attól az időtől számítva, a mikor a találásról értesült.

615.

A bejelentett kincsre vagy egyéb régiségre nézve a Magyar Nemzeti Muzeum — a becsár megtérítése mellett — kiválasztási és megtartási joggal bír, a mennyiben azonban e jogát a bejelentéstől számított 30 nap alatt nem érvényesíti, az elenyészik.

616.

Ha a becsár megállapítására, mely a forgalmi értéknek felel meg, a Nemzeti Muzeum igazgatósága s a találó és földbirtokos közt egyezség nem jön létre, akkor az érdekeltektől kijelölt szakértők meghallgatása mellett, a területre nézve illetékes járásbiróság állapítja meg a fizetendő becsár mennyiségét.

617.

A Magyar Nemzeti Muzeumnak jogában áll más közintézet részére is a kincset vagy régiséget a fentiek alapján megtartani.

618.

A talált kincs vagy egyéb régiség biztonságáról, ha addig, míg a Nemzeti Muzeum igazgatósága a törvényes időn belül eljárna, veszély fenyegetné, a községi előljáróság gondoskodik.

Az ily kincs vagy régiség úgy a lelet körülményeinek tanulmányozása, tudományos intézetek s egyletek részére megengedendő lévén, erre nézve az illető községi előljárásság intézkedik.

619.

Ha valaki saját vagy idegen birtokon, de a tulajdonos beleegyezésével tudományos irányú ásatásokat, kutatást rendez, tartozik ezt a községi előljárásságnak a 613. §. szerint bejelenteni, s az ily ásatás alkalmával talált tárgyakra nézve is a 613. és 615. §§. rendelkezései alkalmazandók.

620.

Ha a kincset vagy egyéb régiséget oly valaki találta, a ki elvesztett dolgok keresésére fel volt fogadva, találónak azt kell tekinteni, a ki felfogadta.

621.

Ha a 613. §-ban követett bejelentést elmulasztották, a talált kincs vagy régiség, vagy ennek a találót különben megillető része, mint elkobzott dolog, felében az államkincstárra száll át, mely a történelmi és régészeti becsű dolgokat közintézetek közt osztja fel, másik fele pedig vagy ennek becsára a feljelentőt illeti. Ha feljelentő nincsen, az egész rész az államkincstáré.

622.

A ki idegen dologban a tulajdonos engedelmével nélkül kincset vagy egyéb régiséget keres, azt a talált kincsnek vagy régiségnek semmi része sem illeti.

A találót egyébként megillető részre a 621. §. rendelkezései alkalmazandók.

623.

Szórványosan előjövő, nem nemes érczből való régi pénzek vagy csekély értékű szórványosan jelentkező régi-

ségekre a fenti intézkedések ki nem terjednek s nem alkalmazandók.

A tőlünk, az iméntiekben előterjesztett javaslat az eredeti tervezet bővítése és lényeges módosítása, és pedig a már kifejlesztett joggyakorlat fontosabb eszméinek figyelembe vételével és felhasználásával.

Az eredeti tervezet intenciójától eltérőleg szükségesnek tartottuk a talált tárgyak érdekében s a tudományos adatok megvédése szempontjából a földtulajdonos, illetve lelhelytulajdonos és találó jogait bizonyos mérvben megszorítani, korlátozni, de mégis semmiesetre sem annak kárára. Hazai viszonyaink között a talált régiségeink igen sokszor elkallódnak, elpusztulnak a nélkül, hogy tudományos kutatás s tanulmány tárgyaivá tétetnének, vagy külföldre vándorolnak: ezeknek megmentéséről kell tehát gondoskodnunk s e tekintetben a törvény szigorító intézkedéseit is igénybe vehetjük, mert hisz a tudomány érdekében járunk el.

A mi különleges viszonyaink között különleges intézkedések szükségesek. Nyugat nagy népeivel szemben sok tekintetben nagyon hátra vagyunk, rohamosan kell haladnunk és sok mulasztást pótolnunk. Védekeznünk kell tehát a kizsákmányolás ellen. Gyarapodó haladásunkat, mint egy védelmi gyűrűbe foglalva, oltalmazni kell. Az egyéni szabadság némi korlátozása a közérdek, a tudomány java tekintetéből történik.

Ha az államnak jogában áll anyagi érdekekből a dohánygyedárúsággal korlátozni, a szabad gazdálkodást, sőt kereskedelmet is; ha a közérdek szempontjából a tulajdonkiszajátítás által korlátozható s megszorítható, a tudomány érdekében is lehet bizonyos korlátokat felállítani s a tulajdonjogot kissé megszorítani. E szempontból szükségesnek tartottuk a régi kincs s egyéb régiség találása esetén a bejelentés kötelezettségét, úgy a Nemzeti Múzeum kiválasztási és megtartási jogát a javaslatba beiktatni, mégis a forgalmi becsár megtérítésének kötelezettségével. Ez nem ellenkezik a culturének felfogásával, hiszen culturállamokban lépten-nyomon látjuk az egyéni szabadság s tulajdon bizonyos mérvű megszorítását épen a köz- és tudományos érdekek szempontjából. A cultura magas fokán

álló Angliában, az ottani jog szerint, az egész talált kincs (treasures trove) a kincstárt illeti.*) Ez bizonyosan még nagyobb korlátozása a találó s a dolog tulajdonosa jogának, mint azok az elvek, melyeket fentebb előadtunk s melyeket a tőlünk előadott javaslatban érvényesítettünk.

A feljelentő részesedését a találó helyett azért vettük fel, minthogy a 150 frton felüli értéknél a kincstár részesedése is elmarad s így a kellő ellenőrzés és felügyelet annál hatályosabbá válik, ha a találó tudja, hogy az esetre, ha elmulasztja bejelentését, saját részét elveszti, sőt az a feljelentőt illeti. Ha a feljelentőnek ily módon való jutalmazását, eddigi joggyakorlatunkhoz képest, fentartjuk, ezzel nagyobb s erősebb lesz az ellenőrzés s az is fokozott mérvben járul ahhoz, hogy régiségeink kellő jogvédelemben részesüljenek a tudomány javára. Különben is a feljelentő jutalmazása állami igazgatásunk számos intézményénél meg van állapítva s mint szükséges rossz, fentartatik.

A becsár megállapítása, ha a Nemzeti Múzeum és a találó közt egyezség létre nem jön, a mi javaslatunk szerint a bíróságra bízatik, ez az eddigi joggyakorlat codifikálása, mert, megemlékeztünk, ezt eddig is a bíróság gyakorolta, ha a kérdés vitássá vált.

A megtartási és kiválasztási jog, a kincsrégiség veszély elleni biztonságba helyezése, mind az eddigi gyakorlatból van átvéve.

A javaslatba beveendő volt a helyi történelmi és régészeti egyletek értesítése is, hiszen a tudománynak csak úgy szolgálunk, ha a területükön talált leletekről tanulmányozás végett ezeket az egyleteket is értesíti a községi előljáróság. Ez egyletek oly virágzó működést fejtenek ki, hogy a régiségek védelmi körében legalább ily módon kell nekik szerepet juttatni.

Javaslatunkba, a polgári törvénykönyv tervezetéből átvett részletek alaposan indokoltattak a polgári törvénykönyv tervezete indokolásában, azért ezekről bővebben nem szólunk.**)

*) *Magyar Jogi Lexicon* IV. köt. 797 oldal.

**) *Indokolás a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetéhez.* II. köt. *Dologjog* 280—285. l.

A javaslat végső rendelkezéseképen bevettük azt, hogy a szórványosan előforduló nem-nemes érczből való régi pénzekre vagy csekély értékű régiségekre az előírt intézkedések nem alkalmazandók, ezt azért tettük, mert hazánk területén naponként merülnek fel kisebb, kevés értékű pénzek s egyéb dolgok, s ha ezekre is kimondjuk a bejelentés kötelezettségét, részint a népet, részint a hatóságot, részint magát a muzeumot is rendkívül sok s indokolatlan zaklatásnak tesszük ki. Hiszen például Dunapentelén évenként, de szórványosan ezrek számra kerülnek elő mezei munka közben római pénzek, melyeket a nép «mangurá»-nak nevez, ha ezeket be kellene jelenteni, külön hivatalt kellene szervezni a bejelentések elfogadására s továbbítására, s mégis a tudomány nem sokat nyerne az ily dolgok megmentésével.

Az imént előadottakban iparkodtunk vázolni egyrészt az azt a jogi állapotot, mely a talált kincs és régiségek védelme érdekében lassanként kifejlődött, de másrészt előadtuk azon javaslatainkat is, melyek véleményünk szerint, a régi s kifejtett joggyakorlat alapján a modern viszonyokhoz alakítva újjá szerveznék magánjogunk keretében talált régiségeink jogvédelmét.

Ezzel ugyan még nincs kimerítve az egész kérdés, mert a törvény rendelkezése csak írott malaszt, ha az életben végre nem hajtják, tehát az administratio vezetésére hivatott kormányhatóság kötelessége lesz az, hogy alkotandó utasításával azt, a mit a törvény mond a gyakorlati élet érvényesítse s a törvény holt betűinek az élő világban, a gyakorlati életben érvényt szerezzen.

De nemcsak ez vezérlette sorainkat, hanem az is, hogy a jogvédelem anyagát megjegyzéseink s javaslataink keretében közzé téve, az illetékes szakkörök figyelmét is felhívjuk egy minden tekintetben érdekes kérdés szakszerű megvitatására.

A tudománynak s a művészetnek nem egyszer nagy érdekei fűződnek az imént felszínre hozott kérdésekhez s épen azért azoknak a tudomány igényeihez való megfelelő rendezése nem csekély eredményt fog létesíteni.

A culturnépek törekvéseivel való párhuzamos haladás egyik feltétele annak, hogy mi is méltó helyet foglalhas-

sunk el a művelt népek concertjében. Törekednünk kell fokozott erővel, mert még elég messze vagyunk a nagy culturnemzetek színvonalától.

Elvont, tudós kérdésnek látszik első tekintetre az, a mit előadtunk a régiségek jogvédelméről, azonban a gyakorlati életben megoldása, mind a tudomány, mind a művészetek s a műrégészet terén öröndetes eredményt hoz létre s hazánk culturalis restitutióját is megvédi azon váddal szemben, hogy nálunk a talált régiségek csak oly tárgyak, melyeket mindenki piacra dobhat, ellenőrzés nélkül elvihet, büntetlenül elpusztíthat.

HATTYUFFY DEZSŐ.

FÖLADATOK A MAGYAR ZENE KÖRÜL.

Lehetetlen észre nem venni, hogy a magyar zene ügyével mind többen és többen kezdenek foglalkozni. A magyar zene lényegéről, más nemzetekhez való viszonyáról, jelen helyzetéről s jövő kilátásairól, úgyszólván, napirenden vannak a vitatkozások és keserű nyilatkozatok; sőt a békétlenségnek és nyugtalanságnak hangjai elhatolnak az ország törvényhozó testületéig is.

A ki ez öröndetesnek mondható mozgolódást kellő nyugalommal tudja szemlélni, egész pontosan megállapíthatja, hogy az összes vitatkozásoknak és nyilatkozatoknak, melyek a magyar zene ügyére vonatkoznak, két feltűnő jellemvonásuk van. Egyik az a szenvedélyes hang, mely a figyelmet a tárgyról minduntalan a személyekre tereli; másik az a feltűnő tájékozatlanság, mely az ide tartozó kérdések szálait kibonyolítás helyett még jobban összekúsálja.

Nem nehéz kitalálni, hogy e két jelenség egymással kapcsolatban van. Valamint azt sem nehéz belátni, hogy a ki ebből az összevisszaságból a kivezető utat meg akarja találni, annak előbb tisztába kell jönnie magával és másokkal; továbbá körül kell írnia: mit akar s meg kell állapítania: mi ellen hadakozik. De mindenekfelett szeme előtt kell tartania Pascal mondását: «Képzelné és állítani mindent egyaránt lehet. Szilárd ponttal kell birkunk, hogy aztán a kimondottakról ítélhessünk.»

Én kerestem a kivezető utat; s azt a «szilárd pontot», melyről Pascal szerint ítélkezhetünk, a magyar zene mult századi történetében találtam meg. Azt kell tehát legelőbb is megvizsgálni, mert a jelen állapotok csirái és hajszálgökörei oda nyúlnak vissza. S ha egyszer megértettük a jelent, nem lesz nehéz tisztába jöni a jövő feladataival.

I.

Bogisich Mihály Maróthi Györgyöt, a korán elhalt híres debreczeni tanárt, tartja a legelső magyar zeneelméleti mű írójának. *) Én hajlandó volnék akár Gelei Katona Istvánig is visszamenni; de se az *Öreg Gradual* bevezetésében, se *A' Harmonias Éneklésnél való Rövid Tanításban*, nincs semmi olyan, a miből azt lehetne következtetni, hogy akár Katona, akár Maróthi, észrevették volna azokat a különös sajátságokat, melyek a magyar zenét a nyugati nemzetek zenéjétől elválasztják. Gelei Katona István emlegeti ugyan a magyaroknak első muzsikájakat, a bordósipót, avagy dudát; de hogy az iskolákban tanított s a tanult körökben divatos zene lényegesen különbözik attól, a melyet a paraszti nép közt találunk, azt legelőször, úgy látszik, Verseggy Ferencz vette észre.

«Én — írja — az olyan muzsikabeli darabot, mely tactus nélkül szükölködik, a minők a mi falusi népünknek az ő akár egyházi, akár világi dudolásai, és azok a symphoniák, melyeket a mi cigányaink oly nyomorultul lemajmozni szoktak, úgyszinte az olyan darabot, melyben a tactus legalább nagyobb részint és az egy cadentia megvan ugyan, de a tactus izeire nézve semmi rend, avagy rhythmus nem találtatik, a minők a tánczra való cigánynóták és a közönségesebb magyar énekek; nemkülönben az olyan tánczot is, melyben tactust, vagy ha tactusra menne is, azokra a lépésekre vagy ugrásokra nézve, melyekből egy-egy tactus állani szokott, semmi bizonyos rendtartást vagy rhythmust nem tapasztalok; elvégre pedig azokat a verseket, melyekben a cæsurán és cadentián, azaz a rhythmusnak a legelső grádicsán kívül semmi egyéb rendet és mértéket nem érzek, mindezeket, mondom, semmihez jobban nem hasonlíthatom, mint egy olyan kotyogósnak a járásához, a ki minden rend és mérték nélkül, már kisebb, már nagyobb lépéssel ide s tova tántorog: kivéven, hogy minden második vagy harmadik lépés után cæsura helyett megbotlik s megáll; azután pedig minden

---

*) *Magyar egyházi népénekek a XVIII. századból.* Bpest. 1881. 11. 1.

negyedik vagy hatodik lépés után a falhoz ütvén magát, cadentiát csinál».*)

Annyira fontos Verseghynek ez a nyilatkozata, hogy érdemes közelebbről megnézni.

Legelőbb is, a ki csak úgy felületesen néz rá, könnyen azt hihetné, hogy e nyilatkozatban Verseghy nem annyira a magyar zene, mint csupán csak a népies zene ellen foglal állást. Ha azonban Verseghy idegen izlésű s német műveltséget lehellő egyházi és világi zeneszerzeményeit nézzük, határozottan megállapítható, hogy ez az elítélés a szélesebb értelemben vett magyar zenét illeti; ugyanis se a Verseghy, se a valamivel később élő Fusz János és Spech János műzenéjét, bár ez utóbbi Kisfaludy Sándor és Csokonay kedvelt verseit zenésíti meg, magyar zenének el nem fogadhatjuk. Ezeknek a zenéje s így a Verseghy lelkében élő eszme is, semmiben sem különbözik pl. Haydn zenéjétől, a ki maga is zenésített meg magyar költőket. Ilyen körülmények között tehát, úgy gondolom, teljes joggal azonosíthatjuk ebben a korban a magyar zene fogalmát azokkal a cigány táncznótákkal és «közönségesebb magyar énekek»-kel, melyeket Verseghy annyira lenéz és megvet.

Másik feltűnő dolog az, hogy Verseghy e nyilatkozatában egy kalap alá vonja a magyar zenét az ütemes verseléssel s egyiket épen oly művészetlennnek tartja, mint a másikat. Ez más szóval azt jelenti, hogy az idegen műveltségű Verseghyt e nyilatkozatában ugyanaz a felfogás vezérli, a mely Kazinczyval lenézte Pálóczi Horváth Ádámot, kinek épen azért, míg élt, semmi tekintélye nem volt az irodalomban, sőt ma, száz év múlva is csak annyi van, a mennyi mellett ötödfélszáz énekei egy újabb századig heverhetnek kiadatlanul. Valóban nehéz észre nem venni, hogy valamint Kazinczy lelke a német classicismussal van tele, úgy Verseghy is ítéletének mértékét a Haydn zeneművészetéből vonta el, mely mellett, csodálkozhatunk-e azon, ha «kotyogós»-nak tűnik fel a még csak népiességben élő magyar zene.

Ez tehát a magyarázata annak, hogy Verseghy az első, a ki felfedezi a magyar zenét, de mindjárt ő meg is indítja ellene a háborút. Ez a háború, magyar zene és idegen zene

*) Rövid értekezések a muzsikáról. Bécs. 1791.

között, az egész XIX-ik századon keresztül dült; sőt a mint napjainkban tapasztalhatjuk, a küzdelem ma sincs befejezve. S előttem az a legcsodálatosabb: hogy míg Versegghy-nek az ütemes verselésről szóló s innen az idézetből is kellőleg megbíráható ferde felfogását a mult század elméletileg és gyakorlatilag is, kellő értéktelenségére szállította le, addig a magyar zene tempójáról szóló, szintén ép annyira hiányos ismeretekből eredő véleménye ma is úgy él közöttünk, mint száz év előtt. A hallgató magyar nóta «rubató»-nak jelzett tempóját — a miről Versegghynél szó van — ma sem ismerik az emberek jobban, mint Versegghy idejében, természetes tehát, hogy épen úgy semmibe sem veszik, mint száz évvel ezelőtt. Ha egyéb nem, ez az egy körülmény mutatja, mennyire szegényes és hiányos a mult század zeneirodalma.

De, ez az egész Versegghy-féle mozgalom csak kevésbé tudta hátra vetni a népies magyar zene érvényesülését. Pálóczi Horváth Ádám gyűjteménye kéziratban marad ugyan s Kisfaludy Sándor és Csokonay legkedveltebb versei idegen zenével párosulnak: de Déryné csakhamar szórni kezdi a színpadról a magyar népdalokat s Veszprém vármegyében muzsikai társaság alakul a *czigány* Bihari, továbbá Lavotta, Csermák, Ruzicska és Rózsavölgyi könnyed formájú, magyaros zenedarabjai kiadására.*) S ha kellő kritika híján a Bajza-féle nyugat-európai versformákban mozgó dalok hatása annyira kiterjedt is, hogy pl. még Petőfinek is egyik-másik népszerű dala (*Rózsabokor a domboldalon, Éj van, csend és nyugalomnak éje*, stb.) ⁶/s-os zenével párosult, azért az irodalomban és politikában egyaránt hódító népi létre hozta a 40-es években a magyar zene virágkorát. Egressy Béni dallamai nem méltatlanul egyesültek Petőfi dalaival s Erkel *Hunyady Lászlója* és *Bánk bánja*, akár művészi értékét nézzük, akár csupán hatását, vannak legalább is olyan jelentősek, mint a Szigligetitől divatossá tett népies drámai művek.

Azt látjuk tehát, hogy Versegghy tiltakozásának ellenére, a magyar zene, melyet e korban majdnem teljesen a népies zene képvisel, egészen a 60-as évek elejéig folyto-

*) L. *Tud. gyűjtemény*. 1825. III. 76 — 78. és 1827. IV. 110 — 118. l.

nosan hódít; alkalmazása és megismerése mind szélesebb és szélesebb körre terjed. Lavottáék és Bihariék a népies tánczból egy fokkal művészebb műformát teremtenek, a mely talán nem versenyezhet se a rondó, se a szonáta-formával, de teljes mértékben magyar. Általában oly erősen érvényesül a magyar genius még az idegen származású Csermák műveiben is, hogy az ő kezökben a tisztán idegen zenei elemek is, mint pl. a triola és melizma, melyek teljesen hiányzanak a magyar népies zenéből, szentesítést és elfogadást nyernek. Erkel pedig a gyermekkorában felszívott népies motívumokat oly szerencsésen alkalmazta két operájában, hogy azok nem csak megjelenésök idejében keltettek óriás hatást, hanem még ma, félszázad múlva is, magok felé fordítják az érdeklődők és szemlélődők figyelmét. *)

Azt látjuk tehát, hogy valamint a költészetben, úgy a magyar zenében is, szépen útban vagyunk egy népies nemzeti művészet felé. Azt látjuk, hogy a népiesség, a mely megtermékenyíti és teljesen magyarrá teszi Petőfi és Arany költészetét, a zeneművészetben is munkálkodni kezd: a primitív tánczból két-tételű műforma fejlődik, Egressy kezében a népdal az öntudatlan naivságból öntudatos lesz, tartalma, mely eddig csupán általános emberi volt, a *Hymnusban* és *Szózatban* a hazaszeretettel gazdagodik, s végül Erkel két operájában európai színvonalat nyer.

Lehetetlen észre nem venni, hogy a magyar zene, mihelyt a Versegghy nyilatkozatában élénk táruló idegen hatás alól felszabadult, rögtön megindult a fejlődésnek természetes útján. Hogy ez a fejlődés egészséges volt, s hogy ez az út természetes volt, annak legfőbb bizonyítéka abban van, hogy mindazt, a mit a múlt század első felének zeneművészete termelt, a nagy magyar közönség, kevés kivétellel, magáénak ismerte el. Bihariék műveit, Egressy dalait s Erkel két operáját a magyar nemzet minden rétege

---

*) A kritika ugyan még nincs tisztában Mascagninak, a hirtelen feltűnő olasz zeneszerzőnek se művészi, se tudományos értékével, mégis érdemesnek tartom megemlíteni, hogy Velenczében 1900. február hóban tartott felolvasásában, abból indulva ki, hogy az a legnagyobb zeneszerző, a ki nemzete hangulatát és érzelmeit a legjobban tudja tolmácsolni, — ha hinni lehet a lapok híradásának — Erkel Ferenczet a század legnagyobb zeneszerzőjének mondta.

magáénak vallotta, sőt ma is a szorosabb értelemben vett népzeneén kívül alig van egyebünk, mint épen ezek.

Mert a magyar zene történetében, úgy a 60-as évek táján, egy olyan fordulat áll be, a mely, mint a májusi dér, elperzsel minden reményt s egyszerre megakaszt fejlődésében minden fejlődöt.

E fordulat s vele minden következés, egyetlen embernek nevéhez fűződik, a kinek életét és munkásságát, épen ezért, közelebbről meg kell ismernünk.

Liszt Ferencz, a világhírű zongoraművész, magyar földön született, de magyarul se a szülői házban, se később, meg nem tanult. Ifjúsága és java-kora világkóborlásban tölt el, melyet régen is, ma is, művészi körútnak szoktak nevezni. Egész élete hűn visszatükrözi azt a szárnyas ígét, melyet épen ő rá vonatkoztatva bocsátott világga a költő: *Művész hazája széles e világ.**)

E kóborlások között Magyarországot is meg-meglátogatta, a hol úgy fogadták, mint nagynevű hazánkfiát s tiszteletére olyan lelkes ünneplések történtek, a minőket csak mi magyarok tudunk kigondolni. Hogy a magyar történelem és magyar irodalom régebbi jelenségeit s ezekből a magyar faj lényeges jegyeit igyekezett-e megismerni, arra nézve iratai alig nyújtanak valami lényegest; de hogy e daliás nemzet ünneplése tetszett neki s figyelmét egy pillanatra felénk fordította, annak két dologban maradt nyoma. Először is megteremtette a magyar rapsodia műformáját, azután pedig 1859. április 2-án Weimárban alájegyezte nevét egy vaskosabb zene-elméleti műnek, a melyből kitűnik, hogy a «magyar zene» elnevezés tulajdonképen tárgytalan, mert az, a mit a világ ezen a néven ismer és becsül, a Magyarországon élő cigányok termelése. Ez a gondolat nincs így, ezekkel a szavakkal kimondva; de a

---

*) Nem tartom feleslegesnek megjegyezni, hogy e szárnyas ígében sincs több igazság, mint általában a közmondásokban s effélékben lenni szokott. Mert míg egyfelől szemben áll vele egy másik szárnyas íge: *Egész világ nem a mi birtokunk*, másfelől nem zárkozhattunk el attól a felfogástól sem, mely szerint: ha művész hazája széles e világ, akkor annak a művésznek nincs hazája. E szárnyas ígét ilyen értelemben Lisztre alkalmazni nem kívánom, mert még nem jött el az ideje, de hogy el fog jönni, erősen hiszem.

szerte csapongó *fantazirozások* tömkelegéből a könyv szerzőjének ilyen értelmű s a könyv címében is határozottan nyilatkozó felfogása a magyar zenéről egész biztossággal megállapítható.¹⁾

Nem lehet tehát csodálkozni azon, ha a nemzet kicsinyje-nagyja egyszerre megérzi azt a veszedelmet, mely e könyvből kisugárzik, s a mi minket, magyarokat, oly szépen jellemez, egyik túlságból a másikba esve: a legdurvább kifakadásokkal, gúnynyal, lenézéssel illetik a néhány év előtti bálványt. Brassai²⁾ és Simonffy Kálmán³⁾ könyvvél felelnek rá. De a hírlapok és folyóiratok kisebb-nagyobb cikkei oly tömegben s főleg oly hangon zúdulnak rá, hogy Bartalus István, a ki pedig legjobban tisztában van Liszt óriás tévedésével s ezt ki is mutatja a *Budapesti Szemle* 1865. és 1866. évfolyamaiban, jónak látja pl. épen a leghevesebben támadó Simonffyval szemben enyhítő körülményeivel védelmére kelni.⁴⁾ S most jön a java! — Ez az annyira meghurczolt Liszt Ferencz, nem is egészen 16 év múlva, 1875-ben, a felállított magyar királyi zeneakadémia elnöke és tanára lett, s mint ilyen, a magyar zenei ügyek legfőbb intézője és felügyelője. Hogyan történhetett ez?! — A gondolkozó ember, minél nagyobb figyelemmel nézi ennek a 16 évnek történetét, annál nagyobb csodálkozással kénytelen belenyugodni ebbe a ténybe. Mert e 16 év alatt, se Liszt a maga magyartagadó elméletét vissza nem vonta, se a magyar nagyközönség és ítélkező körök a Liszt felfogását magokévá nem tették. És mégis 1875-ben Liszt minden lelkiismereti furdalás nélkül elfoglalja — nem a *czigány* zeneakadémia, hanem a *magyar* zeneakadémia tanszékét s a magyar nemzet épen oly hódolattal tapsol neki ehhez, mintha arról volna szó, hogy podiumra lépve, el akarja játszani a *Rákóczi-indulót* vagy épen a *Helyre Katit*. Én, a magam részéről, semmit sem csodálkozom azon, ha egyes bölcselek és műbírálok olyan véleménynyel vannak,

1) Magyar fordítása: *A cigányokról és a cigány zenéről Magyarországon*. Írta Liszt Ferencz. Pest. 1861.

2) *Magyar- vagy cigány zene* ? Kolozsvár. 1860.

3) *A magyar nemzeti zene lényege és mivolta*. (Válaszul Liszt művére). Pest. 1859.

4) *Zenészeti levelek*. *Budapesti Közlöny*. 1859. 225.

hogy a zeneművészet jelenségeinek megítélésére a józan-
észtől megállapított törvények és szabályok nem elegendők;
mert én ehhez hasonló esetet se az irodalom, se a poli-
tika történetében nem találok; legfeljebb a híres pozsonyi
jelenet: — Életünket és vérünket! — hasonlítható hozzá.
És bár magyarázni tudom e jelenséget; mert egészen vilá-
gos, hogy Liszt Ferenczet elbájolta e nemzet ünnepelni
kész és ünnepelni tudó természete, másfelől a nemzetet is
elkábította az a genialitás, mely a nagy lelkek sajátja, s
melyet Liszt Ferencztől, mint előadó művésztől, eltagadni
nem lehet; mégis kénytelen vagyok a legnagyobb nyuga-
lommal kijelenteni, hogy ez a szövetkezés Liszt Ferencz
és a magyar zene közt minden egyéb volt, csak őszinte és
becsületes nem. A kit erről az a fentebb említett két adat,
a maga éles ellentmondásával és kibékíthetetlenségével, meg
nem győzött, azt, hiszem, eléggé meg fogják győzni e szö-
vetkezés máig lenyúló káros eredményei. Meg vagyok
ugyanis lellem minden erejével győződve arról, hogy ide,
ebbe az *így* létrejövő szövetkezésbe nyúlnak vissza azok a
csírák és hajszálgökök, melyekből a jelen állapotok
bozótjai kihajtottak. Hogy ezt az, elismerem, súlyos állítá-
somat igazoljam, egyenként feltüntettem e szövetkezés hatását.

Legelőbb is Liszt Ferencz volt az, a ki vejének, Wagner
Richárdnak műveivel minket, magyarokat, közelebről meg-
ismertetett s ezzel alapítója lett a Wagnerismusnak Magyar-
országon.

Tudjuk, hogy Wagner művei a nyugati nagy nemzeteket
csak lassan és nehezen hódították meg. És ez igen ter-
mészetes dolog. Wagner ugyanis annyira különös, sajátos
egéniség, s művei a germán geniusnak oly lángeszű meg-
nyilatkozásai, hogy tőle minden nemzet méltán félthette a
maga nemzeti zeneművészetét. De az is természetes, hogy
mihelyt észrevették e nemzetek azt, hogy nemzeti zenéjük
feladása nélkül értékesíthetik azokat a vívmányokat, melyek
e nagy zenereformátor műveiből értékesíthetők, mindjárt
érdeklődéssel közeledtek feléje s azóta a Wagner-cultus
lassan, de fokozatosan előre halad.

Ilyen a Wagnerismus története külföldön; egészen más
minálunk. Mert mi már kezdetben is aránylag kevés ellen-
állással fogadtuk; s ma sincs egyetlen ország, a melyben

úgy cultiválnák a Wagner műveit, mint nálunk. És ez is, ha természetesnek nem mondható is, épen oly könnyen érthető, mint a másik. A magyarázatot két körülmény szolgáltatja. Egyik az, hogy mi, magyarok, Liszt Ferencznek, a Wagnerizmus első prófétájának, teljesen hatalmában voltunk. Azzal a nemzettel, a mely oly magyarellenés munkát oly rövid idő alatt megbocsátott, mindent lehetett tenni! A másik, ennél lényegesebb ok pedig az volt, hogy mi nekünk ez időben alig van még, a mit Wagnertől féltetni kellene. Olaszországban és Franciaországban legalább is kétszáz esztendő van a zeneművészet háta mögött s mindkét országban a nemzeti zeneszerzők egész sorozata tiltakozik a Wagneri elnyomás ellen. A mi népiességet felszívni készülő zeneművészetünk épen csak hogy kezdődik, mikor ez a szellemóriás közénk csap, s nem lévén mit megtermékenyíteni, elsőpri azt is, a mi reménynyel biztatott. A Bihari és Erkel műveiben szerényen fellépő népies-nemzeti zene-költészet, mielőtt kellően megerősödhetett volna, szemben találta magát egy idegen művészettel, a mely magában egyesíti mindazt, a mit Bachtól Beethovenig létrehozott az ember zenei ösztöne. Lehet-e csodálkozni, s nem egészen természetes-e, hogy ilyen körülmények között megakad s s elhanyaglik az a fejlődés, melyet fentebb vázoltunk?!

A Wagnerizmus romboló hatását semmi sem mutatja annyira, mint az a szomorú körülmény, hogy elhódította tőlünk legeredetibb s eddig legnagyobb zeneköltőnket, Erkel Ferenczet. A *Hunyadi László* és *Bánk bán* azt mutatják, hogy szerzőjük lelke a minden idők legigazabb és legtisztább forrásából, a népköltészetből táplálkozik. A továbbiak pedig azt mutatják, hogy Erkel gyermekkori emlékei s képzeletének a népzenéből merítő ereje, még nem voltak annyira öntudatosak, hogy ellen tudtak volna állani annak a művészi fejlettségnek, mely Wagner műveinek lényegét teszi. Úgy kell képzelünk, mintha Arany János csupán csak *Az elveszett alkotmányt* írta volna meg, s akkor Goethe és Schiller hatása alá kerülve, többi műveiben azoknak eszményi felfogását igyekeznék magyarul visszaadni. A *Bánk bán* tiszaparti jelenete sehol, még akkor sem ismétlődik többet Erkel későbbi operáiban, mikor a népi tárgy egyenesen kínálja rá az alkalmat; mert a költő

lelkében összezavarodnak a fogalmak s értelme és ösztöne heves harcztot kezdett a népköltés gügyögése s Wagner művészi tökéletessége fölött. Hogy melyik győzött, szomorúan jelzik azok a művek, melyeket annál hidegebben fogadott a magyar közönség, minél inkább megközelítették az idegen mintát. Ez a magyarázata annak, hogy a magyar nagyközönség lelkében Erkel nevével csupán a *Hunyadi László* és *Bánk bán* kapcsolódik; a többieket, bárhogy dicsérje is a kritika, mintha nem ő, hanem valamely idegen írta volna.

Ajándékozni csak az ajándékozhat büntetlenül, kinek felesleges kincsei vannak. Nekünk egy emberünk volt még s azt is áldozatul dobtuk a Wagnerismusnak. De vele együtt oda dobtunk két nemzedéket, melyet egyenesen ráneveltünk arra, hogy a honit feledve, idegen isteneket imádjon.

Liszt ugyanis nem tudott magyarul s akkor sem tanult meg, mikor kötelesség kapcsolta hozzánk. Hogy a magyar nép multját és jelenét csak úgy ismerte, mint akármelyik idegen eredetű vándor-művész, arra nézve bőszeges adatokat találunk műveiben, kedvteléseiben, egész életében. És mégis a m. kir. zeneakadémia elnök-tanára lett! Ez a körülmény magában véve még nem lett volna olyan veszedelmes; mert Liszt minket, «lovagias» magyarokat, szeretett, s ha neveltetése, művészete és ideje engedi, bizonyára többet foglalkozik velünk. Különben is aránylag kevés időt töltött közöttünk s tanári állását maga is, a nemzet is, úgy látszik, inkább csak megtiszteltetésnek vette, mint kötelességnek.

Akkor lett ez a körülmény ránk nézve igazán veszedelmes, mikor a Liszt után nyitva maradt ajtón egész sereg olyan zenetanár foglalta el a m. kir. zeneakadémia s általában zene-intézeteink tanári székeit, kik hírneves művészek és tudósok voltak, de magyarul vagy épen semmit, vagy édes keveset tudtak. A kik annyit megtettek talán, hogy itt tartózkodásuk idejére a magyar honosságot megszerezték; de a magyar nemzet jelenének és multjának ismerete nélkül arra a magyar műveltségre, melyre tanítványaiknak első sorban szükségök lett volna, a dolgok természete szerint nem tehettek.

Ebből magyarázódik meg felsőbb fokú zenetanításunk-

nak feltűnő idegen szelleme, mely a mai időt, a magyar zeneművészet szempontjából, annyira hasonlóvá teszi az irodalomtörténet «nemzetietlen»-nek nevezett korszakához. És ha azt látjuk, hogy a negyvenes években lüktető magyar zenei genius meg tud magyarosítani egy Huber Károlyt, Mosonyi Mihályt, Thern Károlyt, valóban szomorúan nézhetünk végig a mai nemzedéken, a mely neveltetésének idegen szelleme miatt magyartalanabb atyáinál; a mely nem ismeri se a régi magyar zenekincseket, se a jelen nép költészetét, a mely különös előszeretettel választ idegen tárgyat és formát. Ebből a félszázad óta folyó nemzetietlen nevelésből magyarázhatók meg azok a furcsaságok is, hogy mi magyar zeneszerzőkül tisztelünk olyanokat, a kik magyarul egy szót sem tudnak s ha véletlenül magyar területen születtek is, nálunk nem éltek, a mi viszonyainkat nem ismerik, a rokonságot velünk nem tartják. Ebből érthető meg az is, hogy vannak köztünk élő zeneszerzők, kiknek művei teljesen idegen nyelven, idegen címmel, sőt egyenesen külföldön jelennek meg: a kiknek nevét sem ismeri a mi magyar közönségünk, pedig a hírlapok közlik időnként, hogy a mi névtelenünk mily nagy hírnévnek örvend külföldön. Ebből magyarázható meg az, hogy zenei tankönyv-irodalmunk — leszámítva néhány kar-könyvet — teljesen idegen anyagú, a melyek között nem utolsó helyet foglal el Köhlernek német és angol nyelvű zongora-iskolája, a melyben legalább benne van egy magyar népdal: *Csehbagár*.

Minek folytassam tovább? Alsóbb és felsőbb fokú zenetanáraink idegen műveltségük ötven év óta; az anyag, melyen a 7 éves gyermek erejét próbálgatni kezdi, teljesen német; a minta, melyet a felserdült ifjú, akár mint előadóművész, akár mint zeneköltő, lelki szemei előtt forgat, teljesen idegen. Nem természetes-e tehát, hogy nem csupán Erkel működésének alig akad folytatója, de még a Mátray, Bartalus és Bogisichtól kezdeményezett tudományos búvárkodás is több, mint húsz év óta szünetel.

Bár tények mutatják, hogy mennyire kényes dolog efféle ügyeket megbolygatni, kénytelen vagyok a m. kir. zene-akadémia magyar-zenei tanszékét is szóba hozni. Egyszer azért, hogy ne gondolja senki, mintha erről megfeledeztem volna; de főképen azért, mert ez a tanszék, illetőleg e

tanszéknek a felállítása, mindennél ékebben hirdeti az elmúlt 50 év idegen szellemének uralkodását s a magyar szellemnek és felfogásnak alárendeltségét. Ilyen formán tehát e tanszék története s viszonyának természete kiegészíti, magyarázza s megbizonyítja eddigi állításaimat.

Nem tehetem, hogy e tanszék felállításának történetével hosszasan foglalkozzam; csupán annyit említek meg, hogy e tanszéket a magyar nemzeti felbuzdulásnak az az ereje hozta létre, a melynek úgy látszik, a legridegebb idegen szellem sem tudott ellentállani. Vívmány tehát ez a tanszék, vagy még inkább engedmény, melyet a magyar szellem és felfogás az idegentől magának kicsikart. Ennek az engedménynek a nagyságát és természetét csak úgy tudom érzékelhetővé tenni, ha ehhez hasonló esetre hivatkozom. Felidézem tehát azt az időt, mikor a magyar egyetemen az előadás nyelve latin volt; felidézem Révai Miklóst, a ki a múlt század elején alázatosan folyamodik a felséghez, hogy ne csupán a magyar nyelvet, de a jogot is lehessen magyarul előadni. Szakasztott ilyen állapotoknak a felkiáltó jele a m. kir. zeneakadémia magyar tanszéke. Mintha ma is egyetemeinken minden tárgyat idegen nyelven adnának elő, s idegen felfogással magyaráznának; azt a nagy kedvezményt azonban megadnák, hogy a magyar nyelvet magyarul tanítsák. De még ennél is szomorúbb nemzeti szempontból a helyzetünk; mert ha latinul adtak is elő, a *magyar* jogra tanították ifjainkat, ma azonban kizárólag csak az idegen mesterek azok, kiken a mai nemzedék zenei képességei nevelődnek. Miért nem a magyarokon is?

Mi tehát ez a magyar tanszék? Faból vaskarika! Egy furcsaság, melyhez hasonló nincs több a nagy világon! Egy nesze semmi, fogd meg jól, a melylyel el lehetett hallgattatni a már kellemetlenül követelőző nemzeti szellemet, s a melynek hamis csillogásával el lehetett odázni azt a főcélt, hogy zenei nevelésünk egész vonala magyarrá legyen. Egy feleslegesség; mert nem *egy* magyar tanszéknek kellene lenni, hanem *minden* tanszéknek magyarnak kellene lenni!

Ime, közvetlenül és közvetve ilyen hatása volt ránk Liszt Ferencznek s ilyen szomorú története van Magyar-

országon a Wagnerizmusnak. A halálnak, a nemzeti szellem pusztulásának, a magyar zenében rejlő erők korhadásának szagát érzi, a ki a legközelebbi félszázad zenetörténetén átvergődve, a jelen napokig jut, mikor a keserűségnek hangjai hirlapi nyilatkozatokban, országgyűlési beszédekben, ha tájékozatlanul is, ha durván is, de hál' Istennek a magyarság érdekében mind sűrűbben és sűrűbben halatszanak.

Magam érzem és tudom, hogy mindaz, a mit eddig a magyar zene mult századi történetére jellemzésül elmondtam, elég szokatlan s különös világításba helyez embereket és intézményeket. Nem sajnáltam tehát sem a fáradságot, sem a gondot attól, hogy ez eddig meg nem szokott világítás igazi és valóságos voltát igazoljam. Hogy e feladat mennyire sikerült, nem tudom; de hogy az a jelenség, a melyhez most jutottam, az eddigieknél is szokatlanabb s így megmagyarázása és elfogadtatása az eddigieknél is nagyobb nehézségekkel jár, azt határozottan érzem. Olyan jelenség ez, mely felé mindenki érdeklődéssel fordulhat, a ki az eszméket élő organumoknak fogja fel, s a ki épen ezért lélektani tanulmánynak tekinti az eszmék történetét.

Arról van szó, hogy, a mint az eddigi vázolásból láttuk, a Wagnerizmus és a Liszt nyomdokaiba lépő idegen szellemű nevelés, megbontotta azt az egységet és harmóniát, mely egyfelől a magyar zeneművészet és magyar közönség, másfelől népies és műzene között, egészen a 60-as évekig észlelhető volt.

Láttuk, hogy a mult század elején Verseghy erősen támadja a népiességben lévő magyar zenét, de kevés eredménnyel, mert Bihari és Egressy Béni, fogyatékos vagy épen kevés zenetudományukkal olyan műveket írnak, melyek kielégítik az egész magyar közönség igényét. Melléjük társul Erkel, a ki épen fordítottja a két előbbinek, a mennyiben felülről ereszkedik le a népihez s írja két operáját, a mely egyfelől jelzi az utat egy népies-nemzeti zeneművészet felé, másfelől pedig még ma is kielégíti a nagy magyar közönség művészi igényeit, legyen az zenetudós, vagy laikus.

Ez a szép egyetértés bomlik meg a 60-as években s a magyar zenei élet, mely addig egy mederben folyt, egyszerre kettéválik: avatottakra és nem avatottakra, tudókra

és nemtudókra, hivatásos zenészekre és naturalistákra. Gondolom, nem szükséges hosszasan e szakadásnál időznöm, hiszen a mai viszonyok is eléggé igazolják: ma is szembe áll e két párt egymással. Egyik az európai színvonalon álló zenetudós és zeneköltő, a ki azonban sem testileg, sem szellemileg nem magyar, kinek eszményei és céljai idegenek, a ki éppen ezért mélyen megvet minden honit, a ki különösen lenézi a mi vékony dongájú s még természetes állapotban sínylődő népies zenénket, mivelhogy azt a Wagner rhythmikai és hangszerelési rafinériáihoz méri. Másik a semmit sem tudó és tanulni nem is akaró naturalista, a cigány, a ki mindig ugyanazt húzza, kinek kezében teljesen németté vált a magyar közönség tánca, kinek képzeletét nem termékenyíti meg semmi tanulmány s ki éppen ezért körforrásba, haldoklásba vitte a magyar népdalt.

Azt látjuk tehát, hogy a 60-as években új életre ébred Verseghy szelleme s most kedvezőbb viszonyok mellett leszorítja a még csak népiesben élő s nagyjából természetesen naturalistától művelt magyar zenét, maga pedig felfuvalkodva, minél magasabbra emelkedik hatalomban és befolyásban, annál hidegebb és magyartalanabb lesz.

Úgyde, nincs sehol az életben légüres tér. Ezt az így támadt szakadást is ki kellett tölteni valaminek. És valóban keletkezett is egy iskola e szakadás nyomán, melynek egyik legbuzgóbb tagja id. Ábrányi Kornél volt, a kiről éppen ezért el is lehetne nevezni ezt az egész irányzatot.

Ez az iskola keletkezésében és működésében többszörösen összekapcsolódik Liszt Ferenczel; sőt azt hiszem, nem tévedek, ha azt állítom, hogy ez iskola keletkezésére az alapeszmét egyenesen a Liszt rapsodiái szolgáltatták. Okunk van tehát arra, hogy mielőtt ez iskola működését kellő világitásba helyezzünk, egy tekintetet vessünk Liszt ez irányú működésére is.

A ki csak kevés ideig próbálkozott is magyar zenei-műköltésével, lehetetlen észre nem vennie egy különös nehézséget, mely a nyugati nemzetek zenéjében nem érezhető. Azt tapasztalja ugyanis, hogy a magyar zenei szólamok és mondatok sehogyan sem akarnak egymással olyan szoros kapcsolatba jönni, mint a nemzetközi zenében, hanem lazán egymás mellé sorakoznak. Szakasztott az a sajátság

ez, mely nyelvünk ragozásában, különösen pedig éppen a magyar mondatszerkesztésben észlelhető. Arany János vette észre, hogy a magyar mondatszerkesztés különös előszere-tettel dolgozik a mellérendelt mondatokkal; a többszörösen alárendelt mondatokat s általában a bonyolultabb mondat-fűzést, melyre oly remek példákat találunk akár a latin, akár a német irodalomban, lehetőleg kerüli. Szóról-szóra ezt találjuk a magyar zenében. És hogy e sajátság nyelvünkben is, zenénkben is a népiességgel függ össze, egészen bizonyos; de az is bizonyos, hogy e sajátsággal a magyar zeneköltészetben is ép úgy számolnunk kell, mint a hogy a szóköltészet már számolt, mert azt látjuk, hogy e saját-ság figyelembe nem vétele miatt egy Kölcsynek, sőt Vörös-martynak a nyelvében is érzünk némi idegenszerűséget.

Ebből a sajátságból magyarázódik meg az a különös jelenség, a mi már Bartalus Istvánt csudálkozásra indította, hogy t. i. a magyar zeneirodalomban a szakaszos (strophicus) dal kifejlése után nem az ezután természetesen következő átdolgozott (durchcomponirt) dal következett, hanem ezt egy-szerűen átugorva, zeneköltőink egyszerre a csúcsra kapaszkodtak s elkezdték az operát és fantasiát művelni.*) Bartalus azt hiszi, hogy az átdolgozott dalról, mely természetes átmenet az operához, megfeledeztek zeneszerzőink: pedig abból a fentebb vázolt sajátságból e jelenség a legtermé-szetesebben következik.

Ugyanis, az opera is, a fantasia is, oly laza szerkezetű műfaj, a mely éppen e lazasága miatt a lehető legkevesebb nehézséget nyújtja annak, a ki magyar zenei anyagból kíván valamely művészibb formájú művet építeni. Mindkét műfajban nem annyira a zenei anyag, mint inkább a terem-tő költő egyénisége az, a mi érdeklődésünket kihívja; épen azért e műfajokkal minden nemzet életében csak akkor találkozunk, mikor már a százados zenei élet képes kellő hajlékonyságú, s főleg eléggé érdekes zeneköltői egyénisé-gek létrehozására; mikor a zeneköltő számos elődeinek vállain eléggé tartalmas és eléggé tehetséges lesz arra, hogy e lazaszövé-sű műfajokba belevigye a maga kifejelett

---

*) L. Bartalus István: *Zenészetünk hajdan és most.* Budapesti Hírtap. 1859. 148., 149., 153—156., 159., 160., 166., 167. számait.

egyéniségének uralkodó színeit, a melyek aztán e műfajoknak megadják azt a szükséges egységet, mely nélkül nincs művészi hatás.

Erkel Ferencz is, Liszt Ferencz is oly nagy kiválóságú tehetségek, hogy ennek a feladatnak megtudtak felelni; s ha vállalkozásukat még sem mondhatjuk minden tekintetben sikerültnek, csupán azért van, hogy az a százados zenei élet, az a számos előd, melyre a nagy feladatnál támaszkodtak, nem magyar volt, hanem idegen. Hogy pedig ez roppant fontos körülmény, gondolom, azok is kénytelenek elismerni, a kik szóról-szóra veszik azt a szárnyas ígét, hogy «művész hazája széles e világ»; mert lám, a magyar képzőművészetekben is hosszas vajudas, keresgélés és próbálkozás után oda jutottak az emberek, hogy szükségesnek látják kimenni a magyar nép közé, s ott gyűjteni azokat a motivumokat és gondolatokat, főleg pedig ott szívni be azt a levegőt, mely képessé tesz magyar mű teremtésére.

Mindezekből, úgy hiszem, eléggé kitűnik két dolog. Egyik, hogy az a különösség, mely már Bartalusnak is feltűnt, részint a magyar zene különálló sajátágaiban, részint pedig a magyar nemzetnek abban a sajátos helyzetében leli magyarázatát, mely ezer év óta a nyugati műveltséghez viszonyítva mindig legkevesebb ötven évi késést mutat. A miért is ezeréves műveltség-történetünk alig áll egyébből, mint abból, hogy mindig csak tanultunk és tanultunk s azokat az eszméket és gondolatokat, melyek nyugaton divatra kaptak, 50 évi késéssel alkalmaztuk, a mikor már esetleg el is feledték azokat külföldön.

A másik, a mi az elmondottakból kitűnik s a mi jelen célomra nézve az előbbinél sokkal fontosabb, az, hogy a Liszt rapsodiái a legközelebbi ötven év történetében ép oly fontosak, mint Erkel operái. Sőt mindjárt ki fog tűnni, hogy e rapsodiák, mivel nyomukban egy egész iskola keletkezett, a mult század második felének történetében sokkal fontosabb szerepet játszanak, mint Erkel operái; ki fog tűnni, hogy a Wagnerismus és zenetanításunk magyartalansága mellett ezek a rapsodiák viszik a 3-ik szólamot s így a jelen állapotok megteremtésében ép oly fontos hatásúak voltak, mint amazok.

Pedig ha e Liszti rapsodiáknak jól a szemük közé

nézünk, nem igen találunk bennök semmi különösebb művészi értéket; alig egyebek, mint néhány szomorú és vig magyar népdalnak szorosabb vagy lazább összefűzése. A cigányok századok óta gyakorolják ezt s Liszt csupán annyit tett, hogy az esetleg messze eső hangulatok közé átmeneteket szőtt be s ezzel némi lehető egységet igyekezett létrehozni. Ha még ehhez hozzá vesszük egyik-másik népdalnak szabadabb vagy kötöttebb variálását, akkor sem igen becsülhetjük többre, mint általában a rögtönzéseket, s legfőbb varázsuk is tán abban van, hogy bennök a zeneköltő egyénisége nagy szabadsággal csaponghat. Művészi becsök téhát minél kevesebb; de hatásuk s jelentőségök a legutóbbi 50 év zenetörténetében annál nagyobb.

Ugyanis Liszt minket, magyarokat, legfőképpen azzal hódított meg, hogy e kétes értékű műformában a magyar népdalt művészi körútjain szétszórta; a magyarság ezt méltán vehette úgy, mint hírének, dicsőségének terjesztését. Ezt is tehát egyik magyarázó körülménynek kell vennünk, hogy Lisztnek oly hamar elfelejtették «A cigányokról és a cigányzenéről Magyarországon» cz. könyvét. De ennél sokkal nagyobb jelentőségű dolog volt az, hogy a Liszt nyomdokain, a magyar rapsodia gondolatától megkapatva, egy irányzat támadt, a mely célul tűzte ki a magyar zenének magasabb műformák szerinti fejlesztését.

Ez irányzat keletkezésének lélektani magyarázata az eddigiek alapján igen könnyű feladat; csupán azt kell még különösebben megjegyeznünk, hogy a mi zeneköltőink, Tinóditól Erkelig, a dolgok és helyzetünk természete szerint, mind-mind idegentől tanulnak, idegen mintákat néznek, szóval: idegen hatás alatt állanak. Ha ehhez hozzávesszük a magyar zenei anyag művészi feldolgozásának azt a nehézségét, melyről fennebb bőven volt szó, egészen természetesnek fogjuk találni, hogy zenész-embereinket egyszerre megragadták a Liszt rapsodiái; mert azokban a magyar zene addig tapasztalt nehézségeinek legyőzését s a nyugat-európai minták szerinti fejlesztésének lehetőségét látták. Legfennebb azon csudálkozhatnék valaki, hogy: ha a Liszt rapsodiái iskolát csináltak, miért nem csináltak azt az Erkel operái is? És ezen valóban csudálkozhatnánk is, ha nem tudnók, hogy az operában ez idétt Wagner kezdi meg a

maga csábító tánczát, a melybe maga a mester, Erkel is beleszédült, nemhogy iskolát tudott volna teremteni.

Ime így, ilyen körülmények között állott elő az az irányzat, melynek történelmi hivatása volt betölteni azt az ürességet, mely a Wagnerismus hatására népi zene és műzene között keletkezett. Ennek az irányzatnak jutott feladatául az is, hogy a Bihariék és Egressy Bénék örökségét átvegye, nemesítse, tökéletesítse és folytassa. Hogy e nagy nemzeti feladatnak miként felelt meg, annak történetét megtaláljuk id. Ábrányi Kornél könyvében, a ki ez irányzatnak megteremtője s hosszú élete végéig éltető lelke volt.*) A ki nem ijed meg a hosszú lére eresztett bőbeszédűségektől, olvassa el a mult századnak ezt a legterjedelmesebb s legköltségesebb kiállítású kötetét. Ha szerencsésen átvergődhetik a felesleges szavak és ismétlések áradatán, valóban figyelmes szemmel sokat tanulhat belőle; mert e könyv írója a legnaivabb őszinteséggel felsorolja magának és pártjának a legtitkosabb gondolatait, feltárja mindazokat a kisebb és nagyobb fogásokat, melyekkel törekvéseiben boldogulni kívánt s ezzel bírálatát adja saját magának és pártjának.

Kitűnik ebből a könyvből, hogy a mult század zene-története csakugyan nem áll egyébből, mint a magyar zenének az idegen áramlatokkal való élet-halál harcából. A század első felében az általános nemzeti felbuzdulás diadalra viszi a magyar zenét; de ugyanaz a halálos harc megújul a 60-as évek elején, csakhogy most a harcot a tudós zenészek és tudatlan zenészek, azaz naturalisták és műzeneköltők harczának nevezik.

Id. Ábrányi Kornél könyve 364. lapján *Naturalisták és műzeneköltők* cz. alatt öröm-éneket zeng a naturalisták temetésén s bámulatos rövidlátóságában nem veszi észre, hogy a naturalistákkal együtt nem csak a tudatlanságot temeti, de temeti azt az igaz, hamisítatlan, népies-nemzeti irányban fejlődésnek induló zenét is, mely Bihari, Lavotta, Csermák, Ruzicska, Rózsavölgyi és Egressy Béni örökségeként, a viszonyok és helyzetek különös természete szerint ezekre a naturalistákra szállott.

---

*) *A magyar zene a XIX. században.* Budapest. 1900.

Ennél azonban sokkal bámulatosabb ez iskolának az a rövidlátósága, melylyel Liszt Ferencz utait egyengeti és törekvéseit előmozdítja. Ez iskola tagjai ugyanis azt hitték, hogy Liszt velök egy úton halad; az egy-úton haladásnak biztosítékait a tőle mintául vett magyar rapsodiákban látták. A magok érdekében lévőknek tartották tehát minden fűt és fát megmozgatni, hogy Liszt Ferenczet, híres elszólása után a magyar nagyközönséggel újra elfogadtassák. Hogy ez a képtelenség sikerült, azt egy felől ez idők szomorú politikai viszonyainak köszönhette Liszt, másfelől pedig ennek az iskolának. E rengeteg könyv unalmasságai közt pl. végtelenül érdekes epizód, mikor elbeszéli id. Ábrányi Kornél, hogy egy 8 tagú bizottság a német udvari ármánnyal szemben mikép vitte diadalra Liszt esztergomi miséjét. *) Valóban nem lehet elismerés nélkül olvasni azt a buzgalmat, melylyel e bizottság írja a leveleket, másolja a pártitúrát, sőt kinyújtott kezével Falk Miksán keresztül egészen Erzsébet királynéig elér s a Liszt művét előadatja.

De főleg azért érdekes ez az epizód, mert ebből is, valamint az egész könyvből is, az tűnik ki, hogy ez iskolának a szándéka alapjában véve nem volt rossz. Ez iskola hívei, még azok is, a kik csak törték a magyar nyelvet, — mert ilyen is volt köztük — mindnyájan jó magyaroknak tartották magokat: sőt e szomorú időben a nagy magyar közönség is úgy tekintette őket, mint a magyar szellemnek szinte egyetlen harczosait, a kikre éppen azért hallgatott s a kiknek törekvéseit örömmel támogatta. Nem lehet tehát eltagadni, hogy e korban, mikor a magyar szellemnek csupán a zeneművészetben volt szabad nyilatkoznia, ez iskola nemzeti missiót teljesített. De lehetetlen észre nem venni azt a végzetes tévedést is, melynek ez iskola áldozatul esett, mikor a maga ügyét és szándékait a Lisztével egynek gondolta.

Id. Ábrányi Kornél és társai ugyanis nem vették észre, hogy Liszt lelke előtt a Wagnerismus terjesztése lebeg; hogy az ő lelke tele van idegenbe futó tervekkel és idegenből jövő eszmékkel. Csudálatos rövidlátósággal nem vették észre e lelkes magyar zenészek, hogy Liszt hitvallásában

---

*) I. m. 338. és köv. lapjain.

csupán átfutó epizód a magyar rapsodia; hanem azt hitték, hogy olyan e rapsodiák szerepe, mint a mazurkáké Chopin életében. És elkezdtek e jóhiszeműségükben Liszt mellett a nagy dobot ütni; igyekeztek magok és Liszt felé fordítani az államhatalom figyelmét; felállították a m. kir. zeneakadémiát; létrehozták a m. kir. operát; szervezték a dalárdákat. Mind e ténykedésük közül csupán ez utóbbi mondható olyannak, a mely egész teljességében a magyar zene ügyét szolgálta; a többi csak arra volt jó, hogy erőre kapassa azt az idegen szellemet, mely ezer év óta fenyeget elnyeléssel.

Valóban, ha így lelki szemeim előtt elsorakozik ennek az iskolának 50 éves története, kénytelen vagyok elismerni, hogy a mesebeli kikapart gesztenyére aligha van a világon kitünőbb példa, mint éppen ez a szóban forgó eset. Ha látom ez iskola lelkes buzgólkodását, melylyel a magyar zene zászlóját magasan lobogtatja, lehetetlen megtagadnom tőle a köteles elismerést; de mindjárt a boszankodás érzése ébred fel lelkemben, mihelyt azt a csudálatos vakságot látom, melylyel ez iskola eszközéül szegődik egy idegen áramlatnak s a helyett, hogy folytatná a rámaradt örökséget, tüzzel-vassal irtja a maga fajtáját, sikerre juttatja Lisztet s vele a Wagnerismust és ezzel megteremtője lesz a mai helyzetnek. Növeli ezt a boszankodást az, ha végig tekintek azoknak a kisebb és nagyobb igazságtalanságoknak egész sorozatán, melyeket ez irányzat akarva is, akaratlanul is, ötven év alatt elkövetett. Akadtak ugyanis egyesek, a kik látták ez irányzatnak főbenjáró hiányait, s tartózkodtak teljes erejükkel részt venni abban a romboló munkában, melylyel ez az irányzat maga alatt vágta a fát. Ezek a világosabb nézésű emberek jól látták ugyan a naturalisták tudatlanságát, de azt is megérezték, hogy a magyar zene gyökerei a népi pösisban vannak; annak művelőjét tehát, akár cigány, akár zenei analphabeta, megvetni ugyan lehet, de figyelmen kívül hagyni nem lehet. És ezek a világosabb gondolkozású emberek jártak a legrosszabbul. Ha az Ábrányi-Liszt iskolához szegődnek, elhalmozzák őket fényvel, hatalommal, kitüntetéssel; tanárok lesznek a m. kir. zeneakadémián; igazgatni fogják a m. kir. operát s vezetni a philharmoniai társaság hangversenyeit. Ha megmaradnak

a naturalistákkal és cigányokkal egy valláson, hírnévre tesznek szert a nagy magyar közönségnél; műveiket, munkáikat kapkodják a kiadók. Így a két küzdő fél elfogult és elkeseredett csatazaja közt intő szózatuk elhangzott, szavukra, munkásságukra alig figyelt valaki: a mi lassanként elkeserítette őket; félre vonultak s meg nem érdemelt csendben végezték pályafutásukat. Hogy szegény Szénffy Gusztáv tragikus sorsában mennyi része volt ennek a most rajzolt helyzetnek, kellő adatok híján nem merem eldönteni; de hogy Bartalus István elkedvetlenedett életének s félbemaradt munkásságának okai ide vezethetők vissza, azt sokkal több bizonyossággal állíthatom. A ki tán kételkednék írásomban, ismét csak id. Ábrányi Kornél rengeteg könyvére utalom. Olvassa el végig s meglátja, hogy a könyv szerzője, a XIX. század magyar zenei történetét írván, e kor legnagyobb és legérdemesebb magyar zene-tudósának, Bartalus Istvánnak, három általánosságban tartott sort szentel, akkor, a mikor néhai Benigni Sámuel hentesmesternek, mint dalárda-elnöknek az érdemeit kellőleg méltatja. Ez már több a rövidlátóságnál! Ez már elfogultság, mely minden külön célra törő irányzatnak saját-sága szokott lenni, s a mely ime felette nagymértékben érezhető az id. Ábrányi Kornél iskolájánál.

Mégis, ha a maga egészében nézem ennek az iskolának a történetét, lelkemben a különféle színezetű érzések szomorúsággá összegeződnek. Helyesebben szólva: úgy érzem magam, mintha egy megható tragédiát látnék magam előtt lefolyni. Ezelőtt ötven évvel összeverődik egy lelkes csapat. Célul tüzi ki a magyar zene magasabb műformák szerinti fejlesztését. Célja érdekében Liszt Ferenczczel szövetkezik. (Itt van a tragicus tévedés!) E szövetkezés segítségével hatalomra jut: maga felé fordítja az államhatalom figyelmét; intézményeket létesít; hivatalos irányítója lesz a zenei közvéleménynek; kezében tartja a legfőbb zenei ügyeket. És mikor így hatalma tetőpontján áll, mint az az ember, kit belső láz emészt, elkezd gyengülni; a kiesett tagok helyébe nem állanak újak; a kormány gyepelőit kezéből lassanként idegenek kihúzzák; a tisztelet és befolyás rémületesen fogy; míg végre ebből a nagy szerepet játszó iskolából ma alig él egy-kettő; az is hallgatva félrevonul, mert a mai nem-

zedék alig érzi már irántok azt a tiszteletet, mely mult-jokért megilleti őket.

Hogy ez az iskola csakugyan ily fényes mult után ily rövidesen és szomorú véggel enyészett el, arra nézve, úgy gondolom, elég, ha a mai viszonyokra mutatok. De lehetnek, a kik azt hiszik, hogy ez iskola jelentőségének és szereplésének rajzolásánál czélzatosan vastagon húztam a vonalakat. Lehetnek pl., a kik azt gondolják, hogy ez iskola bukását túlságosan egyénileg színeztam ki. Ha vannak ilyenek, azokat ismét csak id. Ábrányi Kornél rengeteg könyvére utalom.

Ott meg fogják találni, hogy, mint a tragédia hőse a negyedik felvonás végén, úgy ez iskolának vezető mestere is hosszú élete végén, egy őrizetlen pillanatban, ösztönszerűleg ráeszmél magának és pártjának eltévesztett életére. Mikor az ősz mester számba veszi 50 év eredményét, egyrészt melegítik lelkét az elért zajos és fényes sikerek; de ha az érem másik oldalát nézi, bár egyébként mindig kevés érzéke volt a látszat mögött a valóság felismerésére, most az egyszer a tények kérlelhetlen nyomása alatt ráérez a valóságra. Megvillan lelke előtt, hogy pártja a külső hatalmat és befolyást elérte ugyan, de az igazi czél, a nagy magyar közönség megnyerése és zenei magasabb nevelése most még távolabb van, mint 50 év előtt. Aztán eszébe jutnak zenelap alapítására fordított törekvései, melyek kellő érdeklődés híján buktak el; de főleg látja bajtársait utód nélkül halni el; látja az új nemzedék idegen szellemét; nyomasztólag kezd rá hatni az egyedül-maradás kietlen gondolata. Ezért szól annyi keserőséggel könyve 533. és következő lapjain s csak azt nem veszi észre, hogy mikor az új nemzedék idegen isten imádását ostorozza, ezzel egyszerűsmind magának és pártjának a kritikáját írja meg.

Ha valakinek ez sem volna elég, annak figyelmébe idézem azt a mohó türelmetlenséget, melylyel ez iskola vezére, id. Ábrányi Kornél várta a magyar zene felbukkanó Petőfi Sándorát. És a maga szempontjából teljes joggal is várhatta, hogy 50 évi alapvető munka után el fog jöni egy zeneköltő, a ki ez iskola törekvéseit műveivel betetőzi és szentesíti. A várt költő azonban nem jött el s a lelkes ősz ember, minél jobban közeledett a sírhoz, annál türel-

metlenebb lett. E türelmetlenségében a bolygótüzet is üstökösnek nézi s egyre-másra fedezi fel a genialis magyar zeneköltőket. Legutolsó s leggyászosabb felfedezése, mikor Makray Lászlót teszi meg a magyar zene Petőfi Sándorának. *) Id. Ábrányi Kornél Makrayt Schumann és Schubert mellé helyezi s a mi tőle a legesudálatosabban hangzik, felfedezett csillagának legfeltűnőbb sajátóságaként azt emeli ki, hogy Makray a világ minden nevesebb költőjét megzenésítette; ilyenek: Hugó Viktor, Musset, Goethe, Heine, Lenau, Poe, Bodenstedt stb. stb. Sőt, hogy a sorozat teljes legyen, megzenésített Makray néhány Petőfi-költeményt is. Nincs bennem semmi kaján indulat. Épen azért ezt az utolsó tényt fel sem emlegetem, ha ez is szorosan oda nem tartoznék a magyar zene mult századi történetébe.

És ezzel a méla akkorddal szinte be is fejezhetnők a magyar zene mult századi történetének szemléjét, ha épen a jövőre nézve felette tanulságos nem volna megvizsgálni azt a végső okot, mely e nagy zajjal induló iskola halálát okozta. Abból a tévedésből ugyanis, hogy ez iskola jó szándékait a Liszttel való szövetkezéssel hitte megvalósíthatónak, ebből az idegen áramlatokhoz való csatlakozásból, még nem lehet megérteni ez iskola disztelen bukását. Sőt az idegen áramlat eszközéül szegődés hatalmat, fényt, befolyást szerzett ez iskola tagjainak. Ha tehát mégis lassú halállal elenyészett, annak valami mélyebb okának kell lenni. Ezt a mélyebb okot meg is találjuk abban az alapeszmében, mely ez iskolának hitvallása volt.

Említettük ugyanis, de hisz' egyébként is köztudomású, hogy ez iskolának főtörekvése volt a magyar zenének magasabb műformák szerinti fejlesztése. Ez az a vezető gondolat, mely maga köré gyűjti a lelkes csapatot és ebben az alapgondolatban rejlő betegség-csírák azok, a melyek megölik. Mert ennek az alapgondolatnak több nehéz és súlyos hibája van.

Először is bátran kérdésbe lehet tenni, hogy vajon egyáltalában lehetséges-e a világ bármely nemzetének zenéjét oly módon fejleszteni, a hogy ez iskola elképzelte. Mert a mi hasonlóságot találunk pl. az egyszerű dalforma

---

*) *L. Ellenzék.* 1900. decz. 15. számát.

szólamainak és mondatainak elhelyezkedése és a sonata-forma között, mind az az említett műfajoknak csupán külsőjére vonatkozik. A mi e két zenei műfaj között egyezést mutat, az csupán az ú. n. külső forma; a belső formát minden műnél elsősorban maga az anyag határozza meg. Nekem tehát erős a gyanúm, hogy mikor ez iskola magasabb műformák szerint akarta fejleszteni a magyar zenét, ezzel egy lehetetlenséget akart valóra váltani. Erős a gyanúm, hogy ezt az iskolát az a külső formában rejlő hasonlóság ejtette meg, mely a zenei műfajok között határozottan jobban érvényesül, mint pl. a költészet különböző műfajai között. Úgy gondolom tehát, hogy nem tévedek, mikor azt állítom, hogy valamint pl. a balladát képtelenség eposziáivá fejleszteni, épúgy képtelenség volt ez iskolának az a törekvése, a mely a népdalt symphoniává akarta kinyújtani. *)

De ha mindjárt tévednék is ebben, teljes joggal kérdezhetem azt, hogy ez iskola, ha már művészivé kívánta tenni a szerinte művészietlen népi zenét, miért nézte a külföldi műformákat? És egyáltalában miért nézte a formát? Miért nem fordította minden gondját annak a magyar zeneanyagnak a vizsgálatára, a melyből dolgozni kívánt; s a mely anyag természeténél fogva már magában rejtí a formát is? Ha tehát el is fogadnók azt a képtelenséget, hogy egyik műfajból ki lehet fejleszteni a másikat s ha nem is tudnók azt, hogy a műfajok *fejlődnek* és nem *fejlesztik* őket, akkor is megtalálunk két halálos körülményt, a mely épen elég ez iskola dísztelen elmulásának megértésére. Egyik az, hogy ez iskola tagjai jó magyarok ugyan, de zenei műveltségök idegen; épen azért nem ismerik kellőleg mélyen a magyar népi zenét; nem szállnak le a magyar nép legalsóbb rétegébe. hanem megelégesznek azzal, a mi a felszínen uszkál. Ennél azonban feltűnőbb baja ez iskolának, hogy a *magyar zenét idegen minták szerint akarja fejleszteni*.

---

*) Hogy ebben a kérdésben ilyen tartózkodó állásponton maradok, oka az, mert a zeneművészetben csakugyan több olyan jelenséggel találkozunk, a mely első tekintetre képtelenség. Ilyen pld. az épen id. Ábrányi Kornéltól elnevezett «formanyújtás-tan». Az a tudomány ez, mely megtanít arra, hogy egy három ütemnyi gondolatot miként lehet kinyújtani 150 ütemre. És ezt az eljárást tanítják, a helyett, hogy üldöznék!!

Íme, ez id. Ábrányi Kornél iskolájának igaz története.

Ha most összegezzük az elmondottakat, igen-igen szomorú eredményre jutunk. Azt látjuk, hogy nagy történeti feladatát ez az iskola nem úgy teljesítette, hogy abból a magyar nemzeti eszmének nyeresége volna. Sikerült ez iskolának leszorítani a naturalistákat; de a tőlük átvett örökséget nem tudta egyetlen olyan művel szaporítani, a mely e téren kapott sebeinkért kárpótolni tudna. Hogy ez iskola a rapsodiákban Lisztet megközelíteni sem tudta, de hogy még a magyar műdalt sem tudta megteremteni, abból ez iskola teljes tehetetlensége tűnik ki. Egyetlen érdemes mű, a mi ez iskola után maradt, a dalárdák szervezése; de itt is végtelenül aggasztó jelenségnek kell tartanunk azt, hogy míg dalárdáink szép számmal vannak, négyes-kar-irodalmunk alig van; s a mi van: azok között is első helyen még ma is a Huber Károly négyes-karai állanak. A mi egyéb sikereket elért, azzal Lisztnek és a Wagnerismusnak tetszolgáltatot s ezzel a mai áldatlan állapotoknak elsőrendű tényezője lett.

Hogy milyenek ezek a mai állapotok, annak részletes rajzolását szükségtelennek tartom. A ki figyelmesen olvasta az eddigieket, érthetett belőle, a ki nyitott szemmel nézi a maga körül folyó életet, láthatja az aggasztó tüneteket. Mégis, nehogy valamely tájékozatlan hirtelen azt gondolja, hogy a puszta levegőbe vagdalkozom, örök emlékül a mai állapotok jellemzésére ide szegezek három tényt. A magyar királyi zeneakadémia igazgató-tanára, tehát a magyar zenei ügyek legelső irányítója, a cultus-ministerium legfőbb tanácsadója, német szövegre írja Wagner stílusban tartott műveit, melyeket a naiv zenelapok szerint jó volna magyarra fordítani. *) Továbbá: a magyar királyi opera igazgatója olyan balleteket és operetteket költ, a melyeket jónak lát először Bécsben adatni elő; és csakugyan ott jobban is tetszik, mint a magyar közönségnek. **) Ez az érem egyik oldala. A másik oldalán néhány országos hírű népdalszerzőnk áll, kik nem képesek műveiket zongorára letenni, hanem ezt a munkát kénytelenek mással végeztetni.

---

*) L. pl. *Zenevilág*. 1902. 364. l.

**) Ezek annyira ma történtek, hogy feleslegesnek tartom a napi lapok hivatkozására hivatkozni.

Minden magyar embernek be kell látnia ezekből, hogy a magyaz zene ügye ilyen körülmények között többé már nem művészeti ügy, hanem egyenesen nemzeti ügy. Nincs tehát senkinek joga kivonni magát a ráváró kötelességek alul azon a gyakran hallható czímen, hogy nem ért a zenéhez. Mert minden zenetudomány nélkül, beláthatja mindenki, hogy a magyarság ügye sehol, még a katonai dolgokban sincs akkora veszedelemben, mint épen itt. Be kell tehát mindenkinek látnia, hogy ha nem akarjuk végpusztulásba eresztetni fajiságunk legsajátosabb vonását, nemzeti zenénket, akkor itt sürgősen tenni kell.

Hogy mit kell tenni, és hogyan lehet tenni, a következőkben arról szólnak.

II.

Úgy érzem, hogy feladatomnak nagyobb és nehezebb részét elvégeztem. A ki gondolkozva végig tekint a mult század történetén, egész nyugalommal megállapíthatja azokat a föladatokat, melyeket a jelen nemzedékétől a magyar zene jövője méltán megkövetelhet.

A magyar zene mult századi történetének vázolásából láttuk, miként emésztette fel áldatlan munkában önmagát a jóhiszemű Ábrányi-iskola. Most tehát ismét úgy állunk, a mint 50 évvel ezelőtt, a Wagnerismus életrekelésének kezdetén; azzal a nevezetes különbséggel azonban, hogy bár az áthidalás nélküli szakadás a magyar zenei életben ma is épen úgy meg van, akkor a magyar zene vezetészerepet játszott, ma pedig a Wagnerismus és általában az idegen szellem vezet.

Mindebből pedig a lehető legtermészetesebb egyszerűséggel az következik, hogy az elpusztult Ábrányi-iskola helyén keletkeznie kell egy más, az előbbinél helyesebb alapokra fektetett irányzatnak, a mely okulva a mult tanulságain, képes lesz megszabadítani a magyar zeneművészetet egyfelől a naturalisták tudatlanságától, másfelől a Wagneristák és theoretikusok magyartalanságától. Ez az irányzat a természeti törvények kérlelhetlen bizonyosságával meg is fog születni; sőt egész csomó apró jelt látok, a miből örömmel következtetem, hogy egy ily irányú iskola kelet-

kezésének a folyamata már meg is indult. Ez iskolának a tagjai ugyanis egyfelől azokból a naturalistákból fognak kialakulni, a kik belátva tudatlanságukat, akarni fognak és tudni is fognak tanulni; másfelől pedig azok a Wagner szellemében nevelt műzenészek fogják ezt az iskolát felvirágoztatni, a kik magyartalanságuk tudatára ébredve, mindent el fognak követni, hogy idegenből szerzett zenei műveltségüket kiegészítsék azzal a magyar műveltséggel, mely a magyar nemzet multjának és jelenének kellő ismeretén, főleg pedig a magyar irodalomnak és általában a magyarság szellemi életének jóindulatú megismerésén nyugszik. És, ha nem kerülném felő aggodalommal a személyekre való hivatkozást, fel is sorolhatnék néhány nevet, a kiknek példája mutatja, hogy ez a kiválás mindkét részről már csakugyan meg is kezdődött. De a mi engem mindennél inkább biztat, azt a reményemet, a zenét nem értő, de a zenét szerető nagy magyar közönség viselkedéséből merítem.

Nem lehet ugyanis eltagadni, hogy a művészetek életében s így a zeneművészetben is nem kicsinylendő fontosságú a hallgató közönség szerepe. A tudós még inkább megteheti, hogy csupán a fiókja számára írjon, de elképzelni is nehéz olyan művészt, a ki ne azért dolgoznék, hogy közönséget teremtsen magának és műveinek. Nevezetes körülmény tehát a művészetek életében, hogy miként viselkedik a hallgató, a nézőközönség. Ezt a közönséget ideig-óráig falhoz lehet állítani; sőt az is megesik, hogy ez a közönség a maga nehézkessége miatt évtizedekig nem ismeri fel az elébe kerülő igazságot; de végképen rászedni és állandóan csalni a nagyközönséget senkinek, a legnagyobb lágésznek sem sikerülhet. Mert a tömeg ízlését nem holmi elméletek és nem előre felállított tételek igazgatják, hanem amaz isteni ösztön, a mely ezer úttévesztő közül is kierzi a helyes utat.

Mikor a mult század 60-as éveiben id. Ábrányi Kornél kiadták a jelszót, a magyar közönség hozzájuk csatlakozott. De körülbelül két évtized alatt már ösztönszerűleg észrevette azt, a mit id. Ábrányi Kornél halála órájáig sem vett észre, hogy t. i. ennek az iskolának csupán a zászlója magyar. Észrevette a közönség, hogy ez iskola tagjai, mint művészek, közepes minőségűek; észrevette és zokonvette, hogy ez iskola céljait idegen segítséggel és

idegen mintázat után akarja elérni. Lassanként ott hagyta tehát ezt az iskolát s visszatért a naturalistákhoz. Ezért panaszkodik oly keservesen az iskola vezetője és elkezdí tudatlansággal vádolni a magyar közönséget, a mely tetszetős vádat tovább hirdetik és lenézéssel fűszerezik az igen is nagy tudós Wagneristák. Pedig, ha jól felgondoljuk a dolgot, könnyű volna belátni, hogy mindezt nem annyira tudatlanságból, mint sokkal inkább jó magyarságból tette a magyar közönség.

És valóban, bár ma is szokás tudatlansággal és neveltelenséggel vádolni a nagy magyar közönséget, ez a vád méltatlan, de úgy egészében nem is igaz. Mert ha meggondoljuk, hogy ezer év óta semmiféle rendszeres zenei nevelésben nem részesítettük, s ha meggondoljuk, hogy állami tantervünk, a nevelés egész vonalán, még ma sem tud semmit a zenéről, akkor a vád csupán azokat az illetékes köröket érheti, a kik a nagy magyar közönség zenei nevelését következetesen elhanyagolták. Azt pedig, gondolom, csak nem vehetjük a magyar közönségtől rossz néven, ha a maga népdalait Wagner legmesterségesebb operáinál is többre becsüli.

Hogy pedig ez a vád úgy általában nem is talál a magyar közönségre, bizonyítja az, hogy ez a közönség megmozdult. Úgy látszik, hogy a fejlődés és haladás útjain eljutottunk már odáig, a mikor a nagy magyar közönség kezdi megunni a mindig egy nótát játszó czigányt és kezd éhes lenni valami nemesebb, művészibb táplálékra is, mint a minőt a naturalistáknál kap. Lehetetlen ugyanis észre nem vennünk, hogy a most épen napirenden lévő zenei reform-törekvések is nem az u. n. hivatalos zenészekről, hanem ettől a tudatlannak tartott nagy magyar közönségtől indultak ki.

Mert az ú. n. hivatalos zenészek a mai állapotokkal meg vannak elégedve. Van nekik m. kir. operájuk, a mely Európának legköltségesebb intézete s a melyben a Wagner művei melegebb otthonra találnak, mint igazi hazájokban. Van nekik m. kir. zeneakadémiájuk, a mely egyre neveli a valóban tehetséges előadó művészeket, a kik azonban egész Magyarországon, legfennebb Budapesten tartanak egy-egy előadást, ellenben tárt karokkal várják őket Bécsben, Lon-

donban, Amerikában. Van nekik philharmoniai társaságuk, a mely európai színvonalon, csupa elsőrangú előadó művészekből áll, de a kik csak a minap is forradalmat csináltak s hangszereiket letették és nem akartak játszani csupán azért, mert egy magyar embernek magyaros stílusban írt zenekari műve fölött — hihetetlen sülyedés! — a «csárda» szót olvasták.★)

Ilyen körülmények között lehet e csudálkozni azon, ha az u. n. hivatalos zenészek meg vannak elégedve magokkal és helyzetükkel?

De nincs megelégedve ezzel a helyzettel a nagy magyar közönség; a mely a zene-tudomány és zeneművészet rejtettebb titkaiban járatlan és tájékozatlan ugyan, de minden tudomány nélkül is belátja, hogy azokhoz a fent említett intézményekhez neki csupán annyi köze van, hogy fizeti a a deficiteket. A zenében tájékozatlan, de józan és értelmes közönség ugyanis látja, hogy a m. kir. opera nem a magyar. műveltségnek valamelyes tényezője: látja és megérzi, hogy a maga kiállításos ballettjeivel és Wagner-cultusával ez az intézet alig egyéb nagy urak mulatóhelyénél és az idegen szellem veszedelmes terjesztőjénél. Ha tehát pl. Csik vármegye azt találná kérdezni, hogy mi köze van neki ehhez az egész intézethez és deficitjéhez, ebben a kérdésben akkora igazság és akkora jogosság volna, a mely az égig ér.

Ugyanez a zenében járatlan, de józan és értelmes közönség azt is látja, hogy az az évi 140 ezer korona, melyet a m. kir. zeneakadémia fentartására fordít, kipótolván annak kb. 30 ezer korona bevételét, a kiadások kb. 170 ezer koronájára, hogy ez a rengeteg összeg minden nemzeti haszon nélkül pusztul el. Mert a m. kir. zeneakadémia Bécs, London és Amerika számára nevel zenészeket; és ha egy középiskolának vagy polgári iskolának, ha Temesvárnak vagy Marosvásárhelynek zenei nevelőkre van szüksége, vagy egyáltalában nem kap ilyet, vagy kénytelen megelégedni züllött cseh-karmesterekkel és letört művészekkel, kik a Wagner utáni ágaskodásban idejüket és kedvüket vesz-

---

★) Az eset olyan közel történt s így még annyira bent van az emlékezetben, hogy feleslegesnek tartom hivatkozni azokra a napilapokra, melyek ezt az ügyet több-kevesebb élességgel tárgyalták.

tették. Ha tehát pl. Somogy vármegye azt találná kérdezni, hogy mi köze van neki a m. kir. zeneakadémia 140 ezer koronányi évi túlkiadásához, ebben a kérdésben is akkora igazság és jogosság rejtőznék, a mely az égisz ér.

És végül ugyancsak a zenében járatlan, de józan és értelmes magyar közönségnek az arczába kergette a vért az az eljárás, melylyel a magyar philharmoniai társaság működő tagjai a magyar nemzeti eszmét lépten-nyomon lekicsinyelik. Mert ha a horvátok sárba rántják a magyar zászlót, a horvátokat legalább nem mi tápláljuk; de a philharmonikusok működő tagjai a magyar nép kenyerét eszik.

Ilyen körülmények között, csudálkozhatunk-e azon, ha a nagy magyar közönséget nem lehet már tovább áztatni semmiféle *európai színvonallal*?! És nem egészen természetes-e, hogy minél jobban meg vannak elégedve a helyzettel az ú. n. hivatalos zenészek, annál inkább nyugtalanodik és békétlenkedik a nemzetnek az a része, a mely zenei műveltségben elmaradt tán, de józan értelmével tudatára ébredt annak a veszedelemnek, mely fajtságát ebből az irányból fenyegeti.

És most olyan pontra jutottam, a hol, bár bizonyos aggodalommal teszem, kénytelen vagyok ráemlékezni Eötvös Károlynak a legközelebbi cultusminiszteri költségvetés tárgyalásánál elhangzott beszédére.*) Ennek a beszédnek könnyelműen odavetett kiszólásai sokat ártottak ugyan a magyar zene ügyének, de lehetetlen észre nem venni, hogy ennek az országgyűlési beszédnek alaptónusait és vezetőtenorát visszazengi a nagy magyar közönség lelke. Magánbeszélgetésekben, egyesületek és testületek vitatkozásaiban, zenei szaklapok és napilapok hasábjain mind-mind ugyanazok a vádak, kifakadások, tervezetek, reménykedések nyilatkoznak meg, a mi ebben a beszédben, csak hogy több komolysággal, mint a hogy az adomázó kedvű szónok tette. A ki ezt nem veszi észre, az lehet európai híré zenetudós, de törekvéseinek és eszméinek irányvonala nem esik össze a magyar nemzet törekvéseivel és eszméivel; miért is képtelen felismerni azt az irányt, mely felé ösztönszerűleg, de az elemek erejével megindult a magyar társadalom.

*) L. többek közt *Pesti Napló* 1904 aug. 2. számát.

A magyar társadalomnak ebbe a viselkedésébe vetem minden reményemet. Hiszem, hogy a mint kérlelhetlen nyomásával létre tudott hozni egy képtelenséget, a m. kir. zeneakadémia magyar tanszékét, sokkal könnyebben elfogja idézni azt az üdvös fordulatot, mely 50 év óta idegenben bolyongó zenei ügyünket egyedül természetes medrükbe tereli.

A mindenfelől felvillanó jelenségek csallhatatlanul mutatják, hogy elérkezett az, a mit a bibliai nyelv az idők teljességének nevez. Egy egészséges alapokon nyugvó irányzatnak a kialakulása tehát nem csupán lehetséges, de az Ábrányi-iskola elmulásával kérlelhetlen szükség. Minden erőnkkel tehát azon kell lennünk, hogy ennek a mozgalomnak öntudatlanságát öntudatossá, tájékoztatlanságát cél-tudatossá tegyük. Ezt pedig úgy érjük el, ha kitűzzük azokat a távolabbi és közelebbi célokat, mely felé törekedni kell, s ha rámutatunk azokra az eszközökre, melyekkel a kitűzött cél el lehet érni. Ennél az eljárásnál azonban végtelenül óvatosaknak kell lennünk, nehogy zsákucczába kerüljünk s úgy járjunk, mint az Ábrányi-iskola. Világos tehát, hogy a mult tanulságainak itt vehetjük a legjobb hasznát.

Ha a magyar zenei törekvések végső célját keressük, úgy hiszem, nem lehet más, mint a mit maga elé tűzött az Ábrányi-iskola is: magyar nemzeti zene-művészet teremtése. Oly mélyről jövő kívánság ez, és annyira telítve van a természetesség elemi igazságaival, hogy egészséges viszonyok között egy szót sem kellene rá vesztegetnem; így azonban meg kell felelnem két kérdésre. Az egyik kérdést magunk vethetjük fel; a másikat ellenségeink vetik fel, a kik, mint hajdan a 42. zsoltár íróját a hitetlenek, minket is folyton gúnyolnak: hadd lám, hol van az a híres magyar zene, melyből művészetet akartok csinálni?

Mind két kérdésre megfelelhetünk. Mi magunk ugyanis azt kérdezhetnők, hogy miért kell megteremteni a magyar zene-művészetet? Kérdezhetnők, hogy hát nincs és nem is volt eddig magyar zeneművészet, hogy ime most meg kell teremteni?

Erre nézve minden hosszasabb szó-beszéd nélkül hivatkozom dolgozatom első felére. Az ott elmondottakból kitü-

nik, hogy valóban nincs még magyar zeneművészet; s az is ki van fejtve, miért nincs. Az ott elmondottak igazolják, hogy a mit ezen a téren felmutathatunk, alig egyéb kezdődésnél és próbálgatásnál. Itt legfennebb azzal teszem szemléltetőbbé a helyzetet, ha hivatkozom a magyar irodalomra. Olyan formán állunk t. i. mintha a magyar irodalomból hiányoznék Vörösmarty, Petőfi és Arany. A mi e három kiemelése után marad, körülbelől annyink van zenei téren. Kitűnik tehát ebből, hogy nem nyitott ajtót döngetünk, mikor a magyar zeneművészet megteremtését sürgetjük. Annál inkább szükséges ezt hangoztatni, mert, a mint a mult vázolásából kitűnik, az a magyar zeneművészet is, melyet a megfelelő magyar irodalmi részszel összevetettünk, 50 év óta hallgat; itt tehát nem csak beszélhetünk a magyar zeneművészet megteremtéséről, de ezt tenni nemzeti kötelességünk, ha végenyészetbe nem akarjuk ereszteni azt a keveset is, mit ötven év előttről felmutathatunk.

Erre a magunktól felvetett kérdésre tehát könnyen megfelelhetünk; sokkal fogósabb azonban a hitetleneknek adott felelet.

Ha a hitetlenek csak úgy általában kételkednének a magyar zene létezésén, könnyű volna őket elhallgattatni. Nem kellene egyéb, mint rámutatni népköltészetünkre, melynek szöveges és hangszeres adalékai oly számbeli és minőségbeli gazdagságot sejtetnek, melylyel Európa nemzetei között csupán az oroszok versenyezhetnek. Rámutat-hatnánk a kurucz-dalokra; de hivatkozhatnánk Tinódi, Pálóczi Horváth Ádám, Bihari, Lavotta, Csermák, Ruzicska, Rózsavölgyi, Egressy és Erkel műveire. Oly gazdagság ez, mely még akkor sem maradna minden nyom nélkül műveltségtörténetünkben, ha tovább is, összedugott kézzel néznők, miként teszi nyakunkra lábát az idegen szellem. Erre tehát könnyen felelhetünk; de ezzel nem elégednek meg a hitetlenek.

Azok tovább mennek és azt állítják, hogy a magyar zene fejlődésre képtelen; minden művészibb törekvés épen ezért céltalan; mert a magyar zene csak a cigányok és naturalisták kezébe való. Láthatjuk, hogy szóról-szóra az a vád ez, melylyel irodalmunk nemzetietlen korában a magyar nyelvet idegen szellemű és műveltségű vezető-embereink

illették: hogy az sem tudományos, sem magasabb művészi célra nem alkalmas; hogy az csupán a kocsisok és szolgálók, meg parasztok szájába való stb.

Hogy mennyire való egyébre is a magyar nyelv, megmutatta az azóta lefolyt 150 esztendő. A magyar zenére nézve, sajnos, nem várhatunk addig, a míg maga magát igazolni fogja; de ilyen várakozásra nincs is semmi szükségünk. Mert a hitetlenek állításának képtelensége rögtön kitűnik, mihelyt rágondolunk arra, hogy ez állítás csupán a legközelebbi 50 év eseményein alapszik.

50 évvel ezelőtt, mikor a Bihari genije még élénken élt az emlékezetben, mikor Egressy ontotta a szebbnél szebb műdalokat s Erkel megindult felfelé, senki sem merte volna azt a badarságot kiereszteni a száján, hogy a magyar zene csupán cigányok és naturalisták kezébe való és fejlődésre képtelen. Akkor oly erősen élt a magyar zene művészibb fejleszthetőségébe vetett hit, hogy érdemesnek tartotta érte munkálkodni egy Huber Károly, egy Thern Károly, s hogy a legcsudálatosabb esetet említsem, érdemesnek tartotta Brand Mihály megtagadni érte már szép eredményekkel ékeskedő multját is. És ha ma annyira lejárt a magyar zene hitele, hogy képtelenségekkel is szembe kell szállanunk, annak ismét csak az Abrányi-iskola az oka. Ez az iskola vállalkozott a feladatra; vállalkozása, a mint láttuk, teljes bukással végződött. Már most a felületesen gondolkozók és a magyar zene rosszakaratú ellenségei azt hiszik és azt hirdetik, hogy ennek a sikertelenségnek az oka a magyar zenében van. Mi azonban már láttuk, hogy ezt a törekvést nem a magyar zene ilyen vagy olyan volta buktatta meg, hanem megbuktatta az a képtelen alapelv, melyen ez az iskola állott, és megbuktatta az a lehetetlenül meredek út, melyen elindult. A legközelebbi 50 év történetét tehát sem a magyar zene ellen, sem mellette felhozni nem lehet; az ötven év előtti állapotok egész sorozata pedig a magyar zene művészi fejleszthetősége mellett szól.

Erre az ellenvetésre is tehát könnyű volna megfelelni; de a hitetlenek ebbe nem nyugosznak bele. Azt állítják ugyanis, hogy egészen felesleges a magyar zene elnevezés; különösen pleonasmus pedig ebben az elnevezésben a «magyar» szó. Mert a zene olyan valami, mint a volapük

nyelv, mely minden nemzethez egyformán szól. A zene ilyen természetű tulajdonsága mellett tehát nem arra kellene törekedni, hogy a zene egyetemessége az egyes nemzetek szerint, mint egy tájszólásszerűleg, szétváljon és elkülönödjék, hanem épen a végső cél érdekében el kell hanyagolni minden különös vonást s el kell nyomni minden provincialismust.

Könnyű észrevenni, hogy mai zenei állapotainknak, hogy úgy mondjam, épen ez a felfogás szolgáltatja a philosophiai hátteret. És valóban csak sajnálnunk lehet, hogy az így gondolkozóknak nem adhatjuk meg a feleletet a legegyszerűsebb és legtermészetesebb úton. Ennek a felfogásnak az volna a legegyszerűsebb felelet, ha kimutatnók, hogy a magyar zene nem csupán tájszólása a nemzetközi zenének, hanem oly sajátos vonásokkal rendelkező jelenség, mely méltán megkövetelheti, hogy vele külön, természetének és sajátosságainak megfelelő módon foglalkozzanak és külön névvel is nevezzék. Ki kellene mutatni, hogy a mi zenénk és Nyugat-Európa zenéje közt nagyobb és más természetű különbség van, mint például a spanyol és francia zene közt. Mindezt azonban most, ez alkalommal nem tehetjük. A hiba nem a felelőben és nem a felelet tárgyában van, hanem ezeken kívül álló körülményekben.

Én pl., a mennyire ismerem a magyar zene multját, de főleg a mennyire ismerem a népzeneét, már annyiból is elég világossággal látom a magyar zene különálló sajátosságait. És ha az általános zenetörténet útmutatásai szerint megfigyelem azt a különös folyamatot, mely a nyugati nemzeteket népies zenéjüktől megfosztotta; és ha ezzel szemben számba veszem, hogy a mi népies zenénk a viszonyok különös alakulása szerint teljes virágjában megmaradt, már ebből az egy dologból is teljes mértékben kiérzem azt a fontos jövőt, mely a magyar zenére vár. Engem ebben a megfigyelésemben támogat és megerősít az a körülmény, hogy e fölfogással sem a multa, sem a jelenre nézve nem egyedül állok; de azért senkitől sem követelhetem, hogy kellő igazolás és documentumok nélkül mindezt elhigye és rá építsen. Sőt annyira megyek a szabadelvűségben, hogy nem kívánok itt hivatkozni sem Szénffy Gusztáv érdekes

ezikkeire,¹⁾ sem Bogisich egyházi zenetörténetére;²⁾ nem kívánok utalni id. Ábrányi Kornélra³⁾ és Molnár Gézára⁴⁾; bár mindezeknél egész csomó adatot találnék a hitetlenek számára. Mert ez az út a feleletre, ha a legegyszerűsebb is, de sokkal hosszabb, mint a mennyi jelen célomnak megfelel és szerencsére van elég alkalmas eszköz azon kívül is, a mivel megnyugtató feleletet adhatunk. Csupán annyi szabadságot veszünk, hogy a tisztán zenei térről átpillantunk a zeneművészettel rokon jelenségekre; egy tekintet elég, hogy az igazságot tisztán lássuk.

A magyar zene ellenségei azt állítják, hogy a zene minden nemzethez egyformán szól. Ez igaz; de akkor ugyanez az igazság uralkodik a képzőművészetekben is, sőt csekély eltéréssel az irodalomban és költészetben is. Ha tehát ez az állítás valóban igaz volna és nem csak látszólagos igazság volna, akkor nem csak a zenében, hanem általában minden művészetben csekély, vagy semmiféle szerepe sem volna a nemzetinek. Már pedig azt tapasztaljuk, hogy hova-tovább mind nagyobb jelentőséget tulajdonítanak úgy a művészetekben, mint általában a különös nemzeti sajátságoknak. Az érzések és gondolatok, a magok elvontságukban általános emberek; de az a mód, mely szerint kifejezésre jutnak, egyszer a nemzetek s ezeken belül az egyéniségek szerint más és más.

Oly primitív dolgok ezek, hogy restelnék is előállani velők, ha azt nem tapasztalnám, hogy a magyar zeneművészetben éppen ezeket a primitív igazságokat nem veszik semmibe, sőt éppen ezeken tapodnak. Mert ugyan miféle mély bölcsesség és zenei tudás szükséges annak belátására, hogy ha van magyar költészet és irodalom, lenni kell magyar zeneművészetnek és irodalomnak is? A magyar ember lelke más, mint akármelyik nyugati nemzeté; ha érzelmei tán ugyanazok is, de vérmérséklete és más egyéb határoló viszonyok miatt másképp fejezi azt ki akár az irodalomban, akár a képzőművészetekben, akár a zenében,

---

¹⁾ L. többek közt *Magyar Sajtó*. 1855. 28., 34., 37., 39., 41. stb. számait.

²⁾ *A keresztény egyház és zenéje*. Eger. 1879.

³⁾ *A magyar dal és zene sajátosságai*. 1877.

⁴⁾ *A magyar zene elmélete*. Budapest, 1904.

mint pl. a német ember. Ha tehát valaki nem hajlandó is hinni a magyar zene különálló sajátágaiban és jövő fényes hivatásában, akkor is kénytelen elismerni, hogy végre el kell hagynunk már Wagner műveinek az utánzását s végre meg kell próbálnunk a magunk lábán való járást.

Ez pedig más szóval azt jelenti, hogy magyar zeneművészetet kell teremtenünk.

Íme, az egészségtelen zenei viszonyok és az egymáson át bukdácsoló elméletek miatt ily nehéz törtetéssel és kerülővel tudtunk eljutni csak addig az elemi igazságig is, hogy a magyar zeneművészet fogalma nem képtelenség; tehát az ilyen irányú törekvés nem céltalanság. Most már, úgy gondolom, nyugodt lélekkel léphetünk egygyel tovább s vizsgálhatjuk, hogy milyen színezetű legyen ez a magyar zeneművészet.

Első pillanatra feleslegesnek látszik minden ilyen irányú vizsgálódás. Ugyanis édes mindegy, akár a romanticismus, akár a verismus, akár más egyéb ismus jegye alatt szülessék meg a magyar zeneművészet, csak megszülessék és magyar legyen. Úgyde, ha jól magunk körül nézünk, rá fogunk jönni, hogy nincs valami nagy választék számunkra; rá jövünk, hogy a magyar zeneművészet csak egy színezetű lehet: népies. Nekünk tehát egy népies-nemzeti zeneművészetre kell gondolnunk.

A mi engem erre a megállapodásra vezetett, nem csupán az a külső hasonlóság, hogy a magyar irodalom is ennek az irányzatnak köszöni második virágzását és legfényesebb lapjait. Sőt belátom, hogy egy ily irányú zeneművészet ezelőtt 50 évvel lett volna igazán a helyén, a mikor egy irányban haladva az irodalommal, törekvéseit játszi könnyűséggel valósíthatta volna meg. A mult század történetéből láttuk, hogy egy ilyen irányzat szépen meg is indult a fejlődés útján, de hirtelen oda lett. Nem mi vagyunk tehát a hibásak, ha 50 évi késéssel most hirdetjük a népies-nemzeti irányt, mikor az irodalom, Isten tudja, minő tereken bolyong.

Ezt hirdetnünk azonban józanság is, kötelesség is. Mert semmiből semmi sem lesz; és ha mi művészetet akarunk teremteni, valamire támaszkodnunk kell. Petőfi és Arany a népköltészet mellett támaszkodtak elődeikre; a kik

között egy Vörösmarty, Csokonay, Amadé, Gyöngyösy, Zrinyi és Balassa van. A magyar zene-költő nincs ilyen szerencsés helyzetben. A kiknek munkásságára a magyar zeneköltő támaszkodhatik, azok sem tehetségre, sem magyarságra ki nem állják a versenyt a felsorolt nevekkal.

Ilyen körülmények között csupán egyetlen biztos alapja lehet minden eljövendő zeneköltőnek: a magyar népköltészet. Olyan gazdag és oly sajátos erejű alap ez, mely kárpótol minden veszteséget; de majdnem egyedüli lévén, ezzel halálos bizonyossággal elő van írva, hogy a magyar zeneművészet ez idő szerint csupán népies-nemzeti színezetű lehet.

Ha pedig ez igaz, akkor jó lesz most mindjárt tisztába jönni egy dologgal; nehogy később a csalódás keservesebb legyen. A népiesség természetét, erejét és sajátosságait ugyanis alkalmunk lehetett tanulmányozni az irodalomban. Az ott látottak alapján egész joggal kérdésbe tehetjük, hogy vajon a népies képes lesz-e mindazokat a műformákat életre keltetni, a melyek a nyugati nemzetek körében divatosak? Mert, lám, a költészetben is minő furcsán bánt el a népies a drámával! A helyett, hogy a dráma egész mezejét áthattotta volna, létre hozott egy lehetetlenséget, a népszínművet, a mely azonban még ma is él, (bár körben forog), mikor a többi műfajok, Isten tudja, hol járnak.

El lehetünk tehát esetleg készülve arra a sokaktól kétségeesetten fogadott eshetőségre, hogy nekünk pl. magyar symphoniánk talán soha sem lesz. Engem azonban ez az eshetőség nem bánt; és ez a gondolat mást is csak addig aggaszthat, a míg szemeit hypnoticus merevséggel szegezi a nagy nyugati zeneköltők műveire. De ha onnan egy pillanatra elfordul s ráveti szemeit a csudálatos színezetű népdalokra, az erőteljes kurucz-dalokra; ha figyelemmel és szeretettel vizsgálja Bihariék tánczenéjét és Erkel első kísérleteit, a szépségnek, a fejlődésre képes gazdagságnak olyan tömegét veszi észre, melyben kárpótlást láthat a nyugati nemzetek minden kimért és hideg műformáiért. 50 év óta, sőt mondhatnók, ezer év óta, szemeinket folyton a nyugati nemzetekre függesztettük. Ezt mutatja irodalmunk, ezt politikánk és oktatásunk története; de legfőképp ezt látjuk zenénk történetében. Ezért van, hogy borzongás

fut végig rajtunk, mihelyt arra az eshetőségre gondolunk, hogy nekünk pl. symphoniánk tán soha sem fog lenni. De ez a borzongás csak a bőr borzongása és nem a léleké; s minél jobban fogjuk megismerni a magunk kincseit, annál bizonyosabban el fog mulni.

Nincs tehát e tekintetben okunk semmiféle aggodalomra. Legnehezebb a tisztán hangszeres zene megteremtése; de erről azt tanuljuk az általános zenetörténelemből, hogy az mindenütt a tánczenéből fejlődött. A mi igazi magyar népies tánczenénk pedig eddig úgy szólva, teljesen parlagon hevert. Ha az irodalom semmit sem búsul azon, hogy idylliumai nincsenek és tankölteményeinek a száma fogyatékos, ugyan mit keseregjünk azon, ha véletlenül nem tudnók felmutatni mindazokat a műfajokat, melyekhez idegen imádásunkban annyira hozzászokott a szemünk? Néznünk, vizsgálunk kell a nép zenéjét! Eddig azt tették, hogy az innen vett anyagot idegen kaptafára huzzák, s ha ez nem sikerült, okolták az anyagot. Most fordítsunk egyet a dolgon! Keressük meg a néptől vett zenei anyagnak a lelkét; ez a lélek maga megszabja a maga műformáját, s ha tán symphoniánk nem is lesz, létre jöhetnek egészen új formák, vagy legalább a meglévőknek új árnyalatai.

De ha ezer jelenség ordítaná is fülünkbe a sikertelenséget, még akkor is magunk iránt való kötelességünk, hogy ne engedjük oly szegyenletes helyzetben synylódni tovább is a népi zenét, mint a minőbe gondatlanságunk miatt került. Kalózkodnak, a kik csak úgy egyszerűen magok alá lopják a legeredetibb népi termékeket. Vannak neves emberek, kik egymást pörölni kezdik nótá-lopásért s a törvényszék azt süti ki, hogy mindketten a népet lopták meg. Ezeknek a bátorságuk oly nagy, hogy bár viselt dolgaikat szellőztették a napilapok, szóvá tettem én is az Ethnographiában,*) mind erre a fülök botját sem mozdítják.

Szólhatnék még arról a mételyezésről is, mely a coup-lékkal árad a nép közé; de elhagyom, mert az eddigieket is elégnek ítélem annak bizonyítására, hogy ha mindjárt nem is válnának be vérmes reményeink a jövőre nézve, akkor is kötelességünk volna mindent elkövetni népi zenénk

---

*) L. *Ethnographia* 1902. 419. 1.

tisztaságának megőrzésére és egy népies-nemzeti zeneköltészet létrehozására. A továbbiakban tehát csupán arról lehet szó, hogy mi a közelebbi teendők, azaz miként kell ehhez a feladathoz hozzá fogni.

Végtelenül sajnálom, hogy le nem jegyeztem sem a helyét, sem az íróját annak az érdekes nyilatkozatnak, mely szerint: le kell törölnünk a táblát s ott kell kezdenünk, a hol Erkel Bánk bánjával elhagyta. Érdekes nyilatkozat ez, nem csupán azért, hogy belőle ugyanaz a felfogás sugárzik ki, melyre a mult század történetét vizsgálva mi is eljutottunk, de főleg azért, mivel teljes mértékben benne van ebben a nyilatkozatban az, a mi a magyar ember gondolkodását annyira jellemzi, s a mi legpontosabban ezzel a közmondással fejezhető ki: Add meg Uram Isten, de hamar!

Mindazok, a kik eddig ilyen irányban gondolkoztak s magoknak vagy másoknak terveket készítettek, figyelmen kívül hagytak két elemi törvényt. Először is azt, hogy, a mit egyszer a táblára írtunk, azt onnan csakúgy könnyedén letörölni nem lehet. Elfelejtették azt, hogy valamint a kibocsátott hangot visszaszívni nem lehet, úgy a már létesített intézményeket is, még erőszakos kitöréssel, forradalommal sem lehetne minden nyom nélkül s egyszerre eltüntetni. E tekintetben tehát le kell mondanunk a hamar dicsőségről s hosszú és türelmes, de kitartó és rendszeres munkásságra vagyunk utalva.

Másik, a mit nem szoktak az emberek figyelembe venni, azon egyszerű igazság, hogy művészetet teremteni, a szó első jelentésében, nem lehet. Mert a művészeteket művészek teremtik; azokat pedig csak úgy a földből előparancsolni nem lehet.

Úgy látszik tehát, hogy bármely nemzedéknek is a művészetekkel szemben csupán az a feladata lehet, hogy előkészítse a talajt a születendő művésznek, hogy gondoskodjék egészséges és üde levegőről, a mely táplálja és éleszsze művész lelkét, s ha eljött, ismerje fel és becsülje meg.

Ha a mult század második felének történetét s a jelen napjait nézzük, azt látjuk, hogy az a levegő, mely Liszt és a Wagnerismus fellépésétől kezdve a magyar zenei életet eltölti, minden egyébre alkalmas, csak magyar zeneművész táplálására nem. Ezen a levegőn kell tehát első sorban

változtatnunk. És felismerve a bajok gyökerét, öntudatos törekvéssel azon kell lennünk, hogy kiszorítsuk magunk közül azokat a telepeket, a hol az idegen szellem bacillusait tenyésztik.

A magyar szellem, hála a politikai helyzetnek, minden téren, még katonai téren is, kezd öntudatra ébredni. Nem lehetetlen, hogy ez az egyetemesen meginduló folyamat várakozásunkon felüli hamarsággal dülőre viszi a magyar zene ügyét is. Segítségére siethetünk ennek a tisztító folyamatnak, ha céljainkat társadalmi, esetleg politikai törekvésekkel hozzuk kapcsolatba. De legegyszerűbb és legnemesebb eljárás, ha megragadjuk azt a fegyvert, melyet a tudomány ad kezünkbe. Ez jár a legkevesebb felesleges zajjal s a végén is csupán ez a biztos. Mert a társadalom figyelmét elvonhatják rólunk égetőbb szükségletek; a politikai törekvéseket leköthetik hasznosabb ügyletek; de a mit a tudomány épít, a felett elsuhanak a mindenféle társadalmi és politikai divatok, az megmarad az utódokra, s ha mi kidőlünk a munkából, újabb nemzedék fog állani a falakra, a mely előbb-utóbb eléri a kívánt eredményt.

Mindent összevéve tehát ide egyszerűsödik a jelen nemzedék feladata: Ha magyar zeneművészetet nem vagyunk képesek teremteni, tegyük meg azt, a mi hatalmunkban van: teremtsünk magyar zenetudományt.*)

Mint minden tudománynak, úgy a magyar zenetudománynak is lenni fognak külön, önmagáért való céljai, de minden adat, melyet a mult homályából előhúz, minden ütem, melyet a nép szájáról lejegyez, tisztítani fogja a levegőt, oszlatni fogja a sötétséget és az annál rosszabb

---

*) Nehogy valaki a »tudomány« szótól elijedjen, sietek megjegyezni, hogy ezt a szót itt csupán kényszerűségből használom. Mert ez a szó itt most nem valamely jelenség életének, virágzásának a végét jelenti; mikor t. i. előző a tudomány s az előtte lefolyt tünelemény adatait szépen besöpri a maga rekeszeibe, osztályozván és ezzel örökre eltemetvén őket. A magyar zenetudomány most még csak a dolgok kezdetét jelenti: a vetés alá szántást, a tájékozódást, az eszmék és gondolatok tisztázódását, egy szóval a talaj előkészítését. Mint a hogy Petőfinek és Aranynek előkészítették a talajt: Kazinczy, Kölcsey, Erdélyi, Bajza és mind azok, a kik gondolkoztak a mult század első felében.

babonát, vagyis készíteni fogja a talajt az eljövendő magyar zeneművészet számára.

Ebben a munkásságunkban támogatni fognak bennünket a velünk rokon tudományok: az irodalomtörténet, a politikai történet és műveltségtörténet, a néprajzi s általában a társadalmi tudományok.

Lehetetlen ugyanis észre nem venni, hogy pl. az irodalomtörténet minő ferde helyzetbe került csupán azért, mert nincs zenetudományunk, s a mi kevés próbálkozás volt, az is több mint 20 év óta szünetel. És valóban érthető Szilády Áron csudálkozása, hogy mi nálunk a régi énekeskönyvekkel senki sem foglalkozik.*) Mert egész sereg olyan kérdés van az irodalomtörténetben, melyeknek végleges elintézése csak zenei ismeretekkel lehetséges. Gondoljunk csak pogánykori költészetünkre, az énekmondókra, a XVI. század epikai költésére és általában egyházi lyránkra, melylyel sem a közelebbi, sem a távolabbi multban senki sem akar foglalkozni.***) De forduljunk pl. Tinódi, Pálóczi Horváth Ádám, Verseghy munkássága felé! Ezekről csak akkor rajzolhat igaz képet az irodalomtörténet, ha értékök megállapításához a magyar zenetudomány is hozzá járul a maga adataival.

E tekintetben tehát elég biztató a helyzetünk. Minden tudomány és minden intézmény, a hol a magyarság szellemi életének felvirágoztatásán munkálnak, minket ugyanazon célra törekvő barátokul fogad s természetes szövetségeseink lesz annak a fojtó levegőnek elűzésében, mely 50 év óta a magyar zenei életet borítja.

De ha egyedül állanánk is, és ha nem ettől a munkásságtól remélnők is zenei ügyeink jobbra fordulását, odáig értek a dolgok, hogy még akkor sem térhetnénk ki a tudományos munkálkodás elől.

Minden nemzetnek elsőrendű feladata ismerni anyagi és szellemi erőit. Mi úgy általában eleget hallunk arról a kincsről, mely népköltészetünkben van, de valójában sem ezt, sem a mult homályában lappangó értékeinket nem

*) L. Szegedi Gergely énekes könyvéhez írt jegyzeteit. Bpest. 1893.

**) V. ö. Erdélyi Pál: *Énekes könyveink a XVI. és XVII. században.* Magyar Könyvszemle. 1899. évf. és önállóan is.

ismerjük. E mellett abban a csekélyke zeneirodalomban is, melyet felmutathatunk, egész csomó elintézetlenül, nyitva hagyott kérdés ásit a munkás kéz után.*) De főleg lehetetlen tovább is szó nélkül túrnunk azokat az egymáson keresztül-kasul bukdácsoló elméleteket, képzelődéseket, találgatásokat, melyek a multban is, a jelenben is körül röpöködnék. A magyar zenei ügyek kibontakozásának legfőbb akadályai ezek; mert a mennyi, mind önmagából születik, az elődök számbavétele nélkül készül, épen ezért az egyszerűt összezavarja bonyodalmassá, a világot elhomályosítja s babonáival a gondolkozást megmértelyezi. Ezeket kell első sorban kellő értéktelenségökre leszállítani; mert ezek miatt van, hogy a ki a magyar zene területére rálép, még a legerősebb gondolkozású is, az első pillanatban inogni érzi maga alatt a talajt s csüggedés fogja el, hogy vajon ebből az összevisszaságból van-e kivezető fonál.

Legegyszerűbb dolog tehát, ha arra az álláspontra helyezkedünk, hogy nem tudunk semmit; se jót, se rosszat; de tudni akarunk mindent, legfőképp pedig a valót, az igazságot. Félre kell tehát tennünk minden hiábavaló elmélkedést és levegőbe czélzásokat; rá kell vetni magunkat az adatgyűjtés napszámos munkájára, mert e nélkül a világ leggeniálisabb pallérja sem építhet csak egy rongyos földpinczét sem.

---

*) A híres *Conversations-lexiconi* pörnek egyik kisebbszerű hatása volt az a támadás, melyet az először felkért, de mellőzött Dömény Sándor indított Jakab István ellen, a ki a *lexicon* zenei cikkeiért írta. (*Tud. Gyűjt.* 1831. VII. 91–101. l. 1832. II. 110–121. l. és V. 108–118. l.) De félbemaradt s még külsőleg sincs befejezve. — Az a vita sem mondható befejezettnek, mely Liszt híres könyvének nyomán támadt. Mert ha tán Magyarországon nem is akad olyan sötét gondolkozású, a ki a Liszti gondolat képtelenségét első tekintetre be nem látná, mivel a könyv eredetileg francia nyelven jelent meg, s mivel a könyv írójának nagy művészi tekintélye volt külföldön, e könyv ferde nézetei még ma is inkább élnek a rólunk kevésbé tájékozott nyugati nemzetek között, mint a hogy ránk nézve kívánatos. — De mindezeknél kurtábban és furcsábban vége szakadt annak a vitának, mely Bogisich Mihály és Kálmán Farkas közt indult meg a ref. és kath. egyházi zene eredete és magyarsága fölött. Nem nehéz megállapítanunk, hogy a küzdő felek készülségének hiánya miatt. (V. ö. Jakab E. cikkét *M. Könyvszemle.* 1882. VII. és Erdélyi Pálét i. h.)

Még közelebbi feladatul tehát az áll előttünk, hogy gyűjtsük össze gonddal és figyelemmel a mult és jelen adatait.

Hogy már eddig is mindkét irányban ne történt volna valami, azt eltagadni nem lehet. De, a mi történt, az sem mennyiségileg, sem minőségileg nem elegendő. Arra pedig épen elenyésző csekélység, hogy a mult század közepén magyartalan irányba terelődött zenei ügyeket egyedül természetes útjára terelje. Már pedig a mult és jelen adatainak legszebb és legnemesebb czélja éppen ez volna.

Mátray Gábor,¹⁾ Bartalus István,²⁾ Bogisich Mihály³⁾ érdemes munkát végeztek, de míg egyfelől mindaz, a mit tettek, elenyésző csekélység a mellett, a mit tenni kellett és lehetett volna, másfelől mindháromnak munkálkodásában — tán az egy Bartalust kivéve — a philologiai érzéknek csak azon fokával találkozunk, a mely pl. az irodalomtörténetben Toldy Ferencz munkásságát jellemzi. Sőt még növeli e tekintetben a hiányosságot az a körülmény, hogy az eddigi kutatók egyszerre két úrnak is kívánnak szolgálni, mikor is a tudományos szempontokat alárendelik a művészeknek. E hiányosság is azonban inkább a koré, mint e derék bűvároké. Különösen, ha meggondoljuk, hogy a nyomukba lépő Káldy Gyula, bár náluknál sokkal általánosabb művészi hatást volt képes elérni, mindnyájuknál alantabb áll e tekintetben. S valóban csak sajnálnunk lehet, hogy a

---

¹⁾ *Történeti, bibliai és gúnyoros magyar énekek dallamai a XVI. századból.* Pest. 1859.

²⁾ *Magyar Orpheus. Vegyes tartalmú zenegyűjtemény.* XVIII—XIX. század. Pest. 1869. — *A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században.* Pest. 1870. — *Adalékok a magyar zene történelméhez.* Bpest. 1882. — *Újabb adalékok a magyar zene történelméhez.* Bpest. 1882.

³⁾ *Magyar egyházi népelemek a XVIII-ik századból.* Budapest. 1881. — *Cantionale et Passionale Hungaricum societatis Jesu, Residentia Turocensis.* Bpest. 1882. — *Szegedi Ferencz Lénárd énekes-könyve.* 1674-ből. Bpest. 1886.

Igazság szerint ide kellene soroznunk Dankó József *Vetus Hymnariumát* is (1893.), de a mi csudálatosan jellemzi a magyar viszonyokat, ez a könyv latinul s oly korlátolt példányban jelent meg, hogy alig számlálhatjuk azon művek közé, melyek a magyar szellemi életre akarnak és tudnak hatni.

kurucz-dalok érdemes gyűjtőjének és terjesztőjének ez irányú munkásságát kénytelenek vagyunk a legnagyobb kritikával és aggodalmas fentartásokkal fogadni. De még Káldyn sem csudálkozhatunk, ha napjainkban is találkozunk olyan zene-történelmi közleménnyel, melyben egy XVI. századbéli tánczdallam (bizonyára a művészibb hatásért) össze van házasítva egy Erdélyi János gyűjteményéből vett szöveggel s a szövegben véletlenül jelen lévő «dali» szóról az egész el van nevezve önkényesen «Dali táncz»-nak, mintha ez valami műfaj volna.*)

Ilyen körülmények között tehát kétszeres feladat is hárul a magyar zene buvára. Kötelessége ellenőrizni és esetleg igazolni az eddig napfényre került adatokat. E mellett ott várja a XVI. század szép históriáinak s általában epikai és lyrai költésének egész sora; a lakodalmi üdvözlők és halotti búcsúztatók; a különböző felekezetek énekeskönyveinek rengetege, melyek közül ki kell szemelni a magyar eredetűeket. Ott vannak a kéziratos gyűjtemények, melyek a Pray-codextól kezdve Kájoni most felfedezett s Pálóczi Horváth Ádám nagyon felhasznált és mégis mellőzött gyűjteményén keresztül az Almási Sámuel-félélig, mind-mind munkás és körültekintő kézre várnak.

Épen ekkora, sőt tekintve a nép érzelem- és gondolatvilágának gyors átalakulását ebben a villamos korban, sokkal nagyobb és főleg sürgősebb feladatok várnak ránk a népköltési adalékok gyűjtésénél. Nem lehet tagadni, hogy ezen a téren is történtek kezdeményezések; de ezek még annyira sem nyugtathatnak meg minket, mint a multa vonatkozó kutatások.

Mindjárt feltűnő s szinte érthetetlen az a körülmény, hogy míg a népköltés szövegi részének a fontosságát már a múlt század közepén teljes mértékben érzik a hivatottak, addig a népzenei adalékok gyűjtésére még ma sem igen akad valaki. Egészen természetes dolog, hogy a népköltési adalékoknak csupán szövegi részét gyűjteni, félmunka. Mert az életben a szöveg zenével párosul s így a kettő együtt

---

*) L. *Ethnographia*. 1904. 127. l. — És a szerkesztő titkári jelentésében mindezt Bartalus munkássága folytatásának nevezi!!! (U. o. 179—180. l.)

jelent egésznet s megítélni is őket csak együttesen lehet. Mégis azt látjuk, hogy míg Erdélyi János egymásután adja ki a népköltési szövegek köteteit, a helytelenül külön választott dallamok egy-két füzet után örökre megszűnnek.

Vajjon, hol, merre porosodnak azok a dallamok, melyeket Erdélyi János kezéhez a gyűjtők a szövegekkel együtt beküldtek? Mert hogy küldtek be dallamokat is, arról Erdélyi János elszámolása tanúskodik.★)

Epen így külön — dallam nélkül — jelennek meg az Arany-Gyulai-féle gyűjtések; s hogy a kétfelé dolgozás egészen ad absurdum menjen, Limbai Elemér hat kötet népdalt ad ki szöveg nélkül. Illetőleg a szövegeket külön füzetben s a dallamokat ismét külön.

Valóban mindezt alig lehet megérteni egyébből, mint abból, hogy a mult század utolsó felének egészségtelen zenei iránya miatt nem akadt ember, a ki felismerve a népzenei adalékok fontosságát, azt ép úgy felkarolta volna, mint a hogy a szöveggel történt. Ezért van, hogy a népköltési adalékok legsajátosabb gyűjteménye, Kriza Vadrózsái, szintén dallam nélkül jelentek meg. S ha ma örömmel kapok az után az adalék után, mely a Vadrózsák egyik-másik dallamát hozza napfényre, lehetetlen aggodalom nélkül gondolnom azokra a dallamokra, melyek közel félszázad alatt kivesztek az emlékezetből.

Ezen a téren is legtöbbet Bartalus Istvánnak köszönhetünk. Mikor Mátray és mások sikertelen próbálgatása után, kissé későn ugyan, de a Kisfaludy-társaság megbízásából elindul gyűjteni, teljes joggal lehetett várni, hogy az Erdélyi és Arany-Gyulai gyűjtéseinek hiányosságát el fogja enyésztetni. És csudálatos, hogy ez a legtudományosabb és leglelkiismeretesebb zeneértőnk, mennyire eltéveszti szemei elől a czélt! Úgy látszik, még az ő fegyelmezett lelkét is megzavarják azok az eszmék, melyek a mult század második felében «a magyar zene magasabb műformák szerinti fejlesztése» czímen forgalomba jöttek. S a helyett, hogy tisztán a tudományos czélt kívánná gyűjteményével szolgálni, hozzá fog gyűjteménye minden egyes darabjának művészi feldolgozásához, s csinál e vékony erű dallamok-

---

★) L. gyűjteményeihez írt jegyzeteit.

nak olyan művészi kíséretet, továbbá bevezetést és befejezést, a mely a Wagneristák igényeit is kielégítheti, de a magyar zenetudomány előtt, melynek lehető hű és pontos közlésre van szüksége, mindez legalább is felesleges.

Még ennél is nagyobb baj különben az, hogy Bartalus nem gyűjtött elég anyagot s nem ereszkedett le annyira, a mennyire a feladat megköveteli. Beszámolójában például azt mondja, hogy Csikban nem kapott semmit, (ott tehát e szerint a nép egyáltalán nem énekel). Háromszéken pedig a póttanfolyamon lévő *tanítóktól*, tehát másodkézből irt le 74 darabot.*) Ezért van, hogy hét kötetes gyűjteményének csupán három elsejében találunk néhány adatot a legsőbb népréteg zenéjéből s a többiek tele vannak közismert és kevésbé sajátos dallamokkal. Egyik kötet pedig, mintha Arany János próbálgatásait akarná napfényre hozni.

Lehetetlen tehát elzárkóznunk az elől a gondolat elől, hogy ez irányban újabb és tudományosabb szándékkal meg kell indítani a kutatásokat. Mert ha a Szini Károly fogytékos leírású gyűjteményét figyelembe vesszük is, a mely pedig még a legsajátosabb anyagot hordta össze, akkor is kénytelenek vagyunk elismerni, hogy e téren még sok a tenni való.

És itt a történeti igazság kedvéért meg kell említenem, hogy ez irányban már történt is valami. A vallás- és közoktatásügyi ministerium évekkel ezelőtt évi 2000 koronával kezdte segélyezni a Néprajzi társaságot, «hogy a társaság nagy fontosságú kulturális feladatát, hazánk néprajzi anyagának rendszeres gyűjtését és ismertetését továbbra is eredményesen végezhesse.»

A társaság folyóirata, az *Ethnographia*, rögtön meg is tette a maga felhívásait, melyekben 32—60 koronát ígér azoknak, a kik a dallamokat is gyűjtik. Minden jótét-lelek tehát méltán várhatta, hogy az a pezsgő élet, mely az *Ethnographia* körül meg fog indulni, jótékony hatással lesz a magyar zenei ügyekre is. Mindez azonban elmaradt. Sőt aggasztó jeleket látok, miből azt olvasom ki, hogy az *Ethnographia* nem csupán ily, rá nézve mellékes czélok elérésére nem alkalmas, de tán a maga külön ügyeit sem képes

*) L. *Fővárosi Lapok*. 1872. II. 251.

kellő eredményre vinni. Ugyanis folytonosan anyagi zavarokkal küzd; de a mi ennél fontosabb, nekem úgy tetszik, hogy hibás már maga az alapelv, mely szerint a tudományos munkásságot szinte kezdettől fogva intézi. Egy ily fiatal tudománynak minden erejével az anyaggyűjtésen kellene lenni. E helyett évek hosszú sora óta néhány mindig visszatérő névvel találkozunk az *Ethnographia* hasábjain, kiknek rendes eljárásuk, hogy szétmennek a nép közé adatok gyűjtésére, ezeket az adatokat, a helyett, hogy közlenék, elzárják fiókjukba, s megírják általános, összefoglaló dolgozatukat, melyeknek akár értékét, akár hiányosságait csupán az ítélni meg, a ki véletlenül ugyanazon adatokat hajtotta fel, melyek a cikkező fiókjában hevernek. Ha a *Nyelvőr* első tíz kötetét végig lapozzuk, a nyelvi adatok egész kincses házára találunk; ekkora segítséget az *Ethnographiának* eddig megjelent 14 kötetéből sem meríthetünk, pedig az *Ethnographiának* sokkal előbből kellett kezdenie a dolgokat, mint a *Nyelvör*nek.

Ilyen körülmények között nincs mit csudálkoznunk azon, ha az *Ethnographiának* öt év óta folyó népzenei gyűjtései igen keserves képet mutatnak. Először is minden 5-ik füzetben ha akad egy-egy kótafej, mivelhogy a kótanyomás drága mesterség. Azután, a mik jönnek is, oly fogyatékos lejegyzésűek, akár a Tinódi dallamai. Az egész öt évi folyamán, kivéve az én közleményeimet, nincs egyetlen dallam, melynek a tempója meg volna határozva; ellenben többet találunk, melyben sem a hangnem, sőt még az ütem sincs jelezve. A ferdeségeket s első pillanatra felismerhető lehetetlenségeket nem említve, csupán azt hozom fel, hogy van közlemény, melyet katonaságnál szolgáló önkénytes küldött be, de a melyen a cseh katona-karmester kezenyoma kétségtelenül észrevehető.*) Úgy, hogy valóban inkább örvendoznunk kell, mint búsulnunk azon a körülményen, hogy az *Ethnographia* oly ritkán hoz népzenei közléseket. Mert a meg nem bízható, a félrevezető adat sokkal rosszabb, mintha egyáltalában semmink sem volna.

Ha ennyire kitértem a Néprajzi társaság folyóiratára, az *Ethnographiára*, két okon történt. Először is ez volna

---

*) L. *Ethnographia*. 1901. 36—41. l.

az az intézmény, a mely természeténél és tudományos céljainál fogva legtöbbet segíthetne a magyar zene elhanyagolt ügyén. Azután pedig épen az itt tapasztalható bajok érelték meg bennem azt a végső gondolatot, hogy: ha segíteni akarunk a magyar zenén, akkor sokkal több kell vonnunk vitorláinkat, mint bárki is gondolná. A múlt század második felének szerencsétlen viszonyai oly sikeresen kiirtották a magyar zenével foglalkozókat és az az iránt érdeklődőket, hogy ime, egy ilyen tudományos testület is, mint a Néprajzi társaság, nem kap céljai kivételére alkalmas embereket. A Liszt nyomába lépő Wagnerismus és idegen zenei nevelés, továbbá az Ábrányi-iskola sikertelen próbálkozása és elmúlása oda juttattak, hogy jelenben ismét csak kétféle zenész ember van Magyarországon. Az egyik az európai hírű tudós, a ki azonban magyarul sem tud; de ha tud is, zenei és általános műveltségénél fogva a mi ügyünk iránt nem érdeklődik; a ki tán egyszer-kétszer próbálkozott magyar mű készítésével, de babérokat ezen a téren nem aratván, a sikertelenség okát nem magában, hanem a magyar zenében és a magyar viszonyokban látja. A ki épen ezért inkább gyűlöl minket zenénkkel együtt, s a kitől épen azért nem várhatjuk, hogy ügyünk iránt érdeklődjék s nekünk tudományával törekvéseinkben segítségünkre legyen. A másik a jóakarató és mindenre kész, de tudománytalanságában semmire sem alkalmas dilettáns, a naturalista, a ki roppant nehézségeket csak úgy balkézszel megold, a ki egy pár nap alatt századokra szóló felfedezéseket tesz, a kinek mindegy, akár arról van szó, hogy a kalotaszegi nótafát megénekeltesse, akár pedig, hogy Párisban a magyar zenét bemutassa.

Ilyen körülmények között egyelőre le kell mondanunk minden távolabbi célról. Ha valami eredményt el akarunk érni, nem gondolhatunk egyelőre sem a magyar zeneművészet, sem a magyar zenetudomány rendszeres kiépítésére. Annyira a kezdetek kezdetén vagyunk, hogy először embereket kell toboroznunk a magyar zene zászlója alá s kellő fegyverrel, eszközzel kell őket ellátnunk a munkára. Erre nézve okvetlenül szükségünk van egy *zene-folyóíratra*, egy organumra, a mely az egy irányban gondolkozókat maguk köré tömörítse, törekvéseikben bátorítsa, tévedéseikben meg-

igazítsa. Oly feladat ez, melyre már vagyunk néhányan, s mely erőnket nem mulja felül, de a melyhez minél hamarabb hozzá kell kezdenünk.

Nem feledkezem meg arról, sőt biztató jelnek veszem, hogy míg a mult század második felében csak hosszú szünetekkel tudta tengetni magát egy-egy zenelap, addig jelenben csak a fővárosban 4—5 zenei szaklap jelenik meg. Azt jelenti ez, hogy a nagy közönség figyelme ide, ezekre a terekre is elér már. Ezek a lapocskák jó szolgálatot tesznek, sőt egy-kettő bátor állásfoglalásával és magyar felfogásával határozottan nemzeti feladatot teljesít. De mélyebb és nagyobb hatásra, úgy látszik, egyik sem képes. Nem képes azért, mert anyagilag nem független. Állandó munkatársakat, kiknek munkásságát díjazná is, nem tarthat. Már pedig tudjuk, mennyire üzletszerűvé lett ma kényszerűségből is, meg a nélkül is, minden írói működés. De a mi leginkább bénítja a lapocskákat, az az ugynevezett «lappolitikai» tekintet, mely szerint mindeniknek laviroznia kell, ha előfizetőinek java részét nem akarja koczkáztatni. Olyan szerepűek és jelentőségűek ezek a havi és heti szaklapok, mint a politikai napilapok. Értesítenek a hét lefolyt eseményeiről, megvitatják a színházak napi kérdéseit, hozzák a pályázatokat és a rövid híreket. Ezt a kört ritkán töri át egy-egy mélyebben szántó, u. n. vezércikk.

Kitűnik ezekből, hogy ezek a szaklapok éppen nem tesznek feleslegessé egy tudományosabb szándékkal meginduló zene-folyóíratot; sőt napról-napra csupán előkészítik az utat egy ilyen létrehozására. De kitűnik az is ebből, hogy annak a folyóíratnak, ha kellő hatást kíván elérni, mindenkéül fölött függetlennek kell lennie szellemileg is, anyagilag is. Oly feltétel ez, mely eleve kizárja azt, hogy a jelen viszonyok között bárki magánember ilyen vállalatba bele foghatna. Itt tehát elő kell lépniök azoknak az intézményeknek, melyek a magyarság szellemi életét irányítják. A Kisfaludy-társaság már eddig is sokat tett; de lehetetlennek tartom, hogy a m. tud. Akadémia is észre ne vette volna azt a nagy hiányt, mely a Mátraytól, Bartalustól, Bogisichtól megkezdett, de félbemaradt munkásság után több mint 20 év óta tapasztalható. Épen azért hinni lehet, hogy a régi magyar zenei emlékek felkutatásához szükséges

anyagi segílyt szívesen nyújtja. Valamint azt is remél
lehet, hogy a cultusministerium a jövő magyar zenei mű-
vészet kiépítése érdekében, a nép között jelenben élő ada-
lékok összegyűjtéséhez szintén hozzájárul a maga segít-
ségével.

Ez a folyóirat, ha kellő anyagi támogatáshoz jut,
rögtön megkezdí a jelen és mult adalékainak megbízható
s tudományosan használható közlését. Legfőbb gondja azon-
ban arra irányul, hogy embereket nyerjen meg a magyar
zene ügyének, s azokat ellássa jó, használható fegyverekkel,
a kik aztán külön, önállóan is képesek legyenek ilyen
irányban tovább munkálkodni.*)

Ha minden erőnkkel neki fekszünk, s ha az illetékes
intéző körök felismerik nemzeti kötelességöket, erősen
hiszem, hogy a legközelebbi 50 év idegen befolyásának ma
tapasztalható káros jelenségei lassan-lassan enyhülni fog-
nak s erőre fog kapni az a magyar genius, a mely sehol
sem oly sajátos, tehát sehol sem oly értékes, mint épen
a zenében.

Ez a folyóirat lesz az a kis mustármag, melyből a magyar
zeneművészet terebélyes fája ki fog virulni.

SEPRÓDI JÁNOS.

---

*) Nem állom meg s bár itt jegyzetben megemlítem, hogy a
kik legújabbán sok jóakarattal dolgoznak a magyar zenei ügyek fel-
virágoztatásán, azoknak épen fegyverökben van a hiba. Az egyik
olyan puskaport használ, a melylyel már mások lőttek. A másik
még a régi-módi elöltöltővel bajlódik, a melylyel sok időt veszít s az
a veszély fenyegeti a tulajdonost, hogy nem csupán a golyóbist lövi
ki, de kilövi a csőben felejtett puskavesszőt is, a mikor aztán nincs
mivel többé tölteni. A harmadik, s ilyen a többség, olyan fegyvert
használ, a mely igen magasán hord. Ezek nem czéltalanul lövöldöz-
nek; de mivel golyójuk messze a czél fölött repül el, mégis csak
hiába vesztegetik erejüket és idejüket. Ha ezek magok elé közelebbi
czélt tűznek ki, s főleg ha eszményeiket kellőleg valósítják, a magyar
zene ügyében sokat tehetnek.

IREMI KERTEK.

Regény.

Ötödik közlemény.*)

XV.

— *Quos vult perdere Jupiter, dementat prius* — idézte Russ Dórika, mialatt Leszniczky fejét csóválva nézegetett egy váltót, a melyen Boldvay Zoltán és Boldvayné született gróf Murányi Anikó neve állt. Alig voltak házások néhány hónapja! — Megörültek — folytatta Dórika — és soh'se törd a fejedet... Halálos betegségből meg lehet menteni embert, de az elzüllésből nem.

— Ugyan ne beszélj! Elzüllés! Még ez nem elzüllés — mondta Leszniczky s rosszkedvűen sietett Boldvayékhoz. Először ment hozzájuk, mióta megesküdtek. Csak távolról látta néha Anikót azóta, az Andrássy-úton, hajtókocsin, a melyet két pompás muszka ló röpített, vagy miközben egy fiákerből szállt ki s valami boltba ment be. Olyankor mosolyogva fogadta Anikó a köszönését s olyan szép volt, olyan gondatlannak látszott, akár a legboldogabb új asszonya a világnak.

Boldvayék a budai Dunasoron laktak. Borotvált bajszú inas eresztette be Leszniczkyt. Mialatt bevitte a névjegyét, szemügyre vette Leszniczky az előszobát. Vörösrézveretű új-stilű körtefa-szekrények álltak benne s a falak körtefa-burkolatán szép régi, színes angol metszetek függtek. Az ajtók

---

*) Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1906. évi 349., 350., 351. és 352. számában.

függönyei rozsdaszínű szövetből voltak, s ugyanolyan színű volt a szőnyeg is... A méltóságos asszony kéréte.

Anikó egy barátságos szobában fogadta; a melynek tágas, hatszárnyú ablakán át szabad ég erős verőfénye ömlött be a Duna felől a zöld selyem falkárpitra, új-stilű asztalokra, szekrényekre, számtalan csillogó csecsebecsére s vidám olajfestmények derült színharmóniáira. Selyemsuhogással ment eléje Anikó s discret parfum-illat szellője előzte meg. Rendkívül melegen fogadta s Leszniczky ráismert arra a szivességére, a melylyel Kőhalmán vette rá, hogy Pálnak írjon a helyzetéről s az *Angol királynő*-beli szobában igyekezett lehetetlenségekre bírni, hogy gyorsan javítson anyagi helyzetén.

— Rossz a lelkiismeretem, — mondta mosolyogva.

Leszniczky a szó szoros értelmében megszdta s Anikó szinte kis-leányos kedveskedéssel igyekezett lefegyverezni.

Végre megigérte Leszniczkynek, hogy az ő tudta nélkül nem ír alá váltót.

— De mit csináljunk? — kérdezte. — A berendezkedés sokba került és még néhány toillettere is van szükségem.

Leszniczky előről kezdte. Vagy tizedszer mondta el neki, hogy az ő helyzetőkben lehetetlenség olyan eszeveszetteen költekezniök.

Erre duzzogni kezdett Anikó: — Beszéljen a férjemmel. Én nem értek ehhez. Ruhára mégis csak van szükségem... Én nem tudok másként élni, nem tudok garasoskodni.

— És ha igen rövid idő alatt elverik mindenöket?

Anikó vállat vont. Most már egészen komolylyá lett s idegesen szólt rá Leszniczkyre:

— Én nem akarok hallani se ezekről a dolgokról!... Azt mondja, hogy Kőhalmának idővel nagyobb értéke lesz. Hiszen úgy már most is jó árat adhatna érte valaki, a ki számít az értékelkedésre. Nézze... vegye meg maga.

— Miből?

— Nincs annyi pénze? Hiszen sokat keres.

Leszniczky szeme megvillant. Kezdte elhagyni a megfontoltság.

— A mint lesz elég pénzem hozzá, megveszem, — szólt. — Az régi szándékom. Azután, ha bekövetkezik az,

a mit előre látok... még mindig otthonra találhat Kőhalmán...

Anikó elnevette magát. .

— Ne legyen olyan regényes, Leszniczky, — mondta olyan hangon, mintha észre akarná téríteni. — Elfelejti, hogy csak nem rég mentem férjhez és... egészen meg vagyok elégedve sorsommal. Nekem semmi vágyam regényeskedni... Egy vágyam van: pénzre van szükségem. Mert ha nem lesz pénzem a megszokott életmódomra, akkor... akkor szerencsétlennek fogom magamat érezni. Ez csak eléggé prózai! Nem? Lássa. Hát ha nem engedi, hogy magam csináljak adósságokat, találjon ki valami más módot. De pénz kell nekem!

— Lesz! — mondta Leszniczky indulatosan.

Neki magának volt már egy kis tőkéje. Egy részét, tízezer forintot félretett, hogy visszafizesse Pálnak az adósságát, ha hazatér. Azonkívül volt még vagy kétszerannyija. Kifizette belőle Anikó legsürgősebb adósságait. *Quos perdere vult...* idézhette volna rá is Dórika. De Dórikának nem szólt róla. Nem szólt róla Anikónak sem, az pedig nem törődött vele, mi történik a kárpitos, kocsigyáros, virágkereskedő, szabó és mindenféle szállítója számláival.

Leszniczky azontúl gyakran eljárt Boldvayékhoz, Anikó mindig szívesen fogadta. Úgy viselkedett, mintha szíven hordaná Leszniczky sorsát. Megróttá, miért nem igyekszik belé jutni az előkelőbb társaságokba, a mi annyira előnyös lehetne rá nézve. Hívta, hogy járjanak ki együtt lovagolni. Leszniczky bevallotta, hogy nem tud lovagolni. Anikó azt mondta: tanuljon meg. És Leszniczky hozzálátott, hogy megtanuljon. Mint mindenhez, a mihez hozzáfogott, makacs erélylyel látott a lovagláshoz is. Fáradhatatlan és vakmerő volt. Néhány hónap múlva lovat vett s felajánlotta Anikónak, hogy elkíséri lovaglásain. De Anikónak már akkor eszébe se jutott, hogy egyszer ő szólította fel erre. Ő már az automobil-sportra vetette magát.

Boldvayt ritkán találta otthon, de ha otthon találta, az majd nyakába borúlt. Hihetetlenül előzékeny volt iránta, a legjobb szivarjaival kínálta meg s egyszer végre megkínálta azzal is, hogy tegeződjenek. Ritkán találta egyedül Anikót. Mindig új meg új arcokat látott nála. Végre, egy

estélyen együtt látta Anikóék társaságát. Boldvayéknál megfordult minden férfi, a ki csak olyan házhoz jár szívesen, a hol a «menu» nem «menu» többé, hanem valóságos műsora a konyhaművészetnek; a hol a kifejezési mód szellemessége szabja csak meg a társalgási illem határait; a hol az elegáns fogadóterem selyem-, bronz- s márványharmoniaja csak izléses keretet képez egy toilette-műremekhez s abban a toilette-műremekben az az igéző csodalény mozog, cseveg, mosolyog, a mely körül — a mióta csak a világ áll — elbájoltan, kételkedve, fáradhatatlanul s mohón kering a férfiak apraja-nagyja: a szép nő.

Ha a szép nő még ért ahhoz is, hogy csak arról beszéltesse férfitvendégeit, a mi az ő foglalkozási körükbe vág, a miért élnek s küzdenek a szalonokon kívül, ha érdeklődő hallgatásával módot nyújt nekik, hogy elmondjanak neki mindent, a mit kiki önmagában talál kíválónak, akkor az ilyen nő «szellemes». Az ilyen nő szalonjában s asztalánál rendkívüli meglegedettséget érez a férfi. Meg van elégedve az étellel, legalább is önmagával. És hazamenet, a kitünő borok, a pompás kávé s szívar kellemes izgalmával idegeiben s szemében a szép nő képét vivén magával, újra felidézi a maga számára saját legjobb mondásait. Élvezi saját szellemét, a mely megmosolyogtatta a szép nő ajkait. És akkor azt mondja magában, hogy az a szép nő imádásra méltó lény, a háza meg: «az egyetlen Budapesten, a hol finomabb izlésű s értelmű ember igazán otthonosan érezheti magát!»

Ilyen ház volt Anikó háza.

Egy volt huszárkapitány és kiváló sportférfiú, Zalathnay, azért járt Anikóhoz, hogy lovasbravurjairól beszéljen előtte. Szentandrásy Lőrincz a hét legizgatóbb kártya-eseményeit, kulissza- és clubpletykáit hordta el hozzá és szellemesen, lakkezipősen gázolt előtte más nők becsületében. Tordai Gerber Samu bankigazgató Páris, Nizza s Saint-Maurice legjobb vendéglőiről s egy nemrég bárósított vetélytársa üzelmeiről beszélt. Báró Kosztics, egy idő előtt nyugalmazott követségi tanácsos, Ceylonról, a japáni udvar etikettéről s az angolok gyarmatpolitikájáról elmélkedett s ismét meg ismét bebizonyította Anikónak, hogy külügyi kormányunkat teljesen képtelen egyének vezetik. Dömsödy, a szent-

mihályi főispán, a vármegyei intézmény elfajulását, a főispáni tekintély megfogyatkozását igyekezett Anikóval elítéltetni. Nem hiányzott a társaságból gróf Ferneck sem, a kinek monokliját bámulóinak válla fölött látja rámeredni minden szép asszony. Gróf Ferneck azért járt oda, hogy azután otthon elmondhassa a feleségének, mi volt ebédre s milyen öltözeteket viselt a ház asszonya. Mindig elkésve s nagyhorderejű tervezésektől kimerülve szokott megérkezni gróf Zarándy. Azonnal lefoglalta Anikó figyelmét s folytatta előtte nemzetreformáló tervezgetését. Legsűrűbb látogatója azonban gróf Orlay volt, a folyton támadott, becsmértelt, hajszolt kereskedelmi minister. Gróf Orlay félt már mindenkitől, félt a saját árnyékától is, és bár egyenlően kedveskedett mindenféle emberrel, bensőleg mélyen lenézett mindenkit. Csak Anikóban volt bizalma, csak nála talált vigasztalásra, üdülésre. Agyonsebezve, mint valami összenyilazott szent-Sebestyén jött oda sajnálatni magát és Anikóval együtt mélységesen lenézni azokat, a kikkel kedveskednie kellett.

Gyóntatójuk volt Anikó ezeknek a férfiaknak. Olyan gyóntató, a kinek nem a bűneiket, hanem az erényeiket vagy az ellenségek bűneit súgják meg az emberek. A legszeretetreméltóbb gyóntató a világ minden gyóntatója közül! És élvezte ezt önmaga is. Megértette, hogy akkor hódol a legőszintebben a férfi nő előtt, ha megfélemezik az udvarlásról és meggyónja a nőnek, a mit önmagában szeret vagy másban gyűlöl.

Szellemes nőnek mondták Anikót vendégei, clubok társalgóiban, a képviselőház folyosóján, politikai vacsorákon. Szellemesnek és fölvilágosultnak. Fölvilágosultnak, mert szemén sohasem suhant át elavult balitéletek árnyéka sem s mert hódolt annak, a mivel olyan könnyen tévesztik össze a női fölvilágosultságot — ujdívatú balitéleteknek.

Volt idő, mikor megbotránkozott a jóízű világ, ha úri nő fodrai alól formás topánka hegye kandikált elő, ha nő s férfi úgy beszéltek egymással, mint ember emberrel s nem úgy, mint Don Quixote Dulcineával, mikor csak lopva, legyező mögött merhetett imádójára tekinteni a nő, mikor a jó étvágy egyetlen volt a nőnek, az egészséges kacaj szabadosság, az olvasottság — a szende regényen túl — titkos

bűn. Jobbak voltak-e az erkölcsök? Pasipheia tüze kialudt-e egy nemzedéken át? Kevesebben voltak-e a kétes regények női olvasói? Rájött a világ, hogy: nem. S akkor hypokrisisnek bélyegezte az ósdi szendéskedést, pedig csak balítélet volt. A modern úrinő, a ki minden áron el akarja ismertetni modernségét, a hypokrisis vádja elől menekültében, megszületett új balitéletekre vetette magát. Simára kefélt, gondosan fonott hajából cocotte-frizurát rakott, öltözkének fő czélja az idomok elárulása lett, megrakta boudoirja asztalát századvég leg-physiologiaibbnak gúnyolt regényeivel, azokkal, a melyekben legtöbb az anatomia; cigarettére gyűjtött s a miket Yvette Guilbert csak szellemesség algebrájával mert belédúdolni a kísérő zene harmoniaködébe, azokat bátor félreérthetlenséggel kezdte kimondani s legfeljebb a kimondhatatlan gondolatjeleket kaczagja el. Kitalálta a «flirt»-öt s rohamra izgató társalgással incselkedik. Bourget-regények megcsömörlött syrénjeit játszva hálósapka-erkölcsű jour-lovagokkal szemben, a kik ötórai thea idején Don Juanokat mímelnek. Hetaira-királynőt, Rodopét, Phrynét játszik... de csak a míg ki nem ürül theáscsészéje. Azután hazasiet gyermekkel vesződni, szakácsnővel számolni, zsémbelő férjet megnyugtanni. Kötelezőnek hiszi ezt a játékot a világ színpadán — mert «világ»-nak tartja egy szűkkörű társaság salonjait, — kötelezőnek hiszi, a mennyire csak balítélet kötelezőnek látszhatik. És folytatja a játékot, a míg «fiatal-asszony»-nak érzi magát vagy... a míg egyszer el nem ragadja a játék heve! És akkor?... Akkor a flirt-előjátéknak botlás szakítja végét.

Anikó mesterileg játszott a ultramodern hölgy könnyed játékát. Klasszikus példa lehetett volna a fejesóváló moralisták meggyőzésére. Országszerte nem volt úri hölgy, a ki — Szentandrásy szavai szerint: — «plastikusabban» öltözködött s mozgott volna, a ki csengőbben kaczagott volna el frivol gondolatjeleket s kivel szemben mindemellett udvariasabban hunyászzkodott volna meg a skepsises gyanú, vakmerő férfi-remény, gonosz női megszólás. Pompás asszony lett belőle. Pompás volt, ragyogó, megvesztegette a józan ítéletet. S nem egy férfi, a ki megbámulta fesztelenségét, szellemét, eleganciáját, elégedetlenül tekintett azután saját derék, okos, egyszerű feleségére. Pompás egy asszony volt. És pompás volt

az asztala. Még Marosy is — a száraz, a puritán Marosy! — még Marosy is megbosszantotta egyszer a feleségét, mikor Boldvayék egy ebédjéről térve haza, azt hangoztatta, hogy Anikó szakácsnéja bizony sokkal jobban főz, mint az övék!

Leszniczky remekül mulatott Anikó házában s remekül mulattak a többiek is. Pár perc múlva elsimultak a gondterhes homlokok ránczai, s a kik ezen a házon kívül gyanakodva nézték egymást s csak bizalmatlanul váltottak egy pár illedelmi mondatot, idebenn föltárták egymás előtt gondolataikat, mintha kabátjokkal együtt szegre akasztották volna gyanakvásukat is a szép előszobában.

Ebédnél Dömsödy főispán volt Leszniczky szomszédja. Az özpecsenye és bordeaux-i után már rendkívül tetszetek egymásnak. Dömsödy, a ki maga már hitele fenekén járt, őszinte bámulattal nézett arra a fiatal emberre, a kiről azt beszélte a nagyító hír, hogy negyvenezer forintot is megkeres évenként. Talán azt gondolta hozzá, hogy ilyen ügyes, szerencsés fiatal ember barátsága még egyszer hasznára válhatnék egy kegyelemből megtúrt, tönkrement főispánnak! Leszniczkyt pedig megvesztegette az előkelő, gőgösnek tartott idős ember előzékenysége. Fagylalt után már bizalmasan elmondta Dömsödy, mekkora bajban van. Közeleg a képviselő választás. Marosy Bertényi Pált óhajtja képviselőnek Szent-Mihályra, de a kormány épen azért nem akarja, mert Marosy kívánja. Egyáltalában sok fejfájást okoz neki Marosy. Azzal az ő ménkü vasutjával, a melyet ellenez a kormány. A gyáraival, a melyek mind több népet gyűjtenek a városba s szaporítják a hivatalok ügyeit. És mindig mozgalmasabbak lesznek a megyegyűlések is! Mindtöbb izgága ember kerül a túlságos gyorsan fejlődő vidékre s azok is megrontják a főispán életét. Pörnélküli fiskálisok, megtollasodott bugrisok, most már még csak az újságírók is szaporodnak!

Pezsgő után már azt ajánlotta Dömsödy Leszniczkynek, hogy ő lépjen fel a választáson Szent-Mihályon. Marosy is szívesen támogatná, ha már Bertényi Pállal nem boldogulhat. Bertényiek is támogatnák. Boldvayné is szólhatna egy jó szót gróf Orlaynak... — No akkor pedig megnyerte az egész kormányt, ha a grófnő szól — nevetett Dömsödy gonoszúl hunyorgatva. — Ön neutrális, új ember lenne... épen olyan, a milyen nekünk kell. De ne önözzük egymást,

teringettét! . . . servus öcsém! — mondta s kocczintott Leszniczkyvel.

Ebéd után kis csoportok képződtek a feketekávécsészék körül. Leszniczky, kávécsészéjével a kezében, körüljárt minden csoportot s mint rendesen, csak hátaakat látott és sehol egy rést, a melyen közbe ülhetett volna, vagy egy gondolatát vethette volna a társalgásba. Végre magához intette őt Anikó.

— Akarja, hogy szóljak gróf Orlaynak?

Leszniczky Dömsödyre nézett. Hát komolyan beszélt?

— Én nagyon szívesen megteszem — mondta Anikó, — és meg vagyok róla győződve, hogy ezt a kicsiséget megteszi a kedvemért. Az ilyen dolgot csak asszonyokra kell bízni. Hol van a férjem? vele is beszélnem kell erről. — Boldvay nem volt ott. Ebéd után azonnal eltűnt. Anikó kiement, hogy felkeresse.

Egy óra múlva behívta Anikó Leszniczkyt egy szomszédos sárga boudoirba. Levetette szellemes háziasszonyi álarczát. Az volt, úgy állt Leszniczky előtt, mint akkor Köhalmán egy rossz órájában.

— Igaza volt, Leszniczky, mikor óva intett, hogy ne menjek nőül ehhez az emberhez — erre a szóra szikrát vetett a szeme.

— Az Istenért, mi történt! — Elsápadt Leszniczky a megindulástól s észrevette ezt Anikó.

— Ah! elég közönséges eset, tudom. Megúnta már a gavallér játszást velem szemben s előttem áll most a közönséges lelkű, ostoba férfi, az állat! . . . Képzelve, a szép francia komornámat ebben a perczben kellett elcsapnom a férjem miatt! És én úri embernek hittem. Ön nem lett volna erre képes, úgy-e bár? Megmondtam neki, hogy csak a szavamát akartam beváltani, mikor férjhez mentem hozzá . . . Hogy erre ő mit felelt, azt nem mondhatom el. Talán hiba volt tőlem ez a házasság, de tőle aljasság.

— Váljék el! — tanácsolta Leszniczky izgatottan.

— Még nem. Talán megélhetünk valahogy egymás mellett. Úgy is csak akkor vagyunk együtt, ha vendég van a háznál. És nem akarom az én regényemmel mulattatni a világot. De most legalább teljesen szabad vagyok! A kedvem szerint fogok élni! Ezentúl nem hallgatok senkire. Lesz,

a mi lesz, nem törődöm vele. De arra kérem, vegye tudomásul, hogy annak az embernek semmi köze többé a vagyonomhoz.

— Szegény, szegény Anikó! — szólt Leszniczky. — Anikó! volt idő, mikor szabad volt így hívnom nekem is, mikor gyermekek voltunk.

Anikó szeme könnyezni kezdett. Kezet nyújtott Leszniczkynek.

— Jó, — folytatta Leszniczky elragadtatással, — ha így áll a dolog... Igaza van, éljen legalább kedve szerint, élvezze, a mit élvezhet. Ne legyenek gondjai. Ha a föld alól kell is pénzt előteremtenem, előteremtem! Nem szabad nélkülöznie semmit a világon, ha már a szeretetet nélkülöznie kell.

— Hogy érti? Csak nem hiszi, hogy...

— Nem. Nem fogad el tőlem semmit. Hiszen csak pár évig kell dolgoznom s ki tudja, talán kétszer annyit ér Kóhalma! A vasércz! meg szén! Szén is van. Tudták, de senki se törődött vele. Gazdaggá teszem, ha a gönczölszekerét kell is lehoznom... És majd megfizet, mint jó ügyvédet illik, megfizet, mint jó szolgát... Azt hiszi, én nem tudom elveszteni az eszemet, mert proletárból lettem azzá, a mi vagyok ma!... De nem veszttem el. Tudom mit teszek. A mit csak ember tehet, hogy egy nő becsülését megnyerje. És meg fogom nyerni. Most már biztos vagyok benne.

— Becsülést igen. Becsülöm most is... De... Ha egy csöpp józan esze van, akkor messzire szökik tőlem! Nem tudtam, hogy még nem mondott le gyerekes ábrándjairól... Bár...

— Bár?... — kiáltott föl örömmel Leszniczky.

— Jöjjön, kóstolja meg azt a liqueurt, a mit Londonban fedezett föl a férjem — vágott közbe Anikó s már is kinn volt a szomszéd teremben. Leszniczky sápadtan követte. Anikó saját kezével hozott eléje egy pohár liqueurt. Boldvay oda-sietett. Mind a ketten olyan mosolygósak voltak, mintha mi sem történt volna közöttük.

— Mit? talán még nem is ittal belőle? Apricot-Brandy! A brandyk non plus ultrája! Londonban fedeztem föl! — mondta büszkén.

Mikor elbúcsúzott Leszniczky, Anikó olyan bájosan mosolygott rá, a mint Zalathnayra, Szentandrásyra, Döm-

södyre szokott nézni, ha «ugratta» őket. Azok nem vették túlságos komolyan az ilyen mosolyokat, csak sütkéreztek náluk egy kicsit. De Leszniczky nem volt világfi s ez a mosoly egyszerre az egekig rúgtatta fel kedélyét.

Az előszobában kabátjaikba burkolóztak a vendégek s egy estére letett tartózkodásukba. Dömsödy is gyanakvó lett ismét s mikor Leszniczky szóba hozta a lépcsőn a képviselőségét, azt súgta neki: Csak ne beszélj róla! Már meg van! — Azután a többiekhez fordulva, konstátálta nagy hangon, — csakúgy visszhangzott tőle a lépcsőház — hogy «Boldvayék háza az egyetlen Budapesten, a hol elmésséget, szép asszonyt, izlést és jó vacsorát találni együtt!»

Leszniczky bérkocsiba ült. A mint elhaladt kocsija a lánczhid nagy villamos gömbjei alatt, megpillantotta a saját képét a kocsi homályos kis tükrében, csak egy pillanatra, csak épen hogy rámosolygott a képe, a kifogástalan gallér, fehérnyakkendő s fényes czilinderkalap között. Erre győzelmes érzés támadt benne s nagy meglegedettség töltötte el a lelkét. Anikó, a képviselőség, a Boldvay «Apricot-brandy»-je, a sárga boudoir illatos légköre, bizalmas jelenete Anikóval kápráztató összevisszasággal kavartak a fejében. A jelen jóllétének élvezetébe azután kísértetekként bukkantak föl emlékei: kétségbeesései a petroleumbűzös hónapos szobában, a lompos Tardy Bella, szegény jogászletének száz sivar episódja. Már is fonnyadt, megszürkült emlékek, mintha igen-igen régóta hervadtak volna lelke elfelejtett rejtekében. Milyen nagy utat is tett azóta! Mennyire emelkedett! Emlékein mérte meg emelkedését, azután visszadobta őket a feledésbe s Anikóra gondolt. Nem tudta volna világosan megmondani szándékát. Még nem gondolkozott felőle, nem mérlegelt, nem kereste az utakat, csak érezte s bódultta tette ez az érzés, hogy egyszerre nagyon közel került hozzá, hogy nem sokára csak a kezét kell kinyújtania érte, gróf Murányi Anikóért! S mindezt, a mire csak a legvakmerőbb ábrándozásban mert gondolni még alig pár éve: jólétet, hírnevet, előkelő társadalmi állást, azt, a mire vágyani is szentségtörésnek tűnt föl hajdan: Anikót, mindent a saját értéke szerzett meg vagy fog megszerezni neki!

Ebben az emelkedett hangulatban nem csalogatta az otthon magánya, sem az álom. Megállította a kocsit:

— A Rössler-kávéházba, a Kerepesi-úton! — mondta a kocsisnak.

Belépett a fényes, új kávéházba. Csupa tükör csillámlott köröskörül a kékes szivarfüst-fátyol alatt. Kávé- s dohány-szag, tálcza-, kanálesörömpölés, billiárd-golyók csattogása... jogászkorában megszokott, narkozis-okozó benyomások! De fényesebbek, sok arannyal, piros bársonnyal, a mint jelene is fényesebb annál a sivár, megutált múltnál.

Mátray perorált egy sarokasztalnál s Russ Dórika hallgatta egyedül. Más hallgatója nem akadt már. Egy órára járt éjfél után.

— Teringettét, de csinos legény lett önből, doktor uram! — mondta Mátray végigmustrálva tetőtől talpig. — Ha nő volnék, megszökném önnel. Jó vacsorát evett?

— Jót bizony, — felelt Leszniczky s jó kedvűen ült le.

— Látom a szemén.

Elmondta Miklós, kik voltak ott a vendégségen: gróf Zarándy, gróf Orlay, gróf Ferneck, Dömsödy főispán...

— Mondja csak, doktor úr, — szakította félbe Mátray, — hogy is esik önnek, hogy így ki- s bejár most nagyúri nőknél? Mert nagyúri férfiakhoz mindenki bejuthat, a kire azoknak szükségük lehet...

— Hát talán bizony nincs szükségük Miklósra a nagyúri nőknek! — szólt belé Dórika.

— Hiszen csak arra vágnám, hogy szép hölgyeknek legyen rám szükségök — mondta Mátray.

— Bevallom így magunk között, nekem bizony jól esik — válaszolt Leszniczky — és nem szégyenlem, mert magamnak köszönhetem.

Kellemes szédülés félét okozott neki fölvillogzott öntudata vagy talán — az a kitünő Apricot-brandy, a melyet Boldvay Londonban fedezett föl. Kettőzött erőt s könnyedséget érzett testében-lelkében. Rendkívül könnyen szövődtek gondolatai. Játszva lett volna képes megoldani bármily fogas kérdést, a melyen máskor a fejét kellett volna törnie. Törhetetlen akaratot, nagy éleslátást érzett magában s miközben beszélt, saját hangja még fokozta egész szervezetének kellemes izgatottságát, egészen a boldogságérzet extasisáig.

— Igen. Végtelenül jól esik, hogy elértem ezt a sorsot,

a melyről álmodni sem mertem még alig néhány éve. Jól esik, hogy kezemben a lehetőség, hogy megszerezhessek magamnak minden elégtételt a hajdani sok keserűségért. Mi voltam én? Lenézett, megvetett senki-féle, alkalmatlan állaskunyoráló, fölösleges lény, a ki minden áron élni akart!... Csupa ilyen fölösleges lény közt éltem és gyűlölködővé, irigygyé lettem közöttük. Még a szerelem is epéssé, élvezhetetlenné vált abban az állapotban. Egy leányt akartam szeretni, a kit még egyetlen egyszer se láttam nevetni! Nos hát — túl vagyok rajta. Szabaddá lettem, emberhez méltó életet élhetek s remélhetek olyan jövőt, mint bárki... talán senki azok közül, a kik előtt már a születésük nyitja meg az élet ajtait. És mindezt magamnak köszönöm! Ez jól esik, nagyon jól esik!

Elragadta a hév, nem állta meg tovább, hogy rejtegesse boldogító reményeit. Kissé előlegezett is magának e reményekből, meglevő tényekként állítva oda egyet-mást közülök, hogy meggyőzőbben beszélhessen s irigylésre méltóbbnak tüntesse föl magát.

— Magunk között vagyunk... hát megsúghatom... De ne szóljanak róla senkinek, hiszen mindjárt megértik... Képviselő leszek! Úgy sejtem legalább!

Russ Dórika elnevette magát.

— Ismerem már a sejtelmeidet! tudom mennyit érnek! Mindig sejtettél valami nagy szerencsét...

— Hátha több a sejtelemnél? Hátha biztos ígéretem van? Hátha... a kormány ígérte meg? Mert — közöttünk legyen mondvá — megígérte a kormány.

— No én bizony mást vártam! — szólt Mátray — Képviselő! Hát mi az? Akkora nagy dolog?

— Igen. Vannak bizonyos céljaim... Talán hatást gyakorolhatok bizonyos irányban a közügyekre...

— Dehogy gyakorolhat. Szépen engedelmeskedni fog a pártvezérének. Azt hittem legalább is vőlegény...

— Nem! — vágott közbe hevesen Leszniczky. — De talán... talán az is megjön nemsokára... Mindegy. Ez nem tartozik ide. De kimondom: boldog vagyok! Nem cserélek senkivel a világon! És mindezt én magam teremtettem, magam szereztem meg... Micsoda akadályokat kellett leküzdenem! Ha mindazt elmondanám... Hányszor hittem,

hogy veszve a játék! És megnyertem! megnyertem az egész vonalon!

Mátray skeptikusan mosolygott Leszniczky Miklósra s el nem fordította az arczáról fáradt szemét.

— Egy szóval gyönyörű most az ön lelke — szólt vontatott, mélabús és mégis gúnyos hangján. — Tele van nyíló virággal, pacsirtaszóval, tavaszi sugárral, üde harmattal... Mondja csak, tisztelt doktor uram, ismeri-e ön az iremi kertek meséjét? Nem ismeri. Na hát elmondom önnek az iremi kertek meséjét. — Hörpintett egyet fekete kávé csészéjéből, azután közelebb húzódott Leszniczkyhez s a karjára téve a kezét, lassan tagolva a mondatokat, mesélt: — Élt egyszer egy fejedelem Arábiában, a ki eltökélte magában, hogy szépséges széppé teszi az ő birodalmát, a milyen a paradicsom. És palotákat rakatott Iremben, márványból, elefántcsontból és gyöngyházból, és kerteket ültetett Iremben, a melyekben csodálatos virágok nyíltak czédrusfák és sykomorák árnyékában, frissvizű patakok partjain. Akkor mellére vert s fölkiáltott: «Ime, boldog vagy Cheddad népe, mert Irem kertjeit adtam neked, a melyek gyönyörűségesek, akár Allah paradicsoma!» Meghallotta Allah, hogy fölfúvaskodott az ő szívében. Haragos nagy szózatára meghasadtak az Egek... És nem maradt kő kövön Irem kertjeiben és nem állt meg a gyökerén egyetlen fa sem. Pusztává lett Irem, csendes pusztasággá. Mint a tenger hullámain, hajtja rajta a szél a sivatag forró homokját. — Ez az iremi kertek meséje. És most azt kérdezi ön: mi dolgom nekem Irem kertjeivel? Hát én csak azt felelem: Félje Allah szózatát! Manapság már nem a felhőkből harsan meg, hiszen nem is járunk többé csodakertekben. Hajdanában az ember élt a világban s rajta kívül történtek, a mik történtek. — a csodák is. Mi, mai emberek, mindnyájan a magunk lelkében hordjuk a magunk világát. Odakünn — nincs semmi se! Ide benn, itt él minden: csodakert vagy pusztaság! ide benn szól a spherák zenéje vagy a tuba mirum! Az ön lelkében csodakert él s spherák zenéje szól. Vigyázzon, vigyázzon! El ne bizakodjék! Mert meghallja Allah! Egyszer majd beléje rezeg a lelkébe rettenetes szózata és ha nem szikla, hanem csak futó homok lelkében az iremi kertek alapja, pusztasággá lesz minden, szürke sivár pusztasággá!

Mikor otthonába érve tükre előtt vetközni kezdett Leszniczky, elmosolyodott s hangtalanul szolt a tükörképének:

«Iremi kertek!... Lehet. De ha majd teljes virágzásban lesznek!...»

Úgy tetszett neki, mintha selyemsuhogást hallott volna a háta mögött. Fölkapta a gyertyát... Nem látott semmit. Csak a saját árnyéka remegett a falon, éktelen hosszúra nyúlt orral. Hangtalanul kaczagott, kinevette saját árnyék-képét s akkor azt gondolta, hogy mégis túlságosan erős az a pompás «Apricot-brandy», a mit Boldvay Londonban fedezett föl.

XVI.

Anikó egy látogatásból jövet kocsiba akart szállani. Már a hágesón volt a lába, mikor megpillantotta Marosyt. Nagyon kedvesen szólította meg:

— Albert bácsi!... Éppen magához készültem. Egy kérésem lenne. Tudja-e, ki a kormány jelöltje Szent-Mihályra?...

— Leszniczky, tudom, hallottam — felelt Marosy. — Azt is tudom, hogy te akarod. Sajnálom, hogy ez az úr, a kinek úgy látszik az a főérdeme, hogy hölgyeknek tesz szolgálatokat, egy nála sokkal különb embert szorít ki abból a kerületből.

— Kicsodát?

— Pált.

— Pált? Hiszen Pál valahol Amerikában van.

— Dehogy. Megjött már.

Anikó nagyon megdöbbsent. Zavartan mentegetőzött, aztán sietve búcsúzott s hazahajtatott. Azonnal telefonált Leszniczkyért. De Leszniczky nem volt otthon. Nem is volt a fővárosban. Szent-Mihályra utazott.

Másnap az újságban olvasta Anikó, milyen lelkesen fogadta a választó közönség Szent-Mihályon az új képviselő-jelöltet, Dr. Leszniczky Miklós fővárosi ügyvédet. Beszédet tartott, ünnepelték, banketet adtak a tiszteletére. Az ő műve volt ez! Anikóé.

Ingerülten gyűrte össze azt a lapot és — sirt.

Néhány nap múlva eljött hozzá Leszniczky.

— Hallom, hogy hivatott. Nagyon sajnálom, épen odalenn voltam a kerületemben. Pompásan megy minden. És mindent csak önnek köszönhetek, grófnő...

Anikó egy szemvillanása torkán akasztotta a szót.

— Tudja-e, Marosy kit akart megválasztatni? — kérdezte szárazon.

— Kit?

— Bertényi Pált! Visszaérkezett. Ő akart fellépni.

Leszniczky első mozdulata meghökkenés volt, de másfelé terelte érzelmeit Anikó arczkifejezése. Tehetetlen haragot s ellenséges izgalmat árult el.

— Sajnálom, már én felléptem — felelt erre Leszniczky méltatlankodva.

— Nos, mondjon le — kívánta Anikó. Szinte parancsolta.

— Pál kedvéért! Talán lemondjak mindenről, a mit nagykeservesen kivívtam magamnak, lemondjak minden reményemről, a melyért élek és küzdök, a míg ő gondtalanul, tétlenül sétál a világban! Lemondjak mindenről, lemondjak mindig, Pálért, ha csak a kis újjával int is!... Képes lenne meggyölöltetni velem Pált.

Anikó nem felelt. Lesütött szemmel s összeszorított ajkkal ült, hideg nyugalommal roppantva össze két újjával egy apró, régimivű ezüstszelenczét.

— Hiába hallgat, hiába zárkózik el s zárja be előlem a lelkét. Én beléje látok. Sokat engedett meg nekem magával szemben, sokkal többet, mint a mennyit megengedne Zalathnaynak, Orlaynak vagy hogy' hívják azokat az urakat... sokkal bizalmasabban beszél velem... Eddig azt hittem: mert gyermekkori barátját látja bennem, mert becsül. Most megértettem. Nem ezekért, hanem mert nem férfit lát bennem, csak a kincstartóját és titoktartóját, mint a hogy nem lát férfit a tisztartójában, vagy a kóhalmi doktorban. Sokkal többet enged meg... annyit, a mennyit talán valamelyik ösanyja engedett meg az udvari bolondjának!

Anikó felvetette nagy kék szemét, s bár Leszniczkyre nézett, úgy tűnt fel ennek, mintha túlnézne rajta, görög istennő-szobor hideg tekintetével, a ki csak a saját isteni voltát látja.

— Lehet — ejtette ki fagyosan.

Leszniczky felkelt.

— Jól van, grófnő! Megajándékozott a képviselőséggel egy szeszélyes pillanatában. Most visszaköveteli az ajándékát. De én nem adom vissza. Ugródeszka az nekem, s magasra fogok vele ugrani. Új világtáj nyílt meg előttem, mikor a napokban ott álltam a nagy tömeg előtt. Éreztem, hogy a nagy tömeg megért, hogy közötté s én közötttem, a ki nem palotában, hanem a szürke nagy tömegben születtem, van valami közösség, mintha egy agyagból volnánk gyúrva. Bertényinek talán meg volna a nevében az a varázsigéje, a melylyel a tömeget vezethetné, terelhetné, mint a gulyát, noha a tömegnek egyetlen érzelme, vonása sincs meg ő benne. De én leszek igazi képviselője a nagy tömegnek! Véréből való vér vagyok, az ő ösztöne él bennem is és a tömeg hatalmától óriásivá nő az én csekély erőm, ha küzdenem kell közös ellenségünkkel.

— Tehát . . . ez annyit jelent, hogy ön megválasztatja magát a kormánynyal és azután ellene fog fordulni?

— Nem, a meddig olyan kérdés nem merül fel, a melyben nem követhetem tovább. Egyébként az imént hallottam csak, hogy a férje, Boldvay Zoltán a mostani választáson ellenzéki képviselőnek lép fel. Tőle nem veszi rossz néven?

— Igaz. Ő azt mondja — úgy olcsóbban választják meg — felelt Anikó gúnyosan, megvetéssel mosolyogva.

— A férje . . . különben nem hivatásom ítéletet mondani róla. De én nem vagyok Boldvay Zoltán. Nem fogok olcsó választást kérni a tömegtől, a tömeg önkényét áll majd oda talapzatnak, hogy magasabbra emeljen. De nem maradok adósa, grófnő. Megígérttem, hogy gazdaggá teszem. Most majd még könnyebben teszem azzá.

Anikó nem szólt többé egy szót se.

Otthon Pál várt Leszniczkyre. Megférflasodott, határozottabb lett az arczkifejezése, bátrabb a fellépése, öntudatos nyugalját most már nem hazudtolták meg ideges mozdulatok, mint annak előtte.

Nagy szíveességgel ment Leszniczky elé.

— Hallottam, hogy megérkezte és idesiettem hozzád. Ha félreértés volna közöttünk, annak el kell oszlania. Tu-

dod, a szent-mihályi kerület miatt. Nem tudtál az én szándékomról s te léptél fel. Ehhez jogod volt s én vagyok az, a ki legmelegebben kívánok neked sikert. És ne is beszéljünk róla többet, hiszen annyi más beszélni valónk van.

Élénken, jókedvűen beszélt élményeiről, két éves útján szerzett tapasztalatairól. Leszniczky érdeklődést tetetve kérdezősködött. Pedig a szívökben mind a ketten érezték, mennyire elidegenedtek egymástól, a mióta távol voltak. Egészen más dolgok érdekelték mindkettőjüket, a mit egyikök mondott, az nem keltett többé visszhangot a másikban. Egy percre elhallgattak mind a ketten s tekintetük találkozott. A mit nem árult el se a szavuk, se a viselkedésük, azt elmondta a tekintetük.

Most haza sietek nagyanyámhoz, olyan boldog szegény... de nagyon megöregedett — szólt Pál s felkelt. — Hogyne, hiszen két év nagyon sokat változtat még rajtunk fiatalokon is.

Azelőtt, ha csak egy hónapig is nem látták egymást, egymás nyakába borúltak s órákhozhat öntötték ki, a mi távollétök alatt meggyülemlett lelkökben.

Most — hideg udvariassággal szorítottak kezét. Pál sietett a nagyanyjához; Leszniczky az órára nézett és bosszúsan csettentett. Elkésett kissé egy értekezletről. Sietve szedte össze írásait és mogorván vágta magát kocsiba.

* * *

— Már megint elcsaptál egy princzipálist? — kérdezte Leszniczky Rákos Feritől, mikor az felkereste egy délután. Arra célzott, hogy Rákos végig próbált már minden ügyvédi irodát s következetesen fölmondott mindegyikben pár hónap múlva, azt állítva, hogy új princzipálisra nyaggatja s olyan pöffeszkedő vele szemben, hogy azt önérzetes ember nem dughatja zsebre. Olyankor következetesen Leszniczkytól kért alkalmaztatást, és mivel az erre nem volt hajlandó, következetesen kért néhány forintot pillanatnyi szükségének enyhítésére. De most másban járt.

— Föllépek képviselőnek — mondta — de ne kotyogd el, nem szabad tudnia róla senkinek.

— Hol?

— Majd biz' az orrotokra kötöm! Hanem egy kis pénz

is kellene hozzá. Nem sok, csak épen egy kis puczparádéra . . . vagy ezer forint. A' csak nem sok! Gyalázatos pajtások volnátok, ha meg nem szereznétek nekem. Csak ezt a váltót írjátok alá.

Dórika megtagadta. Ő elvből nem ír alá váltót.

— Na hát, nagy komizság, ha megtagadjátok — szolt Rákos. — Czudar nép vagytok. De te, Miklós . . . Ha az öreg Tardynak tudsz adni . . . ezeket . . . pálinkára! . . . Most, mikor arról van szó, hogy végre ember legyen belőlem! Különben gondoltam én ezt. Hanem Tardy Bella adta ezt a tanácsot. Azt mondta, ennyit már kötelességed megtenni . . .

— Add ide, hol az a váltó? — kiáltott fel Leszniczky izgatott, nyers hangján, a melyet már régóta nem hallott Rákos. És aláírta a váltót.

Mikor meg volt a választás és képviselővé lett Leszniczky Miklós, nem kevéssé rontotta a büszkeségét, hogy a Rössleresek közül kivüle még ketten is bekerültek az ország házába. Rákos Ferit a parasztok választották meg. Zöllnert meg egy nagy úr választatta meg az uradalma alkalmazottjaival, hálából azért, hogy olyan «handicaper»-féle szerepben igen jó szolgálatokat tett versenyistállójának. De Leszniczky nem élvezhette zavartalanul azt sem, hogy a képviselői állás nagyot lendített társadalmi helyzetén és lendített az irodáján is. Egy tövist hordott a lelkében. Nem szeretett rá se gondolni, de mégis eszébe jutott néha. Pál helyét vette el. Tudatosan. Bár úgy tett volt, mintha nem tudna róla. Pedig azon a bizonyos vacsorán megsúgta neki Dömsödy. Egyszer ki is mondta Russ Dórika előtt sajnálkozását, de természetesen nem vallotta be, hogy tudatosan tette.

— Ugyan már! — mondta Dórika. — Nem nagy baj. Megél Bertényi e nélkül is. De tanulhatnál ebből az esetből. Hideg, fagyosságig hideg az eszed rendes körülmények között. De ha egyszer a fejedbe száll valami, akkor olyan vagy mint a vak légy és képes volnál a tulajdon édes szüledre rágázolni.

Hajdanában, ha ilyesféle megjegyzést tett Russ Dórika, azonnal rárivallt Leszniczky, bizony néha elég goromba módon is. De azóta megváltozott a modora még Dórikával

szemben is. Különösen azóta változott meg, a mióta képviselővé lett. A kik megfigyelték, ezt hitték. De valójában nem új állása okozta ezt a változást. Mióta megjött Bertényi Pál s Leszniczky megtudta, hogy Anikóra mekkora hatással volt Pál hazatérése, azóta napról-napra nyugtalanabb lett. És épen akkor kezdett olyan higgadt mérséklettel beszélni, udvarias lenni mindenki iránt, tisztos polgári önérzetet mutatva mindenkinek, meggondoltságot, a mely undorodik a heves szótól s az olyan gondolatától, mely nem áll egészen szilárdan, két lábon. Tudatosan kényszerítette magára ezt a modort. Majd hogy nem tükör előtt tanulta. Álcát alkotott magának, hogy eltakarja vele ön-bizalma halványodását, reményeinek foszladozását. Igaz lénye remegni kezdett, mint a tulfütött kazán. De úgy látszott, hogy el is éri czélját. Comme-il-faut-modorával, igen tetszetős külsejével megnyerte sok ember rokonszenvét. Mert az emberek csak most kezdték igazán figyelembe venni, hogy új szerepe a lehetőségek sorába iktatta a Leszniczky nevet. Szemügyre vették mint olyan embert, akivel még találkozhatik az ember az élet egy vagy más útján.

Túlfeszített volt az életmódja, túlzásig dolgozott, túlságosan erőltette nyugtalan agyát. Nem régi ambíciója sarkalta többé, nem a meggazdagodás és társadalmi tekintély vágya, már nem is Anikóért küzdött kimerült agya. Nem mérlegelte többé akarata indokait. Bizonyos tehetetlenségi erő ragadta magával túlszigázott, ideges lényét, bizonyos elégedetlenségi érzet, a melybe kezdett ismét beléhangzani valami a hajdani zúgolódásokból a világ ellen.

XVII.

Néha órákig feküdt ágyában kimerítő félálomban, miközben, bár gondolkozása szünetelt, tovább érezte lényének vibrálását s egész testének megrándulásai riasztgatták fel. Néha felmondta a szolgálatot a figyelme s szanasztét kalandozott esze a szertelenségek mezején. Egyszer fél éjjelt töltött íróasztala mellett, kibontott ügyiratokat olvasva. Csak a szeme olvasott. Egy betűt sem követett a gondolata. Azután megállt a tekintete is. Ébren álmodott. Nem érezte

többé a testét, nem tudott többé a környezetéről, mintha kikapcsolódtak volna öntudatából az érzékei. De annál csudálatosabb élességgel, szinte visió határozottságával látta s értette meg a körülötte örvénylő életet, mintha valami hatodik érzéke támadt volna, a melyet nem akadályoz se idő, se tér, s a melylyel láthatóvá lesz az is, a mit a szem tekintete fel nem ölelhet. Extasiszerű állapot volt, mint az önkívület lázálmá. Olyannak látta a világot, mint valami óriási vásárt, a melyen apró, gyöngé egyének milliói sűrögnék-forognak, kufárkodnak kicsinyes érdekeikért, nevetséges czélokért s míg azt hiszik, hogy akaratuk vezeti őket, valójában hatalmas áramlatok ragadják magukkal, hatalmas áramlatok, a melyeket nem is sejtenek s a melyek összeütköznek egymással, kereszteződnek, egyesülnek, megtörnek. A hatalmas áramlatoknak az öntudatlan milliók adnak elemi erőt. Ez áramlatokból bukkannak fel az erősek. Az erősek a kik látnak, a kik nem félnek üres rémképektől s tudják, hogy hagyomány, közvélemény, lelkiismeret mind csak a liliputiak lánczai. Az erősek keresztülgázolnak a liliputiakon s vasmarokkal nyúlnak az áramlatokba, kiragadják belőlük a liliputiak millióinak öntudatlan erejét. Hatalmas fegyverükkel kezükben félelmetes óriásokká nőnek, modern feudális zsarnokokká lesznek. Politikai vezérek, nagy üzletemberek, befolyásos lapszerkesztők, agitátorok, mind feudális urak, a kik a számtalan gyengék erejét összemarkolva küzdenek meg más feudális urakkal, más óriásokkal. Átlátott a világraszóló nagy hazugságon. A liliputiak nem választják meg uraikat. Az erősek kényszerítik őket a választásra, csellel, varázslattal, vagy erőszakkal csikarva ki tőlük egyesített erejüket. Volt alkalma, hogy belásson a nyilvános élet küzdelmeinek egy sarkába s látta, hogy egy Török Imre hatalmát mi teszi? A mögötte álló elégedetlenek százezrei, a kik helyett elkeseredett dühvel szónokol, ír, nyilatkozik, noha ő maga teljes meglegevéssel éli minden sikerben dús életét. Marosy mögött az üzletvilág egy része áll s az bocsátja rendelkezésére összetett erejét. Gróf Orlay ismét más érdekszervezetet képvisel, a melynek szálai igen magas köröktől egészen lefutnak ahhoz a kisiparoshoz, a kinek váltóit az Orlay védelme alatt álló pénzüintézet fogadja el. Még olyan ember is, mint a Rössler-kávéház volt párbajhőse: Zöllner, még az is ide-

gen erők felhasználásával kezd számottevő egyénné emelkedni. Zöllner más tulajdonság híján, bajvivói és sportbeli ügyességével hízolgi ki magának gondtalan, előkelő sportkedvelők támogatását. Mátray, a ki érzékeny sebeket üt tolálával, önmagában senki. De félelmetessé teszi azt a beteges zúgolódót, hogy mögötte ezer meg ezer ujságolvasó áll, a kinek kedélyét Mátray egy ügyesen szerkesztett mondata képes irányítani. Csupa patronus, a kinek hatalmát klienseinek száma teszi.

Látta a világ küzdőterén a modern titánok csatáját, szédítő diadalaival, rémítő bukásaival s látta lábaik alatt örvényleni a gyengék, nyomorútlak özönét, a mely ijedten rebben szét az erősek földrengető lépései elől. Az erősek mögé tódúlnak, árnyékukba, védelmükbe. Banális jólétük, megélhetésük, csenevész reményeik védelmeért hűbéreseikké szegődnek a bátraknak. Erre nagy bátorságot érzett a keblében s nagy erőt. A társadalomban vannak földalatti áramlatok is. Csak néha-néha tör belőlök felszínre egy kevés, de rendesen alig veszik észre azok, a kik nem a mélységekben élnek. Ezekben az áramlatokban rejlik a legnagyobb erő. Az lesz a leghatalmasabb, a ki ezt a földalatti erőt tudja céljainak megnyerni. És úgy érezte ekkor Leszniczky, eléggé kemény a keze, hogy ezt a hatalmat kiragadja onnan a mélység áramlatából. Elnevette magát. Egy képtelen ötlete támadt. Az, hogy országos gyűjtést indítson a legalsóbb néprétegekben ezzel a jelszóval: Szobrot Dózsa Györgynek!... Hogy' megrettennének a Marosyak s Orlayak. És merne-e ellene írni Mátray? És hogy' szikrázna a gőgös Anikó szeme, hogy' gyűlölné a proletárok zászlótartóját! Egy történelmi hasonlatot keresett, mert tetszett neki ilyen tragédiai hásszerepben elképzelnie magát, történelmi hasonlatot keresett, nem élt-e valamikor egy patricius-nő, a ki szenvedélyre gyúlt valami fellázadt rabszolgavezér iránt!... Nem jutott eszébe ilyen történet. Erre ismét belémerült az iratok olvasásába. De nem ment sehogy! Ekkor félre dobta iratait s egészen átengedte magát gondolatainak.

Meghökken azon, hogy még nem tudta latba vetni erejét azért a nőért, a kire az erős lelkek féktelen szenvedélyével vágyott. Pedig... egy eszme derengett előtte! Tudná a módját. Csak az erkölcs ne tiltaná s ne veszélyez-

tetné oly nehezen szerzett gáncstalan hírnevét. Az erkölcs, az embertársak ítélete, mindaz, a miből az a kényszerzub-bony van összetákolva, a mely társadalommá fékezi az egyéni törekvéseket. Csak agyrém az a kényszerzub-bony! Gyermek-ijesztő Krampusz papírlánca. És azé a hatalom, a ki nem hisz benne!... Azé, a ki lenyűgözi a közvéleményt, a ki-nek erején meghajlik az emberek ítélete, akár fűz vessző aczélpajzson. Emlékezett rá, valahol ezt olvasta: «A tehet-ség nem ismer erkölcsöt. Onnan markol, a hol van mit és arra tör, a merre szabad az út!» Miért ne tenné? Anikóért már vagy negyvenezer forintot fizetett. Összevásárolhatná potom pénzért jó sok más tartozását is és akkor ezek fejé-ben elárvereztetné Kőhalmát saját maga számára. Pár év alatt, most már tudta biztosan, hiszen előkészített mindent sok nagy fáradtsággal, pár év alatt meggazdagodhatnék belőle. Akkorára nyomorba jutnának Boldvayék. Megtörnék Anikó gögje. Egészen elfordulna Páltól, a ki nem segitené ki szörnyű helyzetéből. Ő mentené meg, Leszniczky. És akkor úgy bán-nék vele, mintha szentség volna a házában!

Egyszer, mint majdnem minden reggel, a Rákosra ment ki lovagolni. A mint kiért a városból, sarkantyúba kapta a lovát. Legnagyobb élvezete volt az ilyen vágtatás a hajnali, tágas, kék ég alatt, végtelen térségen, a melyet csak néhány akácza-sor osztott nagy táblákra, s a melynek úgy tűnt fel a homokja, ha a lova elé nézett, mintha sárga folyam szembefutó árján röpülne a lova. Azután megállította a lovát s körülnézett. A szabad ég csendjében huszárok távoli trom-bitálása hallatszott és a közelben két vén jegenyefa suho-gása. Messze, a vasuti töltésen, egy tehervonat zakatolt. Zümmögő harmóniába olvadtak a távoli neszek, olyan halk harmoniába, hogy e mellett szinte hallotta a gyors iramo-dástól hevesen dobogó szívét.

Fellovagolt egy kis emelkedésre s háttal a budai hegyek-nek nézett a messzeségbe, szülőfalva, Tarcsa felé. Eszébe jutott, hogy egyszer kilovagoljon rég nem látott anyjához... E pillanatban távoli lóvágtatást hallott. Két lovast pillan-tott meg a vasuti töltés közelében. Egy férfit s egy nőt. Értelmetlen, vad káromkodás, veszett düh hangjai törtek ki belőle. Belévágta sarkantyúját fáradt, tajtékozó lova olda-

lába. De alig szökött párat a lovasok irányába a megriadt állat, megfékezte ismét. Megfordította s lépésben, eleresztett kantárral indult vissza a város felé. Egyszer-egyszer visszatekintett arrafelé, a merre Anikó s Bertényi Pál vágattak lovaikon.

Otthon átöltözködött, azután Anikó lakására ment, elmulasztva e miatt egy fontos tárgyalást.

— Nem tesz semmit — mondta az inasnak, a ki jelentette, hogy úrnője még nem érkezett haza. — Nem tesz semmit. Megvárom.

Kínos, hosszú várakozás után végre belépett Anikó. Még lovaglóruhában volt.

— Őh, ön az? — szólt szárazon.

— Én. Eljöttem, hogy bejelentsem ... megelégteltem ezt a szerepet ...

— Micsoda szerepet?

— Kérem, keressen más ügyvédet ... ha ugyan talál más ilyen örültet, a ki az egész életét s erejét annak szentelje, hogy gazdaggá tegyen egy gögös grófnőt ... Mivé lett volna már ez alatt a két év alatt is nélkülem! ... Igen, én tartottam fenn az örvényben! ... Minden örömét nekem köszönheti! ... Mert hiszen csak az okoz önnek örömet, a mit pénzzel lehet megszerezni ... És megjön Bertényi Pál! Erre elfelejt mindent! ... Én az életemet ajánlottam fel ... nem fogadta el nyiltan, de elfogadta, hogy tényleg önnek szenteljem ... És hogy megjött Bertényi Pál ... Hát hova lett fenséges büszkesége? ... Azt mondta egyszer, hogy én nem vagyok képes megérteni azt, a mit Bertényi Pál! ... Igenis, megérttem. Csak a nevét ne kelljen önnek adnia, akkor megint regényes lovag lesz Bertényi Pál. Most már egészen jól megérttem: az önök aristokrata moráljuk, az estheta-morál csak a templomajtót állja el önök előtt, de nem a titkos légyottok útját ...

Anikó héja-sikoltással emelte fel a lovagostorát ...

Leszniczky nem mozdult. Kemény tekintetük szikrázva csapott össze. Halásápadtan, izgalomtól remegő ajkkal álltak szemben egymással, mint — egy pillanat óta — halálos ellenségek.

Anikó sikoltása keresztülcikázott Leszniczky lelkén. Mint aki villám fényénél látja meg először, hogy rettene-

tes sivatag közepén áll, úgy látta meg e pillanatban bensőjének komor pusztaságát. Önelégültség, fényes illúziók, hamis önérzet mámore, álarczot viselő vágyak s remények: elpusztult lelkében az iremi kertek csalfa virágzása! Nem maradt a helyén, csak a szürke, sivár pusztaság!

— Írja össze a számadásait, — szólt végre Anikó fátyolozott hangon s lenézőn fordult el tőle. — Majd kifizetem.

Úgy beszélt vele, mint elcsapott eseléddel! Erre fellobbant Leszniczkyben az a gyúlékony anyag, a melylyel hajdan át meg átitatta a lelkét a Rössler-légkör. Tűzvész fényét vetette helyzetére a föllángoló gyűlölet. Sans-culotte lett ismét, ki királyné hermelin palástjával akarja letörölni arcza verejtékét, fellázadt jobbágy, ki gyötrelmeiért csókkal akar elégtételt szerezni megalázott úrnőjén.

— Kifizet?!... Nem tud kifizetni! Nem is fogadok el mást, grófnő, csak majd egyszer önt magát!

Anikó már nem volt a szobában.

Bódúltan állt ott Leszniczky, lángoló arczczal, fagyosan remegő testtel.

Ifj. KORÁNYI FRIGYES.

EGY JUNO.

Egy Juno, oly szép öltözetben,
Minő csak Párisban terem,
Utczám sarán sietve lébben,
Pont nyolczkor, minden reggelen.
Büszkén emel főt, néz előre
S a belvárosba leng tova.
Ily szép, rátarti istennőre
Még nem akadtam én soha.

Hányszor tünődtem: mért van díszben
Már ily korán? Mért jár magán?
S mért egy úton megy minden ízben
E különös nagyúri lány?
Mert nagyúri, nincs benne kétség,
Soh'sem szül ilyet népsalak.
Akár legott szoborba véssék,
Oly finom arcz-él és alak.

Egyszer, kimélő tisztelettel
S kíváncsin mégis, követém.
Egy fényes árúház meredt fel
Im, egy dísz-utcza szögletén.
Nyílt a kapu, mint moloch szája
S elnyelte azt a büszke nőt . . .
Ott álltam én — aláz'szolgája! —
A divatárus-bolt előtt.

És már világos, hogy csalódtam.
Csak próba-hölgy e szép ruhás.
Szegény, dehogy van úri módban —
Ah, milyen kiábrándulás!

Mégis, magamban bár dicsértem
Már azelőtt is eleget,
Csak most, mikor nyomába értem,
Lett szívem hozzá melegebb.

Kedves, szegény, finom teremtés.
Sovány kenyérért küzködő,
Eleven üzleti jelentés,
Divathír s mégis: büszke nő!
Elképzelem sorsod keservét,
Szülőid koldúsnyomorát,
Tengő család bús életterhét,
Szűk évek tűrhetlen sorát.

Mig végre felvirult a tested,
Mint egy remek szép tünemény —
S te annak értékét kerested,
De nem kaczerul, nem henyén.
Sok szennyes csáb ígéretére
Füled nyomorban sem hajolt,
S testestől, munkástól kibérle
Kis összegért e cifra bolt.

Azóta itt próbálja rajtad
Ruháit döllyfös hölgysszeszély.
Aláznak és csak rágod ajkad,
Nehogy sértődve szóra kélj.
Fordulsz amúgyan és emígyen —
És gazdag rút ludak s libák,
Szépségedért dühödt irigyen,
Szidják a sok szabáshibát.

S még ama szépek is lenéznek,
Kik úgy lettek csak úriak.
Hogy oly önmegadásra készek,
Melytől a szíved megriadt.
Számláikat idős barátok,
Bár zúgolódva, fizetik.
Mi néked undorító átok,
Az megszokott áldás nekik.

Ezektől is nyugodtan állod
 A fitymáló bírálatot,
 S élő fogasként tartja vállad.
 Mit a szabász úr rád rakott.
 Mint egy királynő rabbilincsben,
 Ki megalázva is ragyog:
 Szavad hozzájok hangnyi sincsen,
 De mindnél szebb vagy, jobb s nagyobb.

Oh, szinte látlak büszke némán,
 A mint közöttük fölmeredsz,
 Ügyet se' vetsz rájok, se' én rám, —
 De valahol csak élsz s szeretsz?
 Ott, ott a külvárosi zúgban
 Van egy szerényke kis család,
 Nap közben unalomba', búban,
 Estenként vígan várva rád.

Ünnepi percz itt hazatérted,
 Hisz napi kenyerök hozod,
 S nem sejtik ők, rajongva érted,
 Hogy magadat feláldozod.
 Szépséged jószág csak szemökben,
 Melyet nem pusztít az idő,
 Bár tükrödnél szemedbe szökken
 Előbb-utóbb egy-egy redő.

S lázongva jajdul akkor ajkad:
 Hát ez az élet? Soha más?
 Hát így hervad minden, mi rajtad
 Oly üde, bájoló, csodás?
 Hát nem jobb lenne: nem daczolva
 Feladni kínos harcodat
 S szoktatni csókra és mosolyra
 Még hervadatlan arcodat?

Karodat ölelésre tárni,
 S ringatva pompás termeted,
 A megmentőt kebledre zárni,
 Ki szebb, jobb létet nyújt neked;

Nagy büszkeséged sutba vetni —
És nem törődve semmivel,
Könnyelmű léhán, de szeretni —
S vidám pokolban égni el.

Te szép szegény lány, kin simúl ma
Sok idegen selyemszövet,
Ha sorsod egy nap így fordúlna:
Akkor se' vetnék rád követ,
De hogyha ellenálsz a csábnak,
Mig bájad hervadozva hull:
Úgy, mint egy szentet megcsodállak,
És szánlak — mondhatatlanul.

Kozma Andor.

ÜZENET.

Szerettelek, s szeretlek tán ma is még,
A parázs ég benn a hamú alatt.
De nem akarom, hogy te szenvedj ismét,
Hogy felduljam a te nyugalmadat.

Szerettelek hévvel, epedve, vágyón,
Bár ajkam azt soha se' mondta ki.
Szerettelek híven — s csak azt kívánom,
Hogy úgy szeressen egykor valaki.

PUSKIN *után, oroszból*

SZABÓ KÁROLY.

ÉRTESÍTŐ.

Elrendelte-e az 1848-iki III. törvényczikk a parlamenti kormányt? Írta Tillmann Béla. Andrássy Gyula gróf előszavával. Budapest. 1906.

A fentebbi cím alatt legujabban megjelent könyvnek szerzője feladatul tűzte magának, első sorban azt bizonyítani, hogy 48-as törvényeink az alkotmányos képviseleti államszervezetnek azt a formáját, a mely «parlamentáris kormányzatnak» nevezetik, elrendelték, illetőleg behozták; másod vonalban pedig azt, hogy azoknak állításait és érvelését, a kik ugyancsak az utóbbi időkben közzétett politikai értekezéseikben az ellenkező felfogásnak adtak kifejezést, névszerint tehát *Concha* és *Kautz* tanároknak, a parlamentáris kormányra vonatkozó dolgozataikat, bírálatosan elemezze és czáfolja.

A szorgalomról és tehetségről tanuskodó s bizonyos versatilis ügyeskedéssel írott munka: irodalmi tekintetben nem minden érték nélküli. Azonban a feladatot, melynek megoldására szerzője vállalkozott, sem az egyik sem a másik irányban meg nem oldotta; s pedig nemcsak azért, mert az általa bonczkés alá vett értekezések a dolog érdemére nézve (legalább alulirott nézete szerint) azt, a mit a szerző controvertál, alapos módon bebizonyítják; továbbá nem csak azért, mert szerző állításait és következtetéseit a tényleges s történeti viszonyok hiányos ismerete- és helytelen megítélésére építi; hanem egyszerűen azért, mert egész fejtegetése azt árulja el, hogy szerző e bonyolult kérdés kellő felfogásához vagy éppen egy idevágó kritikai bírálat-hoz megkiváncsolt (úgy philosophiai mint politikai) szakképzettséggel, iskolázottsággal s publicistikus látókörrrel nem bír, vagy ridegebben kifejezve: *a dologhoz kellően nem ért.*

Nem bocsájtkozhatván részletekbe, csak egy két érdemlegesebb pontra, illetve tévedésre utalunk T. úr könyvében.

Legfőbb tévedése, valamint hiányossága Szerző felfogásának az, hogy hibás föltevésekből indul ki; az igazi (elméleti és practikus) alapokat, melyekre ennek a kérdésnek tárgyalása fektetendő, kellőkép nem ismeri, vagy szokásos hirlapírói könnyedséggel ignorálja. — Így legelőször is nem tudja «mit jelent és mi a lényege a parlamentáris kormányzatnak?» Szerinte ugyanis (úgy mint hazánkiai nagy része szerint, a kik se erősen gondolkozni, se erősen tanulni, sem kellőleg distingválni nem szeretnek) parlamentáris kormány az, a hol alkotmányos népképviselési rendszerrel és országgyűléssel bíró államban a kormány valami úgynevezhető *többségre* támaszkodva, *felelősséggel* és az országgyűlés bizonyos ellenőrzése mellett viszi a dolgokat. Hát ez (európai fogalmak és gyakorlat szerint) még nem parlamentáris kormány; a mily kevésbé országgyűlés már *parlament* is; és ha a fentjelzett definitióban: országgyűlés és parlament mint synonymum vétetik, az ily összekeverés (s elnevezések fölcserélése) megengedhető talán a közéleti szólam egyszerűsítése tekintetéből, de nem akkor, ha a szóban forgó nagy institutio kérdésének tudományos tárgyalása a feladat.

Parlamentáris kormány, igazi, azaz: modern-angol-európai felfogás szerint, valami *egészen más*, mint a mit a szerző annak tart vagy nevez. Parlamentáris kormányzat valami sokkal *fensőbb, nemesebb formája* a képviselési államkormányzati rendszernek; oly formája, mely hosszabb történelmi fejlődésnek organikus szüleményeként, a nemzetélet mélyjeiben gyökerezve s innen kinőve, a nép szabadságának s a nemzeti közakaratnak legsajátosabb kifejezése és biztosítója; a fejedelmi hatalomnak a nemzethatalommal való egybefolyása, de oly módon, hogy a fejedelmi hatalom a nemzetsouverainitást képviselő parlament által a legmesszebbmenő megszorításnak és korlátozásoknak alávetett; a többséguralmi elv épen úgy, mint a miniszteri felelősség a *közönséges* képviselési kormánylyal bíró országokban honos többségi és felelősségi elvtől *elütő* módon és terjedelemben nyilvánul; a miniszterium (lényegileg) nem a fejedelemnek, hanem a parlamentnek (mely abban bizonyos *kormányzó választmányát* bírja) organumát képezi; s nem igazi *királyi*, hanem tulajdonképen *cabineti* kormány. Szóval: parlamentáris kormány, jól meghatározva, *parlament-kormányzás*; és az az (egyeduralmi) állam, a mely *ily* szervezettel bír, *parlamenti* állam, vagyis oly formációju monarchikus státus-szervezet, a mely már igen közel

áll a *respublikához*, s az erre való *átmenetnek* félreismerhetetlen *előfokát* képezi. — Hát (csak mellesleg jegyezve meg) lehet-e azt mondani, hogy a 48-iki törvények (avagy 1867, vagy a gyakorlat) által hazánkban ilyen (európai értelemben vett) parlamentáris kormányrendszer hozatott be!? Lehet-e helyesen és egyoldalú pártias felfogástól menten azt vitatni, hogy akár 48-ban, akár azóta bármikor, *ilyen* parlamentáris kormányzattal birtunk, vagy birunk!? S aztán, hogyan venné ki magát Szent István királyi székében, a melyhez oly fényes történelmi hagyományok, annyi nagy, erélyes fejedelmeink dicsőséges emléke, oly világtörténeti küldetésű feladatok, stb. fűződnek: egy oly király, a ki a nemzetünk nyughatatlan természeténél, állhatatlanságánál és sok egyéb oknál fogva, a politikai pártok és pártoskodás zivatarai közt, a folyton más-másként alakuló *többségek* szerint minduntalan váltakozó kormányok által ide-oda vonszolva, s akarásában és elhatározásaiban megkötve: nem mint igazi uralkodó, hanem mint önállótan bábu-király szerepelne!?

De lássuk: mivel hiszi a szerző az ő koczkáztatott állítását indokolhatni, s a Concha és Kautz-féle felfogást megerőtleníthetni? S e részben, első sorban rámutat a Sz. bizonyításul, hosszas s bő idézetekben, egy csomó publicistikus nyilatkozat, államférfiak, képviselők, politikai írók kijelentéseire, a melyekben parlamenti kormányról, parlamentáris intézményekről, felelős kormányzásról, független m. minisztériumról van szó. Ez idézetek azonban jórészt nem is vonatkoznak a fenforgó kérdés érdemére; nem szólnak az igazi értelemben vett parlament-kormányzatról, hanem a közönséges, egyszerű, alkotmányos s felelős (királyi) kormányzati rendszerről, sőt nem egy helyen egyenesen a Kautz és Concha-féle felfogás igazolására szolgálnak. Egyáltalában a szerző mindez idézeteket, talán *hasonló* bizonyító erővel bíró idézetekkel egészíthette volna ki, például akár Aquinói Szent Tamás *De Regimine Principum*jából, vagy Migne Abbé; Patres Apostolici-féle vagy 175 kötetre menő munkájából, vagy akár Vörösmartynak valamelyik eposzából! Szóval: mindezek a hivatkozások nem bizonyítanak egyebet, mint azt, hogy az illető autoritások nem azt enunciálták és czélozták, a mit a szerző nekik imputál; vagy nem voltak tisztában az iránt, hogy miben áll a *valódi* parlamentarismus; s nem fogták fel helyesen azt a mélyreható *különbséget*, a mely az alkotmányos modern államszervezetnek itt szóban lévő két alakzata közt létezik, és így azt sem,

hogy ezt a két disparát intézménykört confundálni igen nagy és ferde következtetésekre vezető egyoldalúság.

Sokszor emlegeti a szerző érvbeli erősségként a *többséguralmi* elvet meg a miniszteri *felelősséget*, mint a mely a 48-iki III-ik törvényczikk, meg az ennek szellemében való későbbi fejlődésben állítólág a parlamentaris kormányrendszernek hazánkban történt behozatala mellett bizonyít. E téves felfogás helyreigazítására arra utalunk, hogy először: a többségi uralomnak elvéről a jelzett törvényben egy szó sincs, s a Tillmann úrnak például könyve 7-ik old. e részbeli állítás nem felel meg a tényállásnak; a miniszteri felelősségről pedig csak is úgy és annyiban van intézkedés, a mint erről bármely *közönséges* modern képviseleti állam alkotmányában (magától értetődően) intézkednek, tehát nem *külön* czélzattal, a parlamentáris rendszer behozatalára. Másodszor: nem látszik tudni a szerző azt, hogy mind a többség-hatalmi, mind a min. felelősségi rendszer *parlamentáris* államban lényegileg más és sajátos értelemmel, gyökerekkel s terje-delemmel bír, és nem az a (mondjuk) hétköznapias és vulgár jellegű, a mely a szerző szemei előtt lebeg. A *többséguralom*, theoriája és praxisa szerint, egy erős, a nemzet socialis és politikai életéből organikus módon létesült s tartós *pártszervezeti* képződmény, a melynek határozó jellege abban rejlik, hogy az állam-ügyek vezetésében az országos nagy pártok időnként egymást *fel fel váltva*, vezető egyéniségeikben alkotják meg a mindenhai kormányokat stb. A mi pedig a parlamentáris miniszterium *felelőssége* elvét illeti, ez is sok tekintetben egészen más módon nyilvánul itt, mint a közönséges képviseleti országokban. Utalunk e részben (egész általánosságban) a parlamentáris kormánynak mint «Cabinet-kormánynak» a jellegére és állására; a miniszterelnöknek a fejedelem mellett, ennél a valóságban még majdnem nagyobb hatalmat gyakorló positiójára, a felelősségnek fölfelé inkább csak formális, lefelé ellenben a legmesszebb terjedő materiális felelősséget képező voltára, stb. A mivel kapcsolatban (bár csak melleleg) arra is utalhatni, hogy az az állítás, miszerint 48-iki törvényeink III-ik czikkében nemcsak a jogi, hanem még a *politikai felelősség* elve is kimondatott: teljesen indokolatlan és semmivel sem bizonyítható. Főleg ha még az 1867 óta (alkotmányjogilag) fennálló *delegátiói* intézményre is gondolunk, a mely által a miniszteri *politikai* felelősség kizártnak veendő, s alkotmányos életünk folyamában mindég *ilyennek* is tekintetett.

Lehet e ezekkel szemben azt az állítást kockáztatni, hogy hazai alkotmányunk, közjogi fejlődésünk és közállapotaink 1848-tól a jelenkorig: *ilyféle* (többséguralmi és kormányfelelősségi) rendszernek a nyilvánulásai vagy tanúságai!? Kezeltett s érvényesült-e 1848-tól a jelenkorig ez a két nagy parlament-kormányi elv és institutió igazi *valóságában*? Gyakoroltatott érvényesített-e, jelzett teljességében, valaha a kormányi felelősség, törvényhozási és államigazgatási életünkben? Volt e hazánkban 1848-ban vagy azóta igazi (európai értelembeni) parl. *többséguralom*, közös közjogi alapon álló pártok váltakozásában nyilvánuló *majoritási rendszer* aktualitásában? Létezett-e az egész időben 1867 óta a legújabb időig igazi kormányképes párt *egynél több*, hazánkban? S a mi a miniszteri parl. kormánygyal (illetve ennek politikai felelősségével) járó *bizalmat* illeti, mondhatni-e, hogy 1867 óta (a mióta szabályos miniszteriumok léteztek) miniszteriumok az országgyűlés *bizalmatlansági* votumai következtében léptek volna vissza, vagy buktak volna meg? — Nem indokolt Szerzőnek az a főállítása sem, hogy az «1848-ki III. törvény a parlamentaris kormányt elrendelte». Kétségtelen jelesül mindekelőtt az, hogy ennek a nagy, bonyolult s számtalan előfeltételtől függő institutiónak, a minő a parlamentarismus, rögtönzött törvényekkel, kijelentésekkel stb. való elrendelése, decretálása s ennek következtében behozatala nem is képzelhető. A hivatolt törvényczikknek egyetlen ágazata sem ad a szerzőnek igazat; egyetlen tétele vagy dispositiója sem tartalmaz (*directe*) *mást*, mint *közönséges* alkotm. képviseleti kormány létesítésére czélzó határozmányt. Úgy, hogy a III. törvényczikk 2-ik, 7-ik, 9-ik és 21-ik, továbbá 26-ik, 28-ik, 29-ik és 31-ik szakaszaiban foglaltakból azt következtetni, hogy azokban a valódi parlamentarismust megalkotó ténykedéssel állunk szemközt: igen nagy helytelenség. Sőt ugyanez a törvényczikk meg az 1867-iki XII-ik t. czikk 7-ik és 8-ik szakaszai: a parlamentarismussal egyenesen *ellenkező jellegű* határozmányokat is tartalmaznak, úgy hogy Tillmann úr minden idevonatkozó érvelése és fejtegetései önmagukban omlanak össze! Azt külön nem is említve, hogy a szerző azon súlyos ellenvetéseket, melyek Concha és Kautz urak részéről a nádorispáni méltóság, a vármegye-rendszer fennmaradása, a horvátokkali viszonyunk, a dualistikus intézményre stb. nézve, mint a magyar parlamentarismussal összeegyeztetetlen s ennek szerfelett nagy akadályát képező momentumok szempontjából

tétetnek: semmikép sem bírja megczáfolni, de még megingatni sem. A mik szerint az az állítás is, hogy azok a tudósok (értsd Kautz és Concha), a kik nem T. úr véleményén vannak, a nemzet jogainak *károsítására* hatnak, nem egyéb mint párt-elfogultságból eredő igaztalan, semmivel sem indokolható vád.

Egy nem jelentéktelen mozzanatot érintetlenül hagyott a szerző kissé bőbeszédű értekezésében, és ez az 1831-iki *Belga* alkotmányra való közelebbi utalás, a melyről az tartatik, hogy mintegy *mintaképül* szolgált 48-as alkotmányunk több szakaszára s különösen az itt szóban forgó parlamenti-kormányrendszer behozatalára nézve is. Legyen e részben elég annyit megjegyeznünk, hogy Belgiumnak sem volt s nincs most sem teljes igazi parlamenti kormánya; a nemzet által önmagának (még pedig) teljes szabadsággal megalkotott államjogi szervezete sem törvényben sem practikus kivitelben, nem volt más, mint a parlamentarismus igazi hazája Anglia több idevágó intézményének *gyöngye másolata*; és így *ha* mintául szolgált a belga kormányrendszer, a mintának *kivitele* hazánkban legfeljebb a gyöngye másolat igen hiányos és hézagos utánzatát képezte. Többet bizonyosan nem.

Nagy és fáradságos fejtegetést szentel ebben a szerző a Concha-féle értekezésnek a parlamentáris kormány *jogintézményi* jellegét illetőleg, s különösen a Concha-féle érvelés és következtetések megczáfolásának. Erre nézve, a jelen bírálatos észrevételek már nagyon is hosszúra nyúlván, egész *általánosságban* a következőkre utalunk. A «jogintézményiség» kérdését, a Concha-féle fejtegetés alapján, véleményünk szerint, nagyjában *eldöntötteknek* tekinthetni. E részben elfogulatlan jurista meg politikus, a ki nem pártnagyaságok fejével, hanem a magáéval gondolkozik, s tárgyilagosan, s *csak* az igazságot keresve szokott itélni: Concha értekezését szakirodalmunk egy szerfelett értékes és maradandó becsű termékének fogja tartani. Többet ezen momentummal foglalkozni, vagy Tillmann úr idevonatkozó, keserves megerőltetést eláruló, de egészen sikertelen fejtegetéseit, lépésről-lépésre kritikailag követni nem akarjuk s fölösleges munkának nézzük. Azt azonban már egészen hallgatással mellőzni még sem lehet, hogy T. ur és nézettársai, a két itt szóban forgó tudós-nak ezen kérdésben elfoglalt álláspontját és fejtegetéseit olybá akarják feltüntetni, mint a melyek valami gyakorlati politikai irányzatossággal, akár a legutóbbi napokig fennállott volt kor-

mány eljárását tudósi reputációval fedni, akár a hazai közjog és alkotmány valamely ágazatának érvényét és jelentőségét kétségbevonni vagy lekicsinyleni, lettek volna hivatva. Ily föltevésre (a mennyire e sorok írója lát) a nevezettek egyike sem ad elégséges okot; mindkettő szoros tudományossággal jár el, tényeket constatal, objective érvel, bátor szókimondó; de (tudtunkra) sehol sem kihívó, s mindenekfelett nem apodiktikus hangon beszélő és nem csalatkozhatatlan felsőbb autoritások, mesterek és manu-ductorokra támaszkodó.★)

★ ★ ★

Recapitulálunk. A könyv, a melylyel talán kelletén túl tovább foglalkoztunk, magas patronantus mellett bocsájtatott világgá, s mind czélja- mind tárgyánál fogva széles körökben fog találni olvasókra. Ismételhetjük azt, a mit bevezésünkben a szerzőről, utalással annak nem mindennapi szorgalmára és kétségtelen tehetségére nézve mondtunk. De *ezentúl*, mint szerény bírálatos észrevételeink folyamában több helyütt érintettük, a dolgozatot érdemileg gyöngének, ki nem elégitőnek, czélját elhibázottnak tartjuk; s nem nevezhetjük másnak, mint egy tehetséges journalistikai erő szárnypróbálgatásának. Hogy párt- és vádirat is akar lenni, az ellen nem lehet kifogásunk, ez érzelem, ízlés stb. dolga; sőt ha mint *ilyen beválnék*, s jobban sikerült volna, objectiv bírálói kötelességünknel fogva, ezt készségesen be is ismernők.

De hát a könyv oly feltűnő fogyatékoságot árul el, hogy kritikánk (úgy hiszszük) minden irányban igazságosnak és indokoltnak fog bizonyulni. T. úr értekezése annyi hibás föltevésből, a fogalmaknak oly össze-vissza keveréséből, a szükséges distinctiók oly szembeötlő figyelmen kívül hagyásából (az igazi «miscet quadrata rotundis» szerint) indul ki, hogy érvelése és következtetései egyoldalúak, tarthatatlanok; s egész okoskodására rá illik az «ignotos fallit, notis est derisui». Nem sikerült a szerzőnek a fölvetett *thesisét* bebizonyítani; s bármennyire erőlködik is, indokolni azt az állítását, hogy a 48-iki törvényhozás az igazi parlamentáris kormányrendszer létesítését rendelte el; hogy az

---

*) Szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy Concha és Kautz értekezései egymástól függetlenül irattak és egyik szerző a másik dolgozatáról csak akkor értesült, midőn azok már nyomdába küldettek.

angol parlamentarismus jelében történt akkoridőbeli alkotmányi átalakulásunk; valamint azt sem, hogy a szóban forgó két tudós, téved és helytelen tanokat állít fel. (Az utóbbiakat illetőleg annyiban sem, hogy nézetünk szerint, ezeknek egyetlen alap-tételét sem döntötte meg T. úr.) Nem kellemes benyomást tesz a szerző fejtegetéseiben az a bizonyos apodictikus hang sem, a melyen (mintha ex cathedra szólana) védi állításait, meg az az elbizakodottságot eláruló modor, a melyben némely kijelentéseit kockáztatja; akár csak egy infallibilis (politikai) pápa teljhatalmú legatusát hallaná az ember perorálni. (Specialis tulajdonsága és ismérve minden *kezdőnek*, minden fölcseperedett *hírlapírónak*, minden olyan litterátor embernek, a ki irányzatosan és feltűnéskeltésre dolgozik!)

Megesik a szerzőn az is, hogy erőlködése hevében még *ön maga ellen* szóló érvet is hoz fel; meg az, hogy nem veszi észre, hogy az, a mi a könyvében helyesen és jól van kifejtve, azt az általa collective kritisált tudósok is állítják vagy helyeslik, tehát tulajdonkép szélmalombarczot vív; s hogy nem riad itt-ott vissza rabulistikával is élni, csakhogy állítását bármi módon is támogassa.

Szóval, a szerző az ő buzgalmát és tehetségét egy oly feladat megoldására irányította, a melyet azzal a felfogással és módszerrel, melyet ő követ, megoldani nem lehet, s megoldása soha sem is fog sikerülni; *de* ha mégis sikerült volna neki, készségesen kiálthatná valaki: «Ecce Sacerdos Magnus!» — így azonban, miután dolgozatával vakot vetett, erre a fényes epitetlonra nem tarthat igényt.

—r—

B. Szász Piroska. Versek. Budapest. Franklin-Társulat. 1905. 129 lap. Ára 2 korona. — Nil. Versek. Békés-Csaba. 1905. Nyom. a Corvina könyvnyomdában. 167 lap. Ára 2 korona.

Örvendjünk-e annak, hogy versírónőink száma folyvást szaporodik? Üdvözljük-e versgyűjteményeiket, melyeket, mint ők hiszik, a múzsa sugallott nekik? Okoznak-e valamelyes gyönyört a művelt olvasónak? Nyer-e általok valamit költői értékben az irodalom? Ezekre a kérdésekre, természetesen, csak magok a gyűjtemények felelhetnek. E részben, ha szigorúan itélni nem

akarunk is, nem nagyon biztatóak eddigi tapasztalásaink. A női gyöngéd kezek többnyire gyöngén pengetik a lant húrjait. Bizonyos simaságot könnyű elsajátítaniok a nyelv használatában. Érzékeny, vagy épen érzelő természetök néha föltűnő hévvel nyilvánul. De az alkotás művészetére, a külső és belső szerkezet szabatosságára, a mi nemcsak hangulatot, de némi tanulmányt is kíván, nehezen bírnak szert tenni. Némelyikök kezében a lant olyan, mint a zongora, melylyel rózsás napjaikban el-elmulhatnak, később az élet gondjai közt érintetlen hagynak.

E nem épen hízelgő sorok mellett is elfogultság nélkül, szívesen vesszük kezünkbe azt a két kis füzet verset, melylyel a múlt évben két versíró nő ajándékozta meg irodalmunkat. B. Szász Piroska *Versek* cím alatt adja, úgyszólván, a maga szívéletének rajzát. Motto gyanánt használt néhány sorában szerényen elhárítja magától az érdemet, ha dalai talán érzést költhetnének «egy másik szívben». «Az érdem ebben nem enyém. Én azt jól érzem. Költő nagyanyám szelleme vezérelte kezem». A szellemi vezérltet csak annyiban véljük találni, hogy izléstelen vagy belsőleg helytelen utakra tévedni nem engedte az unoka fejledező műzsáját.

Részekre osztott kis gyűjteményének első szakasza: *Dalok egy régmúlt tavaszból*. A szerelem tavaszát éneklí. Föltűnő a dalok természetes egyszerűsége, közvetlensége. Nem igen merít az érzelmek mélységéből, a szenvedélyek lángjából. De a mit dalol, érezzük, hogy átélte, átérezte. Nem töpreng, nem emésztí magát eszményképe miatt. Szinte bizonyos, hogy eléri. Mutatja olykor a szerelem apró hullámveréseit, de azok inkább csak buborékok. Ártatlan játékaí a szívnek és képzeletnek. — A *Nyár* című szakasz az elért családi boldogság rajza. Itt is az őszinteség, egyszerűség, átlátszó tiszta érzelmek. Hat rövid költeményből áll az egész. Meghatóan árad azokból a családi tűzhely melege, a férj és gyermekek iránti szeretet. Boldogítja a költőt a beteljesült vágy; merengővé teszi a sejtalem «a fiú s a kis leány» jövendője fölött. Nem nagy igényű egy-egy csinos képecske a többiek sorában. — Valamivel terjedelmesebb az a tér, melyben lelki világával foglalkozik. Változatosabbak a tárgyak, különfélébbek, de egyszersmint sötétebbek a színek. Gyakori a búsongás, vergődés, a reménytelenség. A szép tavasz és a boldogító nyár után töprengő reflexiók, elmélkedések, sokszor igen is gyarló versekben, szinte csak prózában. Ilyen az, mikor *A boldogság-*

ról elmélkedik, mondván, hogy az Alkotó «bozótot, sziklát, úttalan rögöt, Behintett milljó fénylő kis morzsával: Parányokra felosztott boldogsággal». Vagy mikor azt éneкли, hogy «az a csók a legégetőbb, Mit el nem csókolt ajakunk; Az a legszebb vers, mely soha szavakba nem formálható». (Mi ez?) Vagy azok az elmélkedések, melyekkel *Gondolatok* (77. lap) és *Problemák* (81. lap) cím alatt küzd, de melyek nála költői alakba ömleni nem birnak. Ezeknél sokkal többet ér a *Levelek* című csinos kis darab, mely menyasszonykori leveleinek olvasása közben régi szép emlékeit költi föl nála. E szakaszban is, minél közelebb esik szívéhez a vers, annál szebb és igazabb.

Szintén változatos tárgyakat soroz a *Képek* szakaszába. De itt mind a tárgyak megválasztása, mind a földolgozás még gyengébb, mint az előbbi szakaszokban. Példa rá a többek közt a *Bimbóhullás* (94. l.) és *Az orvosnál* (97. l.) című, egymás mellett álló két költemény. Próza darab mind a kettő, némi kerekséggel mind a leleményben, mind az előadásban. — A képek közt azonban saját subjectiv érzelmei és reflexiói is többször hangot találnak. Azok többnyire borúsak, bánatosak. A *tengerparton* panaszkodik, hogy «megcsalta őt az élet mosolygó szépsége». Majd azt a kérdést veti föl magának: vajon a halál után kívánna-e még új életet élni «árván hagyott kis családja, két gyermekeért?» Nem kívánna. S azzal a sivár kérdéssel felel:

Semmisíts meg mindörökre,
Ha jót akarsz tenni velem
S új életre ne kelts többé,
Oh! mindenható kegyelem!

Ime a gyönyörködtető tavasz és a boldogító nyár így készítette elő a zord telet.

Fordított versekkel záródik a gyűjtemény. Leginkább Sully Prudhomme-tól veszünk néhány költeményt. A fordítás elég simának és ügyesnek látszik. Kevéssé érezhető rajta az idegenszerűség. Általában kevés érzékkel bír a forma iránt. Összhang, rythmus gyakran hiányzik nála. Nem egy verse van, melyben a sorok zakatolnak; egyik sor mérete, hangömlése a másikkal ellentétben alakul. A mi mégis ajánlatossá teszi a kis gyűjteményt, az: az igénytelen egyszerűség, az érzelmek tisztasága, melyeknek tolmácsolásába soha sem vegyül izléstelenség.

Több figyelmet és valamivel több méltánylást is érdemel egy

másik kis gyűjtemény, a mely szintén *Versek* címet visel. Vidéki nyomda csinos terméke (Békés-Csaba). Szerzője, mint látszik, szinte nő. Nevét mintha elrejtteni akarná az által, hogy a könyvecske első címlapjának felső bal szögletén nyomatja, nem feltűnő betűkkel: *Nil*. Szabolcska Mihály írt hozzá melegen ajánló, szinte dicsérő rövid előszót, melyben buzdítja, «hogy csak írjon ezután is ilyen fehér (?) és tiszta verseket». Ő tudja, hogy «ezután is minden verse épen ilyen marad. Ártatlan, tiszta, szép fehér». Aláírva saját írásának hasonmásával: «szerző bátyja, Szabolcska Mihály».

Az előszóban, melyre talán csak az író bátorítása végett volt szükség, csakugyan nincs túlzás. A versek nem mutatják azt a keresettséget, mely a *Nil* név választása után sejthető volna. A költemények mind tartalmilag, mind alakilag meglehetősen helyt állanak. Nem vonz bennünket azokban sem mélység, sem magasság. Közelebb eső, ismertebb körben mozognak eszméi, érzelmei. Ő is, mint B. Szász Piroska, a maga szívétét rajzolja előttünk. Az általa használt szín inkább sötét, mint fehér, a hang inkább búsongó, mint vidám. Az ajánló, első költemény az édes anyjának szól, megható melegséggel. A *Mariska* című szakasz az elhunyt testvért siratja. Élénken tükröződik verseiben a mély bánat, a keserv, a mulandóság. Itt-ott vét ugyan a vers technikája ellen, itt-ott mellékes, cifrálkodó vonásokkal túlhalmozza, szinte elfödi a rajzolt érzelmet. De egy pár szép darabja valóban meghatólag tolmácsolja azt.

Párak cím alá foglalja keletkező, rövid életű és búcsúzó szerelmét. Melegen átérzett dalok, de melyekben jókor előre veti árnyékát a szomorú csalódás. Elragadó hévvel vágyódik, sőt eped messze levő kedvese után, majd naiv vonásokkal írja le az útrakészülést és búcsúzást a *Kis szalonban*. Itt és ott egyformán érvényesül kifejezésbeli ügyessége s jártassága. Feltűnő, hogy sokszor tarkázza költeményeit a napfény, a csillag, a felhő, a virág s a természet több ilyes tárgya és jelenete, melyek mód fölött használva, az eszmét vagy érzelmet inkább elhomályosítják, mint kiemelik. Megható dalokkal búcsúzik szerelmétől a *Vergődés* című cycloban. Mintha magasabbra hangolná szívét a szerelem halála, mint élete.

Szerelme után *Levelek* írásában látszik szórakozást keresni. Ezekben kevésbbé szerencsés. Nincs meg a levélírás egyszerűsége, naivsága, természetessége. Inkább csak alkalom: csalódott sze-

relme és élettapasztalása után keletkezett fájdalmának és borongó érzelmének kifejezésére. Olykor sivár tanácsokat is osztogat, olykor igen cifra hang téved a levélbe:

. . . . . Nézz ki a világba,
A mélybe le, hol a nyomor lakik,
Hol hizelgések rímbe zsongó mérge
Nem fojtja el a szívek hangjait.

Majd felhagy a levélírással. Apró életképeket, tapasztalatókat, előtte fölmerült jeleneteket rajzolgat. *Cserepeknek* nevezi azokat. Megmondja a szakasz mottojában, hogy az ő lelke nem a való világban, hanem egy más világban kóborol. «A mit a földön látok: a valóság, Szennyes, homályos tükörcserepek». Az egész cyclus hangja, tartalma megfelel a motto értelmének. De nemcsak objectiv darabokkal foglalkozik. Saját egyéni érzelme, szerelme, emlékeinek visszhangja is megzendül néha a cserepek közt. Így a *Végrendelet* című rövid versecske egyik legszebb költeménye ennek a szakasznak. Azt kéri benne, hogy a kedvesétől kapott rózsalevelet, melyet imakönyvében őriz, tegyék majd a szíve fölébe.

És szerelme valóban nem szűnt meg: tüze csak rejtőzött a hamu alatt. A *Da Capo* című utolsó cyclusban, mely négy költeményből áll, újra lobban az. Az első versben kérleli az elhagyott kedvest: «Oh gyere vissza, oh szeress! szeress!» a többiben szinte esdekel utána; az utolsóban bevallja, hogy majd beléhalt a feledni akarásba: «Hogy is tudnánk mi egymás nélkül élni, Lelkem szerelme, életem fele?» Érzésteljes, símán gördülő versek. Együttvéve nem érdektelen rajza egy női szív szerelmének.

Nem magasztalva, de érdeme szerinti elismeréssel tesszük le kezünkől a kis gyűjteményt. Nem épen utolsó hely jut annak versírói nőink sorában. Talán idő és tanulmány még inkább érlelni fogja az író tehetségét, ha ugyan az ifjúsággal együtt nem vesz tőle búcsút a múzsa is.

Dai Nippon. Írta Barátosi Balogh Benedek. I. Útirajzok. 103 képpel. Budapest. 1906. Korvin testvérek nyomdája.

Kőrösi Csoma Sándor, a nagynevű tudós utazó is a székelyföld szülötte, mint Balogh. Csoma bejárta Tibetet, hol a magyarok őshazáját vélte föl találni, közben alaposan megtanulta a tibeti nyelvet, megismerte a népet s lankadatlan szorgalommal folytatta szenvedések és nélkülözések közt is tudományos bűvárlatait, melyeknek becses eredménye tibeti nyelvtana és szótára. Tanulmányaiiban angolok támogatták, halála után is ők emeltek kegyeletos emléket a tudomány mátyrjának. Nemzetünk méltó büszkesége e székely. Balogh szintén székely és utazott is pár hónapig, majdnem egy esztendeig s mint könyve előszavában megvallja, atyjától kapta örökségbe a keleten maradt testvérek megkeresésének földadatát. Szép és magasztos földadat. Megfelelni nehezebb neki. A mű írójának eredeti célja tehát az ázsiai ural-altáji népek közvetlen ismerete után azon kérdés tisztázásához hozzájárulni, vajon a japán és koreai nyelv az ural-altájihoz csatolható-e, és ha igen, mikor és mely úton jutott mostani hazájába?! De az orosz-japán háború megakadályozta Baloghot célja elérésében s jobb időkre kellett halasztania a földadat megoldását. És szerencséje ebben a háború közbejött, mert óriás földatra vállalkozott, a melynek nehéz előtanulmányok nélkül megfelelni. Évek munkáját igényli az erre vonatkozó irodalom tanulmányozása is, pedig ez nem lehet kis fontosságú e kérdés komoly tanulmányozójára nézve. Az ural-altáji nyelvészeti irodalom tágabb körét nem is említve, csak a kisebb körre szorított, de szintén fontosabb nyelvészeti problémák, t. i. csak a japán, koreai, aino nyelvre vonatkozó művek ismerete minden esetre mellőzhetlen dolog. Grunzel, Winkler, Boller, Hoffmann, Aston, Pott, Rein, Siebold, Shiratori, Bálint Gábor tanulmányai fölött nem térhetünk napirendre; s a legtekintélyesebb grammatikák és lexiconok (Brinkly, Hepburn, Lange, Chamberlain, Aston, Hoffmann stb.) tanulmányozása sem mellőzhető; sőt azon viszonymál fogva, melyben a japán nyelv a khinai-val áll, a khinai nyelv, nép és irodalom tanulmányozását is bele kell vonni e tanulmány körébe. Balogh ezt nem tette s úgy látszik, szándékában sincs; természetes, hogy ezek nélkül nem léphet föl oly nagy igényekkel. Ezt az író végszavaiban ki is fejezi.

Vállalkozása, buzgalma minden esetre így is dicséretet érdemel, de ez még nem minden. Az útirajz, szokás szerint, vagy tárczaszerű, könnyed följegyzése az utazónak, vagy komolyabb, szakszerű; az előbbi inkább szórakoztató, mulattató olvasmány, a mely a művelt közönségnek szól s mellőzi a tudós világnak való mélyebb és komolyabb kérdések vitatását, lényeges eredmények tárgyalását. Az előttünk fekvő útirajz eleven útleírás, lelkesedéssel tárgya iránt, a melybe gyakran szövi hazafiúi elragadtatását, fájdalomtát; ez ragadtatja nagy mondásokra az író, olykor pedig bizonyos naivitásokat fedezünk föl benne; a kapcsolatok nem mindig megmagyarázottak, leírásai inkább ötletszerűek rendszer híján, sőt érthetetlen mondatokra is akadunk. Egy kis önfegyelmzés és önbirálat nem ártott volna. Vagy talán actualis akart lenni, mikor ilyenekre fakad: «A XX. században élünk és e század gondolata, hogy szabadságszerető nép nyakán nem maradhat zsarnok úr uralma s hogy mindenki, még a félvad nép is érzi nemzeti és emberi jogát. Ideje hát, hogy mi is megérezzük s megérezve meg is szerezzük azt, a mit századok gonosz keze bitorol. Ha nem: jó éjtszakát, magyar!» (160 old.) Avagy mit jelent az ilyen mondat: «a mester bátorsága: a tiszta tudáson alapult belátás következése»? (241. old.) Megfigyelései és ítéletei nem mélyrehatóak; mikor a japán népről szól ethnographiai, culturalis tekintetben, mikor iparát, kereskedelmét, művészetét tárgyalja, meglátszik a külföldi írók némi ismerete is, azonban mintha nagyon nyomában járna Reinnek, ki két vaskos kötetben nyújtott maradandó becsű leírást Japánról, ottani utazásai és tanulmányai alapján. Ilyen műben, mint ez útirajz, lényeges dolog az idegen szavak pontos átírása. Balogh azt mondja, hogy angol helyesírás szerint írta át a szavakat s a *j* ejtendő *zs*-nek; pedig a mit az angol *j*-vel jelöl, az inkább *ds*-nek hangzik, mint a magyar *findzsa* szóban. Sőt a *ch*-val jelölt hang is *ty*-be hajló lágy hang. Az én japán ismerőseim, a kikkel napról napra majdnem két évig együtt voltam, így ejtették. Lange is azt mondja, hogy a *j* úgy hangzik, mint az angol *judge* szóban. (*Lehrbuch der Japanischen Umgangssprache*. Stuttgart. Berlin. W. Spemann. 1890.) Különben e mellett bizonyít maga Balogh is, mikor a japánoknál divatos járművet *dsinriksán*ak írja át. (102. old.) Az idegen szavak átírásában vagy az angol, vagy a magyar helyesírást követjük, de következetesen; az előbbit inkább azért, mert az ide vágó szakiroda-

lomban az van elfogadva általánosan. Azonban mindkettőt összekeverni nem szabad. Balogh pedig ezt teszi, u. i. hol angol, hol magyar, hol meg mindkét helyesírás szerint írja a japán szókat olykor egy ugyanazon szóban kétféle átírás szerint. Magyarosan írja pl. *kurumaja, oszakai, Biva, neszán, Zsimmu, goszekku, Tokugava, bettó, Csung-ni, Ni-kien* stb.; angolosan írva: *kutsu, Omura, Jintaro, sake, seyojiu, ainu, Kojiki* stb.; mindkét átírás egymás mellett: *Jamaguchi, soyn, Joshikawa, warazsi, Shime nava, guwan jitsu a goszekku* mellett közvetlenül. A legnagyobb következtelenség a japán rikkancsoktól használt *gogây* szó írásában van, mert ugyanezt írja *gogai* és *gógainak* is. A kóbor lovag neve is hol *rónin*, hol *Ronin*. Ez nem rendszer. Az ünnepek tárgyalásában az egyik ünnep neve, mely márczius harmadikára esik, nála: *Hina no matsuri*, pedig tudnia kellene, hogy a *matsuri* és *gosekku* az kettő és ennek az ünnepnek a neve *hina no sekku*; a *matsuri* pedig ünnep, de templomi ünnep, a mely bizonyos szentek tiszteletére szolgál és egy bizonyos felekezet vagy bizonyos templom körére van szorítva. Ezt elolvashatta volna akár Rein, akár Siebold korszakalkotó műveiben, sőt kisebb útleírásokban is, ha személyes és közvetlen tapasztalatai nem vezették rá erre a megkülönböztetésre, mert «gosekku» alatt mást értenek, mint «matsuri» alatt, t. i. az öt főünnepet, mely nem egyházi, hanem világi jellegű, mint a krizantém-ünnep, lobogó-ünnepe stb.

Nagy hiba, mikor a német «Phallus dienst» nyomán *Pallus* szolgálatáról ír (így *p*-vel kétszer is!), majd *Pallus* cselédeiről beszél. Mit akar vajon ez jelenteni: «A *Pallus*-szolgálat megint olyan valami, a mit csaknem ugyanazon alakban találunk a régi Japánban, mint a görögöknél. A templomok körül voltak Aphrodite cselédeinek a házai; sok helyen ma is tele van a templomhoz vezető utak két oldala ilyen házakkal». (205. old.) Ez és a következő sorok csak nem magyarázzák meg az olvasónak, a mit tudni szeretne?! Avagy mit jelentsen e pleonasmus: «matsuri ünnep»? (222. old.) A templom bejárója sem «Tori», hanem «Torii». A shinto hit tárgyalásában egyenesen utalhatott volna az ősök cultusának (Ahnenkultus) khinai eredetére. Ez a legkevesebb, a mit róla tudni kell; hiszen Japán élete át van szöve egészen a khinai cultura szálaival. Az azonban téves, mintha «Confuciust nemzete (t. i. a khinaiak) istenként tisztelné». Confucius a khinai ethika és politika rendszerének gyakorlati taní-

tója vala, kétségtelenül nagy tiszteletben áll ma is, azonban nem istenítik. A khinai vallásban különösen háttérbe szorúl a mi fogalmaink szerinti isten és tisztelete. Confucius tanainak rövid ismertetése is fölületes és nem megbízható. Nem kielégítő a leírás vagy elbeszélés folyamán a japáni és khinai szavaknak minden magyarázó jegyzet nélküli használata, mikor csak úgy odaveti a *dsunka*, *tavismus* szókat. Szándékos egyeztetést látok az *ovi* szó átírásában, a melyet következetesen *v*-vel ír, mert azt hitte, így jobban megfelel a magyar öv (Zone) szónak. Pedig ha csak azt akarta, amúgy is megfelelhet, de a legtekintélyesebb szótárak (Hepburn, Brinkly, Lange, Hiratsuko-Yamawaki) valamennyien *b*-vel írják és nem *v*-vel, pedig azok majdnem egy életem át voltak Japánban (sőt az utóbbi született japán), nem pedig tizedfél hónapig. Miért ír Balogh mindig Jokahamát? Hisz a kis gymnasista is már helyesen *Jokohamának* írja és ejti. Nem Fujiyama az a világhírű hegy sem, hanem Fujisan vagy Fuji no yama; nagyon jól emlékszem berlini volt tanárom, Tsuji Takahira szavaira, sőt Lange magyarázataira is, a kik nem győzték felhívni figyelmünket arra, hogy helytelen az európaiaktól használt Fujiyama. A *sejojin* sem fehér ördögöt jelent, hanem nyugatországi embert, azaz európai. (Brinkly!) Azt sem mondja a japáni: «Hungari no hon wa dokoni arimas ka?» Hol van Magyarhon? mert «ország, hon» (Land, Vaterland) japánul «*kumi*». A «Nippon»-beli «hon» («*nichi-hon*» eredetileg!) jelentése «eredet, kelet», t. i. «Napkelet» (ország), de itt az «ország» szó nincs kifejezve; van a japánban *honcho* kifejezés, de ennek jelentése: This country, our country (Brinkly). Az «*akai*» sem jelent csak vöröset; Balogh ugyanis azt írja: «a szőke előtte (t. i. a japán előtt) vörös». Az «*akai*» jelentése «*light, clear, bright, red, rot blond etc.*», tehát «szőke, halvány, világos, vörös» stb. Az «*uguisu*» sem mindig «Nachtigall» más szótárakban, mint ő állítja; több szótárat kellett volna forgatni s akkor látta volna, hogy «Sonnenvogel (Lange), Japanbushwarbler, Cettia cantano (Brinkly), The name of a swall singing bird» (Hepburn), [116. old.] nevek is vannak.

E foglalkozások nélkül szűkölködhetett volna e könyv; s az író csatolhatott volna könyve mellé egy vagy két térképet, sőt abcés tárgymutatót is. Sajtóhibák jegyzéke is járulhatott volna végéhez. Reméljük, a II. és III. kötetben több lesz a lelkiismeretesség.

Ágner Lajos.

Hungary.

Alig van ország a continensen, mely a változatos természeti szépségekkel oly bőven meg van áldva, mint Magyarország. És e mellett alig van ország, melynek idegenforgalma olyan elenyésző csekély, mint hazánké. Kormányaink, hatóságaink, a főváros, e sajtó mindent elkövettek, hogy az idegenforgalmat növeljék, de ez ideig kevés sikert értek el. Talán azért, mert a magyar nyelv egyedül álló volta felettébb szegényes eszköz ahhoz, hogy hazánkat Nyugaton népszerűvé tegye.

Ebből a föltevésből indult ki Golonya Jenő magyar hírlap-is, ki ezelőtt három évvel beállott a magyar idegenforgalom szolgálatába azzal, hogy megalapította és megindította angol nyelven írott képes lapját: a *Hungaryt*. Golonya sok éven át élt Londonban és sok ízben tapasztalta, hogy mily keveset tud a legműveltebb, iparában és kereskedelmében legfejlettebb nemzet a magyar nemzetről.

Ennek a ránk nézve erkölcsi, anyagi és nemzetgazdasági szempontból káros tájékoztatlanságnak eloszlatására született meg a *Hungary*. Angol nyelven, tehát a leghatalmasbb nyugati nemzet nyelvén ismerteti hazánkat, annak művelődési viszonyait, természeti szépségeit, társadalmát és politikai történetét. Hétről hétre, lankadatlan buzgalommal bizonyítja Angliában és Amerikában, hogy magyar nemzet van és hogy a mi kulturális, gazdasági fejlettségünk, művészetünk, államháztartásunk első rangú és mindenekfölött versenyképes.

Golonya, hogy ezt a nagy, reánk nézve talán legnagyobb czélt minél sikeresebben szolgálhassa, nem keresi az anyagi hasznot. Tisztán erkölcsi sikert óhajt elérni, miért is több ezer példányban ingyen küldi szét Anglia és Amerika lapjainak, club-jainak és a hangadó előkelő embereknek.

Hogy mily eredményt ért el a *Hungary* három év alatt, a tények bizonyítják. Három év alatt alig mult el hét, hogy a legelőkelőbb világlapok, mint például a *Times*, a *Daily News*, a *London News* stb. egy-egy ismertető cikket ne vettek volna át a *Hungary*ből. De szép eredményt ért el már azért is *Hungary*, hogy hívására az elmúlt év nyarán előkelő angol vendégek csoportokban keresték fel hazánkat és ez évre már újabb kiránduló csapatok jelentkeztek. Az ipar és a kereskedelem terén is vannak

érdemei a *Hungary*nak. A múlt év karácsonyán kiállítást rendezett a magyar házi ipari termékekből Londonban és nagy sikerrel.

Igazán megérdemli ez a derék, hazafias vállalkozás, hogy az illetékes tényezők pártfogásukba vegyék és anyagi támogatásukkal oda segítsék, hogy még sikeresebben folytathassa pályáját.

Ezenkívül a *Hungary* nemcsak tartalomra becses, hanem külső kiállításánál fogva is az előkelőbb lapok közé tartozik és szép külalakjával, sikerült reproductióival a külföldön a magyar nyomdaipar fejlettségét is bizonyítja.

b.

Nyílt levelek a szerkesztőhöz.

I.

Tisztelt szerkesztő úr! A *Budapesti Szemle* április havi számában i. m. betűk aláírásával bírálat jelent meg, *A cinquecento festészete és szobrászata* című, nemrég kiadott munkámról, mely a Népszerű Főiskolán (University Extension) e tárgyról tartott előadásaim foglalata. Ez a bírálat fölszólalásra késztet, mert írója részint oly állításokat czáfol, melyek munkámban nem találhatók, részint oly dolgok felől igyekszik kioktatni, melyekre nézve oktatása vagy fölösleges vagy — téves is. Engedje meg a tisztelt szerkesztő úr, hogy ezt az ellenvetésemet becses *Szemlé* je lapjain igazoljam.

Hibáztatja a tisztelt bíráló mindenekelőtt, hogy Velencét «kizártam» munkámból, holott «a renaissance története túlterjed Toscana vagy Umbria határain». Nekem hat előadást kellett tartanom a Cinquecento művészetéről laikus közönségnek; miután az első előadást egészen a bevezető ismereteknek és előzményeknek kellett szentelnem, hogy amannak a mivel foglalkozom, mégis lehetőleg teljes képét nyújtsam, kénytelen voltam — mint bevezető előadásomban (37. lap) kifejtettem — ezúttal a festészetre és szobrászatra szorítkozni, vagyis mellőzni az építészetet és művészi ipart és mellőzni «egyelőre» a némileg különálló velencei művészetet; tehát épen azért hagytam ki ezúttal előadásaimból a velencei művészetet, mert nagyon is ismerem

annak önálló, nagy jelentőségét, mely külön ismertetést is érdemel, s mert annak korszakai nem egészen vágnak össze a többi olasz tartományok renaissance-kori művészetének korszakaival, ott ugyanis később kezdődik, de tovább is tart a virágzás.

A bíráló szerint továbbá én azt mondom, hogy Lionardóval kezdődik az olasz művészeti renaissance, a mi előtte van, az csak «előkészület a renaissance»-ra; a miből kitetszik, hogy én a renaissancera nézve a «régi Burckhardt-féle fölfogást» vallom.

Egyik állítás sem fogadható el egészen igaznak. Én sehol sem mondom azt, hogy az olasz renaissance-művészet Lionardóval kezdődik; ellenkezőleg, bevezető előadásomban (32. l.) kifejtem, hogy a XV. század eleje táján, — mikor tehát még Lionardo életben sem volt — indul meg Olaszországban a renaissance; utalok Giotto-ra, Masaccióra, Donatellóra, Albertire, elmondom azután, hogy az olasz renaissance képzőművészetében meg szoktuk különböztetni a korai renaissance-ot a kifejlett renaissance-tól, s az utóbbinak korszakát az 1500-as évekkel (cinquecento) szoktuk azonosítani; ennek a második korszaknak a kezdeményezője Lionardo (39. l.) Újabban divattá vált Jacob Burckhardtot fölényesen lesajnálni, pedig az ő munkái az ismeretanyag csoportosítására s az æsthetikai megítélésre nézve, azt hiszem, még soká meg fogják őrizni becsöket. És ha túlzásnak akarjuk minősíteni azt, hogy ő az olasz renaissance-nak bizonyos tüneményes jelleget tulajdonít, hát ne hunyjunk szemet az előtt a másik túlzás előtt sem, a melybe az újabb elméletek szerzői esnek némelykor, midőn az olasz renaissance korszakos és kezdeményező jelentőségét egészen tagadásba akarják vonni. Én munkámban erre a vitakérdésre nézve lehetőleg tárgyilagos álláspontot igyekeztem elfoglalni.

Hogy «a világtörténelemben igen sok renaissance van» és hogy a «Cinquecento művészete nem elszigetelt» ezek oly általános igazságok, a melyeknek hangoztatása az én művem bírálatában csak akkor lenne helyén, ha én valaha és valahol ezekkel ellenkezőt állítottam volna. Természetes, hogy van sok renaissance; hisz magyar renaissancenak nevezzük a XIX. század első felének nagy szellemi mozgalmát, sőt beszélünk «római barokk»-ról is, ez alatt Hadrián és követőinek építkezéseit értvén; az pedig, hogy a Cinquecento művészete nem elszigetelt jelenség, talán csak nem fosztja meg jogosultságától az oly könyvet, mely éppen ennek a művészetnek az ismertetésével foglalkozik.

Következnek ezután a Burekhardtól és Symondsból merített «elavult adataim» helyreigazításai, a melyekre nézve mellesleg meg kell jegyeznem, hogy engem a Symonds *Renaissance in Italy*-ja a fölfogás emelkedettsége és a stílus nemes szépsége miatt mindig vonzott, s ezért abból szívesen idézek is, de ebből a könyvből sok «adatot» már csak azért sem meríthettem, mert az az én munkáménál jóval kisebb terjedelemben, összevontabban tárgyalja azt az anyagot, melyet én feldolgoztam.

Én azt írom — mondja a bíráló, — hogy az olajfestészet technikáját Jan van Eyck «találta föl». Én bizony ezt nem írom, hanem azt írom, (34. l.) hogy Németalföldön Jan van Eyck «fejlesztette ki» az olajfestéknek használatát és hogy ezt a technikát «állítólag» Antonello de Messina hozta át Olaszországba; a mi nem zárja ki azt, hogy az olajjal festést már előbb gyakorolták Németalföldön és Franciaországban is.

Hogy a Francesco Sforza szobrát Lionardo da Vinci elkészítette és Milanóban fölállította volna, — a mit a bíráló megczáfol — ezt sem állítom sehoh, de azt mondom (45. l.), hogy annak az óriási lónak, mely a Francesco Sforza «érczalakját» lett volna hordandó, az «agyagmintáját» Miksa császár és Bianca Sforza egybekelési ünnepélye alkalmával föl is állították a milanói Castello terén». Ez történeti tény, a mely igen jól megegyeztethető azzal, hogy később, a francia invasio idejében az idegen katonák szétrongálták az agyagmintát (tudniillik czéllövészetre használták). Az alkalomszerű felállítás tényét említi Philippi is (29. l.), a kire a bíráló úr czáfolatképen hivatkozik, említi Müntz (*Histoire de l'Art* p. I. Ren. II., 792—793. l.) és több más író.

A ki Andrea del Sartónak jellemzését munkám 135—138. lapjain elolvassa, az nem fogja állíthatni, hogy vele úgy bánok el, mint egy harmadrangú festővel; hiszen azt mondom róla, hogy neki «egészen különleges jelentőség jutott az olasz festészet történetében», hogy «inkább mások számára tört utat, mintsem hogy ő mások nyomdokait követte volna, s festése annyira előhaladottnak tűnik föl, «hogy a XVI. század első felében működött képírók közt ő az, ki a mai nemzedék szemében legmodernebbnek látszik.» Kissé önkényes állítás tehát, hogy az én jellemzésemben «Andrea eltöprel Raffael mellett», épen oly önkényes, mint az a másik vád, a melyet a tisztelt bíráló egyetlen példával vagy névvel sem tudott illusztrálni, mintha én «egy

művész anyagi helyzetéről» többet tudnék mondani, mint «festési módjának lényegéről».

Tisztelt szerkesztő úr szíves engedelmével igyekeztem részletesen megczáfolni a névtelen bírálat állításait. Azt készségesen elismerem, hogy a bírálat hangja, formája igen udvarias, a mi a mai világban mindenesetre megbecsülendő. De mégis azt találom, hogy a *Budapesti Szemle* kritikusa elmulasztotta velem szemben a kritikus udvariasságának azt a legelemibb követelményét teljesíteni, mely abból áll, hogy figyelemmel olvassa el a munkát, melyet bírál. Ez a bírálat azt a benyomást teszi, mintha írója csak nagyon felületesen ismerkedett volna meg könyvemmel, nem sokkal alaposabban mint *Itáliámmal*, a melyre ismételten hivatkozik, s a melyet, hogy mennyire ismer, elárulja azzal, hogy második kiadását két kötetesnek mondja, pedig véletlenül — egy kötetes.

Budapest, 1906. ápril 4-én.

Kiváló tisztelettel

Berzeviczy Albert.

II.

Tisztelt szerkesztő ur!

Ön átadta nekem kéziratban Berzeviczy úr nyílt levelét, oly czélból, hogy arra szükség esetén megtehessem észrevételeimet.

Kétségekívül sokszor előfordul az, hogy a bíráló félre érti a bírált művet. Sainte-Beuve is sok írórt értett félre, mire végül megértette őket s így ő voltaképen a félreértésen keresztül jutott a megértéshez.

Ez a levél azonban érdekes példája annak, hogy viszont mily könnyen érti félre bírálóját maga a szerző, ha a bírálattal nincs megelégedve.

A renaissancera nézve két felfogás áll egymással szemben. Az egyik Vasaritól ered, a ki a florenczi polgár hagyományos elfoglaltságával szülővárosát tekinti nemcsak az egész művészet, hanem az egész világ központjának. Ez volt a felfogása Burckhardtnek is, sőt csaknem az egész XIX-ik századnak. Mikor a század elején egy sienai szerzetes: Guglielmo della Valle *Sienai Levelek* című munkájában azt állította, hogy Siena művészete költőibb a florenczinél, mindenütt kaczagtak rajta.

Florenz legszerényebb tehetségű fresco-festőjét is többre becsülték Siena, Bologna, Perugia, Mantua jeles művészeinél, a kiket alig ismertek.

Ám az első festőt, a kit modernnek lehet tekinteni, nem Florenz szülte, hanem Siena, Florencznek vetélytársa. Ez Duccio volt, s az ő művészete vezet át bennünket legtermészetesebben a középkorból az újkorba. A sienai művészet hozta létre, Perugia közvetítésével, Raffaelt is, mint ezt Morelli kimutatta. S így a renaissanceban Sienának is van annyi része, mint Florencznek, sőt a renaissance szigorúan véve nem is Florenczhez, hanem Sienához fűződik.

Berzevicz úr műve szembetűnően Florenz köre csoportosul. Birálatomban tehát ki kellett emelnem azt, hogy ez még akkor is egyoldalúság, ha a mű csak laikusoknak van szánva.

Florenz festői, a kik egyúttal szobrászok és ötvösök is voltak, festményeiknek bizonyos szobrászati jelleget igyekeztek kölcsönözni. Arra törekedtek, hogy a festményről eltüntessék a síkszerűséget s a harmadik kiterjedés illúzióját keltsék. Ezt a törekvést, melyet Berenson *tapintási értéknek* nevez, Andrea del Sartónak sikerült leginkább érvényesíteni. Talán ezért volt és van neki annyi tisztelője. Én nem tartozom Del Sarto bámulói közé, de azt hiszem, hogy oly műben, a mely a nagyközönség tájékoztatására van szánva, ilyesmit kár mellőznie oly szerzőnek, a ki első sorban a florenzi művészetről ír.

Raffaelben nincs meg a Del Sarto technikai készsége. Őt és vele együtt a sienai, bolognai és perugiai művészeket a felfogás eszményisége jellemzi. Ők voltak a renaissance-művészet *költői* s a florencziek annak *prózáirói*. Mint újabban az angol præ-raffaeliták s a francia Puvis de Chavannes, nem tapintásszerűségre törekedtek, hanem őszintén megtartották a sikot s alakjaik testi életét lélekkel igyekeztek áthatni.

E két irány hvei ma oly élesen állanak szemben egymással, mint hajdan Savanarola a florenzi művészekkel. Valóban, sok igaz van abban a vádban, melylyel Savanarola a florenzi festőket azért illette, mert nem ismerik a világosságnak azt a csodás hatását, melyből a test s a lélek egyensúlya ered. Savanarola bizonyára nem volt az a dühös képromboló, a minek őt sokan hiszik, sőt igen finom műértő volt, a ki tudta, hogy másként is lehet festeni, mint florenzi polgártársai festettek. A florenzi festők ugyanis csak az *árnyékolásban* voltak ügyesek, míg más olasz

városok festői a *világítás* művészei voltak. Berzeviczy úr művében nincsenek eléggé feltüntetve ezek a különböző festői módszerek s Del Sarto csak ürügy volt nekem arra, hogy e hiányt szóvá tegyem.

Sajnálom, hogy Lionardóra nézve szintén nem értek egyet a szerzővel. A florenczi renaissance történetében Lionardo nem korszakot nyit, hanem korszakot zár. Lionardónak ugyanis nem voltak tanítványai Florenczben, hanem csak Milanóban. Ő utána Florenczben a Michelangelo szelleme uralkodik, s ez más, mint a Lionardóé volt. Hiszen tudjuk, hogy ők ketten soha sem értették meg egymást.

A Sforza-féle lovas-szobor, illetőleg agyagmintára nézve Philippi így nyilatkozik: «Lionardo két mintát készített. Az elsőt ő maga törte össze. Müller-Waldénak az a véleménye, hogy a második minta az 1491. deczember 1-i lakodalmi ünnepélyen egy diadalív alatt kiállítatott, az illető ünnepélyről fenmaradt tudósítás félreértésén alapul. *Ez a minta soha sem hagyta el Lionardo műtermét*; 1498 februárjában öntésre alkalmas állapotban volt s 1499-ben francia ijászok elpusztították. (A. Philippi, *Die Kunst der Renaissance in Italien*. Második kiadás, II., 11. lap.) Mikor tehát Müller-Walde feltevésének e czáfolatára hivatkoztam, nem gondoltam egyébre, mint agyagmintára, s kész bronzra annál kevésbbé gondolhattam, mert Berzeviczy úr is *expressis verbis* agyagmintát említ.

Hogy pedig Müller-Walde nyomán tévedett, azt abból következtettem, hogy forrásművei közt említi Müller-Walde cikkét.

Hogy továbbá ő Philippi művében mást talált, mint én, az valószínűleg onnan ered, hogy ő annak első kiadását használta, én azonban a másodikat.

Különben mindezeknél a mellékes adatoknál sokkal fontosabbak Lionardónak a *Cavallóról* fenmaradt rajzai s ezekről Berzeviczy úr alig emlékezik meg művében.

Bírálatomban végül nem azt akartam állítani, hogy a szerző az olajfestészet feltalálását Jan van Eycknak tulajdonítja, hanem csak általában utaltam arra, hogy az olajfestészet feltalálását, vagy a szerző szavai szerint: *fejlesztését* nem lehet névhez fűzni. A tempera-aláfestésre alkalmazott olajfestészet régi eredetű s Olaszországba is aligha Antonello da Messina hozta. Valószínű, hogy a velenceiek, kik Európa északi részével állandóan összeköttetésben álltak, azt már Messina előtt ismerték s a többi városokkal is közvetítették.

Nem tartozom azok közé, a kik Burkhardtot kicsinylik, de azt hiszem, hogy Burkhardt jobb történetíró, mint műértő s az olasz művészetre nézve ő és Symonds kevésbbé lehetnek forrásművek, mint például Morelli.

A bírálónak tárgyilagosságra és őszinteségre kell törekednie. Udvariasnak is illik lennie, ha ért hozzá, de ez már nem annyira fontos, bár úgy tudom, hogy tisztelt szerkesztő úr soha sem szokta elengedni. Ezzel kapcsolatban legyen szabad megemlítenem azt, hogy én igen nagyra becsülöm Berzeviczy úr munkásságát, melyet mint író és minster a művészet népszerűsítése érdekében kifejtett, s reméljük, hogy mind a két minőségben még ki fog fejteni. Mégis az olasz művészetről írt műveit nem tekinthetem oly utolérhetetlen alkotásoknak, mint némely bírálói, a kik neki nem is igazi bírálói, hanem csak magasztalói.

Mindazonáltal műveit figyelemmel olvastam. S így magam előtt is rejtély, hogy micsoda tévedésből neveztem *Itáliája* második kiadását két kötetesnek.

Budapest, 1906 április 9-én.

Maradtam tisztelt szerkesztő úrnak

alázatos szolgája
i. m.

III.

T. Szerkesztő Úr! A *Szemle* utóbbi füzetében közlött *Nyílt levelenre*, melyben Tóth Bélának *Révén-tárczájával* (*Pesti Hírlap*, febr. 4.) foglalkozom, a *Pesti Hírlap* április 1., mondd, április elsei számában *Esti levél*-vel válaszol T. B. Ez a válasz szertelenül dühös, de ez még nem volna baj, ha nem volna egyszersmind nagyon ízléstelen és megbotrántoztató is. Én bennem, a ki szeretek vitatkozni, s kiméletlen is tudok lenni, ha kell, de sohasem engedem, hogy az indulat legyen úrrá rajtam, — én bennem egész más érzés kelt e kvalifikálhatatlanságok olvastára. Szánalom. Szánom őt, a beteg embert, a ki nem tud parancsolni magának, a kit rabul ejtettek gonosz idegei, a ki nem várja meg lázrohama végét, hanem tollat ragad és ír — öntudatlan állapotban is.

De azért, megvallom, bánt is ez a zabolátlan kitörés. Bánt, mert igazságtalan. Bánt, mert a kik T. B.-nak két cikkét olvasták s a közbülső enyémeket nem (ilyenek a *Pesti Hírlap* olvasói

majd valamennyien), bizonyára azt hiszik, hogy én tudj' isten miféle szörnyűségeket zúdítok T. B.-ra, a magánemberre. Talán élete eltemetett titkait bolygatom, pl. hogy valamikor embert ölt, vagy legalább is téli kabátot lopott. S ez nem is csoda. Rettenetes dolgokat kellett elkövetnem T. B. személye ellen, ha összevetik, hogy' beszél rólam első cikkében s hogy' a másodikban. *Amott* (noha ellenkező véleményben van) «jeles tudós», «kitűnő tudós», «ragyogó becsületességű tudós» vagyok neki, «kitűnő magyar nyelvbúvárnak», «jeles stilistának» tisztel, «becsüli igazságszeretetemet», «kedves! gorombaságomnak súlyos bunkóját», «tudományomnak fényes szablyáját», «dialektikámnak éles bicskáját» emlegeti. Hát *emitt*? Emitt már «durva személyeskedéssel» válaszolok neki; «rustica natura»-m van, «dölyfös, magahitt, nyers ember» vagyok; «gorombaságot és verbunkos cifra káromkodást kap tőlem»; «oktalanul nemtelen ellenféllel van dolga»; cikkem «durva támadás»; «személyeskedést és goromba szószátyárkodást» üzők; «tisztességtelen dolgot» követek el; «elemem a sár»; «ittas pórhoz illő beszédeim» vannak; az akadémiát «korcsmává tettem»; «becstelen pasquillust» írok; «szennyemet, a hova való, a latrinába! vittem, a *Budapesti Szemlébe*»; a mit írok, «aljas piszok», «komiszság».

S mindezt mivel érdemeltem? Ama *Szemle*-i cikkemmel, melyben T. B. támadását visszaverem, okoskodása gyengéit és furcsaságait kimutatom, objective, mérséklettel, kiméletesen. De *személyesítésnek nincs benne árnyéka se*. Ezt nemcsak én magam mondom, a ki újra elolvastam cikkemet, még pedig T. B. szemével, hanem mindenki, a ki józanul ítél. Igaz, hogy egy kis attikai sóval fűszereztem az egészet; de nem méltán-e? Egyetlenegy hely van a cikkemben, melynek némi személyi íze van; s ha jól sejtek, ez az, a mi felbőszítette T. B.-t. Ide írom. «Nem kutatom, hogy miért haragszik T. B. az akadémiára (talán *hálából*, hogy a Nyelvtudományi Bizottság beválasztotta segédtagjai közé).» Ezt az ártatlan gúnyt bizony elnyelhetette volna T. B., hisz egy törvényszéki tárgyaláson (magam is ott voltam) éppen ezzel a «segédtagsággal» verte a mellét, mint tudományos qualificatióval. Aztán, mikor én azt írtam, nem tudtam, hogy T. B. már mult novemberben lemondott a bizottsági tagságról. Ha tudom, hát több a malitia ama parenthesisben, de akkor sincs benne sértés, sértése annak a T. B.-nak, a ki oly kiméletlenül s igazán durva módon támadja az akadémiát s névszerint is egy akadémikust,

Kautz Gyulát. Igenis, felháborító sértés s csúnya insinuatio lett volna tőlem, ha pl. azt mondom, hogy T. B. lemondását «örvendetes» tudomásul vették, vagy hogy azon való boszujában monddott le a *talmi*-tagságról, mert hiába várta, hogy *igazi* taggá válaszszaák. Bizony az ízlés is azt diktálja, hogy örökre hallgasson arról a társaságról, melyet elcsapott magától (úgy kell neki!)

Hát én mitévő legyek már most? Zsebre tegyem-e T. B. hallatlan sértéseit? Hogy ujjongatásba törjön ki s gúnykacajzt üssön a *Pesti Hirlap*? Nem teszem; bár több joggal mondhatnám, mint T. B. mondta: «a szégyen nem az enyém». Bajra nem hívom, be sem pörölöm (mint két ujságíró tanácsolta), hanem felszólítom ezennel:

1. Mutassa ki czikkemből, mivel sértettem meg őt, a *magán-embert*? *Személyében* sértettem-e meg azzal, hogy «révén»-theoriáját nevetségessé tettem?

2. Minthogy a *Budapesti Szemlét*, a mért az én czikkemet befogadta, *latrinának* nevezi, vajon *micsoda* cím dukál a *Pesti Hirlap*-nak, a mely közölte az ő *Esti levelét*?

Ha ezekre, vagy legalább az elsőre, kielégítő s őszinte feleletet ad, még szóba állok vele, nevezetesen reflektálok a *Pesti Hirlap* mult keddi számában (ápr. 10.) megjelent új *révén-tárczájára*, melyben engem nagy tudományos készüllettel czáfolgat.

Április 12.

Szives üdvözléttel

Lehr Albert.

Új magyar könyvek.

Ajtay József dr. Harcz a hegemoniáért. A magyar-osztrák monarchia válsága. Történeti, fajnépességi és gazdasági szempontból. Budapest, 1905. Kilián utóda. (8-r. 99 l.) 1 K.

Bársony István. Szelek útján. Regényes történet. (Egyetemes regénytár. XXII. évfolyam, 8. kötet.) Budapest, 1905. Singer és Wolfner. (8-r. 175 l.) 1 K.

Deák Ferencz válogatott munkái. Kiadta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Ferenczi Zoltán. (362 l.)

Diner-Dénes József. Lionardó da Vinci és a renaissance kialakulása, (Művészeti könyvtár). Budapest, 1906. Lampel R. (8-r. 246 l.) 10 K.

Firduszi. A sahnáméből. Feridum és fiai. — Szíjavus, Zál és Rudabé. Fordította és bevezetéssel ellátta Radó Antal (388 l.)

Gott Ágost. A magyar kir. curia fölülvizsgáló tanácsa által a sommás eljárásról szóló törvény (1893. XVIII. t.-cz.) alapján hozott határozatoknak gyűjteménye. X. kötet. (1904—1905. 2038—2248. sz. határozatok.) Budapest, 1906. Franklin T. (8-r. LIII, 392 l.) 10 K.

Homeros Odysseiája. Az eredeti versmértékben fordította Kemenes (Kempf) József. (366 l.)

Jókai Mór újabb munkái. Budapest. 1905. Révai testv. (8 r.) Egy kötet 4 K.

26—27. Fráter György. 1., 2. kötet. (326, 318 l.)

28. Páter Péter. Asszonyt kísér, Istent kísért, (274 l.)

29. A cigánybáró. Minden poklokon keresztül. (289 l.)

30. Nincsen ördög. A Magláy család. A ki a holta után áll bosszút (323 l.)

31. A fekete vér. Lenczi Fráter. (273 l.)

32. A két Trenk. Trenk Frigyes. (360 l.)

33. Sárga rózsza. A kráó. (288 l.)

34. Mágnéta. Tégy jót. (245 l.)

35. De kár megvénülni. Egy vén öcsémuram élményei után. (304 l.)

Kabos Ede. Az eleven kulcs. Egy szép ördög naplója. Budapest, 1905. Pallas. (8-r. 126 l.) 3 K.

— — A verebek. Regény. Budapest, 1905. U. o. (8-r. 308 l.) 6 korona.

— — Fehér éjszakák. Regény. Budapest, 1905. U. o. (8-r. 305 l.) 6 K.

— — Két halott regénye. Elbeszéli az egyik. Budapest, 1905. U. o. (8-r. 282 l.) 6 K.

Kazinczy Ferencz levelezése. A M. T. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága megbízásából közzéteszi Váczy János dr. XV. kötet 1817. január 1—1818 márczius 31. Budapest, 1905. Akadémia. (8-r. XXXVII, 685 l.) 10 K.

Makai Ernő dr. Az államadóságok törlesztése. (Magyar kereskedők könyvtára. IV. évf. 1., 2.) Budapest, 1906. Lampel. (8-r. 1542) 3 K.

Olesó könyvtár. Szerkeszti Gyulai Pál. Budapest 1906. Franklin-T. (16-r.)

1411—12. sz. *ifj. Korányi Frigyes.* Egy új asszony levele. Elbeszélés. (64 l.) 40 f.

1413—16. « *Tan Birnk, Bernát.* Shakespere. Németből fordította Berkovics Miklós dr. (455 l.) 80 f.

Rácz Gyula. A magyar földbirtokosság anyagi pusztulása. Budapest, 1906. Deutsch Zs. és Tsa. (8-r. 751 l.) 1 K 60 f.

Szöllőssy Zsigmond. A híres Bodolay. (Vidám Könyvek.) Budapest, 1905. Singer és Wolfner. (8 r. 280 l.) 3 K 50 f.

Szomaházy István. Mesék az írógépről. Budapest, 1905. Singer és Wolfner. (8 r. 232 l.) 3 K.

Teleki Mihály levelezése. A széki gróf Teleki család és a m. t. Akadémia költségén kiadja a m. történelmi-társulat. Szerkeszti Gergely Sámuel. I. kötet. 1656—1660. Budapest, 1905. Kilián utóda. (8-r. XXIV, 584 l.) 9 K.

Thaly Kálmán. Ocskay László, II. Rákóczi Ferencz brigadéros és a felső-magyarországi hadjáratok, 1703—1710. Történeti tanulmány. Eredeti levelezések s más egykorú kútfők nyomán. Második bővített és illusztrált kiadás. I., II. kötet. Budapest, 1906. Franklin-t. (8 r. 400, 292 l.) 35 K.

Tominac József. Magyar szent korona országainak vasutai 1848—1904. Előszóval ellátta farádi Vörös László. Budapest, 1905. Lampel R. (8 r. 79 l. és 14 melléklet.) 15 K.

Vályi Sándor dr. Magyar czégjog. A czégbejegyzések és a czégjegyzék birói felügyelet, szabályainak kézikönyve. Az erre vonatkozó törvények, rendeletek és birói határozatok összegyűjtésével és a budapesti kir. kereskedelmi- és váltótörvényszék gyakorlatára különös figyelemmel. Budapest, 1906. Franklin-t. (8 r. XVI., 644 l.) 10 K.

Vécseiné Jankovich Luiza. Török Klára házassága. Regény két kötetben. Budapest, 1905. Athenæum. (8 r. 160, 159 l.) 3 K.

Viczián Ede. Magyarország vizierői. Általános fölvétel. A m. kir. földművelési minister megbízásából. Budapest, 1905. Eggenberger. (8 r. 349 l. és 2 térkép.) 5 K.

Vollanka József. Raffael. (Művészeti könyvtár.) Budapest, 1906. Lampel R. (8-r. 222 l.) 10 K.

Wlassics Gyula dr. Hazánk és a büntetőjog fejlődése. Különnyomat a «Jogállam» 1905. okt. számából. Budapest, 1906. Kilián F. biz. (8 r. 32 l. 50 f.

Zerkovitz Emil. Amerikai kereskedők. Budapest, 1905. Singer és Wolfner. (8 r. 271 l.) 3 K.

Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása. V. kötet. Pápay József. Osztják népköltési gyűjtemény. Az osztják nép hitvilágára vonatkozó hősi énekek, istenidéző igék és medvénekek. Reguly Antal hagyatéka és a saját gyűjteménye alapján közléteszi P. J. Budapest, 1905. Hornyánszky V. (4 r. LXXXII., 282 l.) 24 K.

HEREDIA J. M.

Két kis elbeszélő költemény, egy pár novella, néhány régi spanyol útleírás fordítása archaisáló francia nyelven s ezenkívül sonettek — csupa sonett, melyek ép egy apró kötetet töltenek meg — ez volt Heredia írói munkássága. Nagy és kis benyomások, fontos és jelentéktelen tárgyak egyaránt sonettre ihlették. Bizonyára legjobban szerette volna sonettbe zárni a napot, a holdat, az eget, a földet, a csillagokat és mindent, a mi rajtok élő és halott; adjatok rimet s én sonettbe foglalva megmozgatom a világot!

Mi lehetett oka e sonett-mániának? Ügyességét akarta-e fitogtatni? Fogadalom volt-e? Pusztaszeszély? Vagy határozottan kitűzött művészeti cél vezette a költőt? Heredia sonettjei a modern francia lyra legjavához tartoznak; nem lesz tehát érdektelen kutatni, hogy miért választotta ezt a műfajt, mikép mívelte s mikép sikerült férfi lelkét annak kaczer kényeskedéseivel hozzászelidíteni.

Nekünk magyaroknak különben van még egy okunk, hogy Heredia iránt érdeklődjünk. Herediának ugyanis congenialis fordítója akadt Vargha Gyula személyében. Az ő fordításai, melyek a Kisfaludy társaság anthológiájában összegyűjtve jelentek meg, bizvást elmondhatjuk, Arany fordításai mellé sorolhatók. A mi rímszegény, zabolátlan nyelvünket a sonett pórázára soha senki sem fogta oly könnyedén és oly sikerrel, mint Vargha. A magyar olvasó e fordításokban teljes képet alkothat magának a parnassista művészet minden tökéletességéről.

Heredia *Trophées* című egyetlen verskötetét Leconte de Lislenek ajánlja. Ez ajánlásban mondja, hogy Leconte de Lisle versei és tanai reá mindig nagy hatással voltak. Csak futólag kell Leconte de Lisle műveiben lapoz-

nunk, Herediának csak egy néhány versét kell ismernünk s feltűnik rögtön a hang, a hangulat közössége, bizonyos keresett tárgyak iránti vonzalom, az érvényre törekvő műforma fölkerekedése a tárgy mellé, sőt a tárgy fölé is. A ki Herediát meg akarja érteni, az előbb Leconte de Lisle értse meg. Leconte de Lisle pedig ha nem is nagy, de oly különös tünemény, hogy messze a multban kell keresnünk igazolását.

XIV. Lajos korában a nép még nem vágyik irodalmi örömökre; la Bruyère félállatnak föltüntetett parasztja vagy George Dandin, a polgár, hírből sem ismerik e vágyat. A XVIII-ik században legalább a próza lesz polgárrá; a költészet marad változatlanul játszva-szeretkező, mosolygva enyelgő udvarhölgy, ki csak néha ránczolja komolyra sima homlokát, hogy Voltairerel philosophiáról csevegjen. Pár évtizeddel a forradalom után ő is kénytelen lerázni magáról a rizsport s legyezőjét karddal, parókáját sisakkal cserélni föl. A Pompadour-múzsza átváltozik izmos, harcziás Jeanne D'Arc-ká. Az új Jeanne D'Arcon természetesen meglátszik, hogy a forradalom után jó; a szent nő sokat lesett el madame Roland és Charlotte Corday szokásaiból.

A mint a költészet lendületet, szint, erőt, hatalmat és bensőséges meleget kap, nem urak fényüzése többé, hanem szükség, melynek kielégítését a nagy közönség kívánja, hanem hatalom, melyet egy egész ország elismer. De e helyzetben veszélyek csirája szunnyad. A hatalmat ugyanis meg kell őrizni s ennek csak egy módja van: alkalmazkodni a tömeghez. Ezt a romantikus író meg is teszi s innét van, hogy ő, ki magát előljáró profétának véli, gyakran nem egyéb, mint a kor közhelyeinek dallamos tolmácsa. E mellett a költők morális és politikai befolyása művészi szándékaik tisztaságát fenyegeti. Más bajok is vannak! A plebejusok érzelmei, melyek hosszú, rájuk erőszakolt zsibbadtságukból most először törnek ki, szertelenségek felé ragadják a művészt; a mit a compositió, a benső forma meg is érez. A külső forma is veszít valamit hamvából. Az új és nagy igazságok, melyek terhökkel ránehezülnek az alexandrinusokra s egyiket a másikba hajlítják, sehogyse helyezhetők el a hagyományos tizenkét szótagba.

A romantikusok között ugyan a verskezelés legnagyobb

szerűbb virtuózai akadnak, kik a műformának eddig nem is sejtett változatosságát fejtik ki, mégis a teremtők jogával élve, merész önkénnyel bánnak el vele. Ez adott a romantikának Franciaországban, hol ez irány minden nemzetek között a leggeniálisabb műveket termelte, valami féktelenséget és vérpiros durvaságot, mitől a németek gyöngéd, halovány kék romantikája annyira messzire jár. Théophile Gautier ébredt ennek először tudatára s először hirdette a *l'art pour l'art* tanát. A vulgaritás oly félelme szállta meg, hogy számára a költőiség fogalma a ritkaság és különösség fogalmával olvadt egybe. A mit egy futó érzelmi árnyalatban meg lehet ragadni, azt ő tökéletesen verselt versszakok vaspántjába szorítja. Sajátságos ellentét van ez illanékony alap gondolat s a keményen kidolgozott költemény között; harmatcseppek, melyeket Gautier nem liliomkehelyben, de kristálybilikomban fog fel.

Azonban Gautier kevés verset írt s általában ideges, kissé különczködő lénye sehogyse volt arra alkalmas, hogy a romantikus költészet póriasan izgatott, de oly kifejező vonásait megnyugtassa. A nemesítés és simítás e munkáját egy kevésbé művészi, de annál czéltudatosabb, annál gondolkozóbb fő, Leconte de Lisle vitte véghez.

Leconte de Lisle nem engedte magát az ihlet vak véletleneibe sodorni. A költő — ez lebeghetett előtte — szűrje át érzelmeit és csak javát-savát tartsa költői feldolgozásra méltónak. A naivitás bizonyára hatalmas varázsa a költészetnek, de a mi korunkban csak erőszakolt negély lehet. A romantikusok sokat beszéltek *couleur local*-ról, de az ő *couleur local*-jok pusztá képzelődés volt. Ily pontatlanságot a tudomány századában még a költő se engedjen meg magának. A poesisnak azért korántsem elhallgatnia, csupán a tudományos pontosság új következményeihez kell simulnia. A tudománytól tanulja meg a tárgyak pontos megfigyelését, az elmélyedést egy kor, egy ember lelkébe. A kutatás és megfigyelés eredményeinek szép formákban hű visszatükrözése legyen a költészet célja. Az egyéniség ne hamisítsa meg túlságosan subjectiv felfogásával az igazságot. Az én-t, melyet Pascal egykor vallásos fanatizmusból gyűlöletre méltónak mondott, most æstetikai okokból a művészet fanatikusai veszik üldözőbe.

Leconte de Lisle tud az indus, a hellen, a római, a népvándorlás barbárjainak, a középkor rajongóinak nyelvén szólni. Mythologia, történelem, ethnographia, philosophia azok a források, melyekből merít. A mit a tudós az életből törvénybe sűrit, azt ő ismét életbe olvasztja fel. A gondolkodó a szanaszét szórt tüneményeket egy általánosító meghatározásba foglalja, míg a művész egyetlen egy jellemző esetben színes elevenséggel igyekszik az eszmét újra megtestesíteni. Az élet szemlélete csak közvetve ingerli e költőt; a természet és a természet magyarázóí egymásra utalnak; az ő szemében kölcsönösen egyiknek a másik ad becset. Minél mélyebb a gondolat, minél általánosabb a törvény, annál egyénibben, kézzel foghatóbban, érzékibben kell feltüntetni és tiszta, tökéletes formába önteni. Leconte de Lisle nyugodt kézzel dolgozik és gonddal csiszolja kidomboruló verssorainak márványát, melyeknek fehér hidegsége szándékos ellentétben van a romantikusok merész, meleg színfoltjaival. De mégis, mintha e márványon egy-egy színes ér futna végig s azt imitt-amott fölmelegitené. A tudományos törvénynek ugyanis nemcsak alakulása, de hatása is költői tárgy. Leconte de Lisle érezte, hogy az új tan nem annyira rejtélyeket old meg, mint inkább új rejtélyek felé mutat s ezért verseiben az ismeretlen fenséges borzalmát gyakran érezteti. A ki jól oda figyel, az ennek a megrendíthetetlen művésznek, a nagy átváltózónak, az igazság páratlan feltüntetőjének verseiben hallani fogja egy kételyektől gyötört, pessimista hajlamú, bús halandó sóhaját, kit minden tudomány csak nyugtalansággal tölt el. Mily hálások volnánk, ha ezt a fájdalmat elvei feláldozásával szilajul éreztetni merné! Így, a hogy vannak, versei melyek a legfájdalmasabbat látszólag a legnagyobb közönnyel és a folytonos hibátlanság monotóniájával adják elő, tagadhatatlanul fárasztóak, mondjuk ki kereken, unalmasak kissé.

Leconte de Lisle könyvtárnok volt, mint hozzá hasonló írók 2000 év előtt, Alexandriában. Ezért, ha a természetet leírja, néha könyvpor reszket a levegőben, papírfelhők fedik be a napot, pergamenillat száll a virágból, másszor pedig, mint a ki emlékein kábul el vagy hosszú szobafogságból hirtelen kilép, túlságosan rikító színpompában tarkállik, szédítő illatarban úszik előtte a világ. Victor Hugó könnyel-

műen odavetett *Orientales*-aiban a színek mögött a festék és a vászon kevésbbé érezhető. Victor Hugó szeme biztosabban fedi föl a történelem költőileg fölhasználható mozzanatait; a *Légende des siècles* sejtelmes pontatlanságai, hangulatos anachronismusai sohse töltenek el nagyobb tisztelettel, mint Leconte de Lisle hideg pedanteriájával kiokoskodott történelmi és földrajzi mutatványos remekeinek olvasása után. Victor Hugó dilettans ismereteit megtudta eleveníteni, de nagyobb genie, mint az övé se lett volna képes Leconte de Lisle nehézkes tudományát tiszta költészetté átváltoztatni.

És mégis, az új nemzedék java hozzá csatlakozik! Egész iskola alakul, a *Parnassista*-ké, mint a *Parnasse* című folyóirat után Leconte de Lisle híveit nevezték. Tőle sokban különböző költők befolyásoltatják magokat általa. Oly érzékeny kedély, mint Sully Prudhomme, formai tekintetben emlékeztet reá, sőt Coppée az olcsó érzelgésnek, Théodore de Banville a legmulandóbbnak, a politikai szatirának is formai tökélyt ad. De mindezek a költők, kik a mestert részben felül is múlják, nem feltétlenül hívó tanítványok. Leconte de Lisle igazi utóda Heredia lön.

Csodálatos véletlen úgy akarta, hogy még élők folyásában is van sok hasonlóság. Mindketten a forró égálj szülöttei, mindketten egész életökben feltűnően sokat foglalkoztak ókori művészettel és irodalommal, mindketten végül könyvtárnoki tisztelet viseltek.

Heredia elejétől fogva Leconte de Lisle hatása alatt áll, kinek elveit nemcsak elfogadta, de meg is szigorította.

Láttuk, hogy Leconte de Lisle mint sajátítja el a kor-eszméket, mint verik föl érzelmeit s mint kerül ily módon költeményeibe a megjelenítés, a tisztán művészi elem mellé még két idegen, legalább oly túlfinomult æstheta számára mint Heredia, idegen elem: az eszme s az érzés. Az «én» e kettős csatornáját Heredia egészen el akarja torlaszolni. A világot megteremtő művész semmit sem árult el érzéseiből és gondolataiból; ő, ki magát arra érzé hivatva, hogy e világ képét adja, ugyanúgy akart eljárni. Objectiv akart lenni, mint Isten, hogy mint Isten tökéleteset alkothasson. Hatalma alá akarta keríteni olvasóját, a nélkül, hogy folyton feléje kiáltaná: «Lám, én ilyen vagyok! ily eredeti a gon-

dolzkodásom; ily különös az érzésem.» Akadémiai megnyitó beszédében épenséggel szemérmet sértőnek mondja amaz igaz és hazug vallomásokat, melyekkel a költők elárasztják műveiket.

Ha eszme és érzés nem versbe valók, mit fejezzen ki akkor a vers? Heredia azt feleli: «Az igaz költészet a természetben s az örök emberiben rejlik, nem pedig egy emberben, bármekkora legyen is.»

E szerint a költő nyissa ki tágra szemét, írja le, a mit lát, tanuljon sokat s írja le, a mit tud, de rokonszenvét s ellenszenvét zárja el magában. Igen ám! De hát ennek hová kell szükségkép vezetnie? Minden jelenség egyforma megbecsülésére és szigorúan realistikus föltüntetésére. Heredia azonban ennek ép az ellenkezőjét teszi. Megveti a mindennapit és a különös tárgyban a különösség hatását lehetőleg sajátos felfogásával igyekszik növelni. Hogy lehet ezt az eljárást összeegyeztetni a fönnebb idézett művészi elvvel, melyben Heredia természetről, örök emberiről s a rajtok nyugvó igaz költészetről beszél. Természet s örök emberi? Hol vannak ezek? Hol lehetnének egyebüttl, mint magában az emberben, a költőben: az örök természet, az örök emberiség, a mint azt az 1842-ben született, 1905-ben elhunyt halhatatlan akadémikus, José Mária de Heredia képzelte. Az ő emberisége, az ő természete, csak az övé s annál inkább csakis az övé, mert Heredia eredeti fej s kevés híján nagy költő volt.

Herediának bizonyára meg volt a maga világa. Azonban mily apró világ volt ez! szemét nem csak ki tudta nyitni és nézni, de el is tudott fordulni s ez megtörtént, valahányszor pillantása oly tárgyakra esett, melyek raffinált izlésének meg nem feleltek. Így lépett a mindenséget átölelő gondolat, a világot magához vonzó érzés helyébe a műbarát elkényeztetett, válogatós és finnyáskodó izlése. Mily ironia, hogy a személytelen művészet a költők személye iránt így változik; velük nő és velők zsugorodik össze. Flaubert, a nagy egyéniség, nagyot és erőset, Leconte de Lisle komolyat és szilárdat, Heredia csak finomat, ritkát, csak törékenyet, imitt-amott ragyogót alkothatott. Nem! nem! Istenség nem jut eszünkbe, ki előttünk világot teremt, hanem egy kitünő mesterember, ki türelemmel, tudomány-

nyal, izléssel és tehetséggel egy pompás vázát vagy valami phantastikus csecsebecsét készít.

Herediáról írt igen szép nekrolójában M. Doumic csodálkozva kérdi, hogy miért vannak annyian, kik a sonettíró kedélyének mélyen költői voltát kétségbe vonják. Hiszen oly művelt, oly nyugodt szellem nyilvánul verseiben, úgy érezni bennök, hogy a költő mindég választékos emberek körében élt, hogy szeme mindig a világ szépségein csüngött, hogy napjait irodalom és művészet édes gondja foglalta le.

Ez tagadhatatlan. De hi-z ezt elmondhatni M. Doumicről is, — mindehhez egy tudós, egy kritikus, egy literary gentleman temperamentuma kell csak, épenséggel nem költőé. Verlaine egész más körben élt, őt egész más sokkal emberibb gondok foglalkoztatták, szorongatták és lőn oly költővé, a minő Heredia salonokban és az akadémiában sohse lehetett. De Verlaine egyedül áll a maga őseredetiségével s ha csak a lyrikust kedélye kényszeríti egy-egy tárgy földolgozására, akkor alkotás közben kritika és izlés bizvást léphetnek tisztítóan közbe. Veszedelmes a dolog csupán akkor lesz, ha az első ösztönt izlés és kritika adja, ha minden belőlük buzog fel s ha munka közben e másodlagos erőket, melyeknek szerepe tulajdonkép csak most kezdődnek, még mesterségesebb tulajdonságok: a puszta rhythmus érzék és nyelvkezelésben rhetori hatalom helyettesítik. S ez volt Heredia esete.

Heredia mondja amaz említett akadémiai beszédben, hogy mindenki belepillanthat Racine szelid, szomorú lelkületébe, a nélkül, hogy ez a drámaíró valaha elsírta volna életét a közönség előtt. Ez tagadhatatlan. De Racine alakokat teremtett, a lyrikus önnön alakját állítja elének, ő saját sorsának drámai művésze, — vagy csak artista, kinek minden tárgy egészen közönyös s ki témáit csak ürügyül használja, hogy nagy ügyességét a versírásban rajtok kimutathassa.

Beletekintettünk abba a sekély életalapba, melyen ez a költészet nyugszik, most vegyük szemügyre magát a költészetet. Heredia a versben, melyet a tárgyi és alanyi érdektől megfosztott mindazt kívánta érvényre hozni a mi egy és ugyanazon gondolat verses előadását a prózáitól megkülönbözteti a vers, mint vers, műfaji sajátságainak

minél pompásabb kifejtésével hasson. Mint valami eleven organismusban minden csont, ideg, izom elárulja helyét, mert alakját működése szabja meg, úgy legyen a versben is, melynek minden szavából, minden fordulatából a vers érezzék ki. Ezért választotta Heredia a sonett formát; ez alak szabályosságában van valami az élő organismusok törvényszerűségéből. Emellett Herediát még egyéb is vonzotta a sonett felé. E forma Ronsard és Du Bellay, az első sonettírók óta hagyományos lön. A XVII-ik században oly sonetttharczokat vívtak a költők, hogy még az udvart is pártokra szakasztották. Mióta Sainte-Beuve kevésbé sikerült sonettjeiben felújította ezt a versfajt s magát büszkén a sonett megmentőjének vallotta, azóta többen próbáltak nehézségeivel megküzdeni. Csupa oly körülmény, melyek Herediában nem a költőt, hanem a hagyomány kedvelőjét, a rímművészt ingerelték. Mindennek nagy része lehetett abban, hogy Heredia sonettíró lön. Itt is tévedésbe esik a túlhajtott művészi principium. Heredia ugyanis csupa sonettet írt. Ezeket a sonetteket is mind egyformán építi föl a tizennegyedik sor nagy csattanója felé hatásos crescendóban. Az utolsó sor Herediánál ugyanis mindig valami meglepetés; itt valami erős költői hatást keresett; az olvasót el akarta kábitani, mielőtt eleresztené.

Csakhogy, a mint Lemaître megjegyzi, a meglepetés sem meglepetés többé, ha előre várjuk. Az összes sonettek egyformaságával Heredia tán azt akarta elérni, hogy egész működésének e nagy szabályossága úgy hasson, mint maga a szabályszerűen alkotó természet. Azonban mennyire téved ebben is! Egy jó sor egy rossz mellett, egy hosszú vers egy rövid mellett, egy silány egy fenséges mellett, mint Victor Hugónál, ez a természet, ez az élet, a maga lüktető változatosságában; Herediánál a tizennegyedik sor e pedáns Victor Hugójánál minden merev. Valóságos tragikum, hogy tökéletességi vágya mint fordul ellene! Élő organismusok helyett pusztán csinos ékszerek kerültek ki kezéből. A görög epigrammagyűjtemény, melynek mesterkéltisége e sonettek leginkább emlékeztet, szintén frissebben hat, mert az epigramma legalább nincs szoros sorszámhoz kötve. A mi irodalmunkban nem tudok semmi olyat, a mi a parnassista művészethez hasonlítana. A német irodalomban Platen és

Conrad Ferdinand Meyer versei járnak legközelebb a parnassismushoz. Oly tárgy, mint Conrad Ferdinand Meyer híres *Római kutja*, mintha csak Heredia számára lett volna teremtve. Nincs benne egyéb, mint jó megfigyelés és hű visszatükrözés. Csakhogy Meyernél a visszatükrözés igazán hű; pár soros verse a vízsugárral felszökken a magasba, s a vízzel omlik szerte; Heredia előre meg volna kötve a sonett által s a költemény felét ügyeskedésekkel kellene megtölteni, hogy olybá tüntesse föl kicsinyes tárgyát, mintha teljes tizennégyszort tényleg megérdemelne.

A lyrától Herediát szemérme tartotta vissza, elbeszélni tizennégyszorban nem igen lehet; számára nem maradt egyéb hátra, mint a leírás.

Műtárgyphantáziája rendesen szobrok, képek, vázák, butorok, ékes könyvek bekötései és iniáléi vonzzák. Kötete valósággal megverselt muzeumi katalógus. A török, dárdák, faragványos fegyverek, színes üvegek, érmek csak úgy csörömpölnek verseiben.

Miután görög vázába vésett domborműveket leírt, sonettjét a váza fogantyúit alkotó két chimæra leírásával végzi be. Fehér keblök az oldalakra tapad — szürcsölő ajkók a nyílásba merül — a torzalakok hajlását szinte követni készítenek e kényszerítő hatalmú sorok:

Enfin en forme d'anse arrondissant leurs flancs
Et posant aux deux bords leurs seins fermes et blancs
Dans le vase sans fond s'abreuvent des chimères.

De ugyanaz a képzelem, mely a halottat megeleveníti, megdermeszti az életet. Heredia ugyanis a maga pár sorával nem képes egy hosszú, nagy életen kísérni végig hőseit. Nem a mozgás, csak egy mozdulat az övé, egy fölkapott és megrögzített taglejtés, melyben egész embert akar kifejezni; ez, ha sikerül is neki, alakjai azért nagy merevségökben úgy hatnak, mint szobrok, mint élőképek. Mythologiai versei görög vázákról lefeszett festmények: egy-egy megbegtetett ruhadarab, egy-egy kitért szárny vagy a lovak lengő sörénye jelzi, hogy előttünk istenek és herosok suhognak el.

Az érczalmok és márványlátomások embere jól érezte magát a szobrász és aranyműves műtermében.

Valamelyik sonettben Heredia egy öreg spanyol vésnököt ír le, ki egész életén aranyba, ezüstbe, elefántesontba mythológiából vett tárgyakat faragott s ki utóbb bűnbánóan, áldozó kelyhet aranyba vésve szeretne meghalni; «*Mourir en ciselant dans l'or un ostensor*», mint a hangzatos végsor mondja. Ebben a versben nyolcz i rímű sor van s különben is a szavakban mindenütt ott tündökölnék az i-k, a mi az egészen drágakövek csillámát futtatja végig; emellett a sorokba rejtve ott berregnek a vésósurlódást hallató r-ek.

Hasonló légkörben mozog, illetve helyesebben mondva áll, a következő florenczi vers. A Ponte Vecchion dolgozik az öreg mester s a latin jelmondatok betűinek virágát csöpögteti az aranyos könyvesattokra. Ezalatt a hídon csuhás és bíboros papok járnak föl s alá, a kelő nap a mint megtörik a híd fölé boruló üvegeken, nimbust von a szép florenczi nők feje fölé. A mesterlegényei bizony elbámészkodnak s elfeledik a gyűrűbe vésett jegyespár kezét összefonni; csak a fiatal Cellini fur-farag, egy törmarkolatra a titánok harczeit vésve.

Ennyi az egész. E motívum prózában semmisnek látszik, de magában a versben annál inkább érvényesül, midőn a munkára görnyedő öreg mester, a harangzúgás börtöntotta városban sürgő papság, s a nők felé melázó tanítványok mind elvonulnak s az utolsó két sorban, hol Celliniről van szó, átviharzik valami az ifju genie féktelen, vad alkotásai kedvéből.

Ugyanígy Michel Angelo sonettjében. Nehezen lendül neki, majdnem nyolcz sor hangzik el hatástalanul. Hja! tizennégyet kell írni, ha törik, ha szakad. De Michel Angelo izmos, nehézkes, óriásai, eltéphetetlen kötelekekkel lekötött rabszolgái küzdenek, vonaglanak, dühöngenek s a mester szenvedélye «Ez Isten harangja, kit az anyag legyőzött», sistereg a költemény forró végsoraiban.

Így sikerülnek Herediának renaissancekori atelier képei. De mit tesz akkor, ha a múlt s a művészet világát elhagyja. Mint látja azokat az embereket, kik vele élnek?

Nagyon egyszerű a felelet. Nem látja őket; nem akar róluk tudni semmit. Páris zaja nem hat hozzá — benne Athen és Róma él. Ha Horatius módjára ír, ha Plinius levelét,

Martialis epigrammáját sonetté alakítja át, e mellett friss, kedves, sőt naiv is tud lenni — raffinnementből. Ez különösen föltűnő egy evangeliomi sonettsorozatban. A három királyokat oly gyermekesen áhitattal írja le, hogy önkénytelenül Beato Angelicóra kell gondolnunk. Átváltozó — megértő képessége általában igen nagy. Vannak tőle édeskés báju sonettek, mint Petrarcatól, sőt egy sonettnek czíme is: *Petrarca modorában*. Az élmény igaz, vagy hamis volta után kérdezősködni a kritikuskak nincs joga, azonban egy ily sikerült, leheletszerű gyöngéd vers hatását kár ily czímmel lerombolni. Érzelmekkel a közönség előtt kérkedni Heredia szerint művészietlen és nyárspolgáriás; de vajon nem művészietlenebb és nyárspolgáriásabb-e ez a közönség előtt kérkedő művészet? Heredia a XVI. század sonettíróinak Ronsard és Du Bellaynak modorában is írt sonetteket; persze hogy soha sem mulasztja el a czímbe vagy a mottóban rámutatni arra a költőre, a kit utánoz. Ez eljárás egész philisterségét szembeszökővé teszi Paul Verlaine hóhortosan merész s a mellett oly találó verse, melynek bohème iróniával e czímet adta: *Paul Verlaine módjára*.

Hogyha Heredia a jelenig leereszkedik, legalább a milieunek kell különösnek lennie. Franciaországban csakis a bretagne-i nép különlegességei érdekelték. De ő, a ki soha francia szerelmeseket még egy tekintetre sem méltatott, mily bensőséges hozzásimulással ír le egy japán szerelmes párt.

A japán leány szórakozott újjal pengeti bívája hangzatos húrjait; majd a bambuszfal közein tekintve megpillantja a tenger ragyogó fővényén álmai hősét. Álmai hősét, ezt a kagylós, pikkelyes, bronzos, selymes, görbe kardos és legyezős harczost, a ki olyan, mint egy óriási biborcsiga. A férfi is megpillantja a leányt, mosolyog és a mint most gyorsított léptei megrezgetik, jobban csillognak a sisakján fölnyúló aranytollak.

Chinai nippsecsebecs fogja valaki megvetően mondani. Bizonyára nippfigura! De itt a költő nem is törekedett monumentális hatásra s örülnünk kell e sikerült apróságoknak. Hasonló, nem kevésbé csinos sonett egy japán hadvezért törpít el kecsesen párizsi salonétageerek számára.

Herediának valamelyik hőse ama spanyol kalandorok

közül való volt, kik az első amerikai expedíciókban vettek részt. A mint a civilisatióban meggyöngült utód kegyelete a conquistodorok felé fordul, a sűrű sonettszítán addig rostálja az ősök vad lelkületét, kegyetlenségeket, arany szomjukat addig finomítja, higitja, míg csak a pittoresque vonások maradnak meg bennök; dicsszomjuk, tarka babonájuk, első nagy álmélkodásuk ismeretlen állatokon és növényeken, nagy álmaik «eposi holnapok» derengéséről. Szép, harmonikus csoportban látjuk őket fehér vitorlás hajók karfája előtt, a mint az Oceánból fölmerülő új csillagok fölbukkanását várják.

És a természet? Mint látja Heredia a természetet. Műtárgyphantasiája sohse hagyja el és annak titokzatos hatalmát átérezni nem engedi. A lenyugvó nap az ő számára nem száműzött király, ki országa szélén elejti véres koronáját, hanem legyező, széles nagy legyező, melynek izei lassan összecsukódnak. Számára az ég zománclapján — mily jellemző Herediára a zománcz szó! — különös alakokat váltogató felhők mindmegannyi címér, melyeket mennyei bárók nyertek a fekete szeraphokkal vívott csaták jutalmául.

Heredia a tenger mélyébe is letekint, az élő növények, és növényyszerű állatok mysticus félhomályába, hol a iod — ez a műszó bennünk a tenger érzetét felkelteni van hivatva — és a savak mindent színekkel vonnak be. Itt mérhetetlen korallerdő terül el, melyen át egy hal evez nehézkesen, míg hirtelen korallsziklához érve, tüzes uszonyának érintésével a magába sülyedt kék, komor kristályon, arany-, gyöngy- és smaragdszín rezdülést futtat át.

Alig lehet elmondani, hogy Heredia ezernyi mesterkedéssel, a francziában oly szilárdan megszabott szórend erőszakos felforgatásával, hangutánzó szavakkal, kifejező metaszetekkel mi mindent képes éreztetni: a korall érdességét a spongyák, mohák, puhányok nyulós tapadását, a hal iromba előrenyomulását s végül a színekre bomló szikra kerengését. Mégis, bár Heredia a tengermély titokzatos hajnaláról beszél, a versben annak mysteriuma sehol se borzong s az egész inkább jól rendezett aquariumi jelenethez hasonlít. Több a tengeriz, kevésbbé játszi hatást kelt ama bretagnei kép, mely a habok előtt meghorkanó méneket s a meztelen legényeket mutatja be, kik a lovakat ülik.

Mennyi mindent jelentett Victor Hugo számára egy

rom! akármi volt is, akárhol volt is. Mint hatott annak sejtelmessége a naiv romantikusra. Heredia bizony nem törődött, akármilyen jött-ment rommal!

Egy régi római villa romjai csak akkor kapnak tőle tizennégy sort, ha ezek a falak Suetonius villájának omladécai. Ez a történelmi «ráadás» ihleti.

Heredia pontossága általában mindég túlzott egy kissé. Névfelsorolásai olyanok, mint némely középkori versben, mely állat-növény, ásványneveket fűz egybe. Igaz, hogy ezt sem teszi céltalanul vagy gyermekes örömben a nevek miatt; ő műkifejezésekkel, félig ismert, félig ismeretlen, idegen szavakkal, földrajzi mythologiai nevekkal a távolság, messzeség, különösség hatását akarja növelni. Mégis néha úgy tűnik, mintha a névfelsorolásba gyöngeségből esnék, mert sehogy másképp nem tud hangulatot kelteni. Egy sonettjének például ez a címe: Az isteni hegyekhez! De a hosszú leírás, mely a kékellő hószirteket, márványormokat, pala- s gránithegyeket, vihardúlta bérczomlásokat, tavakat, árnyas, madárfészkes erdőket, süket barlangokat, sötétlő völgyeket rovogat egymás mellé, széttördeli apróra a hegyek óriási istenségét, melyet Goethe az ilmenauai sóhaj pár egyszerű szavába teljesen befoglal.

Különben Herediának volt reá határozott oka, hogy e hegyeket istenieknek mondja. Egy ormon ugyanis következő kőbe vésett felírás olvasható: «Geminus servus et pro suis conservis» s ez a kis kőtábla őt jobban érdekli, mint a legfenségesebb kilátás. Multba néző szeme előtt megjelenik a rabszolga, ki az ergastulumból — Heredia világért nem mondana börtönt! — ide szökött.

«S a fényes bérctetőn, hol néma csönd remeg,
Úgy tetszik, az a hang ma is mindent betölt,
Mely a szabaddá lett emberből égbe tört.»

Evvel a szép befejezéssel engesztel ki a részletezett, de oly kevésbé szemléltető alpesi tájért. Megverselt római inscriptio van még néhány a kötetben; akad köztök egy pár igen sikerült; mintha a kőkemény versek faragója s e kövek közt volna valami rokonság, vonzódás oly szerencsésen ihletik őt. Heredia különben fiatal korában szakszerűleg is foglalkozott paleographiával.

Elbeszélő költészetre Heredia nem született. A sonettben alkalmazott eljárási módja annyira vérebe ment át, hogy nem tud tőle szabadulni. Egyik hosszabb elbeszélése a conquistadorok idejében játszik.

Valószínűleg legstilszerűbbnek vélte az eseményeket a helyett, hogy központ körül csoportosítaná egyszerűen és igénytelenül krónikás módra peregtetni le. De mekkora ellentét e cél és a kidolgozás között! Igaz ugyan, hogy szerkesztlen egymásutánban fonódnak egymásba a részletek, de minden egyes részlet külön-külön pompázó retorikai compositio, mind megannyi megnyúlt sonett, nagy, mozdulatlan kép. Nem események, hanem élőképek vonulnak el mi előttünk. Némely különösen tömör és gazdag vers olyan, mint egy sonettből idetévedt tizennegyedik sor. Sőt maga az egész tartalom nélküli vers, olyan bódítóan hatásos pár sorral végződik, mintha csak ezért készült volna. Hatvankét hidalgo külsejét — kiknek exotikus nevét csak a legnagyobb kinnal lehetett franczia alexandrinokba helyezni — írja le és velök együtt czimeröket, lovaikat, ruháikat, fegyvereiket s mindezt csak a leírás gyönyöre kedvéért, mert ezek az emberek mind nyomtalanul tűnnek el a további elbeszélés folyamán. Pizarróról, a főhősről sem tud semmi lényegeset mondani, hiába tünteti fel élete egy részét történelmi hűséggel. Versei — ezt mondani sem kellene — kitünőek, de a tartalom semmiségét csak annál kirívóbbakká teszik.

Az embereknel jobban vésődik emlékezetünkbe az amerikai tájképek és amerikai állatok leírása. Az emberi szót túlharsogja majmok és papagályok rikácsolása, vadak bögése, jégcsapok zizzenése az Andesek hófödte tetőin. Az amerikai tájkép bizonyára szép, de a költő visszaél a *couleur locale*l; nagyon vastagon rakja fel, mi által a hatás bizonyára nem az, a mit el akart érni. Nem őserdei hangulatot ébreszt, hanem inkább valami tarka, japán kézimunka, valami színpadi papagálykalitka, vagy vadketrecz benyomását kelti. E mellett feltűnő, hogy Heredia amerikai erdeje mint hasonlít Leconte de Lisle indiai erdejéhez, a *Cunacépa* című versben. A növények és állatok nevei különbözők, de az összkép mind a két versben ugyanaz. Ilyenkor látni, hogy mily léha és nagyképű játék az úgynevezett «tudományos» költészet és hogy mily kevés köze van a hangulat-

keltés művészetéhez, az igazi költészethez. Ha észrevételünk túlságosan szigorúnak tűnik fel, szolgáljon mentségünkre, hogy oly költőkről van szó, kiknek éppen az volt büszkeségök, hogy a legkisebb topographiai különbséget ki tudják fejezni.

Heredia másik nagyobb művének terzinái Cidről szólnak. Az elbeszélés frissebb és érdekesebb, de azért nem kevésbé hatástalan. Herediánál az eposzi nyugalom annyi, mint eposzi hidegség, annyi, mint alkalmasan kiesztelt mód történelmi tudományának fitogtatására. A legizgalmasabb pillanatban, midőn az öreg Don Laynes fiát párbaj után haza várja s mialatt minden érdeklődésünk az apa felé fordul, Heredia kihívó nyugalommal festi a pohárnokot, annak mozdulatait, elavult fölszerelését. S midőn végre Cid haza jön a levágott fővel s az öreg Laynes orczáit az ellenség vérével keni be, az ember érzi, hogy a költő az iszonyattal tetszelgő játékot űz; érezni örömét, hogy a középkort egy kis jelenetben ily ügyesen sűrítette össze s hogy tárgyának ily kecses terzinákban ura lőn.

Azon kevésben sokat összetömrítő eljárás, mely a sonetteknek oly erőt ad, hosszabb versben lankasztó. A ki Herediában gyönyörködni akar, az maradjon az ő sonettjeinél. A nagy közönség költője, melyet csak az érzelmi tartalom rázhat meg, Heredia nem lehet, sőt a gondolkodóké sem, a kik a költőtől egy világképet, egy éltető principiumot követelnek. Ő a gyűjtők, a műbarátok költője, kik kéjes reszketéssel simogatnak régi szövegetek vagy bőrkötéseket, azon emberek költője, kiket régiségkereskedések lim-lomja közt lázban égő szemmel látunk keresgélni. Minthogy ez a szeretetreméltó hóbortos emberfaj sohasem fog kihalni, talán igaza van Doumicnak, ki Herediának örök életet jósol.

Örök élet! Én Istenem! Hogyne volna örök!? De élet-e ez az üvegbura alatt őrzött curiusom élete?

Nem valószínű, hogy Heredia tehetségén csorba esett a parnassista művészi elvek miatt. Tanok a tehetséget szokták uralni s nem fordítva. Heredia a szép vonalakba és szép szavakba szerelmes lelkével, mely érzelmek és gondolatok iránt sokkal kevésbé volt fogékony, csak így költethetett és nem másképp; a *l'art pour l'art*-nak nála minden irányzatos mellékezt el kellett fojtania, de sajnos, ez által ép maga válik irányzatossá.

Mégis egy sonettje van, melyben tehetsége önönmagát múlja felül. A versét, melynek czime: *Antonius és Cleopatra*, hadd idézzük teljesen Vargha Gyula fordításában:

A magas erkélyen álltak és néztek, alatt
Egyiptom a tikkadt légben, hogy szendereg,
Nézték a folyamot, két ágban, rengeteg
Vizével, mely Bubast s Sais felé halad,
S a római érzé a sulyos vért alatt
Rabharczos ringatva egy alvó gyermeket
Kebelén omlani a kéjes termetet,
Mig karja közt pihent a büszke szép alak.

S a bűvös illattól megittasult felé
Fordítva fekete fürtös sápadt fejét,
Ajkat s fényes szemét oda nyujtja a nő,
Ajkával rá a hős égő vágygyal tapadt,
S nagy nyílt szemeiben végtelenbe tűnő
Tengert látott s azon futó hajóhadat.

Toute une mer immense ou fuyaient des galères, amint a nagyszerűen festői utolsó sor mondja.

Alfred de Vigny *Sámson haragja* című költeményében írta meg a férfi tragikumát, kinek nagy ereje gyöngébb, mint a nő nagy gyöngesége. Természetes, hogy de Vigny ezt a gondolatot hatalmasabban, megkapóbban fejezi ki, de azért nem szentségtelenség, ha Heredia sonettjét oda állítjuk De Vigny műve mellé.

A parnassista mozgalom Herediában érte el legmagasabb kifejlését. Midőn a festői és plastikai hatások ki voltak aknázva, a költők zenei hatásokra törekedtek. Nem érzik többé, hogy a pontos szóban mekkora kifejező erő van, hanem csupán azt, hogy oly szavakban, melyek a fogalmat teljesen elfedik, mint fül el a költészet sejtelmes varázsa. Verlaine, a ki mindenekelőtt zenét követel a dalban, ki a szavakat a fogalomtól öntudatosan jobbra vagy balra hajlítja el, ki a félhomályt, az árnyalatot dicséri, a rimet megveti, ezt az olcsó éket, melyet valami bolond néger, vagy valami siket gyerek találhatott ki, Verlaine, ki teljes bizalommal adja át magát ihletének, s ki a retorika nyakát szerette volna kitekerni, ki a *pointe*-t, a csattanót, a költészet gyilkosának mondta, ez a Verlaine lön a plastikus, szavakkal csillogó, rimekkel pompázó, *pointe*-re dolgozó, rhetorias parnassismus legtehetségesebb ellenfele.

Verlaine tanítványai az ő nyomán még tovább mentek. Nyügnek tekintik a szoros formát s a *vers libre* hosszú és rövid sorait könnyed lebegéssel rezgetik minden érzés után. A szavakat nem fogalmi képek, hanem hangképzetek szerint választják. Úgy túlozzák ma Verlaine-t, mint egykor Banvillé-k Leconte de Lisle-t. Ha ennek a túlzásnak is eljő visszahatása, akkor eljő egyszersmind Heredia igazi méltóságának ideje. Utánzásra méltó minta nem lesz, nem is lehet; de ha majd arról lesz szó, hogy megerősítsék a francia verselés szabályait, annál kell majd a törvényt keresni, ki legnagyobb hatását a törvények hű követésének köszönhette s kinek egész élete épen e törvények apotheosisa volt.

HATVANY LAJOS.

MANILA.

Kelet-ázsiai naplótöredékek.

Tavaszi, 1903.

Hajnalodik. A tropikus tájú égbolt lángra lobban. Pár perc alatt kivilágosodik.

St.-Domingo nehéz kapui nyikorogva nyílnak fel. Majd a Santa-Teresa kulcsait zörgeti a sekrestyés. A hosszú Calle-mayor egyházai, kolostorai (pedig csaknem minden második épület valamelyik rend tulajdona volt) ajtait egymásután tárják fel. Egyszerű, fehérre meszelt épületek. Az ablakokat sűrű farácszat fedi. A földszint mentén az udvarokat ambitus veszi körül; középen medence, szökőkút, pár virág. *Patiok*, mint Andaluziában. Mintha nem is választana el bennünket ezer és ezer mérföld és a két oczeán végtelen tükre, — minden olyan ismerős. Minden részlet olyan jellemzetesen spanyol. A szűk *callek* és tágas *largo*k, a tarkára festett házak világos kék, sárga, zöld és gyöngyszín homlokzatok, mintha csak Sevilla külvárosaiban, a Guadalquivir mentén néznék magokat a lusta folyó hullámaiban. A *miradorok* is épen olyan árnyasok, virágosak. És a szekfű és tubarózsa gazdag fürtökben függ a párkányról alá.

A nap első sugarai sáfránysárga fénynyel törnek át a városfalak löréses koronája fölött. A *Plazza della Cosquista* pálmáinak leveleiről a harmatcseppek illatos záporban hullanak a páfrányos pázsitra. Szébb reggeleket, mint Manilában, nem tudnék elképzelni.

Értem, hogy népe korán kel. Alig jön fel a nap, az utcák már is megélénkülnek. Asszony és férfi siet a legközelebbi templomba. A nagy egyházak hajói körös-körül már mind tömve vannak. A kép megható. Összintébb áhi-

tattal, töredelmesebben imádkozni ritkán láttam. A domokosok épen körmenetet tartanak. Számuk az utolsó háború óta negyedrészt apadt. Hajdani hatalmuk megvan ugyan gyöngülve, de törve nem. A régi kolostor keresztjárója alatt valami tizen vagy tizenketten végzik a szertartást, éneklük a zsolozsmákat. Megannyi ismert és köz-szeretetlen élő tudós. Mögöttök hosszú sorban a filippinok. Apró söstét arcbőrű, de arányos testalkatú, élénk kifejezésű alakok. A vallásban és hitéhez való ragaszkodásában keres vigaszt és reményt meghiusult szabadságharczai közepett.

Kora delelőtt és alkonyatkor a város képe a legélénkebb. A déli hőséget mindenki átaluszsza. Reggel foly a vásár. Végzi kiki ügyes-bajos dolgait. Este felé aztán elkezdődik az elmaradhatatlan sétakocsizás, a hagyományos *«passeo»*.

Manila tervrajza.

Manila tervrajza három főrészt osztható. A régi város eredete a XVI. századra vihető vissza. A folyószerű öböl vize és a nyílt tenger partján emelkedik. Magas lőréses falak övezik. A falak tövében félig benőtt, kiapadt vizes-sáncz vonul. A sánczokat szépen faragott kőkarózat szegélyzi. A város kapui megannyi monumentális építmény. A bástyák olyan magasak, hogy ottan állhatunk a belváros közvetlen szomszédságában a nélkül, hogy többet látnánk pár torony csúcsánál vagy templom kupolájánál. Egyes pontok nagyon festőien hatnak. A város fala minden tekintetben művészi alkotás. Kitűnő arányai, nagyszabású felfogása magán viseli a renaissance félreismerhetlen jellegét. A város épületei szerényebbek. Bár művészi szempontból nézve, kétségkívül értékesek. Házai ha nem nagy szabásúak is, de színesek. Ha a homlokzatok nem is márványból vannak faragva, de vakítóan tiszták. Nagyobb szabású épületek csak a templomok. A stílus sokszor kevert. A szigorú kritikus számtalan kifogásolni való részletet talál, de az összehátas rendesen bírja teljes mértékben azt a bizonyos ünnepélyes, komoly jelleget, — mi a spanyol egyházi építészetet még hanyatlása korában is jellemezte.

Pár közintézet, kolostor, az egyetem és a régi *ajuntamendo* töri meg a rendesen egyforma házak sorát. A Szent Tamás-egyetem története százados. Kevéssel az első

foglalás után vetették meg annak alapját. Facultásai közül, kivált a theologiai és a jogi, örvendtek nagy hírnévnek. Növendékei közül nem egy vált ki élete folyamán. Hallgatói részben benszülöttek, részben az itt élő spanyol hivatalnokok, katonák és kereskedők fiaiból állottak. A tanárok a Domokos-rend tagjai sorából voltak kiválasztva, melynek az intézet tulajdona volt és Aquinói Tamásról a Szent Tamás nevet nyerte.

Az *ajuntamiento* mindjárt a szomszédban áll. Typikus városháza. Széles lépcsőzettel, oszlopsoros előcsarnokkal. Az árdák közül a jelentékenyebbek a S. Isidoro, S. Pablo, S. Catarina stb. De az egyes épületeknél jobban meglep bennünket a város általános képe. Minden lépésnél jobban el csodálkozom azon hogy a latin jelleg milyen csorbitatlanul jut kifejezésre.

A folyó másik oldalán az új-város terül. A falakon belül nem volt többé hely. A város maga régi határából kinőtt. Ma az új-város a kereskedelem és forgalom központja. Itt vannak az üzletek, pénzügyintézetek, hajózási társulatok, idegen vállalkozások irodái. Sok a *Possada* és *Casa de huespedes*. Egy pár újabb vendéglő. Kávémérések, színházak. A főutczákon sok fényes bolt. Nagy kirakatok. Az új-város képe a régitől eltérő. Még délvidéki ugyan, de inkább a nemzetközi kikötőkre emlékeztet. Vendéglők és csapszékek, részeg katonák és matrózok inkább Cadixot, mint Seville-t juttatják eszünkbe. A citadella százados ósdi jellegét — a küszöbön álló nagy változások, új törekvések szorítják ki.

Reggel.

Reggel 9 óra. Most foly a vásár javában. Mintha mindenki az utcán lenne. A járdákon sok a nép. A követzen kocsi kocsi után robog. Minden mozog, minden él, minden derült. A jelenet olyan, mint a nápolyi *Toledón* vagy Palermo quattrocantonéja táján. Élet és napsugár. Minden heves és vakító. Az árnyak pedig oly sötétek, hogy teljesen eltemetik azt, a mi szintelen vagy komor. Csak a csillogást látjuk mi. Mintha káprázatban élnénk.

A mint erkélyemről lenézek, önkéntelenül teszem fel azt a kérdést: vajon ilyennek képzeltem-e Manilát?

Mikor először tanultam történetét, talán derültnek gondoltam. A híres manila-szivarládákon is tarkának van fel-

tüntetve. De mindez első és homályos ismereteket az utolsó harcztéri tudósítók leírásai kiszorították emlékeink közül. Ma a Fülöp-szigetek fogalma vérontást, kegyetlenséget, rablást jelent és lázadással van egybeforrvá. Manilát rom és törmelék, hamu és enyészet alakjában láttuk a képes lapokban ecsetelve.

A másik meglepetés a kiterjedésre vonatkozik. A föld abroszán a Fülöp-szigetek olyan kis pontok, hogy csak nehezen és a helyszínén valósul meg jelentőségek. Teljesen feledjük, hogy együttesen több, mint 15 millió lakost számlálnak. Még inkább, hogy kiterjedésök nagyobb, mint az egész anyaország volt.

Földrajzi alakulása ép olyan változatos, mint nagy szabású. Növényzete örök tavasz bujaságát tárja fel. Az állatvilág gazdag. És végre kereskedelmi szempontból nézve jövőjét már fekvésénél fogva is nagy. Népe szívós, egészséges. E faj sok nélkülözésre képes. Művelődés iránt fiatal-sága fogékony; ha gondosan nevelik és tapintattal vezetik, jó állampolgárokká válnak.

Erkélyem alatt, úgy látom, elhalad az egész város. Még folyton tart a hullámvás. Még mindig jönnek-mennek.

A tömeg két vonása tűnik leginkább szembe. Az első, hogy magaviselete nemcsak példás, hanem udvarias is. A második, hogy megjelenése, ruházata kifogástalanul tiszta és egyszerűsége mellett keresett. A magyar és spanyol köznépnek zeneérzéke mellett, a csín szeretete egyik fő vonása. A Nagy-Alföldön vagy a *Sierra-Nevada* lejtőin, ha másra nem is, de ünneplőre mindenkinek telik. A filippino hajdani hűbérurairól nemzeti vonásait a teljes mértékben tanulmányozta el. A férfiak mezitelen lábbal, de hófehérre mosott, fényesre vasalt vászonöltözetben nemcsak jómódot, hanem bizonyos fokú csint is árulnak el. Az asszonyok pedig rokokó lyájokat mai napig csak olyan uszályosnak szubják, mint az első kormányzók és alkirályok feleségeinek udvari öltözetek lehettek. Nyakuk körül a csipkekendő és karjukon a fodros ujj épen olyan, mint Velasquez infansnőit festette. És mindez nem ízléstelen, még csak mosolyt se kelt. A nép magatartása olyan öntudatos, társadalmi formái olyan simák, hogy az uszály és patyolat természeteseneknek tűnnek fel. A torrero aranybojtjai, vagy a gitána selyemkeszkenője se nevetséges.

A két fő városrészt, citadellát és kikötőt több külváros környezi. Északon St.-Antonio terül el. Nyugatra St.-Domingo nyulik. Mindkettő a szegényebb lakosság otthona. Sok ház egyszerűen bambuszrudakból van összetákolva. A falakat gyékényszerű sásból fonják. Fedele pálmalevél vagy gaz. Itt-ott zöldséges kerteket munkálnak. A talaj, úgy látom, jó. A számos különféle vetemény és gyümölcs mind kitünő.

A tengermenti két külvárosban a vagyonos kereskedő osztály nyári lakai emelkednek. Több csinos otthon. Vannak nagyobb szabású külföldi ízlésben épített villák is. Egy pár nagykereskedőház (szivar, kender stb.) képviselői felette gazdagok. A part hosszában ültetvények, csinos sétatér húzódik el. Az egyikben máig ott áll II. Izabella királyné szobra. De ha sorra fel akarnám sorolni Manila nevezetességeit, könnyen tele írhatnék egy kis füzetet. Egyedül a templomok és kápolnák sorozata végnélkül hosszú. És bár egyik se meglepő műremek, valamennyi jelentékeny. Mindegyikben van valami főlemlítésre méltó. Ugyanezt mondhatnám a sok vallásos és jótékony egyesületről, óvodákról és egyéb nyilvános intézetekről. A St.-János kórház mintaképe a középkori samaritánus telepeknek. Ott áll elzárva egy sziget közepén. Élénken emlékeztet Róma Isola di St.-Bartolomeójára.

Kit az ipar érdekel, sorra járhatja a világ leghíresebb szivargyárait. A sötétbőrű malái *sigarrerák* itt sodorják vékony ujjaik között ezrével és ezrével az illatos *flor de Manilát*. Egy-egy gyár valóságos községet, hogy ne mondjam, köztársaságot alkot. A szokásokat, napirendet, munkát — régi hagyomány írja elő. A munkások nemzedékről nemzedékre vannak alkalmazva. A szivargyarak munkásai kaszttá nőtték ki magokat.

A selyemipar nem kevésbé virágzó. A hajdan divatos manila-kendőket ma már nálunk nem igen viselik. Mindössze nagyanyáink arczképeiről ismerjük, mint az indiai shwalt, de keleten még megőrizte keresettségét, épen úgy, mint Spanyolországban. Bikaviadalra még a királynék is manillakendőben jelennek meg. Így a munkások szerencséjére keresetök jó időre biztosítva látszik. E mellett állítanak fel újabb szövőszékeket is. Nyers árú, gyümölcs és veteményeken kívül még a kender, hajókötel és vitorlavászon a főkiviteli forrás.

Kit a művészet érdekel, talál egy kis múzeumot is. A mi benn van, a tartalom, nem nagy értékű, de dicséretre méltó a törekvés. Említésre méltó, hogy a fogékonyság épen nem hiányzik e népnél a művészet iránt. Egy pár elefántcsontból faragott dísz tárgyat és feszületet láthatunk. Tanulságosabb az iparművészeti osztály. Kivált az állami fogházban készített tárgyak meglepők. Végre egy pár teremben a szigetek őslakóinak használati tárgyait gyűjtötték össze. Házi-szerek fából faragva. Edények rézből kovácsolva. Vaskalapácsok, fogók, balták. Szépek a szalmából font gyékények, kosarak. Sok művészi érzékre vall a régi nemzeti díszöltözet és harci jelvények csoportja.

Bár 300 éven felül spanyol uralom alatt állott a gyarmat, mégis a legtöbb sziget belseje teljesen ismeretlen maradt. Az ős törzsek mai napig vadon élnek. Régi szokásaikhoz hiven ragaszkodnak. Egymás között véres harczokat folytatnak. Ha a délibb archipelagok papua népessége alapján véve jó indulatú és békés, a filippino könnyen ingerlékeny és bosszúálló. A három század történelmi feljegyzései, a mióta Magelan először kötött ki partjain, a háborúk és lázadások folytonos láncolatát mutatják. Voltak elkeseredett háborúk. Részt vett az ellenségeskedésben az egész nemzet. Másszor ismét csak egyes tartományok fogtak fegyvert vagy csupán a városok és kikötők lázongtak. De a kard és szablya csattogott mindig. Vér folyt szüntelenül. Ma amerikai uralom alatt áll a kis szigetvilág. De a viszonyok nem békésebbek. Nagy katona-állomány, hatalmas hajóhad, óriási költségek ellenére, a lázongások tartanak. Az elégedetlenségnek nincsen vége. A viszonyok változatlanul a régiek.

Dél.

Déli tizenkét óra. A boltokat egymásután zárják be. Az utolsó tilbury most zakatol végig a kövezeten. A patkók kopogása siketen visszhangzik a kihalt város síri csendje közepett. Manila déli álmát aluszsza. Délutánig minden pihen. Lenyugszik ember és állat. Alszik maga a természet, mint a csipkerózsa regéjében.

Passeo.

. . . Kocsi kocsi után, ló ló előtt poroszkál. szalad mind. A kis tilburyk tengelye majd megreped. úgy zakatol-

nak a kavicsos kövezeten. Ütött a passeio órája. Minden jármű a sétatér felé siet; több fogatot egy-egy városban a lakosok számához arányítva nem láttam. Minden ház kapuja alatt egész kocsiszínek vannak rögtönözve. Új ünneplő és egy csinos fogat teszi valamennyi manilai polgár első vágyát. Az árak, legalább pár év előtt, még olyan alacsonyok voltak, hogy e szerény kívánság könnyebben volt elérhető, mint a IV. Henriktől népe számára óhajtott vasárnapi tyúk. Az olcsó ár ellenem legtöbb ló jó. A kis kocsik ízlésesek. A különbség a mieinkel legfeljebb a méreteken rejlik. Apró a paripa, parányi a kétkerekű tilbury. De kicsi maga a nép is. Az arányok azonban kifogástalanok. Gazda és fogatja kitünően illenek össze. Mire az angelust megkonditják, már künn tolong az egész lakosság a tenger partján. Néha katonazene is szól. És akkor minden kifejezés olyan gondtalan, olyan meglegedettnek látszik, mintha teljesen felednék bajaikat. Talán e perczben még szabadságuk, nemzeti hősük, Aguinaldóra sem gondolnak.

A nap régen lenyugodott. Az égboltot és tengert az alkony sötét fátyola fedi. A sétatér lámpásai egymásután gyúlnak ki. De a nép még mindig tolong. Az apró hintók még mindig futnak egymásután. Nem csodálom, ha senki sem siet haza. A levegő kissé meghűvösödött. Az öböl felől kellemes szellő fú. A nap tikkasztó heve után kétszeresen jól esik a friss levegő. A város későn tér nyugalomra. Ki aludta magát délben. Az estét társas összejövetelek, vagy a színház tölti be. A spanyolok nagyon népszerűvé tették a nemzeti zarzuelát. A malai és filippino mindannyi született művész. A szórakozás ártatlan. Kihágás alig fordul elő. Így folyik az élet naponként. Az órarend változatlan. Ily módon éltek az első telepítők idejében is. Intenzívebb munkát megghusít az éghajlati viszony. Nagyobb erőfeszítést kizár a népfaj temperamentuma. De magasabb törekvéseik nem is léteznek. Aránytalan becsvágy nem zavarja köznapi terveiket. Se világkereskedelemre, se világhatalomra nem vágyódnak. Vivják ki függetlenségöket, legyenek önállók, többet nem óhajtanak.

Este.

Haza felé indulok az európai negyeden át. De mintha utam tévesztettem volna. Mintha nem is volnék Manilában. Elöttem

egy más város terjed. Mások a hely lakói. Másformáknak látszanak az épületek. A hófehérre mosott, kikeményített patyolatot viselő lakosság eltűnt. A fényesre mázolt kétkerekű ernyős hintók nem közlekednek többé. A virágos, oszlopsoros patiók kapui be vannak zárva. A barátságos miradorokat sűrű vászon függönyözi. Legfeljebb egy-egy gitár pengése, vagy az emeletről hangzó ének juttatja eszembe, hogy Manilában vagyok. De a város még mindég élénk, csak a jellege változott. Más a szín, más a személyzet. Ez az új diszlet olyan rikitó, az alakok olyan nagyok, lármásak, hogy a az egész háttér teljesen elvész és megszűnik számításba jönni.

A sarkon hosszú pózna végéről villamos lámpás löveli hideg, vakító sugarait alá. Az utca végén egy másik hasonló üveggolyó. Közbe minden sötét, kivéve pár kivilágított czéért. Van csalogató sok. Egyik reclame tarkább a másiknál. A feliratok megannyi nagy hangzású czimek. «The Imperial Bar, Royal-Beer house, The Metropolitan Wine emporium» stb. stb. A küszöbökön részeg csoportok. Ki megy, ki jó. Tele van mind. A betett felső verőcze csak az ivók arczát rejti el. De kihallik az utczára a szomorú társaság rekedt lármája. Kihallik a kártyázók czivódása. Kitör a dohányfüst és a borszesz gőze. Azt hiszem varázslat Broklyn valamelyik sikátorát, vagy Chicago rakpartjait tárja elém. A jelenet minden ízében az új világrészt juttatja eszembe. Nem hiányzik semmi részlet, hogy a hatás teljes legyen. Az amerikai hódítás teljes mértékben jelentkezik. Napközben alig vesszük észre a jelen változásokat. A derült égbolt alatt mintha csak a világos színek érvényesülnének. Az, tűnik fel a mi helybeli. A nép és szokásai; a barátságos hajlékok: az örök tavasz bája, a természet szépsége. Mi idegen, elenyészik: bele olvad az általános képbe. A hivatalos világ irodáiban dolgozik. A katonaság laktanyákban marad. Az amerikai családok künn élnek a külvárosokban. Manila épen olyan tipikusan orientalis és ósdi, mint a háború előtt.

A változás csak este következik be. De akkor az teljes. Mintha a lakosság, a «Filippinok», tüntetve vonulna félre hódítói elöl; az estét saját családja, nemzeti körei, vagy a malai színházakban tölti. Az utczákat amerikai katonaság és tengerészek lepik el. Vannak az Egyesült-Államokból

munkások, üzletemberek is, de a polgári elem teljesen elenyészik az egyenruhák között. És ez egyenruha nem tetszetős. Nem is diszes. Sárgásbarna vászonzubzony és nadrág. Hasonló színű nagykarimás puha kalap. De a *mundurnál* kevésbé megnyerő maga a tulajdonos. Az utcázakon tántorgó rakonczátlan legénység nem rokonszenves. A legtöbb közlegény élete derekát régen meghaladta. Soknak öszül is bajsza. A szolgálat nem kötelező, önkéntesen áll be, a kinek kedve van. És félek, nagyon sok csak akkor, midőn az élet tengerén hajótörést szenvedett. A fegyelem ilyen körülmények között sok kívánni valót hagy. A szolgálaton kívül pedig az engedelmesség teljesen megszűnik. Ki legtöbbet iszik, az tartja magát hősnek. A leglármásabbnak van a legtöbb tekintélye. A polgárság, az új bevándorlott munkakeresők utánozzák a hódító seregek példáját. A mit nappal keresnek, este eliszszák, eldorbézolják. Egyik napon, mint a másikon tart a tivornya. Mintha ez lenne összes életcéljuk. Ha a félig vad malai őserdők lakója elzárja magát a fehér emberek elől és ha borzad az úgynevezett nyugati civilisatiótól — rossz néven alig vehető.

Ez Manila képe ma. Ilyen éles a különbség a város éjjele és nappala közt. Ilyen a látszat. Magyarázatot a régen itten élő családoktól kérek. A helyzet viszonyait az illetékes forrásokban szerzem be. Van több nemzetközi cég. Angol és német alkalmazottak nagyszámmal telepedtek le, kik ismerték a régi állapotokat is. Ítéletök részrehajlatlan.

Röviden összevonva legjellemzőbbek a következő pontok. Megelégedettebb-e a nép az amerikai foglалás óta? A szigetvilág állapotai virágzóbbak-e? A közrend és béke teljesebb-e?

Az első kérdést illetőleg nem szabad tekinteten kívül hagyni a történelmi fejlődést. A szigetvilág viszonyait vizsgálva a változás alig észrevehető. És az aligha kedvezőbb. A partvidékeket kivéve, a belső csak olyan ismeretlen, mint eddig volt. A nép az őserdőkben folytatja mai napig archaikus létét. Fehér emberekkel alig jó érintkezésbe. Jobbára csak saját választott főnökeinek fogad szót. Úgyszólván a katolikus papság volt az egyedüli közvetítő e vad törzsek és a kormány között. A keresztyén hit szolgált egyszersmind a kizárólagos művelő és nevelő befolyásul. Az utolsó felkelés

óta meghasonlás állott be e téren is. Azon elemek, melyek saját előnyökre remélték a forradalmat kiaknázni, nem mulasztották el a vallásos zavarok élesztését. A politikai viszályok csak nagyobb elkeseredést nyertek a felekezeti türelmetlenség által. A századok óta itten működő rendeket, a papság nagy részét, mely egész életét e nép nevelésére, boldogítására áldozta volt, egyszerre mint az ország ellenségei tüntettek föl. Ha kiábrándultak azóta — most már késő. Aguinaldo régen letette fegyvereit. A kik legelszántabbul küzdtek szabadságukért, szolgáltak a legbiztosabb eszközül, hogy a Fülöp-szigetecsoport amerikai gyarmattá válják. Egy nép elkeseredése, mely függetlenségi harczát látja kiaknázva saját meghódítására, érthető. A mai belviszonyok, a folytonos felkelések, az általános ingerültség nem okozhatnak csodálkozást. És már most nézzük az ígért szabadságért mit kaptak cserében? Ostromállapotot: haditörvényszéket: rögtönítelő bíróságot. De vegyük sorra a többi intézményeket. Egyleteket vagy társulatokat, melyek, mint szíves felvilágosítóim magyarázzák, vagy teljesen fölöslegesek, vagy túlkoraiaiak voltak. A minták készen szabva érkeztek Washington vagy New-Yorkból. És mi az újvilágban nagyon üdvös lehet, az ósdi szigetekeken csak kárt okoz. A legtöbb újitás vagy nem felel meg, vagy időelőtti. Még több teljesen figyelmen kívül hagyja a földrajzi, természettani és éghajlati viszonyokat. A Fülöp-szigetecsoport, nem szabad feledni, egész egy kis világrészt. Földjének alakulása, éghajlata, növény- és állatvilága, népfaja minden sajátos. A világ-egyetemben és annak fejlődése közepett csak úgy megvolt a maga rendeltetése és szerepe, mint a földteke bármely részének. Megoldás irányában biztos haladás és jövő felé csak természetes utakon vezethető. Egy népfajnak csak úgy, mint az embernek megvan a maga kora. Felnevelni csak idővel lehet. Erőszakkal megöregíteni lehetetlen. Ma még ha nem is bölcső-, de mindenesetre csak gyermekkorát éli. Máról-holnapra erőteljes emberré alakítani át hiu remény.

Az amerikai kormány e körülményeket tekinteten kívül látszik hagyni. Ujjon szervezett közigazgatása minden tapintat nélkül dönti halomra a régi intézményeket. a nélkül, hogy az ujjak gyökeret vernének, melyekkel pótolni kívánja

amazokat. De hiszen az amerikai kiválóbb államférfiak magok látják e visszás és káros állapotokat. A legnagyobb nehézség, hogy nem találnak drága pénzért sem megfelelő hivatalnokokat. Amerikának mindekkoráig az angolhoz hasonló *Civil service*-je nem létezik. Hivatalnokai nemcsak a hagyományok híján vannak, hanem magasabb kiképzéssel sem bírnak. Katonasága pedig mindössze toborzott.

Hiszen volt arról is szó, hogy a Fülöp-szigeteket a jelenlegi tulajdonos óhajtaná eladni. Ha e kérdés vita elé került is, de ma az komolyan nem jó tekintetbe. Hogy azonban a nemzet megbánta a nagy áldozatokat, melyek árán gyarmatbirtokát szerezte, azt nem merném tagadni.

Közrend.

Vége a mi a közrendet illeti, a helyzet a jelenlegi állapotnál alig lehetne szomorúbb. Az ostromállapot folyvást tart. A legtöbb esetben hadi törvényszékek működnek. Rögtönítelő bíróságok igyekeznek a népet féken tartani. Öt éve immár elmúlt, hogy Észak-Amerika Egyesült államainak hajórajja Cavite partjain kikötött, de a belviszályok korántsem csillapultak le. Felkelések, ellenszegülés, napirenden vannak. Csatározások, összeütközések minduntalan ismétlődnek. A szigetek belseje áthatlan maradt. Az ország őslakóival az érintkezés ki van zárva mind ez ideig. A hódítók mindössze a nagyobb kikötőkben telepednek le. Az új gyarmatosok csak a jelentékenyebb városokban kereskednek. Ez idegenek befolyása egyszerűen a központokra terjed. A vidék helyzete megmarad a régi.

Manila előtt vet horgonyt a St. Franciscóból érkező gőzös. Manilában marad, ha teheti a legtöbb kivándorló. Célja mindannyinak pénzt szerezni. Mindannyi meg akar gazdagodni, lehetőleg rövid idő alatt. Kellemes körülmények között, kevés fáradtsággal szeretne szerezni valamennyi. Ha a *money grabbing*, hajsza a pénz után, minden gyarmatpolitikai törekvés egyik legnagyobb hátránya, az új amerikai colonisatiót e veszély még jobban fenyegeti.

A helyett, hogy komolyabb üzletet kezdene, megelégszik pillanatnyi előnyök kizsákmányolásával. Jelentékenyebb befektetéseket kevesen eszközölnek. A vásár legtöbb esetben egyoldalú. Közgazdasági szempontból az eljárás épen olyan

téves, mint a mennyire meddő. Nemzetgazdasági hátrányai még károsabbak. A milliókra rugó deficit, melylyel a kormány évenkénti számadásai lezárulnak, szomorú világot vetnek az általános közigazgatásra. A változás az új æra alatt a pénzpiaczon a legérezhetőbb. Legalább is a kikötőkben minden aránytalanul megdrágult. A hajdani árak megkétszereződtek. Sőt több esetben régi értékek négyszerezésére rugtak. Az áremelés azonban kizárólag a behozatali cikkekkel illeti. A haszon az amerikai gyárosnak és boltosnak jut, a helybeli vásárló rovására. A nyerstermelő, a nemzeti piacz, a régi pangásban marad. A köznép helyzete semmivel sem javul.

Manila, nem szabad tekinteten kívül hagyni, századok óta virágzó kikötőváros. A khinai tenger, Malai archipelagics és Csendes Oczeán közé helyezve, kereskedelme csak olyan változatos, mint a mennyire élénk volt. Ha a bevétel nem is emelkedett felette magas számokra, de elégséges volt az egyszerű igények fedezésére. Ma mindenekelőtt ez igények nőnek, anélkül, hogy mindekkoráig mód és eszközök találának fedezésökre. A hajdani *peseta* helyébe a *dollár* lép. Tehát az ötszörös, sőt a mai árak mellett majd hétszeres érték. De módról senki sem gondol a megfelelő többlet beszerzésére. Így az egészséges gyarapodás helyébe merész vállalkozások lépnek. A biztos fejlődés termékét tőzsdeüzletek pótolják. A legtöbb idegen érkezőt kétségkívül a pénzpiacz változatai, a jelen üzleti élet és az árak aránytalan felcsigázása lepi meg. Ha az angol gyarmatos magas százalék mellett dolgozik, az amerikai egyszerűen megfizethetlen. De van még egy lényegesebb különbség is. Albion fia pénzéért jó minőséget követel, míg a yankee a minőségnél a mennyiséget fontosabbnak tartja. Az angol csak felemeli, emez elrontja az árakat. A ki pár éve nem járt itt, alig ismerne a régi városra. Nem külsőleg találna változást. Új épületek nem igen emelkedtek. Az utcák és terek képe változatlan. A lakosság maig csinos nemzeti ruházatát viseli. Még a khinai negyed is épen olyan, mint századok előtt lehetett, a mikor az első kék zubbonyos és hajfonatos *Li-k*, *Fu-k* és *Tsang*-ok érkeztek. Az átalakulás komolyabb. A változás belső. Az élet viszonyait támadta az meg, annak harmoniáját zavarta fel. A legrészrehajlatlanabb felvilágo-

sítást néhány itten élő idegen szolgáltatja. Bármennyire szigorún bírálják a régi spanyol kormány hibáit, ítéletök nem sokkal kedvezőbb az új amerikai közigazgatást illetőleg. Sokan az egész rendszert hibásnak tartják. A végrehajtás módját pedig kivétel nélkül elvetik. Még élesebben kelnek ki a hivatalos világ alkalmazottai ellen. Vannak, kik a művelődés nagyon alacsony fokán állanak. Soknak nincs meg a szükséges közigazgatási jártassága. Még több esetben hatalmukkal élnek vissza a hivatalnokok. Sőt minduntalan sikasztások is fordulnak elő. E hátrányok, melyek az amerikai politikai életet oly sokszor gátolják rohamos haladása útjain, a gyarmatban még csak bénítóbban hatnak. Áranyai még sötétebbek.

A társadalmi viszonyok még kedvezőtlenebbek. A régi spanyol kormányzók, lettek legyen bármilyen gyenge vagy erőszakos államférfiak, a külső forma tekintetében kifogástalanok maradtak. Manila előkelő körei sokat megőriztek a régi sevillai és madridi udvar csiszolt modorából. A társas élet is élénk maradt egész a háború kitöréseig. Az igények könnyen nyertek kielégítést. Telt mindenkinek vendégszeretetre. Fogadóteremül, ha más nem, a virágos patio mindig nyitva volt. A terített asztalon többet nem vártak egy pár hűsítőnél. Zenekart pedig a fiatalság gitárja és mandolinja szolgáltatott. Az est derűlten tölt el. Gondtalanul, mint a milyen gondatlanná csak egy igénytelenül élő nép kedélye tudja azt varázsolni.

Ma mindez jelentékenyen megváltozott. A nemzetközi lakosság nagyjára elzárja magát az idegenek elől. A kereskedővilág is jobbra külön csoportra oszlott. Az amerikai hivatalos körök pedig mind ekkoráig nem tudták a rokonszenvet megnyerni: nem otthonosodtak meg. Az ok többféle. A politikai helyzetet nem tekintve, a szokások, ízlés, vérmérséklet is túlságosan eltérő, hogysem őszinte rokonszenv fejlődhessek. Az amerikai élet, munka és szórakozás a pénzes erszény körül forog. Őszintén csak azt becsüli, a minek értéke van. A déli népek ábrándjai iránt nincs érzéke. A másik nagy hátrány a kormány alkalmazottainak személyes hiányai, hézagos nevelése. Kétségkívül több nagyon művelt amerikai főhivatalnoki család fordult meg a szigeteken, de ismétlem, hogy még ők is inkább csak mint

touristák, mint telepítvényesek éltek az új gyarmaton. Alig érkeztek meg új állomásaikra, a család nőtagjai és a gyermekek már is tovább utaztak. A meleg hónapokat, a ki csak teheti, távol tölti. A ki nem térhet haza, legalább is Észak-Japán vagy a Pe-chili-öböl táján marad az egész nyár és ősz alatt. A hivatalok fizetése nagy. Utazási költség nem jó tekintetbe. De mindez nem szolgál a helyi viszonyok fejlesztésére. Manilában töltött rövid pár hónap alatt életrendjüket a családok lehetőleg a megszokott amerikai igényeknek és ízlésnek megfelelően folytatják.

E szokások és azok napi költségei, a fényűzési tárgyak, szórakozásaik, mind egyaránt kizárják azt, hogy azokat a lakosság magáévá tehesse és utánozhassa az amerikai életet. Otthon a *patiót* divatosan berendezett *hall* pótolja. A narancsos víz helyett pezsgőt szolgálnak. Az éneket kártya szorítja ki.

Az egyszerűbb hivatalnokok, tiszték gyakran csiszolatlanok. Ez emberek legtöbb esetben olyan elemekből vannak toborozva, kik a közélet legalsóbb hágcsojánál kezdtek pályafutásukat. Modor, forma iránt közönyösek. Az úgynevezett amerikai fesztelenség a hajdani spanyol etiquette hagyományainak befolyása alatt nevelkedett világ szemében visszatetsző. A zsebkendő helyett a köpőtálak divatja, az asztalra nyújtott lábak csodálkozást keltenek. Mint halálom, a háború előtti társadalmi viszonyok, ha egyszerűek is, de kellemesek és finomultak voltak. Külsőségekre a spanyol gyarmatos csak annyi súlyt vet, mint azt az angol középosztálynál tapasztaljuk. Amannak úgyszólván természetében rejlik a formaiság, emez pedig mint szükséges eszközt alkalmazza tekintélye emelésére. Az amerikai az illedelmi formákat elveti, mint fölösleges idővesztéséget, értéktelen sallangot. Alapjában felfogásuk, bármennyire természetes, gyakorlati téren kivihetetlen. Egy társadalom felépítésére, összetartására a forma okvetlen szükséges kellék. Megszilárdítására az apró csiszolások, külmáz csak olyan fontos szerepet játszanak, mint épületek megóvására a vakolat, vagy az ércz rozsdásodása ellen a festék.

A gyarmatosítás, hogy az sikeres legyen, hosszú gyakorlatot követel. A gyarmat-politikának megszámlálhatatlan segédeszközökkel kell számolnia, hogy az hasznot hajtson.

Fölöslegesnek látszó factorok sok esetben fontosabbak a nagyszabású intézményeknél. Sőt talán a leghatalmasabb kapcsolatokat éppen a láthatatlan kötelékek alkotják.

A legvitézebb hadsereg és a legmagasabb katonai létszám nem tud egy egész nemzet ellen harcolni, ha az önérzetre ébred. És viszont a leghatalmasabb kormány- és legkérlelhetlenebb szigornak sem lesz módjában a gyarmat tulajdonát biztosítani.

Az egyedüli biztosítékot csak a kölcsönösség, vagy mondjuk: érdekközösség, a gyarmat és erkölcsi fölény nyújthatja. Az összes gyarmatosító hatalmak között csak Nagy-Britannia és Németalföld érte el, de szinte csak százados gyakorlat és számos megpróbáltatások következtében ez álláspontot. Egy az indiai császárságról írt dolgozatomban *) alkalmam volt közelebbről foglalkoznia a két főtényezővel, melyek az óriás, több mint háromszáz millió lakosu, hogy úgy szóljak, világ-részt az anyaországnak megóvni. E hatalom tulajdonképen az érdekközösség, mely az egyes tartományokat Angliához csatolja; a második nagy tényező, mely talán még fontosabb, az angol hivatalok és hivatalos osztály magas köz-erkölcsi színvonala. Mint fehér ember, előkelőbb kasztnak tartja magát, és magasabb fokú erkölcsi életet óhajt élni meghódított népeinél.**)

Amerikának mindkét tételt még a jövőben kell megtanulnia.

Gróf VAY PÉTER.

---

*) *Budapesti Szemle* 1902-ik évi júniusi száma.

**) A szerző kelet-ázsiai naplótöredékei kivétel nélkül a helyszinén irattak. Több része a körülmények miatt befejezést sem nyert. Továbbá a szedést megnehezítette, hogy nagyrészt csak írónnal voltak följegyezve az egyes napok eseményei. A szerző ez időszerinti távolléte elkerülhetlenné tette az esetleges sajtóhibákat. Törekvünk mindenekelőtt oda irányult, hogy ez érdekes töredékek közvetlen, jegyzetszerű jellegét hiven megőrizzük.

Szerk.

AZ ANYAG SZERKEZETÉNEK ÚJ ELMÉLETE.

Tíz év telt el azóta, hogy Röntgen Konrád würzburgi egyetemi tanár a würzburgi orvos-természettani társulatnak 1895. évi deczemberi ülésén első jelentését előterjesztette ama kísérleteiről, melyekkel a nevére elnevezett sugarakat felfedezte. Jelentésében arról az egyszerű kísérleti tényről számolt be, hogy a mikor megritkított levegőt tartalmazó üvegsövön villamos áramot bocsátott keresztül, az üvegső falának az a része, a melyre a nemleges villamos sarkból kiinduló sugarak, az u. n. kathódsugarak estek, újfajta sugarak kiinduló helyévé vált. Ezek az új sugarak sok szempontból az eredeti kathódsugarakkal megegyező tulajdonságokat mutattak ugyan, de egynémely hatásukban amazoktól feltűnő módon különböztek. Sajátságosabb tulajdonságuk az, hogy a fán, a papiroson, a fémek vékony lemezein s az emberi test izomzatán könnyen áthaladnak, de a vastagabb fémrétegek, az üveglapok s testünknek csontjai felfogják azokat. Ha tehát kezünket e sugarak útjába helyezzük el, valamely alkalmas fényérző lapon kezünk csontvázának árnyék-képét előállíthatjuk. Ezek az árnyék-képek manapság orvosi és bonczani szempontból megbecsülhetetlen szolgálatot tesznek.

Röntgen. felfedezésének köztudomásra hozása után, az ő sugairól szóló tanulmányainak egész sorozatát bocsátotta közre. Felfedezésének nagy jelentősége azonban nem csak abban van, hogy általa a természettudomány, úgy elméleti, mint gyakorlati szempontból, igen érdekes és nagy-jelentőségű tüneménycsoporttal bővült, a melynek ma már egész nagy irodalma van, hanem abban is, hogy eszmét adott és irányítóul szolgált arra, hogy a nagy természetnek addig teljesen ismeretlen olyan tüneményei hivatassanak

elő az ismeretlenségből, a melyeknek megismerésével kiszélesedtek tudományos látómezőnk határai s a rájuk vonatkozó kutatások és tanulmányok eredményeivel meggazdagodott tudásunk maga is.

Röntgen felfedezését következetesen s egészen természetszerűleg kellett nyomon követnie a sugárzó képesség *) felfedezésének.

E tűnemény-csoport felfedezése már eddig is meglepő eredményekre vezetett. Megrendítette először is hitünket a természettudományok körében már-már csaknem dogmává csontosodott egynémely nézettel és elmélettel szemben. Newtonnak azt a már teljesen elavultnak tekintett felfogását, mely a mai természettanban már csak történeti értékű volt, hogy t. i. a fénysugárzás abból áll elő, hogy a fénylő test magából igen nagy sebességgel anyagi részecskéket lövell ki, épen az ide tartozó új kísérleti eredmények juttatják diadalra, mert igazolják, hogy a fénysugárzás nemcsak és kizárólag a fényt terjesztő közeg hullámmozgásából, hanem tényleg anyag kisugárzásából is előállhat.

Új világot nyitott fel az új tűnemény-csoport tanulmányozása a vegytan, a természettan és a bölcészet előtt is, a melyben máris megrendült az anyag szerkezetére vonatkozó eddigi elméletünk, a melyben az atom, mint az anyag önálló, oszthatatlan és megváltozhatatlan egysége bomladozni kezd, és a melyben ama nagy feladat megoldásához, a mely eddig minden idők nagy kérdését képezte, hogy t. i. mi az eredeti, az őszanyag, egy komoly lépéssel közelébb jutottunk.

Az anyag szerkezete kérdésében azt az új elméletet óhajtom bemutatni, mely közvetlenül a sugárzó képesség kísérleti tanulmányozásának eredményein épült fel, — a sugárzó képesség és az ezen alapuló új anyag-elmélet közötti kapcsolat feltüntetése czéljából — rámutatva azokra a kísérleti eredményekre is, a melyek az új elméletnek alapjait teszik.

* * *

---

*) A szóban forgó tűneménycsoportot ma általánosan radioaktivitas-nak nevezik. Én e szó jelentését magyarul «sugárzó képesség»-gel adom vissza, mert ez a tűnemény némely testnek olyan tulajdonsága, a melynél fogva az önmagától sugárzani képes.

A ma ismeretes fénysugárzási tünetményeknek négy fő-csoportját különböztethetjük meg: a világító testeknek — köztök a napnak — sugárzását, a Röntgen-féle sugarakat, a kathódsugarakat és néhány elem sugárzó képességét. A szóban lévő kérdésre: az anyag szerkezetének újabb elméletére nézve az utóbbi két csoport tünetenyei és e tünetmények tanulmányozásának kísérleti eredményei voltak utmutató és alapvető befolyással. Az új anyag-elmélet oszlopai tehát a közvetlen megfigyelésnek és kísérletnek eredményei, mert ezek nélkül valamely elmélet a természettudományok körében szilárdan meg nem állhat.

1. A fénysugárzásnak a legrégebbi idők óta és a legközvetlenebbül ismert példája a napnak és a világító testeknek sugárzása. E testek sugárzó képességének magyarázatára egészen a XVII-ik századnak utolsó évtizedéig, mint fentebb említém, Newtonnak az az elmélete volt közönségesen elfogadva, hogy a világító testekből végtelen kicsiny anyagi részecskék röpködnek szét a tér minden irányában s ha ezek szemünk reczehártyájához ütődnek, bennünk a fénynek, a világosságnak érzését ébresztik fel. Newtonnak kortársaira és tanítványaira gyakorolt nagy befolyása, tekintélye és az a körülmény, hogy az ő egyszerű elméletével az akkor ismert fénytüneteményeket igen kényelmesen lehetett megmagyarázni, az ő elméletét a fény lényegéről, melyet alapgondolatánál fogva a fény anyagi elméletének nevezünk, a természettanban egy évszázadig fentartották.

Ma azonban már tudjuk, hogy a napnak és a világító testeknek fénye — nem tekintve ezuttal épen azoknak az elemeknek sugárzását, a melyeknek fény-jelenségei szolgáltatták az alapot az anyagszerkezet új elméletének felállítására — nem anyagi jelenség, hanem mozgás.

A nap sugárzásának s általában a fény-jelenségeknek és az égi testek mozgási tünetenyeinek megmagyarázására ugyanis abból a feltevésből indulunk ki, hogy a nagy természetben üres tér nincsen, és nem is lehet. Ennek ellenkezőjét, a mi véges emberi gondolkozásunkkal még csak elképzelni sem tudjuk. A testek legkisebb részecskéi közt lévő tereket s a nagy világűrt is valamely végtelenül finom és rugalmas anyaggal kitöltötteknek fogjuk fel. Ennek az anyagnak jelenlétéről érzékszerveink útján közvetlen tudó-

mást nem szerezhethünk ugyan, de felvételére kényszerít minket egyedül már csak az a jelenség is, hogy a nap-sugarak eljutnak a mi földünkre, pedig ezt a levegő csak mintegy 400 kilométernyi magasságban övezi körül, s a fény tovaterjedését és általában valamely jelenségnek átszármazását a tér egyik helyéről a másikra abszolút üres téren keresztül, tehát az úgynevezett közvetetlen távolba hatás elméletét, ma már el nem fogadhatjuk.

Ezt a mindenütt jelen való közeget világ-éternek nevezzük s ez az indítója és terjesztője a fénynek. E felfogás szerint a fény a világ-éternek szabályszerűen hullámzó mozgása, mely a fényforrásból indul ki s szemünk retze-hártyájához elérve, azon az általa létesített inger ébreszti fel bennünk a látás érzetét. Az éter fényhullámait épúgy foghatjuk fel, mint azokat a vízhullámokat, melyeket a nyugvó tó tükörén valamely testnek pl. kőnek a tóba dobásával indítunk utjokra. Miként ezek a vízhullámok a tavon, úgy terjednek a fényhullámok is a világ-éterben a tér minden iránya felé. Két egymásra következő hullámhegynék vagy hullámvölgynek egymástól való távolságát hullámhosszúságnak nevezzük itt is, ott is. A fényhullámok hosszúságai igen kicsinyek, mert értékük csak négy és hetvenöt tizezred milliméter között változik; terjedési sebességük azonban igen nagy; másodpercenként 300,000 kilométernyi utat futnak meg.

A világ-éter azonban nemcsak a fénynek, hanem a sugárzó hőnek és a villamosságnak is terjesztő közege. Ha ugyanis az éter nyugalmi helyzetét valamely erő aképen háborítja meg, hogy annak következtében benne négy-öt milliméternyi hosszúságú hullámok állanak elő, akkor az ilyen hullámokból nem fény, hanem hőszugárzás származik, és ha aképen, hogy az előálló hullámok hosszúsága egy pár centimétertől több méterig terjedő értéket ér el, akkor az előálló tűnemény villamosság. A fény, a sugárzó hő és a villamosság tűneményei között tehát nincsen lényeg szerinti, hanem csak fokozati különbség.

Ime egy rövidke bepillantás a természeti tűnemények három első tekintetre különbözőnek látszó csoportjának egységes világába!

2. A sugárzási tűnemények második főcsoportját ké-

pező Röntgen-sugaraknak keletkezési módját a bevezető sorokban megismerttettem. E helyen Röntgen felfedezéséről, történeti szempontból, csak azt kívánom megjegyezni, hogy Röntgent véletlen felfedezésére Hertznek, közvetlenül azonban Lenárd Fülöp hazánkfiának kísérletei vezették. Mikor ugyanis Röntgen fekete kartonnal beborított úgynevezett Lenard-féle kisütő-csővön villamosságot vezetett át, meglepetéssel tapasztalta, hogy az a fényérző (bariumplatincyanürös) ernyő, a mely akkor esetleg épen a cső közelében volt, felvilágított. E meglepő tüneteményből következtette aztán, hogy a villamos csőből olyan, szemmel nem látható sugarak indulnak ki, a melyek a fekete kartonon, — s mint azt később megállapította — több más olyan anyagon is áthatolnak, a melyeket a napsugarak nem járhatnak át.

E sugaraknak a különböző testeken való áthatoló képessége a testek sűrűségétől függ. Mennél nagyobb valamely test sűrűsége, annál kisebb mértékben haladnak rajta keresztül; a fán könnyebben jutnak át, mint az üvegen; az aranyak, ezüstnek, réznek, platinának vékony lemezei átbocsátják e sugarakat, az ólomlap azonban, az előbbi anyagokéval egyenlő vastagsága mellett, a legkevesébbé.

A Röntgen-sugaraknak az a tulajdonsága, hogy a kisebb sűrűségű testeken könnyebben, a nagyobb sűrűségűeken azonban nehezebben vagy egyáltalában nem is hatolnak át, természettudományi szempontból is érdekes jelenség ugyan, gyakorlatilag azonban, mint előbb is említém, különösen az orvosi tudomány terén talált felette nagy jelentőségű alkalmazásra. Ezeknek a sugaraknak segítségével ugyanis az emberi test belsejébe is bepillantunk s ott nemcsak a csontokat s az oda esetleg bejutott idegen szilárd testeket, hanem a vérkeringés központi szervének: a szívnek mozgását is megfigyelhetjük. Ilyen gyakorlati alkalmazhatóságuk szempontjából nagy jövő várhat még a Röntgen-féle sugarakra.

Valamely jelenség megismerése s törvényeinek felkutatása után még az a nagy feladat is megoldásra vár, hogy magának a jelenségnek belső lényege is megállapíttassék. A Röntgen-sugaraknak eddig felsorolt tulajdonságai mellett, lényegök megállapítása szempontjából, nevezetes sajátosságuk az, hogy mágnessel nem téríthetők ki irányukból;

e jelenségből joggal következtethetni arra, hogy e sugarak nem állhatnak anyagi kisugárzásból. Tekintettel aztán arra a körülményre, hogy ezek csak akkor és csak ott keletkeznek, a mikor és a hol a kathódsugarak valamely akadályba, pl. a villamosságot kisütő cső falába ütköznek: lényegök kérdésében ma az a felfogás erősödött meg, hogy a Röntgen-sugarak a kathódsugaraktól gerjesztett rezgésekből állanak elő az éterben. És annyiban megegyeznek a napsugarakkal; különböznek azonban ezektől abban, hogy rezgések nem folytonos és szabályos, mint a napsugaraké, hanem lökésszerű és szabálytalan, valamint abban is, hogy a fénynek sem visszaverődési, sem törési törvényeit nem követik.

A sugárzási tűnemények e két fajtájának indítója tehát mozgás, terjesztő közege a mindenütt jelen lévő világéter, s magok a sugarak valamely testi anyagot a sugárzás kiinduló helyéről nem visznek magokkal a térben tovább. Másképen áll ez a kérdés a sugárzás két utóbbi csoportjánál: a kathódsugaraknál és a sugárzó képességnél.

3. A kathódsugarak ama fénytűneményeknek egyik csoportját alkotják, a melyek ritkított levegőt tartalmazó üvegsövekben a két fajta villamosságnak kiegyenlítődesét kísérik. A villamosságnak ilyen módon való gyors kisülése alatt ugyanis a villamos vezeték nemleges sarkából kékes színű és az igenlegesből biboros fény ömlik ki. A nemleges sarkból kiáramló kékes fénypamat a levegőnek a csőben való folytonos ritkítása alatt egy bizonyos határig mindinkább nő és kiterjed, míg a másik sark fénye ezalatt kiterjedésében és fényerejében is fokozatosan kisebbedik. Ha aztán a levegő a kisütő csőben bizonyos határig, a légnyomásnak mintegy milliomod részéig megritkult, az utóbbi fény egészen kialszik, az előbbi pedig a cső hosszában egyenes irányban láthatatlanul kiterjed s a csőnek a nemleges sarkkal szemben fekvő részét világos zöldes színben világításra indítja, s ez a hely az épen, a honnan a Röntgen-sugarak eredetöket veszik. Faraday, a múlt század legnagyobb kísérleti physikusainak egyike a villamos vezetéknek azt a sarkát, a melyen a nemleges villamos áram a kisütő csőbe jut, kathódnak nevezte el, s innen ezeket a sugarakat, a melyek erről a sarkról indulnak ki, kathódsugaraknak nevezzük.

A kathódsugarak kísérleti tanulmányozásából kitűnt, hogy — külső erőhatás hiányában — a kisütő csőben minden körülmények között egyenes irányban terjednek el; a napsugaraktól főleg abban különböznek, hogy valamely új közeg azokat se vissza nem veri, se meg nem töri. Tovaterjedések egyenes irányából valamely mágneses erő által kiteríthetők, mely jelenléte első gondolatra is arra a feltevésre vezet el, hogy ezek a sugarak utjokban valamelyes anyagot visznek magokkal. s így lényegök — eltérően a nap vagy a Röntgen-sugarakétól — nem lehet pusztán mozgás. Ha a kathódsugarak utjokban olyan testekre esnek, a melyek fémet nem tartalmaznak, élénken világítókká teszik azokat, s az ilyen testek világító képessége e sugarak hatásának megszűnése után is egyidőre megmarad; a gyémánt e sugarak hatása alatt gyertyafény-erősségű világosságot lövel ki magából, s a rubin vörös fényben világol. A fémek igen vékony lemezein e sugarak áthatolnak, a vastagabb fémrétegek azonban visszatartják ezeket; a fényképező lemezre vegyi hatást gyakorolnak, s munkát is végezhetnek, mert ha könnyen megmozdítható testekre esnek, mozgásba hozzák azokat. Terjedő sebességek másodpercenként mintegy 30,000 kilométer, mely érték a fény sebességének csak tized része.

A kathódsugarak tanulmányozásában Lenard Fülöp hazánkfiának, jelenleg a kielői egyetem physika-tanárának igen kiváló érdemei vannak. Neki sikerült e sugarakat a kisütő csőből igen vékony, 0.00265 milliméternyi vastagságú aluminium-lemezen át a szabad levegőbe vagy más közegbe kivezetni, s így tulajdonságaikat függetlenül tanulmányozhatia azoktól a villamos kisülésektől, a melyek magokat e sugarakat létrehozták. A kivezetett sugarakat a tudomány Lenard-féle sugaraknak nevezte el. Ezek a szabad levegőre jutott sugarak, megfigyelései szerint, az eredeti sugarakkal megegyező tulajdonságokat mutatnak; úgy szóródnak itt széjjel, mint a napsugarak, valamely homályos közegben; az arra képes anyagokat világítókká teszik; a fényképező lemezre hatnak; a levegőből ózont fejlesztenek. Lenard a kathódsugarakra vonatkozó kísérletei alapján megállapította továbbá, hogy ezeket a sugarakat a testek elég vékony rétegei keresztül bocsátják, és hogy a különböző

anyagoknak e sugarakra vonatkozó elnyelő képessége függ, az anyagok sűrűségétől és ezzel arányos, be független a minőségétől. Nagy gonddal vizsgálta meg e mellett a mágnes hatását is a kathódsugarakra s arra az eredményre jutott, hogy a mágnes a kathódsugarakat úgy téríti ki utjokból, mintha e sugarak mentében nemleges villamosságot vivő áram haladna.

Abból a kísérleti megfigyeléséből aztán, hogy a kisütő csőből kivezetett sugarakat a mágnes mindig ugyanakkora mértékben térítette ki irányukból, bárminő anyag töltötte is ki ezt a tért, a melybe azokat vezette, Lenard azt következtette, hogy a kathódsugarak nem lehetnek valamelyes testi anyaghoz kötött jelenségek, mert ha ilyenek lennének, annak a térnek más-más nemű anyaga, a melybe e sugarakat vezette, más és más viselkedést tanúsítana ezekkel a sugarakkal szemben, s ennek következtében a mágnesnek ezekre a sugarakra gyakorolt kitérítő hatása ugyanazon körülmények között nem lehetne ugyanakkora. Lenard nézete e kérdésben Hertz nézetével egyezett meg, ki a legközelebbi időknek egyik legfényesebb tehetségű — a tudomány kárára, sajnos, igen fiatalon elhunyt — kísérleti physikusa volt, s kinek oldalán Lenard annak idején tanársegédként működött. Felfogásuk szerint a kathódsugarak, miként a fény- és Röntgen-sugarak is, a világ-éterben végbe menő változásokból származnak és semminemű vonatkozásban nem állanak valamelyes anyaggal. A mint később látni fogjuk, Lenard következtetését a kathódsugarak lényegére nézve nem igazolta a tudomány, s e következtetésének helyességét utóbb maga is feladta. A kathódsugarakra vonatkozó vizsgálatának eredményei azonban e mellett is mindvégig kiváló érdemei maradnak.

4. A sugárzó tűnemények ama negyedik, igen nagy jelentőségű csoportjának felfedezésére, a melynek jelenségei irányító befolyással voltak az új anyag-elmélet kialakulására, a Röntgen-féle sugarak indították a természetbúvárokat. A kísérleteknek egész sorával keresték ugyanis, hogy vannak-e a természetben esetleg olyan testek, a melyek magoktól, minden külső hatás nélkül olyan nemű sugarakat képesek magokból kiárasztani, minők a Röntgen-féle sugarak. És Becquerel 1896-ban kutatásai közben tényleg

megállapította, hogy az uránium nevű elem és ennek sói oly sugarakat lövelnek ki, a melyek a fekete papirosra, a fémek vékony lemezein és más testeken is keresztül hatolnak, s úgy, miként a Röntgen- és a kathódsugarak, a fényképező lemezre vegyi hatást gyakorolnak és a levegőt a villamosság vezetésére képesebbé teszik. Két évvel aztán később Curie-né Franciaországban és Schmidt Németországban egyidőben, de egymástól függetlenül felfedezik, hogy a thorium és vegyületei hasonló tulajdonságú sugarakat árasztanak ki magokból, és pedig csaknem oly mértékben, mint az uránium.

Az urániumnak és a thoriumnak azt a tulajdonságát, a melynél fogva magoktól, az az minden külső befolyás nélkül és állandóan a leírt hatású sugarakat lövelhetik ki magokból, sugárzó képességnek s ezeket az anyagokat, valamint a hasonló tulajdonsággal felruházott többi testeket is sugárzó anyagoknak nevezzük.

Alig van természeti tűnemény, mely önmagában, megjelenésében s lefolyásának körülményeiben egészen egységes, egynemű lenne. A fénytán jelenségei is mind ilyenek. A nap fehér fénye hét szín-typusból van összetéve; a nap fénysugaraival egyszersmind hősugarak is érkeznek mihozzánk, s mint azt az ide vonatkozó kísérletek kétségtelenül megállapították, a sugárzó képesség sem egyszerű és egynemű jelenség. A thorium sugárzása pld. három különböző sugárnemből van összetéve, a melyeket egyenként α -, β - és γ -sugaraknak neveztek el és melyeket külön-külön szétválasztva is vizsgálat és megfigyelés tárgyává lehet tenni. Hogy aztán a sugárzás általában összetett, megállapították azt úgy az urániumra, mint a később felfedezett sugárzó anyagokra is.

Az a három sugárfaj, a melyből a sugárzó anyagok sugarai össze vannak téve, áthatoló képessége, sebessége a mágnessel szemben való viselkedése, valamint a fényképező lemezre való hatása tekintetéből lényegesen különbözik egymástól. A testeken való áthatoló képességek szempontjából leggyengébbek az α -sugarak, mert közönséges körülmények között csak néhány milliméternyi vastagságú levegőrétegen mennek át s egy papiroslap is feltartóztatja azokat. Erősebb áthatoló képességgel vannak felruházva a β -sugarak

s legerősebbel a γ -sugarak, a melyek még egy zoll-vastagságú aczéллеmezen is átmennek.

Ugy az α -, mint a β -sugarakat a mágnes kitéríti irányukból, a γ -sugarakat azonban nem. A kitérítés irányából következtetve, az α -sugarak igenleges és a β -sugarak nemleges villamosságot visznek magokkal tovább. A kitérítés tüneténye is a mellett bizonyít, hogy ez a két sugárnem útjában valami anyag röpül tova, s mint később meg fogjuk ismerni, Rutherford angol természettudós a kitérítés nagyságából meg is határozta az α -sugarak irányában tova szálló egy-egy anyagrészecskének tömegét. Az α -sugarak sebessége a fény terjedési sebességének mintegy huszad-része, a β -sugaraké akkora, mekkora a kathódsugaraké, a γ -sugarak e szempontból kevésbbé ismereteseek. Az α -sugarak fényképező hatása kicsiny, a β -sugaraké igen nagy; megfordítve áll azonban épen a viszony a levegőnek villamos vezetővé tételök kérdésében; a γ -sugaraknak a két utóbbi hatása sincs ezideig még pontosan felderítve.

Meg kell jegyeznünk, hogy az egész sugárzásnak 99 századrészét az α -sugarak teszik, miért is mellettök a β - és a γ -sugarak alárendeltebb jelentőségűek.

Mindezeket összefoglalva megállapíthatjuk tehát, hogy az az öt sugárnem, a melyet az utóbbi évtized alatt fedeztek fel, illetőleg tanulmányoztak közelebbről, két csoportra osztható. A Röntgen-sugarak ugyanis és valószínűleg a γ -sugarak is a világ-éter hullámozásából, míg a kathód-, az α - és a β -sugarak anyagi részecskék mozgásából keletkeznek. Mindezek a sugarak megegyeznek egymással abban a tulajdonságukban, hogy a földi testeket, tekintet nélkül anyagi minőségekre, átjárják, és főképen abban különböznek egymástól, hogy a mágnes kitérítő hatásával szemben másként viselkednek.

* * *

A sugárzó képességnek az eddigiekben megismertetett egyszerű tünetényei iránt korunk legkiválóbb természetbúvárai is kezdettek érdeklődni s megindult a megfigyeléseknek és kísérleteknek olyan folyamata, a melynek eredménye több új sugárzó anyag felfedezése volt. Azok az eszközök és módszerek, a melyeket a sugárzó képességű

anyagok keresésében használtak, igen egyszerűek. Három, egymástól egészen különböző mód van, a melynek bármelyikével is meggyőződést szerezhetni valamely sugárzó anyag jelenlétéről. Ha a sugárzó test sugarai ugyanis bizonyos testekre (pld. baryumplatincyanürös lapra) esnek, világítókká teszik azokat; ha utjukba fényképező lemezt találnak, arra vegybontólag hatnak; legérzékenyebb felismerő módszert azonban e sugaraknak az a hatása szolgáltatja, hogy a levegőt és azokat a gázokat, a melyeken keresztül haladnak a villamosság jó vezetőjévé teszik, és pedig annál jobb vezetőjévé, mennél erősebb a sugárzás.

A sugárzó testek felkereséséért megindult tudományos kutatásban az első siker egy asszonynak: Curie-nének jutott osztályrészül, ki az említett harmadik módszer segélyével igen fáradságos uton 1898-ban új sugárzó elemet fedezett fel, melyet rádiumnak nevezett el. Azt tapasztalta ugyanis, hogy az urán-szurokércz nevű ásványnak sugárzó képessége, mely ásvány nagy mennyiségű urániumot tartalmaz, az uránium sugárzó képességét sokszorosan felülmúlja. Ez a tapasztalata arra a feltevésre vezette, hogy az uránszurokérczben az urániumnál hatásosabb, új sugárzó anyagnak kell lennie, s egy évi nehéz munkásság után, melyben férje is segítségére volt, tényleg kiválasztotta ez ásványból a rádiumot.

Hogy milyen fárasztó volt Curie-né munkája, s mekkora gonddal és ügyességgel kellett feladatát végeznie, kitűnik abból is, hogy a rádium súlya az uránszurokércz súlyának csak mintegy milliomod részét teszi, s így több tonna uránszurokérczet kellett felbontania, miglen az új elemet hatásában megfigyelhető mennyiségben kiválaszthatta. Vizsgálatai szerint a rádium a sugarak mind a három fajtáját kilöveli magából és sugárzó képessége milliószorta nagyobb, mint az urániumé vagy a thoriumé.

Curie-né felfedezését még ugyanabban az esztendőben igazolták Elster és Geitel, kik az uránszurokérczben szintén megtalálták a rádiumot. Hogy aztán a rádium eladdig teljesen ismeretlen új anyag, azt a színekelemzés igen érzékeny módszerével mutatták ki többben is, megállapítva pontosan, hogy a rádium színekepe a színekepfajoknak teljesen új neme, mely a rádiumot, mint új és önálló elemet, a többi elemtől megkülönböztetően jellemzi.

Curie-né ugyanabban az évben, melyben a rádiumot felfedezte, rájött arra is, hogy az uránszurokérczben még egy másik sugárzó anyagnak is kell rejtőznie, melyet meg is talált, és a melyet Curie-né iránt való tiszteletből, lengyel eredetére való tekintéssel, poloniumnak neveztek el. A polonium csak α - és β -sugarakat sugároz ki, az utóbbiak azonban rövid idő alatt kialszanak, míg az előbbiek csak hónapok multával. A következő évben Debierne ugyancsak az uránszurokérczben még egy új sugárzó anyag jelenlétét fedezte fel, melyet aktiniumnak nevezett el. Ennek sugárzását azonban még eddig legkevésbé ismerjük.

Az itt felsorolt öt sugárzó anyag, sugárzó képességek ereje szerint, nagyban különbözik egymástól. Leggyengébb a thorium és az uránium sugárzása, legerősebb a rádiumé. Legkevesebb ismeretünk van ez időszerint a poloniumról és az aktiniumról. Mind az öt elem sugároz ki α -sugarat, mely a megfigyelések szerint az egész sugárzás 99 százalékát képezi. Épen azért az α -sugarak különböző erőssége szolgáltatja az egyik ismertető jelt az öt sugárzó elem különbözőségére.

Hogy a sugárzó képesség tünetényeiről teljesebb tájékozódást szerezhessünk, meg kell még ismernünk e tünetény-körben néhány olyan egyszerű jelenséget, a mely az anyagszerkezet új elméletével szoros kapcsolatban áll s magának az elméletnek felállításában is nevezetes szerepet játszott.

Rutherford, ki a sugárzó tünetényeknek igen buzgó tanulmányozója, 1900-ban arra a felfedezésre jött, hogy a thorium az említett sugarakon kívül bizonyos, szintén sugárzó képességű, gáznemű anyagot áraszt ki magából, mely a thoriumot ködszerűen burkolja körül, légárammal róla lefújható, tovább vezethető, s vékony fémlapokon áthatolni képes. Ezt a gáznemű anyagot sugárzó kiömlésnek nevezte el. A kiömlés sugárzó képessége azonban csak igen rövid idejű s megfigyelése szerint már egy percz múlva kezdetbeli sugárzó erősségének fele értékére száll alá. A kiömlés azokat a testeket, melyekre ráülepedik, sugárzó réteggel vonja be, mely réteg azonban róluk egyszerű ráfúvással is eltávolítható. Hogy aztán ez a kiömlés valóban sugárzó gáznemű anyag, azt — egyik helyről a másikra való vezet-

hetése mellett — az is bizonyítja, hogy azt többeknek is sikerült cseppfolyóvá tenni.

A Curie-pár és Dorn felfedezték aztán a rádiumnak is hasonló természetű kiömlését, mely azonban huzamosabb ideig hatékony, mint a thoriumé, mert sugárzó képessége csak négy nap múlva száll le a fele értékére. Az aktinium kiömlését ennek az elemnek felfedezője ismerte fel; e kiömlés sugárzó képessége már egy másodpercz múlva felére esik le. Hogy a sugárzó kiömlés a sugárzó képességű testből kiváló, anyagi természetű gáz, azt az ide vonatkozó szinképelemzési vizsgálatok is kimutatták, melyeknek eredménye szerint a kiömlés szinképe egy, a földön is jelen lévő anyag szinképével: a káliuméval azonos. Annak a körülménynek magyarázata, hogy a thorium anyagi kiömlése miért nem volt felfedezhető már előbb is a szinképelemzés felette érzékeny eljárásával, — mikor ezzel a tölünk végtelen távolságokban lévő égitestek alkotó része is megállapítható s pld. a konyhasónak százezred milligrammnyi tömegrészecskéje is felismerhető, — abban van, hogy ez az eljárás e vizsgálati körben már nem elég érzékeny. Thomson, cambridgei egyetemi tanár a sugárzó anyagok megismerésére és tanulmányozására alkalmazott villamos módszer érzékenységre azt mondja, hogy azzal oly sugárzó anyagot is meg lehet találni, melynek anyagmennyisége százezerszerre kisebb annál a legelemibb tömegnél, a mely a szinképelemzéssel felfedezhető.

Mint fentebb említém, ha a sugárzó test kiömlése valamely másik testre, legyen az bárminő, leülepedik, egyidőre azt is sugárzóvá teszi. Ezt a jelenséget a thorium kiömlésére szintén Rutherford állapította meg s csaknem ugyanabban az időben a Curie-pár is megfigyelte a rádium kiömlésére. E tüneményt gerjesztett sugárzó képességnek nevezzük. Ha valamely nagyobb kiterjedésű edénybe egy kisebb, szűk nyílású edényt helyezünk el, melyben rádium és a kisebb edény környezetében több más test foglal helyet, azt figyelhetjük meg, hogy ha a tágabb edényt elzárjuk, ezek a testek idővel sugárzókká válnak, de ha ismét a szabad levegőre kerülnek, e képességeket elveszítik. A kiömlés tehát, mint valami gáz, szétterjed a levegőben. E tüneményből kiviláglik, hogy a gerjesztett sugárzó képes-

ség nem függ azoknak a testeknek anyagi minőségétől, a melyeken megfigyelhető, és ezt valamely olyan sugárzó anyag idézi elő, melynek kiömlésével a testek érintkeznek.

Úgy képzelhetjük el a sugárzó kiömlésnek a sugárzó képességű anyagokból való kiválását, mint a folyadékokból a páráknak vagy a gőzöknek a képződését, melyek — mi-ként a sugárzó kiömlés is — megüledhetnek a szomszédos testek felületein s finom réteggel vonják be azokat. A két tünetemény azonban csak külső lefolyásában hasonlít-ható ekképen össze, mert egyébként köztük két lényeges különbség van. Az egyik az, hogy a sugárzó test önként, minden külső befolyás nélkül árasztja ki magából a kiömlést, míg ahhoz, hogy a folyadékokból pára vagy gőz képződjék, a folyadékhoz erélynek: melegségnek vezetése szükséges; a másik az, hogy míg a különböző folyadékokból kilépő páráknak és gőzöknek anyagi minősége attól függ, hogy maga a folyadék milyen, addig a különböző sugárzó testek sugárzó kiömlése mindig egy és ugyanazon anyagi minőségű, gáznemű anyag.

Rutherford és Soddy 1902-ben végzett kísérleteikkel arra a meggyőződésre jutottak, hogy a thorium sugárzó képessége onnan származik, hogy ennek az anyagnak egyik része lassanként olyan új állapotba megy át, a mely az eredeti thorium-anyagtól elválasztható, s a melyet thorium-x-nek neveztek el. A thorium sugárzó képességét a thorium-x-nek elválasztása után csaknem egészen elveszíti, de idővel az ismét eredeti erősségére emelkedik fel, ezalatt pedig a thorium-x sugárzása lassanként kialszik. Ebből a tüneteményből első gondolatra is következik, hogy a thorium a maga sugárzását folyton maga fejleszti s nem valamely külső erélyforrásból meríti. Ugyanerre a meggyőződésre jutott el már előbb Crookes és Becquerel is az urániumra nézve.

Mindezeknek a kísérleti tényeknek kiegészítéséül megemlíthetjük még, hogy az eddig megismertetett öt sugárzó képességű elemen kívül fedeztek fel még egynéhány, kisebb jelentőségű, hasonló tulajdonságú más testet is, továbbá hogy Thomson a mély kútak vizében, s Elster és Geitel a talajban is sugárzó gázt találtak.

Ezeknek az egyszerű tüneteményeknek ismeretével aztán

meg is szereztük azt az alapot, a melyen nemcsak megérthetjük az anyagszerkezet újabb elméletét, hanem jogosultságát e tünemény-csoport körében beláthatjuk.

* * *

Az ember kutató szelleme, mely a körülötte lefolyó változásokat megfigyeli s azok szabályszerű rendjét természeti törvényekbe is igyekszik foglalni, nem elégszik meg s a tudós vágyától ösztönözve nem is elégedhetik meg a tünemények megfigyelésével és a természeti törvények megismerésével, hanem keresi azokat a végső okokat is, a melyek a természeti jelenségek összetartozó csoportjainak alapját képezik. A végső okok feltalálhatása azonban az emberi véges elmének nem adatott meg s azok megfigyelések és kísérletekkel meg sem is találhatók. Ilyenkor a természettudomány a tünemények oki megmagyarázására valamely valószínűnek látszó elméletet állít fel. És ha ez az elmélet és a belőle vonható következtetések teljes megegyezésben vannak a megfigyelések és a kísérletek eredményeivel, akkor ennek az elméletnek jogosultsága valószínű, és segítségével az illető tünemény-csoport új tüneményeit megmagyarázhatjuk s törvényeit is megállapíthatjuk. Alapjaiban inog meg azonban az ilyen elmélet, mihelyt egyetlen tünemény lefolyása, vagy egyetlen tüneménynek kísérleti törvénye az elméletnek ellene mond.

Az anyag szerkezete kérdésében a természettudományok körében időnként különböző elméletek voltak elfogadva. Egy-egy idetartozó olyan elméletnek megváltoztatását, a mely a maga idejében nemcsak valószínűnek, de egyedül helyesnek is látszott, magának a tudománynak fejlődése vonta maga után. Az anyag szerkezete kérdésében koronként igaznak tartott ilyen elméletek közül csak a jelentősebbeknek megismertetése is túl terjedne e munkálat keretein; épen azért csak azt az elméletet mutatom be alapvonásaiban, a melyet a természettudomány az anyag szerkezete kérdésében eddig helyesnek ismert el.

Mindnyájunk előtt ismeretes, hogy a természettudományok alapját néhány megdönthetetlen bizonyosságú igazság, úgynevezett alaptétel képezi. Ezek egyike az anyag megmaradásának elve, mely szerint a nagy természet anyaga a maga

egészében vagy részeiben változásokon, átalakulásokon mehet ugyan keresztül, rajta oly tünetmények játszhatnak le, a melyek az anyagot vegyi tulajdonságaiban is megváltoztathatják, de a természeti anyagnak összmenynyisége állandóan ugyanannyinak marad meg. Ennek a változatlan mennyiségű anyagnak bizonyos térfogattól határolt részét természeti testnek nevezzük, mely aztán egyszerű vagy összetett lehet. Az egyszerű testeket, melyeket elemeknek nevezünk, különmemű alkotó részekre felbontani nem lehet, míg az összetett testek különböző alkotó részekre, elemekre bonthatók fel. Valamely testet, a részecskéit összetartó erővel szemben, először is erőművi uton oszthatunk fel részekre. Ezt az osztást azonban osztó műszereink tökéletlensége és hiányossága miatt a végtelenségig nem folytathatjuk, mert végre is a testnek oly kis részecskéjéig jutunk el, mely ily módon alkotó részeire tovább már nem bontható fel. Ezt a legkisebb testrészt tömecsnek (molekula) nevezzük. A tömecskeket aztán vegyi erőkkkel még legalább is két részre bonthatjuk fel s az ebből az osztásból eredő anyagrészcsekék képezik a parányokat (atomok).

Az anyag szerkezetének azt az elméletét, a melyet a természettudomány eddig helyesnek ismert el, Dalton egy évszázaddal ezelőtt állította fel; e szerint az anyagok általában, — tehát még azok is, melyek a tért látszólag egyenletesen töltik be — külön álló, oszthatatlan atomokból állanak; ezért az anyag szerkezetének ezt az elméletét atomistikus elméletnek nevezzük. Vele és a belőle vonható következtetésekkel tünetmény még nem jutott ellenmondásba, és csak a legujabb időben felfedezett vagy közelebből felderített sugárzási tünetmények szolgáltaták a kiindulást arra, hogy ennek az elméletnek az atom önállóságára, oszthatatlan voltára vonatkozó tétele meginogjon. Megjegyezhetjük egyébiránt, hogy a Dalton-féle elmélet a maga kezdő korában sem volt egészen új gondolat. Dalton elmélete ugyanis a maga lényege szerint csak visszatérés Demokritos-nak. Kr. e. a negyedik században élt bölcselőnek ama felfogásához, hogy a természeti testeknek alkotó részei azok a már tovább nem osztható anyagrészcsekék, a melyek Dalton atomjaival megegyeznek.

Az atomistikus anyagelmélet sarktétele ellen az első

komoly támadást a kathódsugarak kísérleti tanulmányozásának eredményei intézik.

A kathódsugarak lényegének kutatása előtt a természetben a villamos tűneményeket pusztán olyan jelenségeknek fogta fel, mint a melyek a világ-éterben végbe menő változásokból állanak elő, s a melyeket maga a világ-éter terjeszt tovább hullámok alakjában a tér egyik helyéről a másikra, épen úgy, mint a sugárzó hőnek vagy a napnak a sugarait. Ez a felfogás tehát nem kötötte a villamosság tűneményeit más valami anyaghoz a világ-éteren kívül, s e szerint a villamosság lényege nem is lenne egyéb, mint pusztá mozgás. E felfogással szemben utóbb bizonyos ellenvetések merültek fel, melyek azt kezdték hangoztatni, hogy a mint az elem egynemű atomok csoportosulásából áll, akként a villamosságot is atomikus szerkezetűnek kell felfognunk, azaz a villamosság is — mint bármely anyag vagy mennyiség — részeire osztható s a villamosságnak ebből az osztásból eredő legkisebb része az u. n. villamos atom, melynek valamelyes anyaghoz kötötten kell megjelennie. Az utóbbi felfogás szerint tehát a villamosság nem lehet pusztán mozgásbeli jelenség, hanem valamelyes anyaggal való vonatkozásban kell a természetben megjelennie.

A villamos tűneményekre vonatkozó utóbbi nézetet több kiváló természetbúvár kísérlete, illetőleg véleménye készítette elő és erősítette meg. Már Faraday, ki a villamos áram vegybontó hatásának törvényeit megállapította, kísérletileg kimutatta, hogy a mikor a villamos áram valamely folyadékon keresztül halad és azt felbontja: a vezető két sarkán megjelenő villamos mennyiség a felbontás következtében a sarkokon kiváló atomok számával arányos és a különböző elemek minden egyes atomja meghatározott mennyiségű villamossággal, úgynevezett villamos töltéssel van felruházva. E szerint tehát a villamosság anyaghoz kötött jelenség. Helmholtz 1881-ben Faraday-ról tartott felolvasásában maga is azt a gondolatot fejezi ki, hogy miként a testi anyag, akként úgy az igenleges, mint a nemleges villamosság meghatározott elemi részekre van felosztva, mely részek a villamos atom szerepét játszzák. Berzelius már elébb kifejtette azt a nézetét, hogy azok az erők, a

melyek az atomokat molekulákká egyesítik, s Helmholtz szerint a leghatalmasabb vegyi erők is villamos eredetűek. Lassan-lassan érlelődni kezd tehát az a felfogás, hogy a villamosság jelenségei az anyaggal atomszerű összeköttetésben jelennek meg.

A kathódsugarak lényegére nézve azt az elméletet, a mely a mai felfogáshoz legközelebb áll, Crookes állította fel. Abból a gondolatból indul ki, a melyet már elébb Faraday is kifejezett, hogy az anyag az ismert három halmazállapoton (szilárd, cseppfolyós és légnemű) kívül még egy negyedikben is előfordulhat, melyet a sugárzó anyag állapotának nevezett el. Minthogy aztán a testek akkor, mikor a szilárd halmazállapotból az egymásra következő könnyebb halmazállapotokba mennek át, jellegzetes természeti tulajdonságaikat fokozatosan elveszítik, Crookes felfogása szerint a kathódsugarak úgy keletkeznek, hogy a ritkított levegőt vagy más légnemű testet tartalmazó kisütő csőben a villamos áram hatása alatt a légnemű test egymással minden tekintetben megegyező és egynemű részekre bomlik fel, az az átmegy a negyedik halmazállapotba. A felbomlásból így előálló új anyagi részecskéknak egy részét aztán a nemleges sark eltaszítja magától s ezek alkotják a kathódsugarakat. A mint látjuk, Crookes elmélete visszatérést jelentett a fény anyagi elméletéhez, s így egészen természetes volt, hogy akkor, a mikor a fény és a villamosság rezgési elmélete a maga fénykorát ünnepelte, a physikusok — köztük Herta is Lenard is — a legnagyobb kétkedéssel fogadták Crookes szokatlan és merész elméletét.

Perrin kísérletei azonban kétség nélkül megállapították, hogy a kathódsugarak valóban olyan villamos töltéseket visznek magokkal tovább, a melyek anyagrészecskékhöz vannak kötve. Kísérleti eredményét a későbbi vizsgálatok igazolták is, melyek közül főleg Thomson és Kauffmann szellemes kísérletei a nagy jelentőségűek, kik meghatározták a kathódsugarak irányában tova röplő, nemleges villamossággal megtöltött anyagrészecskék sebességét és tömegét. Az elébbire nézve azt találták, hogy ezeknek a részecskének sebessége a fény terjedési sebességénél kisebb, mert a körülmények szerint annak harmad- és tizedrésze között változik; az utóbbira nézve pedig ahhoz a fontos eredmény-

hez jutottak, — mi igazolta Crookes-nak annak idején kevésre becsült elméletét, — hogy a kathódsugarakban tova röpdülő, egymással egyenlő nagyságú és egyenmő anyagi részecskék tömege, bárminő is az a légnemű test, a melyben a kathódsugarak keletkeznek, kétezerszerre kisebb a legkönnyebb gáz: a hydrogen egy atomjának tömegénél.

A tűneményeknek ehhez a csoportjához tartozik az a jelenség is, hogy — mint azt több kísérletező is megállapította, — a fémlapok, ha fehéren izzanak, a kathódsugarak anyagrészecskéivel minden tekintetben megegyező, villamossággal telt testi tömegrészecskéket lövelnek ki magokból, melyeknek tömege is ugyanakkora, mint a kathódsugarak anyagi részecskéinek tömege.

A kathódsugarakra vonatkozó kísérleti eredmények eddig is kétségtelenül megállapították tehát, hogy

1. vannak az atomoknál kisebb anyagrészek;
2. ezek az anyagrészek az atomok alkotó részei, s így az atom nem tekinthető az anyag önálló, tovább már nem osztható egységének.

Az anyagnak azt a legkisebb tömegrészecskéjét, a mely a kathódsugarakban tova száll és a mely a villamosság legkisebb mennyiségével, az úgynevezett villamos atommal egyestve van, a természettudomány elektronnak nevezte. És mert bárminő is az a test, a melyből az elektronok kiválnak, ezek egymással minden tekintetben megegyeznek: azért az elektron az az őanyag, a melyet a gondolkodás kezdete óta folyvást keresünk, és a mely a testi természet építő követ alkotja. Nagyságáról, a fentebb említett számérték mellett, fogalmat alkothatunk magunknak Kauffmann hasonlatából, a mely szerint az elektron nagysága olyan arányban van egy bacillus nagyságához, mint a bacillusé a földgolyó nagyságához. Az elektronok tulajdonságai azonban felfoghatatlan kicsinységek mellett is a legnagyobb pontossággal tanulmányozhatók, s ezek fogják tenni jövőben a testi természetről való vizsgálódásainknak s világfelfogásunknak alapjait. És az elektronoknak az atomokon alul fekvő ama világában, a hol a természeti testek sokfélesége már eltűnik, az alchimisták álma is valóra válhatik, mert ha megállapítható lesz majd, hogy az aranynak egy atomjában hány elektron foglal helyet, és hogy az elektro-

nokat mi módon lehet meghatározott viszonyokban összekapcsolni, az ólom elektronjait is aranyvá vagy más nemes fémme egyesíthetjük. És ennek az első hallásra bizarrnak tetsző gondolatnak kivihetősége a modern physika mai álláspontján nem is sokkal nagyobb lehetetlenség, mint a minőnek annak idején első meggondolásra a Röntgen-féle fényképezés vagy a vezeték nélkül való távirás feltűnhetett.

A természeti tünetények az anyagon és az anyagban mennek végbe, melynek elektronjai a villamosságnak meghatározott mennyiségével vannak felruházva; így nyert igazolást Berzeliusnak, Faradaynak, Helmholtz-nak az a sejtelve, hogy a physikai és vegytani erők és jelenségek villamos eredetűek. Találóa s a jövőbe mintegy mélyebben bepillantva mondta ezelőtt másfél évtizeddel Hertz, akkor már a bonni egyetem nagy híré tanára, egyik előadásában, a német természethúvárok és orvosok gyűlésén: «Ezer és ezer olyan helyen pillantjuk meg a villamosságot, a hol lételéről eleddig biztos tudomásunk nem volt. A lángok világításában s minden egyes fényló atomban villamos folyamatot látunk. Az a test is székhelye a villamosságnak, mely még nem világít ugyan, csak melegséget sugároz ki. Így terjed ki a villamosság birodalma az egész természet felett. És mihozzánk is közelébb vonult, mert a mi szemünk is valójában villamos érzékszerv, s ha kiragadnók a villamosságot ebből a világból, a fény is eltűnnék véle.

És az összes villamos és fénytani jelenségekben, a világító testeknek, a napnak, a csillagoknak, a villámlásnak, sőt a májusi bogárkának fényében sem látunk egyebet, mint az elektronoknak, ezeknek az ősatomoknak rezgó mozgását.

★ ★ ★

A sugárzó képesség tünetényeinek felfedezésével új világ nyílt meg a természettudományi kutatás előtt, melynek jelenségei a természeti testek oly kicsiny részecskéin mennek végbe, a melyeknek tömege és kiterjedése jóval kisebb ama testek és testrészek tömegeinél és méreteinél, a melyek manapság a göröcsövi és szinképelemzési vizsgálatoknak tárgyait képezhetik. A ma élő természetbúvárok legjobbjai közül sokaknak nemes becsvágya: bepil-

lanthatni ebbe az új világba, megfigyelni jelenségeit s megállapítani ezeknek törvényeit. Az utóbbi években a kísérletező buvárkodásnak szakadatlan, s mondhatni, lázas munkája meghozta gyümölcseit, legalább is abban, hogy a sugárzó tűnemények lefolyása és sorrendi kapcsolata tiszta világításban áll előttünk, s a kísérleteknek és megfigyeléseknek eredményei alapján a tűneménycsoportra nézve oly elmélet fejlődött ki, melynek jogosultsága a sugárzási tűnemények lényegét illetőleg nemcsak valószínűnek, hanem megállapítottnak is fogható fel. E közben ugyanis nem jelentkezett még olyan tűnemény, a melyet ezzel az elmélettel egybehangzóan ne lehetne megmagyarázni. Az új elmélet az anyag szerkezete kérdésében eddig vallott felfogásunkhoz képest merőben szokatlan s merésznek látszó alaptételen nyugszik. Nemesak arról van szó ugyanis, hogy az atom, eddigi világnézetünk szerint az anyagnak legkisebb és oszthatatlan alkotó része, felbomolhat, hanem épen arról, hogy az atom a maga felbomlásával egészen új sajátosságú és másnemű anyaggá alakulhat át. Ezt az új elméletet, a thorium sugárzó tűneményeinek megfigyelése után, Rutherford és Soddy, angol természéztűvűrok állították fel s alapjaiban a következő.

Elméletünk szerint, melyhez a többek között Thomson is csatlakozott, a sugárzó elemek, miglen sugárzási tűneményeket mutatnak, önmaguktól, tehát minden külső hatás nélkül, lassú és folytonos átalakulással más elemekké változnak át. Ez az átalakulás úgy megy végbe, hogy atomjaik nagy erélylyel és rögtönösen szétrobbannak, és a szétrobbanás eredményét 99 százalékban azok az α -részecskék képezik, a melyek nagy erővel a tér minden irányában szétszóródnak s a sugárzási tűneményeket hívják életre. A sugárzó elemek atomjainak ilyen robbanásszerű szétesése, melyet meggátolni vagy siettetni semmiképen sem áll hatalmunkban, abban különbözik valamely robbanó anyagnak, például egy tömeg puskapornak felrobbanásától, hogy mig a puskapor egész tömegében pillanat alatt felrobban, addig a sugárzó test robbanó szétesésénél meghatározott idő lefolyása alatt a széteső anyagnak csak igen-igen kicsiny része alakul át. Az idevonatkozó számítások szerint egy év lefolyása alatt folytonos robbanással egy grammnyi rádium-

ból 75 százezred milligrammnyi rész alakul át, úgy hogy a rádiumnak ebből az átalakulásból származó súlyvesztése mérlegelés útján ez idő szerint meg sem állapítható.

Ismeretes mindnyájunk előtt az az egyszerű tünemény, hogy a testeknek más-más halmazállapotba való átmenetele bizonyos erélyváltozással kapcsolatosan történik. Mikor u. i. a szilárd test megolvad és a mikor a cseppfolyós test lég-neművé válik, bő erélyt használ el, s viszont, a mikor a gőz folyadékká sűrűsödik, vagy a mikor a folyadék megfagy, bő erély válik szabaddá, melyet ezek a testek a környezetnek adnak át. A sugárzó testek szétrobbanása is erélyváltozással áll kapcsolatban. Az az erő, a mely a sugárzó elem atomjait s az egyes atomokban az atom alkotó részeit a szétrobbanás előtt egymáshoz kapcsolta, az atom szétesésekor felszabadul és az α -részecskék útján sugárzó erély alakjában tűnik elő. Az így szabaddá vált erély a Curie-pár és Laborde meghatározása szerint olyan nagy, hogy a rádium a maga felbomlásából származó α -részecskéinek folytonos ütése, mintegy bombázása alatt egy pár hőfokkal állandóan magasabb hőmérséklet alatt van, mint a környezete. Az a melegmennyiség, a melyet egy grammnyi rádium óránként termel, igen nagy; vele ugyanakkora tömegű vizet a fagypontról a forrási mérsékletig hevíthetünk fel. Az a tünemény, hogy a sugárzó elem az egymásra következő egyenlő időrészek alatt állandóan ugyanakkora meleget fejleszt, arra mutat, hogy a sugárzó testből az egymásra következő egyenlő időközökben ugyanakkora anyagrész bomlik fel.

A sugárzó testek atomjainak felbomlási tüneményei nem volnának tanulmányozhatók, ha az atom a maga eredeti kezdő állapotából egyetlen átalakulással menne át végső felbomlási állapotába. Nem volnának tanulmányozhatók annyival inkább, mert az átmenet robbanásszerűen történik, melynek rövid tartamú ideje a közelebbi megfigyelést lehetetlenné tenné. A sugárzó elem atoma azonban az átmeneti állapotoknak egy sorozatán megy keresztül, miglen felbomlásának utolsó állapotáig eljut. A thorium atoma pld. teljes felbomlásáig öt, a rádium atoma valószínűleg szintén öt, egymásra következő olyan állapoton megy át, melyek mindenkében úgy viselkedik, mint vala-

mely új, az elébbi állapottól lényeg szerint különböző, önálló atom, és mindenik új állapotba való jutása megismétlődő robbanások útján történik. Ez az átalakulási folyamat nagyjában a rovar átalakulási folyamatával lenne összehasonlítható, mely a petéből való életre kelésétől teljes kifejlődéséig az átmeneti alakoknak egy során megy keresztül; mindenik átmeneti alak a megelőzőtől különböző s az egyik alakból a másik alakba jutás meghatározott időtartam lefolyásához van kötve.

Rutherford és Soddy a sugárzó testek atomjait, miglen bizonyos idő lefolyása alatt az egyik széteséstől a másikig eljutnak, metabolonnak nevezték el. A metabolon tehát olyan atom, melynek létele, élettartama bizonyos, korlátozott tartamu időhöz von kötve, a mely ez alatt az időtartam alatt önálló atomként viselkedik, ennek lejártával azonban rögtönösen szétrobban s szétrobbanásával a sugárzás ismert tünetényeit hívja elő. A thorium átalakulási folyamata, mely ez időszerint a legjobban ismeretes, a következő: a thorium thorium-x-be, ez thorium-kiömlésbe, az utóbbi továbbá két oly állapotba megy át, a mely a gerjesztett sugárzó képességet idézi elő, és végre a második állapot az α - és a β -sugárzásba alakul át. Minthogy a sugárzó elemeknek ezt az átalakulását módosítani vagy befolyásolni egyáltalában nem áll hatalmunkban, fel kell tennünk, hogy ez a folyamat végtelen idők óta tart, és mert az egykor felbomlásnak indult anyagnak egy része még ma is meg van, ebből az következik, hogy ez az átalakulás végtelenül lassu lefolyású.

Az egyes átmeneti alakoknak időtartama, vagyis az az idő, a mely alatt a metabolon önálló atomként viselkedik, valamint a különböző sugárzó elem atomjának élettartama is, míg tudniillik az atom felbomlásának végső állapotáig eljut, igen különböző. Soddy közlése szerint a legjobban ismert metabolonoknak és az állandó sugárzó testek egy-egy atomjának élettartama a következő: az aktinium kiömlése 6 másodpercig, a thoriumé 87 másodpercig, a rádiumé 5 nap és 8 óráig él; a thorium-x élettartama 5 nap és 19 óra, a poloniumé 16 hónap; a rádium egy atomja 1500, a thoriumé és az urániumé 1000 millió év alatt jut el átalakulásának végső állapotáig. Thomson az eddigi megfigye-

léseknek eredményei alapján és pedig a rádium által óránként fejlesztett hőmennyiségből, továbbá abból a körülményből, hogy az α részecskék sebessége másodpercenként 20 ezer kilométer és abból, hogy e részecskék tömege a hydrogen-atom tömegével összemérhető, megállapította egy grammnyi rádium élettartamát s azt 50 ezer esztendőnek találta. Gondolkodóba ejtő nagy számok, főleg az utóbbiak, s jelentőségük csak úgy fogható fel, ha meggondoljuk, hogy másodpercenként a sugárzó anyagnak csak végtelenül csekély rész alakul át. És megfordítva, ezek a nagy számok viszont éppen az utóbbi körülmény mellett bizonyítanak.

E szerint az elmélet szerint tehát a sugárzó képességgel felruházott testek tömegének egyik, igen kicsiny része lassú és folytonos átalakulásban van; a sugárzó rész azonban bizonyos idő elmultával kialszik, mintegy elvirít s szerepét a testnek másik, még addig sugárzásnak s így bomlásnak nem indult része veszi át. Önként merül fel itt ezek után az a kérdés, hogy azzal az anyagrészszel, a mely sugárzását elveszítette, mi történik, és a folytonos anyagbomlás termékeiből mi lesz? Minthogy a sugárzó anyag bomlásában egész tömegének csak végtelenül csekély része vesz részt, s maga a bomlás is végtelenül lassú folyamat, azért erre a kérdésre határozott feleletet vagy csak akkor lehet adni, ha a bomlási termékek jó hosszú idő lefolyása alatt elég nagy mennyiségben gyűlnek majd össze, vagy ha a sugárzó anyagból egyszer elég nagy mennyiség állhat majd megfigyelés alatt. Rutherford és Soddy 1902-ben azt a nézetüket fejezték ki, hogy a sugárzó elemek bomlásának végső termékeiből egy a rádiumtól különböző elem: a helium áll elő, melyet 1868-ban a napban fedeztek fel, s jelenlétét a földi testekben 1895-ben Ramsay állapította meg. Nézetöket arra alapították, hogy Ramsay tapasztalatai szerint a helium csak olyan földi ásványokban fordul elő, a melyek thoriumot és urániumot tartalmaznak s így ez az elem lenne az illető ásványban jelen lévő valamelyik sugárzó elem bomlásának eredménye. Nézetöket a tudományos világ előtt meglepően igazolta az a megfigyelés, a melyet Soddy és Ramsay 30 milligrammnyi rádiumon végzett s a melylyel szinképelemzés útján tényleg megállapították, hogy a rádium kiömlése héliummá alakult át, miközben a rádium

az átalakult kiömlést újjal pótolta. Kísérleti eredményük helyességét utánok többeknek hasonló eredményű kutatása is igazolta.

Röviden összefoglalva: Rutherford és Soddy elméleti szerint a sugárzó anyagok sugárzási képessége onnan ered, hogy atomjaik megismétlődő átalakulással részeikre bomlanak, s a bomlás végső termékeit e tűnemény-csoport körében is azok az ősatomok képezik, a melyekkel a kathód-sugarak körében megismerkedtünk: az elektronok. A testi anyagnak ezek az ősatomai aztán viszont új elemmé is egyesülhetnek, mint azt a rádium esete igazolja, hol is az elektronok héliummá tömörültek.

Ez az anyag-átalakulásnak felettébb meglepő, de már kísérleti ténynyel is igazolt elmélete.

Ez elméletnek az ellen a föltevése ellen, hogy a sugárzó testekből kiinduló hatalmas erélynek forrása az atom és az ő szerkezetének megváltozása, az az ellenvetés hozható fel, hogy a sugárzó testek ezt az erélyt külső forrásból is meríthetik. Hofmann megfigyelései szerint azonban a rádium is, az uránium is bizonyos időre megfosztható ugyan sugárzó képességétől, de azt később ismét visszanyerik; a Curie-pár és mások megfigyelései szerint pedig az elemek sugárzó képessége független más anyagokkal való összeköttetésöktől. Ezek mind arra mutatnak, hogy a sugárzó testek hatásosságának atomjaikban nem külső körülményben keresendő. Soddy szerint bizonyos térfogatú rádiumkiömlés széteséséből származó erély öt milliószerre nagyobb, mint az az erély, a mely ugyanakkora térfogatú durranógáz felrobbanásából származik. Ez az adat is a legerősebb bizonyítékok egyike arra, hogy a sugárzó képesség erélyének forrása az atomokban van.

Thomson nézete szerint ezt az erélyt valamely olyan sugárzásból eredőnek is foghatnók fel, a mely sugárzás minden földi testet átjár, melyet a sugárzó elemek elnyelnek s magokból ismét kibocsátanak. Le Sage ezelőtt egy évszázaddal a nehézkedés megmagyarázására valóban abból a feltevésből indult ki, hogy a nagy mindenséget végtelen nagy sebességgel és áthatoló képességgel anyagi sugárzás járja át, mely a maga sebességének egy kis részét az égi testekre ruházza át s ebből ered ezeknek szabályszerű moz-

gása. Maxwell, a hatalmas tehetségű angol physikus azonban kimutatta, hogy a Le Sage-féle testi sugárzás eleven erejéből annyit adna át az égi testeknek, a mennyivel a nehézkedés megmagyarázható volna, akkor valamennyi égi test fehér-izzóvá válnék. Minthogy ez nincs így, azért ilyen külső sugárzás lehetősége kizártnak tekinthető. Az az ok, mondja Thomson, mely őt annak elfogadására ösztönözte, hogy a rádium sugárzásának forrása atomjaiban van, s nem valamely külső erélyforrás az, hogy a sugárzó képesség csak átmeneti, csak időleges. Igen hosszú ideig egy anyagrész sem sugárzó. Ez a körülmény azzal a tapasztalattal, hogy a rádium vagy a thorium sugárzásában csökkenés bizonyos idő lefolyása után sem állapítható meg, úgy áll összhangban, hogy egy bizonyos időben a sugárzó anyag egész tömegének csak végtelenül kis része sugárzik és ha ez a rész kialszik, helyét és szerepét új anyagrész veszi át.

Ez az anyag szerkezetére vonatkozó az új elmélet ma még kezdőkorát éli. Mint minden új eszmének, mely a gondolkodás megszokott formáival szakít, még sok előítéllettel és ellenvetéssel kell megküzdenie, miglen diadalmaszkodhatik. A természettudományi igazságok keresésének eszközei azonban nem elvont gondolkodásbeli érvek, hanem kétségbe nem vonható kísérleti tények, melyeknek ereje önmagokban rejlik, s így a szellemi harcz az új elmélet kérdésében nem tarthat sokáig. Az eddigi kísérletek eredményei szerint még ugyancsak annyit fogadhatunk el ez idő szerint igazság gyanánt, hogy a sugárzó elemek atomjai az anyagnak nem önálló részei, mert hiszen folyton-folyvást alkotó részeikre bomlanak; de már ez is és ennyi is határozott szakítást jelent bizonyos vegytani alapfogalmakkal, s miként Fabinyi, a kolozsvári egyetem vegytan-tanára egyik felolvasásában mondja, ez a rejtélyes sugárzás, a chemia büszke palotájának is, egyik, már amúgy is megingatott oszlopsorát, a chemiai elemekről szóló eddigi tantrombadöléssel fenyegeti. Az új elmélet legerősebb ütköző pontja kétségkívül az atom-elmélet, melyen ma a vegytan egész rendszere nyugszik. Soddy szerint azonban a sugárzó képesség elmélete és tüneményei nem állanak ellentétben az atom-elmélettel, mert e tünemények azzal a

feltevéssel, hogy az anyag szerkezete folytonos, meg sem magyarázhatók. Az anyagnak olyan állandó változása u. i., a melyhez a sugárzási jelenségek vannak kötve, és a mely változás idővel az egész anyagra kiterjed, az atomistikus felfogás alapul vételét teszi szükségessé, s maga az a jelenség is, hogy a sugárzó test anyagrészecskéket lövel ki magából, csak úgy fogható fel, ha az anyagot elkülönített anyagrészecskékből állónak tekintjük. Az új elmélet tehát az atom-elmélettel nemcsak ellentétben nem áll, sőt ezek az új tünetények és a reájok vonatkozó új elmélet az atom-elmélet helyességének erős bizonyítékai.

* * *

A nagy természetnek világos ujjmutatásai az ide vonatkozó eddigi kísérletek eredményeiben a természettudományoknak felsorolt hatalmas képviselőit félre nem vezethették s tévedésbe sem ejthették; miért is, ime, az emberi kutató szellem megtalálta végre az elektronokban a testi természetnek azt az őszanyagát, melyet oly hosszú idő óta eredménytelenül keresett s ezzel megtalálta azt az alsó határt, a melyen az anyagi lét kezdetét veszi. Ezeknek a villamossággal telt anyagrészecskéknak fölfedezése már is nagy arányokban kiszélesítette a természettudományi megfigyelés és tanulmányozás körét s a természeti jelenségek olyan birodalmába vezetett el, a melyben a változások az anyagnak elképzelhetetlen kicsinységű alkotó részein mennek végbe. Az elektronok felfedezése egyszerűbbé fogja tenni a természetről való felfogásunkat, mert általok, mint az anyagi világ legelemibb és egynemű alkotó részei által végelemzésében eltűnik előttünk a természeti testek sokfélesége, s az anyagi természetről való felfogásunk és világnézetünk egészen egységessé válik.

ELLEND JÓZSEF.

A MINDENSÉG EGYSEGÉGE.

(Ἐν καὶ πᾶν).

Alattam ing a föld.

A mit szilárdnak és alaktalannak

Tartottam eddig, forrongó anyag lön,

Ellentállhatlan, mely czélok után tör,

Életre küzd: Amarra mint jegecz,

Emerre mint rügy. Oh, e zür között

Hová lesz énem zárt egyénisége?

Madách: *Az ember tragédiája.*

Körültekintek a világban. Szétnézek magam körül. Figye-
m a világ dolgait és elmerülök a mindenség szemléletébe.

A legkülönbözőbb dolgok ragadják meg figyelmemet.
Látom a napot, a mint megvilágítja sugaraival látkörömet;
látom az égboltozatot, a mely a távoli hegyekre támasz-
kodik; látom a hegyeket emberlakta kunyhóikkal; amott a
távolban, mintha a legelő nyáj zaja ütné meg fületem,
közelemben pedig látom az emberek szorgoskodását és törek-
vését.

A nappal elmúlik, beköszönt az est és gyönyörködöm
az égnek rózsaszínű kárpitjában, elmerengek a nap esemé-
nyein, rendeztetem emlékeimet.

Észrevétlenül eljő az éjjel: megjelennek a csillagok és
szikrázó fényökkel elborítják az egész égboltot. Nézem a
nyugodt fénynyel fénylő bolygókat és a reszkető fényű álló-
csillagokat. Egész lényemet eltölti a mindenség végtelensége-
nek tudata és érzése. Magam előtt látom a mindenséget a
végtelen távolságban levő megszámlálhatatlan csillagaival,
látom a világ végtelenségét s tudom, hogy a dolgok vég-
telenségét se a napnak vakító fényénél, se a halvány
csillagoknak pislogása mellett nem tudom önmagamba be-

fogadni. Mikép is tehetném ezt? Hiszen még a bennem levő emlékképeket sem tudom végleg megrögzíteni. Ezek is csak mulékony birtokaim. Feltűnnek tudatomban s aztán megint alámerülnek a tudattalannak homályába, a honnan talán ismét tudatomba kerülnek.

Mi az, a mit magam előtt látok világos nappal; mi az, a mi figyelmemet leköti csillagos estéken és néma éjjeleken; mi az, a mi tudatomat mintegy testnélküli, tovasuhanó képekkel betölti?

Ha ezekre a kérdésekre egyetlenegy felelettel akarok megfelelni, azt kell mondanom, hogy a világot, azaz a mindenséget látom mindenben: tudatomnak s öntudatomnak tartalmát a világ, azaz a mindenség kölcsönöz.

A mindenséget látom a mező virágaiban, a távoli hegyek sziklatömbjeiben, ez szól hozzám az orkán bömbölésében; a nyájnak bégetésében mintha a világ hangját hallanám, a pásztor andalító sipja mintha csak a mindenség kezdetleges zenéje volna. Az emberek vágyódásában, törekvésében és cselekvésében a világ vágyódását, törekvését és cselekvését látom. A mindenség jelenlétét érzem, ha a vakító napba tekintek, a mindenség jelenlétét érzem csillagos, derűs estéken és csillagtalan felleges éjszakákon egyaránt. Ha a lenge fűszálat kezembe veszem, csak úgy a mindenség végtelensége tölti el lelkemet, mintha embertársam szemébe tekintve kutatom lelke mélységeit vagy elmerengek a végtelen multon és a végnélküli jövőn, vagy pedig képzeletem szárnyain egyik csillagról a másikra szökdösve a végtelen tér egy részét beszáguldozom.

A világ van mindenütt körülöttem. Bárhová tekintsek, bármire figyeljek, mindenütt a végtelen mindenséget látom magam előtt.

Nyílt tengeren vagyok, duzzadó vitorlákkal kedvező és kedvezőtlen szél szeszélyétől hajtva siklom tova a világ tengerén. Néha partokat érintek, néha szigetek bukkannak ki a tengerből; látom a tengernek ismeretlen csodáit és megfejthetetlen titkait; itt-ott mindenféle élőlényvel s idegen és ismerős emberekkel találkozom. Köszöntjük egymást. Némelyek közülök hozzám szegődnek, hogy egy ideig együtt bolyongjunk a végtelenségnek ismeretlen tengerén. Azután elválunk egymástól, ismét magam maradok életem

hajójában, egyedül és ismeretlenül tovább bolyongva, elmerülve a végtelen tenger sokféleségének szemléletébe.

Bárhova tekintek, a végtelennel állok szemben. Mindenütt végtelenség, mindenütt ismeretlenség.

Bolyongok az örök ismeretlenben. Bolyongásaim közben pihenőre hajtom fejemet, szememet behunyom s magamba merülök. Önmagamban egy testnélküli, árnyékszerű végtelen világ tűnik eléem. Ebben a világban is van napfény és derű, benne is vannak zivatarok s ez a világ is tele van tengernyi háborgással. Vagy legalább lelkem jelenségeit is a külvilágnak e jelenségeihez hasonlíthatom, mert magamban ugyanazt látom, a mit a külvilágból már ismerek.

Talán mindez optikai csalódás? Talán a külvilágban látom azt, a mit önmagamból közvetlen szemlélet útján megismerhettem? Talán én bennem van az igazi végtelenség s a végtelennek látszó mindenség csak az én énemnek a végtelenbe való projectiója? Vagy talán én is csak a végtelennek megjelenési formája vagyok, a kitől a végtelenségnek szemléletét ajándékképpen kaptam, hogy ismerjem meg önmagam, s hogy mindenben önmagam ismerjem fel: az én lényemből való lényeket, az örök lénynek hozzám hasonló megjelenési formáit.

Talán a mi életünk is, a melyet értelmiségünk fénye megvilágít, csak feltűnő és ismét eltűnő játéka és töredéke az egyetemes életnek, a melyet a maga végtelenségében voltaképpen még elképzelni nem tudunk.

Én vagyok-e a mindenségben, vagy pedig én bennem van az egész mindenség? Ha én csak alig észrevehető kis pont vagyok a mérhetetlenül nagy mindenségben, miképpen lehetséges az, hogy én mégis jelen vagyok a végtelen távolban levő csillagokon, mert hiszen látom azokat; miképpen lehetséges az, hogy én, a ki végtelennek képzelem a mindenséget és beláthatatlannak tartom a mindenség dolgait, mégis egységként befogadom magamba a mindenség végtelenségét és változatosságát.

Lehetetlen, hogy a végtelenül nagy és határtalannak látszó mindenség beszorítható volna véges lényem korlátai közé.

Talán mindez nincsen is így, talán mindez csak látszat?

Énünkől soha sem szabadulhatunk. Ha hangot hallok, azt a hangot én hallom; ha szint látok, azt a szint én látom; ha valamely tárgy kiterjedését szemlélem, azt a kiterjedést én szemlélem; ha valamely úgynevezett külső változás a kellemes vagy kellemetlen érzelmét idézi elő bennem, ezt az érzelmet én érzem; ha a motivumok akarásra késztenek, az én akarásomat akarom, azaz mindenütt és mindenben, a miből csak az én világom, a miből csak a világ össze van téve, önmagammal találom magamat szemben. A világ az én világom. A gondolkozás részére a létezésnek csupán az a formája hozzáférhető, a mely minden ízében subjectiv elemeket mutat fel. Tehát a mindenségről, a valóságról voltaképen csak mint pszichologiai, tudatbeli valóságról beszélhetünk.

Minden létezés csak a tudatban képzelhető el. Olyan lét, a mely tudat nélkül létezhetnék, egyenesen elképzelhetetlen. A tudat az a kapu, a melyen minden létnek keresztül kell mennie. Lehetetlen, hogy létezzék valami, hacsak nem a tudatban létezik.

A tudat adja meg a világ dolgainak a realitást, a tudat létesíti magát a mindenséget.

Az én tudatom létesíti az én világomat. De hiszen más világról, mint az én világomról nem is beszélhetünk. Mert ha azt mondjuk, hogy neked más világod van, mint nekem, s egy harmadik tudatnak más világa van, mint a milyen világom nekem és neked van, voltaképen megint csak az én világomról beszéltünk, hiszen te magad is és annak a harmadik személynek világa is csak az én világomban létezik; az én tudatvilágomnak alkotó része.

A tudatból, saját tudatomból, ki nem léphetek. Egész világomnak, az egész mindenségnek tudatom korlátai szabják meg határait. De tudatomnak korlátait kitolhatom a végtelenbe. Ilyen végtelenbe való kitolás létesíti a világnak végtelenségét is. E subjectiv tudat tevékenységen alapszik minden végtelenség: a tér és idő végtelensége, az anyag oszthatóságának végtelensége és minden más ismert és csak elképzelhető végtelenség is.

Minden ismert és elképzelhető dolog közül egyedül önmagamnak tudatáról van biztos, mert közvetlen tapasztalatom és biztos ismeretem. Minden más dolognak, illetve

minden más lénynek tudatáról csak analogia útján lehet képzetem.

A hozzám hasonlóknak látszó és hozzám hasonlóknak tartott lényeket olyan tudattal felruháztaknak képzelem el, mint a milyennek önmagamát ismerem. Sőt még ha az absolute legtökéletesebbnek képzelt lényről is alkotok magamnak fogalmat, azt is olyan tudattal bírónak képzelem, habár ezt a tudatot a végtelenségig nagyobbítom és mélyítem is, mint a milyen tudattal bíró lény én magam vagyok.

A szellem önmagát mintegy mélyebb pillantással szemlélheti, mint a világ dolgait, mert önmagához sokkal közvetlenebb vonatkozásban áll, mint a világ dolgaihoz. A szellem ugyan önmagát is mindenkor csak mint a tudatnak tárgyát foghatja fel és soha sem mint alanyt, de a szellemnek megdönthetetlen tudata van arról, hogy ebben a közvetlen szemléletben: — az öntudatban — az alany összeesik a tárgygyal. S önmagamát szemlélve teljes bizonyossággal tudom azt is, hogy azok a szellemi (lelki) folyamatok, a melyeket önmagamban találok: érzés, gondolkodás, akarás, ahhoz a physikai valósághoz vannak kötve, a mely valóságot, a világ összes többi dolgaitól megkülönböztetve, tulajdon testemnek ismerem.

Közérthetően kifejezve: önmagamát kétféleképpen ismerhetem meg; a világ összes dolgai közül egyedül önmagamról lehet kétféle ismeretem. Önmagamát szemlélve, testemen kívül lelki, szellemi jelenségeket is találok magamban.

A testi világot nemcsak önmagamból ismerem, nemcsak saját énem physikai léte ismertet meg engem a testi dolgokkal s azoknak tulajdonságaival; bárhova tekintsek is, az egész mindenségben testtel, kiterjedéssel: az anyagnak (testnek) tulajdonságaival találkozom; szellemi, lelki jelenségeket azonban csak önmagamban találok; az egész mindenség csak a testi (anyagi) világ sajátosságait tárja fel nekem. Hogy a testi jelenségek, testi tevékenységek mögött szellemi élet is van, azaz, hogy az én szellemi (lelki) életemen kívül más szellemi élet is van a világon, azt csak analogia útján következtethetem.

Ez az analogián alapuló következtetés így fejezhető ki: önmagamból tudom, hogy a testi dolgok, testi tevékenységek

ilyen szellemi jelenségek kísérlőképen jelentkeznek; valószínű s ezért hihetem is, hogy a hol az én testi tevékenységeimhez hasonló (testi, anyagi) tevékenységeket látok, ott az önmagamból ismert szellemi jelenségekhez, szellemi élethez hasonló szellemi élet is van.

Magunkon kívül embertársainkat érthetjük meg legmélyebben, legigazabban. Ennek oka bizonyára nem abban keresendő, hogy az ember, — ez az oly rendkívül benyolult physikai és psychikai szervezet, — már magában is könnyen megérthető volna, hanem ennek az az oka, hogy mi embertársainkhoz érezzük magunkat legközelebb. S habár embertársainkat is csak kívülről, azaz a physikai világ megismerésének formáiban foghatjuk fel, elképzelni is lehetetlen, hogy én valamely embertársamnak úgynevezett szellemi (lelki) jelenségeit másképen fogjam fel és ismerjem meg, mint a külső történes jeleiből; senkinek érzését nem érezhetem, senkinek gondolatát nem gondolhatom, senkinek akarását nem akarhatom, mégis egészen bizonyosra veszem, hogy olyan körülmények között s olyan testi tevékenységek mellett, a melyek között, illetve a melyeknek kísérlétében önmagamban szellemi tevékenységeket találok, embertársaimnál is ilyen szellemi tevékenységek jelentkeznek s a beszéd által, a szellemi közösségnek e legfontosabb közvetítőjével, embertársaim megerősítenek meggyőződésemben.

Az állatoknál már hiányzik ez a fontos közvetítő s mégis az analogiának érvényességét tovább is fentartva, az analogia útján tovább következtetve állítom, és pedig természetesen a külső észrehevés adatainak alapján, tudom azt, hogy az állatok világában is saját életemből ismert szellemi jelenségekhez hasonló folyamatok játszódnak le, hogy az állat is ugyanolyan, vagy ahhoz hasonló szellemi életet él, mint a milyennel saját belső valómban találkozom.

Ha látjuk, hogy a verebek oda repülnek, a hová a kenyérmorzsákat dobom, voltaképen nem látunk egyebet, mint ha valamely gépezetet, mondjuk: valamely óraművet szemlélünk. És azért mégis egészen bizonyosra vesszük, — ámbár azt már nem láthatjuk és soha sem bizonyosodhatunk meg róla, mert a verebek belső valójába nem hatolhatunk be, — hogy azok a verebek meglátták a kenyér-

morzsákat s repülésöket ez a meglátás és az a vágy irányította, hogy a kenyérmorzsákkal csillapítsák éhségöket.

És honnan tudhatjuk mindezt? Csak az analogia taníthat meg minket minderre; az az analogia, a mely önmagunknak szemléletéből és önmagunknak ismeretéből indul ki. Ehhez az analogiai következtetéshez állandóan odagondoljuk azt is, hogy én úgy cselekedném, ha veréb, vagy ilyen vagy olyan állat volnék.

Az állati szervezetek tevékenységei, a melyeket mindig csakis physikai történésnek látunk s valójában egészen tudományosan, egészen exact módon csakis ilyennek értelmezhetünk, olyanok, mint a mi szervezetünk tevékenységei s minthogy saját belső tapasztalásunkból tudjuk, hogy ezek a szerves tevékenységek szellemi, lelki jelenségek kíséretében lépnek fel, hiszszük, egészen bizonyosra vesszük s majdnem exact tudásnak minősítjük azt a hitünket, hogy az állati szervezetek egész világában létezik szellemi élet.

A vegetatív szervezetek világában már ilyen tudományos hitről nem beszélhetünk, ott már sokkal phantastikusabb területre lépünk, ha azt állítjuk, hogy itt is fel kell tennünk saját éünk életéből ismert s ehhez hasonló, bár szunnyadó belső, szellemi életet is.

Az analogia itt már erőtlenebbé válik: a külső meggyőző jelek, az állati tevékenységek, hiányzanak, de azért még mindig életet találunk itt is és elvégre hibetjük, s ma már az exact kutatók is hiszik, hogy mindenütt, a hol csak élet van, szellemi életnek is kell lennie s ezért azt is hinnünk kell, hogy a növényvilágban is van szellemi élet s ezt a szellemi életet, bár rendkívül szintelennek, halványnak képzeljük is, mégis saját szellemi életünkhöz hasonlónak kell tartanunk.

De mintha az analogia teljesen értéktelenné válnék, ha azzal az úgynevezett szervezetlen világ jelenségeit akar-nók értelmezni. Pedig, habár elhalványodik is az analogia fénye, mégis más hathatósabb eszköz hiányában, ezen a téren is ragaszkodnunk kell önmagunknak ismeretéhez és az analogiához s az anyagi világot is kénytelenek vagyunk önmagunk, saját életünk analogiájára értelmezni. Nem tudhatjuk ugyan, de hihetjük, hogy az egész mindenség él és pedig szellemi (lelki) életet.

A gondolkozásnak a dolog természeténél fogva a szellemből kell kiindulnia s ha ezt teszi, akkor minden realitást tudatheli, pszichológiai realitásnak kell tartania s a mindenség értelmezésénél az egyetlen rendelkezésre álló tudományos eszköz segítségével, az analógiával, okvetlenül arra az eredményre kell jutnia, hogy, minden valószínűség szerint, az egész mindenség is a saját belső valónkból ismert szellemi élethez hasonló szellemi életet él.

Hegel azt mondotta, hogy a szellem az igazi, a valódi, a voltaképeni végtelen valóság, úgy hogy a szellemmel szemben a természet csak «das schlecht Unendliche»-nek nevezhető.

Az előbbieken felmutatott gondolatszilánkok, a melyek mintegy visszatükrözik a szellem végtelenségét, némileg megmagyarázhatják a hegeli felfogást.

Mi a szellemből indultunk ki s az öntudatból nem tudunk eljutni a tudaton kívül, a tudat nélkül levőnek képzelt létig. Azt hisszük, hogy ez a vállalkozás általában célját tévesztett és hiábavaló, jöllehet azt is tudjuk, hogy az emberek gyakran kísérleteztek már ezzel a tudat nélküli léttel is. Sőt az emberiség gondolkozásának s az emberi érzékeknek minden időben a materialistikus felfogáshoz hajló metaphysikai vágyódása azt is megkísérelte és szünet nélkül, a mai napig folyton megkísérli, hogy még az öntudatnak és tudatnak jelenségeit is valamiképen megmagyarázza a tudat körén kívül eső és ősválóságnak tartott létezőből.

Ez a kísérletezés mindeddig sikertelen volt s ezután sem vezethet soha sem eredményre, mert maga az anyag is, bármily objective létezőnek képzeljük azt, mégis csak mint tudatvalóság van nekünk adva s voltaképen csakis ilyen valóságnak képzelhetjük el.

Egy tudatom van s ennek az egy tudatnak csak egyetlenegy világa lehet. Ez a legmélyebben fekvő oka és legmélyebb értelmű magyarázata annak az igazságnak, hogy a világ egy és egységes.

És ebben az egy és egységes világban mégis a legnagyobb különféleséget, végtelen tarkaságot látjuk. De mindezt csak látjuk. Csak ha egyes érzékszerveinkkel fogadjuk be a világ dolgainak hatását, csak ebben az eset-

ben látunk és érzünk végtelen különféleséget, végtelen változatosságot s kapcsolat nélküli tarkaságot. Ha a világ dolgait egyes érzékszerveink által külön-külön fognók fel, joggal beszélhetnénk specifikus különbségekről.

Ha tudatom fényénél szemlélem ezeket a különbözőbb dolgokat, ezeket a végtelen sokféle és különféle jelenségeket: mindenben meglátom az egységet; az egyes dolgokat egységeseknek fogom látni s azt veszem észre, hogy a világ dolgait szilárd kapcsolatok tartják össze, hogy minden kapcsolatban van mindennel, hogy az egész mindenség egy nagy zárt egységet tesz. Mert a világ egy és egységes, miként az emberi elme is egy és egységes.

S ha a Madách Ádámja azt mondja: «Alattam ing a föld...» s aggódva kérdi: «oh e zűr között hová lesz énem zárt egyénisége?» mi azt feleljük neki, hogy énem zárt egyénisége biztos alapra fekteti egész világunkat.

Kezembe veszek egy darab czukrot; érzem, hogy szilárd test van kezemben; megízlelem, érzem édes ízét; megtekintem, látom, hogy fehér a színe, de mindezek az érzések egy egységes valóságtól származottaknak tekintetnek; az emberi elme, a tudat, az öntudat, az apperceptio synthetikai egysége egységes dolgot lát a czukorban, a melynek ilyen íze, ilyen színe, ilyen tapintása van.

Bármely dolgot tegyünk vizsgálódásunk tárgyává, mind-egyiknél ismétlődni fog az imént említett analysis és synthesis. De mind az analysis, mind a synthesis az emberi elmének tevékenységéből származik. Csak a tudat fényénél választhatók szét egymástól a dolgoknak különböző tulajdonságai, a melyek aztán összetétel következtében egységet is alkotnak.

Érdekes az is, hogy öt érzékszervünk van ugyan, (vagy legalább is öt) s így természetesen a világnak összes csak hozzánk vonatkozásban álló dolgai mintegy öt különböző, specifikusan különböző tükrökben tükröződnek vissza — és pedig valóban a legkülönbözőbb módon: -- mily nagy különbség van a szem és a fül világa, a színek és a hangok világa között; mily nagy a különbség a tapintás-érzéssel visszatükrözött és a szagló érzékkel felfogott világ között; s azért mégis egységnek és egynek látjuk a mindenséget, mert a tudat, maga az emberi elme egy és egységes.

És ha figyelemmel vizsgáljuk a világ legkülönbözőbb dolgait, jelenségeit és történetét, mihamar megláthatjuk azt is, hogy a világ dolgai, a jelenségek és minden történet kapcsolatos mindennel, a mi csak létezik és történik ebben a világban. A mint Carlyle mondja: «az útszálon hervadó falevélnek köze van az egész csillagrendszerhez.»

Az oksági tétel, illetve az okságnak törvénye az a mindenütt és minden időben jelenlevő kapocs, a mely alól soha és sehol sem szabadulhatnak el a világ dolgai, a jelenségek és minden történet.

Az okságnak mindenekre kiterjedő hatalma alatt áll az egész mindenség. Az ember nem szívesen ismeri el ezt a nagyhatalmat, nem szívesen vetette magát alá ennek az egyetemes törvénynek, ennek a mindeneket leigázó zsarnoknak. Nem szívesen ismerte el kötelezőnek magára nézve az okságnak törvényét, nem szívesen vetette magát alá az okságnak, de azért mégis kénytelen volt az ember is elismerni ezt a nagy hatalmasságot, a melynek békóiba van verve az egész természet, az egész tapasztalati világ. Tényleg az ember, mint a természetnek része, mint a tapasztalati világnak tagja, feltétlenül alá van vetve az okság egyetemes törvényének, a mely semmiféle kivételt nem ismer s a melynek, a görögök mythologiai nyelvén szólva: még az istenek is alá vannak vetve.

De az okság törvénye nemcsak az alárendeltséget fejezi ki, hanem a világ összes dolgainak és minden történetnek kapcsolatát is jelenti. Az okság törvénye az a kapocs, a mely a jelenségek világában előtűnő és ismét alámerülő jelenségeket s minden történetet összeköt.

Az anyagi világ dolgainak okbeli kapcsolata szemmel látható, mely illusztrálásra sem szorúl s ha mégis illusztrálni akarnók ezt, legegyszerűbben a fizikára utalhatnánk.

Az életnek megjelenése, úgy látszik, ugrást jelent a természetben, de mivel nem akarjuk elhinni, hogy a természet megtérne ilyen ugrást, azért erős hittal hiszszük, hogy az okság érvényességét az élet fellépése sem szakítja meg. Mintha azonban az állati és emberi akarat mégis áttörné ezt az érvényességet. Vagy ha az állati akarat még nem töri is át, de az emberi akaratról mégis minden időben igen nagy határozottsággal állítottatott a szabad-

ság. De természetesen ez az állítás csak illúzió és lát-
szaton alapult. Lehetetlen, hogy az emberi akarat ok nél-
kül működésbe, mozgásba hozassék. Okok nélkül nincsen
mozgás, nincsen semmiféle hatás. Az emberi akarat nem
valami *causa sui*, minden egyes emberi cselekedet nem
tekinthető érthetetlen, csodaszerű, semmiből való terem-
tésnek.

Ilyen lehetetlenségben, állandó és minden természetes
magyarázatot eleve kizáró csodákban nem hihetünk mind-
addig, a míg azon a területen tartózkodunk, a mely terü-
letet tudatunk fénye megvilágít. Ha szemlét tartunk az em-
beri cselekedetek felett, ilyen lehetetlenségeknek egy percze
sem adhatunk hitelt. Mennyiféleképen tudjuk mi magunk
is befolyásolni ismerőseinknek akaratát! Önmagunkból jól
tudjuk, hogy mi is célok-, példák-, különböző befolyások-
azaz motivumoktól vezettetünk. Úgy hogy azt mondhatjuk,
hogy az emberi akaratok és cselekedetek között is egy a
szervetlen világból jól ismert kapcsolat van. Ezzel azon-
ban nem akarjuk azt mondani, hogy az ember akarata és
cselekvése ment volna azok alól a hatások alól, a melyeket
a szervetlen világ dolgai is gyakorolnak reá, csak azt
akarjuk mondani, hogy az emberi szellemre a szervetlen
világ hatásain kívül a szellemi vagy socialis világ is be-
folyással van.

Az ember emberi társaságra van utalva, az ember
csak egyetlen csekély alkotórésze az emberiség nagy szerve-
zetének.

Az ember és az emberiség egyetemes szervezete között
természetesen sok közvetítő socialis közület van. Család,
törzs, fej, állam. De mégis végső elemzésben valamennyien
az egész emberiség életét is éljük, valamennyien akarva nem
akarva részt veszünk ennek az egyetemes szervezetnek éle-
tében. Az emberiség egyetlenegy tagjának cselekvése sem
lehet közönyös az emberiségre nézve s minden egyes cselek-
vésünk sok oknak és célnak, legtöbbször egyáltalában nem
is elemezhető okoknak és céloknak eredménye gyanánt
jelentkezik.

De mi lehet az emberiség élete a mindenség életében?
Egy csekélyke rész. De mindenesetre *egy rész*. Azaz úgy
képzeli, hogy ez az élet is olyan, a milyennek lennie

kell számtalan ok következtében s hiszszük — mert épen az oksági tételnek természete nem engedi meg, hogy ne higyük, — hogy az egész emberiség élete mind a legkisebb részletekben, mind a maga általános nagy egészében kapcsolatban van az egész mindenség életével.

Ezt tanítja az okság tételének gyakorlati értelmezése is.

Ez az egész felfogás azonban természetesen csak a tudat-realitások, a tapasztalati valóság világára lehet érvényes. Ha azt kérdezem, hogy vajon a világ önmagában véve, a mennyiben az én tudatomon kívül levőnek képzeltek, a mennyiben minden lehető emberi tapasztalatnak hozzáférhetetlen, milyen a maga valóságában, természetesen semmiféle feleletet sem adhatok. Erre a kérdésre csak metaphysikai vagy hitbeli sejtésekkel felelhetnénk meg. Erre a térre azonban nem követjük a képzeletet.

Meg akarunk maradni a tapasztalat igazolta és a tapasztalatból nyert *nagy összetartozás* igazságánál, a *ἐν καὶ πᾶν*-nál, mert ez a tapasztalatból is némileg igazolható metaphysika részben kielégítheti metaphysikai vágyódásunkat is.

De ezt az egész metaphysikát csak átmeneti értékűnek tartjuk, a mely voltaképen teljesen tehetetlen a subjectivismus kritikájával szemben. De a subjectivismus kritikájával szemben minden objectív világfelfogás tehetetlen. Az objective létező világ hitéről pedig nem tudunk lemondani. S ha már fentartjuk ezt a hitet, logikusnak tartom, hogy azt olyan tartalommal töltsük meg, a mely megegyezik a világ dolgainak tapasztalati igazságaival is.

De bármily nagy igazság legyen is abban a gondolatban, hogy minden valóság, minden lét csak tudatbeli valóságnak képzelhető el, még sem hihetjük, hogy a világ és én magam is csak ezzel a tudatbeli valóság felett rendelkezem. Én magam érzem, hogy lényemnek valósága nem merül ki a tudatbeli realitásban. S érzem egyszersmind azt is, hogy lényem gyökere abba a valóságba nyúlik be, a melyet tudatom fénye némileg megvilágíthat ugyan, de azért valójában még sem teremtheti meg, hanem mintegy tudatom nélkül is létezik.

Hogy ez az önmagában levőnek, tőlünk, tudatunktól függetlenül létezőnek képzelt valóság milyen, azt lehetetlen megállapítanunk. De ha mégis némi fogalmat akarunk al-

kotni magunknak erről az abszolút valóságról is, azt elménk egységes természetének megfelelően egységesnek és egynek kell képzelnünk. Jól tudjuk, hogy ez esetben is anthropomorph módon járunk el, de hiába: önmagunkból ki nem léphetünk: mindeneket saját képmásunkra és hasonlatosságunkra teremtünk.

A tudomány igazságát így formulázhatjuk: Minthogy minden létező nekünk csak közvetve van adva, azaz mindaz, a mi bármikép is megismerhető, csak megismerő tehetségünk közvetítésével ismerhető meg, azaz: minden, bár valóban létezőnek képzelt valóság is, csak eszme, fogalom, gondolat, képzet, érzelem és érzés formájában, azaz subjectiv módon van nekünk adva, azért az önmagában létezőnek, mitőlünk és megismerő tehetségünktől függetlennek, vonatkozás nélkülinek képzelt valóságot mi sohasem ismerhetjük meg.

Hogy ezt a valójában még el sem képzelhető valóságot megismerhessük, ahhoz az kellene, hogy a mi gondolataink világalkotók legyenek, azaz: hogy a gondolat és lét már ebben a jelenlevő, tapasztalati világban összeessék, azonos legyen.

A valóságban, a mi valóságunkban, a tapasztalati valóságban ez nincsen így. Azért minden metaphysika csak tudományos költészet, a fogalmak költészete lehet.

De mindez nem akadályozza meg az emberi elmét metaphysikai constructióiban s azért a *ἐν καὶ πᾶν* mindent átölelő monistikus világconcepciót nagyszerűnek és az emberi elme egyik örök vágyódásának és örök alkotásának kell tartanunk.

A világot, ha a tapasztalat nyújtotta jelenségeket nézem, csupán az okságnak kapcsolatában szemlélhetem és érthetem meg, ha pedig metaphysikailag szemlélem a világot, akkor is kénytelen vagyok lényegben ezt az egységet feltenni s ennek az egységes felfogásnak tipikus kifejezője a *ἐν καὶ πᾶν* conceptio.

Ez a felfogás mély ethikai felfogással egyesül. Ez a hit mondja: *tatvanasi*. Ez a hit tanítja azt, hogy mindnyájan testvérek vagyunk; ez a hit mondja azt, hogy az egész világ lényegileg egységes világot alkot s mi valamennyien részei vagyunk ennek az ős, örök lényegnek.

A mérhetetlen és beláthatatlan tenger végtelenségében vagyunk. De a vízcsepp a tengerben nem érezheti magát elhagyatottnak és magában állónak: lényegileg azonos a tengerrel és a kapcsolat alkotja a sok vízcseppből a végtelen tengert.

S van-e egyáltalában különbség a vízcseppek között? S ha nincs különbség, akkor a tenger sem egyéb, mint hasonló vízcseppeknek kapcsolata.

Herder mondja: «Wo und wer ich sein werde, werde ich sein, der ich jezt bin: eine Kraft in System aller Kräfte, ein Wesen in der unabsehblichen Harmonie einer Welt Gottes.»

A végtelenség tengerén elhagyottan bolyongva, az ismeretlenségbe tovasikló hajónkon így vigasztalhatjuk magunkat.

BÁRÁNY GERŐ.

IREMI KERTEK.

Regény.

Hatodik és utolsó közlemény.*)

XVIII.

Pár nap múlva egy idegen ügyvéd jelent meg nála Anikó megbízásából. Elkérte tőle Anikó iratait. Egy hét múlva ismét eljött hozzá az az ügyvéd, egy kerekfejű, kopasz kis emberke, a ki únottan beszélt, mintha sejtelve se volna róla, hogy a tönkrement grófnő körül, a kit képviselt, közlő katastrophák nyugtalan árja csapkod. «Ezeket a számlákat collega úr fizette ki a grófnőért. Egyelőre kifizetjük önnek ezeket. De méltóztassék mielőbb összeállítani a többi követelését is» — mondta. Néhány papírszalaggal összekötött bankjegy-csomagot vett elő s leszámolt harmincz-ötezer forintot.

A mint estefelé bement hozzá Russ Dórika, még úgy találta, az íróasztalán heverő pénz előtt, mereven, vakon a pénzre szegzett tekintettel, két tenyerét a homlokára szorítva. Russ a vállára tette a kezét.

— Miklós!

Leszniczky nem felelt.

— Micsoda pénz ez? — kérdezte Dórika.

— Nem tudom . . . Talán Bertényi Pálé!

— Nem tudod? Azt csak tudod, ki hozta?

— Azt szeretném tudni, ki küldte?

---

*) Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1906. évi 349., 350., 351., 352. és 353. számában.

Dórika felvett a földről egy elszakított papírszalagot. Egy bank neve volt rányomtatva.

— Ez a bank küldte, — szólt megmutatva Leszniczkynek a papírszalagot. — Ismerem annak a banknak egy hivatalnokát, megtudjam, kinek a pénze?

— Tudd meg.

Másnap diadalmasan jött hozzá Russ.

— Megtudtam . . .

— Bertényi Pálé?

— Nem. Gróf Orlay pénze . . .

Leszniczky fölugrott.

— Mit! . . . Az nem lehet! . . . Gróf Orlay! . . . Gróf Orlay! . . . Pfúj! pfúj! Érted ezt? . . . A gőg! az a czudar gőg! . . . Nem tartotta vissza a bukástól, attól, hogy eladja magát! De nem akarta eladni magát se annak, a kit szeretett, se nekem, egy polgárembernek . . . Érted ezt? . . . Még bukottan, a posványban is grófnő akar maradni, undorodik a lélekvásártól, ha a vásárló nem udvarképes! Érted ezt? . . . Meg tudnám gyilkolni ezért a czudar gőgért!

Russ Dórika mit sem érve bámúlt rá.

— Ma délután összeírjuk Boldvayné hitelezőit, — mondta Leszniczky, — és holnap alkudozni kezdünk.

— Mire?

— Megveszem a követeléseiket . . . elárvereztetem Kőhalmát.

Dórika fejében egyszerre világosság támadt. A miket utóbbi időkben tapasztalt Leszniczkynél, de megmagyarázni nem tudott, azok között most egyszerre meglátta a kapcsolatot.

— Hogyan akarod megvenni? Hiszen nincs hozzá elég pénz.

— Van elég hitelem, — felelt Leszniczky.

— Sic itur ad — desastra!

— Mindegy. Ha esetleg elpusztulok is, hát elpusztulok; de magammal rántok másokat is.

— Engem nem, — szólt Dórika. — Ajánlom magam, én itt hagylak. Nehogy azt hidd, csak a bőrömet mentem. Hiszen ha elpusztulsz is, nekem nincs veszteni valóm. Állást kapok másnál is. De azt hiszed, én majd segítségedre leszek ebben a piszkos ügyben? Hiszen te is hitelezője vol-

tál . . . talán te taszítottad bele a bukásba . . . Hiszen te fizetted az automobilját, az ékszer-számláját! . . . Azt hittem, a kedvese vagy s tönkre teszed magad érte. Örült lettél volna, de becsülöm az ilyen örültséget. Hanem, ha csak beljebb taszítottad a tönkbe, hogy egy merész kapással a birtokára tedd a kezedet . . . egyszerűen kiforgatod mindenből! . . .

— Nem igaz. Értsd meg. Ha gazdaggá lehetek Kőhalmából, mikor nekik nem lesz mit enniök, — hozzám jön nőül.

— Oh! . . . és vajon hozzád megy-e . . . és mi történik gróf Orlayval?

Leszniczky felugrott a székéről.

— Hallgass. Nem vagyok kíváncsi a véleményedre . . . És ha el akarsz hagyni: le is út — fel is út.

Dórika mozdulatlanul nézett rá egy darabig. Rút arcának össze-vissza kúszált ránczai között a legellentétesebb érzelmek kifejezései tévelyegtek: felháborodása, sajnálkozása, megdöbbenése, undoré, — és a szeretete is.

— Én elmegyek, Miklós, — szólt végre.

Leszniczky nem felelt.

Erre sarkon fordult Dórika. Az ajtóban visszafordult.

— Ne tedd ezt! Hiszen a kezekben van a legszebb jövő és a becsület . . . Leszniczky meg se mozdult. Dórika kiment s bevágta maga mögött az ajtót.

Mikor Leszniczky egyedül maradt, ezt a pár sort írta:

Kegyelmes uram! Ön ma 35,000 forintot küldött nekem. Mivel Excellentiád nem tartozik nekem semmivel, ezt a pénzt Excellentiádtól nem fogadom el.

Leszniczky Miklós.

Egy borítékba tette a pénzzel együtt s egyenesen gróf Orlaynak küldte el.

XIX.

A fa, ha féreg támadja meg gyökerét, egyenként veszti el lombjait. Lehullanak virágai, száradnak ágai. Már csak fönny, legtetején marad egy maréknyi sárguló levél. Egy erősebb szélroham . . . s azok is leválnak. Pusztán marad a törzs és az ágak szomorú váza.

Russ Dóríka elhagyta, mert a mit tenni szándékozott, erkölcstelen volt. És akkor mit szól még hozzá — ha megtudja, — Bertényi Pál s mit szól hozzá Bertényiné? Most, hogy megtudta Miklós a hihetetlennek látszó valóságot, elfoszlott Pál iránti méltatlan gyűlölete. S ha meg vetette volna is még Pál ítéletét, még mindig mint valami fölsőbb lényét tisztelte Bertényinéét. De elhomályosította ezt a gondolatát egy másik: Pál még mindig szereti, tiszteli azt a nőt! S erre fogta kalapját s egyenesen Pálhoz ment.

— Pál... Tudomásomra jutott valami, óvnom kell téged Boldvaynéétől.

Pál elpirúlt. De nyugodtan fonta össze karjait.

— Hiszen régi jó barátok vagyunk... baráti kötelességem.

— Valamit hallottam Anikótól te rólad — szólt közbe Pál. — Meg vagyok róla győződve, hogy ő rosszul értelmezte egy meggondolatlan szavadat. Megláttál minket együtt. S ezért szemrehányást tettél neki... most nem kutatom, milyen jogon? Azt akarom hinni, mint jó régi barátom, a ki tudja, ismeri a körülményeket és aggódik, nehogy megfélemedezzem a megmászhatatlan erkölcsi tilalomról. Ha így volt, akkor nem jól ítélsz meg minket, Miklós. Nem is hittem volna, hogy abban valami gyanúsat láthat valaki, ha egyszer máskor gyermekkori barátnőmmel találkozom. Igaz — és ez hiba volt — a nagyanyám tudta nélkül tettem s ezért lehetőleg nem olyan helyen s időben, mikor mások könnyen megláthatnak, a kik ismét neki mondták volna el. Hiba volt ez. És ha figyelmeztettél volna, köszönettel megfogadtam volna az intésedet. Hiba volt és kicsínyesen rút dolog. De, ha kételkedel bennem, becsületszavammal erősítem meg, hogy nincs jogod Anikóról rosszat gondolni...

— Épen ezért jöttem el, — vágott közbe Leszniczky. — Tévedtem, de csak az egyént illetőleg... Hallgass meg nyugodtan!... A te érdekedben van, hogy megtudjad, micsoda nő az... Hallgass meg! Biztosan tudom, gróf Orlay...

— Ez aljasság tőled! — kiáltott rá Pál.

— De ha tudom! Nézzem, hogy fon be téged... Meg se hallgatsz?

— Egy szót se többet... Ott az ajtó!

Magából kivetkőzve rohant a Rössler-kávéházba.

— Russ doktor úr nincs itt? — kérdezte.

— Nincs itt, képviselő úr, — felelt a pinczér. Ismert minden képviselőt, — de tíz óra után biztosan itt lesz a többi urakkal.

Este tízig otthon maradt. Le s föl járkált, leszegett fejjel, érthetetlen hangokat hallatva. Ha látta volna valaki, azt hihette volna, megőrült.

Végre eljött az ideje, visszament a Rössler-kávéházba. Ott találta Dórikát négy-öt képviselővel, a legszájasabbak s legkevésbé tekintélyesek közül. Dórika nagyon különös állapotban volt. A haja lelógott a szemére, átizzadt és gyűrött volt az inggallérja, mintha egy éjszakát tánczolt volna át s holtra fáradva támaszkodott hátra. Olyan volt, a mint elereszkedve ült ott, mintha valami gyűrött ruhát dobtak volna a székre.

— Reggeltől estig tánczoltattam a socialista-asszony-ságokat a *Columbia*-kávéházban, — mentegette magát. — Gyűlés volt, szónokoltam. Látjátok, így kell az embernek ügyfeleket szerezni... Nemsokára lesz egy nagy strike-pöröm...

Leszniczky félrehívta.

— Hallgass ide! El kell buktatni Orlayt és egész frequentiáját. De úgy ám, hogy kitörjék belé a kezök-lábuk. Számíthatok rád és ezekre a barátaidra ott.

— Én rám? Azért, hogy kidobtál...

— Eh! ne finnyáskodjál! Nem úgy állunk már!

— Nem-e? Hát hogyan?

— Meggyülöltem őket... Mindnyájukat! Kilépek a pártból is... Nem lépek be egyikbe se... Újat kell alkotni. Majd meglátod, mi lesz az! Föl kell forgatni mindent. Túl ocsmány a világ! Beteg voltam eddig. Az úrhatnamság bántott. Megtagadtam régi elveinket...

— Régi elveink? Biztos vagy-e benne, hogy elvek voltak?

— Igen. Most értem csak igazán. Mi vagyunk, a kik kimaradtak a vendégségből, a kitagadottak, a kilököttek... Túl nagy biztonságban érzik magokat azok, kik benn vannak, a kik fönn ülnek! Túlságosan büszkék, akár a félistenek, pedig, hidd el nekem, nem jobbak nálunk! Én

ismerem őket! És gonoszabbak! Vedd el tőlök a pénzt, a nevet, a félelmet egy kaszinó közvéleményétől vagy egy család hagyományos ítéletétől, — a pusztá válójok csak olyan, mint a proletároké. És, a ki gonosz közülök, az gonoszabb, a ki parasita, az vérszopóbb parasita... De várj csak! Sok dolog van, a mit végre ki kell mondani... Kell egyszer akadni egy bátor embernek, a kiből nincs álszemérem, a ki kimondja azt a szót. Húzz végig a porban egy mágnes vasat és egy pillanat alatt vaspor-szemcsék ezrei tapadnak hozzá, a melyeknek létéről sejtelled sem volt. Így sereglenek majd köréje ezren meg ezren, ha valaki kimondja, a mit én akarok kimondani. Nem socialismus ez... A socialismustok csak dogma, bölcészeti rendszer, közgazdasági ábránd, az agyak forrongása! A szíveknek kell föllázadniok.

Dórika megcsóválta a fejét.

— Komédia, nagy komédia!... Csak meg ne bánd!... De én reám ne számíts. Kezdek öregedni. Szeretem a proletárokat, jó pajtásuk maradok, de... azt hiszed, nekik nem volnának panamáik, viszonyaik, gőgjök és tudja Isten, mi-féle hibáik, a mik nem az arisztokraták privilegiumai. És ezért fölforgatni mindent! Kicsoda forgassa föl? Te? a kinek esze csak indulatok szolgája? Te csak egy kis verekedésig, sajtópörökig, lázítási pörig vihetnéd. Én nekem nincs kedvem a rendőrséggel czivakodni.

— Gyáva vagy!... Hát nem látod, hogy manapság minden mozgalom, minden forrongás legmélyén tulajdonképen társadalmi kérdés működik hajtóerőként... Millió meg millió egyéni elégedetlenség keresgél különféle jel-szavak között, de mindegyik valódi vágya megdönteni azt, a mi fönnáll.

— Én gyáva vagyok, ha úgy tetszik és e mellett nem is értem egészen, hogyan lehet eszmévé gyúrni a gyűlöletet — mondta Dórika egyet rántva a vállán. — De ha bátor embereket akarsz, eredj barátkozzál azokkal a fiúkkal ott. Egy sincs közöttök, a kinek le ne volnának foglalva képviselői napidíjai vagy ne lenne egy kis mentelmi ügye. Nem nagyon előkelő társaság, de nincs mit veszteniök, nincs mit remélniök. Egy eszméjük van: «üsd, nem apád!» Te lehetsz az eszök, ők lehetnek az öklöd.

Leszniczky idegesen kelt föl s a képviselők asztalához ment. Ezalatt megsziporodtak. Odajött hozzájuk Rákos Feri meg Zöllner is. Leszniczky hideg nyugalmat kényszerített magára s indokolta előttük, miért lép ki a kormánypártból s miért nem akar egyetlen ellenzéki pártba se belépni. Főkép gróf Orlay ellen beszélt. Erkölcstelennek, léhának, tudatlannak nevezte, a mit nagyban helyeseltek a többiek. S kifejtette, hogy minden pártban a legfelsőbb réteg, az úgynevezett «higgadtabb elemek» valójában csak olyan férfiak, a kik a fölsőbb társadalmi osztályok uralmát féltik, vagy azok előtt restelnek igaz szót vallani. Ezek azok, a kik a meggyőződéses, harcziás embereket nem engedik érvényesülni. Olyan ügyesen találta meg azokat a kis hasadékokat, a melyek minden pártban keletkeznek a vezetők, a párt zöme és a legnyugtalanabb vérű vagy szorultságból legelszántabb elemek között, hogy egy órai, pezsgővel áztatott eszmecsere után már eloszlatta hallgatói bizalmatlanságát s fölköltötte a rokonszenvőket szándékai iránt. Ez a szándék röviden következő volt: Kiméletlenül támadni minden vezető polezon lévő egyént, a ki nem méltó a rábízott hatalomra, a ki politikailag vagy erkölcsileg nem kifogástalan, vagy a ki — legyen bármilyen párton is — a közéletben birt befolyását anyagi vagy társadalmi előnyök elnyerésére fordítja.

— Török Imrét kellene megnyerned, — vélte egy hanyag dandységgel öltözött képviselő, — vele sokan jönnek át hozzánk.

— Mintha bizony Török nem szerzett volna anyagi előnyöket! — vetette közbe egy másik, elcsapott körjegyző, a kiben a főispán méltatlan áldozatát látta a nép.

— Eh! az mindegy — tartotta a dandy — politikában minden eszköz jó, ha jó.

De Leszniczky nem egyezett bele.

— Vagy bíztok bennem, vagy nem! Ha bíztok, nem kell nekünk semmiféle fölkont tekintély. Majd lesz elég tekintélyünk így is, ha megismernek.

Éjfél után odavetődött Mátray.

— Hát csak conspirálnak, conspirálnak... Ni-ni! Mit látok? Banquo szelleme!... Ön az, doctor úr?

— Én, felelt Leszniczky.

— Ez érdekes! — folytatta Mátray s melléje ülve szemlélgette arczát, mintha még sohasem látta volna. — Leszniczky Miklós, a nagyjövőjű honatya, az előkelő világ ügyvédje — az emberevő pápuák között!

Nevettek s beavatták a mozgalom titkaiba.

— Várjanak csak.. én még túlságosan józan vagyok, még nem érthetem meg önöket — mondta Mátray és egymásután két pohár pezsgőt döntött le magába.

Leszniczky rá akarta birni, hogy új lapjával, — mert pár hónap óta lapszerkesztővé lett, — csatlakozzék hozzájuk.

— Kedves doctor uram, — felelt Mátray a távolba nézve fáradt szemével, — én nem vallom se az önök elveit, se más pártéit. Nekem megvannak a magam elvei, de lássa — azok nem is elvek. Hogy a parlamenti bikaviadalban a torreadorhoz vagy a bikához csatlakozzam-e, azt ilyen hirtelen igazán nem tudnám eldönteni. Végre, megsúgom önnek, nekem mindegy, ki marad a porondon. Én nem tudom már komolyan venni a bikaviadalt és undorodom is tőle. De lapomnak élnie kell s a közönség imádja a bikaviadalt. Ha nem imádná, nem is rendeznének efféle népmulatságot. Hát tudja, mi az én álláspontom? Picardokodom a lapommal. Döfölöm a bikát, hogy jobban ugráljon, meg bosszantom, pisszegem a matadort is. Hadd mulasson a karzat. Csak fullánkom van, de pajzsom nincs. Fullánkom rendelkezésükre áll. De nem ígérem, hogy máskor aztán önöket is meg nem csípem. Én szabad vagyok és egyelőre az is akarok maradni, afféle teljesen független és — fájdalom — subventionálatlan lap. Hanem, ha egyelőre gróf Orlayt akarja kivégezni, a mint mondta, abban szolgálatára lehetek. Tudja... ez nem politika. Csak afféle kedvtelésem. Ki nem állhatom azt az urat. Nem tudom miért? Azt hiszem azért, mert mindig olyan szűk lakkezipőben jár. Nem szeretek semmit, a mi szűk, se cipőt, se látkört, se markot, semmit, ha szűk. Jöjön el hozzám, doctor úr. A szerkesztőségben majd néhány fontos kis okmányt bocsátok a rendelkezésére. Azokkal hurkot köthet annak az úrnak a nyakára. Jelzem, hogy az én értesülesem szerint könnyű lenne megbuktatni, mert a kormány is szeretne szabadulni tőle. Bizonyosan valaki másra gondol. De még nem tudom, ki miatt kell ugrania.

Egy idő múlva félrehívta Leszniczkyt. Egy távolabbi asztalhoz ült vele.

— Na doktor úr, hogy érzi magát a pusztában a sakálók között? — kérdezte.

— Miért kérdi ezt?

— Még nem beszéltem el önnek kedvelt mesémet, az iremi kertek meséjét?

— De igen, emlékszem rá... Allah megszólalt és az iremi kertek sivataggá lettek, ez volt a vége.

— Igen. Ez volt a vége. Önnél is ez volt a vége? Megszólalt Allah önnek is?

— Miért gondolja ezt?

— Megmondom. Ön egyike volt a Rösslereseknek. Elhagyta őket. Egyszer aztán megint elnézett közéjük egy este, mikor elhitette magával, hogy nagyon boldog és egy kissé dicsekedni akart a boldogságával. Hosszú távollét után most megint eljött. Hiszen nehezen is válik meg az ember a Rössler-től! De most nem dicsekedni jött. Úgy látom, beborult önnek egy kissé. Pár napja olvastam az újságban, hogy árverés volt ön ellen kitűzve. Különös természeti törvény ez, a melyet már nem egy emberen figyeltem meg. Sokan indultak neki már egyik vagy másik kávéházból, hogy helyet vívjanak ki maguknak úri salonokban vagy magas hivatalokban. A legtöbben egyszer, úgy éjfél és egy óra között váratlanul megjelentek ismét ott, a honnan kiindultak. Rendesen egy árverési hirdetés jelezte, hogy jönni fognak. *Flectere si nequeo Superos, Acheronta movebo*: az ilyenek lettek aztán mindig a kávéház legtüzesebb forradalmárai... Nem haragszik rám, úgy-ebár? Hiszen én csak udvari bolondja vagyok az előfizetőknek és a kávéházi törzsasztaloknak. Volt idő, mikor én is megszűntem ide járni. Visszakerültem vénségemre. Az ember mindig visszakerül valahová... Ha csak nem olyan nagyszabású egyéniség, mint Marosy vagy Török...

— Együtt említi őket?

— Igen. Csak az a különbség kettőjük között, hogy Marosy a legbecsületesebb gazember, Török pedig a leg-gazabb becsületese ember.

— Marosyt ön is becsületeseznek tartja?

— Senki sem hallja... — szólt Mátray körülnézve, —

négyszemközt megrágalmazhatjuk: mindenki tudja, hogy becsületes, ön is... De ne mondjuk meg senkinek!

— Lehet, hogy az.

— Azt hiszi, hogy megfizetett?... Még csak lapomra se akar előfizetni, a smuczig fráter!... Alig várom, hogy egyszer megint szerepeljen. Olyat csípek rajta! De szeretettel... Magunk között legyen mondva: sohasem tett mást, mint jót, soha sem mondott mást, mint okosat. De a jót mindig úgy tette, hogy valakinek ártott vele, az okosat úgy mondta, hogy megszegyenített egy szamarat... Ez bűn a közéletben!... Tehát holnap! Megyek a szerkesztőségbe. Jó éjt!

XX.

Nagy vihart támasztott a képviselőházban Leszniczky Miklós beszédje. Higgadtan kezdte, maró satírával, egymásután sorolta föl gróf Orlay ellen a Mátraytól kapott bizonyítékokat. De nemsokára elhagyta nyugalma s szenvedélyes gyűlölet szavai törtek ki belőle, a mint meglátta a karzaton Anikót. Azon volt, hogy megalázza előtte Orlayt. S mialatt beszélt, elragadta gyűlölete. Nem elégedett meg azokkal a vádakkal, a melyeknek bizonyítékai a kezében voltak, nem elégedett meg azzal, hogy Orlayt vádolta, megtámadta az egész uralkodó osztályt, a polgári társadalmat, mennydörgő hangon hirdette ki az országházban azokat a fölforgató, gyűlöletsugallta eszméket, a melyeket hajdan a kis szurtos Rössler-kávéházban alkotott meg magának elkeseredett pajtásai között.

Beszéde után kiment a folyosóra, fülében száztorkú frenetikus éljen és száztorkú indulatos haragkiáltás csengésével. Körülvették. Olyanok nyújtottak neki kezét, a kiknek arczát még sohasem látta szemtől szemben. Mások, jóismerősei, ellenséges szemmel mentek el mellette s nem szóltak hozzá. Sok lett a híve, titkos és nyílt egyaránt, mindazok, a kiket közös gyűlöletök vonzott hozzá. Nyílt lázadás volt ez, lázadás az ellen a kör ellen, a mely hosszas habozás után már-már befogadta őt, az ellen a párt ellen, a melyhez csatlakozott eszmék ellen, a melyeket magáéinak vallott. Lázadás nemcsak egy kör, egy párt ellen, hanem egy társa-

dalmi szervezet ellen. Küzdelemre hitt föl ellene mindenkit, a ki elégedetlen, a ki boldogulni képtelen. Más században anathémával sújtotta volna a megtámadott osztály minden tagja, kerülték volna, mint a döghalált, üldözték volna, mint hithagyót, árulót. De ebben a korban, a mikor senki se veszi túl-komolyan azt, a mi a közélet színpadján történik, kezet szorított vele gróf Zarándy, az örökké elégedetlen nemzet-reformer és gróf Ferneck, a ki mindig azt tette, a mit gróf Zarándy tett. És üdvözölte sikeréért Boldvay, a ki az utolsó választáson ellenzéki programmot vallott, mert úgy olcsóbban választották meg!

— Éljen a minsterbuktató! — kiáltott az új ellenzéki, Anikó férje! — Csak túllőttél kissé a czélon. Nagyon sans-culotte-oskodtál, pedig úri ember jól teszi, ha minden körülmények között megőrzi a — culotte-ot. Tudod, Bernadotte sans-culotte korában olyan kevéssé előrelátó volt, hogy a karjára tetováltatta: «balál a királyokra!» Azután, mikor királylyá lett, restelte levetni az ingét a komornyikja előtt...

Erre közbe szólt Mátray, a ki gúnyoros mosolylyal forgalódott Miklós körül.

— Az még nem olyan nagy baj. Ha trónra jut az ember, megbocsátják neki még azt is, ha megcsalta valamikor a mosónéját. De ha sans-culotte-tá csap föl valaki, annak sohasem bocsátják meg, ha az van a karjára tetoválva: «Éljenek a királyok!»

Leszniczkyben még lüktetett szónoklata alatt támadt izgatottsága. Érzékenyen érte Mátray szavainak gúnyja.

— Jó, — válaszolt, — ha úgy tetszik, fölcaptam sans-culotte-nak. De az meglep engem, hogy ön, a demokrata lap szerkesztője ezt rosszabb néven veszi tőlem, mint gróf Zarándy vagy gróf Ferneck.

Gróf Zarándy magas színvonalon akarta tartani a társalgást és a történelmi példák terén túl akart tenni a többiekén:

— Ne felejtjük el — mondta, — hogy egy nagy király is barátjául fogadta Voltaire-t!

— Voltaire!... — bólintott rá Mátray, — igen, Voltaire-ben megvolt az uralkodó rendek minden vétke. Vétkek is tehetnek udvarképessé.

— De az erények — ritkán! vágott vissza Leszniczky.

— Bravo! — szólt Mátray. — Lám, milyen szellemesekké lesznek az emberek, mikor végre megtalálják önmagukat. Egyszerre megnő minden képességek... Mert ön, képviselő úr, ön nem arra született, hogy fejbőlintó mamelukja legyen az uralkodó osztályoknak, vagy meglepetten szundikáló kibiciz, a ki a nyerő félnek kibicizel. Az ön vérmérséklete vesztes félnek való...

— Hogy érti? Nem hiszi, hogy nyerhetem is a játékot?

— Ma elvesztette.

— Elvesztett — egy minisztert s azért nem kár — elméskedett Ferneck.

— Elvesztette a mai játékot, — erősítette Mátray.

— Hogy érti?

Mátray egyet hunyorított s körülnézett, mintegy a körülállók figyelmét gyűjtve össze:

— Tudja, ki lesz Orlay utódja? az új kereskedelmi minister?... Nem épen holnap vagy holnapután... Orlaynak engednek egy hónapi kiméleti időt. De azután... Nem tudja? Ön tört neki utat és nem is tudja kinek? Nagyon jó forrásból értesültem róla. Nos — Marosynak!

Leszniczky lenyelte, a mit hirtelen harag vetett az ajkára. Mosolyt erőltetve felelt:

— Marosy személye iránt nincs okom mást érezni, mint tiszteletet.

Nem sokáig tartott ez a véleménye, másnap magához kérlette Marosy.

— Ügyvéd úr, nagy sajnálatomra kénytelen vagyok arra kérni, hogy az én vállalataim pereit adja vissza.

— Miért? kérdezte Leszniczky elsötétedő szemmel.

— Hát megmondom őszintén. Ön olyan útra tért, a mely... mondjuk ki: lejtő. Elégette a hajóit is. Nem vonulhat vissza többé. És a ki lejtőre lép, az, tudja az Isten, hol áll meg. Egyszer, valamikor, bölcsészetről beszélgettünk. Olvasta Spinozát? Spinoza azt írta valahol, hogy az elhajított kő, ha volna öntudata, azt képzelné, saját erejéből repül s hogy az ember is csak annyira cselekszik szabadon, a mint az elhajított kő repül. Nem tudom, milyen kéz vagy mondjuk, milyen okok röpítették önt ebbe az irányba. Nem is ítélem el önt, mert ön nem akarhatta ezt. Ismerem a

vágyait, izlését. Önt talán lélektani vagy bármi más okok, de idegen rugók kényszerítették. Csak annyi bizonyos, hogy ön most repül, mint az elhajított kő. Beláthatja, hogy az ügyeimet nem bízhatom tovább önre. Pedig sajnálom. Nagyrabecsültem törekvését.

Kezet nyújtott, de Leszniczky nem fogadta el a kezét. Szertelenül érzékenynyé lett, elkeserítette minden, sértette minden.

— Méltóságod tönkre akar tenni?

— Én? Nem.

— De igen! Mert olyan köröket támadtam meg, a melyekhez közel áll...

— Hagyjuk ezt Leszniczky úr, — vágott közbe Marosy. — Nem érthetjük meg egymást. Ön beállott azok közé, a kik csak rombolni tudnak. Én már csak azok között maradok, a kik, ha maguk nem alkotnak is, de igyekeznek fentartani azt, a mi már egyszer megvan és a min tovább lehet alkotniok a munkás embereknek.

Marosy nyugodt hangja s az a kimélet, a melyet tanúsított iránta, nem hogy jól estek volna Leszniczkynek, hanem még csak izgatottabbá tették. Higgadság fölényével szólt hozzá, kicsinylő jóakarattal ítelt fölötte ez az ember, a ki maga is a proletár-sorból vergődött föl magas polczra, a kinek sikerült az, a mi neki, Leszniczkynek nem sikerült. S ez jobban sértette most, mint Anikó lenézése. Mint ellenség hagyta el Marosy házát.

Hatalmas beszéd volt Leszniczky beszédje. Senki sem vette észre, mennyire hatalmas, mikor elmondta; maga a szónok sem tudta akkor. De néhány nap alatt végigrezgett hatása az egész sajtón s a sajtó útján az egész országon. A gyűlölet, a boszúvágy igéjének rezgése a nemzet szószékéről elhatolt mindenfelé. kétségbeesések, sértett önérzetek, igazságtalanságok, türelmetlenségek ezer meg ezer sebet illetve, mintha igazán rátalált volna Leszniczky egy «földalatti áramlatra»-ra, s lángoló gyűlölet lehellelte borzongatta volna meg az Acheron sötét vizét. De meghökkenített ugyanannyi aggodalmat, rossz lelkiismeretet, gondatlan optimismust is. Az első hullám, a melyet vetett, magának a szónoknak, Leszniczky Miklósnak ügyvédi irodáját söpörte el.

Egymásután maradtak el előkelő ügyfelei s ha jelentkeztek is újak, nem igen volt benne köszönet. Kis emberek tyúkperekkel, kicsinyes veszekedésekkel, nem egyszer émelyítő bűnügyekkel... Néha verejték lepte be Leszniczky homlokát, ha arra gondolt, hová lett álmódott jövője! Nagy hiányát érezte Russ Dórikának is. Nem kapott inyére való segédet s türelmetlenségében engedett Rákos Feri rábeszélésének, hogy elfogadja társnak. Az lett ebből, hogy Rákos Feri semmit sem végzett el, vagy ha elvégzett valamit, rosszul végezte el. A pénz fogyott, az adósság pedig nőtt. Meg nagyon nyomta most már Leszniczky lelkét a Pál tízezer forintja is. Mikor sokat keresett, Anikó számláit fizette, engedte, hogy szipolyozzák volt barátai, sokat emésztett meg életmódja is. Végre mégis csak előteremtette nagy-nehezen, nagyobbrészt hitelre és elküldte Pálnak. De most már nagyon belekeveredett az adósságba. Erre odalett büszkesége is. Egygyel lejjebb csúszott a lejtőn. Irodájának hajótörése miatt most már Marosyt kezdte vádolni. Azt hitte, ő okozta, hogy megrendült iránta mások bizalma is. A természetében gyökerező makacssággal vetette magát, Marosyra. Mint szentmihályi képviselő meg volt hozzá az útja, hogy Marosy legsajátabb területén is megkísérelje a küzdelmet ellene. Szent-Mihályon töltött pár hetet, Marosy munkásai között. Sohasem jutott volna a szentmihályi munkások eszébe a munkaszünetés. Még élénken emlékeztek azokra az időkre, mikor sovány s bizonytalan napszám-munkán kívül nem volt semmiféle keresete annak a szentmihályi embernek, a kinek nem volt se földje, se háza. Meg is voltak elégedve. De Leszniczky «jogok»-ról beszélt nekik, a melyektől, szerinte, Marosy fosztja meg őket s elméletekkel igazolta az állításait. A magyar ember hisz az elméletekben s szívesen elhajítja magától a biztos kenyeret is, ha jogért küzdhet, és ha mindjárt a világgal kell is birokra kelnie. Erénye ez s talán végzete is. Lassanként nőni kezdett az izgalom a szentmihályi gyárakban s lassankint gyűlni kezdett a strike-pénztár a munkások filléreiből.

★ ★ ★

Egy este azzal állított be hozzá Rákos:

— Hallottad már?... Tardy bácsi beadta a kulcsot.

— Meghalt?

Leszniczky némán nézett maga elé egy ideig. Mióta cserben hagyta a jószerencse... vagy talán józan esze, számtalan tüskét érzett lelkiismeretében, a melyekről addig nem volt tudomása. Érzékenyebben gyötörte most az egyik, mikor Tardy halálhírét hallotta. Annak a vén korhelynek egyetlenegy tiszteletreméltó érzése volt, az atyai szeretet. És épen azt sértette meg. Magával vitte ezt a sértést Tardy a másvilágra. Ez kínosan érintette Leszniczkyt. Elment a temetésre. Az ő hajdani szobájában volt kiterítve. A mint belépett azok közé a füstös falak közé, elébe ugrottak, torokon ragadták emlékei, a melyek máskor csak árnyékként követték hegyen-völgyön át. Mintha magának követelte volna őt a múltja, az a világ, a melyből oly nehéz küzdelemmel menekült el. Ott találta mind a Rösslereseket: Zöllnert, Russ Dórikát, Rákost, volt jogásztársait és magát a tömpe orrú, gorilla szemű Rösslert, fekete szalonkabátjában, izzadó vörös homlokával. Néhány őszszakállú agg is állt a ravatal körül, a honvédmenház vöröszsinóros barna atillájában. Nemsokára egy gyászruhá, sűrű fátyolt viselő karcsú nőalak lépett be. Bella volt. Két fölborzolt hajú nő volt vele, színésznőtársai, a kik színpadias részvéttel vigasztalták s parfüm-illatot vegyítettek bele a tömjén s virágok nehéz szagába.

Zöllner rendezte a temetést. Előre állította Leszniczkyt, mint notabilitást, perlekedett a temetési vállalat embereivel, fontoskodva csinált utat a papnak s a szertartás alatt szigorú tekintetet vetett körül, mint valami hivatásszerű szertartásmester és elhessegette az ablakokból a folyosón összefutott szomszéd-gyerekeket. Dórika nem állta ki tovább.

— Ez az izléstelen ökör, ez a Zöllner! — súgta Leszniczkynek, — olyan pofákat vág, mintha udvari bált rendezne. Életem legboldogabb pillanata lenne, ha pofon vágná valaki!

Az agg honvédeket is ő csődítette oda. Elhitette velök, hogy bajtársuk volt Tardy.

A beszentelés után Bellához lépett Leszniczky s kezét nyújtott neki. A földig érő fátyol alól olyan fehér, bársonyos kezét nyújtott ki Bella, hogy Leszniczky rá nem ismert volna. Zöllner oda lábatlankodott. Karon fogta Bellát s intett

a többieknek. Bevezette őket a nappali szobába. Egy asztalon állt a vén Silenus félig kiivott chartreuse-üvege s néhány pohárka. Az ajtó mellé volt támasztva az ezüstkeresztes fekete koporsófedél. Egy sarokban heverték az öreg Tardy elnyűtt sárga kamásni-i, elhagyatottan, szomorúan összeesve. Zöllner a maradék liqueur-rel kínálhatta a vendégeket.

— Hát egy kis maradék dohány nem volna? — súgta Russ Dórika.

Leszniczky meglesett egy alkalmas pillanatot, mikor senki sem nézett rá és elsietett. A lépcsőn utólérte őt Russ.

— Tardy bácsi milyen nagyra lett volna vele, ha tudta volna, hogy halála után szabadsághóst csinál belőle Zöllner, — mondta a mint együtt mentek az utcán. — És az a liqueur-história! Óriási ötlet!... És láttad az öregnek a sárga bokaszorítóit, milyen szomorúak voltak. Azok siratják legőszintébben. Senki se viszi őket többé a Kossuth Lajos-utczai corsóra!

Leszniczkyn hideg borzongott végig.

— Szörnyűség! — mondta.

— Micsoda?

— Mindez... Zöllner, Bella, a temetés, az emlékek, az egész Rössler-légkör?

Úgy érezte, mintha az a légkör ismét ránehezednék, földre szorítaná s mellére térdelne, hogy soha se szabaduljon meg többé tőle... E perczben kürtölés ugrasztotta vissza a gyalogjáróra. Egy hatalmas fehér automobil suhant el előttük sarat fecskendve nadrágjaikra. Egy nő ült benne, a ki fehér fátyollal lekötött nagy, virágos kalap szélét fogta fehér keztyűs finom kezével. Leszniczky összerezzenve kapott a kalapjához. Boldvayné volt.

-- Fúj, milyen benzin-büz! — kiáltott föl Dórika. — Ez a leggőgösebb jármű. A ki rajta ül, élvez és nem törődik vele, hogy a ki hátul jár, elszédül a bűztől!

XXI.

Marosy a dolgozószobájába hívta Pált.

— Igazán nehéz komolyan venni az életet — szólt — tudod-e, mi a következménye annak, hogy Leszniczky úgy

pocsékká tette azt a szegény Orlayt? . . . Nos az, hogy én leszek miniszter! Volt idő, mikor nagyon vágytam rá. Mikor még fiatal voltam. A becsületes munkámmal nem tudtam elérni. És most, mikor egy vágyam lenne, az, hogy pihenhessek, most nyilik meg előttem az út és épen Leszniczky nyitja meg! De még van egy kevés erélyem, van tapasztalatom, még alkothatok talán valamit. Szóval elfogadom. A rágalmazók rágalmazni fognak, a szamarak ordítani fognak, az ellenségek támadni fognak . . . sebj! Még ezt a csatát megvivom! Ezt a csatát, a melyben biztos a bukás. Valami haszna talán lesz belőle az országnak. Hej, ha fiatalabb koromban jutottam volna hozzá! De nem magamról akarok beszélni, hanem rólad. Nagy hiba, hogy nálunk minden ember csak öregebb korban kerül vezető állásba. Akkor már megcsappant a lelkesedése és az erélye. Korán kell felelősséget viselni, hogy jó vezetővé váljak az ember. És öreg embernek nincs is már ideje, hogy nagy munkát vállaljon. Én csak megkezdhetek majd egyet-mást. De azt akarom, hogy annak idején majd te folytasd s fejezd be . . . Ne félj tőle. Eljutsz te is erre a polczra egyszer. Nem vagyunk olyan bővében az arravaló embereknek. Rád fognak szorulni végre, akárhogy próbáljanak is agyonütni előbb. Dömösdynek nyugdíjba kell mennie. Te léssz főispán Szent-Mihályon. Én tudom, mire vagy képes, jobban tudom, mint te.

Bertényi Pál nem felelt. Kissé elsápadt. A természetében rejlő bátortalansággal küzdött. Kiállani a világ elé, vakmerően, mikor még sohasem volt alkalma az erejét kipróbálni!

— Nos! — sürgette Marosy.

— És ha kudarcot vallok? — szólt Bertényi.

— Akkor egyszerűen lemondasz és kinevetnek, megyaláznak, megtépi a becsületedet is . . . Az mindig a legkedvesebb boszúja a tömegnek. Nos?

— Elvállalom, — szólt Bertényi s nyugodtan nézett Marosy szemébe.

— Hát akkor . . . ez rendben van, — mondta Marosy és kitörölt egy feljegyzést a jegyzőkönyvéből. — Majd bemutatlak a miniszterelnöknek . . . Igaz! tudsz-e valamit Anikóról?

— Semmi jót, — felelt Pál. — Nem tehetnél érte valamit? Talán hallgatna a te szavadra.

— Nem. A lejtőn nem lehet megállítani senkit. Ha már a mélység fenekére jutott . . . akkor néha sikerül megmenteni a számára azt, a mi épen maradt meg belőle. De addig hiába való igyekezet volna. Nagyon, nagyon sajnálom! . . . No, elég volt az érzelmeskedésből ennyi is! — sóhajtott fel s felkelt. — Még egy szót! — mosolyogva huzott elő a zsebéből egy levelet. Fia irt New-Yorkból. Atyja összeköttetései révén bejutott egy műszergyárba fizetéstelen mérnöknek. Valami precisiós műszert sikerült tökéletesbbé tennie. A főnökei azonnal 2000 dollár fizetést ajánlottak fel neki. Marosyt boldoggá tette ez a hír. — Most már nem félttem többé, ember lesz belőle! — mondta büszkén, a mint elolvasta Pál a levelet.

* * *

Az országházában a miniszterelnöki szoba felé vezető folyosón társalgott egy csoport.

— Ni, a leendő miniszter! — mondta Zöllner.

Marosy jött arra karonfogva Bertényi Pállal. Pál férfiás, egyenes alakja mellett kissé már törődöttnek látszott s nagyon ősznek.

Mátray odasugott: — Tudják, miért jönnek? Bertényi főispán lesz. Most viszi Marosy a miniszterelnökhöz.

Zöllner fölpattant.

— Mit? Még nem is miniszter és máris főispánokat nevez ki. Ez aztán a szemérmertlenség!

— Egyáltalában szemérmertlenség az is, hogy egy Marosyt mernek miniszternek megtenni. Ezt a hirhedt panamistát! . . . — szólt belé Rákos, — de remélem, Miklós, ha már úgy kötötted az ebet a karóhoz, hát majd megtánczoltatod ezt a gazembert is!

Leszniczky hevesen felelt:

— Ezt még jobban utálok! De őt nem lehet úgy kiugratni, mint Orlayt.

Ekkor ért közelökbe Marosy. Elhallgattak s egynéhá-nyan köszöntek neki. A legfeltűnőbben Zöllner köszönt. Marosy egészen elmélyedt Pállal való beszélgetésébe. Szó-razokozottan emelte meg kalapját.

Rákos elnevette magát.

— Mit nevetsz? — kérdezte Zöllner.

— Azt, hogy az elébb legazemberezted magunk között és most köszöntél neki.

— Mert találkoztam vele társaságban.

— Jobban emlékezetedbe vésted, mint ő — jegyezte meg Leszniczky. Kissé sápadt volt és izgatott. — Vagy meg vagy elégedve azzal, a mint fogadta a köszönésedet?

Mátray gonoszán mosolygott.

— Kedves Leszniczky úr, ne bántsa Marosyt, hiszen ön segítette bele a bársonyszékbe...

Jól tudták a többiek, milyen fortélylyal használta fel Mátray Leszniczky haragját gróf Orlay ellen. Egynéhányan nevettek.

— Nem szándékosan! — felelt Leszniczky. — De nem is lesz benne köszönet.

— Ezt az embert kiséprűzzük innen! — kiáltott Zöllner.

— De nem úgy, hogy zsebre teszitek a gorombaságait és köszöngéltek neki, akár a sarki hordár az elegáns ficsúr-nak — vetette oda Leszniczky Zöllnernek.

Zöllner elpirult.

— Még nem mondtam ki az utolsó szót — jegyezte meg jelentőségteljesen.

— Azt ajánlom, ha visszajön, köszönj neki még mélyebben — ingerelte Leszniczky.

Zöllner dühbe jött.

— Igenis! még mélyebben fogok köszönni! És meglátjuk majd, mi lesz!

Mátray most már más tárgyra akarta terelni a társalgást, de Zöllner félreállt s gladiator-pose-ban, a bajuszát hegyesre pödörve, bikaszemmel nézte a miniszterelnöki szoba ajtaját.

Alig telt belé pár percz, megnyílt az ajtó s Marosy meglegedetten jött ki a folyosóra Bertényi Pállal. Szeretettel veregette meg Pál vállát. E perczben gúnyos udvariassággal hajtotta meg magát Zöllner. Marosy oda se figyelve bólintott. Zöllner közelébb lépett s mélyebben meghajolva szólt:

— Jó reggelt kívántam — a kegyelmes úrnak!

Marosy megállt s erőteljes tekintete Zöllnerre csapott. Megértette a szándékát.

— Nem illet meg az a cím, — felelt nyersen és egy lépést tett előre. De Zöllner elállta az útját.

— Nem? Pedig azt hittem, azért nem méltóztatik kellő illendőséggel fogadni a köszönésemet.

— Szellemtelen kötekedő! — morogta Mátray.

— Nem ismerem önt — felelt Marosy s megindult egyenesen maga elé, egyenest az útjában álló Zöllnernek.

Rákos elnevette magát s gúnyosan nézett Zöllnerre, a ki eléggé ostoba képpel állt félre önkénytelenül s zavarban volt. De indulatba hozta ez a nevetés.

— Gyáva gazember! — kiáltott Marosy után, halotti csendben.

Marosy hátrafordult... Elállt a körülálló férfiak lélekzete, Leszniczky halálsápadt lett. E pillanatban egy csattanás hangzott el. Zöllner visszahőkölt. Kiesett a monokli a szeméből. Pál újabb csapásra, emelte a tenyerét, de Marosy lefogta kezét. Rákos és Mátray megragadták Zöllner karját. «Uraim!... uraim!...» Egymásnak feszült a két ellenfél tekintete. Nem szólt többé senki, csak Mátray morogta magában: «szellemtelen krakéler!»...

Leszniczky együtt ment el az országházából Mátrayval.

— Ezt akarta elérni? — kérdezte Mátray.

— Ezt!?... — Megállt Leszniczky s könnyű szökött a szemébe. — Hiszen... senkit se szerettem úgy a világon, mint Pált!

— Akkor akadályozza meg ezt a párbajt. Bár a párbaj mindig csak szerencsejáték... de mégis egy ilyen hivatás-szerű spadassin!... Meg kellene akadályoznia! És nem is tisztességes ember ez a Zöllner. Csal a löversenyeken... és miből él olyan fényesen?... Az ilyen embert meg lehet venni. Csak magas árat kell ajánlani. Hadd menjen Amerikába vagy a pokolba...

Leszniczky nem felelt. A legközelebbi kocsiállomáson kocsiba ült. Boldvayékhoz hajtatott. A komorna nyitott ajtót. «A méltóságos asszony öltözik» mondta. Leszniczky nem tágitott. Pár sort irt a névjegyére s beküldte. Anikó behívatta pár perc múlva.

Leszniczky magán kívül volt az izgatottságtól. Nagy nehezen tudta csak elmondani, mi történt.

— Ezért jöttem . . . bocsásson meg, de élet-halál kérdése . . . Felejtsem el mindent, csak arra gondoljon, mikor gyermekek voltunk és úgy szerettük egymást mind a hárman! . . . Megmenthetjük! De nekem nincs semmim. Pedig igen sok pénz kellene hozzá . . . csak sok pénzért mondana le a becsületes híréről az az alávaló!

Anikó arcza mozdulatlan volt, mint a márvány.

— Én tartozom még önnek. Most kifizetem önnek a tartozásomat.

Bement a szomszédszobába s néhány ékszertokot hozott ki. — Köszönöm, hogy hitelezett — szólt s fejével biczczenve távozott el ismét.

Leszniczky Zöllnerhez hajtattott. Egy zöldképű, nyiszlett kis inas nyitott neki ajtót, zöldhajtókás vadász-egyenruhában.

— Nem lehet bemenni, a nagyságos úr párbajra készül — mondta büszkén.

Leszniczky félrelökte s berontott a szobába. Zöllner egy körömgyalúval dolgozott. A kis újján karomszerűen hegyes és hosszú körmöt viselt.

— Egy szavam van hozzád, — kezdte Leszniczky, azután elhallgatott. — Eh! — pattant fel végre — ne komédiázzunk. Tudjuk egymásról, kik vagyunk és közöttünk marad a dolog. Koldus vagy, mint én. Folyton a nyakadon a hurok. A míg nyersz — jó. De ha egyszer elhagy a szerencséd vagy ha egyetlen egyszer követsz is el valami ügyetlenséget — veszve vagy!

— Kedves vagy! — jegyezte meg Zöllner.

— Ha vagyonod volna, nem élnél így. Hiszen nem izlésed a gavallérjátszás. Csak épen abból élsz, hogy gavallért játszol. Ez a kenyérkereseted. Bizonytalan kenyérkereset. Én egy biztosat adok a kezedbe! Eredj külföldre, vagy Amerikába . . . Mit bánod odakinn, ha egyszer van pénzed, hogy itthon mit mond rólad a világ? Így is gyaláznak, megvetnek, ha nem hallod. És amúgy se mondanának rólad rosszabb dolgokat. Ezt nagyon jól tudod magad is. Itt vannak ezek a nagyértékű ékszerek . . . Utazzál el az első vonattal.

— Úgy? . . — egy perczig hallgatott Zöllner. — Mutasd!

Kinyitotta az ékszerdobozokat s az egyik tenyerébe öntötte Anikó pompás gyöngysorait s gyémántjait. Játszott velök, a kezében mérlegelte, csörgette őket.

— Mennyit érhetnek?

— Tudom is én. Egy vagyont.

— Ennyit adna az életéért egy asszony?.. Mit bámulsz? Hogy kitaláltam?.. Te Miklós, te engem nagyon ostobának nézel ám! Vidd vissza. Csókoltatom a kacsóit, de... *non possumus!*

— Mi kell hát? — kérdezte Leszniczky eszeveszetten.

— A mi nekem kell, azt majd megszerzem magamnak. Ne félts! Engem nem hagy el a szerencse. Csak az olyan embert hagyja el, a milyen te vagy, a regényest, érzelmeset! Van olyan vadász, a ki vakon rápufogat mindenre és az őz helyett hajtót talál. De ha én célzok, én kiszámítom az irányt, a távolságot. Engem nem izgat fel a vadászat. Nem dobog a szívem, nem reszket a kezem... Mert tulajdonképen nekem az annyira mindegy... Valaki jött! Talán a segédek.

Leszniczky nagy csodálkozására gróf Zarándy és gróf Ferneckz lépett be.

— Azonnal uraim... Parancsoljatok, foglaljatok helyet, tessék itt van szivar, cigaretta... csak átöltözöm — fogadta őket Zöllner s azután bement a hálósobájába. Kihallatszott gondtalan fütyörészése.

Leszniczky félre hívta Zarándyt.

— Gróf úr, önök igazi gentlemanek. Hogy vállalhatják el a segédkezést Zöllnernek.

Zarándy meglepetten s fontoskodó komolysággal nézett rá.

— Tud ön felőle valami becsületbevágó dolgot? Akkor kötelessége ezt kinyilatkoztatni.

— Tudok-e?... ön is tud, mindenki tud... miből él? miből tart versenylovat? Hogy' nyer fogadásokat? hogyan nyer kártyán leitatott emberektől?

— Mondják. De senki sem áll ki, hogy bebizonyítsa — felelt Zarándy. — Egy kaszinónak a tagja s úgy tudom tartalékos tiszt... Ha vádolja, tessék bebizonyítani. Akkor kigolyóztatjuk. De addig minden gentleman kötelessége elvállalni az ügyét.

— De hiszen ez gyilkosság. Tudják, milyen jó lövő. És hogy egy olyan embert, mint Bertényi Pál, ölje meg egy hivatásos spadassin . . .

— Én szeretem Pált és nagyon sajnálnám . . . de . . . férfi-sor! Ha valaki arczul üt egy férfit, akkor számolnia kellett a következményekkel.

Mikor elmentek s egyedül maradt Leszniczky (— nem volt elég ereje, hogy távozzék onnan —) agyonsújtva ült le s egy asztalra könyökölt. Maga elé nézett, mereven, véletlenül a falon felejtve a szemét. Vadászfegyverek s futó lovak képei függtek a falon. Az egyik ló képe babérkoszorúval volt díszítve. Kellemetlenül érintette ez a megkoszorúzott ló-kép s elfordította a szemét. Előtte egy czifra tálon névjegyek álltak. Felül csupa mágnás névjegye, meg czimeres névjegy. Néhány színésznő arcképe is állt az asztalon, aranyos, czifra keretekben. Az egyik Tardy Bella arcképe volt . . .

Leszniczky felugrott az asztaltól, egy karosszékbe vetette magát s a tenyerébe temette az arczát.

Sokáig ült ott, erőtllenül, meg-megrázkódva. Elmult egy óra, meg még egy félóra, kinos, hosszú idő, mely alatt megállt a szíve verése, szinte megállt a világ folyása is. Ekkor Russ Dórika lépett be. Nem köszönt, csak levetette magát egy székre s perczegtette a körmét.

— Minek jöttél ide? — kérdezte tőle végre Leszniczky.

— Kiváncsi vagyok az eredményre. Vajon Zöllner golyója csakugyan helyre billenti-e a félrepofozott világ-rendet?

Leszniczky nem szólt többet.

— Te Miklós, te ballábbal jöttél a világra, nem? — kezdte Russ. — Mert látod . . . a te életedben tótágast áll minden logika. A kit szeretsz, azt gyűlölöd, tönkre teszed, aztán megsíratod; a kit gyűlölöd, annak a kezére jársz . . . Én azt hiszem, fiam, hogy te bolond vagy. Bellát szeretted, cserbehagytad a Murányi leányért s ezzel a vesztét okoztad. A Murányi leányt szeretted s elősegítetted, hogy tönkre menjen egészen. Marosyt nagyrabecsülöd ma is és megfojtánád egy kanál vízben. Bertényit imádot és úgy vezeted a játékot, hogy ő töri ki a nyakát. Magad vesztét vágyol pénzre és élvezetes életre — és soha sem élveztél semmit,

a pénzt pedig, mikor jött, kiszórtad az ablakon. Okos vagy és bolondokat csinálsz. Tisztességre vágyol és késes tetteket művelsz . . .

— Minek hozott ide az ördög? Hogy még te is gyötörj? — kiáltott fel Leszniczky.

— Nem. Mert . . . Látod, soha sem voltam veled egy véleményen és mégis . . . istenuscse szeretlek. Én nem tudok kellemeseket mondani. De istenuscse fáj, hogy így fordultak a dolgok. Azok sorába álltál, a kiket megvetsz, azok ellen, a kiket becsülsz és szeretsz. Én csak ronda zsidókölők vagyok, de látod, nekem is fáj ez. Bertényi mégis csak a nagy Bertényi unokája. És ő is tisztességes, igazán úri ember, jó ember és értékes ember. És hogy nekünk Zöllner oldalán kell lennünk! Zöllner! Zöllner! a mi barátunk! Látod, azért akarnám én ledönteni a társadalmi korlátokat . . . nem, hogy a Bertényieket letapossuk a Zöllnerekhez! Oh nem! hanem, hogy mi a Bertényiek mellől rúgjuk vissza az árokba a Zöllnereket és melléjük a Török Imréket, a Boldvayakat . . . Ha a lelkünk a testünk nélkül és a modorunk nélkül mehetne sétálni a világba, hát az enyém, meg a Bertényié okvetlenül karonfogva sétálnának. Ezt hidd el nekem . . .

Leszniczky felugrott. Ajtónyilást hallott az előszoba felől. Zöllner hangja szólt odakinn. Belépett.

— Szervusz fiúk! — szólt egykedvűen, pedig sápadt volt kissé. Úgy járt, mintha be volna fűzve, kifelé fordított könyökkel, bikamódra előreszegezve alacsony homlokát s hetyke bajszával szúrva a levegőt.

— Nos? — kérdezte Leszniczky halkan.

— Nos? — látod, hogy itt vagyok . . . őt meg elvitték. De . . . még talán megköszönheti annak a nőnek, hogy ideadta volna érte az ékszereit . . . Talán felépül.

Erre végig nyúlt a kereveten s számtalan gyűrűjét nézve hangosan ásitott.

— A jóllakott vadállat! — morogta Russ, kellemetlen mosolyával nézve Zöllnert.

* * *

Néhány nap múlva megint beszéltetett magáról Leszniczky. Egy vagyont, ötvenezer forintot ajándékozott a

szent-mihályi munkások strike-pénztárának. Ez a hír meglepte az embereket és nyugtalanságot keltett sokfelé. Nem értették ezt az embert. Mit akar? Fanatismusból vagy számításból cselekszik-e? Honnan vett annyi pénzt? Egyetlen egy valaki értette meg, mikor adományáról olvasott az ujságban: Anikó. Tudta, hogy az ő ékszereinek árát áldozza föl Leszniczky a Marosy elleni harcra. Meg értette: Leszniczky nem akarta elfogadni tőle, hogy adósságát megfizesse s bámulatba akarta ejteni önzetlenségével.

Kitört a strike Szent-Mihályon. De Marosy győzött. Nem volt alkalmas terület a strike-ra Szent-Mihály és nem meggyőződéssel voltak elégedetlenek Marosy munkásai. Hamar elfogyott a Leszniczky adománya s százával jelentkeztek a munkakeresők. Egy hónap múlva már feledésbe ment az egész eset.

XXII.

Ólomszínű őszi felhők terpeszkedtek Szent-Mihály fölött. Lassan, úntató lustasággal nyúltak hosszúra s ereszkedtek mélyebbre, mind mélyebbre. Azután megállottak, mintha csak a templomtorony csúcsa s a gyár-kémények riasztották volna vissza őket, hogy le ne hasaljanak a megázott, pocsolós földre s ott ne aludják át az októberi éjszakát.

Megérkezett a vicinális vonat. Épen az állomás előtt aludt ki a gép egyik piros lámpája. Kifogyott belőle az olaj. Lassan vánszorgott be a vonat az állomás fabódéjáig, sok sustorgással, zihálással, mintha már-már utolsót lehelne elaggott gépe. Pár percz múlva egy fogat dübörgött a töltésen a város felé, gyanúsan recsegetve minden bukkánónál, régi, szétrázódott kocsik ócskavas-kattogásával. Ismerték már hangját a szentmihályiak. Ki sem néztek az ablakon, csak úgy mondták rá: «ez a Marosy kocsija». Fedele alól csak egy vörös tüzpont csillámlott elő a sötétségből. Marosy szivarjának tüze.

Szombat este volt. Lejött a fővárosból, hogy meglátogassa családját s vendégeit: az öreg Bertényinét és Bertényi Pált. Csak épen vasárnapra jött. Minister lett belőle s fejestől kellett beleugrania a parlamenti hadakozásba, a mi már is aggodalmat keltett benne. «Ha ez így megy — mikor fogok dolgozhatni?» — panaszkolta bizalmasainak.

Kövezetre ért Marosy zörgös kocsija. Alacsony, földszintes házak meszelt falai derengtek két oldalt, közben egy új kétemeletes nagyvárosias épület bolthelyiségeiből esett fény a gyalogjáróra. Itt-ott, jó messzire egymástól, egy-egy villamos gömb fénye sápadozott a megeredt eső ködében, az új emeletes gymnasiumot világítva meg, azután egy roz-zant állást, majd meg az új törvényszéki épületet, egy csinos kis színházat — a város büszkeségeit — közben meg tükröző tócsákat s üres telkeket, a melyeken épen nem városias képet nyújtottak a letört kukorica szárai. Végre, a szürke, régi megyeháza mellett egy szűk, rázós útra fordult a kocsi. Ott már nem volt se kövezet, se villamos gömb, se középület, se városi ház. Arrafelé csak sötét tűzfalaikat fordították az új épületek. Odáig nem jutott el még Marosy alkotó keze. A korom-sötétségben csak a város végén utolsót lobbanó tűz fénye derengett. A szövőgyár tüzeit oltották el szombat esti pihenőre. A kocsis nem gyújtott lámpát; azt tartotta, hogy akkor már igazán nem látna semmit. Csülkig érő sárban pacsoltak a lovak vagy egy negyedóra hosszát. Majd fák árnyéktömegében tűnt el a fogat s végre egy kivilágított bejáró előtt állt meg. A lépcsőn karcsu leány-alak állt s a mint kikászmálódott Marosy a kocsiból, a nyakába borúlt leánya.

— Hogy van Pál? — kérdezte Marosy.

— Jól.

— Akkor hétfőn Budapestre kell jönnie. Már leérkezett a kabinetirodából főispáni kineveztetése.

— Már! — kiáltott fel Marosy Irma.

Egy fél óra múlva már négy gyertya fényénél whistezett Marosy az öreg Bertényinével, feleségével, meg egy megvénült, csonta és bőrré aszott német aggszűzzel, a ki Irmát nevelte valamikor s most olyan házvezetőné-féle szerepet játszott Szent-Mihályon. Babra játszottak s Marosy mégis hosszasan eltöprengett rajta, kiadja-e vagy se a *cocur-as-t*?

A szomszédszoba volt a pipázó. Tűz ropogott s sziszegett a kandallóban, a mely többet füstölt, mint a mennyi meleget adott. A nyugtalanul csapongó lángok ákom-bákom-szerű árnyékokat hajtottak keresztül-kasúl a mennyezeten, mintha a kinn dúdoló szél kavargatta volna őket. A szoba

egyik sarkában két gyertya állt egy asztalon. Gyöngye fényökben frissen szedett szőlő aranyos és bíbor színei, csészék, tányérok s ezüst-evőeszközök csillámoltak biztatóan.

Két szempár ragyogott a kandalló-nyílás előtt. A tűz felé hajolva, egymás mellett ült Bertényi Pál és Marosy Irma. Nem igen beszéltek, a míg sustorgott mellettök a theafőző. De mikor levette Irma az ezüstkannát a kék bor-szeszlángtól s rátöltötte a forró vizet az illatos theára, olyan üresnek tűnt fel a csend, hogy beszélniök kellett.

— Bizony Isten, szívesebben venném, ha azt mondaná a doctor, hogy még vagy egy hétig nem szabad elutaznom innen — szólt Pál. S Irma rámondta: — Hátha rávennénk a doctort? — Pál nevetett.

— Derék egy főispán volna az ilyen! Majd adna nekem apád! De magam is azt hittem volna, hogy már szerencsésen kigyógyultam a kandalló-nézők tett-izonyából.

Akkor elhallgattak megint. Irma megfeledkezett a theáról. De nem regényes, növendékleányhoz illő ábránd tartotta fogva a tűzre meresztett nagy fekete szemét. Közeljárt már a huszonnég évhez. Nő volt már, virágkorában levő női lélek minden érzelmi mélységével, minden derült melegségével. Gondtalan, kissé élettelen leányból igazi nővé lett ezalatt a pár hónap alatt. Egyszerre megszólalt lelkének minden húrja azzal a sikoltással, mikor egy reggel egy élettelen testet hoztak be a fasorbeli villába s mellette könnyezve ment atyja, sápadtan, mintha őt érte volna a lelketlen spadassin golyója.

Izgatottan lesték a sebesült minden sóhaját, arcának minden rándulását, mikor sápadtságán a halál árnya viaskodott a makacs élet halványuló színeivel. Ott álltak körülötte, ott ültek órákig, napokig, Irma, anyja és atyja. Az övéké lett ezalatt, a hála, szeretet s halálos aggodalom jogán. Ha rosszabbul volt, oda borult Irma a szegény öreg, sokat szenvedett Bertényiné keblére s ott zokogott azért, a ki atyjáért állt bosszút s érte szenved. És Bertényiné tehetetlen, hideg kezével simogatta haját s biztatta: «nem veszi el a jó Isten... hiszen nem éltetett volna engem ilyen sokáig, hogy ezt is megérjem...» Mialatt ápolta Pált, mialatt megsiratta s fájdalomában, tehetetlenségében imára kulcsolva kezét, leste lázban ejtett szavait;

mikor megpillantotta arczán a visszatérő, győztes élet színesedését, majd meg mikor kérdéseire az első felelet csendült fülébe s napról-napra több erőre kapott Pálnak golyóval átfúrt teste és melegebben rezgett hálálkodása: virág után virág nyílt Irma lelkében, a női lélek gyönyörű virágzása. Hála, aggodás, meleg rokonszenv a bátor férfi s a gyermekkori pajtás iránt: a legszebb érzelmek virágzása volt ez, s mámorító fényt vetett rá a remény első derengése. Azután, mikor már állandóvá lett a javulás Pál állapotában, hosszú esték következtek, a melyek alatt beszéltette őt Irma nagy utazásairól, gondolatairól, terveiről. S akkor elbámult rajta, milyen gazdag az elméje s milyen üde a kedélye. Megismerte érzelmei finomságát is, és mialatt hosszasan nézte halvány, értelmes férfiarczát, valami nőiesen gyöngéd vonást vett észre rajta, ugyanazt, a mely egyszer azt a kérdést idézte Leszniczky ajkára: «Nem hasonlítasz anyádhoz?»

Életre keltek Marosy Irmában a női lélek legszebb érzelmei, derült verőfényök eltöltötte egész bensőjét s tükrözésektől szinte átszellemültté vált arcza. Kellemesek voltak vonásai az előtt is, értelmes, vonzó volt a tekintete, de arcza szintelen volt, megjelenése igénytelen. Most megváltozott. Ugyanaz maradt a külseje, de csak most látszott meg rajta, hogy szép. Élénkebben ragyogott szeme, finomodtak halvány vonásai s nőies báj lágyította meg őket; simulékony kecsesség ütött át mozdulatain, hajlékonyabbá, nőiesebbé vált egész alakja. Átalakította a szerelem, vagy talán csak szemmel láthatóbbá tette a benne rejlő szépséget.

Vannak ilyen női szépségek, a melyeket csak a szerelem föllobbanása kelt életre.

Az ablakot verte az eső s a szél.

— Beh jó is, hogy most nem kell kimozdúlni a házból — szólalt meg Pál.

Marosy Irma kissé közelebb húzódott hozzá.

— Igen. Odakinn sár van, sötét, hideg van. Idebenn jó meleg és szép nyugalom... És ti férfiak mégis boldogtalanok lennétek, ha idebenn kellene élnetek. Az én apámnál nincs a világon jobb atya és férj. De ha csak pár napig van is itt velünk és ha nem hozott magával valami munkát, tudod-e, hogy' hat az rá? — mosolygott Irma — Rettenetesen únja magát.

— Ezt nem tapasztalhattad nálam, a mióta itt vagyok.

— És mégis. Valld be, most már kezdesz kivágni a széles nagy világba. Avval vajmi keveset gondolsz arra, mennyit fogunk aggódni, mialatt te odakinn jársz-kelsz annyi gonoszság, rút hazugság és irigység között. Pedig . . . gyermekünk lettél! Az enyém is. Az én nagy gyermekem. Parancsoltam neked, orvosságot adtam, megtiltottam, hogy sokat mozgolódjál vagy beszélj, és te szépen engedelmeskedtél . . . Valld be, féltél is tőlem egy kissé. Egyszer eszembe jutott, milyen különös, hogy ez az engedelmes nagy gyerek ugyanaz a férfi, a ki egy megyének fog parancsolni, talán egyszer az országnak is . . .

— Ohó! Cassandra-jóslat! Szerencse, hogy be nem válik.

— Ki tudja? . . . Ha én volnék a király, rögtön ministerré tennélek. De hát mondd, nem hiúság az, a mi nem enged nyugodnotok a biztos, kellemes otthonban? Azt akarjátok tudni, mire vagytok képesek és azt akarjátok, hogy a többiek elismerjék fölényeteket. És nekünk itthon kell ülnünk, a míg ti küzdötök. Nem szabad körülöttetek lábatlankodnunk . . .

— De ha sebet kapunk a küzdelemben, nálatok kérésünk gyógyulást, vigaszt és néha boldogságra találunk nálatok — felelt Pál. — És az a férfi tudja legjobban megbecsülni azt a jót, a mit adhattok nekünk, a ki sokat csalódik s szenved odakinn. Hiába korholod hiúságunkat, ha ugyan hiúság az és nem valamely ösztön, talán egyike a ferfi legértékesebb ösztöneinek. Épen te becsülnéd legkevesebbre azt a férfit, a kiben hiányoznék ez a «hiúság»; a ki szépen meghúzódnék egy szoknya mellett, mi alatt a többi férfi harcban van. És te lettél volna a legboldogabb a középkorban, ha egy lovag kért volna, hogy köss szalagesokrot páncéljára, hogy bátrabban harcoljon a te szalagoddal a vállán . . . Nincs egy ilyen szalagesokrod az én számomra? — kérdezte Irma kezét megfogva.

Egy perczig egymás szemébe néztek, ifjú szerelmesek kristálytisza tekintetével, a mely a lélek mélyére lát és saját lelke mélyét tárja fel. És önkénytelenül közeledtek ajkaik.

— Van, — felelt Irma — ha elfogadod ... nem csak egy csokrom! ...

— — — — —
A whistezők odacsapták kártyáikat. Össze-vissza ölelték, össze-vissza csókolták az ifjú mátkapárt. Örömnneppé vált az este, a milyen sok szenvedés és bánat nyomát törli ki az okosak szívéből, az olyan emberekéből, a kik felfogják az élet eseményeinek igazi értékét.

Marosy egyszerre csak megcsóválta fejét.

— Nagy bajt okozol nekem, édes leányom! Most már senki sem veszi le rólam ezt a szégyent! Miért tette meg Marosy főispánnak Bertényi Pált? Persze, hogy nőül vegye a rút leányát! Ez csak világos! Ilyen *panama*!

— Rút? — kiáltott fel Irma, s atyja nyakát átölelve szeme elé tartotta mosolygó, szerelemtől megszépült arcát...

Ifj. KORÁNYI FRIGYES.

BESZÉLŐ FÁK.

Ülök kertemben a vén hárs alatt,
Velem játékos képzelet mulat.
A nyár hevétől hives árny fedez,
Körülöttem langy szellő lengedez.

Szemlélgetem gyümölcsfáim sorát,
A lombok közt fénylő sugár tör át,
Hajlong a vékony ág, rezg a levél,
Talán mindegyik egymással beszél.

Beszéljetek, oh! fák, beszéljetek,
Én el nem árulak, ne féljetek;
Megértem a bizalmas suttogást,
De nem hívok tanúnak senki mást.

Hazátok lőn ez a vékony telek,
Kis csemetéket itt neveltelek,
Szemem előtt itt lettetek nagyok :
Ti gyermekim, én szülétek vagyok.

Fölöttetek, bár napja már leszáll,
A szülési gond most is résen áll,
Áldozni kész, remél, tűr értetek,
Beszéljetek hát, csak beszéljetek.

«Élni, élni évről-évre,
Jót, rosszat egy helyben érve,
Magasra nem vágyakozni,
Itt alant együtt maradni.
El sem is szakadni

Drága földanyánktól,
Melyhez gyökerünk nőtt,
Mely bennünket ápol.

Virág-erdőnk van tavasszal,
Nyáron hűs árnyék vigasztal,
Örömnép az ősz nálunk,
Izes gyümölcsöt kínálunk.
S virág, gyümölcs, árnyék,
Nem nekünk van szánva,
De más gyönyörére,
Kellemes hasznára.

Csapdos az idő haragja,
Éltünket meg-megzavarja,
Nyárban égünk, télben fagyunk,
Hogy szinte félholtak vagyunk;
De keblünkbe rejtve
Az élet szikrája,
Tavasz ébresztését
Türelemmel várja.

Nem is búsul itt családunk,
Hogy már víg napot se látunk:
A vihar ha elvonúlhat,
Új egészség, új virulat;
Sűrű lombjaink közt
Dalos madár fészkel
S mulattat bennünket
Csicsergő zenével.

Meddő év is néha kísér,
Nem váltja be, a mit ígér;
Dús a virág rajtunk váltig,
De gyümölcsöse egy se válik;
Fejünkre pörzsölve
Lövell a nap fénye
S búsitja gazdánkat
Füstbe ment reménye.

Sohse búsulj, édes gazdánk!
Ne is tekints bosszusan ránk,
Okát tőlünk ne is kérdezd,
A magasban végezték ezt
S kárpótoltunk egykor,
Kárpótoltunk máskor,
Kedvezőbb időben
Gazdag aratáskor.

Téged talán nem sokára
Elszólítanak más világra,
Ágainkról, ha lesz még ott,
Más szedi az ajándékot
S mert ilyen az ember,
Tudhatni előre,
Senki se gondol majd
A faültetőre.

No! ha örök búcsút vettél,
Jobbak leszünk az embernél;
Gyökerünknek egyik szála
S éltetője lesz a hála,
Úgy akarja az ég,
Nálad tovább élünk.
Míg élünk, magunk közt
Te rólad beszélünk.»

Midőn így elhallgattak a fák,
Fejüket felém hajtogatták,
Fészkében a madár fölérzett
S tovább csicsergte a beszédet.

LÉVAY JÓZSEF.

PESTIS AZ ÁLLATOK KÖZÖTT.

Egy félelmetes nyavalya,
Mit haragiában küldé Isten,
Hogy a föld bűneit büntesse általa,
A pestis, (hogyha már meg kell nevén neveznem)
Mely holtal tölti meg az alvilágot egy nap:
Hadat üzent az állatoknak.
Nem halt meg mind. hanem beteg volt benne mind.
Nem lát a szem, akárhová tekint
Eledel-keresőt, egynek se kell az étel,
Éhesen várja végzetét el.
Még a farkas, róka se jár
Zsákmány után, ül egy helyen;
Mint szerte száll a gerlepár,
Nincs többé öröm, szerelem.

Tanácsot tarta az oroszlán s így beszélt:
— «Kedves barátaim, úgy vélem, e veszélyt
Azért küldé az ég, mert sok a mi bűnünk.
Ki legbűnösebb közülünk,
Áldozza föl magát a haragvó egeknek,
Tán azzal gyógyulást szerzend a többieknek.
Hisz a történelem ezer példát mutat,
Hogy használt az ily áldozat.
Ne szépítsük tehát, hallgassuk meg tehát
A lelkiismeret szavát.
Részemről, én bizony ettem, ha jól esett,
Birkát egy keveset.
Mit vétettek? Bizony egy sem támadt nekem.
Sőt megtörtént az is, hogy nem találva mást,
Megettem a juhászt.
Haljak meg én, ha kell. De jobb lesz, úgy hiszem,
Legyen, mint én, kiki vádlója önmagának,
S legyen, mit közóhaj s igazság követel:
A legbűnösebb veszszen el.» —

— Felség! — a róka szólt, — túljó vagy te királynak;
 Aggódásod szelíd, gyöngéd lélekre vall.
 Ugyan már! az ürü söpredék, buta faj.
 Hát bűn megenni azt? Nem! Sőt nagy tisztelet,
 Ha megropogtatod őket és lenyeled.
 A pásztor meg? no, mondhatom,
 Megérdemlé sorsát nagyon.
 E népség az, Uram, mely annyi állaton
 Jogtalanul uralkodik. —
 Így beszélt a Ravasz, a hízelgők pedig
 Tetszés-zajukkal az erdőt majd fölvetik.
 A tigris, medve s más hatalmasok
 Bűnét se merte elítélni senki,
 A menthetetlent is kimentí
 — Ha fél — és megbocsátja sok.
 Minden ragadozó, le a vérebekig
 Mind csupa apró szentnek vétetik.

Most jön s szól a szamár: — Ha jól emlékezem,
 Egy zárda rétjén történt a dolog.
 Az éhség, alkalom, a friss fű, s azt hiszem
 Valami ördög is biztathatott,
 Egy pofára valót biz én haraptam ott.
 Nem volt hozzá jogom, megvallom nyíltan ezt. —
 E szókra az egész népség üvölni kezd.
 Egy farkas, mint ügyész, nagy beszédbe fogott.
 Hogy szét kell tépni, mert ez állat átkozott,
 E csupasz, e rühes, minden bajt ez hozott.
 Megenni más fűvét! bűn, melyre nincs kimélet!
 Ezt már csak a halál, az egy, veszendő élet
 Engesztelheti meg. —

Példás volt az ítélet.

Erős vagy? gyöngé vagy? Az udvar úgy ítél,
 Szemében úgy leszesz fekete vagy fehér.

LAFONTAINE után, *franciából*

ZEMPLÉNI ÁRPÁD.

THAN KÁROLY KISÉRLETI CHEMIÁJA.*)

1893-ban és 1896-ban vettük a munka első kötetét ugyan-ezen címmel. Azóta fokozottabb mértékben és türelmetlenebül vágyakozással vártuk a folytatást. Időközben és gyors egymásutánban két könyvet juttatott birtokunkba Than Károly; most midőn e két munka megjelenésétől számított egy év múltán a *Kísérleti chemia elemei* II ik kötete kezünkben van, az eltelt időt eltörpülni látjuk a munka hatalmas arányai mellett. A terjedelem, melyet e mű felölel, messze túlszárnyalja nemcsak a többi szerzők munkáit, de magát az első kötetet is.

Chemiai irodalmunk tehát ismét egy újabb, az eddigieknél is öröndetesebb eseményét jegyezheti fel. Mind az irodalom, mind a tanuló ifjuság örömére fog szolgálni ez esemény. Irodalmunk újabb tért hódított és határai ismét kiszélesbednek; hatalmas lézagot tölt be e munka mind terjedelménél, mind tartalmánál fogva. Ifjuságunk pedig újabb utat nyert arra, hogy a haza nyelvén jusson a chemiai ismeretek oly részébe, melybe eddig csak idegen nyelvű könyvek útján juthatott.

E munka megjelenése is hatalmas bizonyítéka annak a ténynek, hogy chemiai irodalmunk nemcsak egy-egy időszakos jelenségek gyanánt fölismerhető, hanem egy a folytonos és határozott fejlődés útját mutató irányban halad tova. Mondhatjuk, mintegy másfél évtized óta minden évre esik valamely irodalmi jelenség. Igen sok specialis ága jutott már ez idő alatt a chemiának magyar könyvhöz; hogy példákkal igazoljuk: az elemző chemia minőségi és mennyiségi része, a törvényszéki chemia, a mezőgazdasági chemia. Oly erős áramlatnak látszik e fejlődés,

---

*) *A kísérleti chemia elemei* II. kötet. *A törzsvegyületek chemiája*. Írta Than Károly. Az akadémia III. osztályának 1906 február 19-én tartott ülésén bemutatta a szerző.

hogy méltán keltheti föl bennünk azt a reményt, hogy rövid idő múltán oly gyűjteménye lesz együtt a könyveknek, mely viszonyainkat tekintve nagyon szép terjedelemben öleli fel a chemia összeségét minden alkalmazásában.

E folytonos fejlődés munkáját, chemiai irodalmunk megteremtését egy lelkes csoport tagjai osztják meg magok között, méltó osztályrészt foglalván le magának köztök Than Károly. Nem szükséges összegeznünk kiadott munkáit ennek igazolására, mert e szóban forgó egyetlen munka is elég arra, hogy ezt elmondhassuk. Annál nagyobb mértékben szolgálta a magyar tudományos irodalom céljait, midőn e munkán kívül a többieket is megírta. És mert mindannyiban az elfogulatlan kritikust és a tapasztalatok- és tudásban gazdag tudós munkáját élvezzük, kétszeresen becses művekhez juttatta irodalmunkat. A most megjelent munka rendszertani lévén, leginkább szorult oly szerzőre, ki tudása és pædagogiai tapasztalatai latba vetésével a kérdést sikeresen megoldhatta. Az elsőről a szerző ismert chemiai munkássága, a másodikról az a körülmény kezeskedik, hogy a munkában azok az előadások, melyeket a szerző az egyetemen tartott és tart évenként, mintegy irodalmi megtestesülést nyertek e könyvben, bővítve mindazon kellékekkel, melyeket egy kézikönyv megkíván.

De minő hézagot tölt be chemiai irodalmunkban e most megjelent munka? Ennek megvilágítása céljából vessünk egy futó pillantást a chemia elméleti és gyakorlati terére. Ötven év rohamos fejlődése óriás arányokban terjesztette ki a chemia mindkét részének határait. E terjeszkedés természetes következménye lett, hogy a munkamegosztáshoz hasonló jelenségek mindinkább előtérbe nyomultak és pedig nemcsak a gyakorlati irányban, hanem az elméleti részben is. Egy-egy ága akár a gyakorlati, akár az elméleti chemiának oly anyagot foglal magában, hogy a buvárkodás sikere majdnem megkívánja egy-egy irányban való intensívebb foglalkozást. Ily körülmények között e jelenség átszármazott az irodalomra is. Míg régebben egy chemiai munka felölelte majdnem az összes ide vágó ismereteket és egy-két folyóirat teljesen elegendő volt az újabb kutatások és eredmények közlésére, ma már százakra megy a szakmunkák és folyóiratok száma. A kézi munkák, melyek ily viszonyok mellett sajtó alá kerülnek, oly terjedelműek, hogy akaratlanul is lexikonunkra gondolunk. Az egyes elméleti részeket

tárgyaló művek pedig magukban is hatalmas könyvek. Bámulatra késztet bennünket egy-egy oly mű, melynek több vaskos kötete csupán az organikus chemia egy-egy részét tárgyalja. Ugyanígy hasonló példára lehetne rámutatnunk minden ágában a chemiának.

Tehát a chemiai irodalom kialakulása a következő: a folyóiratok rengeteg halmazát nem tekintve az irodalom egy részét oly könyvek foglalják le, melyek a theoritikus chemiát tárgyalják; továbbá nem kisebb szerepet játszik az analytikai chemia irodalma. Ki kell emelnünk e helyt az organikus chemiát is. Következnének így az eddigi ismeretek összegező munkái a kézikönyvek, melyek különösen anorganikus és organikus részre különülnek. Nem szólva az ipari és alkalmazott chemiáról, meg kell említenünk a nagy teret lefoglaló tankönyveket is. Ennyiből állna durva ecsetelésben színezve a chemia jelenlegi irodalma.

Ezek után hasonlítsuk össze saját irodalmunkat e nagy általánosságban ismertetett világirodalméval. Szerényebb viszonyainknál fogva mindaz, a mit mint részét láttuk fentebb az egész irodalomnak, nálunk csak részben valósulhatott meg és pedig az organikus tért kivéve felettébb örvendetes mértékben. Mind a mai napig évről-évre egy specialis ága elégített ki a chemiának; ugyancsak az általános chemia is kitűnő könyvet nyert a most tárgyalt munka első részében. Hiányzott még egy anorganikus összefoglaló munka, mely a chemia anorganikus vegyületeinek ismertetését foglalta volna magában. Ezen hiány betöltésére szolgál a most megjelent ú. n. törzsvegyületek chemiája, kapcsolatban azon feladattal, hogy e könyv mint tankönyv is sikeresen használható legyen. Két oly szempont figyelembe vétele nyomult tehát e könyv megírásánál már így is előtérbe, melyek a szerző feladatát lényegesen megnehezítették.

E két szempont első látszatra majdnem összeférhetetlen és csak a szerző érdeme, hogy mégis oly sikeresen tudta összehangzásba hozni e két szempontot. Mert mint tankönyvnek szükséges kelléke, hogy úgy legyen szerkesztve, hogy a kezdő a nehézségekkel lehető legkönnyebben megküzdjön és belőle megtanulja a chemiai gondolkodás lényegét, addig a kézikönyv elengedhetetlen kelléke, hogy felöleljen minden addigi eredményt, melyet a chemiai buvárkodás felszínre hozott. Ez természetesen az adottnál sokszorosabb terjedelem mellett sem lehetséges; de megoldható volt mégis oly módon, hogy a szerző a gyűjtött

adatokat oly módon rendezte és bírálta meg, hogy azokból csak oly adatok jussanak könyvébe, melyek igazán érdemlegesek és fontosak arra nézve, ki a könyvet mint kézit akarja használni. E feladat elvégzése roppant beható áttanulmányozását igényli az egész irodalomnak, a mi tekintve ennek óriási voltát, már magában is illusztrálja azt a munkát, melyet e könyv megírása igényelt. Nem kevésbé nagy feladat volt egy oly szempont ki-elégítése sem, mely arra irányul, hogy a tanuló ifjuság munkája megkönnyíttessék. Ez miként az első könyvnél jelesen sikerült, azt hiszem, még inkább sikerült a most megjelent könyvnél, mely az elsőtől e tekintetben lényegesen eltér azon oknál fogva, mert ez adatok halmazát foglalja össze, míg az első inkább és nagyobb részben általános fogalmakat és törvényeket tárgyal. Már pedig egy adathalmazt úgy rendezni és szedni sorokba, hogy azokból a csoportos ismertetések minél előnyösebben öleljék fel az egészet, nemcsak a tanuló ifjuság mélyreható érdeke, de tudományos szempontból is igen fontos.

Tehát felettébb sok leküzdendő nehézségnek és kérdésnek nézett a szerző elébe, midőn e könyv megírását megkezdette; tudása és tapasztalatai párosulva kitartó akaratával, meghozták azonban a munka gyümölcsét. A tanuló ifjuság érdekének megoldása, mint Than Károly maga is írja a könyv bevezetésében, már régebben, mintegy harmincz évvel ezelőtt is foglalkoztatta elméjét és ezért «már akkor megkísérlette a tanítást szigorúbb rendszeres alapra fektetni, melyet azután e munkában is elfogadott».

Említettük fentebb, hogy a tankönyvi kívánalmakat részben fedi a tudományos szempont is. Mondottuk, hogy mennél általánosabban sikerül a rendszertant tárgyalni, mennél egységesebb magyarázatot nyernek az egyes tények, annál nagyobb a munka tudományos értéke is. A kísérleti tényeket, adatokat úgy csoportosítani és egy oly általános szempontból helyezni alapra, mely az eddigi theoretikus eredményekkel egybevágóan a leg-egységesebb képet nyújt, már a szigorúan tudományos munka körébe tartozik. E feladat megoldása képezi legjelesebb oldalát e munkának. Nem tartozhatik e folyóirat keretébe a behatóbb megvilágítása e tisztán chemiai kérdésnek, csupán néhány szóban akarom feltárni lényegét.

A szakköröknek bő alkalmuk volt tapasztalni tudós szerzőnk munkáiban, hogy mindig a legnagyobb mértékben tudta

méltányolni az újabb kutatások értékét s sohasem idegenkedett az újabb áramlatok irányát kutatásai tárgyává tenni. Sőt láttuk, hogy éleslátású tudása többször megelőzte kortársait és a chemia akkori állását oly föltevésekkel, melyek később teljes érvényre jutottak. Ép ily értékes és előrelátó megfontolása munkájának az az elfogadott és érvényesített szempontja, hogy a törzsvegyületek elhelyezésének, beosztásának alapját «az egyes vegyületek chemiai szerkezetének hasonlatossága» alkotja. A munkában követett ezen új és több tekintetben eredeti rendszer eredménye a látható sok előny a vegyületek tudományos ismertetésében és csoportosításában.

Ezek után lássuk, a mennyire e hely megengedi a könyv részletes tartalmát. A könyv bevezető részében a szerző mindazon általános érvényű tételeket fejtegeti, mely e munka első kötetének megjelenése óta nagyobb fontosságra emelkedtek. Ilyen pl. a Gibbs-féle phasis szabály. Egy pár ugyancsak ilyen tételt elszórva az egyes csoportoknál tárgyal, mint többek között a katalysist, hydratatiót stb. Ezután áttér a követett rendszer ismertetésére, melynél figyelembe veendő a szerző beosztása az elemeket illetőleg. Úgy a fémeket, mint nemfémeket 2—2 csoportba osztja: valódi fémek, platinoid fémek és oxygenoidok és metalloxidok. Miután ezeket kellőképen definiálja, ismerteti a vegyületek felosztást. Az összes vegyületeket négy részre osztja: a) fémek egyszerű vegyületei nemfémekkel, b) a nemfémek vegyületei egymással, c) a fémek vegyületei metalloidos savmaradékkal és d) a platinoidfémek complex vegyületei. Minden rész ismét osztályokra különül, összesen tizenkettőre; az osztályozást különben a következő táblázatból tisztán láthatjuk.

A törzsvegyületek rendszerének áttekintése:

Első rész: A fémek egyszerű vegyületei nemfémekkel:

I. osztály: A fémhaloidok.

II. osztály: A fémamphidok.

III. osztály: A fémmetalloidosok.

Második rész: A nemfémek vegyületei egymással:

IV. osztály: A metalloidoshaloidok.

V. osztály: A metalloidosamphidok.

VI. osztály: Az amphidsavgyök haloidok.

VII. osztály: A metalloidmetalloidosok.

Harmadik rész: A fémek vegyületei metalloidos savmaradékkal:

VIII. osztály: Oxysok.

IX. osztály: Thiósok.

X. osztály: Vitridsók.

Negyedik rész: A platinoidfémek complex vegyületei:

XI. osztály: Complex halogensók.

XII. osztály: Complex ammin vegyületek.

Az osztályokon belül csoportokat állít fel a szerző, melyeknek sorrendjét a negatív alkatrész vegyértéke és jellemerőssége szabja meg. Pl. az első osztály öt csoportja: fémfluoridok, fémhaloidok, fém-bromidok, fémjodidok és fémcyanidok, Ha a pozitív alkatrész ugyanazon negatív alkatrészszel többféle vegyületet alkot, úgy ezek sorokra oszlanak, pl. a fémoxydok öt ily sorból állanak, nevezetesen: fémoxidok, fémhydroxidok, vegyes fém-oxydok, fémhyperoxidok és fémsuboxydok.

A csoportokon és sorokon belül a sorrendet a pozitív alkatrész vegyértéke jelöli ki, úgy hogy a hydrogennel kezdve az egy vegyértékű pozitív elemek hasonlóságuk és jellemerősségük szerint következnek.

E rendszer előnye tehát, hogy a leírásban a leghasonlóbb vegyületek jutnak egymás mellé, a mi «a törzsvegyületek» áttekintését roppant megkönnyíti. E czélt szolgálják a munkába felvett összefoglalások, melyek a törzsvegyületek legfontosabb sajátságait is magukban foglalják.

A kézikönyv czélját is szolgálván e munka, az adatok mindenütt táblázatokban vannak rendszeresen összefoglalva. Végül meg kell említenünk, hogy a szerző tekintve az ide vágó igényeket is, figyelemmel kísérte az orvosi és gyógyszerészeti szempontokat is. A radioaktivitást említhetjük e tekintetben, mint olyat, melyet a szerző külön is tárgyal. De a fenti szempontok elosztva a vegyületek leírásánál, nyer mindenütt kellő méltánylást.

Vessünk végül egy pillantást a könyv magyarosságára és szabatoságára. Mindkettőről már több ízben volt alkalmunk meggyőződni mint olyanról, mely a tudományos irodalmi műveknél kívánt kellékeknek teljesen megfelel. A magyarossága úgy gondolom példája lehet chemiai munkáinknak. Igen említésreméltó érdeme a szerzőnek, hogy mindazon esetekben, mikor egy-egy új szó alkalmazása vált szükségessé igen helyes, az értelem lényegének és a nyelv szabályainak megfelelő szót keresett és használt.

Szerény néhány sort hoztam e folyóirat keretébe, hogy

ismertessem Than Károly munkáját. Úgy tűnik fel, hogy nagyon szűkszavú sorok ezek ahhoz, hogy ismertetésnek mondhatnám. De hiú gondolat is lett volna e pár sort azon czéllaí írni, hogy ebből bárki is megismerhesse, avagy méltatni tudná a munkát. Az elsőt csak az érheti el, ki a munkát megnyitja és vizsgálja; és kik használni fogják, hamar jutnak oly megismeréséhez a munkának, melyhez más úton sosem jutnak. A mi pedig a mű méltatását illeti, majd méltatja az önmagát a használatban.

E soroknak csak az lehet a feladata, hogy e folyóirat keretében megemlékezzenek arról az irodalmi tevékenységről, mely e könyv megírásával befejezett tényynyé vált. Rövid följegyzés ez csak tehát az irodalomtörténet évkönyvébe. Emeljük ki azonban e följegyzésnél azt a gyors egymásutánt, melyben szerzőnk neve chemiai irodalmunkban az utóbbi időkben szerepel; a tudományos irodalom feladata, hogy a szerző hazafias munkásságának méltó helyet juttasson és reméljük, hogy az ifjuság pedig nemsokára betölti a szerző előszavában kifejezett azon szerény óhaját, hogy «a magyar ifjak mennél számosabban és mennél sikeresebben használják a könyvet».

FODOR JENŐ

FOGAZZARO SZENTJE.

A naturalisták azt hitték, hogy az irányregényt és a történeti regényt végleg kiirtották, holott a legmodernebb regényírás épen nem tért fölöttök napirendre. Sienkievicz *Quo Vadis*ának sikere megezáfolta elméletöket; Fogazzaro *Santó*ja pedig az utóbbi fél-észtlendőben az irányregényt emelte a sikernek példátlan fokára. Magok a naturalista írók is öntudatlanul irányregényeket alkottak, mert a szennyben való gázolás legalább tükröt tartott a társadalom elé.

Aesthetikai hadakozásaiknak azonban volt annyi hasznuk, hogy a régi és naiv irányregényt a történeti regénynyel együtt háttérbe szorították. Közvetve tehát emelték mind a két műfajnak színvonalát. A történeti regény írójától is, épen úgy, mint a művészektől alapos tanulmányokat követelünk, s minden mű-élvezetünk mellett is jogunk van megütközni azon, ha például Paolo Veronese *Kánai menyegzőjén* pompás velencei costumöket és aranyvörös hajú veneziái szépségeket látunk.

Ilyen értelemben kiváló Fogazzaro irányregénye: a *Santo*. Nagy és ijesztő kérdéssel foglalkozik: a mai katholicismus forrongásával, válságával, reformjával, a melyről a Vatikán hallani sem akar; pedig a modern biblia-kritika, a történeti kutatások, az egyháznak örökös hátrálása a tudományos vívmányok elől, a vallást alapjaiban ingatták meg. Az olasz-római katholicismus megtisztítása helyett a katolikus vallás elfajult egészen az antik pogánysáig, a melyben alárendelt vagy semmi szerep sem jut a krisztusi tanításoknak. A Mária-cultus, a szentek tiszteletének elfajulása, a hatalmi érdekek makacs védelme lassanként a népet is el fogják tőle idegeníteni.

A reformok szükségét évszázadokon át érezték a katholicismus keretein belül is. A mozgalmaknak vagy csak jelentéktelen volt az eredményök, vagy hitszakadások alakjában milliókát

s nem is a legkevésbé értékes elemeket vitték ki az egyházból.

Egy-két szentnek föllépése azonban néhány évtizedre megakasztotta a katolicismus sorvadását. Legújabbán is mozgolódnak a reformerek, hol liberális, hol reformkatolikusoknak nevezik magokat, s végül a haladó, a progressista katolikus elnevezésben állapodtak meg.

Olaszországban Fogazzaro, a költő és regényíró tartozik hozzájuk. Reformeszméit barátja: Bonomelli cremonai püspök sugalmazza, s ezek között az első az, hogy a katolicismusnak a dogma és morál örök érvényű tanításain kívül mindent fel kell áldoznia a modern kornak; meg kell békülnie a tudománynyal, a vallást történeti és pogány salakjaitól megtisztítani s a vallásos érzést bensőbbé tenni. Szóval a legnemesebb értelemben követelnek *vallási* s nem *politikai katolicismust*, a mely a vallást politikai czélokra és cselszövényekre használja föl; s végül *szabad egyházat a szabad államban*, mert ebben az irányban fejlődik a cultura is.

Ezt az irányzatot szolgálja *A Szent* című regény, s irányregény a *Tamás bátya kunyhóján* kívül még nem ért el ilyen hatást. November elején jelent meg s most ötvenezernél több példányban van elterjedve. A magyart kivéve, minden culturnyelvre le van fordítva, s valamint Itáliában, úgy külföldön is válogatott és vezető szellemek olvasmánya lett, a kiknek van érzékük a valóban kétségbeejtő vallási problema iránt. Olaszországban pedig különösen szétválasztotta a szellemeket, mert itt már a valamire való katolikus ember (a különben szerény napi sajtóval együtt) föltétlenül hiva a haladó katolicismusnak, s csak azok ellenségei annak, a kik a Vatikán mai uraitól várják előmenetelőket s a kik ultraconservatív aggályaikban vagy tagadják vakmerően és elvakultan a reformok szükséges voltát, vagy ijedeznek az új és elkerülhetetlen reformatiótól.

Mint irányregény sikerült minden ízében, leírásaiban, epizódjaiban, dictiójában. Az olasz nyelvnek nincs most Gabriele D'Annunzio mellett nagyobb mestere Fogazzaronál és mindkettő olyan, hogy a Tiraboschiénál sokkal kisebb irodalomtörténetekben is előkelő helyet fognak elfoglalni, s a középiskolák irodalomtörténeteibe szintén belekerülnek. Hozzá a *Szent*nek psychológiája olyan mélyen járó, oly gazdag krisztusi vonásokban, fokozatos hatásokban oly bővelkedő, s egyáltalá-

ban olyan következetes, hogy alig van párja a modern regényirodalomban.

Subiacót, a világhírű benczés apátságot, szikláit, vad és fönséges szépségeit, erdeit, hegyi falvait vagy kopár hasadékait senki még nem nézte olyan szemmel, mint Fogazzaro, a ki előbb az albanói hegyek menti pompás és buja növényzetű városkák valamelyikébe akarta elhelyezni bűnbánó és apostolkodásra készülő *Szentjét*, de később jobbnak látta abban a ridegebb és szigorúbb környezetben szerepeltetni.

A regény egy trilógiának befejező része, az előbbieket haza-fias regények, a melyekben csak annyi a *Szent* őseinek jelentősége, hogy részt vesznek az olasz szabadságharcokban, tehát segítenek megalapítani az egységes Olaszországot, a melyet évtizedeken át nézett rossz szemmel a Vatikán s csak most kezd békülni vele, mert látja, hogy a világtörténet szekerét visszafordítani lehetetlen. A *Szentnek* kapcsolata a két másik regénnyel hasonlíthatatlanul kevesebb, mint Zola *Rougon-Macquart* regénycyclusában, a hol a testi-lelki degeneratio korszakos típusokban vonult be a modern regényirodalomba. A Szent azonban semmi beteges tünetet nem venni észre, legfeljebb abban, hogy látomásai vannak, a milyenek minden szentnek élettörténetében előfordulnak, bár a modern orvostudomány mindnyájukat beteges tüneteknek minősíti.

Neve: Maironi Péter, dúsgazdag és árva, a kit eszelős nagyanyja nevel. Megnősül s feleségét korán veszti el, a ki megőrül, de világos pillanataiban ragaszkodik a lélek halhatatlanságához, hogy férjét a halál után viszontláthassa. A beteg asszony mellett azonban viszonyt köt Desalle Jeannenel, egy gazdag belga bankár leányával, a ki urától elváltan él; közben ez delirium tremensben hal meg, tehát az asszony szabaddá lesz s várja Maironit. A nejének halála megrendíti, majd látomásai támadnak, a melyekben Krisztus hívja őt követésére. Ezeket leírja, s Floresnek, egy öreg plébánosnak adja át a levelet, a melyben az a természetfölötti küldetése nyer igazolást, hogy ő van hivatva a mai catholicismust reformálni s eredeti tisztaságához visszavezetni.

Maironi tehát lemond a világról és gazdagságáról s a subiacói benczés kolostorba vonul. Itt alázatosságból kertészlegény lesz. Nagyratermettségét azonban hamar észreveszi Fra Clemente, a hasonlóképen eszményi hajlamú benczés páter; Jeanne pedig bánatos szerelmével visszavonul Brugesbe, a sokat emlegetett

halott belga városba, s itt vigasztalja hypermodern atheista beteges öcsését: Carlinót. Később azonban rá fog találni Maironijára, mert huszonegy éves Mária nővére Selva János, ötvenhat éves római tudóshoz ment nőül, a kinek vallási munkáiba szeretett bele. Ez nőnél erősen neurasthenikus vonás, a mint hogy Jeanne nem kevésbé ilyen. A házaspár kizárólag lelki egyezségben él, Subiacóban nyaral, s sűrűn rendez haladó katolikus összejöveteleket, a melyeken Clemente mellett a Vatikán hívei is megjelennek.

Jeannenak tehát módjában van megtudni Maironi hollétét; ide siet, a kolostorban találkozik vele, a ki kedvesére csendet parancsol, s követeli, hogy csak halála órájában keresse fel újra. Omobono apátnak, a ki épen úgy kedveli a zenét, mint Clemente, bizonyosan besugják ezt a találkozást; s erre Maironit hivatalosan is fölveszik a benzés rendbe, s bűnbánatának folytatásáért Jennébe, egy kis faluba küldik a hegyek közé. Itt azután prédikálni kezd, a Madonnával és a szentekkel nem törődik, csak a Miatyánkot imádkozza s a nép mégis bámulja, mert csodákat tesz. Egyik csodája azonban csütörtököt mond, mert a beteg karjai közt hal meg. Működésének híre folyton terjed, messze vidékekről keresi föl a hívó nép, az aggódó Vatikán is figyelmes lesz, két papot kémkedésre küld, a kik azzal rágalmazták, hogy a falu tanítónőjével folytat bűnös viszonyt, s hogy eretnokséget tanít. Rómából pedig tömegesen jönnek a meghallgatására, csodáinak látására, főrangú és nagyvilági hölgyek, csufolódó egyetemi hallgatók, ujságírók, a kik egytől egyig kételkedők, s vallásra, papokra nem közönségesen csipős megjegyzéseket tesznek. A civitellai herczegnő például világosan megmondja, hogy ő semmiféle papban nem bizik.

Igy üldözik el Jennéből az apostolt, a ki erre Rómába jön, hogy itt hirdesse a legtisztább krisztusi tanításokat, csak férfiaknak; hölgyek, köztök Jeanne zárt ajtók mögül hallgatják. Lakást kap a materialista Mayda hírneves orvostanár aventin-hegyi villájának kerti szobájában s alázatosságból itt is kertészlegény marad. A tanár még hitetlen, de Isten malasztja van vele, mert segít a szegény emberen, a mi szintén igen harapós megjegyzése az apostolnak az ismert szűkkeblű és kegyetlen papi s theologiai elmélet ellen. Az apostol buzgólkodik a Testáciodombvidékének szegény népe között, tanítva, vigasztalva és betegeket ápolva s ez is imádja a nem hivatalos Szentet, a ki minden jogosítás nélkül meri tisztább keresztyénségre oktatni azt

a madonnás római népet. Prédikációi nem barátszentek és szent apácák körül forognak, hanem egytől-egyig tiszta krisztusi szellemet lehelnek, hirdetik azt, a mit a modern theologusok *Christenthum Christinek* neveznek. Szóval az apostol szociális tevékenységet és életet követel a keresztyénségnek, a min fölháborodik a hivatalos hierarchia, a melynek számtalan tagját lehetne már hierophantnak nevezni.

Róma tele van a *Szentnek* hírével, a pápa tehát egy éjjelre a Vatikánba hivatja, s itt olyan vádbeszédet mond a mostani katolikus papság ellen, a melyet még hívő ember, mint Fogazzaro is, nem vágott az egyház fejének szemébe. Vádolja azt, hogy a *hazugság gonosz szelleme* uralkodik fölötte, a mely nem akarja elismerni a modern tudományt, s a mely századok óta a *csalás hagyományát* ápolja az egyházban; s ez a papság követeli, hogy a hívő szóról szóra hígye el azt, a mit ő hinni látszik. Vádolja az *uralkodási vágy* rossz szellemével, mert a papság tönkretette a hívőnek *régi katolikus szabadságát*; azt követeli, hogy egyenesen és közvetlenül ne érintkezzék Istennel s nem oktatja bensőbb vallásosságra; a népnek kellene választani a püspököket, a kik ne zárkózzanak el keleti despoták módjára palotáikban. Vádolja a *kapzsiság ördögével*, mert a papság hódol a gazdag előtt, áhítozik pompára és vagyonra, irtózik Krisztus szegénységétől. Végezetül vádolja a *mozdulatlanság* szellemével, mert ellensége a haladó katholicismusnak s Mózes szellemében még ma is keresztfeszítené az újító Krisztust; imádja a multat, az egyházban mindent változhatatlannak mond, s még az *ostoba hagyományokat* is meg akarja őrizni, a mivel nevetségessé teszi a vallást a hitetlenek előtt.

Kéri tehát a pápát, hogy nevezzen ki felvilágosult püspököket és bibornokokat s ne engedje, hogy a rossz szándékú vagy elvakult maradiak a tiltott könyvek közé sorozzák a haladó katolikusok jóakarató munkáit. S a pápa mindenben igazat ad a *Szentnek*, csak azzal mentvén magát, hogy ő már öreg ember, nincsen tehát ideje alapvető reformokra; e mellett ilyenekre a nép sem érett. A «vatikáni fogság» fictiójának megszüntetését is vitatja és kifejti a pápa előtt, hogy milyen hatást tenne a világra az, ha a szentatya a Vatikánt először felebaráti kötelességei miatt hagyná el, s megjelenne, mint híre járt, a kalábriai földrengés áldozatai között, vagy később a Vezuv borzalmas kitöréseinek színhelyén.

A *pogány és farzeus Róma*, a Vatikánban uralkodó intran sigens elemek nem szívesen látják, hogy Maironinak igazat ad a pápa. Tehát vesztére törnek, s erre a célra szövetkeznek akár a szabadkőműves olasz kormányval is, mert a hívek milliói abban a téves meggyőződésben vannak, mintha a Vatikán a pokol tornácának tekintené a Quirinált, sőt *képmutató és kéz alatti megalkuvó viszony áll fenn köztök*, titokban, hogy azok a milliók ne szűnjenek meg lelkesedni és áldozni a vatikáni fogolyért. Egy *nagyon előkelő apácza* ugyanis azt követeli, hogy egy neki tetsző s fölötte intransigens érseket nevezzenek ki Turinba, tehát a bitorló szavojai uralkodóház ősi székhelyére. Ezt az olasz kormány meg akarja akadályozni, célját el is éri akként, hogy megígéri, hogy Rómából el fogja távolítani Maironit, a ki, *nagyon* kellemetlenül, a Vatikánt örökösen figyelmezteti Krisztus szellemére.

Albacina, a belügyi államtitkár, a ki alaposan ismeri a *vatikáni pogány és képmutató* Rómát, előbb békésen akarja erre rávenni a Szentet, a ki már amúgy is halálosan beteg, örökösén exaltált lelki állapota miatt. Cynikus, de találó gúnnyal mondja neki: Menjen életszentségével Franciaországba, itt úgy is nagy a hiány szentekben, vagy a svájci Luganóba, apáczák közé, a kikhez legjobban illik az ilyen szent férfiú. Majd rá akar ijesztetni, hogy az elmaradt jennei csoda fejében kuruzslásért fogják megbüntetni. Az abszolút uralkodók korában gyóntató atyák és maitressek szöttek cselet, a modern parlamentarismus idejében az államtitkár felesége is buzgólkodik a magasabb politika érdekében, s a turini kinevezésért a legbefolyásosabb bibornokot látogatja meg, a kinek előírás szerint fél térden kezét kell csókolni; meg is teszi, de barátnői előtt elmondja, hogy az eminentiás kezek piszkosak, a mi különben ősi olasz papi hagyomány.

Az államtitkár nem bir az apostollal, tehát bemutatja miniszterének, a ki emberségesebben bánik vele, sőt bizalmasodik is, elmondván a maga vallási nézeteit. «*Én — úgymond — szintén keresztyén vagyok; nem katolikus, hanem keresztyén, sőt mint keresztyén vagyok antikatholikus. A szívem keresztyén s agyvelőm protestáns, és örömmel látom a mai katholicismusban nem a végkimerülés, hanem a rothadás jeleit.*» Egyébként mondanunk sem kell, hogy mind a pápa, mind a miniszter vagy az államtitkár s a regény többi nevezetesebb szereplője

csak képzeleti alak, a kiknek leírásából lehetetlen volna fölismerni akár létező pápát (vagy XIII. Leót), akár modern olasz államférfiakat, akár egyéb politikai előkelőségeket.

Maironi erre kikel az atheista modern tudomány s az erkölcstelen politika ellen, s a mai catholicismust maga is csak úgy tartja megmenthetőnek a rothadástól és végkimerüléstől, ha a haladók eszméit fogadja el. Így bocsátják el a ministeriumból; kapujánál a messziről szerető és imádó Jeanne kocsija várja, a mi alkalmat ad intransigens rágalmazóinak azt a hírt terjeszteni róla a nép között, hogy a szent férfinak egy előkelő hölgygyel van viszonya. Halálos betegen viszik a Mayda-villába, de a rendőrség nyomában van, s erre egy senator tisztelője rejtí a házába, de hogy botrány nélkül foghassák és tolonczolhassák el, eltávolítja onnan, mert a kormány a senatusnak alelnöki állását ígérte neki. Visszaviszik tehát a materialista orvostanár villájába, a ki a híres szentek iránti tiszteletből utóbb fényes lakásán ápolja, de a Szent egy alkalommal távollétét arra használja föl, hogy alázatosságból szegényes kerti szobájába vonuljon meghalni. A Vatikán itt is kikémeleli minden beszédét és mozdulátát Mayda jámbor menyének gyóntatója révén, mert «nehéz elképzelni, hogy mire képesek a reverendás intransigensek; hozzájuk képest a világi intransigensek valódi báránycsordák.»

De a Szent halálán van s így a Vatikán megnyugszik; halálos ágya körül csoportosulnak a nép és tanítványai; ott van Selva, Fra Clemente, más papok, Viterbo Illés, a megtért zsidó diák, Alberti, a milánói szép szőke ifjú, a ki Szent-János evangelistára emlékeztet stb. Tökéletesen krisztusi szavakban búcsúzik el tőlök, s Krisztus valódi szellemének követésére buzdítja őket. A papok egyenesen Mesternek hívják s nekik a következő oktatást adja: «Legyetek szegények, éljeteek mint szegények; legyetek tökéletesek s ne kívánczozatok címek és cifra ruhák után; ne támaszkodjatok személyes vagy collectiv tekintélyekre, hanem szeressétek azokat, a kik gyűlölnék. A pártoskodástól óvakodjatok, Isten nevében békességet terjesztsetek; világi hivatalokat ne fogadjatok el, ne zsarnokoskodjatok a lelkeken; igazgatva őket, ne nagyon sokat bolygassátok őket; ne tenyészsetek mesterkélt lelkű papokat; nincsen szükségetek nagy emberi tudományra, de tiszteljétek az ész és az osztatlan igazságot.» Ez a papságnak a modern tudományok elől való elzárkózására vonatkozik.

Végre a hitetlen Jeanne is (már előbb csak azt írja neki egy

levélben: *Credo*) megjelen az apostol halálos ágyánál; megtérítették szerelme és a Szentnek beszédei. «Maironi hosszan tekint reá, két kezével iparkodik kezébe venni a keresztet s feléje nyújtani. Ajka reszket s hang nem tör ki belőle. Az asszony két kezébe fogja a Szent kezét, s szenvedélyes csókkal halmozza el a keresztet. Ő azután behunyja szemét, arcát mosoly sugározza be, kevésbé jobb vállára fordul s többé nem mozdul.» Ezzel be van fejezve a regény.

Ilyen a legmodernebb vallási regény, a melynek épen az kölcsönöz értéket, hogy a mai katholicismus ellen támad, a mely nem tudja kielégíteni a modern ember vallási érzületét, különösen olyan papság mellett, a melyet az a négy gonosz szellem tart megszállva. A vallási regények iránt hosszas tapasztalások után joggal vagyunk bizalmatlanok; ezek pietismusból, sentimentalismusból és történeti hamisításokból élösködnek, e mellett semmi irodalmi becsök sincsen s legföljebb korlátozott klastromi lelkek találhatnak bennök gyönyörűséget. Fogazzaro Szentje fényes rehabilitációja a vallási regénynek, s nemcsak szépirodalmi tekintetben mestermunka, hanem bátor cselekedet számába is vehető, mert egy költői alkotás révén dobta bele a vallási probléma iránt való érdeklődést az olyan körökbe is, a melyek eddig tökéletes és változhatatlan alkotásnak tekintették a mai katholicismust, a melynek pedig annyi a győnge, kényes és eltitkolásra szoruló oldala. S nagyon valószínű, hogy Frensen, az ismert német regényíró és protestáns lelkész, a ki csak néhány éve tűnt föl, Fogazzaro haladó katolikus regényének hatása alatt írt egy haladó protestáns regényt, a melyben épen úgy követeli a krisztusi elveknek nyomatékosabb tanítását, a vallássosságnak bensőbbé tételét a protestáns egyházakon belül, a modern embernek újból való meghódítását a keresztyén vallásnak, mint az olasz író a sok sallanggal fölczifrázott (olaszos ízléssel) és eléktelenített mai olasz-római katholicismus keretein belül.

A kritikus megütközhetik néhány részleten és Deus ex machinán. Bizonyára sajátságos véletlen, hogy Jeanne nővére épen Rómába ment férjhez s Subiacóban nyaral, hogy itt találkozhassék Maironival. A Jeanne szerelme és megtérése sem nélkülözi a vallási hystériát. Huszonegy éves korában, bár szép és gazdag, beleszeret Selva vallási és bibliai munkáiba, s kizárólag lelki egyezségben él ötvenhat esztendő férjével. Mind a két szerelemben van tehát bőven gyógyításra szoruló neurasthenia, a

mi csak Máriánál bocsátható meg, mert mindvégig jelenték-telen epizódszerű alak marad.

A Szent maga már hasonlíthatatlanul tökéletesebb alkotás. A ki ismeri Assisii Szent Ferencz egyéniségét, nyomban észreveszi, hogy ennek a mintájára van teremtvé. A *Szent*, a huszadik század Szent Ferencze, a ki épen úgy hirdeti a szegénységet, az alázatosságot, a krisztusi tanokhoz való visszatérést, mint az eredeti a XIII. században; mind a kettő nyíltan vagy leplezetten ellensége és korholója kora romlott papságának. De egy lényeges különbség van közöttök: Ferencz csupa szeretet és megbocsátás, még az állatokat is testvéreinek nézi, a farkasokkal is barátkozik, annyira fölguytotta lelkét a felebaráti szeretet. A *Szent* hevesebb, kiméletlenebb, néha fölháborodik s szenvedélyesen tör ki a mai katholicismus vezetői ellen. X. Pius pápa pedig hozzátette, hogy *dölyfös* is, mert az egyszerű hívőnek nem szabad olyan hangon beszélni a pápával, vallásának fejével, mint teszi Maironi; s mert a dölyf lett a katolikus elmélet szerint minden életszentség megölője, a Szent nem lehet szent, noha a vele beszélgető képzeleti pápa mindenben igazat ad neki. De bármennyire korholja is a *Szent* a mostani katolikus papokat, kívülök még sem talál üdvöt s a reformokat is csak úgy tartja kivihetőknek, ha megvalósításukat a legfőbb egyházi hatóság veszi kezökbe. Szent Ferencz hasonlóképen óvakodott korának hierarchiájával összetűzni, folyton hirdette a neki való engedelmességet és alárendeltséget; ha nem teszi, bizonyára eretneknek minősítik s elbánnak követőivel úgy, mint az apostoli szegénységet hirdető valdensesekkel tették.

Nagyon apró tökéletlenségeket nem tekintve tehát érthető, hogy óriás lett a hatása Fogazzaro könyvének. A vallástalanok és közönyösek is elolvasták, de vállat vontak s olvasmányuk befolyása alatt kijelentették, hogy a katholicismust már alapvető reformokkal sem lehet életre kelteni; ezeknek az a meggyőződésök, hogy a középkorban a pápasággal egyetemben befejezte kulturális hivatását; a mi jó és halhatatlan bennök: a krisztusi elvek, azokat katholicismus nélkül is lehet követni. A hívők pedig maradtak továbbra is két táborban: a conservatívek, a kik hallani sem akarnak a reformokról és a kevés válogatott lelkű haladó katolikus; de az előbbieket közül sokat hódított el a nagy olasz író, főleg olyanokat, a kik a mai Vatikán kegyelméből nem akarnak fényes pályafutáshoz jutni, hanem lassanként

meg akarják hódítani a Vatikánt, hogy benne elhelyezkedjenek s így a reformokat megvalósítsák.

Mondani sem kell, hogy ezek a haladó katolikusok se a regényben, se az életben nincsenek szervezkedve. Szó esik tehát arról Selva házában egy gyűlésökön, hogy *katholikus szabadkőművességet* kellene alapítaniok. Az egyik jelenlévő pap erre így felel gúnyosan: «Önök azt hiszik, hogy mint óvatos halak uszkálhatnak víz alatt s nem gondolják meg, hogy a *legfőbb halász* vagy egy *halász-segéd* éles szeme nagyon könnyen fölfödözheti és összefogdoshatja őket. Én tehát nem tanácsolom a legfinomabb, a legízesebb és a legkeresettebb halaknak, hogy egy csoportban uszkáljanak. Önök nagyon jól tudják, hogy mi történhetik, ha egyet közülök megcsipnek; s azt még jobban tudják, hogy a *nagy galileai halász* a halacskákat új életre fogdosta össze, míg a *római nagy halász* megsüti őket.»

Ez világos beszéd. Róma üldözi a haladó katolikusokat, s Schellt, a jeles würzburgi dogmatikust is az indexszel akarta megbélyegezni s így elhallgattatni. A mai szerzetes rendeknek nincsen többé befolyásuk a társadalomra, tehát abban állapodik meg a gyülekezet, hogy a Szent Ferencz szellemét kellene a modern világban szétárasztani. Láttuk, hogy támadt, ilyen modern Szent Ferencz a *Szentben*, a ki vértanuja lett a tanításainak, de a regény pessimistikusan megáll és befejeződik, a nélkül, hogy észrevennők: vajon tanítványai majd uralomra tudják-e vinni szellemét? Az üldözés bizonyára nem fog neki ártani, ezt bizvást hozzá gondolhatjuk. Különben a derék Omobono apátnak is az a föladata, hogy a Vatikán megbízásából kémkedjék a Selva-házban folyó gyűlés körül.

A jezsuitákat azonban föltünően nem bántja Fogazzaro. Annál merészebben támadtak rá a jezsuita kritikusok, minden nyelven, mert esküdt ellenségei a haladó catholicismusnak, s mert a regény eltagadhatatlan hatását úgy akarták ellensúlyozni, hogy lehetőleg szűkre szabták irodalmi értékét és írói érdemeit. Ilyen egyáltalán a jezsuitáktól kezelt irodalomtörténet, a kiknek nagyobb óda-költő a XVII. századbeli jézustársaságbeli Balde, mint maga Horatius; s Kantnál bizonyosan nagyobb bölcseelő az a skolastikus bölcseelő, a ki három füzetre való bölcseleti kézikönyvet állít össze.

Nagyon érdekes az az angol gazdag hölgy, mint epizód alak, a ki a Szentet Rómába hívja s ellensége a papi nőtlenségnek és a pokol dogmájának; különben pedig *metaphysikailag szerelmes a*

pápába. Az ő barátnője Blavatzky grófnő, a ki egy nagyhírű könyvet írt a keleti vallásokról, s a kinek az a véleménye, hogy csak ilyen szent fog tudni Rómában reformokat javasolni és végrehajtani. Erre az útjára pedig alaposan elkészül, mert Har-nack híres munkáját is ismeri a *keresztység lényegéről*.

Római beszédei azután tele lesznek olyan tanításokkal, a melyek nem tetszenek az egyház központi kormányzatának. Kikel az ellen, hogy az egyházat azonosítsák a hierarchiával, hogy nyereségvágyra alapított szövetkezeteket létesítsenek s így éljenek vissza a vallással. A scholastikus bölcselek nagy rémületére még az Öntudatlant, a Hartmann *Unbewusstjät* is emlegeti, a mely «a lelkek mélyében titkos munkával készíti elő az Isten-nel való mistikus érintkezést.» A mai egyháznak hibái csak fol-tok az anya ruháján, de az anya mindig ugyanaz marad. Majd beszél «a mai írástudókról, farizeusokról és papi fejedelmekről, a kik ellenségei minden újításnak s a kik fölött Isten fog ítél-kezni; papok, a kik kevésbé papok, rosszul sült papok, inkább papszerű elfajult alakok.» Így beszél róluk a laikus, a *dölyfös* Szent, a ki csak nem is tartozik a hierarchiához s még nagyobb hibája, hogy folyton hangoztatja a kárhoztatott amerikanista eszméket, a melyek az egyházon belül is követelnek demokra-tikus szabadságokat.

Az államtitkárné pedig, a ki a szerelmes Jeannet «a Szent-lélek jövődő hölgyének» nevezi, a következő becses megjegyzést teszi a progressista catholicismusra: «Én megtartom magam-nak régi vallásomat, az intransigensekét. Bizonyosan farizeusok, vagy akármik, de attól tartok, hogy ha annyira akarnak rajta foltozni és javítani, a régi vallás meginog és összeesik; s ha ilyen szenteket akarnánk követni, nagyon sok dolgon kellene változtatni.» Ez valószínűleg a legtöbb előkelő és művelt katho-likus asszony álláspontja.

A *pogány és farizeus Rómát* nem győzi emlegetni Fo-gazzaro, tehát Róma és a *papi fejedelmek* bosszút állottak rajta. Már a regény megjelenésekor szó volt arról, hogy Indexre teszik, azaz a tiltott könyvek közé sorozzák. Nem tették. Meg-jelenése után teljes öt hónapon át tűnődött a Vatikán, hogy ezzel az anachronistikus büntetéssel sujsa-e a regényt? Április 6-án végre kihirdette az ítéletet, azon a napon, a mikor Fogaz-zaro nagybátyja: Lampertico senator meghalt, a kit buzgó ka-tholikus voltáról mindenki ismert. Az aggastyán élete utolsó he-

teiben kezdett megütközni unokaöcsésének katolikus radicalismusán, s vallás dolgában inkább az államtitkárnéval tartott.

A Vatikánban jó nevű írókat, ha munkáikon megütköznek, kéz alatt szokták figyelmeztetni, hogy az incriminált pontokban javítsanak rajtok, mikor új kiadásukra kerül a sor. Ebben a kedvezményben sem részesítették az olasz regényírókat, a ki különben hívó, buzgó és a szentségekhez járuló katolikus; s ez érthető is, mert lehetetlen a *Szenten* valamit javítani, annyira összetartozik szorosan meséje, irányzata; elvei annyira megmásíthatatlanok és nem mérsékelhetők az intranzigensek szája íze szerint. Könnyebb tehát tűzre dobni vagy Indexre tenni.

Mi az értelme tehát ennek a késői tilalomnak? A regény talán megdöbbenően hódít hiveket a haladó catholicismusnak? A megkésett bosszúállásnak csak ez lehet az értelme. De lehet-e foganatja a tilalomnak, mikor a regényt olasz, német, francia és angol nyelven már száz s százezren olvasták? Megtörtént régebben, hogy értéktelen munkákat sikerült becsempészni az Indexbe, s az írók nevét csak ez a körülmény tette ismertté s könyveiket keresetté. Fogazzarónak azonban nincsen szüksége sikerének ilyen galvanizálására; a modern világ előtt már ez a fajta könyvtilalom teljesen elvesztette csábító voltát.

Buzgó egyházi férfiak vallották, hogy ezzel a könyvtilalommal a lassan czammogó Vatikán nevetségessé is tette magát. Szerintük az Index, bár XIII. Leo reformálta is, a modern sajtó és közlekedési viszonyok mellett idejét múlt intézmény, a melyet eltörölni s nem reformálni kellene, mert vagy csak reclámczélokra (holott irodalmi tiltott csemegék manapság már nem léteznek), vagy bosszúállásra, vagy nevetségessé tételre szolgál. S bizonyos, hogy a haladó catholicismushoz némileg értő maradi katolikusok is olvasták a *Santót*; a könyvtilalom után talán már nem fognak hozzányulni.

Fogazzarót barátjai felszólították, hogy könyvének eltiltásáról nyilatkozzék. A testestől-lelkestől haladó katolikus azonban engedelmes legfőbb egyházi hatóságával szemben, s csak azt válaszolta, a mit a subiacói benzés apátságnak egyik belső falán látott fölírva: *Silentium!**)

VETÉSI JÓZSEF.

---

*) A regény fordításának közlését egész terjedelmében legközelebb megkezdjük. Szerk.

ÉRTESÍTŐ.

*A Sivatagban. Költemény, írta: Szalay Károly. Szerző sajátja.
Budapest, 1906. 139 lap. Ára 3 kor.*

Szalay Károly legközelebb egy új kötet költeménynyel szaporította eddig megjelent művei számát. Hogy értékét is gyarapította volna, nem mernők állítani. Különös munka ez mind tartalma miatt, mind a forma miatt, melybe tartalmát öltözteti. Címe: *A sivatagban*. Csak a végén derül ki, miféle sivatagot kell értenünk. Fuját nehéz pontosan meghatározni. Nem lyra, nem elbeszélő, nem festő, nem is szorosan vett tanköltemény. Inkább valami bölcselgő, vagy moralizálóféle, itt-ott némi vékony árnyékával az *Ember tragédiájának*. Targyát, czélját világosan kitűzi mindjárt az első lapon a jelige:

Három talizmánt nyujt az ég
A földi élet vándorának:
A hit, tudás, humanitás,
Szövétnekül előtte állnak.
Egy czél felé visz mindenik,
Testvériség szent templomába,
Ki építésén fáradoz
S közjónak él, nem élt hiába.

A hitet, tudást és a humanitást akarja tehát az emberek lelkében fölébreszteni vagy megerősíteni. De a költészetnek mily zavaros, tekervényes, homályos útján törekszik erre! Mily czifra köntösbe burkolt gyarló eszközöket használ a szívhez és észhez szóló világos egyszerűség helyett! Megerőltetett képzelete játékát hozza mozgásba s képet rajzol a levegőbe.

A játék szintere előttünk áll az első lapokon. «Távol kelet sivár pusztáin át vonul Tündér oáz felé nagy küzdelem között sok százezernyi nép.» Le vannak itt festve, még pedig rikító

színekkel, a pusztaság összes képzelt gyönyörei s «izzó homok között a szomjtól elgvőtört sovárgó karaván». Említendő, hogy a karaván, a maga tevéjével együtt színes képben áll előttünk a czímlapon. Átlátszik az allegoria leplén, hogy a karaván a boldogságot keresi. Kitűnik három vándor beszédéből, hogy a boldogságot se az nem találta meg «kinek vezére volt az *égi hit*», se az, a ki megjött «a kérkedő *tudás világából*», se az, a ki «embertársai közé állt *engesztelön, feláldozón*».

Először is kérdésbe tehető, miért kellett a boldogságot kereső tömeg színterét «a távol kelet sivár pusztáira» helyezni s miért épen *karavánt*, a maga *szerájaival*? hacsak nem a külső leírásra kínálkozó czafrangokért. Hiszen azok a tanítások vagy rajzok, vagy előadások, melyek az után következnek s melyek a költemény derekát teszik, csakugyan nem a keleti pusztai karaván fülének valók.

Most már ha az említett három beszélő vándor szerint nem található a boldogság a jeligében kitűzött hármass zászló alatt: a szerző úgy segít a dolgon, hogy egymásután jelenik meg a karaván előtt a *Hit*, a *Tudás* és a *Humanitás* szellemalakja s ezek végzik a magok módja szerint a hódító mesterséget. Először is a *Hit* kezdi azzal a bevezetéssel, hogy ő «a földi jót megtalálta, égbe nézve s lelke nyugalmaival tetézve (?) s elbeszéli mi lett az ő életvezére egy bűvös látomás után». Az a bűvös látomás *A könyvek harcza* címet viseli. A könyvek tudniillik por lepte polczairól egymás után lelépnek. Elszavalja mindegyik a maga tartalmát: «egy nagy foliáns» a világesemények történetét, «egy szürke, disztelen öreg könyv» a tudás buvárlatait, mely nem bir emelkedni «odáig, hol elébe tárul s megoldva áll a lét-talány», jön a «*Dogmák kötetje a régi káté*» a hit és a vallás küzdelmeivel, «egy rózsás icziny-piczinyke könyv», a szerelemmel, aztán egy régi könyv a *Biblia*, melyből «égi malaszt gyanánt árad ki a fény», a szeretet, de ellene támad egy új kötés vékony, vörös füzet s socialis tűzzel tárgyalja a munkáskérdést, a *Biblia* hatásos szép szavakkal rajzolja az ellen a maga tartalmát, mondván, hogy ő a szenvedőket «általviszi egy szebb világba, hová csupán a *hit* vezérel», s «elűzte lelkemből az éjt, a *könyvek könyve*, míg beszélt». A beszéd után oszlott az éjjel, fény derengett az illetők orczáin, *felébredének*. De hát aludva hallgatták a *Hit* hosszúra nyújtott meséjét? Nem azt képzelhetni-e inkább, hogy a végén elaludtak?

Most jön «a komoly Tudás». Ez is mesébe, még pedig elég hosszuba és csodálatosba burkolja magát. «A végtelenbe kell merülni, Csillagvilágon túlrepülni, Az alkotás nagy műhelyébe, Hova nem érhet semmi más Csak a tudás világa, fénye» ... Elmondja tehát, hogy: «*Mit álmodott Ádám az égben.*» De már ezt a mesét csak kivonatosan is lehetetlen ismertetnünk. Ádám oly sok tudni vágyó kérdéssel áll az Úr trónusánál, az Úr sokszor oly magasan járó czifra feleletet ad azokra, hogy az egészből se Ádám, se mi nem leszünk okosabbak. Végre is oda lyukadunk ki, hogy nem jó, nem is lehet mindent tudni. Így ez a *Tudás* bizony gyarló vezére az életnek.

De következik «a harmadik böles». Ő még különösebb mesével akarja magát érvényesíteni. «Hasznát veszi, ki jól megérti: *Hogy állt elő a Sivatag?* Míg elbeszélte bús regéjét, Elosztatá a lelkek éjét. A nyájas, böles *Humanitás.*» De hiszen már előbb elosztatta azt a Biblia. Tehát a *Sivatag*, melynek előállítását csaknem felét foglalja el a kötetnek, úgy állt elő, hogy az Úr «egy legyen szavára» megteremtven a földet, utasította az angyalokat, hogy «adjanak a föld fiához illő kincseket». Adnak is. Az egyik aranyat, drágakövet, gyöngyöt hullat a földszínére; a másik tündöklő jogarral ékes koronát, — a harmadik vasat, ekének, fegyvernek valót, — a negyedik fakeresztet «az önmagát feláldozó erénynek», az ötödik «lobogóját a szabadság és hű testvériségnek» ... «S így tovább... a boldog égi lények, a Föld fiát elárasztják javakkal.» De a föld fiai vagy nem tudják használni, vagy visszaélnék a kincsekkel s az e körül folyó küzdelmeket. Szenvedéseket helyenként megkapó erővel rajzolja a mese. Míg egy angyal leszállván a földre, mindent helyre hozott.

Búcsuzóban felderült a képe,
Hit sugárzott tündöklő szeméből,
Összefűzve föld fiát az éggel,
Homlokán az égi bölcseségből
Csüggedő szívét elönti fényvel
S csillagok közt szállva is feléjek
Zengi folyton, egymást szeressétek.

Úgy látszik, ez volt a *Humanitás*. Beszédére ébredezett a karaván «*támas szerajnak udvarában.*» «A három böles előtte megy, És áldva sorsát jár nyomában *Az élet nagy Sivatagában.*» Csalódtunk tehát, midőn azt hittük, hogy e mesében arról a

sivatagról lesz szó, melyet a költemény elején oly eleven, szinte ríktó színekkel festve láttunk.

Nem mondhatjuk, hogy akár gyönyörrel, akár tanúsággal tesszük le kezünkben ezt a könyvet. Ha a szerző három lyrai, vagy ódaféle költeményt szentelt volna az általa megjelölt «három talizmánnak», vagy egy élethű eleven rajzocskában tüntette volna fel annak boldogító hatását, inkább és könnyebben célját érte volna, talán költői tekintetben is. Munkája most egy zürzavaros részletekből összehalmozott «rudis, indigestaque moles». Világosság, szabatosság, természetesség hiányzik benne. Sokszor üres, hangzatos nagy szavak árjában úszunk, a mire különös kedve és hajlama látszik a szerzőnek. Nem menti, még csak nem is mérsékli az egésznek kedvetlen, fárasztó hatását az, hogy itt-ott sikerült helyekkel, erőteljes költői vonásokkal találkozunk, kivált a festői részletekben, — hogy verselése, a mi a külsőt illeti, csaknem kifogástalan, sőt itt-ott meglepően könnyed és zengzetes. De mindez csak elszórt csillám, csak külső héj. A valót, a magot szeretnők.

— V —

Kisbán Miklós: Naplegenda. Budapest, 1906.

Egy régész minapában azt a megjegyzést koczkaztatta, hogy az ősrégi bronzkori maradványokon, a vödörökön (cistákon), a kapesokon (fibulákon) olyan díszítéseket lehet találni, melyek némiképp a legmodernebb secessió mintázatokra emlékeztetnek bennünket.

E hasonlóság jutott eszembe, midőn Kisbán Miklós drámáját olvastam, mely a bronzkorba vezeti az olvasót, de oly módon, hogy a secessió irányzattal kaczerkodik. A cselekvény elég egyszerű és brutális. Egy kőkorszakbeli embert látunk magunk előtt, barlangjának nyílásánál. A színen levő óriási bükkfa ágaira néhány emberi koponya van erősítve, a kőkorszakbeli hősnek, az *Ijjasnak* diadaljelvényei. «A szint *alacsony sütésű, délutáni nap* világítja meg», mondja a szerző a scenariumban.

Az Ijjas erőteljes, de már idősebb ember. Fekete bőrköbe van öltözve, arca és karjai tetoválva vannak. A barlangban lakik, távol az emberi lénytől más törzsből való fiatal szeretőjével, Virágszállal. De Virágszál nem szereti az Ijjast, sőt gyűlöli, ha lihegve közeledik hozzá. Virágszál álmodozik, mint egy modern

kisasszony, vágyakozik valami ismeretlen után. «Mire vágyom? Nem tudom. Pedig vágyom valamire . . . nem tudom mire. Én szeretnék elmenni, el, el innen, el, messze innen . . .» Míg a Virágszál a vad ember barlangja előtt így álmodozik, Ijjas megtudja, hogy valami nagy veszedelem környékezi. Valami fenyegeti, valami ismeretlen. A nagy farkast, a mely gyakran vadat hajtott feléje, levágott fejjel az úton feküdve találták a félfülű szolgák. (Az Ijjas levágja rabszolgáinak félfülét: ez az ő liberájok, erről ismerik meg őket.) Csakhamar kiderül, mi ez a láthatlan veszedelem.

Virágszál, ki az őserdőbe ment virágokért, izgatottan visszajő: valami kis kalandja volt. Meredek sziklafal lejtőjén két csodás szép virágot pillantott meg. Oda küszött és leszakította. És most lenéz — de engedjük, hogy ez a rézkorszakbeli leány maga mondja el élményeit ismert hyper modern stílusban. «Mennyi rózsabokor van ott, soha sem láttam ennyit; és mind telis-tele feslő vérszínű rózsákkal, mintha nem is a völgybe, rózsabokrok közé, hanem valami *csillogó vörös tóba* tekintettem volna. A nap sugarai rézsút tűztek a sötétedő völgy fölött és mintha tüzes köd úszott volna a tenger rózsavirág fölött. Elragadó volt a ragyogás. És a mint lefelé bámulok a bokrok pirosuló *vadul hullámozó* tavába, a bokrok ingani *kezdenek*» (pedig már hullámoztak), «rezegnek, hullatják *vérző* virágaikat és a *hulló rózsaeső* közül (?) merész szökéssel egy csodás külsejű ember jelen meg, a milyent eddig nem láttam . . . Oldalán valami csodás tündöklő fegyver, sárga, mintha egy napsugarat vinne magával». Szóval: a kisasszony meglátta az első huszárhadnagyot. Virágszál meglátta az első bronzfegyverű embert.

És ez a bronz-ember keresi most szép prédáját, keresve keresi és eljut a barlanghoz. «Itt kellett járnia» — mondja, nagyon is keresett beszédmodorában az egyik barlanglakónak, az Ijjas kiszolgált szeretőjének. «*Lenge ütemben járnak léptei, mint a pacsirta édes szálló dala*». Hiába tagadják, hiába rejtegetik Virágszálát a bronz-ember: Nap előtt. Virágszál maga jelentkezik. De megjelen egyszerre Ijjas is. A két praehistorikus férfi egymásnak esik: «Győzni fog, mert szeretem», mondja szépen és jellemzően Virágszál Napról. És valóban a bronz Nap legyőzi és megöli ellenfelét. E győzelem ismét erre a secessió (vagy hogyan nevezzem) szerelni vallomásra ad alkalmat Napnak: «Ölelni vágnak, nem eltolni síma karjaid; hívnak, nem *riadnak*

a tengerszinű szemek, vörösen fénylik purpur ajkaidnak íve, mint valami vérző édes szerelmi seb . . . Ah, kínos kéjes kéj a vágy!»

Magát a drámát úgy fogtam fel eleinte, hogy benne két nagy korszak küzdelme van feltüntetve: a kőkorszak emberét legyőzi a már tökéletesebb fegyverzetű bronz-korszak embere. Azonban a mű címe is, Herbert Spencerből vett jelígeje is mást mutat. A szerző egy mythos keletkezését akarta bemutatni. A mythos rendkívüli ember kalandjából származik, ez a dráma főgondolata. Csakhogy ez a főgondolat és a dráma tartalma nem fedi egymást. Az erős őskori ember megöl egy barlanglakót, mert feleségére vágyik — hogyan fejlődhetnék ebből a kalandból valamiféle *Naplegenda* (illetőleg napmythos). Talán mert a győzőnek tündöklük a bronz-fegyvere? De hiszen a többi bronzkorszakbelinek is ilyen volt a fegyvere! Szóval semmikép sem látjuk, hogyan szolgálhatott ez az (akkor nagyon gyakori) esemény alapul a napmythos keletkezésének.

A darab címe sem találó: nem legendáról van szó, hanem mythosról. (Szász Károly is hibásan fordította Hugo Victor *Légende des Siècles* című művét *Századok legendájának*: a francziában a *légende* mondát is jelent, nálunk nem.) Miért hívják a *Naplegendájának* főhősét *Napnak*? Valami névcserét akar a szerző sejtetni?

Mért mondja a szerző: *Legyél átkozott?* (71. lap). Miért beszél *purpur* ajkokról, *vaddús* erdőről?

Két fontos sajátságot nagy elismeréssel kell Kisbán drámájában kiemelnem: először az élénk, fordulatos dialogot, másodszor azt a drámai módot, a melylyel Nap megjelenését előkészíti és várakozásunkat, érdeklődésünket eleve is reá irányítja. Ebben az irányban fejleszse a szerző tehetségét; stílusának egyes affectált modorosságait pedig ejtse el. —rf.

Teleki Mihály Levelezése. A Széki gróf Teleki család és A Magyar Tudományos Akadémia költségén kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti Gergely Sámuel. Első kötet 1656—1660. Budapest, 1905.

E kötetben 506 magyar levél van közzétéve. A kiadás tizenkét kötetre van tervezve és így nagyítás nélkül mondhatjuk, hogy a gróf Teleki-család s a Magyar Tudományos Akadémia

áldozatkészségének köszönhetjük a hatalmas vállalat megindítását. Hatalmasnak mondjuk nemcsak méretei miatt, hanem mivel, az első kötet után ítélve, igen gazdag lesz a gyűjtemény történeti tanulságban. A nyelvtörténet, a művelődéstörténet s a helytörténet kutatói szép anyagot találnak már az első kötetben is. De legbecsesebb mégis a kötet a politikai történet kutatójának.

Midőn a kötetet lapozzuk, feltámad előttünk Erdélynek az a korszaka, melyet Szalárdi a *Síralmas Krónikában* beszélt el. Valóban síralmas kor. II. Rákóczi György, az okos apának könynyelmű, nagyravágyó fia, kockára teszi országa s a magyarság jövőjét. Gazdag és nagynevű úr volt, tehát sok a hizelgője s nincs igazi tanácsadója. A nagy úr udvarában nem szeretik halani az aggodalmas, óvatosan előrenéző tanácsot; csak a könynyelmű reményeket keltő szónak van ott igazi kelete. S mikor a katastropha megtörtént, mintha nem volna semmi tanulsága. A nagy úr makacs göggel folyvást bizik s követői folyvást hisznek benne. A katastropha következményei egyre súlyosbodnak. De az áruló nevét az kapja, a ki kiséghetné a bajból az országot. Halálos gyűlölséget hárít fejére, mert egy kis önismeretet s némi önmegtagadást kíván honfitársaitól. II. Rákóczi György és Barcsai Ákos vitájáról van szó e kötetben s végül föltűnik Kemény János is, ki Rákóczi pártját magához vonja.

A boros-jenei állapotokról, az Erdélyhez tartozó megyék hanguatáról, az ottani táborozásról s Nagyvárad ostromáról becses adatokat találunk e kötetben. A régi magyar családi életre élénk világot vetnek Teleki Mihály nőrokonainak, a Bornemisza-család tagjainak levelei. De legérdekesebb a kötet Teleki Mihály ifjúságára nézve.

Rákóczinak állandó híve volt s halála után a Kemény-pártnak tagja. Egy ideig ingadozik Rákóczi és Barcsai közt, de nem pártolt el urától; az urához való hűséget, mely későbbi pályájának oly szembetűnő jellemvonása, már ifju korában is kimutatta és pedig nehéz körülmények közt. Barátai, ismerősei és rokonai már ekkor is nagyon becsülték élénk szellemét s erélyes tevékenységét. Különösen feltűnő, hogy mily nagy bizalommal vannak iránta a Bornemisza-család nőtagjai. Tudjuk, hogy e bizalomnak sokat köszönhetett későbbi pályáján. De már ekkor is sok az ellensége Teleki Mihálynak. Természetes, hogy érdemei s szerencséje sok irígységet keltettek. Azonban modora sem lehetett még ekkor eléggé kiméletes. Igen érzékeny s heves fiatal-

ember volt. Nagyon tanulságos e kötetben figyelemmel kísérnünk azt, hogy a családi és politikai egyenetlenség minő okai választják el Telekit már ifjúságától kezdve Bethlen Jánostól. A történetíró Bethlen haragja miatt sokat szenvedett Teleki emléke az utókor előtt.

Telekinek özvegy anyja volt pályája kezdetén legjobb vezére és tanácsadója. Teleki Jánosné Bornemisza Anna leveleiből ritka női lélek szól hozzánk. Régi magyar úriasszony, a ki maga vezeti gazdaságát, uralkodik jobbágyain, pörösködik s úgy neveli gyermekeit, hogy keményebben apjuk sem nevelhetette volna, de a mellett annyi gyöngédséggel, a hogy csak anya nevelhette őket. Már meglett fiát úgy leczkérteti, mint a kis gyermeket. Figyelmezteti hibáira, a környező veszélyekre, az emberek gonoszágára s becsületbeli kötelességeire. E kötetből a legtisztább fényben az ő alakja lép elénk. Róla eddig alig tudtunk valamit, most tudjuk, kitől örökölte Teleki kiválóbb sajátosságait.

A kiadó munkájáról hálával kell megemlékeznünk. A ki ismeri Teleki s egyes kortársai rossz írását, tudni fogja, hogy mily nehéz munkát végzett a kiadó. Szívesen hozzájárulunk ahhoz az elismeréshez, melyben Márki Sándor részeltette Gergelyt a *Századok* ez évi első füzetében. De néhány megjegyzést el nem hallgathatunk. A kötetnek nincs indexe; 584 lapos kiadást index nélkül használni elég bajos. A kiadó talán az utolsó kötetre szánta az indexet; így is jó lesz, noha czélszerűbb lett volna minden kötet végén a mutató. Jegyzeteiben a kiadó nem elég következetes. A *píz* (pénz) két helyütt is meg van magyarázva. Ellenben ritkább szavak, mint *gerezna* és *solya* magyarázat nélkül maradtak. Ez is pótolható, mert hiszen az indexből alig ha fog kimaradni a ritkább szavak és szólások jegyzéke. Jobb a jegyzet hija, mint a hibás jegyzet. Pedig illet sejtünk a 265. lapon. Itt azt írja Apafi Mihályné, hogy «az baraszaiak huszonöt-ezer tallért adtak a hazának». Erre kiadónk a «baraszaiak» alá ezt jegyzi: Barcsayak. Nem értjük, hogy miért írná így Apafiné a Barcsayak nevét. Mi azt hisszük, a brassaiakról akart beszélni, a kik akkor valóban fizettek sarczot a khánnak. A 443. lapon Veér György év és hónap nélküli levele nem jól van keltezve. A kiadó szerint 1659 október 11-én kelt. De a levélben «üdvezült urunknak árulójáról» van szó. Az üdvezült urunk bizonyára Rákóczihoz vonatkozik. Rákóczi pedig 1660-ban halt meg. S így az 1659-iki keltezés meg nem állhat. Nem szeretünk hibákat

keresni ily derekas munkával végzett kiadásban. A mit mi hibának tartunk, utólag még javítható s pótolható. És kívánatos is volna, hogy ily nagybecsű kiadás, melynek oly szakértő szerkesztője van, lehetően hiba nélkül jusson a közönség kezébe.

d.

Dr. Albert Bielschowsky, Friederike und Lili. Fünf Goethe-Aufsätze. Mit einem Nachruf und dem Bildnis des Verfassers. Zweite unveränderte Auflage (3. und 4. Tausend). München, 1906. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. K. 8-r. VII. 210 l. Ára vászonkötésben 4 M.

Bielschowsky egyike azoknak, a kik eddig legmélyebben hatoltak be Goethe szellemi világába. Soha sem téved el a részletkérdések tömkelegében, a mire pedig épen a Goethe-kutatás annyira csábító. A legapróbb vonatkozásokban is mindig megtalálja a kapcsolatot Goethe egyéniségének egészével. De nem is akar okvetlenül minden részletet az eszmék magaslatáról értékelni, hanem van benne valami az ő hősének, magának Goethének szabad és objectív tekintetéből: őt nézvén, mindig egész alakját látja, a mint benne áll a reális életben, a mint fényével és árnyékával az esetlegességek alkotta környezetből hatalmasan és sajátos elevenséggel kiemelkedik.

Bielschowskynak főműve egy terjedelmes, két kötetes Goethe-életrajz,*) mely nagy feltűnést, lelkes tapsot és éles ellentmondást keltett. Az én meggyőződésem szerint ez az életrajz mindenetre egyike a legtartalmasabbaknak, művészi plasticitásban pedig a legkiválóbb. Némely életrajzíró kétségtelenül magasabb álláspontról tekintette Goethét, de épen azért sok benső emberi vonás veszendőbe ment; egyik-másik ebben vagy abban a pontban közelebb is férközött hozzá, de túlságosan is közel lépett az óriáshoz, úgy hogy egyes részei közt felbomlott a természetes arány. Úgy érzem, hogy Goethe alakját, a mint életében és műveiben élénk rajzolódik, Bielschowsky tekintette eddig a legmegfelelőbb távolságból.

---

*) *Goethe. Sein Leben und seine Werke.* 2 kötet. Eddig tíz kiadást ért. A II. kötet a szerző halála után jelent meg, más kezektől való néhány pótlással, mert a hátrahagyott kézirat még nem volt teljesen befejezve.

Szerzőnknek ezen goethei erénye azonban nemcsak nagy életrajzában, hanem kisebb értekezéseiben is érvényesül, melyek mintegy előtanulmányokul szolgáltak összefoglaló művéhez és a melyeket baráti kéz különböző folyóiratokból a címben idézett könyvecskében gyűjtött össze. Az értekezéseket egy rövid, meleg hangú megemlékezés előzi meg Klee Gotthold tollából a férfikora javában elhunyt íróról. Magok az értekezések — szám szerint öt — két részre oszlanak: mindegyik Goethe életének két jelentékeny epizódjával foglalkozik, két olyan epissal, melyeken mint bánatos idyllen költői varázs ömlik el. Az első kettő Brion Friderikáról, a többi három Schönmann Erzsébetéről szól, Goethének két legszebb és legmegindítóbb szerelméről. A Goethetisztelők mindkettőnek nemes alakját a hűtlen költő javára elferdítették: igazságot szolgáltatni nekik, részvevő érzéssel sorsuk iránt: ez szerzőnknek célja ezekkel a tanulmányokkal.

A sesenheimi idyll lefolyása ismeretes. Kezdődik és befejeződik egy egyszerű falusi papi család boldog környezetében 1770 és 71 között. A lelkész egyik leánya, a tizenkilencz éves Friderika megigézi a költőt üde kedélyével és viruló szépségével. Goethe habozás nélkül örök hűséget fogad szíve választottjának, jegyese lesz, bár még nem nyilvánosan, de a leány családjának beleegyező tudomásával. Aztán otthagyja menyasszonyát, a ki neki nem vétett, a kiből semmi tekintetben nem csalódott, a ki olyannak maradt mindvégig, milyennek kezdetben mutatkozott, szíve minden rezdülésével szerető leánynak. A költő megvigasztalódik, Friderika azonban egész valójában megrendül, súlyos betegen ágyba dől és bár felgyógyul, szívében mégis beteg marad haláláig. Nem tud feledni és Goethét szeretvén, nem tud többé szeretni. Mint öreg leány halt meg 1813-ban.

Régi, közönséges történet az egész, mely mégis izgatónan érdekes: két szereplője közül az egyik a férfiak egyik legjelesebbje, a másik a nők egyik legnemesbike. Mert Friderika olyan volt, mint Szép Ilonka Vörösmarty képzetében: az ártatlanság képe és a bánaté. Maga Goethe még később is, önéletrajzában, a legszebb szívnek nevezi, melyet legmélyén sebzett meg; egy hölgy pedig, ki az öreg Friderikának neveltje volt, azt vallja: «Még sokáig, midőn gyermekkoromban angyalról hallottam beszélni, olyannak képzeltem, mint Brion nénit fehér ruhában.»

És miért hagyta el Goethe ezt a «legszebb szívet»? Az

életrajzírók rendszeren Friderikában keresik az okot, nem valamely erkölcsi fogatkozásában, hanem abban, hogy társadalmi és műveltségi tekintetben nem illett Goethehez. Bielschowsky joggal hangoztatja, hogy az ép és egészséges érzésű költő leendő hitvesétől nem kívánt és kívánhatott egyebet lelki finomságnál és romlatlan fogékonyságnál; ez pedig Friderikában a legnagyobb mértékben volt meg, összehasonlíthatatlanul nagyobb mértékben, mint későbbi neijében, a különben szintén erősen és méltatlanul befeketített Vulpius Kristinában. A társadalmi különbséggel pedig a fiatal, alig huszonnégy éves Goethe bizonyára vajmi keveset gondolt; ezt a szempontot legfeljebb szülei érvényesíthették volna elhatározásával szemben, de a mikor a költő hozzájuk Frankfurtba visszaérkezett, Friderikával már megtörtént a szakítás. Nem is szolgáltatott a költő soha okot se az egyik, se a másik feltevésre.

Kétségtelen, hogy Goethe állhatatlan szerelmes volt; az állhatatlanság okát azonban Bielschowsky mégsem könnyelműségben és csapodárságban látja, hanem a genius öntudatlan és legyőzhetlen irtózatában minden bilincstől, mely szabad fejlődésében akadályozza. Goethe úgy hagyta el Friderikát, mint Faust Gretchent, csakhogy tisztán, szennytelenül. Ez a magyarázat mindenesetre helyes; más kérdés azonban, hogy a helyes lélektani magyarázat egyúttal mindig erkölcsi mentség-e? A mindennapi életben bizonyára nem, és így önkéntelenül is eszünkbe jut Gyulai Pál *) intő szava a lángész szertelen tisztelete ellen: «Friderika feldúlt boldogsága mindenesetre ér annyit, mint Goethe legszebb költeménye.»

Nem is tudott Goethe maga sem ezen «első bűnének» nyomasztó, furdaló érzésétől megszabadulni. Nem segít rajta a költői vallomás sem, a melylyel belső élményeit alkotásaiban meggyónni, hibáiért vezekelni és önmaga előtt a bűnbocsánatot elnyerni szokta. Hiába írja meg a *Berlichingi Götzöt* és *Clavigót*; hiába alkotja meg Gretchent a mintájánál, Friderikánál, még szerencsétlenebbnek; némi megnyugvást csak akkor talál, mikor 1779-ben futólag benéz a sesenheimi lelkészi lakba és ott a legszívesebb fogadásban lesz része. Friderika nemes szíve a kiengeisztelődés gyöngédségével elkerül mindent, a mi Goethét a legtávolabbról is szemrehányóan érinthette volna. De még így is

*) Katona József és Bánk bánja. 1883. 47. 1.

megmarad a fulánk a költő lelkében öreg koráig. Mikor önélet-rajza számára a sesenheimi epizódot tollba mondja, hangja meghalkul és akadozik a belső megindulástól. Aztán mikor szomorú végéhez érkezik, hirtelen befejezi. «Kinos napok voltak, melyeknek emlékezete nem maradt meg bennem,» mondja a *Dichtung und Wahrheit* írója, a ki máskülönben oly csodálatos művészi erővel tudja emlékezetének hézagait kitölteni.

A második tanulmány nem közvetlenül Friderikával foglalkozik, hanem az úgynevezett «sesenheimi dalokkal.» Friderika hagyatékából tizenegy dal maradt hugának, Zsófiának birtokában, a ki azt állította, hogy e dalok Goethétől valók. Goethe maga tényleg csak kettőt vett fel közülök művei közé, a mivel természetesen az eredet kérdése még nincs eldöntve. Bielschowsky mind a tizenegy költeményt beható vizsgálat alá veszi és arra az eredményre jut, hogy nem kettő, hanem hat származik Goethétől, a többi pedig Lenz Jakabtól való, Goethe különöz vetélytársától, a ki Friderika szívében is Goethe helyét szerette volna elfoglalni, de határozott vissza-, sőt a házból való kiutasításban részesült. *)

Az utolsó három dolgozat, mint már említettem, Schönmann Erzsébetéről (beczézgető néven: Lili) szól. Mind három egymással szoros kapcsolatban és belső vonatkozásban áll. Az a céljok, hogy Lili alakját a kaczérság és könnyelmű tetszelgés méltatlan vádjától tisztázzák. Schönmann Erzsébet előkelő és vagyonos családból származott; özvegy anyja egy virágzó banküzletnek volt tulajdonosa Frankfurtban, költőnk szülővárosában. Nyílt házat tartott, melyben gyakran mulatott együtt a frankfurti társaság. Goethe is ilyen alkalommal ismerkedett meg 1774-ben a tizenhatéves, szépségével és bájos élnkségével mindenkit elragadó Lilivel. Az első találkozás után a költő sűrűn ismételte meg látogatásait, melyeknek következménye kölcsönös mély szerelem és utóbb mindkettő szüleinek beleegyezésével eljegyzés lett. Lili mindenképen méltó és hozzáillő élettársa lett volna Goethének és mégis megismétlődik a sesenheimi színjáték. Ha-

---

*) Legújabban Schröder Edvárd foglalkozott tüzetesen a «sesenheimi dalok» kérdésével: ő nem hatot, hanem kilenczet tulajdonít Goethének és csak kettőt Lenznek. *Die Sesenheimer Lieder von Goethe und Lenz. Nachrichten der k. Gesellsch. d. Wiss. zu Göttingen*, 1905. I. füzet.

tártalan szerelme mellett is a költő gyötrelmes lelki vívódásban újra habozni kezd. Szabadulni akar mindenáron, de a titán szívügyekben olyan gyenge, mint egy gyermek: elhatározás és vágyódás között vergődik, belső ösztöne, mely szakításra serkenti és mély vonzódása, mely menyasszonyához bilincseli, szinte önmagával való meghasonlásba sodorja. Ettől a meghasonlástól pedig, melytől Goethe majd hideg és kiméletlen, majd lángoló és szertelen, Lili szenved legtöbbit, sokat és keservesen. A vége mégis az, hogy a költő hűtlen lesz választottjához, Weimarba távozik, a hol új élet kezdődik és új szerelem ébred, a Steinné-höz való szerelme.

Lili tudta, hogy Goethe miért hagyta el: «Il s'éloignait, poussé par la crainte de se lier pour toujours.» Felejtani persze Lili sem tudott, a ki mikor a szülők nehézségeket kezdtek támasztani, Amerikába is kész lett volna vőlegényét követni, de a költő geniusának szerető csodálatában megbocsátott a hűtlennek, sőt védelmezte hozzátartozóinak vádja ellen. Nem szeretett kevésbbé, mint Friderika, de erősebb lelkű volt, mint ez: anyja kívánságára férjhez ment egy igen derék és polgári érnnyekben kiváló emberhez, egy von Türkheim nevű strassburgi bankárhoz, a ki nehéz időkben, a franczia forradalom napjaiban, Strassburg és egész Elzász történetében fontos és nemes szerepet játszott. Lili példaszerű családi életet élt, melybe belevitte szíve minden melegségét: mint hitves híven és ragaszkodóan megosztotta férje sorsát jó és nehéz napokban, mint anya pedig a legönfeláldozóbb nevelője volt őt imádó gyermekeinek.

Ilyen volt Schöнемann Erzsébet jelleme és ilyennek szerette és csodálta maga Goethe is, a ki semmiképen okot nem szolgáltatott az olyfajta kicsinylésekre, mint: «Die kleine Kokette», vagy «Das arme Mädchen mit ihren paar Künsten». De Goethe nemcsak hogy nem gáncsolta volt menyasszonyát soha, kiről még nyolczvanéves korában mondta: «Ő tényleg az első volt, kit mélyen és igazán szerettem; mondhatom, hogy ő volt az utolsó is», hanem fel is magasztalta egyik legremekebb alkotásában, a *Hermann és Dorothea*-ban. A két utolsó tanulmányban épen azt bizonyítja Bielschowsky tüzetesen és behatóan, hogy Dorotheában tulajdonképp Lili alakja él, hogy tehát Goethének ez a műve is csak úgy keletkezett, mint minden egyéb alkotása, belső élményeinek teremő hangulatából.

A francia forradalom iszonyatai elől elzászi parasztviseletben férje után menekülő Lilinek Dorothea, a pórleány, a költő mása, nemcsak sorsa külsőségeiben, hanem még inkább gyönyörű jellemében, melyben a bátorság erkölcsi méltósággal, az erély igaz női gyöngédséggel párosult. De apróbb vonások és egyezések is, melyekre Bielschowsky rámutat és melyeknek számát könnyű volna még szaporítani, egészen kétségtelenné teszik, hogy Goethét Dorothea megalkotására Lili ihlette. A chronologia sem állja útját, sőt mellette szól, mert Goethe igen korán szerzett tudomást Lilinek a forradalom napjaiban való hányattatásáról és egy levélben bizonyos csodálattal emlékezik meg egykori menyasszonyának «szilárdságáról és nagyságáról». Goethe a *Grossheit* szót használja, melyet Winkelmann hozott divatba, és a mely antik lelki nagyságot, Iphigeniaszerű jellemet fejez ki. Így tehát *Hermann és Dorothea* is egy nagy költői vallomás; nem pusztán a képzelet káprázata, hanem lüktető élet és szívet melegítő realitás.

Mint a költészetben, az életben is megengesztelődés váltotta fel a mult keserűségét: Lili egy 1807-ben írt levelében, melyre gyermekei szolgáltattak alkalmat, biztosítja Goethét, hogy «barátságának emléke kitörülhetetlenül mélyen van szívébe vésve», Goethe pedig válaszában «ezerszer csókolja a kezét, mely e sorokat határtalan örömeire írta, azon napok emlékezetében, melyeket élete legboldogabbjai közé számít».

E két jelentős epizódban mintha Goethének egész élete tükröződnék: e szenvedélyek égnék és háborognak, aztán benső megnyugvássá, a lét örömeit és fájdalmait megszelidítő, a sorsot megbékítő mély harmoniává enyhülnek.

Bleyer Jakab.

Paulsen Fr. Zur Ethik und Politik. Gesammelte Vorträge und Aufsätze. I. II. Bd. Berlin (Deutsche Bucherei) 1906. 118+125 lap.

A híres berlini ethikus értekezéseivel és tanulmányaival szándékozunk foglalkozni, melyek az ethika s a politika köréből vétettek. Bár ezek folyton német viszonyokra vannak tekintettel, nomine mutato, nekünk magyaroknak is szólhatnak. Bővebb kifejtései ezek az ő ethikai rendszere főbb alapvonalainak. Nézzük tehát főbb előadásait és tanulmányait egyenként.

Az első, Goethe ethikai világnézetéről szóló az az ünnepi előadása, a melyet a szerző 1902-ben a Goethe-társaság weimari gyűlésén tartott. Kant és Goethe között vont párhuzamot, a kikben az idealista s a realista gondolkozásmód ellentétével van dolgunk. Kant, az idealista, a kinek tanát a «radicalis gonoszról» Goethe elítéli, magasztos felfogást vallott az ember eszményi rendeltetéséről. Az eszme követelménye a szentség, mint az akaratnak az erkölcsi törvény tisztelete általi kizárólagos meghatározottsága, a melynek fényénél idealista morálja keményen itéli meg a reális tapasztalati valóságot. A transcendentális idealismus álláspontja az, mely az ember eszményi erkölcsi rendeltetésével szemben s jelen tisztátalan tapasztalati állapotára való tekintettel keményen itéli meg kora államának, egyházának és társadalmának életét. Goethe veleszületett realista gondolkozásmódja ellenben hisz a természetben, örül a valóságnak s a Kant-Schiller-féle szabadság evangéliumával szemben a természet jogait vitatja. Hittel és szeretettel tekint az emberi természet véghetetlen gazdag változatosságára és fejlődésképeségére. Mindkettőnek világnézete különböző forrásra vezethető vissza. Kant bölcsellete az érzékiek és érzékfölöttinek ellentétén épült föl, s a természet és szabadság, az érzékiség és értelem ellentéte hatja azt át minden ízében. Goethe nem ismeri ezt az ellentétet. Nála az embernek érzéki és szellemi észszerű természete a legbensőbb egységben van egymással. Kant szerint az igazi morális érték az önös akaratnak az általános esztörvény alá való rendelésében, Goethénél ellenben az ember érzéki, szellemi és erkölcsi természetének sokoldalú fejlesztésében és harmonikus művelésében van. Goethe nem ismeri el a Kant-féle «intelligibilis character» fogalmát, s a morális újjászületés benső forradalmát, mivel nála egybefoly a szabadság a szükségességgel s a szabad önelhatározás a külső behatással. Goethe az élet-erős érzéki és szellemi egészségnek, Kant ellenben a szigorú morális önfegyelemnek köszöni a maga élet- és világfelfogását. S ez határozza meg Goethének a keresztyénséghez, Spinoza bölcseletéhez s az antik görög világnézethez való viszonyát is, a melyet Paulsen behatóbban fejteget ünnepi előadása további folyamán. Optimista teleologiai jellegű az minden ízében s a maga összes vonatkozásaiban.

A második tanulmány Jézus ethikájáról szól a jelenkorhoz való viszonyában. Azt a kérdést veti föl, magunkénak vallhat-

juk-e ma Jézus etikáját? Herrmann etikus abban a nézetben van, hogy Jézus etikai alapgondolatai a jelenkor főbb etikai culturművével sehol sem állanak ellentétben, sőt szerinte Jézus, «a gyakorlati ész autonómiája» Kant-féle elvének hirdetője volt Kant előtt. S tényleg a modern és a keresztyén erkölcsiség közötti átmenet könnyen megy végbe. A külső merev törvényszerűségtől való mentesség az érzület tisztasága javára lényeges mozzanata Jézus erkölcsi tanításának, a mivel lehetővé van téve a nemzeti államnak, sociális életrendnek és emberi művelődésnek keresztyén alapon való kiépítése. Azért azonban az őskeresztyén, eschatologiai és természetfölötti jellegű megváltás vallása alapján lehetetlen fölépítenünk a tőkén és gazdaságon is alapuló culturethikát. A keresztyénség véghetetlenül fejlődésképes erkölcsi életelv, a mely különböző talajon és feltételek között különféle gyümölcsöket terem. Más egy Bismarck vagy Goethe, Assisi Ferencz vagy Kempis Tamás, Luther vagy Kálvin s Tolstoj vagy Kirkegaard keresztyénsége, s Jézus mindegyiköknél otthon találta volna magát. E földön olyan keresztyén etikára van szükségünk, mely nemcsak a menyországot, hanem az okosságot és vitézséget, a jogi érzéket és az önelhatározást is prédikálja. Jézus erkölcsi eszményét kovász módjára a modern életviszonyokba kell átültetnünk.

A harmadik tanulmány a Nietzsche cultusról szól. Tounies és Kaftan műve nyomán méltatja benne az embert, a gondolkodót és író. Mint írónak élcz és pathosz, világosság és mélység, plastikus erő és hatalom, gúny és szatira a legnagyobb mértékben állott rendelkezésére. Tekintélyt, általános érvényű igazságot, vagy benső erkölcsi és szellemi korlátot nem ismert. «Szinjáték az ő bölcsellete, a melyet lehet élvezni, de nem szabad tőle megittasodni». Etikája, sociológiája és történetbölcsellete sehol sem állja meg kritikáját. «Úri morálja» szertelen ötlet, a melynek az igazsághoz és a valósághoz semmi köze. Absolut forradalmár és intellectualis anarchista egy személyben. Önistenítése szellemi megsemmisülésével, lelke teljes elbomlásával végződött. Mai elpuhult culturrendszerünkkel és életünkkel szemben azonban üdvös reactionnak tekintendő. Több bírálatra és nagyobb önfegyelemre van ma szükségünk culturrendszerünk összes ágaiban. Ennek óvószere azonban Paulsen szerint nem az egyetemnek vagy azok tanárainak megrendsza-

bályozása. Avagy lehet-e a képrombolást a képek és azok tiszteletének szaporításával megszüntetni?

A negyedik tanulmány áttekintését nyújtja a német nép szellemi életének a XIX-ik században. Annak első felét az eszmékbe s másikat a hatalomba vetett hit jellemzi. Az előbbi Goethe és Schiller, az utóbbi Bismarck és a német imperialismus nevéhez és működéséhez fűződik. Az előbbi a szemléletben való öröm, az utóbbi a hatalomhoz való ragaszkodás korszaka. Ugyanaz az ellentét a német bölcelet terén is észlelhető, s az intellectuálistus és voluntarismus ellentétének mondható. Hegel képviseli Goethe korszakának gondolatrendszerét, míg a voluntarismus képviselője Schopenhauer, s a psychologia és a metaphysika annak kísérlője. Azért oly sok ma a neurasthenikus férfi s a hysterikus nő. A tudomány terén ez az ellentét a speculativ bölcelet és a humanista nyelvészet, s másrészt a természet-tudomány és a technika terén észlelhető. De a politika is ugyanazt az ellentétet mutatja. A politikai kérdések ma hatalmi kérdések és Treitschke találóan mondotta, hogy az államhatalom s a háború az ő első, legelemibb életnyilvánulása. A régi történeti jogiskola követőjével, Savignyvel szemben áll ma Ihering, a jog céljának ismert nevű írója, ki szerint «a jog az akarat functiója», s ennek a mai törvényhozás gyakorlata is megfelel. S mint az állam, úgy jár el az egyház is. Hatalom a tekintély lényege s ennek legclassikusabb kifejezése a pápai családokzhatatlanság s egyházi absolutismus. Ezzel szemben helyesen hangoztatja Paulsen, hogy az eszmék szolgálatában álló hatalomra van szükségünk, s ez a népélet külső és belső fejlődésének és megizmosodásának nélkülözhetetlen feltétele.

Egy igen jeles és tartalmas tanulmányban továbbá a műveltségről szólt. Művelt embernek már Aristoteles is azt az embert nevezte, a kiben meg van a készség és képesség az ő emberi szellemi lényegének minél teljesebb és tökéletesebb kifejtésére. Az a művelt ember, a ki a nevelés és oktatás útján az ő egyéni képességeinek minél teljesebb és harmonikusabb kifejtéséig jutott el. S ha a pædagogia és az ethika nyomán az ember lelki életét az ő észszerű, érzéki és akaró életében látjuk, úgy a művelt embernek hármas erénye nem lehet más, mint a bölcsesség, a mértékletes józanság és a vitézség, mely művelődés azonban koronként és nemzetenként változó. Minden kornak és népnek meg van a maga sajátos művelődése alakilag és tárgyi-

lag egyaránt és sohasem a művelődés anyaga, hanem mindig annak formája döntő. De még tovább kell mennünk a művelődés fogalmának meghatározásánál. Értjük alatta azt a képességet, a melynél fogva a nevelés és oktatás útján képesek vagyunk népünk és korunk szellemi életében való élénk és tevékeny közreműködésre. Minden embernek világnézete és életfeladata az ő történeti és szellemi légkörétől van befolyásolva. A természetet, a világot és az életet csak is kora és népe tudományának, vallásának vagy bölcséletének világánál ismerheti meg igazán az ember. Ez határozza meg épen kora és népe vallásához és költészetéhez, tudományához és művészetéhez, hivatásához és közéletéhez, erkölceihez és szokásaihoz való benső viszonyát. S aztán az élethivatás s a társadalmi állás különfélesége, nemkülönben a nemi különbség ellentéte is átalakítólag hat a művelődésre s az egyéni életfeladatra, s nemcsak az értelemnek, hanem az érzelem és akarat világának is megvan a maga műveltsége vagy műveletlensége. A művelődés továbbá szabadság és nem kényszer dolga, s e tekintetben mai vizsgálati rendszerünk a közoktatásügy minden fokozatán erős javítást igényel. Szabadság és munkakedv, az egyéni elsajátítás és önálló feldolgozás, és nem a sok utasítás és szabályrendelet kell a tanuláshoz és a tanításhoz egyaránt. A műveltség egyik legvégzetesebb torzképe a félműveltség, s a valódi műveltségnek, hogy igazán erő és hatalom legyen a népek és nemzetek életében, a nemzeti talajban kell gyökereznie. Az kölcsönöz neki sajátos ízt és jelleget, s ez a nemzeti vonás annak éltető szava és ereje.

A második kötet első magvas tanulmánya a politikáról és a morálról szól. Van-e morál a politikában? A felelet a gyakorlati bölcsélet e legnehezebb kérdésére igen nehéz. Annak a nézetnek, hogy a politikának semmi köze a morálhoz, a modern jogbölcselők közül hiva Macchiavelli, Hobbes stb., mely nézettel szemben szerzőnk azt vitatja, hogy a politikai gyakorlat nem lehet ellentétes az erkölcsi világrend törvényeivel, s ezerféle kötelék fűzi a morált a politikához. A politika céljai lehetnek erkölcsileg közönyösek, de nem lehetnek erkölcstelenek, mert a közvéleménynek is van lelkiismerete s a polgárosult népek közérzlete régen döntött a morállelens politikára felett. Paulsen azt a gondolatot még így is kifejezi: „Es gibt auch hier (tudniillik a politika terén) nicht bloß ein

naturgesetzmässiges Sein und Wirken, sondern auch ein Sollen und Nichtsollen.» Az államok egymáshoz való viszonyát tekintve a nemzetközi jog írói két táborra oszlanak, a melyeknek egyike az örök békének s másika az örökös háborúnak híve. Holtzendorff nemzetközi jogtana kézikönyvében ráakadunk mindkét nézetnek híveire. Az államférfiúnak el kell ismernie a nemzetközi jogviszonyokat, és erkölcsi kötelessége azoknak tiszteletben tartása. Másrészt azonban meg kell engednie a jogviszonyok tökéletlenségét is, s a háború lehetőségére való tekintettel, biztosítania kell államára nézve a hadviselésnek kedvezőbb katonai és diplomatiái feltételeit. Az állam jogát és méltóságát, ha kell, fegyverrel is meg kell védelmezni, s a becsületet vagy az állam érdekeit sértő jogtalan támadásnak visszaverése egyenes kötelesség. A míg az államok között megvan a jogállapot tökéletlensége és a háború lehetősége, addig közöttük tökéletes bizalmi viszonyról szó sem lehet, és a hol bizalom nincsen, ott teljes nyíltság és igazság sincsen. De a népek között nemcsak jogi, hanem mélyebb erkölcsi viszony is van, mely aztán az államok egymáshoz való viszonyára is befolyással van. Az európai népéletben mindinkább az a felfogás válik általánossá, hogy az egyes államok érdeke még nem a legfőbb érdek, s hogy az egyes népek javai fölött van még egy magasabb közös jó is, a melyet humanitásnak vagy az emberiség élete teljes átalakulásának nevezhetnénk. Ez értelemben világállamról, világjogról és világmorálról is szólhatunk. Az emberiség közös érdekeinek ezen solidaritása korlátokat szab aztán a politikának is úgy a megvalósítandó célok, mint a használható eszközök tekintetében. Bismarck *Gondolatok és emlékezések* című művében politikája alapvonalait a következő két pont alá foglalja: 1. Az államnak nyilvánvaló érdekeiből eredő világos gyakorlati cél, s 2. a szükségesnek bizonyult eszközök használatában határozottság és következetesség. Bluntschli szerint is «a politikai gyakorlat sohasem helyezkedhetik nyílt ellenkezésbe az erkölcsi világrend törvényeivel és Kossuth Lajos szerint is «a férfias egyenesség a legjobb politika.» A belpolitikát illetőleg Paulsen szerint «die Aufgabe des Politikers ist den Zweck des Staates, das höchstmögliche Mass kraftvoller sittlich-persönlicher Lebensbethätigung des Volks unter den gegebenen Umständen mit den gegebenen Mitteln zu verwirklichen,» s a politikus tulajdonképeni erénye «der Wirklichkeitssinn verbunden mit kraftvollem Streben

nach dem Höchsten». Természetes, hogy erkölcsi czélokat követő politika csak erkölcsileg megengedett eszközökkel érhető el. Fejtegetéseinek eredményét Paulsen így foglalja össze: A politikai tudomány relativ önállósága mellett is a politikai gyakorlat nem lehet ellentétes az erkölcsi világrend törvényeivel. A bölcs politikusnak el kell kerülnie a machiavellismus szikláját s a platonismus charibdisét. A polgár erényes, az állam igazságos legyen. Az igazi államférfiú olyan philosophus legyen, ki úgy bánik az emberekkel, a minők a valóságban, hogy idővel olyanokká nevelkedjenek, a milyeneknek lenniök kellene. A következő tanulmány német viszonyokra való tekintettel a monarchiáról és a pártokról szól. A pártok szabadság után áhítoznak, mihelyt elnyomottaknak érzik magokat, s az államügyesség s a rendűrség után, mihelyt hatalmon vannak. Szinte természeti törvénye ez a pártoknak. Önzés, hatalomvágy és rövidlátóság a politikai pártok lényege. A különböző néprétegek érdekei hozzák létre a politikai pártokat, a melyeknek legújabb mozgó ereje a gazdasági szociális program. Ez lépett a régebbi vallásfelekezeti pártprogram helyére, mert ma már a katholicismus és a protestantismus bármily nagy ellentéte s az ultramontanismus erőlködése dacára az egyház és a hitvallás érdeke többé nem korunk és életünk központi érdeke. A monarchikus államkormányzat nem szolgálhatja a pártpolitikát, mert neki a népelet erejének, kerékségének és jólétének egészére kell fordítania figyelmét. Épen azért egyenrangú tényezőnek kell tekintenie a szociáldemokrátiát is az államban. Egy pártnak dédelgetése a többiek rovására növelné az ellenségeskedést az állam és a dynastia iránt. Az összes szociális pártcsoporthozatokat nevelnie és emelnie kell a paritás magaslatára. E tekintetben a Hohenzollern-ház jogérzékével s a való élet követelményeinek felismerésével, nemkülönben a merev spanyol etikettől való munkás és szerény idegenkedésével hivatása magaslatán áll. De a pártpolitikától távol kell állania a tanítói rendnek is. A bírósághoz és az államhivatalnokhoz hasonlóan a tanítónak is, mint az igazság szolgájának távol kell állania a pártpolitikától. Hivatásával ellenkezik az ő pártpolitikai szereplése. Szellemének szabadságát és tekintetének biztonságát a politika meg nem béníthatja. Mint történettudó embernek ismernie kell népe és dynastiája iránti hűségét, s védenie kell becsületét, szabadságát és jólétét a bel- és külellenségekkel szemben. A monarchiának, bíró-

ságnak és tanítóságnak felül kell állania a pártokon. A pártok rombolása ellen egyetlen óvszer az isten félelme, az igazság szeretete s az egyéni függetlenség.

Végül egy rendkívül tartalmas és tanulságos ünnepi előadásban szerzünk a pártpolitikáról és a morálról szolt. A pártpolitika eredete a bécsi békére vezethető vissza. Nagy Frigyesnek még nem voltak politikai pártjai. A vallásfelekezeti és nemzetiségi ellentétek mellett a szociális érdekek szülték a pártpolitikát. A politikai pártok nélkülözhetlen jelenségei a közéletnek. Itt is érvényesül Hegel történetbölcseletének azon szava, a mely szerint «észszerű az, a mi való.» Psychologiai és teleologiai szükségességgel pártokká alakul a nagy tömeg. Érdekek és nézetek alakítják a pártokat. Céljok akarataknak összakarattá való fejlesztése. Minden párt arra törekszik, hogy a népet egészen uralkodó pártja legyen. A hatalomhoz való akarat az államban a pártok lelke és éltető ereje. Életnyilvánulásuk formája a hadviselés. A pártoknál is találunk előkészületet és mozgosítást, stratégiát és taktikát, közeledést és szövetkezést, győzelmet és bukást, fegyverszünetet és békekötést, és nálok is vannak hadvezérek és törzskarok, fegyelem és hadi jog, politikai csel és árulás. A pártok küzdelmeiben, épen úgy, mint a háborúban, szünetel a morál. Jóakarát, méltányosság és igazságosság a baráttal és nem az ellenséggel szemben követendő erények. A hadviselés első eszköze a pártküzdelemben a szónoklat, a melynek célja az ellenfél legyőzése. E szónoklat nem az igazságon, hanem a valószínűségen épül föl. A pártszónoklat egész elmélete és technikája az adatok célzatos megválasztásán és csoportosításán épül föl, a mihez hasonló eljárással csak a történetírás terén találkozhatunk. Nagy szerepet játszik itt még a gyanúsítás, a hamis következtetés, az államhivataloknak «correct» elvtársakkal való betöltése, a jó választás és a pártpolitikának megfelelő törvényhozás. Igazán a cél szentesíti az eszközöket: ez hirhedt jezsuita morális tétel érvényesül az egész vonalon a pártpolitikában! Végül Paulsen behatóbban fejtegeti a pártküzdelem «humanizálásának és moralizálásának» kérdését, s a pártküzdelmi morál alapvonalaait a következőkben állapítja meg: Tisztességes fegyverekkel, igazi meggyőződéssel s az ügy iránti teljes odaadással küzdjenek a politikai pártok egymással szemben. Továbbá a politikai ellenfélben is meg kell becsülnünk az embert, méltányolnunk kell az ő őszinte szándékait, ki kell üznünk a

pártpolitika köréből a pharizeizmus gyilkoló mérgét, s az egészet, s nem a pártrészleteket kell folyton szem előtt tartanunk. Így aztán a pártpolitika is jogosult lesz közéletünkben, sőt nélkülözhetetlen kelléke lesz történetpolitikai életünknek. Hogy azzá lehessen, Paulsen szerint nemzeti nagy hatalmak létesítésére, erős, monarchikus államszervezetre s a mi fő: élénk történeti érzékre van szükségünk. Eszményi érdekek és célok, népünk és az egész emberiség nagy javai és érdekei legyenek a pártpolitika rúgói. Főleg a történeti érzék ébrentartása és fejlesztése itt a fődolog, mely megtanít bennünket a történelmileg adottnak, mint relatív valóságnak elfogulatlanabb megítélésére. Akkor aztán a «romboló» sociáldemocrata is egészen más megvilágításban fog föltűnni.

A mint látjuk, német viszonyokat tartott szeme előtt Paulsen ethikai és politikai tanulmányainak megírásakor, a melyekből azonban mi is tanulhatunk. Főleg a pártpolitikáról szóló magvas fejtegetései és üdvös javaslatai népeletünk jövője érdekében nekünk is szólnak. Bárcsak követnék a mi politikai pártjaink a közéletben is Paulsen életerős és fejlődésképes morálját.

Sz. M.

Der Tag Anderer. Von der Verfasserin der Briefe die ihn nicht erreichten. — 22. Auflage. Berlin, Verlag von Gebrüder Paetel. 1905.

Néhány évvel ezelőtt nagy feltűnést keltett a *Kézbesítellen levelek* című regény. Ugyanazon szerző új műve: *A mások napja*, négy novellát tartalmaz, de az előbbihez képest hanyatlást mutat.

E novellák a követek és nagykövetek világába vezetnek bennünket. Kedvelt területek China és Amerika. A világforgalom, a világpolitika forgatagába viszik az olvasót. Inkább külsőségekhez tapadnak, töredezettek, jegyzetekhez hasonlóak, melyeket egy tehetséges, de fáradt író vet papírra.

A mások napja címe az első novellának, melytől a könyv nevét kölcsönözte, a legjobb a kötetben. Egy magányos lélek lemondásának rajza. Clam Cräven Iza grófnő ez a lelki remete. Egészen fiatal korában mint az idény legszebb leányát ünne-

pelték egykor, azután egy németországi utazás alkalmával eljutott Baden-*Baden*be is. Ott maradt szüleivel néhány napra a lóversenyekre. Az első napon gróf *Clam Cräven*, a híres lovas vitte el az első díjat és vele Iza grófnő is nyertes volt. Az első pillanattól kezdve természetesnek találta mindenki azt, hogy az idény legdaliásabb lovasa és legszebb leánya vonzódjanak egymáshoz. Ma azonban már nem értette Iza a dolgot. Ma már tudta, hogy az ember az élet folyamán több emberből áll és egyik nem igen érti a másikat. Akkor azt hitte Iza, hogy az élet nem egyéb, mint egy fölséges lovaglás kettesben; dehogy gondolt volna árkokra és cserényekre, melyeken át kell ugratni. Ám ezek mihamar jelentkeztek, de akkorra Iza már egyedül volt. Ragyogó menyegző után kevés jó nap következett. Azután Iza beteg lett s férje, a ki első sorban csak hiú volt feleségére, magára hagyta és mulatságai után nézett. Iza betegségében sokat elmélkedett és rájött arra, hogy ő egyike azon elmerengő, álmodozó nőknek, a kik az élet rejtélyei iránt vonzódnak, a kiknek szívét eltölti az eszmény után való sóvárgás, a kik született szépség-keresők és *prædestinált* szerelmesek. De ugyanakkor rájött Iza arra is, hogy neki nem szabad azzá válnia, a mi rendeltetése, mert terhére lesz környezetének. Nyugodt, kötelességtudó bátorsággal kezdte meg tehát és folytatta az önmaga ellen való szomorú harczot, egész szellemi életét alacsonyabb fokra kellett szállítania, hogy urának csak pajtása lehessen.

E nagy lelki harcz közepett leánykája született. A születés napján az apa nagy lovas-győzelmet aratott s azért a leánykát *Victoriának* keresztelték. Anyja azonban csak *Babynak* hívta. Féktelen kis apróság lett belőle, a kit anyja bámuló szánakozással nézett; erősen megfogta azokat a tárgyakat, a melyekre vágyott, úgy hogy anyja sokszor elgondolta: «bocsáss meg, kicsikém, hogy világra hoztalak», melyben azok a dolgok, melyek után nyúlunk, egészen mások, mint a minőknek gondoljuk őket.

Iza felgyógyulása után merőben idegen világban érezte magát. Láttá, hogy férje is teljesen megváltozott, sajátágosan tanácsalanná lett. Nem tudta, hogy kockázatos játékra szorúlt, hogy apadó szerencsáját toldozgassa. Kötelességének tartotta örködni fölötte s azért gyermekével együtt mindig vele volt. Egy versenyen aztán, mely utolsó tétje volt, lovastól elbukott s néhány hét múlva belehalt sérüléseibe.

Iszonyú való szakadt a mélyen érző asszony megriadt lelke. Megcsalták és elárulták őt, pedig jobbik énjét áldozta föl a holttért. Most eladta istállóját, ékszereit, föláldozta saját vagyonát, hogy becsületes maradjon az a név, a melyet a gyermek viselt. Némi évjáradéka maradt utoljára, Babyre pedig nagyanyja egy kis elidegeníthetetlen birtokot hagyott. Itt e birtokon, Pomerániában élt gyermekével tíz esztendeig. Letett minden reményről. Szegény özvegy volt, sajnálták őt; Mallone grófnő, nővére is, *szegény húgom* gyanánt emlegette. Am azért Iza első keservei után valahogy mégis bánata sötétségében addig tapogatózott, a míg a nappali élet világára nem akadt. De unalmas szürkeségben peregetek le azután is napjai. Pedig szívében, be nem vallottan, ott szendergett az a vágy, hogy még egyszer szabad legyen. De nem lehetett, hisz ott van mellette Baby. A gyermekben megvolt az egészséges ifjúság kegyetlensége. Anyját egyszer boszúsán kérdezte: «Valódi mama vagy-e te? Hisz sohasem nevelsz és nem ránczos az arcod. A többi mama ránczos képű és ez bizonyosan azért van, mert annyit nevetnek velünk». Egyszer pedig meglepte anyját, a mint egy régi világos ruháját próbálta föl. «De mama, milyen komikus vagy... abban a... fiatalos ruhában», kiáltotta a gyermek. Több mint gyermekded gondtalanság, a különös véletlenben való sajátyszerű bizakodás, elragadó külső báj... ezek a tulajdonságok nyilván apai öröksége voltak a gyermeknek.

Ezt az anyát és ezt a babyt hívja meg Mallone grófnő, a német nagykövet felesége, Washingtonba. Elmennek. Az úton Iza egy mérnökkel találkozik, a ki mély hatással van rá. Amerikában zajgó, mámorító élet várja őket. Baby boldog. Az anya és Brineken mérnök közt szerelmi viszony fejlődik. A lelki-leg sanyargatott asszony szíve mélyén föl-fölsóhajt a boldogság néhány napjáért, mielőtt élete lealkonyulna. Boldog napok verőfénye üt tanyát lelkében. És mikor Brineken kezét kérő levelére akar válaszolni, akkor hozza hírül nénje, Mallone grófnő, hogy Baby eljegyezte magát Ted Vansittart milliomossal és holnap jönnek a szülők őt megkérni.

Akkor kellett volna neki is boldognak lenni! A szerencsétlen asszony lemond a boldogságról. Vágya nem oly erős, szenvedélye nem oly izzó, jogigénye az ő szemében nem olyan kétségtelen, hogy boldogságáért a társadalommal harcolni tudna. Elismeri, hogy az ő napja letűnt s mások napja köszönt föl.

Sok érdekes, finom, nőies megfigyelés van ez elbeszélésben. Néhány odavetett helyet kivéve, stílusa is szép és olykor jellemzetes. Érdekes vonása ez elbeszélésnek az összehasonlítás Baby és anyja, Ted Vansittart és Brineken, Amerika és Európa között. A vén Európa napja húnyik, Amerikáé a jövő: ezt hirdeti itt minden. Új nemzet van alakulóban, mely végtelenül erős és mindent magába olvaszt. Egy csepp németiség sincsen se Mallo-neékben, se Babyben, sőt Iza grófné és Brineken is meghajolnak Amerika előtt. Így tudom érteni azt, a mit Wilbrandt Adolf írt a *Vossische Zeitung*-ban (20): «Nem tudom elviselni azt, hogy a régi történeti *néma hazátlanság*, a melynek végre is már ki kellene fogyni a lélegzetből és vér híján el kellene pusztulnia, újra pompázó orgiákat ül; hogyha sokat olvasott könyvekből, a melyek előtt a német tudásvágy térdre esik, az idegenek imádója és az önmegsemmisülés mint valami kettős áldozati füst tör az ég felé és hogy a jó német tömeg, a kellő önmegvetéssel földre borulva hallgatja a dicsőítés harsonáit és a «másoknak» hintett tömjén füstjében gyönyörködik». Azok a «mások»: ez esetben az amerikaiak, a kiket Wilbrandt szerint a szerzőnő, Heyking Erzsébet oly eszményien mutat be, hogy az ember önkénytelenül kérdi: «Igen, de hát Németország? ... talán bizony haldoklik?» Ezután így folytatja Wilbrandt: «Mi, a kik Németországot történetesen ismerjük, nem találjuk az állapotot olyan nagyon rossz-nak. Oly életet és mozgást észleltünk, hogy csupa öröm; látunk egy üde ifjúságban föltörekvő, igazán németül tanuló, erőinek gyarapításáért küzdő, az emberiség minden problémáján dolgozó népet. Oly nép, a melynek kebelében mindazok az értékek, a melyeknek yankeeknél még hiányzanak: a vallásszabadság (odaát a felekezeti papok uralkodnak) a philosophiai gondolkodás, a zene, a költészet. Olyan nép, a mely minden tudományban szüntelenül előrehalad; a melynek olyan hadserege van, a minőt a föld eddig nem látott, a mely önmagára olyan nagy socialis törvényeket rótt, a melyekkel eddig egyik népnél sem találkozunk. Olyan nép, a mely a népek élén halad.

De a *Kézbesítettlen levelek* szerzőnője olyan nő, a ki abban a tisztességben részesült, hogy német asszony részére elég bátor azt kiáltani honfitársai felé: azok odaát megszemélyesítői a jövő napnak! Európában a régi vas, a yankeeknél a jövő. O Wodan és Donar! Mikor jó már el ennek a külföldistenítésnek rég megérdemelt vége?»

A nélkül, hogy Wilbrandt hazafias túlbuzgóságát helyes mértékűnek és ítéletűnek találnam, elismerem, hogy sok igazság van soraiban.

Semmi sem tűnteti föl annyira a német író nő színtelen, sőt erőtlen voltát, mintha elbeszélését összehasonlíttjuk Jakobsen dán író *Fönsz asszony* című novellájával. Az ellentét kifejezhetetlen és abban tetőződik, hogy *Fönsz asszony* a boldogsághoz való jogát nem áldozza föl felnőtt gyermekeiért, hanem ezekkel meg hasonlva, a szeretett férfit követi.

Heyking Erzsébet többi elbeszélése egészen jelentéktelen. A *Gewesenben* két szerelmes életök alkonyán, tehát későn újra találkozók. Az *Über einen Hund und die Monroë-Doktrin*, az amerikai nők hódítóerejét dicsőíti. A *Das Geheimnis eines Amerikanersben* több chinai nagykövet egy amerikaitól meg akarja venni a tetszésszerinti férfi- vagy nőnemzés titkát, de megelőzi őket egy amerikai.

Jellemeztük röviden a novellákat, mert Heyking Erzsébet első kötete nálunk is nagyon elterjedt és mert a jelen kötetet magyar családok asztalán is láttuk.

rdr.

Comte de Hübner. Neuf ans de souvenirs d'un ambassadeur d'Autriche à Paris sous le second empire 1851—1859 publiés par son fils, le comte Alexandre de Hübner. (Második kötet.) Paris 1904. — 8-rét. IV. + 431 l.

A munkának első kötetét a *Budapesti Szemle* januári számában ismerttettem. A második kötet az 1857—1859-diki időközből való följegyzéseket tartalmazza.

E három év elseje meglehetősen csendben folyt le. Az olaszországi — helyesebben most még csak piemonti — kérdés mindinkább kezdi zavarni az osztrák diplomaták nyugalma; Moldva és Oláhország egyesítése is sok gondot ad nekik és francia és angol tisztársaiknak is, de a kelet-indiai fölkelés kivételével, mely a mi nagykövetünket, úgy látszik, nem igen érdekelte, a világtörténelem lapjai úgyszólván üresek maradtak ebben az évben. Hübnernek azért alkalma akad apróbb dolgokkal bibelődnie, a melyek az olvasót bizonyára jobban fogják érdekelni, mint a hosszadalmas diplomatiai tárgyalások és levele-

zések, melyeket hivatalosan a «kék», «sárga», «fehér» és másszínű könyvekben örökítettek meg az állami nyomdák és melyeket ott keres az, a ki bővebbet akar megtudni róluk. Hübner tehát sok érdekes dolgot közöl ebből az évből.

Január havában meghalt a híres Lieven hercegné, kiről Széchenyi is, ki Londonban mint fiatal ember találkozott vele, sok mulatságos dolgot jegyzett föl.

A párisi előkelő világot ebben az időben egy élőkép gyönyörködteti, melyben egy egészen meztelen fiatal leány Ingresnek *A Forrás* című festményét reprodukálja a szalonokban és a hölgyek «sont dans l'admiration, sauf à s'en effaroucher après coup». Midőn pedig ez lekerült a programról, a híres «medium», Hume, egy amerikai honpolgárrá vált szemfüles skót ember «fit tourner les tables, et en même temps les têtes à une foule de gens, d'ordinaire raisonnables», köztük Eugenia császárné és egy csomó előkelő, különösen orosz, lengyel stb. asszonyéit is.

A Faubourg Saint Germain egy másik «oroszlána» ebben az időben a fiatal Danilo, Montenegró daliás, de csiszolatlan hercege volt. Ez meglátogatta Hübnert is, de már akkor oly kihívóan viselte magát, hogy Hübner kénytelen volt a beszélgetést félbeszakítani és udvarias módon ajtót mutatni neki (donner l'ordre de faire avancer sa voiture).

Szeptember havában Bécsbe idézték Hübnert, hol hosszú kihallgatása volt császári uránál. «A külföldi ügyekre nézve» ő felsége azt közölte vele, hogy Lombardia állapota abban a pillanatban kielégítőbb vala, de Magyarországon, mely belviszonyaiban virágzik, az öreg conservatívek, napról napra inkább «faisaient cause commune avec le parti Kossuth.» Elváláskor «pas de complications!» szavakkal bocsátotta el őt a császár.

Az év végén a nagykövet úr megharagszik, mert Boul minister megírta neki Bécsből, hogy ott a Konstantinápolyból hazaterőben levő angol nagy követet, Lord Stratford de Redcliffet, — a törökök szintén a «nagy elcsi»-nek nevezték őt — az udvar igen szívesen fogadta és sok kitüntetésben részesítette. Megjegyzése erre az, hogy «on fête un homme d'État... qui, pendant de longues années, a été constamment notre bête noir». Ha nem Stratford, hanem példának okáért Ponsonby lett volna angol nagykövet a portánál abban az időben, akkor Kossuth Lajos és menekült társai aligha szabadultak volna meg a vérök után lihegő osztrák sas körmei közül. Hinc illae lacrimæ!

A következő 1858-diki évet az Orsini-féle merénylet tette emlékezetessé. Napoleon és neje csodálatos módon sértetlenek maradtak, ámbár a bombák nekik voltak szánva s egyik hintós lovukat meg is ölték. 142 ember sebesült meg vagy halt meg és számos ló. Eugenia császárné egyik szeme meg volt gyuladva és fehér ruháján vér piroslott, mert ő és férje, ki orrán kissé megsebesült, kénytelenek voltak kiszállni hintójokból és gyalog a vérökben fetregő emberek és lovak közt az opera színházba menekülni. Orsinit és egyik czinkostársát persze halálra ítélték, de a csinos olasz gyerek annyira elbűvölte a császárnét, hogy minden áron meg akarta menteni életét. Napoleon maga is már ingadozott és hajlandónak mutatkozott felesége kérelmének engedni, midőn a ministerek közbeléptek és arra figyelmeztették őt, hogy a Rue Peletier-ben franczia vér folyt. Erélyes föllépések győzött s Orsinit és Pierit kivégezték.

Egy másik fontos dolog is foglalkoztatta ebben az évben az európai diplomátákat: tudniillik az oláh és moldva fejedelemségek kérdése. A két ország egygyé akart válni, de több nagyhatalom, élőkön Ausztriával, minden úton-módon meg akarta akadályozni az egyesülést. Legtöbb fejtörést okozott nekik a zászló-kérdés s maga Hübner is bevallja, hogy «toute cette lutte sur le drapeau a, en apparence, quelque chose d'enfantin». De, szerinte, csak látszatban, mert a zászló-kérdés megoldásától függött — nem közvetlenül ugyan, de közvetve igen — Ausztria létkérdése (?). «Cette question déjà si délicate — írja — si importante est difficile à résoudre, représentée par le manteau d'Arlequin que la Prusse propose, et par la cravate bleue, née dans le cerveau de Boul, se complique singulièrement par le fait de l'intervention personnelle des deux Empereurs.» Mint tudjuk, a két fejedelemség Cuzát megválasztotta közös hoszpodárjoknak s ily módon rövid idő múlva kijátszotta az európai diplomatiát, a nélkül, hogy a *finis Austriae*, melytől Hübner annyira remegett, bekövetkezett volna.

Hübner ebben az évben is megfordult Bécsben, de e látogatásáról nem igen sokat említ emlékirataiban.

Végre elérkezett az Ausztriára nézve oly végzetes 1859-iki év. A bevett szokás szerint a Párisban székelő külföldi diplomatiai kar új-év napján tisztelgett a császárnál és Napoleon ez alkalommal néhány szót intézett Hübnerhez, melyektől megriadt a vén Európa szélteben hosszában. Maga Napoleon sem tudta megérteni,

hogy miért magyarázták szavait hadüzenetnek Ausztria ellen — ha tudniillik el szabad hinnünk, hogy a francia császár csodálkozása ez alkalommal csakugyan őszinte volt.

Négy hónap telt el még azonban, mielőtt a háború valóban kitört volna és Hübner csak május első napjaiban szedte föl sátorfáját és hagyta el véglegesen a francia fővárost. Emlékiratai e hó 4-ikével szakadnak meg, még pedig a következő furcsa vallomással: «et l'on se demande, sans rien y comprendre, pour quelle raison la France a cherché querelle à l'Autriche».

K. L.

Új magyar könyvek.

Admeto Géza dr. Széljegyzetek a modern ügyvédséghez és a magyar ügyvédi kérdéshez. Budapest, 1906. Mai és Társa. (8-r. 139 l.) 2 K.

Balla Vilmos. Az új mezőgazdasági vámok. Budapest, 1906. Légrády testv. (16-r. 33 l.) 60 f.

Balogh Benedek (Barátosi). Dai Nippon I. Uti rajzok. Budapest, 1906. Lampel R. (8-r. 479 l.) 12 K.

Bársony István. Tréfás történetek. Budapest, 1906. Singer és Wolfner. (8-r. 287 l.) 3 K 50 f.

Bogdánfy Ödön. A természetes vízfolyások hidraulikája. I—II. kötet. Budapest, 1906. Franklin-t. (8-r. 285, 294 l.) 14 K.

Curiè Sklodovska. Radioactiv anyagokra vonatkozó vizsgá-lódások. A «Mathematikai és physikai társulat» megbízásából fordította Zemplén Győző. Budapest, 1906. Franklin-t. (8 r. 127 l.) 2 K.

Diner-Dénes József. Lionardo da Vinci és a renaissance kialakulása. (Művészeti Könyvtár.) Budapest, 1906. Lampel R. (8 r. 246 l.) 10 K.

Döntvénytár. A felsőbiróságok elvi jelentőségű határozatai. Jegyzetekkel ellátva kiadja a *Jogtudományi Közöny* szerkesztő-sége. 97. kötet. (IV. foly. II. köt.) Budapest, 1906. Franklin-T. (8-r. LX, 372 l.) 4 K.

Döntvénytár, Grill-féle. — Főszerkesztő dr. Vavrik Béla, szerkesztő dr. Gyomai Zsigmond VIII. kötet. Büntetőjog és bűnvádi eljárás. I. Büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétsé-gekről. (1878. V. t.-cz.) Szerkeszti dr. Edvi Illés Károly. Buda-pest, 1905. Grill. (8-r. VIII., 959 l.) 15 K.

Erdős Renée. Új dalok. Cleopatra. Budapest, 1906. Pallas, (8-r. 186 l.) 6 K.

Escott T. H. S. A mai Anglia. Fordította György Endre. Első kötet. Budapest, 1905. Akadémia. (8-r. XII. 375 l.) 4 K.

Évkönyv. Kiadja az Izr. Magyar Irodalmi Társulat. Szerkeszti Bánóczy József. Budapest, 1906. Lampel. (8 r. 392 l.) 4 K.

Fehér Judit. Asszonyok. Budapest, 1906. Singer és Wolfner. (8 r. 161 l.) 3 K.

Gárdonyi Géza. Két katiczabogár. Budapest, 1906. Singer és Wolfner. (8 r. 260. l.) 3 K 60 f.

Gottl Ágost. A magyar kir. curia felülvizsgálati tanácsa által a sommás eljárásról szóló törvény (1893. XVIII. t.-cz.) alapján hozott határozatoknak gyűjteménye. X. kötet. (1904., 1905.) (2038—2248. sz. határozatok.) Budapest, 1906. Franklin-t. (8-r. LIII., 392 l.) 10 K.

György Endre. Közgazdasági tanulmányok. A magyar kir. földművelésügyi minster londoni szaktudósító jelentései és tanulmányai. Budapest, 1905. Eggenberger. (8-r. 520 l.) 3 K.

Hensch Árpád. Mezőgazdasági üzemtan. I. kötet. Jóságberendezés- és kezeléstan. Harmadik javított és bővített kiadás. Kassa, 1906. Vitéz A. (8-r. 460 l.) 5 K.

Jókai Mór. Az elátkozott család. Regény. Ötödik kiadás. I—II. kötet. (Szépirodalmi könyvtár.) Budapest, 1905. Franklin-t. (8-r. 202, 183 l.) 4 K.

Kidd Benjamin. Társadalmi evolutio. Angolból fordította Geőcze Sarolta. Átnézte Tarnai János. Budapest, 1905. Akadémia. (8-r. XII. 387 l. 4 K.

Kossuth Lajos beszédei. Sajtó alá rendezte Kossuth Ferencz. I. kötet. 1832—1849. Budapest, 1905. Athenæum. (8-r. 517 l.) 10 K.

Kozma Dénes. A tejkereskedelem ellenőrzése közegészségügyi szempontból. A tejfélék és tejtermékek általános ismertetésével. Hatóságok, vegyészek, tejtermelők, tejszövetkezetek és kereskedők vezérfonala, útmutatója és kézikönyve. Budapest, 1906. Pátria. (8-r. XXXII. 243 l.) 5 K.

Könyöki József. A középkori várak különös tekintettel Magyarországra. A M. T. Akadémia történelmi bizottságának megbízásából sajtó alá rendezte Nagy Géza. Budapest, 1906. Akadémia. (8-r. 625 l.) 16 K.

Középiskola reformja, A —. Vita a Középiskolai kérdésről. Rendezte a Társadalomtudományi Társaság. Első kötet. Budapest, 1906. Deutsch és Tsa. (8-r. 269 l.) 6 K.

Králik Lajos. A magyar ügyvédség. Az ügyvédség multjából. Első kötet. Az Árpádok kora. Budapest, 1906. Franklin-t. (8 r. 241 l.) 4 K.

Kukuljevič József. Magyarország madárvédelmének története, fejlődése és jelenlegi állapota. Függelékül: Utmutatás a gyakorlati madárvédelemre. Előszóval ellátta Hermann Ottó. Budapest, 1906. Grimm G. (8 r. 113 l.) 1 K.

Lyka Károly. A képirás újabb irányai. A Kisfaludy-Társaság által a Lukács Krisztina-díjjal jutalmazott pályamű. Budapest, 1906. Singer és Wolfner. (8 r. 166. l.) 3 K.

Malonyay Dezső. A fiatalok. Ferenczy Károly. Grünwald Béla, Katona Nándor, Magyar-Mannheimer Gusztáv, Rippl-Rónai József. (Művészeti Könyvtár) Budapest, 1906. Lampel R. (8 r. 220 l.) 10 K.

Mikes Kelemen. Törökországi levelei. Kiadta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta dr. Császár Elemér. (311 l.)

Mikszáth Kálmán munkái. Budapest, 1906. Révai testvérek. (8. r.) Egy kötet 4 K.

XXI. kötet. Akli Miklós cs. kir. udvari mulattató története (294 l.)

XXII. „ A szelistyei asszonyok. (348 l.)

XXIII. „ Mikor a mécses már csak pislog. (316 l.)

XXIV. „ A vén gazember (238 l.)

Némethy Géza. A római elegia. Budapest, 1905. Akadémia. (8-r. XVI, 422 l.) 4 K.

Nagy Endre. A Geödhye. Budapest, 1906. Singer és Wolfner. (8-r. 267 l.) 3 K 50 f.

Nibelungének (A.) Fordította Szász Károly. A Frithiof-monda. Fordította Györy Vilmos. 1., 2. kötet. (298, 342 l.)

Olcso Könyvtár. Szerkeszti Gyulai Pál. Budapest, 1906. Franklin-t. (10-r.)

1411—12. szám. *Korányi Frigyes ifj.* Egy új asszony levelei. Elbeszélés. (64 l.) 40 f.

1413—16. „ *Ten Brink Bernát.* Shakspeare. Németből fordította dr. Berkovich Miklós (155 l.) 80 f.

1417—22. „ *Fatapenko N. J.* A maga emberségéből. Regény. Oroszból fordította Ambrozovics Dezső. (286 l.) 1 K 20 f.

1423—26. „ *Henszelmann Imre.* A képzőművészetek fejlődése. (144 l.) 80 f.

Payot Gyula. Az akarát nevelése. Francziából fordította Veszely Ödön. Átnézte Ambrus Zoltán. Budapest, 1905. Akadémia (8-r. XXII, 288 l.) 4 K.

Pollák Illés. A művészi termelés törvénye. Természettudományi bölcséleti tanulmány. Budapest, 1906. Deutsch és Tsa. (8-r. 309 l.) 6 K.

Raffay Ferencz dr. A magyar magánjog története. I. kötet: Általános rész, személyjog és családjog. II. kötet: Dologjog, kötelmjog és öröklési jog. Második, javított és bővített kiadás. Budapest, 1906. Sziklai K., Eperjes. (8 r. XII, 76 és VIII, 644 l.) 16 K.

Regénytár, Családi. — Budapest, 1905. Szent-István-társ. (8-r.) Egy kötet 1 K.

44. kötet. *Kiss Menyhért.* Az arany pók és egyéb elbeszélések. (155 l.)

45. „ *M. Hrabovszky Julia.* Női szívek. Elbeszélések. (144 l.)

Reinach Salamon. A művészet kis tükre. A képzőművészetek általános története. Fordította és a magyar művészettörténeti részzel kibővítette Lázár Béla. Budapest, 1906. Athenæum. (8-r. 346 l.) 5 K.

Remekírók, Magyar. — A magyar irodalom főművei. Budapest, 1905. Franklin-t. (8-r.)

1 kötet. *Balassa Bálint br.* és *Zrinyi Miklós gr.* Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Széchy Károly (364 l.)

11 „ *Kisfaludy Sándor* munkái. II. kötet. Regék. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Heinrich Gusztáv (306 l.)

30 „ *Eötvös József br.* munkáiból. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Voinovich Géza. I. kötet. Szépirodalmi művek. (309 l.)

32 „ *Kemény Zsigmond br.* munkáiból. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Gyulai Pál. (301. l.)

40 „ *Tompai Mihály* munkái. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Lévy József. IV. kötet. Népregék. Virág-regék. (248 l.)

San Giusto Luigi. Fede. Regény. Olaszból fordította M. Hrabovszky Julia. Budapest, 1906. Franklin-t. (8 r. 208 l.) 2 K.

Sas Ede. Legendás idők legendás hőse. Kossuth Lajos élete. Budapest, 1905. Singer és Wolfner. (4-r. 237 l.) 7 K.

Schluffer Antal. A Duna és nagyobb mellékfolyói mentén feltárt kőfejtő-telepek és mívelésök leírása. A bányák vizsgálatára vonatkozó jegyzőkönyvek alapján. Budapest, 1905. Eggenberger. (8-r. 199 l.) 2 K 50 f.

Shakspeare remekei. John Gilbert rajzaival. III. kötet. A Szent-Ivánéji álom. Julius Cæsar. Lear király (325 l.)

Siegescu József dr. A román helyesírás története. Budapest, 1906. Pfeiffer F. (8 r. 284 l.) 5 K.

Stockton N. Frank. Vízen és szárazon. Elbeszélések. Fordította Zigány Árpád. Budapest, 1905. Franklin-t. (8-r. 231 l.) 2 K 50 f.

Szalay Fruzina. Béli és Micóka. Budapest, 1906. Singer és Wolfner. (8 r. 118 l.) 2 K.

Szalay Károly. A sivatagon. Költemény. Budapest, 1906. Nagel V. (8-r. 139 l.) 3 K.

Szádeczky Lajos dr. A csiki-székely krónika. Budapest, 1905, Akadémia. (8-r. 252 l.) 4 K 80 f.

Széchenyi István gróf munkái. II. sorozat. A m. t. Akadémia megbízásából sajtó alá rendezi Szily Kálmán. II. kötet. Stadium. — A kelet népe. — Politikai programmtörédék. Bevezetésül Viszota Gyula. A Stádium megjelenésének története. A Stádium. Kautz Gyula. A Kelet Népe és a politikai programmtörédék méltatása. Budapest, 1905. Akadémia. (8-r. XXVIII, 277, XVII, 140 l.) 10 K.

Szilágyi Gyula dr. A szeszgyártás üzemének ellenőrzése. Budapest, 1906. Pátria. (8-r. VIII, 414 l.) 9 K.

Szitnyai Elek. A hibás gondolkodás mint a boldogulás legfőbb akadálya. Lélektani és logikai tanulmány. Budapest, 1906. Franklin t. (8-r. 53. l.) 1 K.

Szöllősi Zsigmond. A híres Bodolay. Budapest, 1905. Singer és Wolfner. (8-r. 286 l.) 3 K 50 f.

Teleki Mihály levelezése. A széki gróf Teleki család és a Magyar Tudományos Akadémia költségén kiadja a magyar történelmi társulat. Szerkeszti Gergely Sámuel. Első kötet. 1656—1660. Budapest, 1905. Kilián F. utóda. (8-r. XXIV, 584 l.) 9 K.

Tömörkény István. Förgeteg János, mint közérő s más elbeszélések. Budapest, 1905. Singer és Wolfner. (8-r. 287 l.) 3 K 50 f.

Verne Gyula. Világ ura. Regény. Fordította Gábor Andor. Budapest, 1906. Franklin-t. (8-r. 203 l.) 2 K 40 f.

Wollanka József. Raffael. (Művészeti Könyvtár.) Budapest, 1906. Lampel R. (8-r. 222 l.) 10 K.

Zalka Zsigmond. Mezőgazdasági szeszgyártás. Második javított és bővített kiadás. Kassa, 1906. Vitéz. (8-r. 372 l.) 8 K.

Zsigmond Ferencz. Léway József élete és költészete. Budapest, 1906. Grill. (8 r. 162 l.) 8 K.